Peygamberimizin

Kur'ân'ı Tefsîri

1

Prof. Dr. Suat Yıldırım

Peygamberimizin
Kur'ân'ı Tefsiri -1

MÜELLİFİN ÖZ GEÇMİŞİ

1941 yılında Diyarbakır'ın Ergani ilçesinde dünyaya geldi. Babası Mehmet Zeki Yıldırım (ö. 20.06.1989) dedesi Hacı Hüsnü Yıldırım (1938) Ergani müftülüğü yapmış zevat arasındadır. Annesi Seniha hanım (ö. 19.03.1955) tarafından dedesi Mustafa Bey (ö. 15.11.1931) Osmanlı dönemi mutasarrıflarından, onun babası Kavasbaşılardan Hacı İbrahim (ö. 20.01.1932), Osmanlı dönemi A'yan (Senato) âzalarındandır.

Suat Yıldırım 1964'de Ankara Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi'nden mezun oldu. 1964-65'de kısa süre Edirne müftülüğünde bulunup, iki yıl yedek subay olarak askerlik görevini müteakip Diyanet İşleri Başkanlığı müfettişliği yaptı (1967-68). 1968'de Erzurum Atatürk Üniversitesi'nde Arap Dili ve Edebiyatı asistanlığına başladı. 1970-71 yıllarında bir müddet Bağdad'da incelemede bulundu. 1973'de "Peygamberimiz'in Kur'ân'ı Tefsiri" konulu doktora tezini tamamladı. 1977'de Tefsir doçenti unvanını alarak 1977-87 döneminde Atatürk Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi Tefsir Anabilim Dalı Başkanlığı yaptı. 1974-75 döneminde Paris Sorbonne Üniversitesi'nde incelemeler yaptı. 1987-88 yıllarında S. Arabistan'da, Medine İslâm Tebliği Fakültesi'nde sözleşmeli profesör olarak lisans ve lisansüstü dersleri okuttu. Daha sonra İstanbul Marmara Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi Tefsir profesörlüğüne tayin edilip 1989-93 döneminde burada Temel İslam Bilimleri Bölüm Başkanlığı görevini ifa etti. 1993-95 döneminde üç yıl Sakarya Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi Dekanlığı yaptı. M.Ü. İlâhiyat Fakültesi'nde öğretime devam ederken, oradan izinli olarak 1998-2000 döneminde Malezya Uluslararası İslâm Üniversitesi'nde öğretim üyeliği yaptı. Halen Marmara Üniversitesi'nde öğretim üyesi olarak çalışmaktadır. Evli olup üç kız babasıdır. Allah Teâlâ'nın rahmetini ve okurların dualarını dilemektedir.

Suat Yıldırım'ın te'lif ve tercüme olarak yayınladığı 13 kitabı, yetmişten fazla ilmî inceleme ve makalesi bulunmaktadır. Kitapları şunlardır: *Peygamberimiz'in Kur'ân'ı Tefsiri* (1983 ve 1997), *Kur'ân'da Ulûhiyyet* (1987, 1997), *Kur'ân İlimlerine Giriş* (1983-2006 beşinci basım), *Kur'ân-ı Kerîm ve Fennî Keşifler* (1990), *Fatiha ve En'am Sûrelerinin Tefsiri* (1989 ve 1993), *Mevcut Kaynaklara Göre Hristiyanlık* (1988, 1997 ve 2005). *Le Coran avec la Traduction Française* (1997 iki arkadaşı ile birlikte Kur'ân'ı Kerim'in Fransızca meali). *Kur'ân-ı Hakîm ve Açıklamalı Meali* (1998 birinci, 2004 altıncı basım). *Tefsire Giriş* (2001). *Oryantalistlerin yanılgıları* (2003).

Tevrat, İncil, Kur'ân-ı Kerim ve Bilim (1981-dokuzuncu basım 2005. Prof. Dr. M. Bucaille'in *La Bible, le Coran et la Science* adlı Fransızca eserinin tercümesi). *En Mühim Mesaj: Kur'ân* (1985, 1995, 2004 ve 2006. Prof. Dr. M. A. Draz'ın *en-Nebeu'l-Azim* adlı Arapça eserinin tercümesi), *Tefsir-i Kebir Tercümesi* (1987-1995 F. Razî'nin tefsirinin üç arkadaşı ile birlikte tercümesi).

Peygamberimizin Kur’ân’ı Tefsiri -1

Prof. Dr. Suat YILDIRIM

PEYGAMBERİMİZİN KUR'ÂN'I TEFSİRİ -1

Editör
Firdevs BAŞARI
Recep ÇAKIR

Görsel Yönetmen
Engin ÇİFTÇİ

Kapak
İhsan DEMİRHAN

Mizanpaj
Ahmet KAHRAMANOĞLU

ISBN
975-6079-50-9

Yayın Numarası
45

Basım Yeri ve Yılı
Çağlayan Matbaası
Sarnıç Yolu Üzeri No: 7 Gaziemir / İZMİR
Tel: (0232) 252 20 96
Temmuz 2009

Genel Dağıtım
Gökkuşağı Pazarlama ve Dağıtım
Merkez Mah. Soğuksu Cad. No: 31 Tek-Er İş Merkezi
Mahmutbey/İSTANBUL
Tel: (0212) 410 50 60 Faks: (0212) 444 84 64

Işık Akademi Yayınları
Emniyet Mahallesi Huzur Sokak No: 5
34676 Üsküdar/İSTANBUL
Tel: (0216) 318 42 88 Faks: (0216) 318 52 20
www.akademiyayinlari.com

İÇİNDEKİLER

İkinci Bölüm

HZ. PEYGAMBER'İN TEFSİRİNE VESİLE TEŞKİL EDEN DURUMLAR

Üçüncü Bölüm

HZ. PEYGAMBER'İN (S.A.S.) TEFSİRİNİN BELLİ BAŞLI KISIMLARINA DAİR MİSALLER

Dördüncü Bölüm

SÛRE SIRASINA GÖRE PEYGAMBERİMİZ'DEN TEFSİR RİVAYETLERİ

ÖNSÖZ

Takdim edeceğimiz mütevazı çalışmanın gayesi, Kur'ân'ı açıklama vazifesinin Allah tarafından kendisine verildiği Hz. Peygamber'in (s.a.s.), onu nasıl tefsir ettiğini ortaya koymaktır. Kur'ân'ın en selâhiyetli müfessirinin Hz. Peygamber olduğu bilinir ve usûl kitaplarının ekserisi tarafından, Sünnetin Kitabı açıklama nevileri, beyanın kısımları arasında, kalıplaşmış birkaç cümle ile ifade edilir.

Hz. Peygamber'in (s.a.s.) Kur'ân'ı açıklamasına dair, bu hudutları aşan geniş çerçeveli bir tetkike rastlamadığımız için bu mevzuu ele almaya karar verdik. Şâtıbî Sünnetin mahiyetini anlatırken,[1] M. Hüseyin Zehebî Sadr-ı İslâm'da tefsir kaynaklarını sıralarken[2] ve Prof. Dr. İsmail Cerrahoğlu tefsir ilminin doğuşunu incelerken[3] konuya geniş ölçüde ve başka bir tarzda eğilen müelliflerden olmuşlardır.

Tetkikimizin malzemesini *Taberî, İbn Kesîr, Dürru'l-Mensûr, Tefsiru Abdirrezzâk, Tefsîru'n-Nesâî*… gibi me'sûr tefsir rivâyetlerini toplayan eserlerle, başta Kütüb-i Sitte olmak üzere bibliyografyada belirtilen diğer hadis mecmualarını taramak suretiyle elde ettik. İnceleme plânı, daha ziyade bu malzemenin ışığında ortaya çıktı. Hz. Peygamber'in (s.a.s.) Kur'ân'ı açıklamasına müteallik bazı nazarî meselelere yöneldikten sonra, çok sayıda misallerle konuyu anlatmayı istihdaf ettik. Binaenaleyh nev'inin bir bakıma ilk denemesi olduğu için, bulunan malzemenin daha mükemmel bir tarzda işlenmesinin mümkün olacağını ifade etmeliyim. İlgileneceklere bu imkânı sağlamak gayesiyle, aynı haberi farklı lâfızlarla rivâyet eden kaynakları, elden geldiği kadar tafsilâtlı olarak zikrettiğim gibi, kitabın hacmini büyütmemek endişesiyle, metni naklolunmayan bir çok misalin kaynaklarını da hâşiyede vermiş bulunuyorum. Çokluğu sebebiyle, bazı nevilerin bir çok misaline

1 Şatıbî, *Muvâfakât*, 4/9–38.

2 Zehebî, *et-Tefsîr ve'l-Müfessirûn*, (Kâhire, 1381-1961), 1/45–57.

3 Cerrahoğlu, *Kur'ân Tefsirinin Doğuşu ve Buna Hız Veren Âmiller*, (Ankara, 1968), s. 16-44.

işaret dahi etmedim. Konumuzu yakından ilgilendiren nüzûl sebepleri, bahsimizden hariç tutulmuştur. Aldığımız misaller sahih veya makbul rivâyetler arasından seçilmiş, zikrettiğimiz rivâyetlerden ülema tarafından ta'lil edilen haberlerin illetine, bilgimiz ölçüsünde işaret olunmuştur.

Bu kitap ilki 1983'te, ikincisi 1998'de olmak üzere iki defa yayınlandı. Bazı okuyucular tarafından Hz. Peygamber'in (s.a.s) tefsir örneklerinin sayısının artırılması temenni edilmişti. Bunu arzu edenlerin başında kitabı yayınlayan merhum Burhanettin Kayhan Bey geliyordu. Hatta bu bekleyiş içinde, kitabın nüshaları bitmesine rağmen ikinci basımı senelerce ertelenmişti. Fakat başka meşguliyetlerim sebebiyle bunu bir türlü gerçekleştiremedim. Birinci basımda, örneklerin çok olup, bunların az bir kısmını naklettiğimizi belirtmiştik. Bu sefer, bu isteği göz önünde bulundurarak, çalışmamızın ilk safhasında almış olduğumuz bu notları değerlendirdik.

Fakat çalışmayı hazırlamamızdan bu yana uzun yıllar geçti. Bu zaman zarfında, yazma nüshalarından yararlandığım bazı kitapların tahkikli yayınları çıktı. Bazı kitapların ise daha önceki neşirlerine göre daha iyi yayımları yapıldı. Ben maalesef yeni yayınlara yeniden müracaat ederek onlardan yararlanamadım. Önceki notlarımı değerlendirdim.

Kitabın ilk şeklini değiştirmedim. Sünnet'in Kitabı tefsirinin nazarî kısmını ele alan bu ilk kısımdan sonraki dördüncü bölümde, sûre ve sûre içindeki sırasına göre âyetler yerleştirilmiş, mealleri verilmiş ve âyetleri açıklayıcı mahiyette olan hadisler yerleştirilmiştir. Bu âyetlerle ilgili açıklamalar, onlardan çıkarılacak neticeler kitabımızın üçüncü bölümünde zaten yapılmıştır. Bu sebeple, her bir hadisten sonra onu tek başına değerlendirmedik, ondan çıkarılacak sonuçları belirtmedik, âyetlerin tefsirlerini ihtiva eden hadis malzemelerini işleme cihetine gitmedik. Belki okuyucuya yardımcı olmak için, naklettiğimiz hadislerden sonra değerlendirmeler yapmak düşünülebilirdi. Fakat az önce arz ettiğim üzere bu eksiklik, birinci kısımda hadislerin Kur'ân'ı tefsir tarzlarını yeterince göstermeye çalışmamız itibariyle bununla yetinebileceğimiz düşüncesinden, kitabın hacmini daha fazla büyütmek istememekten, bunlara ilaveten ihmalimizden ve himmetimizin azlığından da ileri gelmiş olabilir. Bu itibarla kusurlarımız bize aittir ve hadislerin tefsire delalet cihetlerini gösterme hususundaki noksanlarımız, hadis metinlerine yansıtılmamalıdır. Kitabımızın ikinci kısmında yaptığımız iş, Kur'ân tefsirinde, müfessirlerce işlenip değerlendirilmiş veya işlenebilecek hadis malzemesini bir araya toplamaktan ibarettir.

Hz. Peygamber'in tefsirinin, yani hadislerin Kur'ân'ı tefsirinin, nüzul asrından sonraki asırlarda yaşayan müfessirlerin tarzında olmadığı, iyi bilinmesi gereken bir gerçektir. Hz. Peygamberin tefsiri; Kur'ân'ın öncelikle mücmelini beyan, umumunu tahsis, müşkilini tavzih alanlarında olmuştur. Mesela namaz, oruç, zekât başta olarak fıkıh bablarına giren bütün konular böyledir. Mesela Kur'ân zekât hakkında "Zekât veriniz!" emrini vermekle yetinir. Zekâta tabi olan malları, çeşitli mallardan her birinin zekât nisaplarını ve uygulamanın diğer ayrıntılarını hadisler bildirir. Namaz emrini verir, fakat namazın vakitlerini, kaç rek'at olduklarını, çeşitlerini, nasıl eda edileceklerini ve diğer ayrıntıları hadisler beyan eder. Böylece hadisler müfessirlere ulaşmak istedikleri malzemeleri verir, onlar da bu dökümanları işlerler. Yoksa sonraki müfessirlerin yaptığı gibi, farklı kıraatleri, nüzul sebeplerini, âyetler arası münasebetleri, lügat ve belagat yönünden incelikleri, ahkâmda farklı içtihatları sistematik bir tarzda bildirmelerini beklemek makul değildir. Az önce saydığımız hususlardan başka hadisler; emredilen işlerin fazilet ve sevapları, uygulanma durumuna göre verilecek mükâfat veya cezaları, gaybî ve uhrevî bazı halleri bildirirler. Bazen dildeki bir manaya işaret, bazen bir mesel veya teşbihle konuyu açıklar, soyut kavramı somut bir tarzda tasvir ederler. Bir meseleyi bazen benzerini, bazen zıddını, bazen semere ve neticesini göstermek suretiyle tefsir ederler. Bu tefsirlerde görülen farklılıklar, tezat ihtilafı olmayıp, tenevvü (işin farklı yönlerini gösterme) kabilinden bir farklılıktır. Bu itibarla bir kısım okuyucular, ilgili hadislerin çoğunun tefsirle ilgisini ilk anda bulamayabilirler. Oysa biraz düşününce onların az önce zikrettiğimiz bölümlerden birine dahil olduğunu görürler. Şu halde, "Hz. Peygamber'in tefsiri" derken, bundan ne beklemesi gerektiğini okuyucunun iyi bilmesi gerekir. Aksi halde beklentisini bulamadığı zannına kapılabilir. Çalışmamıza, bu yolda daha başka ve mükemmel incelemeler eklenirse, bazı İslâmî ilimlerin hilâfına, hakkında söylenenler kemâle ermiş sayılmayan Tefsir sahasına, ilk kaynaktan faydalanılarak kendisini hissettirecek tevcihlerin bazı ana prensiplerini sunmak belki de mümkün olabilir.

Önsözü bitirirken, konunun işlenmesinde bazı değerli fikirlerini ve iki yazma eserin fotoğraflarını lütfeden muhterem hocam Prof. Dr. İsmail Cerrahoğlu Bey'e teşekkürlerimi tekrarlar, ilim ehlinden gelecek tavsiye ve tenkitlerden memnun olacağımı bildiririm.

Prof. Dr. Suat YILDIRIM

Mart - 2006

KISALTMALAR

A.g.e.	: Adı Geçen Eser.
A.s.	: Aleyhisselâm.
Bkz.	: Bakınız.
C.	: Cilt.
Çev.	: Çeviren.
Ha. No.	: Hadis Numarası.
Hk.	: Hakkında.
Hz.	: Hazreti.
İst.	: İstanbul.
Krş.	: Karşılaştırınız.
Ktp.	: Kütüphanesi.
Matb.	: Matbaası.
Nşr.	: Neşreden.
Ö.	: Ölümü.
R.a.	: Radıyallahu Anh.
R.anhüm	: Radıyallahu Anhüm.
S.	: Sayfa.
S.a.s.	: Sallallahu Aleyhi Ve Selem.
Thk.	: Tahkik Eden.
Trc.	: Tercüme Eden.
Ts.	: Basım Tarihi Yok.
V.	: Varak.
Vb.	: Ve Benzeri.
Yay.	: Yayınları.

* Dipnotlarda ve bibliyografyada isimlerdeki harf-i tarifler genellikle göz önünde bulundurulmadı.

GİRİŞ

Kur'ân'ı Kerîm'in Tefsirine Duyulan İhtiyaç

Kur'ân-ı Kerîm, *"mânâsı açık bir Arapça ile"* (Şuara, 195) Cenab-ı Hak tarafından Peygamberimiz'e vahyedildi. Her kavme, kendilerinin diliyle tebliğatta bulunan bir resûlün gönderilmesi, âdetullâhın düstûrlarındandır. Kur'ân, muhataplarından *"âyetlerini iyiden iyiye düşünmelerini"* (Sâd, 29) istiyordu.

Kur'ân'ın ilk muhataplarının en çok öğündükleri meziyetleri, pazarlarında en rağbet ettikleri metâ belâgat idi; hâlin gerektirdiği en uygun ifadeyi kullanmaktı. O zamanki Araplar, ekseriyet itibariyle dağınık ve istikrarsız göçebe hayatı yaşadıkları hâlde, aralarında müşterek bir edebî lehçe vücuda gelmişti. Burada belirtilmesine lüzum olmayan müteaddid sebepler, o devir Araplarının içtimaî hayatlarında, ifade kudretine, rakipsiz bir saltanat bahş etmişti. Zabt-u rabt tanımayan, otoriteden mahrum o insanların savaşları, barışları, nüfuz kazanmaları veya kaybetmeleri, birinci derecede belîğ kelâma bağlıydı. Sonradan gelen edebiyatçıların bir çok ilmî ıstılahlarla tarif ettikleri belâgat hususiyetlerini, onlar selîkaları ile kullanıyorlardı.

İlâhi âdetlerden biri de mûcizelerin, peygamberlerin gönderildikleri topluluğun en çok rağbet ettiği sahada tecelli etmesidir. İlgilerini daha çok çektiği, aczlerini daha iyi anlattığı için, geniş kitlelere peygamberlerin doğruluğunu ispat etmenin mükemmel yolu budur. İşte mezkûr hikmete binaen, Cenab-ı Hak Kur'ân-ı Kerîm'i, Hz. Peygamber'in en büyük mûcizesi kılmıştır. Kur'ân, belâgatlarıyla böbürlenen Araplara ve bütün insanlara,

benzerini getirmeleri hususunda çeşitli merhalelerde meydan okudu. En kısa bir sûresine bile nazire getiremediler.

Selîkaları bozulmadığından, o devrin Arapları lûgat bakımından Kur'ân'ı anlıyorlardı. Ancak, lûgavî mânâları bilmekle, lâyıkıyla anlayamayacakları meseleler de vardı. Bu yüzden İbn Haldun'un ifade ettiği "Kur'ân Arapların diliyle ve belâgat üslûplarıyla indi. Arapların cümlesi onu anlıyorlar, müfredat ve terkipler hâlinde mânâlarını biliyorlardı." hükmü, haklı olarak tenkide uğramıştır.[1]

Kur'ân, mü'minlerin şahsî ve içtimaî hayatlarını düzenlemek gayesiyle, teşriî hükümler vaz' ediyordu. Bu hükümleri istinbat etmek, sadece Arapça'yı bilmekle mümkün olmaz. Geçmiş ümmetlerin, hususiyle Ehl-i Kitabın sapıttıkları mevzuları bildiriyor, tahrif ettikleri hâdiseleri düzeltiyor, ihtilâfa düştükleri meseleleri hallediyordu. İstikbalde vukua gelecek bazı vakalar ve keşiflere işaret ediyor, uhrevî hayat hakkında son derece mücmel malûmat veriyordu. Onda müteşabih âyetler, müphem bırakılan hususlar, tahsisi murat edilen umumî hükümler vardı. Bu sahalarda alâkalı âyetleri lâyıkıyla anlamak, o mevzularda yüksek bir ilmî seviyeye bağlıdır. Bir kısım mühim vasıflarını hülâsa ettiğimiz böyle bir kitabın, herkes tarafından kolayca ve incelikleriyle anlaşılması elbette kolay değildir. *"Düşünüp mânasını anlamanız için Biz, onu Arapça bir Kur'ân olarak indirdik.."* (Yûsuf, 2) yahut *"Hem kendilerine okunan bu kitabı indirmemiz onlara kâfi gelmiyor mu?"* (Ankebût, 51) mânâsına gelen âyetlerle bu fikir reddedilemez. Âyetteki kifâyetten murat, Hz. Peygamber'in, nübüvvetine delil olmak hususundadır. Kur'ân mûciz nazmıyla bu maksada elbette kâfidir."[2] Kur'ân'da *"Ey Resûlüm, işte sana bu kutlu kitabı indirdik ki her şeyi açıklasın, doğru yolu göstersin."* (Nahl, 89) buyurulmaktadır. Zikredilen beyanın hepsi Kur'ân'ın zahirinde nass hâlinde mevcut değildir. Sahabenin Kur'ân'ı anlama mevzuundaki farklılıklarını mülâhaza etmek, mezkûr hükmü kavramamızı kolaylaştıracaktır.

Ashab umumiyetle Kur'ân'ı en iyi anlayan insanlar idi. İnançları saf idi. Eski medeniyetlerin ve felsefelerin tesiri altında yetişmemişlerdi. Başka

1 Ahmed Emin, *Fecru'l-İslâm*, Kâhire, 1965, s. 195.
2 *Mukaddemetân fî Ulûmi'l-Kur'ân*, Mısır, 1954, s. 185-186.

kavimlerle karışmadıkları için lisan zevkleri bozulmamıştı. Âyetler ve onlarla alâkalı hâdiseler arasındaki irtibatları biliyorlardı. Kur'ân'ı iyice anlamak hususunda tam bir teveccühleri vardı. Ondan tam mânâsıyla istifade ettiler, ondaki mânâları ruhlarına sindirmeye çalıştılar. Anlayamadıkları âyetler hakkında, çeşitli vesilelerle Peygamberimiz'in izahlarına da muttali olduklarını unutmamak lâzımdır. İbn Mes'ûd'un ifade ettiği gibi ileri gelen sahabeden biri on âyet belleyince, mânâlarını ve onlarla amel etmesini de öğrenmedikçe, başka âyetlere geçmezdi.[3] İşte bu hususiyetlerinden dolayı Kur'ân'ı en iyi anlayanların sahabîler olduğu kabul edilir.

Sahabe arasında, tabiatıyla, Kur'ân'ı anlama bakımından seviye farkları vardır. Kur'ân'la meşguliyet, Peygamber'le müsahabet, aklî muhakeme kabiliyeti, Arap dili ve şiirine vukuf, tarihî malûmat derecelerine göre Kur'ân hakkındaki bilgileri de farklı oluyordu. Sahabenin temayüz ettikleri sıfatlarına rağmen en ileri gelenlerinin dahi anlayamadıkları âyetler vardı. Hz. Ebû Bekir'le Hz. Ömer'i[4] misal olarak zikredebiliriz.[5] Hz. Peygamber'in (s.a.s.) vefatından sonra, malûmat sahibi olmadıkları mevzularda ashab, Kur'ân'dan herhangi bir âyeti tefsir etmekten kaçınıyorlardı. Bu noktada, Kur'ân'ın re'y ile tefsirinin hükmünün ne olduğu mevzuu ile karşı karşıya geliyoruz ki, ona geçmeden önce mevzumuzla alâkası nisbetinde *tefsir* ile *te'vil* kelimelerinin ıstılahtaki mânâlarını kısaca belirtmemiz gerekmektedir.

Bu iki kelime bazı hâllerde birbirinin müteradifi olarak irad edilirse de, ekseriya farklı maksatlar için kullanılırlar. Aralarındaki farkı tespit gayesiyle, bu kelimelerin bir çok tarifleri yapılmıştır.[6] Nisbeten toplayıcı tariflerden birine göre *tefsir*, peygamberlere mahsustur. *Te'vil* ise hem peygamberlere, hem de başkalarına ait olabilir. Zira tefsir, mânânın tahkik ve tayin edilmesidir. Bu da ancak Allah indinden olabilir. Te'vilde lûgavî ihti-

3 Taberî, *Câmiu'l-Beyân an Te'vili'l-Kur'ân*, Mısır, 1374/1955, 1/80, Ha. No. 81; Mukâtil İbn Süleymân, *Tefsir*, (Süleymaniye (Hamidiye) Ktp. (yazma)) No. 58, v. 2 a.

4 Ahmed Abdurrahman Benna, *Fethu'r-Rabbanî li Tertib-i Müsnedi Ahmed İbn Hanbel*, 1372, 18/121; Taberî, 9/241-243 Ha. No. 10523; *Mukaddemetân* s. 187

5 İbn Kesîr, *Tefsiru'l-Kur'âni'l-Azîm*, Beyrut, 1385/1966, 7/217; *Mukaddemetân*, s. 187.

6 Bu tarifler için bkz. Zehebî, *et-Tefsîr ve'l-Mufessirûn*, Kahire 1381/1961. 1/13-22; İsmail Cerrahoğlu, *Kur'ân Tefsirinin Doğuşu ve Buna Hız Veren Amiller*, s. 7–5.

maller bahis mevzuudur.[7] Yapılan tarifler netice itibariyle, tefsirde *kat'iyet* mânâsının, te'vilde ise *ihtimal* mefhûmunun galip olduğunu ifade ederler. Bundan dolayı eski müfessirlerin bir çoğu, tefsir yerine te'vil lâfzını kullanmayı tercih etmişlerdi.

Bir kısım ulemaya göre tefsir ile te'vil aynı mânâya gelir.[8] İbn Teymiye (ö. 728/1328) daha şümûllü bir hüküm vererek, ilk müfessirler indinde bu lâfızların müsavi olduğunu ileri sürer. Bu zât te'vil kelimesinin, Kur'ân'da daima lâfızdan zahir olan mânâya muvafık olarak kullanıldığını, lâfzın delâlet ettiği mânâya muhalif bir tarzda varid olduğunun görülemeyeceğini, hâlbuki müteahhirûnun ıstılahında vaziyetin bunun hilâfına olduğunu söyler.[9]

Böylece te'vilin "Sözün muhtemel olduğu mânâlardan birine yöneltilmesidir." Yahut "Kelâmı, vaz-ı aslisinden, isbatı delile muhtaç bir tarafa nakletmektir ki bu delile dayanarak lâfzın zahiri terk edilir." gibi ihtimaliyet ifade eden mânâlarını reddeder.

Âlimlerin ekserisinin ifadelerinden anlaşıldığına göre tefsir rivâyete, te'vil ise dirayete racidir. Çünkü tefsirin mânâsı keşfetmek ve açıklamaktır. Allah Teâlâ'nın kat'î olarak muradının tayin edilmesi Hz. Peygamber'in beyanına ve tenzili müşahade eden, Peygamber'le münasebeti olan sahabenin nakline bağlıdır. Te'vilde ise, bir delile dayanarak lâfzın muhtemil olduğu mânâlardan birinin tercihi söz konusudur. Tercih bir içtihada dayanır. Lâfızların müfredatı ve Arapların üslûplarına vukuf ve bunlardan mânâ istinbat etme kabiliyeti, bu içtihadın esaslı unsurlarıdır.[10]

***

Hz. Peygamber (s.a.s.) hayatta iken, lâzım gelen hususları ashabına açıklıyordu. Ayrıca kapalı kalan ve ihtiyaç hissedilen meseleleri ona soruyorlar, o da beyan ediyordu. Hz. Peygamber'in bu tefsirleri, aralarında yayılıyordu. Ashabın ayrıca tefsir etmelerine hem lüzum kalmıyor, hem de Peygamber'in aralarında bulunduğu bir sırada açıklamaktan teeddüp ediyorlardı. Onun tefsirinin yanında başka izahları caiz görmüyorlardı. Lâkin o âhirete irtihal edince vahye dayanan masum membaa müracaat etme imkânından mahrum

---

7 *Mukaddemetân*, s. 172.

8 Süyûtî, *el-İtkân fi Ulûmi'l-Kur'ân*, Mısır, 1370/1951, 2/173.

9 İbn Teymiye, *Tefsiru Sûreti'l-İhlâs*, Mısır, ts., s. 103-108.

10 *et-Tefsîr ve'l-Mufessirûn*, 1/22.

kaldılar. Diğer taraftan İslâm'ın yayılmasıyla yeni meseleler ortaya çıktı. İslâm'ı kabul yahut ona inkiyad eden, eski kültürleri tevarüs etmiş insanların ve bizzat dinini muhafaza eden Ehl-i Kitab'ın tesiriyle yabancı menşeli sapık cereyanlar intişar etmeye başladı. Bu cereyanlara mensup olanların, nazariyelerini Kur'ân'a istinad ettirmek gayretleri, tekellüften uzak olmamakla beraber, inananların bulunması hususunda neticesiz kalmıyordu. Çünkü bir taraftan Kur'ân'ın tefsirini bilmeyenlerin adedi artıyor, diğer taraftan Kur'ân'ın maksadına muhalif te'viller yapılıyordu. Ashabın gerekli yerleri malûmatları nisbetinde tefsir etmeleri ihtiyacı başgöstermişti.

Tefsir bir bakıma Allah adına söz söylemektir. Allah'ın kelâmından muradın ne olduğunun tayin edilmesi, mesuliyetli bir iştir. Bu mesuliyeti Hz. Peygamber (s.a.s.) sarahaten ifade ederek, ihtiyatî bir tedbir koymuştu:

"Kur'ân hakkında, ilmi olmaksızın söz söyleyen, Cehennem'deki yerine hazırlansın."[11]

"Kendi re'yiyle Kur'ân hakkında söz söyleyen kimse, isabet etse bile hata etmiştir."[12]

Başka müteaddit hadislerde Kur'ân'ı öğrenerek onu Allah'ın muradından başka şekilde te'vil edenlerin maruz kalacakları tehlike haber verilir.[13]

Re'yle tefsiri meneden hadislerin ekserisinin isnadı münakaşalıdır. Bir çok âlim, sahih olmak kaydı ile, bu hadisleri çeşitli vecihlerle izah etmişler; bunlarla tefsirin mutlak bir tarzda menedilmediğini belirtmişlerdir. Maverdî (ö. 450/1058),[14] Beyhakî (ö. 458/1066),[15] Gazzalî (ö. 505/1111),[16] İbn Atiyye (ö. 542/1147),[17] Şâtıbî (ö. 790/1388),[18] Kurtubî (ö. 671/1237)[19] bunlardandır. Hadisteki re'yden murat, alimlerin ekserisine göre şahısta daha önce mevcut olan bir fikirdir. Yani Kur'ân'ı, bu mezhebine uydurması zemmedilmiştir.

---

11 Tirmizî, *Sünen*, *Tefsir*, 1. bab; Taberî, a.g.e., 1/78.

12 Tirmizî, *Sünen*, *Tefsir*, 1. bab; Ebû Dâvud, *Sünen*, Kâhire, 1369/1950, Ha. No. 3652; Taberî, *Sünen*, 1/79, Ha. No. 80.

13 İbn Abdi'l-Berr, *Câmiu Beyâni'l-İlm*, Medine, 1388, 2/267; Ahmed İbn Hanbel, *Müsned*, 4/155.

14 Kâsımî, *Mehâsinü't-Te'vil*, Mısır, 1368/1957, 1/10.

15 *İtkân*, 2/179.

16 Gazzâlî, *İhyâu Ulûmi'd-Din*, Kâhire, 1306, 1/226-227.

17 *Mukaddemetân*, s. 263.

18 *Mehâsinü't-Te'vil*, 1/166-167.

19 Kurtubî, *Câmi' li Ahkâmi'l-Kur'ân*, Mısır, tarihsiz, 1/ 28.

"Bir kimse sırf şahsi görüşüyle Kur'ân hakkında söz söylerse, hakka isabet etse bile tuttuğu yol hatalıdır. Çünkü isabet etmesi tesadüfidir" mânâsına da gelir.

Seleften Hz. Ebû Bekir (ö. 32/652), Muhammed İbn Sîrin (ö. 110/728), Said İbn el-Museyyeb (ö. 94/712), Ebû Vâil (ö. 82/701) gibi zevatın tefsir hususunda ihtiyata davet eden[20] sözlerinden, Kur'ân tefsirinin caiz olmadığını, yahut onların bu işi tecviz etmediklerini çıkarmak doğru değildir. Onlar bilmedikleri meselelerde fikir beyan etmiyorlar, bildiklerini ise söylüyorlardı. Bu sebepten, aynı zâtlardan tefsir sahasında fikirler rivâyet edilmiş olmasında münafat yoktur.[21] Ayrıca mizaç farklarını da göz önünde bulundurmak gerekir. Osman İbn Affan (ö. 35/656), Zübeyr (ö. 36/656), Talha (ö. 36/656) gibi yakın ashab, Hz. Peygamber'den (s.a.s.) işittiği sözleri, zaruret olmadıkça nakletme mevzuunda çok ihtiyatlı hareket ederken, daha genç sahabîler çok hadis rivâyet ediyorlardı. Tefsire dair söz söylemekten çekinenlerin durumu da böyledir.[22]

Re'yin mutlak olarak men edildiğini söylemek doğru değildir. Kur'ân'ın mânâsını beyan, hükmünü istinbat, lâfzını tefsir etmek ve muradını anlatmak lâzımdır. Böyle olmazsa ahkâmın tamamı yahut ekserisi muattal hâle gelir. Yoksa Resûlullah'ın tevkıfî olarak bunları beyan etmiş olması gerekirdi. O takdirde hiç kimse re'yi ile hareket edemez ve söz söyleyemezdi. Malûmdur ki Hz. Peygamber bunu yapmamıştır. Şu hâlde o bununla mükellef değildi… Öyle ise Kur'ân'ın, tamamının tefsirinde *tevkife* lüzum yoktur. Böyle bir şey doğru olsaydı, bu hususta en çok ashabın ihtiyatlı olması gerekirdi. Hâlbuki onlar anladıkları nisbette tefsir etmişlerdir.[23]

---

20 Bu sözler için bakınız: Taberî, 1/86; *Mukaddemetân*, s. 183-184; İbn-Kesir, *Tefsiru'l-Kur'âni'l-Azim*, Beyrut, 1385, 1/11-12.

21 İbn Kesîr, 1/12.

22 *Mukaddemetân*, s. 196–197.

23 Şâtıbî, *Muvâfakât*, Kâhire, 1969/1970, 3/285–286. Şâtıbî'nin bu mütalaasını Goldziher'in (*Mezâhibu't-Tefsiri'l-İslâmî*, Kâhire, 1374-1955, s. 80) iddiasıyla karşılaştırınız. O, rivâyet tefsirinden bahsederken, Müslümanların rivâyet haricinde hiçbir şeyi ilim saymadıklarını, tefekküre ehemmiyet vermediklerini söyler. Buna karşı Hz. Ali'nin şu sözünü serdetmek kâfidir: Ona, Hz. Peygamber'in, kendisine Kur'ân'dan başka bir şey bırakıp bırakmadığı sorulduğunda: "Hayır, yanımızda Kur'ân'dan ve kişinin, Kitabı hususunda mazhar olduğu anlayıştan… başka bir şey yoktur." (Buhârî, *Câmiu's-Sahih*, İstanbul.1315, *Diyât*, 31. bab, 8/45) Ahmed İbn Hanbel rivâyetinde ise Allah'ın, insana verdiği Kur'ân anlayışından… başka bir şey yoktur. lâfzıyladır (*Müsned*, 1/79). Tefsirin semaa mevkuf olmadığı hakkında ayrıca bakınız: Kurtubî, 1/28.

Bilmedikleri tarafların olması da tabii karşılanmak icap eder. Taberî'nin dediği gibi Kur'ân'ın bir kısmının te'vilini Cenab-ı Hak'tan başkası bilemez; bu kısmın ilmini kendine tahsis etmiştir. Bir kısımının te'vilini bilmek, Resûl'ün beyanına mütevakkıftır… Üçüncü kısmı ise, Kur'ân'ın kendisiyle nâzil olduğu dili bilen herkes anlar.[24]

Az önce sahabenin Kur'ân tefsirinde oynadığı role işaret etmiştik. Şimdi onlardan tefsirle uğraşanlara kısaca temas edeceğiz. Tefsirle meşgul olduklarını göreceğiz. Kur'ân'ın müteşabih bir âyeti hakkında fikir beyan etmekten kaçınan Hz. Ebû Bekir, sonraları ihtiyaç hasıl olunca الْكَلاَلَةُ'yi[25] re'yiyle tefsir etmişti.[26] أَبًّا[27] hakkında tekellüften kaçınmayı tavsiye eden Hz. Ömer,[28] âyetin maksadının anlaşılmasına tesir eden تَخَوُّفٍ kelimesini[29] halka sormuş ve onu Hüzeyl kabilesinden olan bir adamdan öğrenmişti.[30] Hz. Ömer bir defasında وَإِذَا النُّفُوسُ زُوِّجَتْ[31] âyetinin tefsirini halka sormuş, kimse bir şey söyleyemeyince kendisi bildirmişti.[32] Yine Hz. Ömer İbir kere cemaate أَيَوَدُّ أَحَدُكُمْ أَنْ تَكُونَ لَهُ جَنَّةٌ[33] âyetinin mânâsını sormuş, n Abbas'a söyletmiş, kendisi de açıklamıştı.[34] Fakat aynı Hz. Ömer, inatla ve kendisini müşkil mevkide bırakmak gayesiyle Kur'ân'ın müteşabih âyetleri hakkında soran Sabiğ'i dövdürmüştü.[35] Dövdürmesi, Goldziher'in sandığı gibi mücerret sormasından dolayı değildi.

Ali İbn Ebî Talib (ö. 40/661) Kûfe minberinden halka "Kitabullah'tan

---

24 Taberî, 1/74–75; Buna benzer bir tasnif *Kitabu'l-Mebânî* sahibi tarafından da nakledilir. (*Mukaddemetân*, s. 194)

25 Bkz. Nisâ, 176.

26 *Mukaddemetân*, s. 187; İbn Kuteybe, *Te'vilu Muhtelifi'l-Hadîs*, (Neşr. Muhammed Zuhrî Neccâr, Kâhire, 1386/1966), s. 24.

27 Bkz. Abese, 31.

28 İbn Kesîr, 7, 217; *Mukaddemetân*, s. 187; *Fecru'l-İslâm*, s. 196.

29 Bkz. Nahl, 47.

30 *Mehâsinu't-Te'vil*, 1, 101.

31 Bkz. Tekvir, 7.

32 İbn Kesîr, 6, 413-414; İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî bi Şerhi Sahihi'l-Buhârî*, Bulâk, H. 1300. 10, 322; Süyûtî, *Dürru'l-Mensur fi't-Tefsiri bi'l-Me'sûr*, Mısır, H. 1314, 6, 154.

33 Bkz. Bakara, 266.

34 Buhârî, *Tefsîr*, 5, 163-164; Muhtasar olarak Süfyan Sevrî, *Tefsir*, Rampur. 1385/1965, s. 32.

35 Süyûtî, *Dürru'l-Mensur*, 6/111; *Mehâsinu't-Te'vil*, 1/99 (Not: 2) Dârimî'den naklen; İbn Kesîr, 6, 414.

herhangi bir âyet hakkında sormak isteyen varsa sorsun" diye ilân etmişti. Sorulan âyetleri (Zariyat, 51/1-4) tefsir etmişti.[36]

İbn Abbas (r.anhüma) (ö. 68/687) Kur'ân'ın hemen hemen her âyeti hakkında fikir beyan etmiştir. O, *"O (Allah) hikmeti dilediğine verir. Kime hikmet nasib edilmişse, doğrusu ona pek çok hayır verilmiştir...."* (Bakara, 269) âyetindeki "Hikmet"i Kur'ân tefsiri, olarak izah etmiştir.[37] Mücahid (ö. 103/721) bütün Kur'ân'ı başından sonuna kadar üç kere İbn Abbas'a arz etmiş, her âyetin mânâsını, ne hakkında nâzil olduğunu ondan öğrenmişti.[38] Abdullah İbn Ömer (r.anhüma) (ö. 73/692) Bakara sûresini öğrenmek için sekiz sene üstünde durmuştu.[39] Said İbn Cübeyr (ö. 95/713): "Kur'ân'ı okuyup da sonra tefsir etmeyen kimse kör veya a'rabî gibidir." diyordu.[40]

Netice itibariyle şunu söyleyebiliriz: Hz. Peygamber'in irtihalinden sonra, İslâm akidesini bid'atlardan sıyanet için sahabîler Kur'ân'ı izah etmeye mecbur kalınca, evvelâ Peygamberimiz'in hadislerini araştırıyorlar, onun tarafından tefsir edilmemişse, içlerinden işin ehli olanlar, bildikleri hususları açıklıyorlardı. Bir kısmı ise nisbeten izaha muhtaç âyetler hakkında Peygamberimiz'den işittikleri malûmat olmadığı takdirde, bu hususta şahsi görüş ortaya koymaktan kaçınıyorlardı. Ekseriyet hükümlerle alâkalı bulunmayan, yahut ibrete medar olmayan meselelerde siyaktan anladıkları icmalî mânâ ile iktifa ediyorlar, müfredatın mânâlarını araştırmakta zorlamadan sakınıyorlardı. Çünkü sahabe umumiyetle, kendilerinden istenileni yapmak, âyetlerin maksudunu anlamak için Kur'ân'ı okuyorlardı. Kur'ân'ın mücerret tetkik gayesiyle ele alınması, sonraları yavaş yavaş başlayacaktır. Fakat sahabîlerin bir çoğu, ihlâsları, nüfûz-u nazarları, kendilerine mahsus meziyetler sayesinde, tetkik gayesiyle okumadıkları hâlde, tetkikin semeresine ve Kur'ân'ın inceliklerine vasıl olmuşlardı.

---

36 İbn Kesîr, 6, 413–414; Kurtubî, 9, 6199 ve 1. 30.

37 *Mukaddemetân*, s. 193; Süyûtî, *İtkân*, 2, 192.

38 Dârimî, *Sünen*, Kâhire, 1386/1966, 1, 205, Ha. No. 1125.

39 Taberî, 1, 81, Ha. No. 84.

40 Taberî, 1, 81, Ha. No. 87.

Birinci Bölüm

HZ. PEYGAMBER'İN TEFSİRİ

HZ. PEYGAMBER'İN KUR'ÂN'I AÇIKLAMASINA DAİR BELLİ BAŞLI MESELELER

Bu bölümde Peygamberimiz'in (s.a.s.) Kur'ân-ı Kerîm'i tefsir etme vazifesi ve selâhiyeti, bu tefsirin değeri, Kur'ân'ın tefsire muhtaç olan ve olmayan kısımları, Peygamberimiz'in miktar itibariyle Kur'ân'ın ne kadarını tefsir ettiği, hükmen merfû olan rivâyetler, Sünnet'in Kur'ân'a raci olup olmadığı, hadislerin Kur'ân'a muvafakatı meselesi, Kur'ân ile hadisler arasında tenakuz iddiası ile, Peygamberimiz'den rivâyet olunan bazı tefsirlerdeki müşkilâtın, dirayet yolu ile izahlarını ele alacağız.

1- Hz. Peygamber'in (s.a.s.) Kur'ân'ı Tefsir Etme Vazifesi ve Tefsirinin Değeri

Cenab-ı Hakk'ın rahmet ve hikmeti, ilâhî kitabı insanlara vahiy suretiyle göndermeyi iktiza ettiği gibi, vahye mazhar olan Peygamber'in de onu bizzat açıklamasını dilemiştir. Kitap bazı inanmayanların istediği gibi, *"elleriyle tutacakları kâğıtlar"* (En'âm, 7) hâlinde gökten inseydi, insanlar onun emir ve hükümlerini ne şekilde tatbik edeceklerini lâyıkıyla bilemeyeceklerdi. Allah'ın Kitabının mânâ ve ahkâmını, Peygamber'in izah etmesi bundan dolayı gereklidir. Cenab-ı Hak şöyle buyurarak Kur'ân'ı tefsir etme vazife ve selâhiyetini Peygamber'ine vermiştir:

"Biz sana da Kur'ân'ı indirdik. Ta ki insanlara, kendilerine indirileni açıklayasın ve ta ki insanlar da iyice fikirlerini kullansınlar." (Nahl, 44)

"İnsanlar arasında Allah'ın sana bildirdiği şekilde hükmetmen için Biz sana kitabı gerçeğin, hakkın ta kendisi olarak indirdik." (Nisâ, 105)

"Bu kitabı sana (başka bir hikmetle değil) ancak hakkında ihtilâf ettikleri şeyleri açıkça anlatman için... gönderdik." (Nahl, 64)

"Ey Peygamber! Rabbinden sana indirilen buyrukları tebliğ et! Eğer bunu yapmazsan risalet vazifesini yapmamış olursun." (Mâ'ide, 67) Tebliğ iki vecihle yapılır: Birisi risaleti yani Kitabı tebliğ, diğeri de mânâlarını açıklamak ve bildirmek şeklinde olur.[1]

"Ayrıca onu açıklamak da Bize ait bir iştir." (Kıyame, 19) Bazı âlimlere göre buradaki açıklamaktan murat, Hz. Peygamber'in (s.a.s.) tebyin ve tefsir etmesidir.[2]

İbn Teymiye, mezkûr (Nahl, 44) âyeti kerimesine istinad ederek, "Hz. Peygamber'in, ashabına Kur'ân'ın mânâlarını bildirmesi ve açıklaması vacip olur." demektedir.[3] Taberî (ö. 310/922) bu âyet hakkında şöyle diyor: "Cenab-ı Hakk'ın beyanından anlaşılıyor ki, Kur'ân'ın bir kısmının te'viline, yüce Resûl'ün izahı olmaksızın ulaşmak mümkün değildir. Vücub, nedb, irşad şeklindeki emir çeşitleri, nehiy nevileri, hak ve hadleri, mahlûkatının yekdiğerlerine karşı lâzım gelen hükümleri ve emsali âyetlerin ahkâmı bu cümledendir. Allah'ın Resûlü'nden bir nass olmadıkça, yahut ümmetini te'viline irşad edecek bir delâlet varid olmadıkça, bu hususlarda hiç kimsenin söz söylemesi caiz olmaz."[4]

Hz. Peygamber'in (s.a.s.) tefsiri, Kur'ân'ın mücmel olan âyetlerini tafsil, umumi hükümlerini tahsis, müşkilini tavzih, neshe delâlet etme, müphem olanı açıklama, garip kelimeleri beyan etme, tavsif ve tasvir ederek müşahhas hâle getirme, edebî incelikleri muhtevi âyetlerin maksudunu bildirme gibi belli başlı kısımlara taalluk eder. Bunlar ileride misalleriyle birlikte zikredilecektir.

Peygamberimiz de bir hadisinde şöyle buyurmaktadır:

---

1 *Muvâfakât*, 3/26.
2 *Mukaddemetân*, s. 195.
3 *Kur'ân Tefsirinin Doğuşu*, s. 20 (*İtkân*'dan naklen.)
4 Taberî, 1/74.

عَنِ الْمِقْدَامِ بْنِ مَعْدِيكَرِبٍ عَنْ رَسُولِ اللهِ ﷺ اَنَّهُ قَالَ؛ اَلاَ اِنِّى اُوتِيتُ الْكِتَابَ وَ مِثْلَهُ مَعَهُ لاَ يُوشِكُ رَجُلٌ شَبْعَانُ عَلَى اَرِيكَتِهِ يَقُولُ؛ عَلَيْكُمْ بِهذَا الْقُرْاَنِ فَمَا وَجَدْ تُمْ فِيهِ مِنْ حَلاَلٍ فَاَحِلُّوهُ وَماَ وَجَدْتُمْ فِيهِ مِنْ حَرَامٍ فَحَرِّ مُوهُ ...

"Şunu kat'î olarak biliniz ki, bana Kur'ân-ı Kerîm ve onun bir misli daha verilmiştir Karnı tok bir hâlde, rahat koltuğunda oturarak: Şu Kur'ân'a sarılınız; onda helâl olarak ne görmüşseniz onu helâl kabul ediniz, neyi de haram görmüşseniz onu haram biliniz, diyecek bazı kimseler gelmek üzeredir."[5]

İbn Kesîr'e (ö. 774/1373) göre Kur'ân ile beraber verilen misli, Sünnet'tir.[6] Hattabî (ö. 388/998) bu hadisi aşağıdaki şekilde şerh eder:

"Bana Kur'ân ve onun bir misli daha verilmiştir." sözünün te'vili, iki veche muhtemildir. Birincisi: Hz. Peygamber (s.a.s.) metlûv olan zahirî vahye mazhar olduğu gibi, ona gayr-ı metlûv olan bâtınî bir vahiy de ihsan edilmiştir. İkincisi: Tilâvet edilen vahiy olarak Kitap (Kur'ân), bir misli olarak da, kendisine beyan (açıklama) verilmiştir. Yani Kitap'taki hususları açıklamasına izin verilmiştir. Bu sayede mahsusu tamim edebilir. Umumu tahsis eder. Kitapta olmayan hükmü koyabilir ve Kitap'takini şerh eder. Bunlar, amel edilmesi vacip olmak ve kabulü gerekmek bakımından, tilâvet edilen Kur'ân hükmünde olur. "... diyecek bazı kimseler gelmek üzeredir" fıkrasına gelince, bu kavliyle Hz. Peygamber (s.a.s.), Kur'ân'da zikrolunmayan fakat kendisinin koyduğu sünnetlere muhalefet etmekten sakındırmış oluyor. Nitekim Haricîler ve Rafızîler böyle yapmışlar, Kur'ân'ın zahirine tutunarak Kitabın beyanını tazammun eden sünnetleri terk etmişler, şaşırmış ve sapıtmışlardır.[7] İbn Kuteybe (ö. 276/889) ile İbn Teymiye (ö. 728/1328) de hadisteki "misl"i sünnet olarak izah etmişlerdir.[8]

Necm sûresindeki *"O kendi heva ve hevesiyle konuşmuyor. O, kendisine vahyedilen bir vahiyden başka bir şey değildir."* (Necm, 3-4) âyetindeki vahiyden

---

5 Ebû Davûd, *Sünne*, 5. bab, Ha. No. 4604; *Mukaddemetân*, s. 195.
6 İbn Kesîr, 1/7.
7 Kurtubî, 1/32.
8 *Te'vilu Muhtelifi'l-Hadîs*, s. 166; İbn Teymiyye, *Mukaddime fî Usûli't-Tefsir*, Dımaşk, 1355/1936, s. 25.

maksat, bazı âlimlere göre yalnız Kur'ân-ı Kerîm, bazılarına göre ise sünnetlere de şamildir. "Zira hadis, ya sırf vahiydir. Yahut Hz. Peygamber'in (s.a.s.) muteber bir içtihadıdır... Onun hakkında hata caiz olsa bile muhakkak surette neticede doğru olana rücû eder."[9]

Kur'ân-ı Kerîm'in bazı âyetlerini anlamakta karşılaşılan güçlükler, başka âyetlerde vuzuha kavuşur. Meselâ, bir kıssa bir yerde nisbeten mufassal olarak geçmişse, başka yerde ona yalnız telmihte bulunulur. Bir hüküm bir yerde mücmel bırakılmış ise, bir başka yerde tafsil edilmiş olabilir. Bir yerde ihtisar edilen, diğer yerde genişletilebilir.[10] Bu kabîl güçlükler Kur'ân-ı Kerîm'i dikkatli okumak ve âyetleri arasında irtibat kurmak suretiyle halledilebilir, ayrıca tefsire muhtaç olunmaz.

Ahkâma, âhiret ahvaline, kısas ve ahbâra... aid bazı hususlar vardır ki Kur'ân'da zikredilmezler. Bunların tefsiri Peygamberimiz'e bırakılmıştır. *"Biz sana da Kur'ân'ı indirdik. Tâ ki insanlara, kendilerine ne indirildiğini açıkça anlatasın"* (Nahl, 44) âyetiyle, Hz. Peygamber açıklamakla mükellefti. O'nun beyanı kavliyle, fiiliyle ve takririyle olurdu. Bundan dolayı Hz. Peygamber ashabının, Kur'ân'ı ve onunla amel etmeyi onar onar âyetler hâlinde öğrenmelerini temin ediyordu. Bu öğretimin teferruatı hakkında fazla bilgimiz yoktur. Yalnız şunu söyleyebiliriz ki, Hz. Peygamber'in âyetleri tefsir etmesi, programlı bir takrir şeklinde olmayıp ikinci bölümde arz edeceğimiz müteaddit vesilelerle oluyordu.

Hz. Peygamber'in (s.a.s.) Kur'ân'ı açıklamasına bir örnek olarak şu âyeti ele alalım:

"Ey Peygamber! Eşlerinizi boşayacağınız vakit onların iddetlerini dikkate alarak boşayın!.."(Talâk, 1) Boşamanın makbul şekli ve keyfiyeti bu âyetten vazıh olarak anlaşılmamaktadır. İbn Ömer'in (r.anhüma) karısını boşaması dolayısıyla varid olan hadis-i şerif âyeti tefsir etmiştir:

"İbn Ömer dedi ki: Karımı, o hayızlı iken (bir talâkla)[11] boşadım. (Babam) Ömer bu durumu haber vermek üzere Resûlullah'a gitti. Resûlûllah

---

9 Şatıbî, *Muvâfakât*, 4/15; Muhammed Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'ân Dili*, İstanbul, 1935-39, 6/4571.

10 Zerkeşî, *el-Burhân fî Ulûmi'l-Kur'ân*, Mısır, 1376/1957, 2/175. Bu husustaki misaller için aynı eser 2/186-196'ya müracaat ediniz. Keza *Muvâfakât*, 3/196; İbn Kesîr, 1/7.

11 Bu ziyade, Müslim rivâyetindendir.

ona: "Oğluna emret, karısına ric'at etsin. Sonra temizlenip, sonra bir hayız daha görüp temizlenene kadar tutsun. Sonra mücameat etmeden, isterse boşasın, isterse alıkoysun. İşte Allah Teâlâ'nın dediği iddet budur."[12]

Burada Hz. Peygamber, kavlî olarak ve âyetten muradın ne olduğunu tasrih ederek, İbn Ömer'in hâdisesi münasebetiyle âyeti açıklamıştır.

İmam Şafiî'nin dediğine göre: "Resûlullah'ın sünnetlerinin Kur'ân ile iki vechi vardır: Birincisi, Peygamber Allah'ın indirdiğine olduğu gibi tâbi olur. Diğeri, mücmeldir. Resûlullah Allah adına mücmelin mânâsını beyan eder. Farz oluş keyfiyetini, umumi veya hususi olduğunu izah eder. Kullardan ne şekilde yapmalarını istediğini bildirir."[13]

Hz. Peygamber'in (s.a.s.) Kur'ân'ı beyan etmesi, bazen de ondaki sarih hükümlere, yine vahye müsteniden ilâve yapmakla olur. Hala ve teyzesinin üstüne kadının nikâhlanmasını, ehlî eşeklerin etini haram kılması gibi.[14] Mücmel âyetlerden murad-ı ilâhiyi tayin etmek çok zor veya gayr-ı mümkün olduğundan sahabe, bilhassa ahkâm âyetlerinin izahında, Peygamberimiz'in açıklamalarına son derece ehemmiyet verirlerdi. Burada bu tezahüre dair bir kaç misal vereceğiz:

Hz. Ömer (r.a.) halka hitaben: "Kur'ân'dan en son nâzil olan riba âyetidir. Resûlullah ribayı tefsir etmeden vefat etti. Binaenaleyh ribayı da, riba şüphesi olanı da bırakınız!"[15] buyurmuştur.

İmran İbn Husayn'ın (ö. 52/672) bulunduğu bir mecliste, adamın biri: "Kur'ân'da olandan başkasından bahsetmeyin!" deyince İmran: "Sen ahmak bir adamsın! Öğle namazının dört rekât olduğunu, onda kıraatin cehr edilmeyeceğini Kitabullah'ta gördün mü?" Sonra namazı ve zekâtı ve emsali hükümleri sıraladı ve ilâve etti: "Bütün bunları Allah'ın Kitabında

---

12 Buhârî, *Tefsir*, 6/67, *Talâk*, 1.bab 6/163; Müslim, *Câmiu's-Sahih*, Nşr. M. Fuâd Abdulbâkî, 1374/1955, 18/1. bab, Ha. No. 1; Ebû Dâvud, Ha. No. 2179, 2185; Tahâvî, *Şerhu Meâni'l-Âsâr*, Kâhire, 1386, 3/53.

13 Şafiî, *Risâle*, s. 52, Ha. No. 298.

14 Kurtubî, I. 33-34.

15 Ahmed İbn Hanbel, *Fethu'r-Rabbânî*, 18/54; İbn Mâce, *Sünen*, Mısır, 1372/1952, *Ticârât*, 58. Ha. No. 2276 (Râvi Saîd ibn Müseyyeb, Ömer'e mülâki olmadığından bu hadis munkatı'dır.)

müfesser olarak buluyor musun? Kitabullah bunları müphem bırakmıştır. Sünnet de tefsir etmiştir."[16]

Gelecek misalde görüleceği gibi Peygamberimiz'in beyanına muttali olmadıkları hâllerde, bazı fakih sahabîler bile, Kur'ân'dan yanlış hükümler çıkarabiliyor fakat, Hz. Peygamber'in izahını birbirlerine ulaştırmak suretiyle gerçek maksadı öğreniyorlardı.

Abdullah İbn Ömer'e, kirpinin haram olup olmadığı sorulmuştu.

"De ki: Bana vahyolunanlar içinde, bu haram dediklerinizin, yemek isteyen kimseye haram kılındığını görmüyorum. Ancak leş, yahut akıtılmış kan, yahut pis olduğunda hiç şüphe olmayan domuz eti veya Allah yolundan çıkarak Allah'tan başkası adına kesilen hayvan olursa başka (bunlar haramdır)." (En'âm, 145) âyetini okuyarak "Ye!" dedi. Sonra birisi İbn Ömer'e: Ebû Hureyre, Resûlullah'ın kirpi hakkında "O habis şeylerden biridir." dediğini rivâyet ediyor." deyince: "Peygamber böyle diyorsa, mesele onun dediği gibidir." dedi.[17]

İbn Mes'ûd gibi, kendisini ilme vermiş Peygamberimiz'e yakın olan sahabîler, öğrendikleri her âyetin mânâsına ve hükmüne de vâkıf idiler. Bunları bizzat yahut bilvasıta Hz. Peygamber'den (s.a.s.) veya aralarında müzakere ederek birbirlerinden öğreniyorlardı. Nitekim İbn Mes'ûd şöyle demektedir:

"Kendisinden başka ilâh olmayan Allah'a yemin ederim ki, Allah'ın Kitabında hiç bir âyet yoktur ki onun nerede nâzil olduğunu, hangi hususta nâzil olduğunu bilmiş olmayayım, Kur'ân'ı benden daha iyi bilen, bineklerin ulaşacağı birini bilseydim, onu görmek için yola koyulurdum."[18]

Bu habere istinaden, Hz. Peygamber'in (s.a.s.) Kur'ân'ın tamamını sahabeye açıkladığı hükmü çıkarılamazsa da, onun ilim halkasına dahil olan ileri gelen ashabın, Kur'ân'da anlamadıkları noktaların mahdut olduğunu istidlâl edebiliriz. Bazı hâllerde de sahabîler, Peygamberimiz'in tatbikatından bir kısım âyetlerin te'vilini öğreniyorlardı.

---

16 İbn Abdi'l-Berr, *Câmiu Beyâni'l-İlm*, 2/234; Şatıbî, *Muvâfakât*, 4/19.

17 Şatıbî, 4/23.

18 Buhârî, 6/102; Ahmed İbn Hanbel, *Fethu'r-Rabbânî*, 18/36; Bezzâr, *Müsned*, Murad Molla Ktp., No. 578 (yazma), v. 194a; Taberânî, *Mu'cemu'l-Kebir*, Feyzullah Efendi Ktp. No. 546 (yazma), v. 299a.

عَنْ عَائِشَةَ قَالَتْ: كَانَ رَسُولُ اللهِ ﷺ يُكْثِرُ أَنْ يَقُولَ فِي رُكُوعِهِ وَسُجُودِهِ سُبْحَانَكَ اللّٰهُمَّ رَبَّنَا وَبِحَمْدِكَ اللّٰهُمَّ اغْفِرْ لِي يَتَاوَّلُ الْقُرْآنَ

Bu rivâyette görüldüğü gibi Hz. Âişe (r.anhâ), Peygamberimiz'in, Kur'ân'ın, emrettiğini yapması hakkında "Kur'ân'ı te'vil ediyordu." ifadesini kullanmıştır.[19]

Sahabe gibi onlardan sonra gelen başlıca "Ehlü's-Sünne" âlimleri de Hz. Peygamber'in izahlarını arayıp değerini takdir etmişlerdir. Hatta Mekhûl'e göre (ö. 113/731) "Kur'ân'ın sünnete olan ihtiyacı, sünnetin Kur'ân'a olan ihtiyacından daha fazladır."[20] Kastettiği ihtiyaç, açıktır ki insanların anlaması cihetinden, insanların sünnete muhtaç olmasıdır. "Bu sözle, Kur'ân-ı Kerîm'in mânâlarını en iyi bilen insanın, hevadan konuşmayan, konuştuğu ancak vahy-i ilâhî olan Resûl-i Ekrem olduğuna işaret etmek istemiştir."[21]

Yahya İbn Ebî Kesir (ö. 129/746) ise:

"Sünnet Kur'ân'a kâdidir. Kitap ise sünnete kâdi değildir." demiştir.[22] Dârimî (ö. 255/869) bu sözü "Sünnetin Kitaba kâdi olması hakkındaki bab"-da nakleder ki, kendisinin de bu görüşe iştirâk ettiği anlaşılır. İbn Kuteybe bu sözü: "Sünnet Kitabı açıklayıcıdır. Kitaptan Allah'ın murat ettiğini bildirir."[23] şeklinde açıklar. İlk nazarda yanlış bir intibaa sebebiyet verecek olan bu sözü Ahmed İbn Hanbel (ö. 241/855) açık bir ifadeye kavuşturmuştur: "Ben böyle söylemeye cesaret edemem, lâkin derim ki: Sünnet Kitabı tefsir ve beyan eder."[24]

Evzaî (ö. 157/774) Hassan İbn Atiyye'nin "Cibril Kur'ân'ı getirdiği gibi, sünneti de Peygamber'e getiriyordu." dediğini nakleder.[25]

İbn Huzeyme de (ö. 311/923) Kur'ân'ın, hadisle anlaşılabileceğini şöyle ifade eder:

---

19 Buhârî, 6/93; Müslim, 4/42. bab, Ha. No. 217; İbn Mâce, Ha. No. 889

20 *Câmiu Beyâni'l-İlm*, 2/234

21 Subhî Sâlih, *Hadis İlimleri ve Hadis Istılahları*, Trc. M. Yaşar Kandemir, Ankara, 1971, s. 237-238,

22 Dârimî, *Sünen*, I, 117, Ha. No. 593; Kurtubî, 1, 33.

23 İbn Kuteybe, *Te'vilu Muhtelifi'l-Hadîs*, s. 199.

24 İbn Abdi'l-Berr, *Câmiu Beyâni'l-İlm* 2, 234; Şatıbî, *Muvâfakât*, 4, 19.

25 Dârimî, *Sünen*, I, 117; İbn Kuteybe, *Te'vilu Muhtelifi'l-Hadîs*, s. 166; Kurtubî, 1, 33.

"Allah Teâlâ hususi ve umumi olarak Resûl'üne indirdiği Kitab'ını açıklama işini yine Resûl'üne havale etmiştir. Hz. Peygamber (s.a.s.), sünnetiyle Allah'ın namaza kalkanların hepsine değil de, bir kısmına abdesti emrettiğini belirtmiştir. Nitekim *"Onların mallarından bir sadaka al..."* (Tövbe, 104) âyetiyle muradının bütün mallardan değil de, bir kısım mallardan zekât (sadaka) alınması olduğunu; *"Erkek hırsızla kadın hırsızın... ellerini kesin!"* (Mâide, 38) âyetinden muradın bütün hırsızlar değil de, bazı hırsızlar olduğunu –çünkü bir dirhem yahut daha az çalana da hırsız denilir– Resûlullah "El kesme, bir dinarın dörtte birinde ve daha ziyadesinde olur."[26] hadisiyle, Cenab-ı Hakk'ın muradının, bütün hırsızlar değil, bir kısım hırsızlar olduğunu beyan etmiştir. Cenab-ı Hak, Peygamber'ine: *"Biz sana Kur'ân'ı indirdik. Ta ki insanlara kendilerine ne indirildiğini açıkça anlatasın."* (Nahl 44) buyurmuştur. [27]

İbn Huzeyme bir başka yerde şöyle diyor:

"Allah Teâlâ'nın: حَتَّى يَتَبَيَّنَ لَكُمُ الْخَيْطُ الْأَبْيَضُ مِنَ الْخَيْطِ الْأَسْوَدِ "... *ak iplik kara iplikten size seçilinceye kadar..."* (Bakara, 187) âyetinde, " خيط hayt: iplik" ismi, gündüzün beyazı ve gecenin karanlığı hakkında vaki olmuştur. Bil ki, Araplar, "hayt"ın bu mânâsına âşinâ değillerdi. Allah Teâlâ Kitab'ını Arapların diliyle indirmiştir, yoksa (onların) mânâlarıyla indirmemiştir. "Hayt" dilleridir, bu ismi gündüzün beyazı ve gecenin siyahlığı için kullanmak keyfiyeti, Resûlullah kendilerine bildirmeden önce, onların anladığı bir şey değildi.[28]

Kanaatimizce İbn Huzeyme'nin bu sözü izaha muhtaçtır. Şöyle ki: Arapça'nın lâfzı ile mânâsını birbirinden ayırmak mümkün değildir. Kur'ân'ın lâfzının mânâları, normal olarak, o kelimelerin Arapça'da ifade ettiği mânâlardır. Anlaşılan, İbn Huzeyme şunu kastediyor: Arapça'da mevcut bazı lâfızları Kur'ân-ı Kerîm, lügavî mânâlarından şer'î mânâlara nakletmiştir (salât, zekât, münafık gibi). Bu takdirde bu söze, itiraz edilemez.

---

26 Şafiî, *Risâle*, s. 41, Ha. No. 224; Humeydî, *Müsned*, Nşr. Habîbu'r-Rahmân A'zamî, Haydarâbad, 1963/1382, I. 280, Ha. No. 279; *Muvatta*, *Hudûd*, 24; Müslim, *Hudûd*, Ha. No. 1-4; Ebû Dâvud, Ha. No. 4384; Tirmizî, *Hudûd*, 16. bab, Ha. No. 1445.

27 İbn Huzeyme, *Sahîh*, Topkapı Sarayı (III. Ahmed) Ktp. A. 348, (yazma), v. 3a-3b.

28 İbn Huzeyme, *Sahîh*, v. 200a.

Taberî'nin de mütalâasını nakledererek bu mevzua nihayet vereceğiz:

"... Kezalik Kur'ân'da varid olan müphem kelimelerin hükmünü, kıyasla, müfesser olana irca etmek caiz değildir. Lâkin vacip olan, her biri hakkında tenzilin zahirinin muhtemel olacağı şekilde hükmetmektir. Meğer ki bunlardan bir kısmı hakkında, Resûl'den zahir hükmü bâtın hükme ihale eden bir haber varid olmuş olsun. Bu takdirde onun hükmüne teslim olmak vaciptir. Zira Allah'ın muradını açıklayan odur."[29]

Taberî, Tefsir'inin bir çok yerinde, âyetleri izah ederken kendisinin daha mütemayil olduğu re'yi, Hz. Peygamber'den gelen bir haber dolayısıyla terk ettiğini ifade eder. Meselâ, *"İçinizden kim dininden dönerse Allah... Kendisinin onları seveceği, onların da Kendisini seveceği bir topluluk getirir..."* (Mâide, 54) âyetinin tefsirinde: "... Resûl'den haber varid olmasaydı, bu *kavim,* Ebû Bekir ve beraberinde olanlardır, derdim... Fakat Resûl'ün hadisi dolayısıyla bu kavli terk ettik. Zira Allah Teâlâ'nın vahyinde ve Kitab'ının âyetlerinin te'vilinde, beyanın ma'dini (aslı) Peygamber'dir (s.a.s.)."[30]

2- Kur'ân'ın Tefsire Muhtaç Olan ve Olmayan Âyetleri

Umumî bir hüküm olarak, Kur'ân-ı Kerîm'in tefsir edilmesinin zaruri olduğunu izaha çalıştık. Bizzat Peygamberimiz'in, Kitab'ı açıklama işi ile tavzif edildiğini gördük. Fakat bu hiç bir zaman, Kur'ân'ın bütününün veya ekserisinin Hz. Peygamber (s.a.s.) tarafından kâfi bir surette tefsire kavuşturulmuş olduğu mânâsına gelmez. Bu mevzuda Taberî'nin fikri ve tasnifi umumiyetle ilim ehli tarafından hüsn-ü kabul görmüştür. Onun fikirlerini şöyle hülâsa edebiliriz:

Kur'ân'ın bir kısmının te'vilini Cenab-ı Hak'tan başkası bilemez Bunların ilmini Allah Zâtına mahsus kılmıştır. Kıyametin vakti, sûra üfleme, Hz. Îsa'nın nüzûlü ve bunlar gibi... Hiç kimse bunların vakti hakkında bir şey bilemez. Yalnız şartlarına dair haberler gelmiştir. Hz. Peygamber (s.a.s.) bu mevzularda bir şey söylediğinde, sadece şartlarını söyler, vaktini tahdit etmezdi. Deccâl mevzuu da bunlardan biridir. Allah bildirmedikçe bunları

29 Taberî, 4/82-83

30 Taberî, 1/419.

Hz. Peygamber (s.a.s.) de günü gününe bilmiyordu. Cenab-ı Hak, bu kabîl hâdiselerin genellikle delillerini ve şartlarını ona bildiriyordu.

Kur'ân'ın bir kısmının te'vilini ise, nâzil olduğu lisanı bilen herkes anlar. Fakat Arapça'ya vakıf olan insanlar, nihayet kelimelerin lisanda hangi mânâlara geldiğini bilirler, yahut bazı özel sıfatlarla tavsif edilen mevsufları anlayabilirler. Yoksa bu kelimelerle murat edilen birtakım gerekli hükümleri ve durumları kolay kolay anlayamazlar. Zira böylesi bilgileri Cenab-ı Allah Peygamber'ine (s.a.s.) mahsus kılmıştır. O'nun beyanı olmadıkça, bunlar idrâk edilemezler. Meselâ *"Onlara: 'Yeryüzünde fesat çıkarmayınız!' denilince: 'Biz sadece muslihler, düzeltmek için çalışanlarız." derler. Biliniz ki onlar müfsitlerin ta kendileridir, fakat bunu bilmiyorlar."* (Bakara, 11-12) âyetini işitince lisan ehli bilir ki ifsad zararlıdır, terk edilmesi gerekir; ıslah ise faydalıdır, yapılması gerekir. Ancak Allah'ın ifsad ve ıslah saydığı mefhumları bilemez. Bilmeyi yalnız Zâtına tahsis ettiği hususları ise, Allah'tan başkası bilemez.[31]

Buna benzer bir tasnif de Muhammed İbn el-Heysem'den nakledilir. Bu zât ayrıca der ki:

"Kur'ân içinde Cenab-ı Hakk'ın, ilmini Zâtına tahsis ettiği hususların olduğunu ve bizim için bunlara vâkıf olmaya yol bulunmadığını inkâr etmem. Bu kısmında emir ve nehiy olarak biz kullara herhangi bir şey terettüp etmez. Cenab-ı Hak, onlara inanmak ve cümleten teslim olmakla kulluğumuzu ortaya koymak istemiştir."[32]

Âlimlerin fikirlerini nazarı itibara alırsak, Kur'ân'ı Kerîm'in âyetlerini, anlaşılması itibariyle şöyle sınıflandırabiliriz:

a- İlmi Allah'a mahsus olanlar.

b- İlmi yine vahiy yolu ile Hz. Peygamber'e (s.a.s.) tahsis edilmiş olan âyetler. Bunlar ekseriya ibadetlere ve amelî ahkâma, bir kısım mugayyebata dair mücmel âyetlerdir. Bu emir ve hükümler Kur'ân'da varid olmuş ise de, ne şekilde ifa edileceği bildirilmemiştir. Hz. Peygamber'in (s.a.s.) beyanı olmaksızın, bunlardan ilâhî muradı anlamak imkânsızdır. Meselâ, Kur'ân'-

---

31 Taberî, 1/74-75.
32 *Mukaddemetân*, s. 194.

da sarih bir şekilde أَقِيمُوا الصَّلٰوةَ (namaz kılın) emri vardır. Müphem olarak vakitlerine de işaret edilmiştir. Fakat Arap dilinde "dua etmek" ve "uyluk kemiklerini hareket ettirmek"[33] mânâsına gelen "salât"tan, Cenab-ı Hak-k'ın muradını ancak Hz. Peygamber'in beyanı ve tatbikatıyla anlamamız mümkün olmuştur.

"İşte lügaten biri kalp ve lisan işi olan duaya, diğeri de bir hareket-i bedeniye işi olan fiil-i mahsus iki mânâya gelen salât kelimesi şer'an Peygamberimiz'den (s.a.s.) görüle geldiği üzere kalbî, lisanî, bedenî ef'al ve erkân-ı mahsusadan mürekkep, gayet muntazam bir ibadet-i kâmilenin ismi olmuştur ki necasetten taharet, hadesten taharet, setr-i avret, vakit, niyet, istikbâl-i kıble namıyla altısı dışından başlayan şart; iftitah tekbiri, kıyam, kıraat, rükû, sücûd, teşehhüt miktarı ka'de-i âhire namıyla içinde yapılan altı da rükün olmak üzere lâakal on iki farz; Fatiha, zamm-ı sûre, tâdil-i erkân, ka'de-i ûlâ ve saire gibi bir takım vacipleri, bunlardan başka bir çok sünnetleri, müstehapları, edepleri, mekrûhatı ve müfsidatı, sonra beş vakit ve cuma gibi farz, vitir ve bayram gibi vacip, ve diğer sünnet-i müekkede ve gayr-ı müekkede nevâfil olmak üzere envâ ve aksamı vardır ki beyanı kütüb-ü fıkhiyeye aittir."[34]

Mezkûr misalde olduğu gibi, ibadat ve muamelâta dair bütün ahkâm âyetlerini Peygamberimiz hakkıyla tefsir ve beyan etmiş, teferruatlarına varıncaya kadar anlatmıştır. Mevzulara göre tasnif edilmiş hadis mecmuaları, bu âyetlerin geniş bir tefsirinden başka bir şey değildir. Ayrıca nasih ve mensûh, emirlerin kat'i şekli, terğib ve terhib babından olan âyetlerde de murad-ı ilâhiye, hadislerle hüküm verilir.

İlmi Hz. Peygamber'e (s.a.s.) mahsus âyetler, sadece ibadat ve ahkâma ait olan âyetler değildir. Bazı mugayyebata, bir takım uhrevî ahvale, ahbar ve kısasa dair tafsilât da bu cümledendir. Bunların misallerini ilerde arz edeceğiz.

İşte ilmi kendisine mahsus kılınan âyetleri ve bu âyetlerden insanlara ulaştırmakla mükellef olduğu ilâhî muradı, Peygamberimiz (s.a.s.) beyan etmiştir. Bu hükmün haricinde kalan hususlarda çeşitli vesilelerle açıkladığı

---

33 Beyzâvî, *Envâru't-Tenzil ve Esrâru't-Te'vil*, Kâhire, H. 1311, 1/36. (*Sirâcu'l-Munir*'in hâmişinde.)

34 Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'ân Dili*, 1/191.

âyetler olduğu gibi, tefsir etmediği âyetler de olmuştur. Bir kısım âyetleri açıklamaya matuf izahları olmuş ise de, bunları âyetin kâfi tefsiridir, diye tevkıfî bir tarzda söylememiştir. Muhatabın durumuna göre bazen lâzımını, bazen semeresini gösterir tarzda beyan etmiştir.

Böylece muayyen bir seviyeye ve muayyen bir asra değil de, kıyamete kadar gelecek bütün zamanlardaki bütün insanlara hitap eden umumi bir irşad kitabı olan Kur'ân'dan, her asır ve her insan, kalbî ve fikrî hayatını tatmin edecek mânâları anlama imkânına kavuşmuştur. Bu, bazılarının zannettiği gibi Kur'ân için bir nakîsa değil, bilâkis gayesinin lâzımıdır ve mûcizevî taraflarından biridir. Bazı tariflere göre müteşabih sayılan bu âyetlerin te'vilini, Cenab-ı Hak belki de Peygamberimiz'e (s.a.s.) bildirmiştir. Fakat bu hususlarda Peygamberimiz'in kat'i beyanlarda bulunmayışı, insanların Kur'ân-ı Kerîm'in âyetlerini bizzat teemmül ve tedebbür etmeleri, tefekkür hürriyetini temin gayelerine matuftur.

Bunlardan başka Kitap'ta ve Sünnet'te varid olmayan, bilmemekte zarar, bilmekte ise amelî bir fayda bulunmayan hususlar vardır. Sahabîler bunları sormamışlardır. İbn Abbas'tan rivâyet edilen bir söze göre, "Hz. Peygamber'in (s.a.s.) ashabı, sadece kendilerine faydası olan meseleleri sorarlardı."[35] Fakat birtakım basit zihinler, lüzumsuz şeyleri kurcalamış eski tefsirlerin bazısı, lüzumsuz bir konuda bir yığın kavillerle doldurulmuştur. Meselâ, Bakara sûresinin 73. âyetinin tefsirinde "Buzağının hangi uzvuyla maktule vurulduğu",[36] Hûd sûresinin 40. âyetinin tefsirinde "Hz. Nuh ile beraber gemiye binenlerin kaç kişi olduğu meseleleri"[37] gibi. Taberî gibi bazı müfessirler ise bu kabîl meseleleri, istemeyerek, bazen de tenkit ederek nakletmişlerdir.

c) *Kur'ân'ın bir kısım âyetlerini anlamak, onun âyet âyet nüzûlüne şahit olan, âyetlerin fiiliyle ve kavliyle tefsirini yapan Peygamberimiz'e müsahabet eden sahabenin beyanına mütevakkıftır.* Bu kısma daha çok, nüzûl sebepleri dahildir. Nüzûl sebeplerine dair rivâyetler zahiren ashaba mevkûf olsa da, hükmen merfû sayılırlar.[38]

---

35 Şatıbî, *Muvâfakât*, 4/214; Süyûtî, *İtkân*, 1/197-198.

36 Taberî, 2/231.

37 Taberî, 12/40-43.

38 Zerkeşî, *Burhân*, 3/157; Süyûtî, *Lübâbu'n-Nukûl fî Esbâbi'n-Nüzûl*, Dimaşk, H. 1379, s. 4.

ç) *Ulemanın tefsir etmeye muktedir olduğu âyetler.* Resûlullah, Kur'ân'ın mühim kısımlarını açıklamakla beraber, âlimlerin içtihatlarıyla istinbat edecekleri hükümler ve nüfûz-u nazarlarıyla keşfedecekleri incelikler çoklukla bulunmaktadır. İlimde rüsûh kazanmayan bazı kimselere göre tenakuz ve âyetler arasında ihtilâf zannedilen hususların hakikatini beyan etme işi de bu kısma dahildir.[39]

d) *Arap lisanına aşina olan her insanın derecesine göre anlayacağı hususlar.*[40]

3- Miktar İtibariyle Hz. Peygamber'in (s.a.s.) Tefsiri

Peygamberimiz'in (s.a.s.) Kur'ân'ın ne kadarını izah ettiği mevzuunda ihtilâf edilmiştir. "Kur'ân'ın bütün âyetlerini yahut tamamına yakın ekseriyetini beyan etmiştir." diyenler olduğu gibi, "Tefsir ettiği âyetler sayılacak kadar azdır." diyenler de olmuştur. Bu hususta kat'î bir delil bulunmadığından, ayrıca haberlerin sıhhati için ileri sürülen şartlar farklı olduğundan (meselâ, bilhassa tefsir sahasında, sayısı çok olan *mürsel* haberler, bazıları indinde sahih sayılırken, bazılarınca geçerli delil sayılmayan zayıf haberler cümlesinden addedilmektedir.) Bu sahada, geniş çerçeveli müstakil bir araştırma yapılmadığından, bu mesele hakkında fikir beyan edenler, umumi prensiplerden ve birtakım ipuçlarından hareket ederek hüküm çıkarmışlardır. Gelecek sahifelerde, bu iki aşırı görüşün delillerini tahlil edeceğiz. Dağınıklığa meydan vermemek maksadıyla, her delili zikrettikten sonra, münakaşasını da birlikte yapacağız. Fakat daha önce, bu mevzua dair Hz. Âişe'nin sözünü inceledikten sonra her iki tarafın iddialarını tahlil edeceğiz.

a) Hz. Peygamber'in (s.a.s.) tefsir ettiği miktar hakkında Hz. Âişe'nin sözü:

عَنْ عَائِشَةَ قَالَتْ: مَا كَانَ النَّبِيُّ ﷺ يُفَسِّرُ شَيْئًا مِنَ الْقُرْآنِ إِلاَّ آيًا بِعَدَدٍ عَلَّمَهُنَّ اِيَّاهُ جِبْرِيلُ.

"Peygamber (s.a.s.), Cebrail'in kendisine öğrettiği, sayılabilecek kadar mahdut âyet haricinde, Kur'ân'dan bir şey tefsir etmezdi."[41]

---

39 Buna dair misaller için bakınız: Şatıbî, *Muvâfakât* 3/18.
40 Karşılaştırınız: Şatıbî, 3/16-17.
41 Taberî, 1/84, Ha. No. 90,

Bu hadisin isnadı hakkında cereyan etmiş olan münakaşaların ve sahih olmak kaydı ile mânâsını tevcihe dair fikirlerin hülâsasını belirtmemiz gerekiyor.

Taberî hadisin senedindeki Cafer İbn Muhammed ez-Zübeyrî'nın hadis ve âsâr ehli arasında bulunmadığını söyler.[42] İbn Kesîr (ö. 774/1373): "Bu hadis münkerdir ve garibdir. İsnaddaki Cafer İbn Muhammed hakkında Buhârî: "Hadisinde mütâbeat edilmez, Hâfız Ebû'l-Feth el-Ezdî de: munkeru'l-hadis olduğunu söyler."[43] Ahmed Muhammed Şakir ise, uzun tahkiki neticesinde, cerh ve tadil ulemasının ekserisinin bu şahsı sika saydıklarını belirterek, tevsik edilmesini tercih eder.[44]

Taberî, Hz. Âişe hadisini rivâyet ettikten sonra hülâsa olarak şu mütalâayı serdeder: "Bu hadis bizim iddiamızı takviye eder. Zira biz, Kur'ân'ın bir kısmı ancak Hz. Peygamber'in (s.a.s.) beyanı ile anlaşılabilir, diyoruz. Emir ve nehye, helâl ve harama, hadlere ve farzlara dair mücmel âyetlerin tafsil edilmesi, tenzilin zahirinde mücmel olan sair şeriatın diğer mânâlarının açıklanması bu cümledendir. Bunların tafsilât ve hükmü Resûl'ün lisanı üzere, Allah indinden varid olmadıkça bilinmez. Cenab-ı Hak bunları yine vahiy tarikiyle, Cibril yahut dilediği bir başka elçisi ile Resûl'üne bildirir. İşte Cibril'in talimi ile Hz. Peygamber'in (s.a.s.) ashabına beyan ettiği âyetler bunlardır. Ve şüphesiz ki bunlar sayılabilecek kadardır.

Mezkûr Hz. Âişe hadisinden murat, bazı ğabîlerin vehmettiği gibi Resûlullah'ın hiç denecek kadar az tefsirde bulunduğu olsaydı, kendisine indirilen Kur'ân sanki kendisinin açıklaması için değil de, mânâsını ve izahını başkasına bırakması için nâzil olmuş olurdu, Cenab-ı Hak, Resûlüne, kendisine inzal ettiğini, insanlara tebliğ ve tebyin etmesini emretmiştir. Resûlullah'ın da bu emri yerine getirdiği sabittir.

Abdullah İbn Mes'ûd'un hadisinde, Peygamber'in Kur'ân'ı, mânâları ve amel edilecek hükümleriyle açıkladığı sahih olarak rivâyet edilmiştir. Bütün bunlar, mezkûr iddianın cehalete dayandığını gösterir. Diğer taraftan hadisin senedi, Cafer İbn Muhammed sebebiyle illetlidir. Tâbiundan tefsirden ictinap edenler, fetvadan kaçınanlar gibidir. Onlar Cenab-ı Hakk'ın

42 Taberî, 1/84.
43 İbn Kesîr, 1/12.
44 Taberî, 1/84.

Resûlü ile dinini ikmal ettiğini, her hâdisede nas ile yahut delâletle bir hükmü bulunduğunu ikrar ediyorlardı. Kaçınmaları o mevzularda Cenab-ı Hakk'ın hükmü olduğunu inkâr etmekten değildi. Onlar içtihatlarının, ulemaya yüklenen dereceye ulaşamamasından korkuyorlardı. Tefsirden içtinap edenler de, te'vilin ulemaya kapalı olmasından değil, sözlerinde isabet edememe endişesinden idi."[45]

Kitabu'l-Mebânî sahibi, Hz. Âişe hadisini şöyle değerlendirir:

"Hz. Peygamber'in (s.a.s.), Cibril'den öğrenmeye muhtaç olduğu âyetler vardı Zira O, Resûlullah'ın müşahede etmediği ahvali müşahede ediyordu. Bize göre Resûlullah, kendi indinden çok az tefsir etmiştir." Bu zât daha sonra ashabın, vahyin nüzûlünü müşahede ettiklerini ve lisana vakıf olduklarını zikrederek, bu sebeple onların çok az âyetin tefsirine muhtaç olduklarını, bunların da şer'î ahkâmın icmal edildiği ve izahı Peygamber'in beyanı ile sınırlı olan âyetler olduğunu söyler.[46]

İbn Atiyye (ö. 542/1147): "Bu hadisin mânâsı; Kur'ân'ın mugayyebatı, mücmelinin tefsiri ve emsali gibi Allah bildirmedikçe öğrenilmesi mümkün olmayan hususlardadır." diyerek, Resûlüllah'ın az tefsir etmesini, bu sahalara tahsis eder.[47]

İbn Kesîr de Taberî gibi, Hz. Âişe hadisinde geçen "az âyetlerin", ancak Allah'ın bildirmesiyle malûm olacak âyetler olduğunu kabul eder ve: "Şayet hadis sahih ise, sahih mânâsı budur." der.[48]

Böylece anlaşılıyor ki Peygamberimiz'in (s.a.s.) Kur'ân'ı izahı; Cibril'in getirdiklerine münhasır değildir. Tâbiundan Hassan İbn Atiyye'den Evzaî şu sözü nakletmektedir: "Cibril Kur'ân'ı getirdiği gibi, Kur'ân'ı tefsir edecek Sünnet'i de Peygamber'e getiriyordu."[49] İbn Abdi'l-Berr (ö. 463/1071) gibi Sünnet'in kâfi derecede Kur'ân'ı izah ettiğini söyleyen ve re'yle tefsirin hududunu daraltan bazı âlimlerin delillerinden biri de bu sözdür.[50] Bu

---

45 Taberî, 1/87-89.

46 *Mukaddemetân*, s. 191.

47 İbn Atiyye, *Muharreru'l-Vecîz*, Bayezit Umumi (Veliyyüddin Ef.) Ktp., No. 95, (yazma) 1. v. 3a.

48 İbn Kesîr, 1/12.

49 Dârimî, *Sünen*, 1/117, Ha. No. 593.

50 İbn Abdi'l-Berr, *Câmiu Beyâni'l-İlm*, 2/233-234.

hüküm Hz. Âişe hadisine tamamen muhaliftir. Fakat bu iki söz şöyle uzlaştırılabilir: Sünnet'i gayr-ı metlüv vahiy sayan âlimlere göre Cibril'in tefsirini bildirdiği âyetler çok fazladır. Bu kanaatte olmayanlara göre ise izahı Cibril tarafından bildirilmiş olan âyetler çok azdır. Hadis rivâyetlerinde Hz. Peygamber'in Cibril'den sorduğu nadiren tasrih edildiğinden, bu iki anlayış da muteber olabilir.

Peygamberimiz'in (s.a.s.) Cibril'den öğrendiğini tasrih ettiği hadis rivâyetlerini toplamaya çalıştık. Bunlardan birkaçını misal olarak arz edip diğerlerine işaret edeceğiz.

Birinci Misal:

﴿إِنَّمَا جَزَاء الَّذِينَ يُحَارِبُونَ اللّهَ وَرَسُولَهُ وَيَسْعَوْنَ فِي الأَرْضِ فَسَادًا أَن يُقَتَّلُوا أَوْ يُصَلَّبُوا أَوْ تُقَطَّعَ أَيْدِيهِمْ وَأَرْجُلُهُم مِّنْ خِلافٍ أَوْ يُنفَوْا مِنَ الأَرْضِ ذَلِكَ لَهُمْ خِزْيٌ فِي الدُّنْيَا وَلَهُمْ فِي الآخِرَةِ عَذَابٌ عَظِيمٌ﴾

"Allah'a ve Resûlü'ne (mü'minlere) harb açanların, yeryüzünde (yol kesmek suretiyle) fesatçılığa koşanların cezası, ancak öldürülmeleri, ya asılmaları, yahut (sağ) elleriyle (sol) ayaklarının çaprazvari kesilmesi, yahut da (bulundukları) yerden sürülmeleridir." (Mâide, 33) âyetinin tefsiriyle ilgili olarak şu hadis rivâyet edilmiştir:

قَالَ انَسٌ: سَأَلَ رَسُولُ اللهِ ﷺ جِبْرِيلَ عَلَيْهِ السَّلاَمُ عَنِ الْقَضَاءِ فِيمَنْ حَارَبَ، فَقَالَ: مَنْ سَرَقَ وَأَخَافَ السَّبِيلَ فَاقْطَعْ يَدَهُ بِسِرْقَتِهِ وَرِجْلَهُ بِإِخَافَتِهِ وَمَنْ قَتَلَ فَاقْتُلْهُ وَمَنْ قَتَلَ وَأَخَافَ السَّبِيلَ وَاسْتَحَلَّ الْفَرْجَ الْحَرَامَ فَاصْلُبْهُ.

Buna göre Peygamberimiz (s.a.s.), âyette zikredilen harp açanlardan maksadı ve onlar hakkındaki hükmün tafsilâtını istemiş, Cibril de "hırsızlık yapan ve yol kesen hakkında, çalması sebebiyle elini kes, yol kesmesi sebebiyle de ayağını kes. Adam öldüreni, sen de öldür. Katl, yol kesme ve namahremin ırzına tecavüz suçlarını irtikâb edeni de as!" diyerek tafsilât getirmiş oluyor.[51]

51 Taberî, 10/267, Ha. No. 11854; Nesâî, 7/98.

İkinci Misal:

"Sen af ve müsamaha yolunu tut, iyiliği emret, cahillere aldırış etme!" (A'râf, 199) âyeti inince Peygamberimiz bunun mânâsını Cibril'den sormuştu. Cibril de: "Cenab-ı Allah, sana zulmedeni bağışlamanı, seni mahrum bırakana vermeni, seni terk edeni ziyaret etmeni emrediyor."[52] demişti.

Üçüncü Misal:

"... İşte Biz, onların yaptıkları en güzel işlerini, taatlerini kabul edip, günahlarını affedeceğiz..." (Ahkâf, 16) âyeti hakkında şöyle bir rivâyet gelmiştir:

"İbn Abbas'tan: Hz. Peygamber (s.a.s.) Ruhu'l-Emin'den şöyle nakletti: "Kulun sevapları ve günahları (kıyamet günü) getirilir, birbirleriyle kısas ve mukabele edilir. Bir tek hasenesi kalsa bile, Allah Teâlâ o kulu Cennet'inde ihsanına mazhar kılar."[53] "Bu rivâyetten, Peygamberimiz sormadan, Cibril'in bu haberi getirdiği anlaşılmaktadır.

Az önce işaret etmiş olduğumuz gibi, Cibril'in tavassutunun tasrih edildiği haberler çok azdır ve bu haberler yaygın değildir.[54]

---

52 Abdurrezzâk, *Tefsir*, v. 31b. (Ubeyy ibn Kâ'b'dan munkatı bir isnatla rivâyet eder.), İbn Kesîr, 3/265. (Taberî'den nakleder ve der ki: Bu habere başka vecihlerden de şahid vardır. İbn Merdeveyh merfû ve mevsûl olarak rivâyet etmiştir.) İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, 9/375.

53 Abd İbn Humeyd, *Müsned*, Süleymaniye (Ayasofya) Ktp., No. 894, (yazma), v. 91b; İbn Kesîr, *Tefsir*, 6/282. (Taberî ve İbn Ebî Hâtim'den "İsnadı ceyyiddir." diyerek nakleder.); Süyûtî, *Dürru'l-Mensur*, 6/41.

54 Araştırma, esnasında tesadüf ettiğimiz diğer rivâyetler: **Bakara sûresinin 30**. âyetinin tefsiri ile ilgili olarak: Taberî, 1/472-473, Ha. No. 617. **Kasas,** 27. âyet hakkında: İbn Kesîr, 5/275 (Taberî, İbn Ebî Hâtim ve Bezzâr'dan). **Zümer sûresi 68**. âyeti hakkında: İbn Kesîr, 6/3 (Ebû Ya'lâ Mavsilî'den); Süyûtî, *İtkân*, 2/200. (İbn Ebi'd-Dünya'dan): **İnşirah, 4.** âyeti hakkında: Taberî (Halebi), 30/235; Ebû Ya'lâ Mavsili, *Müsned*, Süleymaniye (Fatih) Ktp., No. 1149, 78a; İbn Kesîr fazla olarak İbn Ebî Hâtim'e nispet eder; 7, 319); İbn Hacer ayrıca İbn Hibbân'ın tashih ettiğini, Şafiî, Said İbn Mansûr ve Abdurrezzâk'ın rivâyet ettiğini söyler. *Fethu'l-Bârî*, 10/341-342; Şafiî, *Risâle*, s. 12, Ha. No. 37 Mücahid'e, mevkûf olarak bu haberi rivâyet eder; **Kevser sûresi 2**. âyet tefsiri hakkında: İbn Kesîr, *a. g. e.*, 7/388 (İbn Ebî Hâtim ile *Müstedrek*'ten); Süyûtî, *Dürru'l-Mensur*, 6/403'te fazla olarak İbn Merdeveyh ile Beyhakî (*Sünenü'l-Kübrâ*)ya nispet eder.

Hz. Peygamber'in (s.a.s.) Cibril'e sorduğuna dair gelen rivâyetler incelendiğinde şu hususlar dikkati çeker:

1. Kütüb-i Sitte, Muvatta ve Ahmed İbn Hanbel'in Müsned'i gibi birinci derecede nazar-ı itibara alınan hadis kitaplarında, bu nevi rivâyetlere tesadüf edilmemektedir.[55]

2. Bahis mevzuu sualler itikadî meselelere, yahut amelî hayata taalluk etmemektedir.

3. Hz. Peygamber'in (s.a.s.), "Sadece Cibril'in öğrettiği âyetlerin tefsirini yaptığına dair" olan rivâyet sahih ise, herhâlde Hz. Âişe'nin bundan kasdı, Cibril'den rivâyetin tasrih edildiği, rastladığımız az sayıdaki bu rivâyetler değildir. Bundan şu netice çıkarılabilir: Cibril talim ettiği hâlde, ekseriyetle onun, tavassutu zikredilmiyordu.

4. Hz. Âişe hadisini ve mevcut rivâyetleri nazar-ı itibara alırsak, buna bir de eskiden "Tefsîru Cibril" şeklinde yazılmış bir mecmuanın[56] mevcudiyetini ilâve edersek, Hz. Peygamber'in (s.a.s.) bazı âyetlerin izahını Cibril'den sorduğu hakkında bir kanaate sahip oluruz. Resûlullah'ın müşahede etmediği bazı ahvali, Cibril'in müşahede etmesi sebebiyle, bazı âyetlerin tefsirini bilmek hususunda, Peygamber'in Cibril'den sorması makul bir keyfiyettir.[57]

b) Hz. Peygamber'in (s.a.s.) çok az tefsir ettiğini iddia edenler:

Bunlar Gazzâlî (ö. 505/1111),[58] Süyûtî (ö. 911/1505)[59] ile son asır bilginlerinden Ahmed Emin ile[60] Kasım el-Kaysî[61] gibi âlimlerdir. Hz. Peygamber'in (s.a.s.) Kur'ân'dan çok az bir kısmı tefsir ettiğini ileri süren bu âlimlerin dayandıkları başlıca deliller şunlardır:

---

55 Nesâî'nin bir rivâyeti bundan müstesnadır.

56 Sa'lebî, *el-Keşfu ve'l-Beyan an Tefsiri'l-Kur'ân*, Bayezit Umumi (Veliyyüddin Ef.), Ktp., No. 130, 133, (yazma), 1. v, 5b. Bu tefsirin musannifi Ebu'l-Hasen Muhammed İbnül-Kâsım'-dır.

57 *Mukaddemetân*, s. 191.

58 Gazâlî, *İhyâu Ulûmi'd-Din*, 1/225.

59 Süyûtî, *İtkân*, 2/174-175, 179.

60 Ahmed Emin, *Fecru'l-İslâm*, s. 199.

61 Kasım Kaysî, *Tarîhü't-Tefsir*, Bağdad, 1385/1966. s. 49-50.

1- Hz. Âişe'nin sözü ki,[62] bu rivâyetin tahlilini ve ne şekilde anlaşılması lâzım geldiğini az önce bahis mevzuu etmiştik.

2- Bazı âyetlerin tefsirinde sahabe ve müfessirler ihtilâf etmişlerdir. "Burada çok kaviller vardır." demişlerdir. Aynı mesele hakkında, cem' ve tevfik edilmesi mümkün olmayan kaviller çoktur. Bu kavillerin hepsinin de Resûlullah'tan işitilmiş olması ise muhaldir. Biri işitilmiş ise, diğerleri reddedilmelidir. Şu hâlde kat'î olarak anlaşılıyor ki her müfessir istinbatı ile kendisine inkişaf eden mânâyı söylemiştir.

Bu delile göre şöyle denilebilir: Sahabe arasında bazı âyetleri tefsir etmek hususunda ihtilâf yok değildi. Fakat ihtilâf büyütülecek kadar fazla değildir. Aralarında ihtilâfın en az olduğu nesil sahabe neslidir. Ayrıca aralarındaki ihtilâf, ekseriyetle tezat ihtilâfi değil, tenevvü ihtilâfıdır. Bu tenevvü ihtilâfi da iki kısımdır:

Aynı maksadı, farklı zâtlar değişik tabirlerle ifade edebilir veya aynı şeyin farklı yönlerine işaret edebilirler. Meselâ اَلصِّرَاطُ الْمُسْتَقِيمُ için biri "Kur'ân'a ittiba", diğeri de "İslâm" demiştir. Her iki kavil de müttefiktir, ikisi de aynı şeye işaret etmiş, lâkin her biri sıfatlarından biriyle vasfetmiştir. İkincisi onlardan her birinin, umumi bir kavramın bazı özelliklerini, misal kabîlinden zikretmesidir. Bu durumda onların maksadı muhatabın dikkatini nev'e çekmektir, yoksa umum ve hususuyla tam tamına bir tahdit ve tayin değildir.

Meselâ:

﴿فَمِنْهُمْ ظَالِمٌ لِنَفْسِهِ وَمِنْهُمْ مُقْتَصِدٌ وَمِنْهُمْ سَابِقٌ بِالْخَيْرَاتِ بِإِذْنِ اللّٰهِ﴾

"... Kullarımızdan kimi nefsine zulmeder. Kimi mûtedildir, orta yolu tutar. Kimi de Allah'ın izniyle hayırlarda öne geçer..." (Fâtır, 32)

ظَالِمٌ لِنَفْسِهِ farzları yapmayan, haramları işleyen kimseyi, مُقْتَصِدٌ farzları yapan ve haramları terk eden kimseyi سَابِقٌ ise ileri geçen ve farzları yapmakla birlikte başka hasenat da işleyen kimseyi ifade eder. İmdi onlardan her biri bu umumi mefhumu, taat nev'ilerinden biri hakkında zikreder. Biri şöyle der: سَابِقٌ vaktin evvelinde, مُقْتَصِدٌ vakit içerisinde namazını kılandır.

62 Aynı yer.

ظَالِمٌ لِنَفْسِهِ ise ikindi namazını, ısfırar (güneşin sarardığı kerahet) vaktine kadar tehir edendir."

Diğeri de şöyle der: Sabık, zekâtını vermekle beraber sadaka ile de ihsanda bulunandır. Muktesid, yalnız farz zekâtı verendir. Zalim ise zekâtı vermeyendir. İşte bu iki nevi, selef tefsirinde, ihtilâflı zannedilen tefsirin ekseriyetinin durumu ifade eder.

Selef arasındaki ihtilâfın bir kısmı da, lâfzın iki tarafa da muhtemil olması sebebiyledir. Bu da ya lâfzın lûgatte "müşterek" bir kelime olmasından (meselâ عَسْعَسَ gecenin hem başlaması hem de geçmesi mânâsına gelir, yahut her ikisine de muvafık olduğu hâlde, murad o iki neviden yahut iki şahıstan biri olmasından ileri gelir). Meselâ ثُمَّ دَنَى فَتَدَلَّى *"sonra yaklaştı, derken sarktı"* (Necm, 8) âyetindeki zamirler gibi. Selef hakkında bazılarının ihtilâf saydığı hâllerden biri de onların, mânâları, birbirine yakın lâfızlarla ifade etmeleridir.[63]

Sahabeden muhtelif tefsirlerin rivâyet edilmesinin sebeplerinden biri de, onların bazen aynı âyeti farklı kıraatlere göre tefsir etmiş olmalarıdır. Hâlbuki bu durumda, bir âyet hakkında onlardan iki ayrı tefsirin varid olması ihtilâfa delâlet etmez. Her tefsir bir kıraata göredir. Nitekim selef buna işaret etmiştir.

Meselâ, Taberî لَقَالُوا إِنَّمَا سُكِّرَتْ أَبْصَارُنَا *"Gözlerimiz döndürülmüştür."* (Hicr, 15) âyeti hakkında İbn Abbas ve diğerlerinden سُدَّتْ "kapatıldı", "görmesine mani olundu", ayrıca أُخِذَتْ "döndürüldü, büyülendi" mânâsını tahric etmiştir. Katâde (ö. 118/736) bu iki tefsiri şöyle bağdaştırır: Teşdidle okuyan سُدَّتْ mânâsını, muhaffef okuyan ise سُحِرَتْ mânâsını kasdetmiştir. Keza أَوْ لاَمَسْتُمُ النِّسَاءَ âyetinde لاَمَسْتُمْ[64] kıraatı "cima" mânâsına, لَمَسْتُمْ ise "el ile temas" mânâsınadır. İhtilâf yoktur.[65]

---

63 Krş. *Mehâsinu't-Te'vîl*, 1/17-19. Sahabenin tefsirine dair bu fikir ve ifadeler aslında İbn Teymiyye'ye, ait olup, (İbn Teymiyye, *Mukaddime fî Usûli't-Tefsîr*, s. 41-44 (Adnan Zarzûr neşri, Kuveyt-Beyrut, 1392/1972) daha sonra bir çok âlim tarafından benimsenmiştir, İbn Kesîr (Tefsirinin *Mukaddime*sinde); Süyûtî, *İtkân*, 2/176-177); M.H. Zehebî, *et-Tefsîr ve'l-Mufessirûn*, 1/133-136) bunlardan bazılarıdır.

64 Bkz. Nisâ, 43.

65 Süyûtî, *İtkân*, 2/183-184.

Selef arasındaki tefsir ihtilâflarında son olarak, sahabeye nisbet edilen rivâyetlerin sahih olup olmadığının iyice araştırılması gerektiği belirtilmelidir.

3- Hz. Peygamber'in (s.a.s.) Kur'ân'ın bütün mânâlarını beyan etmiş olması imkânsız denecek kadar zordur. Bu ancak az âyetler için mümkündür. Binaenaleyh âyetlerden murad-ı ilâhî, emareler ve delillerle istinbat edilir. Kullarının iyice düşünmeleri gayesiyle Allah, Kitabındaki her âyetin, kat'î muradını bildirmesini Resûlü'ne emretmemiştir.[66]

Bu iddiaya şöyle itiraz edilebilir: Aklî cihetten bu sözün doğruluğu teslim edilemez. Zira Resûlullah bütün âyetleri de tefsir edebilirdi. Bunda bir imkânsızlık yoktu Böyle bir umumi hükümle, Peygamberimiz'in (s.a.s.) çok az tefsir ettiğine istidlâl olunamaz.

4- Resûlullah bütün âyetlerin mânâsını açıklasaydı اَللّٰهُمَّ فَقِّهْهُ فِي الدِّينِ وَعَلِّمْهُ التَّأْوِيلَ "Allah'ım, onu dinde fakih eyle ve ona te'vili öğret!" duasına, İbn Abbas'ı tahsis etmesinin mânâsı kalmazdı.[67] Bu takdirde, tefsir de tenzil gibi sadece nakl edilen bir şey olmak gerekirdi. Sahabenin de anlayış bakımından müsavi olmaları iktiza ederdi.

Bundan Peygamberimiz'in (s.a.s.), Kur'ân'ın bütün mânâlarını izah etmediği çıkarılabilir. Lâkin iddia edildiği gibi sadece çok azını açıkladığına delil olamaz.

5- Allah Teâlâ *"Halbuki onlar bu haberi peygambere ve aralarındaki yetkili zatlara arzetselerdi elbette işin içyüzünü araştırıp ortaya çıkaranlar, onun mahiyetini, haberin neye delâlet ettiğini bilirlerdi.."* (Nisâ, 83) buyurmak suretiyle ilim ehli için istinbatı (delillerden içtihat ederek hüküm çıkarmayı) kabul etmiştir. Malûmdur ki istinbat sema'nın (işitmenin ve naklin) zıddıdır.[68]

Bu delil de müddeayı ispata kâfi değildir. Peygamberimiz'in Kur'ân'ın ekserisini beyan etmesiyle içtihada meydan kalması birbirine münafi değildir.

66 Süyûtî, *a.g.e.*, 2/174. (Hûyî'den naklen.)
67 Kurtubî, 1/33; *et-Tefsir ve'l-Müfessirûn*, 1/51.
68 Gazzalî, *İhyâ*, 1/225.

6- Kur'ân'ın yalnız bir kısım âyetleri için Hz. Peygamber'e (s.a.s.) merfû ve müsned tefsir rivâyetlerine tesadüf edilir.[69]

7- Ahmed İbn Hanbel (ö. 241/855) gibi rivâyete ehemmiyet veren bir zât bile "Üç şeyin aslı yoktur: Meğâzî, melâhim ve tefsir." demiştir. Onun gibi bazı âlimler, bu baptan gelen rivâyetlerin sıhhatini kat'î olarak inkâr etmişlerdir. Müfessirlerin bu sahada varid olan rivâyetlere güvenmediğinin bir delili de, onların rivâyet edilenlerle bağlı kalmayıp, içtihatlarıyla ilâveler yapmış olmalarıdır. Şayet bu rivâyetler onların nezdinde sahih olsaydı, nassın hududunda dururlardı.[70]

İbn Teymiyye'ye göre İmam Ahmed'in bu sözünden murat; tefsire dair rivâyetlerin ekseriyet itibariyle *mürsel* haberlere dayandığıdır.[71] Yine İmam Ahmed'in mezhebinde olan muhakkikler: "Bu sözden muradı, çoğunun muttasıl sahih senetleri yoktur." demektir. Yoksa tefsir hususunda sahih rivâyetler çoktur."[72] demişlerdir. Ayrıca Ahmed İbn Hanbel, Ali İbn Ebî Talha'nın (ö. 143/760), İbn Abbas'tan mervî tefsiri hakkında "Mısır'da tefsire ait bir sahife vardır. Bu sahifeyi Ali İbn Ebî Talha rivâyet etmiştir. Bir kimse bu sahife için Mısır'a sefer etse, seyahati boşa gitmez." demiştir.[73] Ayrıca kendisi *Müsned*'inde tefsire dair bir çok hadis rivâyet etmiştir. Mevzulara göre Müsned'i tertip eden *Fethu'r-Rabbânî* isimli eserin 18. cildinin (65-354.) sayfaları arasında, onun tefsire dair yaklaşık 300 sayfa tutan rivâyetleri toplanmıştır. İbn Nedîm *Fihrist* adlı kitabında Ahmed İbn Hanbel'in müstakil bir tefsir kitabı olduğunu bildirir.[74] İbn Teymiyye de onun bu tefsirini zikreder.[75]

Şu hâlde Ahmed İbn Hanbel'in "Tefsirin aslı yoktur." demekten kastı, sahih tefsir rivâyetlerini nefyetmek değil, zihinleri ikaz ve tenbih etmektir. *Fecru'l-İslâm* yazarı A. Emin'in, Ahmed İbn Hanbel'in bir sözünün zahirine istinaden sathi bir hükümle, onun sahih ve merfû tefsiri mutlak surette

---

69 Aynı yer.

70 *Fecru'l-İslâm*, s. 199.

71 *el-Mukaddime fî Usûli't-Tefsir*, s. 14.

72 Zerkeşî, *Burhân*, 3/156; Süyûtî, *İtkân*, 2/178.

73 Süyûtî, *İtkân*, 2/188 (Ebû Cafer Nahhâs'tan nakleder).

74 İbn Nedîm, *Fihrist*, Tahran, s. 285.

75 *Mukaddime fî Usûli't-Tefsir*, s. 29.

nefyettiğini ileri sürmesi ve bunu tefsirin bu nev'ini inkâr sadedinde sevk etmesi, bu mevzuda tafsilât vermemize sebep olmuştur.

Suyûtî, Zerkeşî'nin (ö. 794/1392), merfû sahih tefsirin çok olduğuna dair sözünü naklettikten sonra: "Ben derim ki, bu kısımdan sahih olan çok azdır. Hatta hakiki olarak merfû olan, son derece azdır. Bunların cümlesini kitabımızın sonunda serd edeceğim."[76] diyor. Suyûtî aynı eserinde tasrih ettiği gibi, kitabında, merfû rivâyetler arasından yalnız sahihlerini değil, mürsel ve zayıf hadisleri de nakletmiştir.[77] Aynı müellif *Dürru'l-Mensûr* isimli eserinde ise, yüzlerce merfû rivâyet nakleder. Bu tezat şundan ileri gelmiştir: Bir talebesine, kendi hattıyla, *İtkan*'ı rivâyet izni verdiği icazetname 883 H. tarihini taşımaktadır.[78] Hâlbuki *Dürru'l Mensûr*'u, 898'de bitirdiğini, eserin sonunda kaydeder. Demek ki aradan geçen 15 senede, bilgisini artırmış ve bu konuda fikrini değiştirdiğini belirtmiştir.[79]

Ancak Suyûti, *İtkân'da* merfû rivâyetleri sıraladıktan sonra şu sözlerle kitabına nihayet verir: İbn Teymiye naklettiğimiz sözlerinde ve başka yerlerde Hz. Peygamber'in, ashabına Kur'ân'ın tamamını yahut tamamına yakın ekseriyetini tefsir ettiğini sarahaten söylemektedir. Ahmed İbn Hanbel ve İbn Mâce'nin Hz. Ömer'den rivâyet ettikleri haber de bu kavli teyid etmektedir.[80] Bezzâr'ın Hz. Âişe'den tahriç ettiği hadis İbn Kesîr'in dediği gibi münker bir hadistir. İbn Cerir ve diğerleri bu hadisi şöyle te'vil ederler: Hadisteki az âyetler, Resûlullah'ın (s.a.s.) anlamakta müşkilât çektiği

---

76 Süyûtî, *İtkân*, 2/179.

77 Aynı eser, 2/205.

78 Süyûtî, *İtkân*, M. E. İbrâhim neşri, Kahire 1387, 1/10.

79 Bu iki eser arasında, misal olarak şu sahifeleri karşılaştırırsak, *İtkân*'da olmayan rivâyetleri görebiliriz:

Bahis mevzuu âyet	*Dürru'l-Mensur*	*İtkân*
Kıyame, 22-23	6/290	2/203
Nisâ, 123	1/375	2/193
Bakara, 30	1/110	2/191
Bakara, 70	1/77	2/191
Âl-i İmrân, 102	2/59	2/192
Âl-i İmrân, 200	2/114	2/192
En'âm, 44	3/12	2/193
Enfâl, 68	3/203	2/194-195

80 Bu hadis kitabımızın 27. sahifesinde geçmişti.

ve Cenab-ı Hak'tan ilmini talep ettiği, Cenab-ı Hakk'ın da Cibril lisanıyla indirdiği müşkil âyetlere işarettir.[81] Bu sözleri ile Suyûtî, az önce naklettiğimiz iddiasındaki aşırılığı[82] hafifletmiş oluyor.

Netice olarak diyebiliriz ki, Hz. Peygamber'in (s.a.s.) Kur'ân'dan çok az âyeti tefsir ettiğini, bunun haricinde beyanda bulunmadığını ileri süren zevatın delilleri, müddealarını ispata kâfi gelmemektedir. Daha çok umumi prensiplerden ve bir takım ipuçlarından hareket ederek davalarını ispata çalışmışlardır.

c) Hz. Peygamber'in (s.a.s.) Kur'ân'ın tamamını açıkladığını iddia edenler:

Bu iddiayı ortaya atanların başında İbn Teymiyye (ö. 728/1328) gelir. Fikirlerini tefsir usûlüne dair yazdığı *Mukaddime fî Usûli't-Tefsir* adlı eserinde açıklar.[83] Delillerini şöyle sıralayabiliriz:

1- Allah Teâlâ, Resûlu'ne hitaben: *"Biz sana da Kur'ân'ı indirdik. Ta ki insanlara, kendilerine ne indirildiğini açıkça anlatasın."* (Nahl 44) buyurmuştur. Âyetteki "beyan", Kur'ân'ın bütün mânâlarını içine alır. Resûlullah Kur'ân'ın lâfızlarını olduğu gibi, mânâlarını da beyan etmeseydi, Allah'ın kendisine yüklediği açıklama işinde kusurlu olurdu.

Bu iddiaya şöyle itiraz edilebilir: Müddea için âyetin umumiyeti ile istidlâl etmek sahih bir istidlâl değildir, Resûlullah beyan ile mükellef olmak hasebiyle, insanların fikir ve içtihatlarıyla vasıl olamayacakları meselelere, onların anlamakta müşkilât çektikleri ve kendisine sordukları âyetleri açıklardı. Anlayabildikleri âyetleri açıklamasına lüzum yoktu. Cenab-ı Allah âyetlerinin tedebbür edilmesini, ibret alınmasını müteaddit yerlerde emretmektedir. Tedebbür, meseleyi iyice düşünüp varacağı akıbeti anlamaktır. Allah insanlara "anlayamayacağınız şu âyetleri düşünüp ibret alınız." diyerek abes iş yapmaktan münezzehtir. Hâlbuki ashabın bir çoğu Kur'ân'ı mücerret dinlemekle, Resûlullah kendilerine açıklamaksızın, anlamışlar ve müteessir olarak Müslümanlığı kabul etmişlerdi.

---

81 Süyûtî, *İtkân*, 2/205.

82 Süyûtî, *İtkân*, 2/179.

83 İbn Teymiyye, *Mukaddime fî Usûli't-Tefsir*, s. 5-6.

2- Osman İbn Affan ve Abdullah İbn Mes'ûd gibi ashabın, Resûlullah'tan on âyet öğrenince, onlardaki ilim ve ameli öğrenmeden diğerlerine geçmediklerine dair Ebû Abdirrahman es-Sülemî rivâyeti, Hz. Peygamber'in, onlara bütün âyetlerin mânâsını öğrettiğini gösterir. Keza Abdullah İbn Ömer'in, Bakara sûresini öğrenmek gayesiyle sekiz sene meşgul olması da buna delâlet eder. Allah Teâlâ âyetlerinin iyice düşünülmesini emrediyor. Sahabe bu emre imtisalen, Kur'ân âyetleri üzerinde çokça dururlardı. Mânâsını anlamadan kelâmın tedebbür edilmesi mümkün değildir. İşte bunlar, sahabenin, Kur'ân'ın lâfızlarını olduğu gibi, mânâlarını da Hz. Peygamber'den (s.a.s.) öğrenmiş olduklarına delil teşkil eder.

Kur'ân'ın onar onar âyet grupları hâlinde öğrenilmesine dair rivâyet, müddeayı ispata kâfi gelmez. Bu sözden maksat şu olmalıdır: Hz. Peygamber (s.a.s.) Kitabullah'ın sathi bir nazarla okunup geçilmesini istemiyor, ashabı tezekküre sevk ediyor, âyetlerin kapsadığı mânâları, hükümleri ve ibretleri, iyice anlamalarını istiyordu. Müşkil gelen yerleri izah ediyordu. Yahut imal-i fikir etmeleriyle mânâlar kendilerine inkişaf ediyordu. On âyetin, ihtiva ettiği belli başlı mânâları akıllarına ve kalplerine nakşedince, diğerlerine geçiyorlardı. Böylece Peygamberimiz (s.a.s.) onların Kur'ân'ı, onar onar âyetler hâlinde öğrenmelerini temin ediyordu. Yoksa bu rivâyetten Peygamberimiz'in (s.a.s.), programlı bir takrir suretinde her on âyeti okuyup sonra onları teker teker açıkladığı mânâsı çıkarılmamalıdır.

3- Herhangi bir topluluk tıp, matematik gibi bir ilim dalına ait bir kitabı okuduğu hâlde, onun izahını istememeleri âdeten mümkün değildir. Kendilerine dünya ve âhiret saadetini tekeffül eden Allah'ın kitabı ise buna daha çok lâyıktır.

Bununla, sahabenin Kur'ân'ı, anlamış olmaları lâzım geldiği kastediliyor. Sahabe Kur'ân'la nasıl amel edeceklerini biliyorlardı. Kur'ân'ın mânâlarını umumiyetle en iyi anlayan insanlardı. Fakat bu, Kur'ân'ın her âyetinin mânâsını Hz. Peygamber'den (s.a.s.) öğrenmiş oldukları mânâsına gelmez.

4- Ömer İbn el-Hattâb'ın, ribanın Hz. Peygamber (s.a.s.) tarafından tefsir edilmediğine dair sözü. Ömer: "Kur'ân'dan en son nâzil olan, riba âyetidir. Resûlullah riba âyetini tefsir etmeden irtihal etti. Binaenaleyh ribayı

da, riba şüphesi olanı da bırakınız."[84] Bu söz fehvası ile delâlet eder ki Hz, Peygamber (s.a.s.) nâzil olan her şeyi açıklıyordu. Vefatına yakın olduğundan, bu âyeti açıklamamıştı. Eğer böyle olmasaydı, Hz. Ömer'in tahsisen bu âyetin tefsir edilmediğini zikretmesinin mânâsı olmazdı.

Bu sözden sahabenin, riba âyetini anlamakta müşkilât çektiği çıkarılır. Nitekim hükmünü iyice bilmedikleri başka âyetler de vardı. Lâkin bundan, her âyetin mânâsını ayrı ayrı Peygamberimiz'in (s.a.s.) bildirdiği mânâsı çıkarılamaz.[85]

Görülüyor ki bu iddianın kifâyetsizliğine başka deliller olmasa bile, bizzat iddia sahiplerinin ileri sürdükleri deliller dahi, tenkide tahammül edemeyecek kadar zayıf ve müddeayı ispattan uzaktır. "Kur'ân'ın tamamının mânâsını Resûlullah ashabına bildirmişti." şeklinde verilen hüküm, acele ile verilmiş bir hükme benzemektedir.

Ancak bu noktada şöyle bir sual zihinlerde belirebilir: "Hz. Peygamber (s.a.s.) Kur'ân'ın tamamını açıkladığı hâlde, bu izahlar bize intikal etmemiş olamaz mı?" Böyle bir sual, mezkûr tezi müdafaa edenlerin iddiasını takviye edebilir. Şimdi zikredeceğimiz rivâyet, böyle bir ihtimali hatıra getirebilir: Abdurrezzâk'ın Ebû Hureyre'den rivâyetine göre o şöyle demiştir: Ömer halife olunca "Amel edilenler müstesna olmak şartı ile Resûlullah'tan az rivâyet ediniz." dedi.[86] Dârimî de bunu uzun bir hadis içerisinde Kuraza İbn Nesâî'dan rivâyet ettikten sonra der ki "Bize göre bu nehiy, Resûlullah zamanında vaki olan hâdisat (eyyâm-ı Resûlillâh) hakkındadır. Yoksa farz ve sünnetler hakkında değildir."[87] Belki de bu ve emsali tedbirler, ahkâm âyetlerinin haricinde kalan âyetlerin tefsirine dair olan haberlerin rivâyetini azaltmış olabilir. Fakat bu tedbirin Hz. Ömer devrinde ne derece câri olduğunu ve onun vefatından sonra ashabın buna ne kadar riayet edip etmediğini bilmiyoruz.

Osman, Talha, Zübeyr gibi yakın sahabîlerin çok az hadis rivâyet ettikleri de burada hatıra gelebilir. Meselâ Zübeyr, Resûlullah'tan rivâyet

---

84 Hz. Ömer'in bu sözü kitabımızın 27. sahifesinde geçmişti.

85 *et-Tefsîr ve'l-Müfessirûn*, 1/49-52.

86 *Mukaddemetân*, s, 196.

87 Dârimî, *Sünen*, 1/75.

edilmiş bazı sözleri işittiğinde, bunları kendisinin de bildiğini, fakat rivâyet etmediğini söylemiştir.

Keza sahabenin bazı âyetler hakkında ancak sorulduklari zaman, Peygamberimiz'in izahını naklettiklerine dair rivâyetler de az değildir. Bundan, rivâyet etmediklerinin de bulunduğu düşünülebilir. Fakat onların bu davranışları kasta makrun da olmayabilir. Sonra bazı sahabîlerin az hadis rivâyet ettiğine dair haberler, olsa olsa onlardan, malûm olan bir kısmının davranışlarını ve mizaç hususiyetlerini belirtir. Umumuna teşmil edilemez. Burada sahabenin ancak sorulduğu zaman söylediklerine ait birkaç misal vereceğiz.

Ümeyye, Hz. Âişe'den Bakara sûresinin 284. âyetiyle Nisâ sûresinin 123. âyetinin tefsirini sordu, Hz. Âişe: "Ben bu âyetleri Resûlullah'tan soralı beri, hiç kimse onu benden sormadı." dedi. Sonra Peygamberimiz'in bu âyetler hakkındaki izahını zikretti.[88]

Mısırlı bir adam Ebu'd-Derdâ'ya: *"Dünya hayatında da âhirette de onlar için müjde vardır."* (Yûnus, 64) âyeti hakkında ne dersin? diye sormuştu. Ebû'd-Derdâ cevaben dedi ki:

لَقَدْ سَأَلْتَ عَنْ شَيْءٍ مَا سَمِعْتُ أَحَدًا سَأَلَ عَنْهُ بَعْدَ رَجُلٍ سَأَلَ عَنْهُ رَسُولَ اللهِ ﷺ قَالَ بُشْرَاهُمْ فِي الْحَيَاةِ الدُّنْيَا الرُّؤْيَا الصَّالِحَةُ.

"Sen öyle bir şey sordun ki onu Resûlullah'tan sormuş olan bir adamdan sonra, onu soranı işitmedim. Dünya hayatındaki müjdeleri, sadık rüya görmektir."[89]

Bazı rivâyetlerden anlaşıldığına göre, Hz. Peygamber, amel ve ibadete ait olmayan, bazı âyetleri, kendisinden sorulmadan önce izah etmiyordu. Ancak sorulduğunda, Cenab-ı Hakk'ın kendisine bildirdiğini söylüyordu:

---

88 Ahmed İbn Hanbel, *Müsned*, 6/208; Tirmizî, *Tefsir*; Taberî, 6/117, Ha. No: 6495.

89 Ahmed İbn Hanbel, *Fethu'r-Rabbânî* 18/176; Humeydî, 1/193, Ha. No. 391; Tirmizî *Sıfatu'l-Kıyame* 3. bab Ha. No. 2273. İbn Mâce Ha. No. 3898. Bu neviden rivâyetler için bakınız: **Mâ'ide, 105** hakkında: Ebû Sa'lebe'den Ebû Dâvud, Ha. No. 4341; Tirmizî, *Tefsir*, İbn Mâce, Ha. No. 4014; Taberî, 11/146, Ha. No. 12863; **Âl-i İmrân, 169** hakkında İbn Mes'ûd'dan: Abdurrezzâk, *Tefsir*, v. 15a-15b; Müslim, 33/33, Ha. No. 121; İbn Ebî Hâtim, *Tefsir*, v. 87a; Tirmizî, *Tefsir*; **Fâtır, 32** hakkında, Ahmed İbn Hanbel, *Fethu'r-Rabbânî*, 18/252-253; Taberî (Halebî), 22/137; Abdurrezzâk, *Tefsir*, (başka isnatla Ebû'd-Derdâ'dan merfûen) v. 75b; İbn Kesîr, *Tefsir*, 5/584 (İbn Ebî Hâtim'den).

عَنْ عَائِشَةَ أَنَّهَا سَالَتْ رَسُولَ اللهِ ﷺ عَنْ قَوْلِ اللهِ ﴿يَوْمَ تُبَدَّلُ الأَرْضُ﴾ قَالَ: قَالَتْ: يَا رَسُولَ اللهِ فَأَيْنَ النَّاسُ يَوْمَئِذٍ؟ قَالَ لَقَدْ سَأَلْتِنِي عَنْ شَيْءٍ مَا سَأَلَنِي عَنْهُ أَحَدٌ مِنْ أُمَّتِي. ذَاكَ إِذَا النَّاسُ عَلَى جِسْرٍ

Hz. Âişe, Peygamberimiz'den (s.a.s.), *"Yer başka bir yere değiştiği gün"* (İbrâhim, 48) insanların nerede olacağını sorunca Hz. Peygamber (s.a.s.): Sen bana öyle bir şey sordun ki onu daha önce ümmetimden hiç kimse sormamıştı. Bu, insanların cehennem köprüsü üzerinde (başka rivâyetlerde: Sırat üzerinde) olduğu sıradadır." demişti.[90]

Hz. Osman *"Göklerin ve yerin anahtarı onundur..."* (Zümer, 63) âyetinin izahını Peygamberimiz'den sorunca Peygamberimiz mezkûr "anahtarlar" hakkında: "Bunu senden önce hiç bir kimse sormadı onun tefsiri şudur:

عَنْ عُثْمَانَ بْنِ عَفَّانَ رَضِيَ اللهُ عَنْهُ أَنَّهُ سَأَلَ رَسُولَ اللهِ ﷺ عَنْ تَفْسِيرِ قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿لَهُ مَقَالِيدُ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ...﴾ فَقَالَ مَا سَأَلَنِي أَحَدٌ قَبْلَكَ يَا عُثْمَانُ قَالَ ﷺ تَفْسِيرُهَا لاَ اِلَهَ إِلاَّ اللهُ. وَاللهُ اَكْبَرُ و سُبْحَانَ اللهِ وَبِحَمْدِهِ اَسْتَغْفِرُاللهَ وَلاَ قُوَّةَ اِلاَّ بِاللهِ هُوَ الْأَوَّلُ وَالْآخِرُ وَالظَّاهِرُ وَالْبَاطِنُ. بِيَدِهِ الْخَيْرُ. يُحْيِي وَيُمِيتُ وَهُوَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ. مَنْ قَالَهَا يَا عُثْمَانُ إِذَا أَصْبَحَ عَشْرَ مَرَارٍ أُعْطِيَ خِصَالاً سِتًّا. أَمَّا أَوَّلُهُنَّ:...

"Allah'tan başka tanrı yoktur. Büyük Allah'tır. Allah her noksandan münezzehtir ve hamd O'nadır. Allah'tan mağfiret dilerim. Allah'ın yardımı olmaksızın kuvvet yoktur. Evvel ve Âhir, Zahir ve Bâtın O'dur. Hayır O'nun elindedir. Öldüren ve hayat veren O'dur. Ve O her şeye kadirdir." Ey Osman, kim her sabah on kere bunları söylerse, kendisine altı haslet verilir. Birincisi: İblis'ten ve askerlerinden korunur. İkincisi: Kendisine bir kıntar ecir verilir. Üçüncüsü: Cennetteki mertebesi bir derece daha yükseltilir. Dördüncüsü: Kendisine huriler eş kılınır. Beşincisi: Yanına on iki melek gelir. Altıncısı: Kur'ân'ı, Tevrat'ı İncil'i ve Zebûr'u okuyanın sevabına nail

---

90 Müslim, 50/2. bab. Ha. No. 29 İbn Mâce, Ha. No.. 4279; Hâkim, *Müstedrek*, Haydarâbâd-Dakkan, 1342 H, 2/352; Tirmizî, *Tefsir*; Taberî, (Halebî), 13/253. Ahmed İbn Hanbel, *Müsned* 6/35; Darimî, *Rikâk*, 88

olur. Ayrıca ey Osman, makbul bir hac ve makbul bir umre yapmanın sevabı ona verilir ve o gün vefat ederse şehit sayılır."[91]

Hz. Peygamber'in (s.a.s.), Kur'ân'ın tamamını tefsir ettiğine dair iddianın tahlilini bitirirken, müstakillen Peygamberimiz'e (s.a.s.) isnat edilen bir tefsire de kısaca temas etmemiz gerekmekledir. Es-Sa'lebî (ö. 427/1035) tefsirinin mukaddimesinde, kaynaklarını sıralarken diyor ki: "… *Tefsîru Cebrâîl* ki tamamını müellefine okudum. *Tefsîrü'n-Nebî* ki bir kısmını musannıfından dinledim, kalanı için de bana icazet verdi. *Tefsiru's-Sahabe* ki tamamını musannıfına okudum. Bunların hepsini de fakih Ebû'l-Hasan Muhammed ibnül-Kâsım tasnif etmiştir."[92]

Yakut el-Hamevî, el-Vahidî'nin (ö. 468/1075) eserleri arasında "Tefsîru'n-Nebî" isimli bir eserin bulunduğunu yazar.[93]

Bunlardan anlaşılıyor ki, bazı âlimler, Peygamberimiz'den (s.a.s.) nakledilen tefsir rivâyetlerini bir araya toplamaya çalışmışlardı. Herhâlde bu mecmualar Kur'ân'ın bütün âyetlerine dair tefsir rivâyetlerini ihtiva etmemek gerekir. Zira Peygamberimiz'den (s.a.s.) izahı rivâyet edilmeyen âyetler çoktur, hatta ekseriyettedir. Başta Peygamberimiz'e (s.a.s.) ait olmak üzere me'sûr tefsiri toplamayı istihdaf eden başlıca rivâyet tefsirlerinden Abdurrezzâk (ö. 211/820), Yahya İbn Sellâm (ö. 200/815), Taberî, İbn Ebî Hâtim (ö. 327/939), İbn Kesîr, (ö. 774/1372) gibi âlimlerin tefsirleriyle, bütün bu eserlerden ve ayrıca rivâyete dayanan yüzlerce eserden, me'sûr tefsire dair her türlü rivâyeti toplamaya çalışmış olan Süyûtî'nin *ed-Dürru'l-Mensûr* isimli tefsiri gözden geçirilirse bu neticeye varılır. Ancak âyetlerle herhangi bir yönden ilgisi bulunan hadis-i şerifleri, ilgili âyetin tefsirinde nakletmek suretiyle hareket edilirse, o takdirde, "Tefsîru'n-Nebî" adı verilen bir mecmuanın hacmi tabiatiyle çok büyük ve tefsiri yapılan âyetlerin de Kur'ân'ın tamamına yakın bir ekseriyetini teşkil edeceği düşünülebilir. Rivâyetlerin hayli kabarık bir yekün teşkil ettiği ve rivâyetlerin geniş çapta toplanmasına ehemmiyet verildiği hicrî dördüncü ve beşinci asırlarda, hayli zayıf rivâyetlerle

91 İbn Kesîr, 6/106. (İbn Ebî Hâtim ile Ebû Ya'lâ Mavsılî'den "garîptir ve isnadında şiddetli bir nekâret vardır" diyerek).

92 Sa'lebî, *el-Keşfu ve'l-Beyan*, 1. v. 5b.

93 Yakut Hamevî, *İrşadu'l-Erîb ilâ Ma'rifeti'l-Edîb* (*Mu'cemu'l-Üdebâ*), Mısır, 1923, 5/98.

şişirilmiş hacimli bir "Tefsîru'n-Nebî" derlenmiş olması da, büsbütün uzak bir ihtimal değildir.

ç) Hz. Peygamber'in (s.a.s.) Tefsirinin Miktarı Hakkında Şahsi Fikrimiz:

Hz. Peygamber'in (s.a.s.), Kur'ân'dan ne kadarını izah ettiğine dair biri ifratın, diğeri de tefritin ifadesi olan her iki iddianın delillerini serdedip, münakaşasını yapmış bulunuyoruz. Her iki tarafın delillerinde de, tabiatiyle hakikat payı vardır. Onların hatası, bunları miktarınca takdir etmeyip, çok büyük neticeleri bu delillere bina etmeye çalışmış olmalarındadır.

Kanaatimiz odur ki Hz. Peygamber (s.a.s.) ne birincilerin dediği kadar az tefsir etmiş, ne de İbn Teymiyye'nin iddia ettiği gibi Kur'ân'ın tamamını veya tamamına yakın ekseriyetini izah etmiştir. Bu kanaatten dolayıdır ki her iki tarafın aşırılığını tenkit ettik. Hadis kitapları ile belli başlı rivâyet tefsirlerini taramak neticesinde bu kanaate sahip olduk. Vasıl olduğumuz netice, mevhum ve müphem bir orta yol taraftarlığından uzak, ayrıntılı bir araştırma sonucunda, oldukça netleşmiş bir kanaatin ifadesidir. İleride gelecek olan, Hz. Peygamber'in (s.a.s.) tefsirine dair çokça misalleri ihtiva eden bölüm mütalâa edildiği takdirde, bu kanaatimizin haklı olduğu anlaşılacak ve görülecektir ki; Hz. Peygamber (s.a.s.) mükellef olduğu kadarı ile Kur'ân'ı beyan etme işini yerine getirmiştir. İtikad, ibadet ve amelî hükümlere dair mücmel âyetleri, teferruatına varıncaya kadar açıklamış, bunlardan murad-ı ilâhîyi kavliyle ve fiiliyle beyan etmiştir. Bu kısma dahil olan âyetlerden, âlimlerin içtihatlarıyla ulaşabilecekleri bir kısım mücmel âyetleri ise açıklamadığı da olmuştur. Bundan dolayı sahabe devri de dahil olmak üzere, bazı âyetlerin tefsirinde farklı içtihatlar bulunagelmiştir.

Uhrevî ahvale dair âyetleri, terğip ve terhip babından olan âyetleri, bir kısım mugayyebata, ibrete medar olan kıssalara ait âyetleri tavsif ve tasvir ederek, bazen temsil yolunu kullanarak, insanların anlayacakları tarzda açıklamış ve teferruatlarını bildirmiştir. Keza bazı müphemleri vuzuha kavuşturmuş, maksudu tayine medar olacak lügavî izahlarda bulunmuş, müşkil âyetleri tavzih etmiştir.

Hz. Peygamber (s.a.s.), insanların ilmî seviyelerinin terakki etmesi ile daha iyi anlayacakları birtakım müteşabih âyetleri, keza Arap diline vakıf

olmakla anlaşılabilecek âyetleri izah etmemiştir. Ayrıca normal bir kültür seviyesine sahip olanların idrâk edebileceği hususları da açıklamasına lüzum kalmamıştır. Ancak bu neviden olan âyetler hakkında suale muhatap olduğu hâllerde, muhatabın aklî seviyesine göre izahta bulunduğu vakidir.

Böylece o, Peygamber'in (s.a.s.) izahlarını bir tarafa atarak Kur'ân'ı re'yine göre tefsir etmek isteyenlere meydanı boş bırakmadığı gibi, âyetlerin tamamını veya ekserisini kat'î bir tefsire kavuşturmak suretiyle, Kur'ân tefsirini de tenzil gibi nakledilen bir hâle getirmemiş ve tefsiri dondurmayarak akılların ve istidatlarının kıyamete kadar onda yeni yeni vecihler bulabilmesini mümkün kılmıştır.[94]

Kur'ân'ı tefsir etmek isteyen her şahıs, diğer şartlarıyla birlikte, ilk plânda sahih bir surette Peygamberimiz'den (s.a.s.) rivâyet edilen tefsirlere vakıf olup bunlardan kat'î olarak tahdit ifade edenlerin hududunda durmak mecburiyetindedir.[95] Peygamberimiz'den (s.a.s.) menkul, sahih beyanlara muttali olduktan sonra, müfessir Kur'ân'ı tefsir ederken hata ihtimalini oldukça azaltmış sayılır. Bunları nazar-ı itibara aldıktan sonra, tefsir etme şartlarını haiz olan zât, kabiliyetine göre Kur'ân'ı izah edebilir.

4- Hz. Peygamber'e (s.a.s.) Hükmen Merfû Olan Tefsir Rivâyetleri

Miktar bakımından Peygamberimiz'in (s.a.s.) tefsirini ele almak bizi, zahiren sahabeye mevkûf olduğu hâlde, hükmen ve mânen Hz. Peygamber'e (s.a.s.) merfû olduğu ileri sürülen rivâyetlerin hükmünün ne olduğu hakkında beyana sevk etmektedir. Rivâyete fazla ehemmiyet verip, re'ye çok az hak tanıyanlar ve Peygamberimiz'in (s.a.s.), Kur'ân-ı Kerîm'in hemen hemen tamamını izah ettiğini kabul edenler, umumiyetle sahabe tefsirinin hükmen merfû olduğunu kabule mütemayildirler. Bu tezin en meşhur temsilcisi olan İbn Teymiyye diyor ki:

"Sahabeden nakl-i sahih ile nakledilene insanın içi yatar. Zira ya bizzat veya bilvasıta Resûlullah'tan işitmiş olması ihtimali kuvvetlidir. Onlar, Ehl-i Kitap'tan nadiren rivâyet ederler. Hele sahabî kat'î bir ifade ile söylemişse,

94 Karşılaştırınız: *et-Tefsîr ve'l-Müfessirûn*, 1/53-57.
95 *Burhân*, 2/156; *İtkân*, 2/176.

Ehl-i Kitap'tan rivâyet etme ihtimali düşünülemez. Çünkü Peygamber (s.a.s.) tarafından, onları tasdik etmekten nehyedilmişlerdi.[96]

el-Hâkim de (ö. 405/1014), "Bizim indimizde sahabenin tefsiri Peygamber'e merfûdur."[97] diyor. Suyûtî, onun bu sözünü naklettikten sonra "Mütaahhirûndan İbnu's-Salâh (ö. 663/1245) ve diğerleri, el-Hâkim'in bu sözüne itiraz etmişlerdir. Zira bu hüküm sebeb-i nüzûl gibi, re'yin dahli olamayacağı hususlardadır. Ben sonra *Ulûmu'l-Hadis* kitabında, bizzat el-Hâkim'in, bu hususu şu ifadesiyle tasrih ettiğini gördüm: "Sahabenin tefsiri de mevkûf haberler arasındadır. Müsned (yani merfû) olduğunu söyleyenler, sebeb-i nüzûle dair haberleri kastederler." Böylece *Müstedrek*'de teşmil ettiği hükmü, burada tahsis etmiş oluyor."[98]

Sahabe tefsirini, umumi olarak merfû kabul edenler, bu kanaatin bir gereği olarak, onlar arasındaki tefsir ihtilâflarını bağdaştırmaya gayret ederler. Bu ihtilâfın tezat ihtilâfı değil de tenevvü (çeşitlilik) ihtilâfı olduğunu ispata çalışırlar.[99]

Kur'ân'dan herhangi bir âyetin nüzûl sebebi hakkında, vahyi müşahede eden sahabînin verdiği haber, müsned (merfû) bir hadis sayılır. Hâkim, İbnu's-Salâh ve başkaları buna kaildirler.[100] Nüzûl sebebini bildiren rivâyetler umumiyetle نَزَلَتِ الْآيَةُ فِي كَذَا - "Bu âyet fülân hâdise hakkında nâzil oldu." sîgası ile varid olur. Bu şekilde gelen rivâyetlerin, her zaman âyetin, hakikaten o hâdise hakkında nâzil olduğuna delâlet etmeleri gerekmez. Zira sahabî bazen âyetin, o hükmü de tazammun ettiğini anlatmak için böyle söylemiş olabilir.[101] Bundan dolayı bu sîgayla gelen rivâyetlerin merfû sayılıp sayılmayacağı hakkında iki görüş vardır. Buhârî bunları da müsned haberlere idhal eder. Başkaları müsned haberler arasına almaz. Müsned eserlerin ekserisinde böyle kabul ederler. Fakat sahabî önce sebep teşkil eden hâdiseyi zikreder, sonra âyetin nâzil olduğunu söylerse, hepsi böylesini müsned sayarlar.[102]

---

96 *Mukaddime fî Usûli't-Tefsir*, s. 14.
97 *Burhân*, 3/157.
98 *İtkân*, 2/179.
99 İbn Teymiyye'nin bu izahları için kitabımızın 41-43. sahifelerine bakınız.
100 Süyûtî, *Lübâbü'n-Nukûl*, s. 3-4.
101 Zikredilen yer; İbn Teymiyye, *Mukaddime* (Zarzûr neşri), s. 48.
102 Süyûtî, *Lübâbü'n-Nukûl*, s. 4. (İbn Teymiyye'den naklen).

Bundan başka, Peygamberimiz'den (s.a.s.) öğrenmiş olduklarına delâlet ettiği için, sahabenin icmâ ettikleri herhangi bir meselenin sıhhatinde ve kabulünün vacip olduğunda ihtilâf yoktur. İcmâ etmedikleri takdirde beyanlarının hüccet olup olmadığı hakkında münakaşa varsa da beyanlarına itimad etmek tarafı galip gelir.[103] Gazzâli ise: "Sahabî Hz. Peygamber'e ref etmeyince içtihad ettiği sabit olur. Sahabe de içtihadında diğer müçtehidler gibidir."[104] diyerek sahabeye mevkûf tefsirin kabulünün vacip olmadığını belirtir.

Gazzâlî'nin bu ifadesinde bulunmayan veya gizli kalan bir yönü vuzuha kavuşturmak gerekir. Şöyle ki: Sahabî, Hz. Peygamber'den (s.a.s.) işittiği veya gördüğü bir meseleyi nakletmeyip, kendisine ait bir izahta bulunabilir, fakat bu izah herhangi birinin mütalâası durumunda değildir. Yani âdeta içtihatla elde edilmesi mümkün olmayan bir bilgi söz konusudur. Sahabî, ancak vahiy çağında yaşamış bir kimsenin vakıf olabileceği bir karineye yahut, yine ancak öyle birinin muttali olabileceği bir lisan inceliğine dayanarak bu izahı yapmış olabilir. Bu izah Kur'ân veya Sünnet'in bir mevzuunun tefsiri olup, bu açıklama olmaksızın o nas, anlaşılması gereken tarzda anlaşılamayacaksa, bu takdirde sahabînin bu izahı ile amel etmek şart olur, sırf içtihadî bir mesele sayılamaz.[105]

Zahiren sahabeye mevkûf rivâyetler içinde, hükmen ve mânen merfû sayılması icap eden sahalardan biri de re'y ve içtihatla haber verilmesi mümkün olmayan gaybî ve uhrevî ahvali bildiren rivâyetlerdir.[106] Bu nevi rivâyetlerin mânen merfû sayılması için onların Ehl-i Kitap'tan nakledilmediğinin kesin olması ve sahabînin kat'î bir ifade kullanmış olması şarttır. Keza herhangi bir şeyin haram veya helâl olduğu meselesinde, sahabî kat'î bir ifade kullanıyor ve içtihat ettiğine dair bir karineye rastlanmıyorsa, bunları da helâl ve haramın kendisinden alındığı zâttan öğrenmiş olduklarına hükmedilir.[107] Gelecek haber, buna bir misal teşkil eder:

---

[103] *Muvâfakât*, 3/218.
[104] *İhyâ*, 1/225.
[105] Krş. *Muvâfakât*, 3/220.
[106] Taberî (Thk. Ahmed Muhammed Şakir), 3/296-298, Ha. No. 2435 şerhinde.)
[107] Ahmed Muhammed Şakir, Taberî, *Tefsir*, 4/377, şerh kısmında.

Mesrûk diyor ki: Âişe'den "Karısı hayızlı iken, kocasına ondan neyin helâl olduğunu sordum. 'Cima haricinde her şeyi yapabilir.' dedi."[108] Hz. Âişe'nin bunu kendi indinden söylemediği anlaşılmakta olduğundan, hadis hükmen merfû sayılır.

Burada, mânen merfû sayılan diğer neviden olan rivâyetlere de birkaç misal vermek istiyoruz:

Abdullah İbn Mes'ûd dedi ki: Âdemoğlunda bir şeytan, bir de melek lümmesi (yoldaşı)[109] vardır. Şeytan lümmesi şer ile tehdit ve hakkı tekzip eder. Melek lümmesi ise hayır vaad eder ve hakkı tasdik eder; her kim (içinde bu hissi) bulursa bilsin ki o Allah'tandır, Allah'a hamd etsin. Öbürünü hisseden de şeytandan Allah'a sığınsın, İbn Mes'ûd sonra: *"Şeytan sizi fakir olacaksınız diye korkutur..."* (Bakara, 268) mealindeki âyeti okudu.[110]

Görülüyor ki bu haberde İbn Mes'ûd gayb ve esrar âleminden kat'î bir ifade ile haber vermektedir. Ehl-i Kitaptan nakledilmediği kanaati de hasıl olduğundan, bunu Peygamberimiz'den (s.a.s.) öğrenmiş olduğuna hükmedilir.

Yine Abdullah İbn Mes'ûd'un anlattığı bir kıssa içerisinde şöyle dediği rivâyet edilmiştir.

"... Hiç bir insan yoktur ki biri Cennet'te, diğeri Cehennem'de olan bir konağa bakmasın, işte 'hasret günü' o gündür. Cehennem ehli cennettekileri görür ve onlara denir ki: 'Siz de çalışmış olsaydınız! (Oraya girerdiniz.)' Onları bir hasrettir alır. Cennet ehli de cehennemdekileri görür ve onlara: 'Allah'ın lütfu size yetişmeseydi! (oraya girecektiniz)' denir."[111]

---

[108] Taberî, *Tefsir*, 4/377; Tahâvî, *Şerhu Meâni'l-Âsâr*, 3/33.

[109] **Lümme:** Lâmın zammı ile yar ve sahip ve hemdeme denir. "Yahut hemsefer olan refike denir. "Ve bir adamın mûnis ve elûfu olan nesneye ve 'kimseye denir." (Mütercim Asım Efendi, *Kâmûs Tercümesi*, LMM Md.)

[110] Bu hadis için bakınız: 'Abdurrezzâk, *Tefsir*, v. 9b; Nesâî, *Tefsiru'n-Nesâî*, İstanbul Ün. Ktp., A. 3257, (yazma), v. 12b; Ebû Ya'lâ Mevsılî, *Müsned*, Süleymaniye (Fatih) Ktp., No. 1149, (yazma), v. 230a; Taberî, 5/571-572.

[111] Taberî, 3/296-298, Ha. No. 2435. Ahmed Muhammed Şakir, hadisin şerhinde: "Haber bizce hükmen merfûdur. Zira re'yle malûm olmayan hususlardandır. Hâkim *Müstedrek*'te, 4/296-298'de rivâyet etmiş, Zehebî de tashihine muvafakat etmiştir. Hadis *Mecmau'z-Zevâid*, 10/328-330'da mevcuttur."

Bu, kabîl mânen merfû hadisler, nisbeten bir yekûn teşkil edecek kadar çoktur. Bunlara sadece işaret etmekle yetineceğiz.[112]

5- Hadislerin Kur'ân'a Muvafakatı ve Hadislere Âyetlerle İstişhad Etme Meselesi:

Hadisler Kur'ân'ı tefsir eder. Bu tefsir başkalarınınki gibi değil, yine vahiyle teyid edilmiş Resûlullah'ın (s.a.s.) izahıdır. Binaenaleyh hadislerin Kur'ân'a muvafık olması ve ondan bir asla dayanması, prensip olarak kabul edilmesi gereken bir keyfiyet olur. Bu sebeple menşei sahabe devrine çıkan erken bir zamanda, rivâyet edilen hadislerin Kur'ân'daki mesnedlerinin bahis mevzuu olduğunu müşahede ediyoruz. Bundan sonra göreceğimiz "her hadisin mutlaka Kur'ân'dan bir âyete raci olması gerektiği mevzuu" ile yakından alâkalı ve büyük bir ihtimalle orada ele alacağımız nazariyelere sebep teşkil eden "hadislerin Kur'ân'dan misdaklarının bildirilmesi" vakıası acaba hangi zemin ürerinde neşv ü nema bulmuştur? Kanaatimizce bu hâdisenin âmilleri şunlar olmalıdır:

a) Bu suale karşı şüphesiz ki hatıra gelen ilk cevap, hadislerin Allah'ın kitabına arz edilmesini bildiren bir hadis-i şerifin mevcudiyetidir. Üstüne

112 İbn Mes'ûd'dan, zekât vermeyenlerin âhiretteki durumları hakkında: Humeydî, *Müsned*, 1/52, Ha. No. 293; Taberî, 7/436, Ha. No. 8285; İbn Ebî Hâtim ve İbnü'l-Münzir, *Tefsir*, v. 98a; Tirmizî, *Tefsir*; Nesâî *Sünen* 5, 11; Hâkim, *Müstedrek*, 2/298-299;

Nisâ, 40 tefsirinde, Allah'ın zerre kadar olsun bir haseneyi kat kat artıracağı hakkında-İbn Mes'ûd'dan: Taberî, *Tefsir*, 8/364; Süyûtî, *Dürru'l-Mensur*, 2/163;

Hicr, 2 tefsirinde, günahkâr ehl-i kıblenin Cehennem'den çıkarılacakları hakkında Ebû Musa Eş'arî'den: Taberî (Halebî), 14, 2;

Bakara, 24 tefsirinde, اَلْحِجَارَةُ / hicâra'nın tavsifi hakkında İbn Mes'ûd'dan: Taberî, 1/381, Ha. No. 503; Hâkim, *Müstedrek*, 2/261; Süyûtî, *Dürru'l-Mensur*, 1/36;

İsrâ, 79 tefsirinde, İbn Mes'ûd'dan Kıyamet gününde Peygamberimiz'in şefaati hakkında: Taberî (Halebî), 15/144; Tayâlisî, *Müsned* (İbn Kesîr, 4/339);

Mü'min, 46 tefsirinde, şehitlerin ruhlarının durumu hakkında: İbn Kesîr, *Tefsir*, 6, 143. (İbn Ebî Hâtim, Süddî ve Süfyân Sevrî'den naklen);

Mâ'ide, 119 tefsirinde, Allah'ın yarattığını değiştirenlerin cezası hakkında; İbn Mes'ûd'dan: Ebû Dâvud, Ha. No. 4169; Taberî, 9/221, Ha. No. 10488. (Ancak bu hadîs İbn Mes'ûd tarikiyle merfû olarak da rivâyet edilmiştir: Bkz. Dârimî, *Müsnedü'd-Dârimî*, Bayezid Umumi (Veliyyuddin Ef.) Ktp., No. 824, (yazma), v. 153a; Nesâî, *Tefsiru'n-Nesâî*, v. 102a; Ebû Ya'lâ, *Müsnedu Ebî Ya'lâ*, v. 237a; Ebû Dâvud, Ha. No. 4168.

mühim hükümlerin bina edildiği bazı hadisler gibi, bu hadis hakkında da uzun münakaşalar cereyan etmiştir ki, biraz sonra bunlara temas edeceğiz.

b) Kur'ân'da her şeyin açıklandığına dair âyetlerin varlığı.[113]

c) Bunun, Hz. Peygamber'e (s.a.s.) nisbet ederek hadis uydurmaya veya ona nisbet edilen söz ve hükümlerde hataya düşülmesine karşı bir tedbir olması da hatıra gelen belli başlı sebepler arasındadır.

ç) Hadis rivâyetinde şiddet gösteren halife Ömer İbn el-Hattâb'ın tedbirleri ve bir çok sahabînin hassasiyeti[114] karşısında, râvilerin doğruluklarını ispat ve kendilerini töhmetten uzak tutmak gayretleri de buna sebebiyet vermiş olabilir.

d) Demin işaret edilen hadisin, Peygamberimiz (s.a.s.) tarafından söylenmediğini farz etsek bile, bir çok hadisin nihayetinde bizzat Peygamberimiz tarafından, Kur'ân'dan alâkalı bir âyetle istişhat edilmesinde, böyle hareket etmeye açık bir teşvik sezmekteyiz. Peygamberimiz'in hadisin nihayetinde, ilgili âyeti okuması, müteaddit gayelere matuf olmakta ise de, bu teşvik ruhu hepsinde müşterek bir unsur olarak kendini hissettirmektedir. O, böylece söylediği sözün, o âyeti açıklamasına dair olduğunu belirtmek, Müslümanları Kur'ân'la devamlı bir münasebet kurmaya yöneltmek, söylenen sözlerin ve verilen hükümlerin mutlaka bir delile dayanması icap ettiğini ders vermek istiyordu. Belki de söylediği her şeyin Kur'ân'dan bir esasa dayandığını belirtmek, kendisinin onun açıklayıcısı mevkiinde olduğunu hatırlatmak istiyordu. Mevzuu dağıtmamak için bu, âyetle istişhat meselesine ait misalleri az sonra topluca vereceğiz.

e) Daha sonra umumi bir hüküm hâlinde ifade edilecek olan "Sünnetteki her şey Kur'ân'dan bir esasa dayanır." kanaatine iştirak eden sahabîlerin mevcut olması. Meselâ; Abdullah İbn Mes'ûd'un (ö. 34/654) rivâyet ettiği hadislere, Kur'ân'dan bir âyeti şahit getirmesinin misalleri çok fazladır, hatta bunun kendisi tarafından bir kaide ittihaz edildiği, bizzat ifadesiyle sabittir:

---

113 Bu âyetler şunlardır: Mâide 4; En'âm, 38; Nahl, 89.

114 Bu hususta bakınız: Ebû Dâvud, Ha. No. 5190, 5181; Ahmed Emin, *Fecru'l-İslâm*, s. 210.

عَنِ الْمُخَارِقِ بْنِ سَلِيمٍ. قَالَ: قَالَ لَنَا عَبْدُ اللهِ: إِذَا حَدَّثْنَاكُمْ حَدِيثًا أَتَيْنَاكُمْ بِتَصْدِيقِ ذٰلِكَ مِنْ كِتَابِ اللهِ. إِنَّ الْعَبْدَ الْمُسْلِمَ إِذَا قَالَ سُبْحَانَ اللهِ ... ثُمَّ قَرَأَ ﴿إِلَيْهِ يَصْعَدُ الْكَلِمُ الطَّيِّبُ وَالْعَمَلُ الصَّالِحُ يَرْفَعُهُ﴾.

Bu haberde İbn Mes'ûd'un "Biz size bir hadis söyledik mi, Allah'ın Kitabından onun tasdik edici delilini de getiririz."[115] dediği ve hadisin arkasından onu doğrulayan bir âyet okuduğu açıkça görülmektedir.

Abdullah İbn Abbas (ö. 68/687) Resûlullah'ın (s.a.s.) kuşluk namazını kıldığını işitince, Hz. Davûd (a.s.) hakkındaki *"Biz dağları kendisine musahhar kıldık ki, bunlar akşamleyin ve kuşluk vakti onunla birlikte durmayıp tesbih ederlerdi."*(Sâd, 18) âyetine irca etmişti.[116] Bir rivâyete göre o şöyle demişti: "Duha namazını bu âyetten başkasında bulamadım."[117]

Ebû Mûsa el-Eş'ârî (ö. 44/664) "Bu ümmette, Yahudi ve Hıristiyanlardan her kim beni işitir de sonra benimle irsal edilene iman etmezse Cehennem'e girer." hadisi hakkında diyor ki: "Kendi kendime dedim: Resûlullah'ın söylediği her şey Allah'ın Kitabında vardır. Okuyup arayınca (dayandığı âyeti) buldum:[118] *"...Hangi zümre de onu reddederse bilsin ki varacağı yer ateştir. Bunda hiç şüphen olmasın..."* (Hûd, 17)

Saîd İbn Cübeyr (ö. 95/713): "Bana Resûlullah'tan hiç bir hadis vechi üzere ulaşmadı ki onun mısdakını Allah'ın Kitabında bulmuş olmayayım." diyor. Sonra mezkûr (Hûd, 17) âyeti ve onunla ilgili misal verir.[119]

f) Hadisler için âyetlerden şahit getirme mevzuuna son bir sebep olarak da şu husus hatıra gelmektedir: Kur'ân'ı kendi re'ylerine göre tefsir etmek isteyen garazkârların ve onların tesirinde kalan saf insanların, kendilerine hadis rivâyet eden sahabeden, naklettikleri hadislerin Kur'ân'daki asıllarını istemiş olmaları da bu vakıaya sebep teşkil etmiş olmalıdır."

115 Taberî (Halebî), 22/120; İbn Kesîr, *Tefsir*, 5/572 (Taberî'den).

116 İbn Kesîr, *a. g. e.*, 5/51 (Taberî'den).

117 Beyzâvî, *Envâru't-Tenzîl*, 4/146.

118 Bu haber hakkında bakınız: *Tefsiru'n-Nesâî*, v. 43a; Taberî, 15/281. Şerhte Ahmed Mahmud Şakir: *Mecmau'z-Zevâid*, 8/261-262'de Ahmed İbn Hanbel, Bezzâr ve Taberânî'ye nispet eder.

119 Taberî, 15/281 (Şerhte Mahmud Şakir, hadis burada mürseldir. Hâkim *Müstedrek*, 2/342 ve Ahmed İbn Hanbel'in *Müsned*'inde, 4/396'da mevsûl olarak rivâyet ederler.)

a) Peygamberimiz'in (s.a.s.) hadisle beraber ilgili âyeti okumasına dair misaller:

Bu rivâyetlerde başlıca şu sîgalar kullanılır:

1- اِقْرَؤُا إِنْ شِئْتُمُ اْلآيَةَ - *dilerseniz şu âyeti okuyunuz.*

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ عَنِ النَّبِيِّ ﷺ قَالَ إِنَّ اللّٰهَ خَلَقَ الْخَلْقَ حَتَّى إِذَا فَرَغَ مِنْ خَلْقِهِ قَالَتِ الرَّحِمُ: هَذَا مَقَامُ الْعَائِذِ بِكَ مِنَ الْقَطِيعَةِ... قَالَ رَسُولُ اللّٰهِ ﷺ فَاقْرَؤُا إِنْ شِئْتُمْ ﴿فَهَلْ عَسَيْتُمْ إِنْ تَوَلَّيْتُمْ أَنْ تُفْسِدُوا فِي اْلأَرْضِ وَتُقَطِّعُوا أَرْحَامَكُمْ﴾.

Ebû Hureyre dedi ki: Resûlullah şöyle buyurdu: "Yüce Allah yaratacağı mahlûkların ne hâl üzere bulunacaklarını takdir edip de onlara ait kazayı tamamladığı zaman, akrabalık ayağa kalkıp: (Yâ Rab!) burası akrabalık münasebetlerini kesmekten sana sığınanların makamıdır, dedi... Bundan sonra Resûlullah (s.a.s.) isterseniz şu âyetleri okuyunuz buyurdu:[120] *"Demek idareyi ve hakimiyeti ele alırsanız hemen yeryüzünde fesad çıkaracak, akrabalık münasebetlerini bile parçalayıp keseceksiniz öyle mi?"*(Muhammed, 22)

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللّٰهُ عَنْهُ يَبْلُغُ بِهِ النَّبِيَّ ﷺ قَالَ إِنَّ فِي الْجَنَّةِ شَجَرَةً يَسِيرُ الرَّاكِبُ فِي ظِلِّهَا مِائَةَ عَامٍ لاَ يَقْطَعُهَا وَاقْرَؤُا إِنْ شِئْتُمْ ﴿وَظِلٍّ مَمْدُودٍ﴾.

Ebû Hureyre (r.a.), Peygamberimiz'in (s.a.s.) şöyle dediğini rivâyet eder: "Şüphesiz Cennet'te bir ağaç vardır ki bir süvari onun gölgesinde yüz sene yürüse de onun gölgesini katedemez.' isterseniz *'yayılmış (daimi) gölgeler'* (Vâkıa, 30) âyetini okuyun."[121]

2- ثُمَّ قَرَأَ *veya* ثُمَّ قَرَأَ رَسُولُ اللّٰهِ ﷺ: اْلآيَةَ - *"sonra şu âyeti okudu" veya "sonra Resûlullah şu âyeti okudu."*

---

[120] Hadis için bakınız: Buhârî, *Tefsir*, 6/43 ve Edeb, 7/72; Müslim, 45, 6. bab, Ha. No. 16; Ahmed İbn Hanbel, *Fethu'r-Rabbânî*, 18/274; *Tefsiru'n-Nesâî*, v. 91b.

[121] *Müsnedü'd-Dârimî*, v. 165a; Buhârî, *Tefsir*, 6/57; Tirmizî, *Sıfatü'l-Cenne*, 1. bab, Ha. No. 2524 ve *Tefsir*; Taberî (Halebî), 25/183. Bu sîgayla gelen rivâyetlere misal olarak ayrıca: **Ahzâb, 6** âyeti hakkında: Buhârî, *Tefsir*, 6/22; **Şems, 8** âyeti hakkında: Taberî (Halebî), 30/211; **Secde, 17** hakkında: Ma'mer, *Câmi'*, v. 68b; *Müsnedü'd-Dârimî*, v. 164a. 164b; Taberî (Halebî), 21/105; Taberânî, *Mu'cemu's Sağîr*, Feyzullah Ef. Ktp., No. 545, v. 9a.

عَنِ ابْنِ مَسْعُودٍ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللهِ ﷺ: مَا مِنْ أَحَدٍ لاَ يُؤَدِّى زَكَاةَ مَالِهِ إِلاَّ مُثِّلَ لَهُ شُجَاعٌ أَقْرَعُ يُطَوِّقُهُ ثُمَّ قَرَأَ عَلَيْنَا رَسُولُ اللهِ ﷺ ﴿وَلاَ يَحْسَبَنَّ الَّذِينَ يَبْخَلُونَ بِمَا آتَاهُمُ اللهُ مِنْ فَضْلِهِ هُوَ خَيْرًا لَهُمْ بَلْ هُوَ شَرٌّ لَهُمْ سَيُطَوَّقُونَ مَا بَخِلُوا بِهِ يَوْمَ الْقِيَامَةِ ...﴾.

Abdullâh İbn Mes'ûd Resûlullah'ın (s.a.s.) şöyle dediğini rivâyet eder: "Zekâtını vermeyen herkesin karşısına kıyamet günü boynuna dolanan çok zehirli bir erkek yılan dikilir. Sonra Resûlullah bize *"Allah'ın kendilerine lütfu ile bol bol verdiği nimetlerde cimrilik edip harcamayanlar, sakın bu hali kendileri için hayırlı sanmasınlar. Hayır! Bu, onların hakkında şerdir. Cimrilik edip vermedikleri malları kıyamet günü boyunlarına dolanacaktır..."* (Âl-i İmrân, 180) âyetini okudu."[122]

3- اَلْآيَةَ :ﷺ ثُمَّ تَلاَ رَسُولُ اللهِ *sîğasıyla gelenler.*

عَنْ عُقْبَةَ بْنِ عَامِرٍ عَنِ النَّبِيِّ ﷺ قَالَ: ''إِذَا رَأَيْتَ اللهَ يُعْطِي الْعَبْدَ مِنَ الدُّنْيَا عَلَى مَعَاصِيهِ مَا يُحِبُّ فَإِنَّمَا هُوَ اسْتِدرَاجٌ. ثُمَّ تَلاَ رَسُولُ اللهِ ﷺ ﴿فَلَمَّا نَسُوا مَا ذُكِّرُوا بِهِ فَتَحْنَا عَلَيْهِمْ أَبْوَابَ كُلِّ شَيْءٍ...﴾.''

Ukbe İbn Âmir Resûlullah'ın (s.a.s.) şöyle dediğini rivâyet eder:[123] "Kul isyan içinde olduğu hâlde Allah'ı, ona arzu ettiğini veriyor görürsen (bil ki) bu istidraçtır. Resûlullah sonra şu âyeti okudu: *Kendilerine verilen öğütleri terk edip unutunca üzerlerine her şeyin, her zevk ve nimetin kapılarını açtık. Nihayet kendilerine verilen bu genişlik ve serbestlikle tam ferahlandıkları sırada, ansızın onları kıskıvrak yakaladık da bir anda bütün ümitlerini kaybediverdiler!"* (En'âm, 44)

4- اَلْآيَةَ :ﷺ ثُمَّ قَالَ النَّبِيُّ - *Sonra Resûlullah* (s.a.s.) *dedi ki" sîğasıyla gelen rivâyetler.*

---

[122] Hadis için bakınız: Taberî, 7/436, Ha. No. 8285. (Ahmed Şakir ayrıca Ahmed İbn Hanbel, Nesâî, Tirmizî ve İbn Mâce'ye nisbet eder).

[123] Buhârî, *Tefsir*, 5/172; Tirmizî, *Tefsir*; Nesâî, *Zekât*, 5/11; İbn Huzeyme, *Sahih*, v. 228b. (Bu kaynaklar, bundan önceki (2) numaralı notta zikredilen Abdullah İbn Mes'ud hadisini "sümme telâ Resûlullah…" lâfzıyla rivâyet ederler.) 'Ukbe İbn Âmir hadisi için bkz. Ahmed İbn Hanbel, *Müsned*, 4/145; Taberî, 11/362, Ha. No. 13241; İbn Kesîr, 3/23; Süyutî, *Dürru'l-Mensur*, 3/12.

عَنْ أَبِي سَعِيدٍ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللهِ ﷺ: "اِتَّقُوا فِرَاسَةَ الْمُؤْمِنِ فَإِنَّهُ يَنْظُرُ بِنُورِ اللهِ ثُمَّ قَالَ النَّبِيُّ ﷺ: ﴿إِنَّ فِي ذٰلِكَ لَآيَاتٍ لِلْمُتَوَسِّمِينَ﴾".

Ebû Saîd'den: "Resûlullah dedi ki: Mü'minin ferasetinden sakının. Zira o, Allah'ın nuru ile bakar." Sonra Resûlullah dedi ki:[124] "*... Elbette bunda feraseti olanlar için ibretler vardır."* (Hicr, 75)

5- وَتَصْدِيقُ ذٰلِكَ فِي كِتَابِ اللهِ veya وَمِصْدَاقُهُ فِي كِتَابِ اللهِ *- "Bunun, Allah'ın Kitabında tasdik edici delili şu âyettir." sîgasıyla varid olan rivâyetler.*

Ebû Hureyre Hz. Peygamber'den (s.a.s.) şöyle dediğini rivâyet ediyor: 125

يَقُولُ اللهُ تَعَالَى: أَعْدَدْتُ لِعِبَادِيَ الصَّالِحِينَ مَا لاَ عَيْنٌ رَأَتْ وَلاَ أُذُنٌ سَمِعَتْ وَلاَ خَطَرَ عَلَى قَلْبِ بَشَرٍ. وَتَصْدِيقُ ذٰلِكَ فِي كِتَابِ اللهِ: ﴿فَلاَ تَعْلَمُ نَفْسٌ مَا أُخْفِيَ لَهُمْ مِنْ قُرَّةِ أَعْيُنٍ﴾.

"Allah Teâlâ buyuruyor ki: Salih kullarım için gözlerin görmediği, kulakların işitmediği ve hiç bir beşerin kalbine gelmeyen nimetler hazırladım. Bunun Allah'ın Kitabından onu tasdik edici delili: *"Artık onlar için yapmakta olduklarına bir mükâfat olarak, gözlerin aydın olacağı (nimetlerden) neler gizlenmiş bulunduğunu kimse bilemez."* (Secde, 17) âyetidir."

Bu hadis Müslim tarafından, Muğîre İbn Şu'be'den mervî başka uzun bir hadis içinde zikredildikten sonra قَالَ وَمِصْدَاقُهُ فِي كِتَابِ اللهِ عَزَّ وَجَلَّ: فَلاَ تَعْلَمُ نَفْسٌ ... lâfzıyla[126] varid olmaktadır.

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللهِ ﷺ: إِنَّ اللهَ يَقْبَلُ الصَّدَقَةَ وَيَأْخُذُهَا بِيَمِينِهِ فَيُرَبِّيهَا لِأَحَدِكُمْ. كَمَا يُرَبِّى أَحَدُكُمْ مُهْرَهُ. حَتَّى إِنَّ اللُّقْمَةَ لَتَصِيرُ مِثْلَ أُحُدٍ، وَتَصْدِيقُ ذٰلِكَ فِى كِتَابِ اللهِ: ﴿أَلَمْ يَعْلَمُوا أَنَّ اللهَ هُوَ يَقْبَلُ التَّوْبَةَ عَنْ عِبَادِهِ وَيَأْخُذُ الصَّدَقَاتِ وَأَنَّ اللهَ هُوَ التَّوَّابُ الرَّحِيمُ﴾.

124 Taberî (Halebî), 14/46; Tirmizî, *Tefsir*; İbn Kesîr, 1/576'da, bu hadisi Sünen kitaplarına nisbet eder.

125 Tirmizî, *Tefsir*.

126 Müslim, *İman*, 84. bab. Ha. No. 312.

Ebû Hureyre'den, Resûlullah (s.a.s.) dedi ki: "Allah sadakayı kabul eder ve onu sağ eline alarak, sizden birinin tayını besleyip büyüttüğü gibi büyütür, öyle ki bir lokma (sadaka) Uhud Dağı gibi olur. Bunun Allah'ın Kitabından tasdik edici delili şu âyettir:[127] *"Onlar bilmediler mi ki şüphesiz Allah, kullarından (sadır olan) tevbeyi kabul edecek, sadakaları alacak olan ancak Kendisidir ve hakikatte Tevvab ve Rahim yalnız O'dur."* (Tövbe, 104)

Bazı hâllerde, hadisin nihayetinde âyet okunduğuna dair fıkralar zahiren Peygamberimiz'e (s.a.s.) mensup ise de hakikatte müdrec olduğu şarihler tarafından ifade edilir. Müdrec olup olmadığını tayin etmek bazen hakikaten zorlaşır. Çünkü fail tasrih edilmeyince, gaip fiildeki (üçüncü şahıs) zamir, Peygamberimiz'e (s.a.s.), râvi sahabîye veya isnaddaki râvilerden herhangi birine râci olabilir. Meselâ;

سَمِعْنَا أَبَا هُرَيْرَةَ يَقُولُ: قَالَ رَسُولُ اللهِ ﷺ: لَيْسَ الْمِسْكِينُ الَّذِي تَرُدُّهُ التَّمْرَةُ وَالتَّمْرَتَانِ وَلاَ اللُّقْمَةُ وَلاَ اللُّقْمَتَانِ إِنَّمَا الْمِسْكِينُ الَّذِي يَتَعَفَّفُ. وَاقْرَؤُا إِنْ شِئْتُمْ يَعْنِي قَوْلَهُ تَعَالَى: ﴿لاَ يَسْأَلُونَ النَّاسَ إِلْحَافًا﴾.

Ebû Hureyre, Resûlullah'ın (s.a.s.) şöyle buyurduğunu söylemiştir: "Fakir, bir iki hurmanın veya bir iki lokmanın savuşturduğu kimse değildir. Asıl fakir, istemekten çekinendir." İsterseniz şu âyeti okuyunuz: *"İnsanlardan ısrarla bir şey istemezler."* (Bakara, 273)"[128]

İbn Hacer hadisin sonundaki âyetin, Buhârî'nin şeyhi İbn Ebî Meryem tarafından okunduğunu tahkik eder.[129] Fakat Nesâî'nin tefsirindeki rivâyetin sonunda وَاقْرَؤُا إِنْ شِئْتُمْ: ﴿لاَ يَسْأَلُونَ النَّاسَ إِلْحَافًا﴾ şeklinde merfû olarak görünmektedir.[130]

عَنْ أَبِى هُرَيْرَةَ رَضِىَ اللهُ عَنْهُ عَنْ رَسُولِ اللهِ ﷺ قَالَ: إِنَّهُ لَيَأْتِي الرَّجُلُ الْعَظِيمُ السَّمِينُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ لاَ يَزِنُ عِنْدَ اللهِ جَنَاحَ بَعُوضَةٍ. وَقَالَ اقْرَؤُا: ﴿فَلاَ نُقِيمُ لَهُمْ يَوْمَ الْقِيَامَةِ وَزْنًا﴾.

---

127 Tirmizî, *Zekât*, Ha. No. 662; Ahmed İbn Hanbel, *Müsned*, 2/471; *Tefsiru'n-Nesâî*, v. 40a-40b; Hâkim, *Müstedrek*, 2/333.

128 Buhârî, *Tefsir*, 5/164; Nesâî, 5, 85; İbn Huzeyme, *Sahîh*, v. 24b; Ebû Ya'lâ, *Müsned*, v. 289b.

129 İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, 9/270.

130 Nesâî, *Tefsiru'n-Nesâî*, v. 13a.

Ebû Hureyre'nin rivâyetine göre[131] Resûlullah dedi ki: "Kıyamet günü, iriyarı bir adam gelir ki, Allah katında sivrisinek kanadı kadar çekmez (yani hiçbir kıymeti olmaz.) Ve dedi ki: Şu âyeti okuyunuz: *"... Biz kıyamet gününde onlar için hiçbir ölçü tutmayacağız."* (Kehf, 105)

İbn Hacer bu hadisi şerh ederken diyor ki: "وَقَالَ: اقْرَؤُا - Ve dedi ki: Şu âyeti okuyunuz sözünde, kail sahabî olabileceği gibi, hadisin bâkıyesi cümlesinden olarak merfû da olabilir."[132] Hadisin Müslim rivâyetinde وَقَال kısmı yoktur. Taberî rivâyetinde ise ثُمَّ قَرَأَ şeklindedir. Hiç birinde fail tasrih edilmemiştir.

b) Sahabenin âyetlerle istişhad etmelerine misaller:

Rivâyetlerden anlaşıldığına göre, çok hadis rivâyet eden ashabdan Ebû Hureyre (ö. 58/678), Enes İbn Mâlik (ö. 93/712), Ebû Said el-Hudrî (ö. 78/697), Abdullah İbn Mes'ûd (ö. 34/654), Âişe (ö. 58/678) gibi sahabîlerde daha çok rastlanmak üzere, sahabîler muhataplarını ikna etmek ve doğruluklarına şahit getirmek gayesiyle, içtihatlarıyla hadise muvafik âyeti zikrediyorlardı.

Birinci Misal:

Ebû Hureyre şöyle diyordu: Resûlullah buyurdu ki: "Her doğan çocuk ancak fıtrat üzere doğar. Bundan sonra anası, babası onu Yahudi yaparlar, Nasranî yaparlar, Mecûsî yaparlar...[133] Bundan sonra Ebû Hureyre, isterseniz şu âyeti okuyunuz, dedi: *"O halde sen, batıl dinlerden uzaklaşarak yüzünü ve özünü, hak din olan İslâm'a yönelt. Yani Allah'ın insanları yaratmasında esas kıldığı o fitrata uygun hareket et! Allah'ın bu hilkatini kimse değiştiremez. İşte dosdoğru din budur. Fakat insanların ekserisi bunu bilmezler."* (Rûm, 30)

İkinci Misal:

Ebû Said el-Hudrî'nin Peygamberimiz'den (s.a.s.) rivâyet ettiği uzun bir hadis içinde kıyamet gününde insanların hâli ve az çok sevabı olanla-

[131] Buhârî, *Tefsir*, 5/236; Müslim, 40, Ha. No. 18; Taberî, (Halebî), 16/35. Kehf 105.
[132] İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, 10/41.
[133] Müslim, *Kader*, 6. bab, Ha. No. 22; Buhârî, *Tefsir*, 6/20; Ebû Ya'lâ, *Müsned*, v. 290a.

rın Cehennem'den çıkarılacakları bildirilir, "En sonunda Allah meleklerine şöyle buyuracaktır: Gidiniz, kalbinde zerre kadar hayır olanları çıkarınız.[134] Ebû Saîd bu hadisi söylediği zaman şunu da ilâve ederdi: Eğer tasdik etmezseniz, (şu âyeti) okuyun: "*Şüphesiz ki Allah zerre kadar haksızlık etmez; (zerre miktarı) bir iyilik olursa onun (sevabını) kat kat artırır. Kendi canibinden ayrıca pek büyük bir mükâfat verir.*" (Nisâ 40)

Üçüncü Misal:

Abdullah İbn Mes'ûd en büyük günahların "şirk, çocuğunu öldürme ve komşunun karısıyla zina" olduğunu, Hz. Peygamber'den (s.a.s.) rivâyet ettikten sonra diyor ki: Şu âyet, Resûlullah'ın bu sözünün tasdiki olarak inmiştir:[135] *"Onlar ki Allah'ın yanında başka bir Tanrı daha (katıp) tapmazlar. Allah'ın haram kıldığı cana haksız yere kıymazlar, zina etmezler. Kim bunlar(dan birini) yaparsa cezaya çarptırılır."*(Furkân, 68)

Görüldüğü gibi sahabîler, hadis naklettikten sonra, kalıplaşmış çeşitli ibareleri kullanmalarını müteakip, herhangi bir âyet okumakla, Hz. Peygamber'in (s.a.s.) o sözünün, okudukları âyetin tefsiri olduğunu anlatmak istiyorlardı. Bazen kendilerini töhmetten kurtarmak için böyle yapıyorlar, bazen muhataplarında bir tereddüt eseri görmüş olduklarından, hadisin Kur'ân'daki misdakını belirtmiş oluyorlardı. Bu tatbikatın misalleri çok fazladır.[136]

---

[134] İbn Mâce, Ha. No. 60; Taberî, 8/361-362, Ha. No, 9506, 9507. (Şerhte Ahmed Şâkîr ayrıca: Buhârî, Müslim, Tayâlisî ve Ahmed İbn Hanbel'e de bu hadisi nisbet eder).

[135] Tirmizî, *Tefsir*, (Furkan sûresi); Buhârî, *Tefsir* (Bakara sûresi), 6/14; Ebû Dâvud, Ha. No. 2310; Müslim, *İman*, 37. bab, Ha. No. 142; Taberî (Halebî), 19/41.

[136] Bunlardan bir kısmı için bakınız: Ebû Hureyre'nin "Sizden öncekilerin yolunu takip edeceksiniz." hadisi için **Tövbe, 69** âyetini şahit getirmesi hakkında: *Müsnedü Ebî Ya'lâ*, v. 286a; Fetret ehli, ahmak vs. gibi kimselere kıyamet günü Peygamber gönderilerek mükellef olacakları hadisi için **İsrâ, 15** âyeti ile istişhadı hakkında: Taberî, (Halebî), 15/54; İbn Kesîr, 1/23; "Hiç biriniz زَرَعْتُ *zera'tu* demesin, lâkin حَرَثْتُ *harastu* desin." hadisi için, yine Ebû Hureyre'nin **Vâkıa, 62-64** âyetleri ile iştişhadı hakkında: İbn Kesîr, 6, 532. (Taberî ve Bezzâr'dan); Taberî (Halebî), 27/198; Enes ibn Mâlik'in: *"Her kim dünyayı ihlâs üzere terk ederse..."* hadisi için **Tövbe, 5** âyetiyle iştişhadı hakkında: İbn Mâce, *Mukaddime*, 9. bab, Ha. No. 60; Hz. Âişe'nin ru'yet meselesinde **En'âm, 103** ve **Şûrâ, 51** ile istişhadı hakkında: Müslim, *İman*, Ha. No. 287.

6- Sıhhatini Tespit Gayesiyle Hadisi Kur'ân'a Arz Etme Meselesi:

Mebde itibarı ile, Sünnetin Kur'ân'a muvafık olması gerektiği kabul edilince rivâyet edilen hadislerin muteber olup olmayacağı, Kur'ân'la mukabele etmek suretiyle anlaşılmak istenmiştir. Bu fikirde olanlar, bu mevzuda bir de hadis rivâyet ederler. Buna göre Peygamberimiz'in (s.a.s.) şöyle dediği rivâyet edilir:

مَا أَتَاكُمْ عَنِّى فَاعْرِضُوهُ عَلَى كِتَابِ اللهِ فَإِنْ وَافَقَ كِتَابَ اللهِ فَأَنَا قُلْتُهُ وَإِنْ خَالَفَ كِتَابَ اللهِ فَلَمْ أَقُلْهُ. وَإِنَّمَا أَنَا مُوَافِقٌ كِتَابَ اللهِ وَبِهِ هَدَانِيَ اللهُ.

"Bana nisbet edilen her şeyi, Allah'ın Kitabına arz ediniz. Ona uyarsa ben söylemişimdir. Ona muhalif ise ben söylememişimdir. Ben ancak Kitabullaha muvafık olurum. Zaten Allah beni onunla hidayet etmiştir."[137] Bu hadisin sebebiyet verdiği münakaşalara demin işaret etmiştik. Şimdi bu münakaşaların hülâsasını arz edeceğiz.

İbn Abdi'l-Berr (ö. 463/1070): "Bu sözün, sahih nakli sakîminden ayırt eden ilim ehli indinde, Peygamber'e nisbeti sabit değildir" diyor.[138]

El-Hattabî (ö. 388/998), "Bana Kur'ân ile bir misli daha verildi." hadisini açıklarken şöyle diyor: Burada, hadisin Kur'ân'a arz edilmeye ihtiyaç olmadığına da delâlet vardır. Zira hadis sabit olunca bizatihi hüccet olur. "Benden size gelen hadisi Kitabullah'a arz ediniz..," diye rivâyet edilen sözün aslı yoktur, bâtıl bir hadistir.[139] Abdurrahman İbn Mehdî (ö. 198/813), "Bu hadisi zındıklar ve Haricîler uydurmuşlardır."[140] diyor.

Bir kısım ilim ehli "Biz her şeyden önce bu hadisi Kitabullah'a arz eder ve görürüz ki, bu hadis Kitaba muhaliftir. Çünkü Kur'ân'da, Peygamber'in

137 İbn Abdi'l-Berr, *Câmiu Beyâni'l-İlm*, 2/233; Kurtubî, 1/33. Taberî'nin, Zeyd İbn Ali (ö. 122/740) senediyle rivâyet ettiği mürsel bir hadiste: *"Size birtakım râvîler gelecektir. Kur'ân'a muvafık olanı alın böyle olmayanı bırakın"* denilmektedir. Taberî (Halebî), 25/112.).

138 İbn Abdi'l-Berr, *Câmiu Beyâni'l-İlm*, 2/233-234; Şatıbî, *Muvâfakât*, 4/13.

139 Kurtubî, 1/33.

140 Şatıbî, *a.g.e.*, 4/13.

sözlerinden yalnız Kitaba muvafık olanın alınması şartı yoktur. Bilâkis o, mutlak surette Peygamber'e tabi olmayı emretmektedir."[141]

Bu mevzuda Şâtıbî (ö. 790/1388) ise şöyle demiştir:

"Bu hadis, rivâyet itibarı ile sahih değilse, iki taraftan hiç biri için hüccet teşkil etmez. Şayet sahih ise, yahut kabulü gerekli bir tarikten geliyorsa, elbette nazar-ı itibara almak lâzımdır. Zira hadis, ya sırf Allah tarafından gelen vahiydir, veya Resûlullah'ın makbul bir içtihadıdır. Her iki takdirde de onun Kitabullah ile tenakuz hâlinde olması mümkün değildir. Zira Peygamber *"Kendi hevasından söylemez. O kendisine (Allah tarafından) gelen bir vahiyden başkası değildir."* (Necm, 3-4) Bu kavle, Peygamber hakkında hatanın cevazı teferru' etse bile, hatada devam etmesi mümkün değildir. Muhakkak surette doğruya rücû eder. Ancak onun hakkında hatayı nefyetmek, içtihadıyla Kur'ân'a muarız ve muhalif hüküm vermeyeceğini söylemekten evlâdır... O hâlde her hadis, mezkûr hadisin tasrih ettiği gibi Kitabullah'a muvafık olmalıdır. Senedi ister sahih olsun, ister olmasın, mânâsı sahihtir." Tahâvî (ö. 321/933) bu mânâda Resûlullah'tan şu hadisi rivâyet eder:

إِذَا سَمِعْتُمُ الْحَدِيثَ عَنِّى تَعْرِفُهُ قُلُوبُكُمْ وَتَلِينُ لَهُ أَشْعَارُكُمْ وَأَبْشَارُكُمْ وَتَرَوْنَ أَنَّهُ مِنْكُمْ قَرِيبٌ فَأَنَا أَوْلَاكُمْ بِهِ. وَإِذَا سَمِعْتُمْ بِحَدِيثٍ عَنِّى تُنْكِرُهُ قُلُوبُكُمْ وَتَنُدُّ مِنْهُ أَشْعَارُكُمْ وَأَبْشَارُكُمْ وَتَرَوْنَ أَنَّهُ مُنْكَرٌ فَأَنَا أَبْعَدُكُمْ مِنْهُ.

Bu da hadisin doğruluğunda kıstas olarak, mü'minlerin kalplerinin yatışmasını, ünsiyetlerini göstermektedir. Yine Tahâvî şu hadisi rivâyet eder:

"Benden, tanıyıp (ünsiyet edeceğiniz) ve garip karşılamayacağınız bir hadis size söylendiğinde, söylemiş veya söylememiş olayım onu tasdik edin, bilip kabul edemeyeceğiniz ve sizce marûf olmayan bir hadis bana nisbetle söylendiğinde, o sözü tekzip ediniz. Zira ben ünsiyet edilmeyen, kabul edilemeyecek şeyi söylemem".[142]

Bu şöyle olur: Allah'ın Kitabına ve Peygamber'in (s.a.s.) Sünnetine, -mânâsının onlarda bulunması sebebiyle- muvafık olursa kabulü gerekir.

141 İbn Abdilber, *Câmiu Beyâni'l-İlm*, 2/234.

142 *Muvâfakât*, 4/15-16. (Bu hadis bazı lafız farklarıyla Ahmed İbn Hanbel'in *Müsned*'inde, 3/497 ile Bezzâr'ın, *Müsned*'inde, 9/168 (matbu' nüsha) nakledilmektedir.

Zira Hz. Peygamber (s.a.s.) bu lâfızlarla olmasa da, bu mânâyı başka lâfızlarla ifade etmiş olmalıdır. Şayet söylenen hadisi Kur'ân ve Sünnet tekzip ediyorsa, onun reddedilmesi ve söylememiş olduğunun bilinmesi vacip olur. Elhasıl, hadisin muteber olması için, Kur'ân'a muvafık olması ve muhalif olmaması şarttır.[143]

İbn Abbas, Resûlullah'tan (s.a.s.) hadis nakleden, Beşîr el-Adevî'ye kulak vermemiş, sebebini sorunca da İbn Abbas: "Bir zamanlar (yalancılığın zuhur etmesinden önce) bir şahıs 'Resûlullah şöyle dedi' der demez, gözlerimiz ona çevrilir, hemen onu dinlemeye koyulurduk, insanlar her türlü işi irtikâp etmeye başlayınca, halktan yalnız bizce mâruf olan (hadisi) almaya başladık."[144] demişti.

Bu hadis hakkındaki münakaşayı böylece hülâsa ettikten sonra, şimdi de Kur'ân'a muarız bir hadis karşısında âlimlerin ne şekilde hareket ettiklerini göreceğiz.

"Onlar hâlâ Kur'ân'ı gereği gibi düşünmeyecekler mi? Eğer o Allah'tan başkası tarafından olsaydı, elbet içinde bir birini tutmayan, bir çok şeyler bulurlardı." (Nisâ, 82) âyet-i kerimesine dayanarak, bütün ümmet şeriatta ihtilâf ve tenakuz olmayacağında ittifak etmişlerdir. Hâl böyle olunca, Kur'ân'a muvafık olmayan hadisler olabilir mi ve bunların durumu ne olacaktır? suali, hadisin, Kur'ân'ı açıklaması mevzuunda güç bir mesele olarak karşımıza çıkmaktadır.

Dinin aslı olan Kur'ân'a, muhalif olduğu kesinlik kazanan haber merduttur. Bu muhalefet kat'î değil de zannî ise, bu takdirde müçtehitlerin çeşitli görüşleri vardır. Sıhhat şartları tekemmül eden haber-i vahidin, makbûliyetine karar vermek için Kitabullah'a arz edilmesi lâzım mıdır değil midir? münakaşası çıkmıştır. Şafiî (ö. 204/819) "arz edilmesi gerekmez." derken, İsa İbn Ebân (ö. 220/835)[145] إِذَا رُوِىَ لَكُمْ حَدِيثٌ فَاعْرِضُوهُ عَلَى كِتَابِ اللّٰهِ فَإِنْ وَافَقَ فَاقْبَلُوهُ وَإِلاَّ فَرُدُّوهُ "Size bir hadis rivâyet edildiğinde, onu Kitabullah'a arz

143 Aynı yer.

144 Müslim, *Mukaddime* 4.

145 Îsa İbn Ebân, İmam Muhammed'in arkadaşlarından olup 20 sene kadılık yapmıştır. Haber-i vahid hakkında bir kitap te'lif etmiştir. (İbn Nedîm, *Fihrist*, s. 258).

ediniz. Ona muvafakat ederse kabul ediniz, yoksa reddediniz." hadisini delil getirerek gerekli olduğunu söylemiştir.

Bu meselenin, selef-i salihînde aslı vardır. Âişe "ölü, ailesinin ağlaması sebebiyle tazip olunur." hadisini, bu asla istinaden *"Hakikaten hiçbir günahkâr diğerinin günah yükünü çekmez. Hakikaten insan için kendi çalıştığından başkası yoktur."* (Necm, 38-39) âyetlerini delil göstererek reddetmişti. Keza İsra gecesi, Peygamberimiz'in (s.a.s.) Cenab-ı Hakk'ı gördüğünü de *"Ona gözler erişemez."* (En'âm, 103) âyetine dayanarak reddetmişti. Fakat başkalarına göre bu, âyetle tenakuza düşmeyen bir başka asla dayanmaktadır. O da âhirette Allah Teâlâ'nın görüleceğine dair, kat'iyet derecesine ulaşan, Kur'ân ve Sünnetteki delillerdir. Dünyadaki ile âhiretteki görülmesi arasında fark yoktur. Ömer İbn el-Hattâb ile Âişe, Fâtıma bintü Kays'ın, üç talâkla boşanan kadının sükna ve nafaka hakkı olmadığına dair rivâyet ettiği hadisi, Kitabullah'a muhalefetinden dolayı reddetmişlerdi.[146] Ömer dinî hükümleri böyle bir kadından almayacağını, Hz. Âişe ise onun hafızasının ve zaptının yerinde olmadığını belirtmişti.

Selefin bu arz keyfiyetini tatbik ettiğine dair başka misaller de vardır.[147] Mâlik İbn Enes (ö. 179/795) de bunu bir çok meselede muteber saymıştır. Meselâ, "Köpeğin yaladığı kabın yedi kere yıkanması" hadisi hakkında: Böyle bir hadis rivâyet edilmektedir ki hakikatini bilmiyorum, diyor. Sonra hadisin zayıf olduğunu söyleyerek "avladığı yenir de, nasıl olur salyası kerih görülür?" der.

Yine İmam Mâlik "Her kim oruç borcu olarak ölürse, onun yerine velisi oruç tutar."[148] hadisini, küllî Kur'ânî asla, "Hakikaten hiçbir günahkâr diğerinin günah yükünü çekmez. Hakikaten insan için kendi çalıştığından başkası yoktur." aslına münafi olması sebebiyle ihmal etmiştir.

---

146 Ahmed Emin, *Fecru'l-İslâm*, s. 217.

147 Bu misaller için bkz. Şatıbî, *Muvâfakât*, 3/10-12.

148 Mansûr Ali Nâsıf, *Tâcu'l-Câmî li'l-Usûl fî Ehâdîsi'r-Resûl*, Kahire 1381/1961, 2/78-79 da hadisi Buhârî, Müslim, Ebû Dâvud ve Nesâî'den nakleder. Şerhinde der ki: Bir kısım sahabe ve tabiûn ile Ahmed, Leys, İshak ve kadim mezhebinde Şafiî buna kaildirler. İmam Malik, İmam Ebû Hanîfe ve cedit mezhebinde İmam Şafiî de "Savm bedenî bir ibadet olduğundan, hayatta olsun, mematta olsun namaz gibi onda da niyabet caiz değildir. Vacip olan, ölüye niyabeten itâmdır." derler.

Hadislerin Kur'ân'a muvafakatı meselesinde İmam Ebû Hanife de (ö. 150/767) İmam Malik gibi hareket eder. Nitekim kur'a haberini, şer'î asıllara muhalefeti sebebiyle reddetmiştir. Çünkü asıllar kat'îdir, haber-i vahid ise zannî delildir.[149] Kat'î bir delilin (Kur'ân'dan bir esasın) şehadet etmediği, bununla beraber kat'î bir esasa muarız da olmayan haber de umumiyetle makbul sayılmaz.[150]

7- Hadislerin Kur'ân'a Raci Olması Meselesi:

Hz. Peygamber'in (s.a.s.) hadislerinin Kur'ân'la münasebeti, yani "Hadisler Kur'ân'ın tefsiri midir? Yoksa müstakil hükümler mi ifade ederler?" meselesini de burada incelememiz lâzım gelmektedir. Bu mevzuda belli başlı birkaç nazariye vardır. Sünnetin, sadece Kur'ân'ın beyanından ibaret olduğunu kabul edenler, her hadisin muhakkak surette bir âyete râci olduğunu ileri sürerler. Sünneti müstakil bir hüküm ve bizatihi hüccet telâkki edenler, hadislerin Kur'ân'a rücûunun şart olmasını kat'î sûrette reddederler. Bir de, esas itibariyle rücû meselesini benimsemekle beraber, Sünnetin bir kısmını bundan istisna eden, nisbeten te'lifçi bir görüş vardır. Şimdi sırasıyla bu nazariyeleri ele alacağız.

a) Her hadisin mutlaka bir âyete raci olduğunu ileri sürenler:

Sahabe devrinden itibaren, Sünnetin Kur'ân'a râci olduğunu ifade eden âlimler olmuştur. Fakat meselenin münakaşasına daha sonra, hicrî üçüncü asırda başlanmış ve Sünnetin Kur'ân'a râci olduğunu, istikrâ ve tetkik neticesinde İmam Şafiî şu sözüyle vuzuha kavuşturmuştur:

كُلُّ مَا حَكَمَ بِهِ رَسُولُ اللّٰهِ ﷺ فَهُوَ مِمَّا فَهِمَهُ مِنَ الْقُرْآنِ.

"Resûlullah'ın bütün hükümleri, Kur'ân'dan fehmettiği esaslara dayanır."[151]

---

149 Şatıbî, *Muvâfakât*, 3/13.
150 Aynı yer, s. 14.
151 İbn Teymiyye, *Mukaddime fî Usûli't-Tefsir*, s. 25; İbn Kesîr, 1. 7; Subhî Salih, *Hadis İlimleri ve Hadis Istılahları*, s. 240. (İmam Şafiî'nin, *Risâle* adlı kitabından naklen.)

Bu fikri benimseyenler derler ki; Sünnet, mânâsı itibarı ile Kitaba râcidir. Yani o, mücmelinin tafsili, müşkilinin beyanı, muhtasarının genişletilmişidir. Çünkü Cenab-ı Hakk'ın şu kavlinin delâletiyle Sünnet, Kitabın açıklamasından ibarettir: *"Biz sana da Kur'ân'ı indirdik. Ta ki insanlara, kendilerine indirileni açıklayasın ve ta ki insanlar da iyice fikirlerini kullansınlar."* (Nahl, 44) Sünnette hiç bir şey yoktur ki, Kur'ân onun mânâsına icmalî veya tafsilî olarak delâlet etmesin. Allah Teâlâ Kur'ân'ı *"Her şeyin apaçık bir beyanı"* (Nahl, 89) yapmıştır. Bu sebeple Sünnetin de, filcümle onda olması lâzım gelir. *"Biz o Kitapta hiçbir şeyi eksik bırakmadık."* (En'âm, 38) *"Bu gün sizin dininizi kemâle erdirdim."* (Mâide, 3) âyetleri de bu mânâdadır. Bu son âyetten, maksat "Kur'ân'ı indirmekle" dinin kemâle erdiğidir. Şu hâlde neticede sünnet, Kitaptakinin beyanıdır. Kitaba râci olmasının mânâsı da budur. Keza istikrâ da buna delâlet eder.[152] Sahabeden bu kanaatte olanların bir kısmını daha önce zikretmiştik.[153]

İleri gelen bir çok muhaddisin de aynı fikirde olduğunu, hadis kitaplarından anlıyoruz. Bu hususiyet en fazla Buhârî'de (ö. 256/870) göze çarpar. Buhârî *Sahih*'inin hemen her sahifesinde, rivâyet ettiği hadisleri, Kur'ân'daki asıllarına rapteder. Ezcümle:

Kitabu'l-vuzû:[154] بَابُ مَا جَاءَ فِى قَوْلِ اللهِ تَعَالَى ﴿إِذَا قُمْتُمْ إِلَى الصَّلَاةِ فَاغْسِلُوا وُجُوهَكُمْ وَأَيْدِيَكُمْ إِلَى الْمَرَافِقِ... إِلَى الْكَعْبَيْنِ﴾ âyeti[155] ile başlar. Sonra bu mevzudaki bütün hadisleri zikreder.

Kitabu'l-hayz[156] كِتَابُ الْحَيْضِ وَقَوْلُ اللهِ تَعَالَى ﴿يَسْأَلُونَكَ عَنِ الْمَحِيضِ قُلْ هُوَ اَذًى﴾ إِلَى قَوْلِهِ ﴿وَيُحِبُّ الْمُتَطَهِّرِينَ﴾ [157] şeklinde başlar.

Kitabu'l-hac[158] بَابُ وُجُوبِ الْحَجِّ وَفَضْلِهِ وَقَوْلُ اللهِ تَعَالَى ﴿وَ لِلّٰهِ عَلَى النَّاسِ حِجُّ الْبَيْتِ مَنِ اسْتَطَاعَ إِلَيْهِ سَبِيلاً وَمَنْ كَفَرَ فَإِنَّ اللّٰهَ غَنِىٌّ عَنِ الْعَالَمِينَ﴾ şeklinde[159] başlar.

---

[152] *Muvâfakât*, 4/9. (Bu istikranın misalleri ilerde gelecektir.)
[153] Bu kitabımızın 57-59. sahifelerine bakınız.
[154] Buhârî, 1/42-67.
[155] Bkz. **Mâide,** 6.
[156] Buhârî, 1/76-85.
[157] Bkz. **Bakara,** 222.
[158] Buhârî, 2/140-225.
[159] Bkz. **Âl-i İmrân,** 97.

Buhârî'nin âyetlerin tefsiri sadedinde rivâyet ettiği hadislerin, âyetle alâkası yakın oldugu gibi, gelecek misalde görüleceği şekilde, uzak da olmaktadır: بَابُ قَوْلِ اللهِ تَعَالَى: ﴿يأْتُوكَ رِجَالاً وَعَلَى كُلِّ ضَامِرٍ﴾ ünvanında[160] zikrettiği âyet hakkında, İbn Ömer'in Hz. Peygamber'i (s.a.s.) Zü'l-Huleyfe mevkiinde ihrama girerken gördüğüne dair hadisi rivâyet eder.[161] Bazen âyet için bir bab tahsis ettiği hâlde, hiç hadis nakletmez, âyeti nihayetine kadar yazmakla iktifa eder. Âyetin mânâsının, siyak ve sibaktan anlaşılacağını belirtmek ister:[162] بَابُ قَوْلِ اللهِ تَعَالَى: ﴿وَإِذْ قَالَ إِبْرَاهِيمُ رَبِّ اجْعَلْ هَذَا الْبَلَدَ آمِنًا...﴾ âyetini[163] yazmakla yetinir.[164]

بَابُ قَوْلِ اللهِ تَعَالَى: ﴿جَعَلَ اللهُ الْكَعْبَةَ الْبَيْتَ الْحَرَامَ... وَأَنَّ اللهَ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمٌ﴾[165]

Bu babda Kâbe'yi, Habeşlilerden birinin tahrip edeceğine dair hadisi zikreder.

Buhârî'de bu mevzuda sayılamayacak kadar çok misal vardır. Böylece Buhârî, âyetle başlattığı babda, rivâyet edeceği hadislerin, herhangi bir cihetten o âyetin izahını ihtiva ettiğini göstermek istemektedir. Böyle olduğu hâlde onun, keza Müslim (ö.261/874), Tirmizî (ö.279/892), Nesâî (ö.303/915) gibi imamların hadis mecmualarında "*Kîtâbu't-Tefsir*" adlı bir bölüm ayırmalarından maksat, dar mânâda, tefsirin şümulüne giren hususları nakletmek için olmalıdır.

Nesâî Sünen'ine şöyle başlar:[166]

تَأْوِيلُ قَوْلِهِ عَزَّوَجَلَّ: ﴿إِذَا قُمْتُمْ إِلَى الصَّلَوةِ فَاغْسِلُوا وُجُوهَكُمْ وَأَيْدِيَكُمْ...﴾[167]

Müteakiben taharetle alâkalı hadisleri zikreder.

Kitabu'l-Hayz'a şöyle başlar:[168]

---

160 Bkz. **Hac,** 27.
161 Buhârî, *Hac* 2. bab, 2/140.
162 Buhârî, 2/158.
163 Bkz. **İbrâhim,** 35.
164 Buhârî, 2/158.
165 Bkz. **Mâide,** 97.
166 Nesâî, 1/6.
167 Bkz. **Mâide**, 6
168 Nesâî, 1/152.

بَابُ تَأْوِيلِ قَوْلِ اللهِ عَزَّوَجَلَّ: ﴿وَيَسْأَلُونَكَ عَنِ الْمَحِيضِ قُلْ هُوَ أَذًى﴾[169]

İbn Mâce (ö. 273/886) *Sünen*'inde[170] بَابُ قَوْلِهِ: ﴿وَمَنْ كَانَ فَقِيرًا فَلْيَأْكُلْ بِالْمَعْرُوفِ﴾ âyetini[171] yazıp müteakiben, Hz. Peygamber'den (s.a.s.) "Yanında olan yetimin malından, israf etmeyerek ve istifade etmek için biriktirmeksizin ye!" hadisini rivâyet etmektedir.

Dârimî de Sünen'inde[172] بَابُ تَفْسِيرِ قَوْلِهِ تَعَالَى: ﴿فَمَنْ شَهِدَ مِنْكُمُ الشَّهْرَ...[173]﴾ dedikten sonra ilgili hadisleri nakleder.[174]

Bu takdirde, bütünüyle sahih hadisler, Peygamberimiz'in (s.a.s.) Kur'ân-ı Kerîm'i açıklamasından ibarettir. Nitekim İmam Şafiî pek kesin bir dille bunu da şöyle ifade etmiştir: "İmamların bütün söyledikleri Sünnetin şerhidir; bütün Sünnet de Kur'ân-ı Kerîm'in şerhidir."[175] Kitabın filcümle Sünnetin külliyatını tazammun etmesini Şâtıbî şöyle izah eder:

1- Delâlet vechi son derece umumî olabilir, Sünnetle amel etmenin sıhhatine ve ona ittiba etmenin lüzumuna Kitaptan delil bulmak şeklinde olan delâlet gibi.

2- Namaz, zekât, oruç, taharet, hac, zebâih, sayd, eti yenilen ve yenilmeyen hayvanlar, nikâh, talâk, zihar, lian, büyû', cinayet gibi Kur'ân'da mücmel olan hükümleri beyan eden ve âlimler indinde meşhur olan hadisler. *"Biz sana da Kur'ân'ı indirdik. Tâ ki insanlara, kendilerine ne indirildiğini açıkça anlatasın."* (Nahl, 44) âyeti kerimesinin şümulüne girdiği en zahir olan kısım budur.

3- Kitapta icmalen, Sünnette ise şerh ve ziyade ile kemâl veçhile bulunan hususlar. Kur'ân celbetmek için dünya ve âhiret mesalihini, defetmek için onların mefasidini bildirir. Maslahatlar üç kısmı geçmez: Zaruriyyatla tamamlayıcıları; hâciyyât ve tamamlayıcıları; tahsîniyyât ve tamamlayıcıları. Sünnete göz gezdirirsek, onun bu meseleleri takrir etmekten başka

---

169 Bkz. **Bakara 22**. Âynca Nesâî'de bkz. 2/139; 5/43; 2/141.
170 İbn Mâce, Ha. No. 2718.
171 Bkz. **Nisâ 6**.
172 Dârimî, *Sıyâm*, 29. bab, 1/348.
173 Bkz. **Bakara, 185**.
174 Dârimî, *Sünen*, 1/133; 2/48'de bu konuda bakılabilir.
175 Subhi Salih, *Hadis İlimleri ve Hadis Istılahları*, s. 241 (*Kavaidu't-Tahdis*, s. 33'den naklen).

bir şey yapmadığını görürüz. Yalnız Kitap, rücu edilecek asıllar vermiştir, Sünnet ise teferruatını bildirmiştir.[176]

4- İki vazıh taraf arasında kalan içtihad sahası vardır. Şöyle ki: Kur'ân'da iki uç hakkında nas bulunur, ikisi arasında hangi tarafa ait olduğu sarih olarak bilinmeyen bir saha kalır. Eğer hükmü kolayca ulaşılabilecek neviden olursa, müçtehitlerin nazarlarına bırakılır; zor ise yahut içtihadın cereyan etmediği taabbüdî bir mahal ise, o hâlde Resûlullah'tan beyan varid olur. İki taraftan birine lâhik olup olmadığını veya başka türlü olan hükmünü açıklar. Meselâ; Allah Teâlâ tayyibatı (güzel şeyleri) helâl, habâisi (pis şeyleri) haram kılmıştır. Bu iki asıl arasında, taraflardan birine lâhik olması muhtemel olan hususlar kalmıştır. Hz. Peygamber (s.a.s.) vuzuha kavuşturacak hükümleri beyan etmiştir. Nitekim dört ayaklı yırtıcı hayvanlardan azı dişli olanlarla, kuşlardan tırnaklı ve pençeli olanların etini haram kıldı.[177] Ehlî eşeklerin etini haram kıldı ve "onlar murdardır" dedi.[178] Bütün bunlar, habâis aslına ilhak mânâsına râcidir. Nasıl ki keler (zabb),[179] tavşan,[180] vs.'yi tayyibat aslına ilhak etmiştir.[181]

5- Usûl ile fürû arasında kalan kıyas sahası Kur'ân'da birtakım asıllar varid olmuştur ki benzerlerinin hükmünün de o asılların hükmünün aynı olduğuna işaret eder. Kitapta bir asıl bulunur, Sünnette de o mânâda, ona ilhak edilecek yahut ona benzeyecek şekilde bir hüküm görülür, ister bunu Hz. Peygamber (s.a.s.) kıyasla söylemiştir, isterse vahiy ile söylemiştir, diyelim netice aynıdır; zira bizim anlayışımızda kıyas yerine geçer. Asıl olan kitap, müfesser mânâ ile onu içine alır.

Meselâ; Allah Teâlâ, zevcin, anne ile kızını, bir arada nikâhı altında bulundurmasını nehyetmiştir. Kur'ân'da *"zikredilenlerden başkasının helâl olduğu"* (Nisâ, 23) varid olmuştur. Hz. Peygamber kıyas babından, kadının

[176] Daha fazla malûmat ve misalleri için: *Muvâfakât*, 4/19-23.
[177] Buhârî, *Zebâih*, 28. bab; Müslim, 34, Ha. No. 160.
[178] Müslim, 34, Ha. No, 22; Buhârî, *Zebâih*, 2a, bab.
[179] Müslim, 34, 7. bab; Ebû Dâvud, Ha. No. 3793.
[180] Müslim, 34, 9. bab; Ebû Dâvud, Ha. No. 3791.
[181] Bu mevzuda diğer misaller için bakınız: *Muvâfakât*, 4/23-27.

teyzesi ve halası ile nikâh altında cem edilmesini de haram kılmıştır.[182] Zira diğerleriyle cem edilmesini zemmeden mânâ ve sebep, burada da mevcuttur. Bu mevzuda hadis de rivâyet edilir: "Siz bunu yaparsanız, rahiminizi kat' edersiniz." Buradaki ta'lîl, kıyas veçhini iş'âr eder.[183]

6- Kur'ân'ın müteferrik delillerinin, mecmuunda bulunan aynı mânâyı, bir hüküm hâlinde hadisin ifade etmesidir. Böylece anlaşılır ki bu mânâ, tek tek delillerin mecmuundan alınmıştır. Meselâ; Hz. Peygamber: "لاَ ضَرَرَ وَلاَ ضِرَارَ - Zarar ve mukabele bizzarar yoktur." demiştir. Bu hüküm, bu mevzudaki kat'î Kur'ân aslının hükmüne dahildir. Çünkü karşılıklı zarar vermek, şeriatin küllî kaidelerinde ve cüz'î vakalarında menedilmiştir. *"Onların hukukuna tecavüz etmek kasdıyla zarar vermek için eşlerinizi alıkoymayın!.."* (Bakara, 231) *"Onlar üzerinde çıkıp gitmelerini sağlamak için bir baskı kurmak niyetiyle onlara zarar vermeye kalkışmayın!.."* (Talâk, 6) *"Hiçbir kimse takatinin dışında bir görevle yükümlü tutulmaz. Çocuk yüzünden ne annesi, ne de babası zarar görmemelidir..."* (Bakara, 233) gibi âyetlerde zarar menedilmiştir. Cana, mala, ırza tecavüzün, gasp ve zulmün yasaklanması da hep bu mânâdadır.[184]

7- Sünnette daha fazla açıklama olmakla beraber, hadislerin tafsilâtı Kur'ân'ın tafsilâtında aranabilir. Fakat bunu iddia eden kimse, Sünnetteki bütün mânâları, Kur'ân'da nas veyahut işaret olarak bulmakla mükelleftir ve bu münasebet başka cihetten değil de, vaz-ı lûgavî yönünden olmak gerekir. Misal olarak, kocası tarafından üç talâkla boşanan Fâtıma bintü Kays'a, Peygamber'in sükna ve nafaka hakkı vermediğine dair hadisi zikredebiliriz. Aslında, bu durumda olan kadının (mebtûte) nafaka olmasa da, sükna hakkı vardır. *"Onlar zina gibi açık bir hayasızlık irtikâb etmedikçe siz onları evlerinizden çıkarmayın! Kendileri de çıkıp gitmesinler!.."* (Talâk, 1) âyetinde bu hüküm vardır. Yalnız Fâtıma bintü Kays'ın meselesinde farklı bir durum mevcuttur. O da, kocasına lisaniyle kötü sözler söylemiş olmasıdır. Resûlullah'ın bu tatbikatı, âyetin بِفَاحِشَةٍ مُبَيِّنَةٍ (apaçık bir kötülük) kısmının

[182] Müslim, *Nikâh*, 16. bab.
[183] Bu ve diğer misaller için bkz. *Muvâfakât*, 4/27-31.
[184] *Muvâfakât*, 3/9-10

tefsiri oluyordu.[185] Hadiste, sarih âyetlere münafi zannedilen hüküm, buna dayanmaktadır.

Hz. Peygamber (s.a.s.) : إِنَّ مَوْضِعَ سَوْطٍ فِي الْجَنَّةِ لَخَيْرٌ مِنَ الدُّنْيَا وَمَا فِيهَا. اِقْرَؤُا إِنْ شِئْتُمْ ﴿فَمَنْ زُحْزِحَ عَنِ النَّارِ وَأُدخِلَ الْجَنَّةَ فَقَدْ فَازَ...﴾ الخ الْآيَةِ "Cennet'te kamçı kadar bir yer, dünyadan ve dünyada olanlardan hayırlıdır." buyurduktan sonra: "İsterseniz *"(O vakit) kim o ateşten uzaklaştırılıp Cennet'e sokulursa artık o, muhakkak muradına ermiş olur..."* (Âl-i İmrân, 185) âyetini okuyun!" demiştir.[186]

Şâtıbî bu hususta on misal getirdikten sonra diyor ki:

"Bu tarza Sünnette çok rastlanır. Lâkin Kur'ân nass yahut Arapların kullandığı işaret ve emsali üslûplarla işaret etmek bakımından bu maksat için kâfi gelmez, Bunun birinci şahidi namaz, hac, zekât, hayız, nifas, lûkata, karz, musakat, diyât, kesâmât ve sayılamayacak kadar benzeri meselelerdir. Bu fikri iltizam eden şahıs, iddiasını ispattan aciz kalır. Meğer ki Arap dilinin kabul edemeyeceği, selef-i salihinin ve rüsûh sahibi âlimlerin muvafakat edemiyeceği tutamaklar bulmakta zorlamalara girmiş olsun. Bir adam, demin dikkat çekilen bu kapıyı açmayı arzu etti. Fakat zorlamalara düşmeksizin bu işi eda edemedi. İşaret ettiğim o kişi, bu makamda yalnız Müslim'in Sahih'indeki hadislerin mânâlarını istihraç etmek için çabaladı..."[187]

Şâtıbî'nin zikrettiği iddiada olanlardan biri Abdusselâm İbn Berrecân'dır (ö. 627/1270). Bu zât "*İrşad*" isimli tefsirinde şöyle demektedir: "Resûlullah'ın söylediği her şey, Kur'ân'da mevcuttur. Uzak olsun, yakın olsun aslı Kur'ân'dadır. Onu anlayan anlar, görmeyen görmez. Cenab-ı Hak *'Biz o Kitapta hiç bir şeyi eksik bırakmadık.'* (En'âm, 38) buyuruyor."[188] Zerkeşî, İbn Berrecân'dan bu mevzua dair on beş sahifelik bir kısmı iktibas eder. Bu kısım her hadisin, Kur'ân'dan bir asla irca edilebileceğine dair misalle-

---

185 Fâtıma bintü Kays hadisi için: Şafiî, *Ahkâmu'l-Kur'ân*, s. 5; Humeydî, *Müsned*, 1/176; Müslim, 18, Ha. No. 38; Ebû Dâvud, Ha. No. 2288; Nesâî, 6/74; Tirmizî, 11, Ha. No. 1180.

186 Ahmed İbn Hanbel, *Müsned*, 2/438; Tirmizî, *Tefsir*; Hâkim, *Müstedrek*, 2/299; Taberî, 7/453-454, Ha. No. 8315.

187 *Muvâfakât*, 4/34.

188 *Burhân*, 2/129.

ri ihtiva eder.[189] Bu misallerin bir kısmında, tekellüfe düştüğü müşahade edilir. Tekellüfe birkaç misal verelim. Meselâ "Üstteki (veren) el, alttaki (alan) elden hayırlıdır." hadisini *"Müstağni olan Allah'tır, sizler muhtaçsınız."*[190] âyetinden çıkarmaktadır. Keza Deccâl'ı *"Sana vaad edilen bir cezan var ki mutlaka, o cezanı tam zamanında bulacaksın"* (Tâhâ, 97)[191] âyetine irca eder. *"Siz dönerseniz biz de döneriz..."* (İsrâ, 8) âyetinden ise Hz. Îsa'nın geleceğini çıkarır.

b) Hadislerin Kur'ân'a rücûunun şart olmadığını söyleyenler:

Bir kısım âlimler, Sünnetin Kur'ân'a râci olması şartını reddederler. Bunların delilleri şöyle sıralanabilir:

1- Cenab-ı Hak, Kur'ân'da bir çok âyetlerde Hz. Peygamber'in (s.a.s.) hükmüne razı olunmasını, onun emir ve nehiylerine ittibaın farz olduğunu tasrih etmektedir.[192] Bunlar Hz. Peygamber'in (s.a.s.) Sünnetinde, Kitapta olmayan hususların mevcudiyetine delil teşkil eder.

Aksi tezi müdafa edenler bu delile karşı şöyle cevap verirler: Kitabın anlaşılmasında başka ihtimaller de olacağından, Kitabın Sünnet tarafından açıklanması gerekmiştir. Sünnet, ihtimallerden birini beyan eder. Mükellef, beyana muvafık amel ederse, Allah'ın, kelâmından murat ettiği şeye itaat etmiş olur. Beyana muhalif hareket ederse Allah'ın murat ettiğine muhalefet, dolayısıyla isyan etmiş olur. Beyanının muktezasında da Resûlü'ne âsi olur. Şu hâlde her iki itaati ayrı ayrı emretmek, itaat edilenin mutlaka faklılığını gerektirmez. Bu lâzım gelmeyince mezkûr âyetlere dayanarak, Sünnette, Kitapta bulunmayan şeylerin mevcut olduğuna istidlâl olunamaz. Belki Allah ve Resûlü'nün (s.a.s.) emri, aynı mânâda içtima ederler. Böylece iki isyan ve iki itaat, iki cihetten vaki olabilir. Bu muhal değildir.

Sünnette, Kitaba ziyade olduğu kesindir. Lâkin bu ziyade, şerhin meşruh üzerine ziyadeliği gibi midir? (Çünkü şerhte meşruhta olmayan beyan vardır. Böyle olmasa şerh olmazdı.) Yoksa Kitapta olmayan başka

[189] Aynı eser, 2/130-145.
[190] Muhammed, 38. Bkz. *Burhân*, 2/144.
[191] Bkz. *Burhân*, 2/140.
[192] **Nisâ**, 59, 65; Mâide, 92; **Haşr** 7 ve emsali âyetler.

mânânın ziyadeliği midir? Bu husus münakaşalıdır. Sünneti Kitaba irca edenlere göre, bu münasebet, meşruhta olmayanın şerhte mevcudiyeti kabîlindendir. Hüküm Kur'ân'da icmalî, Sünnette tafsilî ise birbirinden farklı zannedilir. Meselâ أَقِيمُوا الصَّلَوةَ kavlinde "salât" mânâsı icmal edilmiştir. Peygamberimiz (s.a.s.) de açıklamıştır. Böylece beyanda, mübeyyende olmayan ortaya çıkmıştır. Fakat beyanın mânâsı tıpkı mübeyyenin mânâsıdır. Ama hükümde muhteliftirler. Çünkü açıklanmadan önce mücmel hakkında yapılması gereken iş, tevakkuf etmektir. Açıklandıktan sonra ise muktezasınca amel etmek şart olur. Hükümde muhtelif olunca, mânâda da muhtelif zannedilirler.

2- Sünneti bırakarak yalnız Kur'ân'a ittiba etmek isteyenleri zemmeden hadisler varid olmuştur. Sünnette mevcut olan, Kitapta da bulunmuş olsaydı, o takdirde Sünnet terk edilmiş olmazdı. Nitekim Peygamberimiz'den (s.a.s.) şöyle bir hadis rivâyet edilmiştir:

"İçinizden hiç birinin, koltuğuna yaslanmış (kasılmış) vaziyette iken kendisine benim emir ve nehiylerimden biri ulaştığında 'Başkasını bilmem, biz Allah'ın Kitabında gördüğümüze uyarız.' dediğini sakın görmeyeyim!"[193]

Başka hadislerde, Resûlullah'ın (s.a.s.) haram kıldığının, Allah'ın haram kıldığı gibi olduğu bildirilmiştir.[194] İşte bu hadisler, Sünnette Kitapta olmayanın mevcudiyetini gösterir.

3- İstikrâ, yani tam bir araştırma, Sünnette olduğu hâlde Kur'ân'da nas hâlinde bulunmayan bir çok hükmün mevcudiyetini gösterir. Kadının, halası ve teyzesi üstüne nikâhlanmasının, ehlî eşeklerin ve dört ayaklı her azı dişli yırtıcı hayvanın haram olunması, Müslüman'ın kâfire kısas edilerek öldürülmeyeceği gibi. Keza Muaz İbn Cebel ile Peygamberimiz (s.a.s.) arasında şöyle bir muhavere geçmişti, Peygamber Efendimiz:

– Ne ile hükmedeceksin?

– Allah'ın Kitabı ile.

– Onda bulamazsan?

---

193 Şafiî, *Risâle*, s. 51, Ha. No. 295.

194 Bu mânâdaki diğer hadisler için bkz. Ebû Dâvud, *Sünne*, 5. bab, Ha. No. 4604; *Muvâfakât*, 4/10-11.

– Resûlullah'ın Sünneti ile hükmederim.

Muaz'ın bu cevabından da, Kur'ân'da olmayanın, Sünnette mevcut olduğu açıkça anlaşılmaktadır.

İkinci ve üçüncü maddelerde yapılan itirazlara karşı, Sünnetin Kitaba râci olduğunu söyleyenler; Kur'ân'da olmadığı ileri sürülen bu meselelerin, aslında yine ona dayandığını, Resûlullah'ın (s.a.s.) vahiyle yahut içtihat etmek suretiyle bu hükümleri beyan ve tafsil ettiğini, lâkin onun bu istinbatlarının diğer müçtehitlerin yaptığı içtihatlar nevinden olmadığını tek tek izah etmeye çalışırlar.[195] Yine bunlara göre Muâz hadisi münakaşalıdır. Zira Kur'ân'da olan her hüküm, Sünnetin tamamına takdim edilmez. Çünkü mütevatir hadisler, delil olma babında Kur'ân'dan geri kalmaz. Bu sebepten Muâz hadisindeki takdim keyfiyeti, daha kolay ve yakın olanla, yani Kitapla başlama mânâsına tevil edilmiştir.[196]

4- Hükümleri yalnız Kur'ân ile sınırlandırmak, Sünnetin haricine çıkan nasipsiz kimselerin kârıdır. Onlar her şeyin Kur'ân'da beyan edildiği esasına dayanarak, Sünnet ahkâmını bir tarafa atmışlar ve bu hâl onların cemaatten çıkmalarına ve Kur'ân'ı, Allah'ın indirdiği maksattan başka bir tarzda tevil etmelerine müncer olmuştur.

Rivâyete göre Ömer İbn el-Hattâb demiştir ki: "Size birtakım insanlar gelerek, Kur'ân'ın müteşabih âyetleriyle size karşı çıkacaklardır, sizinle mücadele edeceklerdir. Siz de onları hadislerle kıstırın! Zira Sünnete vakıf olanlar, Allah'ın Kitabını en iyi bilenlerdir."

Hz. Ömer gibi başka sahabîler de Sünnete sarılmanın lüzumuna dair sözler söylemişlerdir.[197]

Sünnete ehemmiyet vermeyenler bir de hadis zikrederler. Buna göre Kur'ân'a muvafakat etmedikçe, hadis nazar-ı itibara alınmamalıdır. (Hadislerin Kur'ân'a arz edilmesine dair olan bu hadis ve hakkındaki münakaşalar kitabımızın 66-69 sahifelerinde geçmişti. Sünnetin Kur'ân'a rücûunun şart olmadığını kabul edenler, o hadisin sahih olmadığını söylerler.)

---

[195] *Muvâfakât*, 4/17-35. sahifelerine bkz.
[196] Aynı eser, 4/7.
[197] Bu sözler için bkz. *Muvâfakât*, 4/12-13.

Aksi tezi müdafa edenler bu itiraza karşı cevaben, derler ki: Sünnetten huruç edenler, re'ylerine itimat edip, Sünneti bir tarafa attıkları için bu hâle düşmüşlerdir, başka cihetten değil. Sünnet Kitaptaki mücmeli beyan, mutlakı takyit, umumu tahsis ederek Kur'ân'ı Kerim'in bir çok sîgalarını, lügat mânâsından başka mânâya tahvil eder. Böylece bilinir ki Allah'ın muradı Sünnetin beyan ettiğidir. Sünnet bir tarafa atılırsa, mücerret heva ile sîgaların zahirine ittiba edilirse böyle yapan kimse istidlâlinde yoldan sapmış, Kitap hususunda da cahil sayılır. Karanlıkta dolaşır, doğruyu bulamaz. Zira dünyevî hususlara ait menfaat ve mazarratı idrâk etmekte bile akılların iktidarı çok mahduttur. Uhrevî meselelerde ise hakikati idrâkten daha uzaktır.[198]

c) Sünnetin Kur'ân'a râci olduğunu bazı istisnalarla kabul eden te'lifçi görüş:

Sünnetin Kur'ân'a râci olup olmadığı mevzuunda bir başka nazariye de, Şâtıbî'nin benimsediği, nisbeten te'lifçi bir görüştür. Ona göre Kitap Sünnete delâlet eder. Sünnet sadece onu açıklamak için gelmiştir. Fakat bu beyan emir, nehiy, izin gibi meselelere nisbetledir ve bilcümle, teklif cihetinden ef'âl-i mükellefîne taalluk eden hususlardadır. Lâkin bunun haricinde kalan, geçmiş ve gelecekten haber verme gibi emir, nehiy ve izne ait olmayan meseleler iki kısımdır:

1– Kur'ân'ı tefsir mevkiinde varid olan haberler ki, böyle hadislerin Kitabı beyan ettiğinde münakaşa yoktur. Meselâ:

"...Şehrin kapısından secde ederek, saygılı bir tavırla girin ve "Affet bizi ya Rabbenâ (hıtta)" deyin..." (Bakara, 58) âyeti hakkında:

قَالَ: دَخَلُوا يَزْحَفُونَ عَلَى أَسْتَاهِهِمْ - Kapıdan kıçları üzerinde emekleyerek girdiler."[199] demesi,

"Ne var ki o zalimler kendilerine söylenen sözü değiştirip başka şekle koydular." (Bakara, 59) âyeti hakkında da: قَالُوا حَبَّةٌ فِي شَعْرَةٍ demesi gibi.

"Allah yolunda öldürülenleri sakın ölüler sanma, bilâkis onlar Rableri

[198] *Muvâfakât*, 4/9-17'den hulâsa olarak.

[199] Ahmed İbn Hanbel, *Fethu'r-Rabbânî*, 18/73; Buhârî, *Tefsir*, 5/148; Müslim, *Tefsir*, Ha. No. 1; Nesâî, *Tefsiru'n-Nesâî*, v. 3a; Taberî, 2/112, Ha. No. 1019.

katında diridirler." (Âl-i İmrân, 169) âyeti hakkında: "Uhud'da kardeşleriniz şehit olunca, Allah Teâlâ onların ruhlarını yeşil kuşların içlerine koydu ki, Cennet'in ırmaklarından su içerler, meyvelerinden yerler ve Arş'ın gölgesinde asılı altın kandillere giderler, istirahat ederler..."[200] demesi gibi.

﴿لَوْ أَنَّ لِي بِكُمْ قُوَّةً أَوْ آوِي إِلَى رُكْنٍ شَدِيدٍ﴾ -*"Keşke" dedi, "size karşı yetecek bir gücüm olsaydı veya pek sağlam bir kaleye dayansaydım!"* (Hûd, 80) âyeti hakkında:

"Allah, Lût Peygamber'e rahmet etsin. Andolsun o çok sağlam bir kaleye sığınıp duruyorken, kavmine *'Keşke benim size karşı bir kuvvetim olsaydı!...'* demişti. Allah ondan sonra hiçbir peygamber göndermedi ki, bir cemaate dayanmamış olsun."[201] demesi gibi.

2- Varid olan hadisin tefsir mevkiine geçmemesi ve onda itikadî veya amelî bir teklif (yükümlülük) bulunmamasıdır. Bu sınıfa dahil olan hadislerin Kur'ân'dan bir esasa dayanmaları lâzım gelmez. Zira bu sınıfa dahil olanlar, teklif haricinde kalan zait meselelerdir. Kur'ân teklifle (yükümlülük) alâkalı olarak nâzil olmuştur. Sünnetin bunun haricine çıkmasında mahzur yoktur. Sahih hadislerden bu kısma dahil olan hadisler vardır. Abras, kel ve kör hakkındaki hadis,[202] Abid Cüreyc,[203] yahut Hz. Mûsa'nın vefatını anlatan hadis gibi.[204]

Peygamber kıssaları, bizden önceki ümmetlerin kıssaları gibi, üzerine amel bina edilmeyen hususlar da böyledir. Lâkin bu kıssalarda da, Kur'ân kıssaları gibi ibretler vardır. Şâtıbî ilâveten der ki: Bazı hâllerde bunlar terğip ve terhibe râci olmaları, dolayısıyla emir ve nehye hizmet etmeleri sebebiyle, Kitapta çok umumî bir şekilde mevcut olan mücmeller kısmına dahil olmaktan büsbütün hâli sayılmazlar.[205]

---

200 İbn Ebî Şeybe, *Musannaf*, Köprülü Ktp. No. 438, (yazma), v. 132b; *Tefsiru Abdirrezzak*, v. 15a-15b; Ahmed İbn Hanbel, *Fethu'r-Rabbânî*, 18/109; Ebû Dâvud, Ha. No. 2520; Tirmizî, *Tefsir*; Taberî, 7/384-385, Ha. No. 8205; *Müstedrek*, 2/88; İbn Ebî Hatim ve İbnu'l-Münzir, v. 87a.

201 Müslim, *Fezâil*, Ha. No. 152; Tirmizî, *Tefsir*, (Yûsuf sûresi); Taberî, 15/420; Hâkim, *Müstedrek*, 2/561

202 Buhârî, *Enbiyâ*, 51. bab, 4/146-147.

203 Aynı eser, 21, 7. bab, 2/60-61.

204 Aynı eser, *Enbiyâ*, *Bâbü Vefâti Mûsâ*, 4/130-131.

205 *Muvâfakât*, 4/36-37.

Muasır âlimlerden Subhi Salih de bu te'lifçi görüşü benimsemektedir:

"Bu durum karşısında Sünnet, bütün tafsilî delilleriyle birlikte Kur'ân-ı Kerîm'e yönelmiş oluyor; zira hiçbir âlim, Sünnetin getirdiği ile amel etmenin, Kur'ân ile amel olduğuna itiraz etmez. Çünkü Sünnetle amel etmenin vacip olduğunu gösteren Kur'ân-ı Kerîm'dir. Kur'ân'ı Kerim daha umumî, hadis ise daha hususîdir. Küllî hükümleriyle daha umumi olanın, cüz'î hükümleriyle daha hususi olanı kapsadığında şüphe yoktur. Kur'ân ile hadis arasında prensip bakımından mevcut olan birlik, -prensipler üzerinde bile olsa- hadisin yalnız başına bir hüküm getirmesine veya mevcut bir hükmü izah etmesine mâni değildir. Şurası muhakkak ki Allah Teâlâ, Allah'a ve âhiret gününe iman eden ve Zât'ını çok ananlar için Resûlünü önder; Sünnetini kılavuz ve nebevî hidayetini de güzel bir örnek yapmıştır."[206]

Ona göre "Kur'ân'ın her şeye şamil olduğu, her şeyi açıkladığı ve Allah Teâlâ'nın ona derç etmedik bir şey bırakmadığı meselesi ile, ana prensipleri Kur'ân'da mevcut olmakla beraber, onun ne ispat ne de nefyetmediği hükümlerin, Sünnette yer aldığı meselesini hiçbir müşkilâta ve haksızlığa mahal kalmadan uzlaştırabiliriz. Bu mutedil görüş, hadise "İslâm'ın teşri asıllarından ikincisi" adını tereddütsüz vermemizi mümkün kılmaktadır."[207]

Öyle anlaşılıyor ki, rivâyete fazla ehemmiyet verenler, bir çok hadisin ihmaline müncer olacağına kanaat getirdiklerinden, Sünnetin Kitaba râci olduğu, hadislere Kitaptan bir mesnet bulmanın gerektiği fikrini kabul etmemişler ve bunu bazı delillerle de takviye etmeye çalışmışlardır. Bu sebeple senedi münakaşalı olan "hadislerin Kur'ân'a arz edilmesini" isteyen hadisi kabul etmemişlerdir.

Hadislere kasten ehemmiyet vermeyen ve Allah'ın Kitabını heva ve heveslerine göre anlamak isteyenleri bir tarafa bırakacak olursak, bir kısım âlimler de, Hz. Peygamber'e (s.a.s.) nisbet edilerek, sıhhatinin tespiti zor olan bir çok hadisin yayıldığını görerek rivâyet edilen hadislerin makbuliyetini sağlam bir esasa bağlamaya taraftar olmuşlar, ve onların Kitabullah ile karşılaştırılmasını şart koşmuşlardır.

---

206 Subhi Sâlih, *Hadîs İlimleri ve Hadis Istılahları*, s. 239-240.
207 Aynı eser, s. 240.

Kullanılmasında mübalâğa edilmemek, tefrite düşmemek şartiyle bu karşılaştırma keyfiyeti, yerinde bir tedbirdir. Sonra bu arz (karşılaştırma) işini, mezmum sıfatlardan arınmış rasih âlimlerin yapması elzemdir. Sıhhat şartlarını kendinde toplayan haber, haber-i vahid de olsa, iyice ölçüp biçmeden inkâr etmede acele davranılmamalıdır. Zira âlim sahabîler bile (Hz. Âişe ve Hz. İbn Ömer gibi)[208] bu arz işinde ihtilâfa düşerek, hata edenleri olmuştur. Hz. Peygamber'in (s.a.s.) söylediği kesin olan sözü, muteber saymak gayesiyle Kitaba arz etmek doğru olmaz. Çünkü bu hadis bizatihi hüccettir. Herhâlde bundan olmalıdır ki, bir taraftan "Sünnetin bütünüyle Kitabın şerhi olduğunu" kabul eden İmam Şafiî, sahih hadisleri Kur'ân ile karşılaştırmaya lüzum görmemiştir. Çünkü hadisin, Kitaptan bir asla dayandığı muhakkaktır. Fakat biz her zaman bu münasebeti bilemeyebiliriz. Kanaatimizce bu münakaşa daha çok nazarîdir. Mebde itibariyle Sünnet, ister Kitaba râci olsun, ister olmasın, amelî bakımdan hiçbir müctehid ve hiçbir müfessir Sünnetten müstağni kalamaz ve kalamamıştır. Doğrusu "Kitabın Sünnete terk ettiği bir saha, Sünnetin de Kitaba bıraktığı bir saha vardır."

8- Kur'ân'la Hadisler Arasında Tenakuz İddiası:

Sahabe devrinin sonlarında, İslâmiyet'i anlamakta mezmum re'ye dayanan bir takım sapık zihniyetlerin yavaş yavaş ortaya çıktığı görülür. Zamanla hem bunların, hem de Kitabullah'ı bilmeyenlerin adedi arttı. Kur'ân'ın sahih izahının, -mevcut olması hâlinde- birinci derecede, hadislere bağlı olduğunu idrâk eden "Ehl-i Sünnet"in yanında, bir takım haricî menşelerin tesirinde kalan bid'at ehli boy göstermeye başladı. Bunlar, hadisleri kendileri için büyük bir engel sayıyor, bu sebepten de onları hükümsüz bırakmanın, ehemmiyetini azaltmanın çeşitli yollarını arıyor, böylece hainane emellerini gerçekleştirmeye çalışıyorlardı. Sanki *"Allah ile Resûlü'nün arasını açmak istiyorlardı."* (Nisâ, 150)

---

208 İbn Kesîr'in Rûm sûresi 52. âyetinin tefsirinde naklettiğine göre; İbn Ömer, Hz. Peygamberin, Bedir'de öldürülen kâfirlere hitap ettiğini rivâyet etmiş, Hz. Âişe *"Bunun için, sen -arkalarını dönüp giderlerken- o daveti ölülere de duyuramazsın* (Rûm, 52)" âyetine istinaden İbn Ömer'i tevhîm etmişti (vehme düştüğünü söylemişti). Fakat İbn Kesîr'in ifadesine göre, -sahih hadislerden şahidi olduğu için- ulema indinde sahih olan, İbn Ömer rivâyetidir (İbn Kesîr, 5/369).

Kitabı sözleriyle ve fiilleriyle açıklayan, hevasıyla söz söylemeyen zâtın sünnetlerini bir kenara itince, Kur'ân'ın müteşabih âyetlerinden istifade ederek maksatlarına ulaşmak kolay olacaktı. Hz. Peygamber (s.a.s.) Kur'ân-ı Kerîm'in hevaya ve mezmum re'ye göre tefsir edilmesini yasaklayıp, faillerini müthiş azapla tehdit ettiği gibi, Kur'ân'ı maksadından başka şekilde izaha girişecek olanların çıkacağını da, haber vermisti:

هَلاَكُ أُمَّتِى فِى الْكِتَابِ وَاللَّبَنِ. فَقِيلَ يَا رَسُولَ اللهِ وَمَا الْكِتَابُ وَاللَّبَنُ. قَالَ: يَتَعَلَّمُونَ الْقُرْآنَ وَيَتَأَوَّلُونَهُ عَلَى غَيْرِ مَا أَنْزَلَ اللهُ...

"Ümmetimin helâki, kitapta ve sütte olacaktır. "Ey Allah'ın Resûlü, buradaki kitap ve süt nedir?" diye sorulunca buyurdu ki: "Kur'ân'ı öğrenip onu Allah'ın indirdiği gayeden başka bir şekilde te'vil ederler…"[209]

Bir başka hadiste de şöyle buyurmuştur:

أَخْوَفُ مَا أَخَافُ عَلَى أُمَّتِى مُنَافِقٌ عَلِيمُ اللِّسَانِ يُجَادِلُ بِالْقُرْآنِ.

"Ümmetim için en çok korktuğum, lisanı iyi bilip Kur'ân'ı öne sürerek mücadele eden münafıktır."[210] Bu mânâda başka hadisler de vardır.[211]

Bunlar sanki Kitabı açıklamaya yetkili kılınan Resûlullah (s.a.s.) değil de, kendileri imiş gibi, Kur'ân-ı Kerîm'i gelişigüzel, daha doğrusu heva ve heveslerine göre te'vil etmek istiyorlardı. Mûtezile fırkasına dahil olanların ekserisi, *Revafiz, Havaric, Mürcie ve Cebriye* fırkaları heva ehlinin belli başlı gruplarını teşkil ediyordu. İbn Abdi'l-Berr'in dediği gibi "Her türlü bid'at ehli, sünnetlerden yüz çevirmişler, Kitabı Sünnetin beyan ettiğinden başka tarzda tefsir ederek sapmışlar ve saptırmışlardır."[212]

Yanlış yaptıkları iyice meydanda olan bir çok fırka bir tarafa, İslâm'ın hakiki temsilcileri olduklarını iddia eden Mûtezile'den bazıları, Cenab-ı Hak tarafından tekvin ve tenzil işinde müşavir seçilmişler gibi, kurulduk-

209 Ahmed İbn Hanbel, *Müsned*, 4/155.

210 Bu iki hadis için: İbn Abdilber, *Câmiu Beyâni'l-İlm*, 2/236; Birincisini Ahmed İbn Hanbel, *Müsned*, 4/155'te Ukbe İbn Âmir'den nakleder.

211 Süyûtî, *İtkân*, 2/190.

212 İbn Abdilber, *Câmiu Beyâni'l-İlm*, 2/236

ları yerden "Falan hadisi akıl hücceti tekzip eder." "Filân hadis Allah'ın Kitabına aykırıdır." gibi hükümler vermişlerdir. Bunlar bir nevi Allah ile Resûlü'nün arasını açmaya çalışmış, güya Kur'ân'a sarılarak, hevalarına uymayan hadisleri ona muhalif sayarak inkâr etmişlerdir. Bu iddialarına birkaç misal vermek, mevzuyu daha da vuzuha kavuşturacaktır.

Fakih sahabîlerden İmran İbn Husayn'ın (ö. 52/672) bulunduğu bir mecliste adamın biri: "Kur'ân'da olandan başkasından bahsetmeyin!" deyince İmran: "Sen ahmak bir adamsın!" dedi. Sonra namaz, zekât ve emsali hükümleri sıraladı ve "Bunları Allah'ın Kitabında tefsir edilmiş olarak buluyor musun? Kitabullah bunları müphem bırakmıştır, Sünnet de tefsir etmiştir." demişti.[213] Yine aynı sahabîye bir adam: "Siz bize öyle hadisler söylüyorsunuz ki, Kur'ân'da onların aslını bulamıyoruz deyince kızmış ve onu irşat etmeye çalışmıştı."[214]

Said İbn Cübeyr bir gün Peygamberimiz'den (s.a.s.) bir hadis rivâyet etti. Bir adam: Allah'ın Kitabında buna muhalif âyet var dedi. Said cevaben: Sana Resûlullah'tan bir hadis söylerken, sakın ona Allah'ın Kitabı ile muhalefet ettiğini görmeyeyim! Allah'ın Resûlü Kitabullahı senden daha iyi bilirdi, diye cevap vermişti.[215]

Gelecek misalde göreceğimiz gibi, hadislerin Kur'ân ile tenakuza düşeceğini iddia edenler her zaman kötü maksatlı kimseler değildi. Bazen derinliğine bilgisi olmayan, bir âyetin zahirine tutunarak itiraz eden, malûmatı az şahıslar da bulunuyordu: Mâmer İbn Raşid, el-*Câmi'* isimli hadis mecmuasında Talık İbn Habib'den şöyle naklediyor: Talık dedi ki, Câbir İbn Abdullah'a: *"Onlar ateşten çıkmak isterler ama oradan çıkacak değiller. Onlara devamlı bir azap vardır."* (Mâide, 37) âyeti hakkında ne dersin? Hâlbuki sen, bir topluluğun ateşten çıkacağını iddia ediyorsun dedim. Câbir cevaben: 'Şehadet ederim ki, bu âyet Resûlullah'a nâzil oldu. Sen ona iman etmeden önce biz iman ettik, sen tasdik etmeden önce biz tasdik ettik. Yine şahadet ederim ki, Resûlullah'tan, Cehennem'den bir topluluğun çıkacağını

---

213 Aynı eser, 2/234; *Mukaddemetân*, s. 192-193; *Muvâfakât*, 4/19.
214 Ebû Dâvud, Ha. No. 1561.
215 *Müsnedü'd-Dârimî*, v. 35a; Dârimî, *Sünen*, 1/118, Ha. No. 596.

bizzat işittim.' Bunun üzerine Talık: 'Şüphe yok ki böyledir. Vallahi bundan böyle, seninle mücadele etmem.' dedi.[216]

Bu mevzuun çok kurcalandığını, Kitapla Sünnet arasında, tenakuz zannedilen hâllerde, takip edilecek hatt-ı hareketi göstermek üzere müstakil kitaplar te'lif edildiğinden anlıyoruz. Meselâ, Ahmed İbn Hanbel (ö. 240/855) bu mevzuda *"Tâatu'r-Resûl"* adlı bir kitap te'lif etmiştir.[217] Şimdi bazılarının akıllarına dayanarak ve bir kısım âyetleri serrişte ederek inkâr ettikleri meselelere birkaç misal vereceğiz:

Birinci Misal:

Hz. Peygamber (s.a.s.) "Kabirde suale çekileceğiniz bana bildirildi" buyurmakla ve bir çok dualarında kabir azabından Allah'a sığınmakla, kabirde sual ve azap cereyan edeceğini, tevatür derecesine varan bir çok hadisleriyle bildirmiştir.[218] Meselenin Kur'ân âyetlerinden de delili vardır. Allah Teâlâ şöyle buyurarak Kıyamet gününden önce, bazı kimseleri tâzip edeceğini bildirmiştir:*"Onlar sabah akşam ateşin karşısına getirilirler. Kıyamet koptuğunda da: "Haydi, Firavun hanedanını en şiddetli azaba sokun!" denilir".* (Mü'min, 46) Onların ne dünyada, ne de Kıyamet gününde ateşe arz edilmeleri caiz değildir. Zira Kıyamet günü onlar şiddetli azaba atılacaklardır… Sika kimselerden, Hz. Peygamber'in kabir azabından istiaze ettiği, bir çok tarîklerden rivâyet edilmiştir… İşte bunlar kâfirlerin kabir azabına dûçar olacaklarını bildirir.[219]

Peygamberimiz (s.a.s.) bu âyetin tefsiri mahiyetinde şöyle demiştir:

"Sizden biriniz ölünce, ahiretteki mevkii sabah akşam kendisine gösterilir. Cennetlik ise Cennet'teki mevkii, cehennemlik ise Cehennem'deki

---

216 Mâmer İbn Râşid, *Câmi'*, Ankara Dil-Tarih ve Coğrafya Fakültesi Ktp. (İsmail Saib Sencer kısmı, No. 2164, (yazma), v. 67b.
مَعْمَرٌ عَنْ رَجُلٍ عَنْ طَلْقِ بْنِ حَبِيبٍ قَالَ قُلْتُ لِجَابِرِ بْنِ عَبْدِ اللّٰهِ: اَرَأَيْتَ هَذِهِ الْآيَةَ يُرِيدُونَ اَنْ يَخْرُجُوا مِنَ النَّارِ وَمَا هُمْ بِخَارِجِينَ مِنْهَا وَاَنْتَ تَزْعُمُ اَنَّ قَوْماً يَخْرُجُونَ مِنَ النَّارِ قَالَ اَشْهَدُ اَنَّ هَذِهِ الآيَةَ نَزَلَتْ عَلَى رَسُولِ اللّٰهِ ﷺ فَآمَنَّا بِهَا قَبْلَ اَنْ تُؤْمِنَ بِهَا وَصَدَّقْنَا قَبْلَ اَنْ تُصَدِّقَ بِهَا وَاشْهَدُ اَنِّى سَمِعْتُ رَسُولَ اللّٰهِ ﷺ يَقُولُ اَمَا اُخْبِرْلِي اَنَّ قَوْماً يَخْرُجُونَ مِنَ النَّارِ فَقَالَ طَلْقٌ لاَ جَرَمَ وَاللّٰهِ لاَ اُجَادِلُكَ اَبَداً

217 Goldziher, *İslâm Ansiklopedisi*, 1/171, Ahmed İbn Hanbel Md; İbn Nedim, *Fihrist*, s. 285.

218 Bu hadislerin bir kısmı için bkz. Müslim, *Kusûf*, Ha. No. 11; Buhârî, 3/24. bab; Ebû Dâvud, *Sünne*, 27. bab. Ha. No. 4750-4755; Nesâî, *Cenâiz*, 108. bab; Tirmizî, *Cenâiz*, 8. bab; İbn Mâce, *Ticârât*, Ha. No. 3-4; Dârımî, *Sünen*, *Salât*, 2. bab.

219 İbn Kuteybe, *Te'vilu Muhtelifi'l-Hadîs*, s. 247-248.

yeri arz edilir ve bu iş Kıyamet günü onu diriltinceye kadar devam eder."[220] Ayrıca Peygamberimiz (s.a.s.) *"Allah iman edenleri hem dünyada hem âhirette o sabit söz üzerinde sağlam bir şekilde tutar. Zalimleri ise şaşırtır. Allah elbette dilediğini yapar."* (İbrâhim, 27) âyetinin, kabir azabı hakkında olduğunu tasrih etmiştir.[221]

Bütün bu delillere göz yumarak, bazı bid'atçiler kabir azabını inkâr etmişlerdir. Onların tutamakları şu âyetlerdir:

De ki: "Size hayatı veren Allah'tır. Sonra sizi yine O öldürür, sonra da hepinizi, hakkında hiç şüphe olmayan kıyamet (dirilme) günü bir araya toplar; ama insanların çoğu bu gerçeği bilmezler." (Câsiye, 26)

"O, (önce) size hayat veren, sonra sizi öldürecek, daha sonra da sizi yine diriltecek olandır." (Hac, 66)

Onlar ihya ile imate arasında başka bir hayattan haber vermeyen bu ve benzeri bazı âyetleri öne sürerek derler ki: "Allah Teâlâ insanı; ölümle Kıyamet günündeki diriltme arasında ihya edeceğini, azap yahut mükâfat vereceğini icmalen olsun, tafsilen olsun zikretmemiştir." İbn Kuteybe (ö. 276/889) bunlara cevaben der ki:

"Biz de deriz ki: Kitabullahta îcaz, ihtisar, işaret ve îma vardır. Bazen sıfatı bir yerde getirir, başka yerde getirmez. Böylece iki yerden birinde hazfedildiğine istidlâl olunur. Resûlullah'ın hadisi de Kitabı açıklar, Allah'ın neyi murat ettiğine delâlet eder."[222]

İkinci Misal:

Hz. Peygamber (s.a.s.) bir hadisinde: "Biz peygamberler topluluğu varis bırakmayız; bıraktığımız mal sadakadır." demiştir.[223]

---

220 *Tefsiru'n-Nesâî*, v. 87a; Taberanî, *Mu'cemu's-Sağir*. v. 142b. Abd İbn Humeyd, *Müsned*, v. 99b-100a.

221 Müslim, 41/17. bab, Ha. No. 73; Buhârî, *Tefsir*, 5/220; İbn Ebî Şeybe, *Musannaf*, v. 12a; Ahmed İbn Hanbel, *Fethu'r-Rabbânî*, 18. 188; Ebû Dâvud, Ha. No. 4750; Tirmizî, *Tefsir*; Nesâî, 4/11; *Tefsiru'n-Nesâî*, v. 47b; İbn Mâce, Ha. No. 4269; Taberî (Halebî), 13/213-216; İbn Kesîr, 4/124-136; İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, 3/474-476.

222 İbn Kuteybe, *Te'vilu Muhtelifi'l-Hadîs*, s. 245.

223 Buhârî; *Fezâilu Ashâbi'n-Nebî*, 12. bab; Müslim, *Cihad*, Ha. No. 49-52. Ebû Dâvud, *İmâre*, 19 bab, Ha. No. 2963; Tirmizî, *Siyer*, 19. bab; Ahmed İbn Hanbel, *Müsned*, 1/4.

Onlar: "Siz, Peygamber'in böyle söylediğini rivâyet ediyorsunuz. Bu Allah'ın şu kavline muhaliftir: *"Ki bana da mirasçı olsun, Yakup hanedanına da mirasçı olsun..."* (Meryem, 6) Keza *"Süleyman, Davûd'a mirasçı oldu..."* (Neml, 16) âyetine muhaliftir. Ayrıca Hz. Fatıma, halife Hz. Ebû Bekir'den babasının mirasını istemişti. Ali İbn Ebî Tâlib ile Abbas da aynı şekilde hareket etmişlerdi." İbn Kuteybe onlara karşı şöyle cevap verir:

"Biz deriz ki: Bu hadis Hz. Zekeriya'nın sözüne muhalif değildir. Maksat mala varis olması değildir."[224] İbn Abbas'ın tefsirine göre Hz. Yahya, Hz. Zekeriya'nın ilmine, Yakup hanedanının ise mülküne varis oldu. Hz. Süleyman'ın veraseti de "mülk, nübüvvet ve ilim" verasetidir. Mülk ise sultan, hüküm ve siyaset demektir. Mal değildir.[225]

Kader, ru'yet (âhirette Allah Teâlâ'nın mü'minler tarafından görülmesi), şefaat, mûcizat ve sıfât-ı ilâhiye gibi usûl ve vasiyet, muharremat gibi bir çok fürû meselelerinde Mûtezile'nin tutumu aynı şekildedir. Onların ve benzerlerinin soğuk tekellüfleri de göstermektedir ki, Allah'ın Kitabını Resûlullah'ın (s.a.s.) izahlarına dayanarak anlamak lâzımdır. Yoksa herkes kafasından hadislerin Kur'ân'a veya akla muhalif olduğunu ileri sürerse, iş çıkmaza varır.

9- Hz. Peygamber'den (s.a.s.) Gelen Bazı Tefsir Rivâyetlerini Âlimlerin Dirayet Yolu ile İzah Etmeleri:

Hz. Peygamber'in (s.a.s.) bir kısım âyetler hakkında yaptığı tefsir kat'iyet ifade eder. Meselâ, Cenab-ı Hakk'ın mü'minler tarafından âhirette görülmesi mevzuundaki sahih hadisler, ru'yeti nefyettiği intibaını veren âyetleri (En'âm, 103 ve A'râf, 143) kat'î tefsire kavuşturmuş[226] ve nefyin mutlak olmadığını belirtmiştir. Kabir sualine işaret eden âyetle (İbrâhim, 27) kabir azabına işaret eden (Mü'min, 46) âyetini bir çok hadisleriyle kat'î tefsire kavuşturmuştur.[227] Bu hâllerde ümmete düşen, Allah'ın muradını, olduğu gibi

224 İbn Kuteybe, *Te'vilu Muhtelifi'l-Hadîs*, s. 300 ve devamı.
225 Aynı eser, s. 302-303.
226 Hadislerin bir kısmı için: Müslim, 5, Ha. No. 212; Tirmizî, *Sıfati'l-Cenne*, 16. bab.
227 Bu mevzudaki hadisler kitabımızın 86-87 sahifelerindedir.

Hz. Peygamber'in (s.a.s.) beyanından almaktır. Fakat bazı hâllerde âlimler, Resûlullah'ın (s.a.s.) herhangi bir âyeti tefsir eden hadisini, ilk nazarda akla gelen şekliyle değil de, bazı izahlarda bulunarak mânâsını tevcih etmek suretiyle kabul ederler. Bu, daha çok herhangi bir âyetin tefsirinde, hasrı îham eden lâfızlarla varid olan hadisler için söz konusu olur.

Meselâ, bazı hâllerde Hz. Peygamber (s.a.s.), bir hadis söyledikten sonra فَذٰلِكَ قَوْلُهُ جَلَّ ذِكْرُهُ - "İşte Allah Teâlâ'nın şu âyeti, bunu ifade eder." diyerek âyet okuması hâlinde, o âyetin başka mânâsı nefyedilmiş olmayabilir. Peygamberimiz (s.a.s.), âyetteki bir veya birkaç mânâyı belirtmiş olur. Nitekim gelecek hadisten bunu anlamaktayız. Peygamberimiz (s.a.s.) Bakara, 143 âyeti hakkında, Ümmet-i Muhammed'in Kıyamet günü, diğer ümmetler hakkında şahitlik edeceğini belirterek, فَذٰلِكَ قَوْلُهُ جَلَّ ذِكْرُهُ: ﴿وَكَذٰلِكَ جَعَلْنَاكُمْ أُمَّةً وَسَطًا لِتَكُونُوا شُهَدَآءَ عَلَى النَّاسِ﴾ buyurmuştur.[228] Yine aynı âyetin tefsiri hakkında Peygamberimiz'den (s.a.s.) şu hadis rivâyet edilmiştir:

Ebû Hureyre şöyle anlatıyor: Hz. Peygamber'le beraber bir cenazeye gittik. Cenaze üzerine namazı kıldıktan sonra, cemaat ölü için "Ne iyi adamdı!" deyince, Resûlullah "Vacip oldu." dedi. Sonra yine beraberce bir cenazeye gittik. Meyyit üzerine namaz kıldıktan sonra, cemaat "Ne kötü adamdı!" deyince Resûlullah "Vacip oldu." dedi. Ubeyy İbn Ka'b kalkarak: "Ya Resûlallah, "Vacip oldu." sözünüzün mânâsı nedir? dedi. Buyurdu ki: Allah Teâlâ'nın şu sözüdür: قَوْلُ اللّٰهِ عَزَّ وَجَلَّ: ﴿لِتَكُونُوا شُهَدَآءَ عَلَى النَّاسِ﴾

Bu hadislerle izaha kavuşturulan işbu Bakara sûresi 143 âyeti, Müslümanların insanlar üzerinde şahitler olduklarını beyan ediyor. Birinci hadiste Müslümanların âhiretteki şehadetlerinin, ikinci hadiste ise dünyadaki şehadetlerinin muteber olduğu bildirilmektedir. Böylece hadisler, âyetin, birbirine zıt olmayan ayrı ayrı yönünü ifade etmiş olmaktadırlar.

Peygamberimiz (s.a.s.) bazen, umumi bir ismin şümulüne giren nevilerden bir kısmını temsil tarikiyle zikretmiş olabilir. Maksat muhatabın dikkatini nev'e çekmektir, yoksa umum ve hususu ile o ismi, tam tamına tahdit ve tarif değildir. Meselâ, وَشَاهِدٍ وَمَشْهُودٍ[229] âyetindeki *"meşhûd"* hakkın-

---

[228] Buhârî, *Tefsir*, 5/151; Ahmed İbn Hanbel, *Fethu'r-Rabbânî*, 18/77; Abd İbn Humeyd, *Müsned*, v. 120b; İbn Mâce, Ha. No. 4284; Ebû Ya'lâ, *Müsned*, v. 68a; Taberî, 3/146.

[229] Bkz. Burûc, 3

da *"Kıyamet günü"*[230] *"Cuma günü"*[231] ve *"arefe günü"*[232] denildiği merfû olarak rivâyet edilmiştir. Bu rivâyetlerin hepsinin de sahih olmasına bir mani yoktur. Zira görülmek ve şehadet edilmek mânâsı bunların hepsi için sahihtir. Bu âyetin tefsiri olmaya, bunlar ve bu neviden olan diğer mefhumlar muvafık olabilir.

﴿وَالْفَجْرِ وَلَيَالٍ عَشْرٍ وَالشَّفْعِ وَالْوَتْرِ﴾ *"Andolsun fecre, on geceye, hem çifte, hem teke"* (Fecr, 1-3) âyeti hakkında Câbir'den merfûen: عَشْرُ النَّحْرِ وَالْوَتْرِ يَوْمُ عَرَفَةَ وَالشَّفْعِ يَوْمُ النَّحْرِ "On gece: Kurban bayramından önceki on gece, vitr (tek): arefe günü, şef' (çift) ise kurban bayramı günüdür." hadisi rivâyet edilmiştir.[233]

İmran İbn Husayn ise şöyle rivâyet eder:

قَالَ: هِىَ الصَّلاَةُ بَعْضُهَا شَفْعٌ وَبَعْضُهَا وَتْرٌ "Buradaki tek ve çiftten maksut namazlardır ki onların bazısı tek, bazısı ise çift rekâtlıdır."[234] Ayrıca başka, iki rivâyet daha vardır.[235] Bu tefsirlerin herbiri umumi bir ismin şümulüne dahil olan mânâlardan birini zikrettiği için, tefsirler birbirine münafi değildir.

Bazı lâfızlar lügatte müşterek olur. Böyle kelimelerde, Hz. Peygamber'in (s.a.s.) isti'maline bakarak hemen katî muradı tayin hususunda acele etmemek lâzımdır.

Fâtıma bintü Ebî Hubeyş Resûlullah'a (s.a.s.) gelerek istihaza kanından şikâyet etmişti. Resûlullah ona dedi ki:

فَانْظُرِى إِذَا أَتَاكِ قَرْؤُكِ فَلاَ تُصَلِّي فَإِذَا مَرَّ قَرْؤُكِ فَطَهِّرِى ثُمَّ صَلِّى مَا بَيْنَ الْقَرْءِ إِلَى الْقَرْءِ

"Bekle, âdet (hayız) zamanın gelince artık namaz kılma! Âdet zamanın geçince gusledip gelecek âdet zamanına kadar namazını kıl!"[236] Burada Hz. Peygamber (s.a.s.) قَرْءٌ 'i hayız mânâsına kullanmıştır. Buna bakarak lügat-

[230] İbn Kesîr, 7/253 (Ahmed İbn Hanbel'den); Süyûtî, *Dürru'l-Mensur*, 6/331-332) (Hâkim, Beyhakî ve İbn Merdeveyh'ten); Taberî (Halebî), 30/130.

[231] Taberî (Halebî), 30/131; Sa'lebî, 4/1583a; İbn Kesîr, 7/254.

[232] Tirmizî, *Tefsir*; Ahmed İbn Hanbel, *Fethu'r-Rabbânî*, 18/324; Taberî (Halebî), 30/129; Sa'lebî, 4, v. 1582b; İbn Kesîr, 7/253 (İbn Ebî Hâtim'den).

[233] *Tefsiru'n-Nesâî*, v. 115b; Süyûtî, *Dürru'l-Mensur*, 6/345; Sa'lebî, 4, v. 1597a; İbn Kesîr, 7/281.

[234] Taberî (Halebî), 30/172; Tirmizî, *Tefsir*; Hâkim, *Müstedrek*, 2/528; Sa'lebî, 4, v. 1597a; Süyûtî, *Dürru'l-Mensur*, 6/346; İbn Kesîr, 7/282.

[235] Taberî (Halebî), 30/172; İbn Kesîr, 7/282; Süyutî, *Dürru'l-Mensur*, 6/345.

[236] Nesâî, 1/121; İbn Mâce, Ha. No. 620.

te ezdaddan olan قَرْءٌ 'in hayız olduğu söylenebilir. Nitekim hadisi rivâyet eden Nesâî "Bu hadis قَرْءٌ 'in hayız olduğuna delildir." demiştir. Nesâî'nin aynı babda rivâyet ettiği bir başka hadiste Peygamberimiz'in (s.a.s.) bir kadına, kar' müddetince namazı terk etmesini söylediği فَأَمَرَهَا أَنْ تَتْرُكَ الصَّلاَةَ قَدْرَ أَقْرَائِهَا وَحَيْضَتِهَا görülür. Böyle kabul edilince, sahabeden Hz. Ömer ile Hz. Âişe arasındaki ihtilâf, keza sonra gelen müçtehitler arasındaki قَرْءٌ / (kar') kelimesi hakkında görülen anlayış farkı yersiz sanılır.

Tahâvî bu mevzudaki haberleri serdettikten sonra der ki:

"Bu hakiki bir muarazadır. Resûlullah'ın müstahaza hakkında "kar' günlerinde namazını bırak." hadisiyle ihticac ederken, Resûlullah'ın lisanı üzere hayızdır, diyebilirdik. Fakat böyle yapmayacağız. Zira Araplar hem hayız, hem de tuhur, hem de hayız ve tuhuru cem ederek ikisini birden kar' olarak adlandırırlar."[237]

Herhangi bir âyetin izahını Resûlullah (s.a.s.) bazen lâzımı, bazen nazîri, bazen de semeresi ile yapmış olabilir. Bu hususlara dikkat edip, bazı hadislerin hasr ifade ettiği tevehhüm edilmemelidir. Şimdi müfessirlerden bazılarına göre hasr ifade ettiği sanılan, Peygamberimiz'e (s.a.s.) ait bir kısım âyet tefsirlerini ve bunlar hakkında bazı âlimlerin tevcihlerini zikredeceğiz.

Birinci Misal:

...عَنْ عَدِيّ بْنِ حَاتِمٍ، قَالَ: سَأَلْتُ النَّبِيَّ ﷺ عَنْ قَوْلِ اللهِ جَلَّ وَعَزَّ: ﴿غَيْرِ الْمَغْضُوبِ عَلَيْهِمْ﴾ قَالَ: هُمُ الْيَهُودُ...

عَنْ عَدِيّ بْنِ حَاتِمٍ قَالَ: سَأَلْتُ النَّبِيَّ ﷺ عَنْ قَوْلِ اللهِ: ﴿وَلاَ الضَّالِّينَ﴾ قَالَ: النَّصَارَى هُمُ الضَّالُّونَ.

Bu hadislerde Peygamberimiz'in (s.a.s.) "Gazaba uğrayanlar Yahudiler; sapıklar da Hıristiyanlardır."[238] dediği rivâyet edilmektedir. Tirmizî'nin rivâyeti şöyledir:

---

[237] Tahâvî, *Şerhu Meâni'l-Âsâr*, 3/60-64.

[238] Taberî, 1/185, Ha. No. 195, 209; Tirmizî, *Tefsir*; *Tâc*, 4. 37 (Ahmed İbn Hanbel, İbn Hibbân ve Tirmizî'den).

اَلْيَهُودُ مَغْضُوبٌ عَلَيْهِمْ وَالنَّصَارَى ضُلاَّلٌ -"Yahudiler gazaba uğrayanlar, Hıristiyanlar ise sapıklardır." Peygamberimiz'e ait olan bu tefsir, sahih isnadla nakledildiğinden, hemen hemen bütün müfessirler tarafından kabul edilmiştir. Hâlbuki "gazaba uğrayanlar ve sapıklar" mefhumu umumidir, hak yoldan sapan her çeşit fırka, taife ve insan bu umumiyet içine dahil olur. Öyleyse Hz. Peygamber'in (s.a.s.) bu mefhumları mezkûr iki taifeye tahsis etmesinin hikmeti nedir?

İsfehanî diyor ki: "Gazaba uğrayanlardan murat, İslâm caddesinden sapan her fırka ve mezheptir. Bazı müfessirlerin onlardan bir fırkayı tayin etmeleri, umumiyeti en meşhur ve en vazıh ferdi ile temsil etme babındandır.

İbn Ebî Hâtim'in "Müfessirler arasında اَلْمَغْضُوب عَلَيْهِمْ 'in Yahudiler, اَلضَّالِّينَ 'in ise Hıristiyanlar olduğunda ihtilâf edildiğini bilmiyorum." sözünden de murat budur.[239]

Muhterem İsmail Cerrahoğlu da bu mevzuda şöyle bir tevcihte bulunmaktadır: "Buna göre Yahudilerin ve Hıristiyanların, Fatiha'daki اَلْمَغْضُوبُ عَلَيْهِمْ (el-mağdûbu aleyhim) ve اَلضَّالِّينَ (ed-dâllîn)den birer misal oldukları anlaşılmaktadır. Yahudiler ve Hıristiyanlar ehli kitap olduklarından, müşrik ve sair din mensuplarından daha ehvendirler. Diğerlerine nazaran İslâm'a zıt olsalar da daha yakındırlar. Burada âyetin iki nev'e tahsis edilmesindeki ibret açıkça kendini göstermektedir. Artık İslâm'ın zıdd-ı karîbi olandan kaçınılması emredilirse, zıdd-ı baîdi olandan kaçınılması evleviyyetle sabit olacaktır. O hâlde, Hz. Peygamber, sapıklık grubunda olan herkese ıtlak edilebilecek مَغْضُوبٌ عَلَيْهِمْ ve ضَّالِّينَ mefhumlarını bazı muayyen gruba tahsis edebiliyordu."[240]

Süheylî ise; Allah Teâlâ'nın Yahudiler hakkında ... فَبَآؤُا بِغَضَبٍ عَلَى غَضَبٍ *"gazab üstüne gazaba uğradılar."* (Bakara, 90) âyetini, Hıristiyanlar hakkında ise ... قَدْ ضَلُّوا مِنْ قَبْلُ وَأَضَلُّوا كَثِيرًا *"Bundan evvel hakikaten hem kendileri sapmış, hem bir çoğunu saptırmış ve (hâlâ da) dümdüz yoldan ayrılıp sapagelmiş bir kavmin heva (ve heve)sine uymayın!"* (Mâide, 77) âyetini bu hadis için şahit göstermektedir.[241]

---

239 *Mehâsinu't-Te'vil*, 1/24.
240 *Kur'ân Tefsirinin Doğuşu*, s. 26.
241 *Fethu'l-Bârî*, 9/226.

İkinci Misal:

... عَنْ أَبِي سَعِيدٍ قَالَ: تَمَارَى رَجُلاَنِ فِى الْمَسْجِدِ الَّذِى أُسِّسَ عَلَى التَّقْوَى مِنْ أَوَّلِ يَوْمٍ، قَالَ رَجُلٌ: هُوَ مَسْجِدُ قُبَاءَ! وَقَالَ آخَرُ: هُوَ مَسْجِدُ رَسُولِ اللهِ ﷺ فَقَالَ رَسُولُ اللهِ ﷺ : هُوَ مَسْجِدِي هَذَا.

Ebû Said el-Hudrî dedi ki: İki adam (Kur'ân'da zikredilen) *"Ta ilk gününde temeli takva üzerine tesis edilen mescid"* (Tövbe, 108) hakkında münakaşa etmişlerdi. Biri "Kuba Mescidi'dir." diyor, diğeri "Resûlullah'ın (Medine'deki) mescididir." diyordu. Bunun üzerine Resûlullah dedi ki: "O, benim bu mescidimdir."[242]

Bu mescidin Medine'deki Mescid-i Nebevî olduğu hakkındaki rivâyetler sahihtir. Hâlbuki âyet Kuba Mescidi hakkında nâzil olmuştu. Nitekim İbn Atiyye "Kıssaya münasip olan, Kuba Mescidi olmasıdır. Lâkin hadis varken fikir yürütülmez." demiştir.[243] Irâkî de "Kuba Mescidi olduğuna delâlet eden hadisler de varid olmuş ise de; bu hadis daha sahih, daha sarih ve daha müreccahtır." demektedir.[244] İbn Kesîr ise umumi bir kaide koyarak, bu hadisi o kaidenin ışığında şöyle tevcih eder:

"Sahih olan şudur ki, bu hadisle, âyetin Kuba Mescidi hakkında nâzil olması arasında münafat yoktur. Zira muayyen bir vasıfta müşterek olunca, bir şeyi zikretmek, diğerlerini zikretmeye münafi olmaz. Allah pek iyi bilendir."[245]

İbn Kesîr'in ifadesine göre[246] seleften İbn Abbas, Urve İbn Zübeyr, Şa'bî, Hasan el-Basrî, Said İbn Cübeyr ve Katâde Kuba Mescidi olduğunu tasrih etmişlerdir. Onların buna kâil olması da, hadisin hasr ifade etmediğini göstermektedir.

Bir hadisinde Peygamberimiz (s.a.s.) Fatiha sûresi hakkında اَلْحَمْدُ لِلّٰهِ رَبِّ

242 Taberî, 14/480, Ha. No. 17220; Nesâî, 2/36; Tirmizî, *Tefsir*; Ahmed İbn Hanbel, *Müsned*, 3/24; Hâkim, *Müstedrek*, 2/334; Abd İbn Humeyd, *Müsned*, v. 27a. (Ubey İbn Kâ'b'dan)

243 Nesâî, 2/37 (Süyûtî'nin şerhinden).

244 Aynı yer.

245 İbn Kesîr, 3/454. ve 4/172.

246 İbn Kesîr, 3/454.

الْعَالَمِينَ هِيَ السَّبْعُ الْمَثَانِى وَالْقُرْآنُ الْعَظِيمُ "El-hamdü lillâhi Rabbi'l-âlemîn (sûresi) seb'i mesânî ve yüce Kur' ândır."[247] demiştir. İbn Kesîr, Hicr sûresi 87 âyetinin tefsirinde, ashabın bir kısmı ile bazı âlimlerin اَلسَّبْعُ الْمَثَانِى hakkında: "En uzun yedi sûre" dediklerini naklettikten sonra ilâve ederek der ki: "Netice bakımından bu kaviller arasında münafat yoktur. Zira el-Mesânî sıfatı her ikisinde de mevcuttur. Nitekim Kur'ân-ı Kerîm'in tamamını da bu şekilde tavsif etmek dahi buna münafi olmaz..."[248]

Üçüncü Misal:

... عَنْ أَبِى هُرَيْرَةَ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللهِ ﷺ ... قَالَ: إِسْبَاغُ الْوُضُوءِ عِنْدَ الْمَكَارِهِ وَكَثْرَةُ الْخُطَا إِلَى الْمَسَاجِدِ وَانْتِظَارُ الصَّلاَةِ بَعْدَ الصَّلاَةِ فَذَلِكُمُ الرِّبَاطُ فَذَلِكُمُ الرِّبَاطُ.

Ebû Hureyre'den: Peygamber (s.a.s.) dedi ki: "Allah'ın, kendisi sebebiyle hataları affettiği ve dereceleri yükselttiği şeyi size bildireyim mi? "Bildir ey Allah'ın Resûlü!" dediler. Buyurdu ki: "Zor şartlarda abdesti güzelce tamamlamak, mescitlere çok adım atmak ve bir namazın peşinden diğerini beklemektir. İşte bunlar ribattır, bunlar ribattır."[249]

Hz. Peygamber'in (s.a.s.) bu hadisiyle Âl-i İmrân sûresi 200 âyetindeki وَرَابِطُوا / râbitû-"Ribat yapınız!" kısmını tahsis ettiği söylenmiştir. İlk nazarda da böyle anlaşılmaktadır. "Ribat"ın lügat mânâsı, düşman için at bağlamaktır. Sonraları düşmanın taarruz ve şerrine karşı kalelerde nöbet bekleyen, atlı olsun, piyade olsun herkes için murabıt denmiştir.[250] İbn Atiyye diyor ki: "Doğrusu, ribat Allah yolunda müdavemet etmektir…

Hz. Peygamber'in فَذَلِكُمُ الرِّبَاطُ "ribat budur" demesi, muharebe için Allah yolunda at beslemeye teşbihden ibarettir. Çünkü bir namazın arkasından öbürünü beklemek suretiyle namaza müdavemet etmek de kurtarıcı yollardan biridir. Ribatın lügatteki mânâsı, başta zikrettiğimiz mânâdır

---

247 Buhârî, *Tefsir*, 5/146; Taberî, 2/107, Ha. No. 134.

248 İbn Kesîr, 4/172

249 Müslim, *Tahâre*, Ha. No. 41; Ahmed İbn Hanbel, *Müsned*, 2/277; Tirmizî, 1, Ha. No. 52; Taberî, 7/506-507, Ha. No. 8397; Nesâî, 1/90; Hâkim, *Müstedrek*, 2/301; Ebû Ya'lâ, v. 294b, 77a.

250 Taberî, 7/508-509.

(Düşman için beslenen atlar.) Resûlullah'ın (s.a.s.) böyle demesi onun لَيْسَ الشَّدِيدُ بِالصُّرْعَةِ "Kuvvetli olan, pehlivan değildir. Pehlivan, gazabına hakim olandır." Yahut "Miskin (fakir) ortalıkta dolaşıpta bir iki lokma ile savılan kimse değildir." demesi kabîlindendir."[251]

Sindî ise hadisi şöyle izah ediyor: Hadisteki "İşte ribat budur." Sözü ile, âyet-i kerimedeki ve وَرَابِطُوا / râbitû kavlinin murat edildiği söylenmiştir. Ribatın hakikati, nefs ve cismi taatlere bağlamaktır. (Hadisteki ribattan kastın) "efdal olan ribat" olduğu ifade edilmiştir. Ribat düşmanı menetmek için hudutta beklemektir. Bu ameller de insanda şeytanın yollarını tıkar ve nefsi şehvetlerden meneder. Nefis ve şeytana adavet etmek, düşmana galip gelme sonucunu doğuracak olan büyük cihattır. Bunun için şanını tazim gayesiyle muarref ve mükerrer olarak: فَذَلِكُمُ الرِّبَاطُ denilmiştir.[252]

Dördüncü Misal:

... أَنَّهُ سَمِعَ عُقْبَةَ بْنِ عَامِرٍ عَلَى الْمِنْبَرِ يَقُولُ: قَالَ اللّٰهُ: ﴿وَأَعِدُّوا لَهُمْ مَا اسْتَطَعْتُمْ مِنْ قُوَّةٍ وَمِنْ رِبَاطِ الْخَيْلِ﴾ أَلاَ وَإِنِّى سَمِعْتُ رَسُولَ اللّٰهِ ﷺ يَقُولُ عَلَى الْمِنْبَرِ: قَالَ اللّٰهُ ﴿وَأَعِدُّوا لَهُمْ مَا اسْتَطَعْتُمْ مِنْ قُوَّةٍ﴾ أَلاَ إِنَّ الْقُوَّةَ الرَّمْىُ أَلاَ إِنَّ الْقُوَّةَ الرَّمْىُ ثَلاَثاً.

Ukbe İbn Âmir minberde şöyle söyledi: Allah, *"Siz de onlara (düşmanlara) karşı gücünüzün yettiği kadar kuvvet ve (cihad için) bağlanıp beslenen atlar hazırlayın ki..."* buyuruyor. Biliniz ki ben Resûlullah'tan işittim, kendisi minber üzerinde iken: "Allah buyuruyor: *"Siz de onlara karşı gücünüzün yettiği kadar kuvvet... hazırlayın!"* (Enfâl, 60) Gözünüzü açın, kuvvet ancak atmaktır. Gözünüzü açın, kuvvet ancak atmaktır." (Üç defa) böyle buyuruyordu.[253] İlk nazarda Hz. Peygamber'in (s.a.s.), bu hadisle, kuvvet mefhumunu, "atmak" şeklinde tahsis ettiği anlaşılıyor. Hâlbuki kuvvetin mânâsının çok daha geniş olduğu malûmdur.

---

[251] İbn Atiyye, *Muharreru'l-Vecîz*, 1. v. 175b.

[252] *Sünenu'n-Nesâî* hamişinde *Hâşiyetu's-Sindî*, 1, 90.

[253] Ahmed İbn Hanbel, *Fethu'r-Rabbânî*, 18/152; Müslim, *İmâre*, Ha. No. 167; Süfyan Sevrî, *Tefsir*; s. 78; Ebû Dâvud, Ha. No. 2514; Tirmizî, *Tefsir*; İbn Mâce, Ha. No. 2813; Hâkim, *Müstedrek*, 2/328; Dârimî, *Cihad*, 14. bab.

Taberî bu hadisi şöyle izah ve tevcih ediyor: "Doğrusu şudur ki, Allah Teâlâ mü'minlere, cihada hazır olmalarını, harp âletlerini ve düşmanlarına karşı kendilerine kuvvet sağlayacak şeyleri (silâh, atıcılık, düşman için bağlanıp beslenen atlar vs.) hazırlamalarını emretmiştir. Allah Teâlâ "kuvvet"i umumi olarak zikretmişken, onu kuvvetin mânâlarından birine tahsis etmeye sebep yoktur. Mezkûr hadisle tahsis edildiğini söyleyenlere cevaben deriz ki: "Haberde bu şekilde varid olmuş ise de, o haberde, kuvvetin sadece "atmak" mânâsının murat edildiğine delâlet eden bir şey yoktur. Zira haberde "Gözünüzü açın, kuvvet atmaktır." diyor. "Kuvvet atmaktır, başkası kuvvet değildir." demiyor. Kılıç, mızrak, kargı da müşriklerle savaşta yardımcı olacak her şey de "atmak" gibi kuvvet cümlesindendir..."[254]

Beyzâvî de âyetteki kuvveti, "savaşta kuvvet temin eden her şey" olarak tefsir ettikten sonra Ukbe hadisini zikretmesini müteakip, hadisi şöyle tevcih eder: "Peygamber Efendimiz'in, kuvveti atışa tahsis etmesi, onun kuvvetin en başta gelen, en kuvvetli unsuru olmasındandır."[255] "Kuvvetten istifade atışa bağlıdır. Kuvvet miyanında bilhassa atışın hususi ehemmiyeti vardır." demek istemiştir. Yoksa "kuvvet" demek sade atış demek değildir."[256]

Bu misallerden anlaşıldığı üzere, Peygamberimiz'e (s.a.s.) mensup bazı tefsir rivâyetlerini, maksat ve hikmetten sarf-ı nazar ederek, lâfzın zahirine göre anlamamak lâzımdır. Bilâkis ehliyetli âlimlerin, onları tevcih etmek suretiyle hikmetlerini anlatmaları gereklidir.

---

[254] Taberî, 14/37.

[255] Beyzâvî, *Envâru't-Tenzîl*, 2/277.

[256] Hasan Basri Çantay, *Kur'ân-ı Hakîm ve ve Meâl-i Kerîm*. İstanbul, 1377/1957, 1/266 (Not: 38).

İkinci Bölüm

HZ. PEYGAMBER'İN TEFSİRİNE VESİLE TEŞKİL EDEN DURUMLAR

HZ. PEYGAMBER'İN TEFSİRİNE VESİLE TEŞKİL EDEN DURUMLAR

Daha önce değişik yerlerde işaret edildiği gibi, Hz. Peygamber (s.a.s.) Kur'ân'dan ashabına açıklamış olduğu hususları, programla ders veren bir muallim gibi takrir etmiyordu. Birtakım vesilelerle, bazı âyetleri açıklardı. Kendisine vahyolunan âyetleri insanlara tebliğ eder, amelî hüküm ihtiva eden âyetlerden, mücmel olan bir çoğunu açıklar, ne şekilde amel edileceğini kifayet miktarı beyan ederdi. Onlara daha fazla teferruat ilâve edilmesi, bilâhere kendilerinin tatbikat ve izahları, Müslümanların uygulamalarını değerlendirmesi şeklinde zamanla oluyordu. O bazen herhangi bir âyeti okurken kendiliğinden açıklıyor, bazen Müslümanların veya gayr-i müslimlerin suallerine muhatap olması üzerine, yahut makam ve siyak münasebetiyle açıklıyordu. Bazen bir hadisinin sonunda, hadisin tefsirini tazammun eden âyeti okumak suretiyle Kur'ân'ın mânâlarını öğretiyordu. Müteakip sahifelerde, Hz. Peygamber'in (s.a.s.) tefsirine vesile teşkil eden bu durumları misalleriyle arz edeceğiz.

1- Hz. Peygamber'in (s.a.s.) Âyeti Okuyarak Kendiliğinden Tefsir Etmesi:

Âyetin nâzil olmasının akabinde, hutbe irad ederken yahut başka bir vesile ile Peygamberimiz âyeti okurken, herhangi bir suale muhatap olmaksızın, bazen tefsir edeceğini tasrih ederek, bazen etmeyerek, bazı âyetlerin mânâsını bildirirdi. Aşağıda bunların misallerini zikredeceğiz.

a) Tefsir edeceğini tasrih etmesi:

... قَالَ عَلِيٌّ رَضِيَ اللهُ عَنْهُ: أَلاَ أُخْبِرُكُمْ بِأَفْضَلِ آيَةٍ فِى كِتَابِ اللهِ تَعَالَى حَدَّثَنَا بِهَا رَسُولُ اللهِ ﷺ: ﴿وَمَا أَصَابَكُمْ مِنْ مُصِيبَةٍ فَبِمَا كَسَبَتْ أَيْدِيكُمْ وَيَعْفُوا عَنْ كَثِيرٍ﴾ (الشورى:٢٠) وَسَأُفَسِّرُهَا لَكَ يَا عَلِيُّ: مَا أَصَابَكُمْ مِنْ مَرَضٍ أَوْ عُقُوبَةٍ أَوْ بَلاَءٍ فِى الدُّنْيَا فَبِمَا كَسَبَتْ أَيْدِيكُمْ وَاللهُ تَعَالَى أَكْرَمُ مِنْ أَنْ يُثَنِّيَ عَلَيْهِمُ الْعُقُوبَةَ فِى الْآخِرَةِ وَمَا عَفَا اللهُ تَعَالَى عَنْهُ فِي الدُّنْيَا. فَاللهُ تَعَالَى أَحْكَمُ مِنْ أَنْ يَعُودَ بَعْدَ عَفْوِهِ

Hz. Ali (r.a.) dedi ki: Size en büyük müjde ihtiva eden âyeti bildireyim mi? O âyet şudur: *"Başınıza gelen her musibet, kendi yaptıklarınız sebebiyledir. Allah günahların bir çoğunu da bağışlıyor"* (Şûrâ, 30). Resûlullah bu âyeti okuyup bana dedi ki: "Ey Ali! bu âyeti sana tefsir edeceğim: Size dünyada gelen her türlü hastalık, ceza, belâ yaptıklarınız sebebiyledir. Allah Teâlâ, âhirette onları ayrıca tekrar cezalandırmayacak bir kerem sahibidir. Dünyada affedip de ceza vermediği duruma gelince, Allah Teâlâ, affından sonra cezalandırmaya dönmeyecek olan bir hilim sahibidir."[1]

Görüldüğü gibi, Hz. Peygamber (s.a.s.) "Ben o âyeti sana tefsir edeceğim ya Ali!" demek suretiyle tefsir edeceğini açıkça bildirmiştir. Bu duruma başka misaller de vardır.[2]

b) Herhangi bir vesile ile Kur'ân okurken tefsiri:

Birinci Misal:

عَنْ عَدِيِّ بْنِ حَاتِمٍ قَالَ: انْتَهَيْتُ إِلَى النَّبِيِّ ﷺ وَهُوَ يَقْرَأُ فِي "سُورَةِ بَرَاءَةَ": "اِتَّخَذُوا أَحْبَارَهُمْ وَرُهْبَانَهُمْ أَرْبَابًا مِنْ دُونِ اللهِ" (التوبة/٣١) فَقَالَ أَمَّا إِنَّهُمْ لَمْ يَكُونُوا يَعْبُدُونَهُمْ. وَلَكِنْ كَانُوا يُحِلُّونَ لَهُمْ فَيُحِلُّونَ

Adiy İbn Hâtim dedi ki: Tövbe sûresinden *"(Yahudiler ve Hıristiyanlar) hahamlarını ve papazlarını, Allah'tan başka rabler edindiler."* (Tövbe, 31)

1 Ahmed İbn Hanbel, *Fethu'r-Rabbânî*, 18/266; Taberî (Halebî), 25. 32; İbn Kesîr, 6/205 (İbn Ebî Hatim'den); Süyûtî, *Dürru'l-Mensur*, 6/9.

2 **Ra'd, 39** hakkında yine Hz. Ali'den: Süyûtî, *İtkân*, 2/196 (İbn Merdeveyh'ten); **Fecr, 21** hakkında yine Hz. Ali'den: Süyûtî, *Dürru'l-Mensur*, 6/349 (İbn Merdeveyh'ten).

âyetini okuduğu sırada Resûlullah'ın huzuruna vardım. Dedi ki: "Onlar, hahamlarına ve papazlarına ibadet etmediler, lâkin onlar herhangi bir şeyi helâl kılınca, öbürleri de onlara uyarak helâl saydılar."[3]

İkinci Misal:

... عَنْ صُهَيْبٍ قَالَ: تَلاَ رَسُولُ اللهِ ﷺ هَذِهِ اْلآيَةَ: "لِلَّذِينَ أَحْسَنُوا الْحُسْنَى وَزِيَادَةٌ" (يونس/٢٦) قَالَ: إِذَا دَخَلَ أَهْلُ الْجَنَّةِ الْجَنَّةَ، وَأَهْلُ النَّارِ النَّارَ، نَادَا مُنَادٍ: يَا اَهْلَ الْجَنَّةِ! اِنَّ لَكُمْ عِنْدَاللهِ مَوْعِدًا يُرِيدُ اَنْ يُنْجِزَ كُمُوهُ. فَيَقُولُونَ: وَمَا هُوَ اَلَمْ يُثَقِّلِ اللهُ مَوَازِينَنَا وَ يُبَيِّضْ وُجُوهَنَا وَيُدْخِلْنَا الْجَنَّةَ وَيُنْجِنَا مِنَ النَّارِ. قَالَ فَيَكْشِفُ الْحِجَابُ فَيَنْظُرُونَ اِلَيْهِ. فَوَاللهِ، مَا اَعْطَاهُمُ اللهُ شَيْئًا اَحَبَّ اِلَيْهِمْ مِنَ النَّظَرِ، يَعْنِى اِلَيْهِ وَلاَاَقَرَّ لاَعْيُنِهِمْ.

Suheyb (r.a.) dedi ki: "Resûlullah (s.a.s.) *"İyi işler yapanlara en güzel bir mükâfat ile bir de ziyade vardır."* (Yûnus, 26) âyetini okuyup dedi ki: "Cennetlikler Cennet'e, Cehennemlikler de Cehennem'e girince bir münadi şöyle seslenir: Ey Cennet ehli, Allah Teâlâ'nın size karşı bir vaadi vardır ki onu gerçekleştirmek istemektedir. Onlar: Allah bizim mizanımızı ağır kılmadı mı, yüzümüzü ak çıkarmadı mı ve Cennet'e girdirip Cehennem'den kurtarmadı mı? Daha başka ne vaadi olabilir ki?" derler. Resûlullah devamla: Bunun üzerine Allah hicabı açar, onlar da O'na bakarlar. Allah'a yemin ederim ki onlara bu temaşadan daha sevimli gelen hiç bir şey olmayacaktır."[4]

Üçüncü Misal:

عَنِ الْبَرَاءِ بْنِ عَازِبٍ عَنِ النَّبِيِّ ﷺ قَالَ: ﴿يُثَبِّتُ اللهُ الَّذِينَ آمَنُوا بِالْقَوْلِ الثَّابِتِ﴾ (إبراهيم: ٢٧) قَالَ: «نَزَلَتْ فِى عَذَابِ الْقَبْرِ. فَيُقَالُ لَهُ: مَنْ رَبُّكَ؟ فَيَقُولُ رَبِّي اللهُ وَنَبِيِّي مُحَمَّدٌ ﷺ فَذٰلِكَ قَوْلُهُ عَزَّ وَجَلَّ: ﴿يُثَبِّتُ اللهُ الَّذِينَ آمَنُوا بِالْقَوْلِ الثَّابِتِ...﴾ اْلآيَةَ.

---

3 Taberî, 14/209, Ha. No. 16631; Tirmizî, *Tefsir*; Süyûtî, *Dürru'l-Mensur*, 3/230; Buhârî, *Târîhu'l-Kebir*, 4/1-106. (Ahmed M. Şakir'den)

4 İbn Mâce, Ha. No.187. Taberî, 15/67, Ha. No. 17626; Ahmed İbn Hanbel, *Fethu'r-Rabbânî*, 18/175; Müslim, 1/297 (Ahmed İbn Hanbel ile Müslim rivâyetinde âyet nihayettedir); Tirmizî, *Tefsir*.

Berâ İbn Âzib'den (r.a.): Hz. Peygamber (s.a.s.) *"Allah, iman edenlere dünya hayatında da âhirette de o sabit sözde daima sebat ihsan eder."* (İbrâhim, 27) âyeti hakkında: "Bu âyet kabir azabı hakkında nâzil olmuştur. Kabirde ölüye: Rabbin kimdir? diye sorulur. O da: Rabbim Allah ve Peygamberim Muhammed'dir. İşte bu, Azîz ve Celîl olan Allah'ın *"Allah iman edenlere dünya hayatında da âhirette de o sabit sözde daima sebat ihsan eder."* âyetindeki "sabit söz"ün delâlet ettiği sözdür." buyurdu.[5]

Misallerde görüldüğü gibi Hz. Peygamber (s.a.s.), herhangi bir vesile ile âyeti okumasını müteakip, onun hakkında bir açıklamada bulunuyordu. Buna dair çok misal mevcuttur.[6]

c) Âyetin nüzûlünü müteakip tefsir etmesi:

Birinci Misal:

... عَنْ عِمْرَانَ بْنِ حُصَيْنٍ قَالَ: بَيْنَمَا رَسُولُ اللهِ ﷺ فِى بَعْضِ مَغَازِيهِ، وَقَدْ فَاوَتَ السَّيْرُ بِأَصْحَابِهِ، إِذْ نَادَى رَسُولُ اللهِ ﷺ بِهَذِهِ ٱلآيَةِ ﴿يَا أَيُّهَا النَّاسُ اتَّقُوا رَبَّكُمْ إِنَّ زَلْزَلَةَ السَّاعَةِ شَيْءٌ عَظِيمٌ﴾ (حج:١). قَالَ: فَحَثُّوا الْمَطِيَّ حَتَّى كَانُوا حَوْلَ رَسُولِ اللهِ ﷺ قَالَ:هل تَدْرُونَ اَىُّ يَوْمٍ ذَلِكَ؟ قَالُوااللهُ وَرَسُولُهُ اَعْلَمُ قَالَ: ذَلِكَ يَوْمَ يُنَادِي آدَمُ، يُنَادِيهِ رَبُّهُ: اِبْعَثْ بَعْثَ النَّارِ...

---

5 Müslim, 51, Ha. No. 73; Tirmizî, *Tefsir*; Nesâî, 4/101; İbn Mâce, Ha. No. 4269; *Tefsiru'n-Nesâî*, v. 47b.

6 *İtkân*, 2/196 (Hûd 117); **A'râf, 143** hakkında: Taberî, 13/99, Ha. No. 15088; Tirmizî, *Tefsir*; Ahmed İbn Hanbel, *Fethu'r-Rabbânî*, 18/144; Hâkim, *Müstedrek*, 2/320-321; **Nisâ, 41** hakkında: Taberî, 8/370, Ha. No. 9518; Süyûtî, *Dürru'l-Mensur*, 2/164; **Âl-i İmrân, 104** hakkında: İbn Kesîr, 2/86; Süyûtî, *Dürru'l-Mensur*, 2/62; *İtkân*, 2/192. **Âl-i İmrân, 102** hakkında: Tirmizî, 40, Ha. No. 2585; *Tefsiru'n-Nesâî*, v. 17a; İbn Mâce. Ha. No. 4325; Hâkim, *Müstedrek*, 2/294; Taberânî, *Mu'cemu's-Sağîr*, v. 139b; İbn Ebî Hâtim, v. 51b-52a; *Dürru'l-Mensur*, 2/59. **Kamer, 48-49** hakkında: İbn Kesîr, 6/479; Süyûtî, *Dürru'l-Mensur*, 6/137. **Vâkıa, 7** hakkında: İbn Kesîr, 6/509; Ahmed İbn Hanbel, *Fethu'r-Rabbânî*, 18/296; Tirmizî, *Tefsir*; Süyûtî, *Dürru'l-Mensur*, 6/163. **Talâk, 2** hakkında: *Tefsiru'n Nesâî*, v. 106b. **Me'âric, 36-39** hakkında: Hâkim, *Müstedrek*, 2/502; Süyûtî, *Dürru'l-Mensur*, 6/267. **Müzzemmil, 17** hakkında: İbn Kesîr, 7/149; Süyûtî, *Dürru'l-Mensur*, 6/279. **Muddessir, 56** hakkında: *Tefsiru'n-Nesâî*, v. 110a; Tirmizî, *Tefsir*; İbn Mâce, Ha. No. 4299; Hâkim, *Müstedrek*, 2/508; İbn Kesîr, 7/165; Süyûtî, *Dürru'l-Mensur*, 6/287. **Tekvîr, 7** hakkında: İbn Kesîr, 7/223; Süyûtî, *Dürru'l-Mensur*, 6/154. *Hac*, **19-20** hakkında: Hâkim, *Müstedrek*, 2/387; Taberî, (Halebî), 17/133-134; İbn Kesîr, 4/625.

İmran İbn Husayn diyor ki: "Resûlullah bir gazvede bulunuyordu. Yolda ilerlerken onun ashabı birbirlerinden uzaklaşmışlardı. Birden Resûlullah şu âyeti yüksek sesle okudu. *"Ey insanlar! Rabbinize karşı gelmekten sakının, zira Kıyamet zelzelesi pek müthiş bir şeydir."* (Hac, 1) Ashab derhal bineklerini süratlendirerek Hz. Peygamber'in etrafında toplanınca: "Bu günün hangi gün olduğunu biliyor musunuz?" dedi. "Allah ve Resûlü pek iyi bilir." dediler. Bu gün, Allah'ın Hz. Âdem'i çağıracağı gündür. Ona "Ey Âdem, ateşe girecekleri gönder!" der. O: "Ateşe girecekler ne kadardır?" der. Allah: "Her bin kişiden dokuz yüz doksan dokuzu Cehennem'de, biri Cennet'tedir." Bunun üzerine ashabı derin bir sükûta gömülüp, çok üzüldüler. Resûlullah bu durumlarını görünce onları müjdeler ve "Sizden bir kişiye mukabil Ye'cûc ve Me'cûc'den bin kişi Cehennem'e gönderilecektir." buyurur.[7]

Tebûk Gazvesi'nden dönerken[8] nâzil olan bu âyeti, Peygamberimiz (s.a.s.) ashabını toplayarak izah etmiştir. Âyette[9] zikri geçen günün, hangi gün olduğunu bildirmiştir.

İkinci Misal:

... عَنْ أَبِى هُرَيْرَةَ قَالَ: قَالَ: لَمَّا نَزَلَتْ ﴿وَإِنْ تَتَوَلَّوْا يَسْتَبْدِلْ قَوْمًا غَيْرَكُمْ ثُمَّ لاَ يَكُونُوا أَمْثَالَكُمْ﴾ (محمد: ٢٨) كَانَ سَلْمَانُ إِلَى جَنْبِ رَسُولِ اللهِ ﷺ فَقَالُوا: يَا رَسُولَ اللهِ مَنْ هَؤُلاَءِ الْقَوْمِ الَّذِينَ إِنْ تَوَلَّيْنَا أُسْتُبْدِلُوا بِنَا، قَالَ: فَضَرَبَ النَّبِيُّ (ﷺ) عَلَى مَنْكَبِ سَلْمَانَ فَقَالَ: مِنْ هَذَا وَقَوْمِهِ وَالَّذِى نَفْسِي بِيَدِهِ لَوْ اَنَّ الدِّينَ تَعَلَّقَ بِالثُّرَيَّا لَنَالَتْهُ رِجَالٌ مِنْ أَهْلِ فَارِسَ.

Ebû Hureyre dedi ki: *"Eğer yüz çevirecek olursanız, yerinize başka bir topluluk getirir de onlar sizin gibi olmazlar."* (Muhammed, 38) âyeti indiğinde Selman Resûlullah'ın yanında bulunuyordu. Ashab: Biz yüz çevirdiğimizde bizim yerimize getirilecek olanlar kimlerdir acaba? deyince, Resûlullah, elini Selman'ın omuzuna koyarak: "Bunun kavminden kimseler olacaktır.

---

7 Ahmed İbn Hanbel, *Fethu'r-Rabbânî*, 18/211-212. Taberî (Halebî), 17/111; Tirmizî, *Tefsir*. Başta âyet zikri geçmeksizin Ebû Saîd Hudrî'den: Buhârî, *Tefsir*, 5/241; Abd İbn Humeyd, *Müsned*, v. 121b; *Tefsîru'n-Nesâî*, v. 68a-68b; *Tefsiru Abdirrezzak*, v. 60 a (Enes'den); Yahya ibn Sellâm, *Tefsir*, v. 39a (Hasan'dan). Müslim, 1., Ha. No. 379

8 İbn Kesîr, 4/611 (İbn Ebî Hâtim'den).

9 Bkz. **Hac, 1.**

Nefsimi elinde tutan Allah'a yemin ederim ki din, Ülker yıldızında asılı olsaydı bile Faris diyarından bazı şahsiyetler ona kavuşabilirlerdi." buyurdu.[10]

Bu rivâyete göre, Hz. Peygamber (s.a.s.) bu âyeti nâzil olmasını müteakip izah etmiş, ondaki müphem bir hususu bildirmiştir.

ç) Hutbe irad ederken açıklamasına dair misaller:

Birinci Misal:

... عَنْ أَبِى الدَّرْدَاءِ أَنَّهُ سَمِعَ رَسُولَ اللّٰهِ ﷺ وَهُوَ يَقُصُّ عَلَى الْمِنْبَرِ يَقُولُ: ﴿وَلِمَنْ خَافَ مَقَامَ رَبِّهِ جَنَّتَانِ﴾ (الرحمن: ٤٦) فَقُلْتُ: وَإِنْ زَنَا وَإِنْ سَرَقَ يَا رَسُولَ اللّٰهِ. فَقَالَ رَسُولُ اللّٰهِ ﷺ الثَّانِيَةَ وَلِمَنْ خَافَ مَقَامَ رَبِّهِ جَنَّتَانِ فَقُلْتُ الثَّانِيَةَ ...

Ebu'd-Derdâ diyor ki: Hz. Peygamber'in minberde *"Rabbinin huzurunda hesap vermekten korkan kimseye iki Cennet var."* (Rahmân, 46) âyetini okuduğunu işitince dedim ki: "Ey Allah'ın Resûlü, zina etse, hırsızlık yapsa da (yine buna nail) olur) mu?" Resûlullah yine âyeti okudu. Ben tekrar aynı soruyu sordum. Hadisin devamında üçüncü defa sormasından sonra Resûlullah yine âyeti okudu ve "Ebu'd-Derdâ istemese de (böyledir)." buyurur.[11]

İkinci Misal:

...عَنْ أَبِي سَعِيدٍ أَنَّ رَسُولَ اللّٰهِ ﷺ خَطَبَ فَأَتَى عَلَى هَذِهِ الْآيَةِ ﴿إِنَّهُ مَنْ يَأْتِ رَبَّهُ مُجْرِمًا فَإِنَّ لَهُ جَهَنَّمَ لاَ يَمُوتُ فِيهَا وَلاَ يَحْيَى﴾ (طه: ٧٤) قَالَ النَّبِيُّ ﷺ : أَمَّا أَهْلُهَا الَّذِينَ هُمْ أَهْلُهَا فَلاَ يَمُوتُونَ فِيهَا وَلاَ يَحْيَوْنَ: وَأَمَّا الَّذِينَ لَيْسُوا مِنْ أَهْلِهَا فَالنَّارُ تَمَسُّهُمْ ثُمَّ يَقُومُ الشُّفَعَاءُ فَيَشْفَعُونَ، فَتُجْعَلُ الضَّبَائِرُ: فَيُؤْتَى بِهِمْ نَهْرًا يُقَالُ لَهُ الْحَيَاةُ أَوِ الْحَيَوَانُ فَيَنْبُتُونَ كَمَا يَنْبُتُ الْعُشْبُ فِي حَمِيلِ السَّيْلِ.

Ebû Said el-Hudrî anlatıyor: "Resûlullah bir gün hutbe irad edip *"Kim Rabbine suçlu olarak gelirse onun için Cehennem vardır, orada ne ölür ne de yaşar."* (Tâhâ, 74) âyetine gelince buyurdu ki: "Cehennem'de temelli

---

10 Taberî (Halebî), 26/66; Tirmizî, *Tefsir*; Süyûtî, *Dürru'l-Mensur*, 6/57; İbn Kesîr, 6/325.

11 *Tefsiru'n-Nesâî*, v. 99a-99b; Ahmed İbn Hanbel, *Fethu'r-Rabbânî*, 18/293; Taberî (Halebî), 27/146; İbn Kesîr, 6/501 (Bunlardan başka Beğâvî'den); Süyûtî, *Dürru'l-Mensur*, 6/146.

kalacak olanlar vardır, ne ölürler ne de yaşarlar. Ama orada devamlı kalmayacak olanlara gelince, ateş onlara bir miktar dokunur, sonra şefaatçiler şefaat ederler. Müteakiben onlar bölük bölük alınıp "hayat" veya "hayavan" nehri denilen bir ırmağa atılıp oradan sel uğrağında kalan otlar gibi süratle biterler."[12] Buna başka misal de vardır.[13]

d) "Allah Teâlâ'nın şu kavli hakkında Resûlullah dedi ki…" sîgası ile varid olan tefsirler:

عَنْ رَسُولِ اللهِ ﷺ فِي قَوْلِهِ تَعَالَى

Daha ziyade rivâyete dayanan eski tefsirlerde bu sîga ile rivâyet edilen âyet tefsirlerine çok rastlanır. Bu neviden olan rivâyetlerle gelen izahları, Peygamberimiz'in (s.a.s.) hangi vesilelerle yaptığı hakkında kat'î bir söz söylenemez. Bu hadisleri söylerken, ekseriyet itibariyle Hz. Peygamber'in (s.a.s.) söz konusu âyetleri okumadığını zannediyoruz. Bazen sahabenin, çokça da sonradan gelen herhangi bir râvinin, ilgili hadisi, âyetin mânâsına muvafık görmesi neticesinde, bu sîga ile rivâyet edilen tefsirlerin çoğunun meydana geldiği kanaatindeyiz. Fakat her hâlukârda, âyetin mânâsına uyduğunu gösterir. Misal olarak bu rivâyetlerden birini zikredelim:

... عَنْ بَهْزِ بْنِ حَكِيمٍ عَنْ أَبِيهِ، عَنْ جَدِّهِ انَّهُ سَمِعَ النَّبِيَّ ﷺ يَقُولُ فِى قَوْلِهِ ﴿كُنْتُمْ خَيْرَ أُمَّةٍ أُخْرِجَتْ لِلنَّاسِ﴾ (آل عمران: ١١٠) قَالَ: أَنْتُمْ تُتِمُّونَ سَبْعِينَ أُمَّةً، أَنْتُمْ خَيْرُهَا وَأَكْرَمُهَا عَلَى اللهِ.

"Siz insanlar için çıkarılmış en hayırlı bir ümmetsiniz..." (Âl-i İmrân, 110) âyeti hakkında, Resûlullah'ın (s.a.s.) "Siz daha önce gelmiş olan yetmiş ümmetin en hayırlısı ve Allah katında en kerim olanısınız." dediği rivâyet olunmaktadır.[14] Bu neviden başka misaller de mevcuttur.[15]

---

12 İbn Kesîr, 4/527 (İbn Ebî Hâtim'den, ayrıca âyet zikri geçmeksizin Ahmed İbn Hanbel ve Müslim'den.)

13 Bu neviden bir başka âyet tefsiri, **Zuhruf, 77** hakkında: İbn Kesîr, 6/240 (Buhârî'den.)

14 *Tefsiru Abdirrezzak*, v. 6b; Abd İbn Humeyd, *Müsned*. v. 61b; Tirmizî, *Tefsir*; Taberî, 7/104, Ha. No. 7622; *Tefsiru İbn Ebî Hâtim*, v. 55a; Ahmed M. Şakir ayrıca şunlara nisbet eder: İbn Mâce, Ha. No. 4288; Hâkim, *Müstedrek*, 4/84; Ahmed İbn Hanbel, *Müsned*, 5/3; *Sünenü'd-Dârimî*, 3/313.

15 Başka misaller için bakınız: **Nebe, 23** hakkında: İbn Kesîr, 7/198 (İbn Ebî Hâtim'den). **Âl-i İmrân, 134** hakkında: *Tefsiru Abdirrezzak*, v. 14a; Ebû Dâvud, Ha. No. 4778; İbn Kesîr,

2- Hz. Peygamber'in (s.a.s.) Âyet Hakkında Sual Açtıktan Sonra Âyetin Mânâsını Açıklaması:

Bu, Resûlullah'ın (s.a.s.) herhangi bir âyeti okuyarak "mânâsı nedir bilir misiniz?", "Bu âyetin ne hakkında indiğini bilir misiniz?" gibi muhataplarının dikkatini çekecek bir sual sorması suretiyle olur. Sual bazen âyette geçen bir kelime ile ilgili olur. Bazı hâllerde de "Niçin güldüğümü biliyor musunuz?" gibi, âyetle ilgili olmadığı hâlde, verdiği cevap bir âyetin tefsiri olur. Maksat, etrafındakilerin zihinlerini yeni bir şey öğrenmeye hazırlamaktır, yoksa, onlardan istizahta bulunmak veya, bilip bilmediklerini anlamak değildir. Zaten ashab, bildikleri bir şey olsa bile, Resûlullah'a karşı söylemelerine, edepleri müsait değildi. Onun için cevap, hemen hemen her zaman "Allah ve Resûlü çok iyi bilir." şeklinde olurdu.

Birinci Misal:

... عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ عَنْ رَسُولِ اللهِ ﷺ أَنَّهُ قَالَ: أَتَدْرُونَ فِيمَ أُنْزِلَتْ هَذِهِ الْآيَةُ ﴿وَمَنْ أَعْرَضَ عَنْ ذِكْرِي فَإِنَّ لَهُ مَعِيشَةً ضَنْكًا وَنَحْشُرُهُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ أَعْمَى﴾ (طه:١٢٤) اَتَدْرُونَ مَا الْمَعِيشَةُ الضَّنْكُ؟ قَالُوا: اَللهُ وَرَسُولُهُ أَعْلَمُ: قَالَ: عَذَابُ الْكَافِرِ فِى قَبْرِهِ. وَالَّذِى نَفْسِي بِيَدِهِ إِنَّهُ لَيُسَلَّطُ عَلَيْهِ تِسْعَةٌ وَتِسْعُونَ حَيَّةً.

Hz. Peygamber (s.a.s.), *"Kim Benim zikrimden yüz çevirirse onun hakkı da dar bir geçimdir ve Biz onu Kıyamet günü kör lolarak diriltir, duruşmaya getiririz."* (Tâha, 124) âyeti, biliyor musunuz kimin hakkında inzal buyurulmuştur? diye sorunca dediler ki: "Allah ve Resûlü pek iyi bilir." Bunun üzerine O şöyle buyurdu: O, kâfirin kabrinde göreceği azaba dairdir..." Hz. Peygamber bundan sonra, ona doksan dokuz yılan musallat kılınıp, Kıyamete kadar onu ısıracaklarını bildirmiştir.[16]

İkinci Misal:

... عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ قَالَ: قَرَأَ رَسُولُ اللهِ ﷺ هَذِهِ الْآيَةَ ﴿يَوْمَئِذٍ تُحَدِّثُ أَخْبَارَهَا﴾ (الزلزال: ٤)

2/116. **Necm, 42** hakkında: İbn Kesîr, 6/463. (Beğâvî'den)

16 Taberî (Halebî), 16/228; İbn Kesîr, 4/544-545, (Bezzâr'dan); Ebû Ya'lâ, *Müsned*, v. 300a; Hâkim, *Müstedrek*, 2/381 (Ebû Said'den).

قَالَ: أَتَدْرُونَ مَا أَخْبَارُهَا؟ قَالُوا: اَللّٰهُ وَرَسُولُهُ أَعْلَمُ. قَالَ: فَإِنَّ أَخْبَارَهَا أَنْ تَشْهَدَ عَلَى كُلِّ عَبْدٍ وَأَمَةٍ بِمَا عَمِلَ عَلَى ظَهْرِهَا أَنْ تَقُولَ عَمِلَ كَذَا وَكَذَا يَوْمَ كَذَا وَكَذَا فَهَذِهِ أَخْبَارُهَا."

Resûlullah (s.a.s.) *"O gün (yer) bütün haberlerini anlatacaktır."* (Zilzal, 4) âyetini okuyarak, "Onun haberleri nedir, bilir misiniz?" dedi. "Allah ve Resûlü pek iyi bilir." dediler. Buyurdu: "Onun haberleri, sırtında taşıdığı her erkek ve kadın hakkında, "falan gün, falan şeyi yaptı" diyerek şahitlik etmesidir."[17]

Üçüncü Misal:

Enes (r.a.) diyor ki: Hz. Peygamber'in huzurunda bulunuyorduk. Güldü ve "Biliyor musunuz neye gülüyorum?" dedi. "Allah ve Resûlü pek iyi bilir." dediler. Buyurdu ki: "Kıyamet gününde, kulun Rabbiyle mücadele etmesine gülüyorum (şaşıyorum)." Kul diyecek ki: Ya Rabbi, Sen beni zulümden masun kılmadın mı? Cenab-ı Allah: "Evet!" Kul: "Öyleyse ben kendim hakkında, sadece kendimden şahit isterim, başkasını kabul etmem." Allah Teâlâ: "Şahit olarak Ben kâfi değil miyim, kirâmen kâtibin melekleri kâfi değil mi?" diye defalarca tekrar buyurur. Sonra da o kulun ağzı mühürlenir, azaları ne yapmışsa anlatır. O kul: "İstemiyorum sizi, defolun, ben de sizi müdafaa ediyordum." der.[18]

Görüldüğü üzere, insanın kendisi aleyhindeki şahitliği bildirilerek şu âyetler tefsir edilmiştir: "Nihayet oraya vardıklarında kulakları, gözleri ve derileri, yaptıkları hakkında onların aleyhine şahitlik ettiler, derilerine dediler ki: *"Niçin aleyhimize şahitlik ettiniz?.."* (Fussilet, 21-22). Bu nevin başka misalleri de vardır.

3- Muhtelif Şahısların Sormaları Üzerine Açıklamaları:

a) Çok sual sormanın nehyedilmesi meselesi:

Kur'ân Arapların belâgata çok ehemmiyet verdikleri, beliğ sözü anlayarak tesirinde kaldıkları bir devrede nâzil oldu. Sonraları yabancı milletlerle

[17] Tirmizî, *Tefsir*; *Tefsiru'n-Nesâî*, v. 118a; Ahmed İbn Hanbel, *Fethu'r-Rabbânî*, 18/234; Hâkim, *Müstedrek*, 2/532; İbn Kesîr, 7, 349; Süyûtî, *Dürru'l-Mensur*, 6/380.

[18] Müslim, 53, Ha. No. 18; Bezzâr, *Müsned*, v. 18a-18b; Taberî (Halebî), 24/107; İbn Kesîr, 6/168, 642.

karışmaları neticesinde Arapların çoğunun anlayamaz hâle geldiği, lisana müteallik bazı Kur'ânî incelikleri, sahabe umumiyetle idrak ediyordu. Yalnız çeşitli sebepler dolayısıyla, aralarında Kur'ân'ı anlama bakımından farklılıklar vardı. Daha önce görmüş olduğumuz gibi, lisana vakıf olmakla bilinemeyecek hususlar bulunduğundan, onlar bazı hâllerde Hz. Peygamber'e (s.a.s.) sormaya muhtaç oluyorlardı. Sualler, ne şekilde amel edeceklerini öğrenmek için bir kısım âyetlerle ilgili olduğu gibi, bazen Kur'ân'daki veciz kelimeler sebebiyle, yahut iki veya daha çok ihtimalin mevcut olduğu hâllerde, onlardan birinin tercih edilmesi sebebiyle oluyordu.[19] Bazen merakın tahrik etmesi neticesinde, gaybî veya uhrevî bir meseleyi öğrenmek arzusu ile oluyordu.

Sual sorma hakkında, birtakım kayıtları ve tahditleri ihtiva eden âyetler olduğu gibi, Peygamberimiz'in (s.a.s.) nehye delâlet eden hadisleri, sahabenin de bir vakıa olarak nehyi ikrar eden haberleri vardır. Bilindiği gibi, öğrenme arzusu ile sorulan faydalı sorular olduğu gibi eğlenmek, istihfaf etmek, müşkil durumda bırakmak gayeleriyle sorulan yahut inkâr edası ile yöneltilen veya neticesine fayda terettüp etmeyen sualler de bulunabilir. Varid olan nehiyler bu kabîl sualler içindir. Ancak nasların zahirine bakarak, nehyin şümulünü geniş telâkki eden ve genişletmek isteyen kimseler de olmuştur. Şimdi nehye dair âyet, hadis ve haberleri serd edeceğiz.

"Ey iman edenler! Açıklandığı takdirde hoşunuza gitmeyecek şeyleri sormayın! Eğer Kur'ân'ın indirilmesi esnasında onları sorarsanız, size açıklanır. Hâlbuki Allah onları bağışlamış, sizi onlardan muaf tutmuştur. Çünkü Allah Ğafur'dur, Halim'dir (affi ve müsamahası geniştir). Sizden önce bir topluluk o kabîl şeyleri sormuş, sonra da onlar sebebiyle kâfir olmuşlardı." (Mâide, 101-102)

Bu âyetin nüzûl sebebi olarak muhtelif hâdiseler rivâyet edilmiştir.[20] Taberî'nin dediği gibi "Sebebi, çok sual sorarak Peygamber'i iz'aç etmeleridir. Babasının kim olduğunu soran, haccın her sene mi olduğunu soran

19 Süyûtî, *İtkân*, 2/174.

20 Âyetin nüzûl sebepleri için bkz. Taberî, 11/98-112; Buhârî, *Tefsir*, 5/190; Ahmed İbn Hanbel, *Fethu'r-Rabbânî*, 18/133; Tirmizî, *Tefsir*; *Tefsiru'n-Nesâî*, 5/110; İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*. 9/350-351; Süyûtî, *Dürru'l-Mensur*, 2/336.

ve buna benzer sorular soranlar hakkında nâzil olduğu anlaşılmaktadır. Zira bu hususlarda sahih haberler varid olmuştur."[21]

Nehiy konusunda bir başka âyet meali şöyledir: *"Yoksa siz daha önce Mûsâ'dan istendiği gibi Resulünüzden de olur olmaz şeyler istemek, onu sorguya çekmek mi istiyorsunuz? Kim imana bedel inkârı alırsa, artık doğru yoldan sapmış olur."* (Bakara, 108)

Bu mevzudaki hadislere gelince. Ebû Hureyre'den rivâyete göre, Resûlullah hac âyetini tebliğ ettiğinde, bir adam haccın her sene için mi farz olunduğunu sordu. Resûlullah: "Evet, dersem farz olur. Farz olduğu hâlde terk ederseniz saparsınız. Ben bir şey söylemediğim müddetçe, siz de sükût edin (sormayın). Zira sizden önceki milletleri, çok sormaları ve peygamberlerine karşı olan ihtilâfları mahv etmiştir!.."[22]

Mâmer İbn Raşid ile Tirmizî rivâyetinde farklı olarak

"Ben sizi kendi hâlinize bıraktıkça, siz de beni bırakın; size bir şey söylediğimde ise derhal benden öğrenin. Sizden önceki ümmetlerin helâkine sebep olan şey, çok sual sormaları olmuştur."[23]

"Allah birtakım hudutları çizdi, onları aşmayın! Birtakım farzları koydu onları zayi etmeyin. Bazı şeyleri haram kıldı, onları çiğnemeyin! Bazı hususları ise, –unuttuğundan, değil, merhamet sebebiyle– terk edip (bildirmedi), siz de böylece kabul edip kurcalamayın!"[24] şeklindedir. Bu ve bu mânâdaki hadislerle Hz. Peygamber (s.a.s.) tebliğ ettiği emirlerin yerine getirilmesini, meskût geçilen hususların kurcalanmamasını emretmektedir. Şu hadis bunu daha sarih olarak belirtmektedir:

Söz konusu hadisinde Resûlullah (s.a.s.) şöyle demektedir: "Müslümanların içinde, şüphesiz büyük günah sahibi olan, o kimsedir ki insanlara haram edilmedik bir şeyin hükmünü sorar da o, sırf bu sualden dolayı haram kılınmış olur."[25]

---

21 Taberî, 11/112.

22 *Tefsiru'n-Nesâî*, 5/110; Tirmizî, *Tefsir*; Ahmed İbn Hanbel, *Müsned*, 2/447-448; Hâkim, *Müstedrek*, 2/293; Buhârî, *İ'tisâm*, 2. bab; Taberî, 11/105; Müslim, *Hac*, No. 411.

23 Ma'mer İbn Raşid, *Câmi'*, v. 36b-37a; Tirmizî, *İlim*, 17. bab.

24 Süyûtî, *Dürru'l-Mensur*, 2/336 (Hâkim'in "sahih" saydığını söyleyerek).

25 Müslim, 43, Ha. No. 133; Buhârî, *İ'tisâm*, *bâb mâ yukrahu min kesreti's-suâl*; Ebû Dâvud, Ha. No. 4610.

Sahabeden Enes İbn Mâlik, "Biz, Kur'ân'da Resûlullah'a bir şey sormaktan nehyolunmuştuk." demektedir.[26] Yine aynı sahabî bir başka haberde şöyle diyor. "Resûlullah'a bir şey hakkında sual sormaktan nehiy olunmuştuk. Bundan dolayı çöl ahalisinden akıllı bir kimsenin gelmesi, Peygamber'e sual sorup bizlerin de onu dinlememiz hoşumuza giderdi."[27] Nevvâs İbn Sem'ân da bu mevzuda şöyle diyor:

"Ben Medine'de Resûlullah'ın maiyetinde bir sene (bir ziyaretçi gibi) ikamet ettim. Beni vatanımdan hicret edip Medine'ye yerleşmekten, ancak Resûlullah'a (bol bol) sual sormak hevesi menediyordu. Zira herhangi birimiz Medine'ye hicret edip orada vatan tuttuğu zaman, artık Resûlullah'a bir şeyin mahiyetinden sual soramazdı, işte ben Medine'de misafir iken Resûlullah'a birr ve ismin[28] mahiyetini sordum. Resûlullah: "Birr, ahlâkın güzelliği, ism ise, vicdanını tırmalayıp seni huzursuz kılan ve insanların muttali olmalarını istemediğin şeydir." buyurdu.[29]

Kâdı İyâz'ın açıklamasına göre, Resûlullah (s.a.s.) böyle sual sorma imkânının Medine'de yerleşen muhacirlere değil, muvakkaten ikamet eden ziyaretçilere veriyordu. Muhacirler de bedevîlerden ve diğerlerinden, böyle ziyarete gelen yabancıların sual sormaları ile ferahlıyorlardı. Çünkü yabancılar hem sual sormak hususundaki meşakkati yükleniyorlar, hem de bunda mazur tutuluyorlardı. Muhacirler de onlara verilen cevaptan istifade ediyorlardı.[30]

Berâ İbn Âzib, Ebû Ya'lâ'nın kendisinden rivâyetine göre şöyle demiştir: "Bazen Resûlullah'a bir şey hakkında sormak isterdim, bir sene geçtiği hâlde onun mehabetinden sormaktan çekinirdim. Doğrusu biz, bedevîlerin gelmesini temenni ederdik."[31]

Ebû Ümame anlatıyor: "Resûlullah'ın ashabı derlerdi ki, Allah bedevîlerle ve onların sualleriyle bizi müstefid ediyordu. Bir gün bedevînin biri gelerek, "Allah Kur'ân'da eza verici bir ağaç zikrediyor. Cennet'te insanı

---

26 Müslim, *İman*, Ha. No. 10.
27 Aynı yer, Ha. No. 11.
28 Bkz. Mâide, 2
29 *Sahih-i Müslim ve Tercemesi*, Mehmed Sofuoğlu, İstanbul, 1390/1970, 8, 21.
30 Aynı yer.
31 İbn Kesîr, 1/266.

inciten ağacın olacağını sanmazdım." deyince Hz. Peygamber: "Hangi ağaç?" diye sormuş, bedevî: "Sidr: Arabistan Kirazı, zira onun insana batan dikenleri vardır." diye cevap vermişti. Bunun üzerine Resûlullah buyurdu ki: "Allah Teâlâ "Dikensiz kiraz ağaçları" (Vâkıa, 28) buyurmuyor mu? Allah onların dikenlerini gidermiş ve her dikenin yerine bir meyve koymuştur. O ağaç öyle meyve verir ki, her bir meyvenin yetmiş iki çeşit tadı bulunur, o tatlardan hiç biri diğerini tutmaz."[32]

Bir defasında ashab, bir a'rabîyi, Ahzâb sûresi 23'te geçen *"adadığını ödeyenler"*'in, kimler olduğunu Resûlullah'tan (s.a.s.) sormaya teşvik etmişlerdi. Râvî Talha anlatıyor: Bedevî sorunca Hz. Peygamber cevap vermedi, tekrar sordu yine cevap vermedi. Sonra ben mescidin kapısından çıkarken buyurdu ki: "Adadığını ödeyenleri soran nerede?" dedi. Bedevî: "Benim." deyince " (beni göstererek) işte bu adadığını ödeyenlerdendir" buyurdu.[33]

İbn Abbas da ashabın sual sorma hakkındaki tutumlarını şu sözleriyle ifade etmektedir.[34] "Resûlullah'ın ashabından daha hayırlı olan hiç kimse görmedim. Resûlullah aralarından ayrıldığında, ondan sadece on üç mesele sormuş bulunuyorlardı. O meselelerin hepsi de Kur'ân'da mevcuttur: *"Sana haram olan o ayı, ondaki muharebeyi sorarlar..."* (Bakara, 217) *"Sana kadınların ay hâlini de sorarlar..."* (Bakara, 222) gibi. Onlar sadece kendilerine faydası olan şeyleri sorarlardı".

Bezzâr'ın rivâyetine göre, onların sordukları meseleler on iki tane olup hepsi de Kur'ân'dadır.[35] İbn Abdi'l-Berr'in rivâyetinde on üç tane olduğu görülür.[36] Razî ise on dört mesele olarak irad eder.[37] Hem Dârimî, hem de Bezzâr'ın isnadları sahih, ricalleri mâruftur. Şatıbî مَا كَانُوا يَسْأَلُونَ إِلاَّ عَمَّا يَنْفَعُهُمْ

32 Hâkim, *Müstedrek*, 2/479 (Zehebî, Hâkim'in tashihine muvafakat eder); İbn Kesîr, 6/519 (İbn Ebî Dâvud'dan), 6/518-519'da aynı hadisi İbnü'n-Neccâr'dan); Süyûtî, *Dürru'l-Mensur*, 6/154.

33 Taberî, 21/147; Tirmizî, *Tefsir*.

34 Dârimî, *Sünen*, 1/48, Ha. No. 127.

35 İbn Kesîr, 1/266; Süyûtî, *İtkân*, 1/197-198.

36 *Câmiu Beyâni'l-İlm*, 2/173.

37 Süyûtî, *İtkân*, 2/197-198, Süyûtî diyor ki: İmam Razî "on dört" lâfzı ile îrad eder ve bu âyetleri şöyle tadad eder: **Bakara, 186, 189, 215, 217, 219, 220, 222; Mâide, 4; Enfâl, 1; Nâziât, 42, Tâhâ, 105; İsrâ, 85; Kehf, 83.** Bu son iki âyette, ruh ile Zülkarneyn'i soranlar Mekke müşrikleri ile Yahudilerdir. (Bkz. Vâhidî, *Esbâbu'n-Nüzûl*, s. 168, 172.) Sahabenin sualleri, sahih rivâyette olduğu gibi on iki tane olarak kalır.

"Sadece kendilerine faydası olan şeyleri sorarlardı." kısmından sonra: يَعْنِي أَنَّ هَذَا كَانَ الْغَالِبَ عَلَيْهِمْ "Yani onların durumları ekseriya böyle idi." diyerek istisnaların olabileceğine işaret etmektedir.[38]

İbn Abbas bu sözüyle, Müslümanlar arasında sonradan iştihar eden mâruf "sahabe" tarifi şümulüne giren insanların değil de Resûlullah'la (s.a.s.) musahabeti fazla olan, ona yakın ve ileri gelen ashabı kasdetmiş olmalıdır. Az önce naklettiğimiz, sualden nehye dair sahabe haberlerinden de, ashabdan biri tarafından kullanılan "ashab-ı Resûlillah" tabiriyle, onlardan ileri gelenlerinin maksut olduğuna istidlâl edebiliriz. Bu tarzda tevcih edilmezse, İbn Abbas'a nisbet edilen bu söz doğru olmaz. Zira Hz. Peygamber'e (s.a.s.) bunların haricinde, Kur'ân tefsirine dair çok sualler sorulmuştur.

Bu söz, ashabın fazla, lüzumsuz ve iz'aç edici sualler sormadığı hakikatini ifade ederse de, istisnaları olmadığı söylenemez. Kur'ân-ı Kerîm'de, -bu on iki veya on üç meseleyi tâdat eden âlimlerin dahil etmedikleri- bunlardan başka, Müslümanlar tarafından sorulduğu anlaşılan iki mesele daha görmekteyiz: *"Senden kadınlar hakkında fetva isterler. De ki: Onlara dair fetvayı size Allah veriyor..."* (Nisâ, 127) ve *"Senden fetva isterler. De ki: "Allah, kelâlenin yani babası ve çocuğu olmayanın mirası hakkındaki hükmü (şöylece) açıklar..."* (Nisâ, 176) Aynı zamanda, gelecek haberden, Ömer İbn el-Hattâb'ın bu ikinci meseleyi Hz. Peygamber'e (s.a.s.) sormuş olduğunu anlamaktayız:

"Hz. Ömer, Cuma günü hutbede, cemaata dedi ki: Arkamda, bana göre kelâleden daha mühim bir mesele bırakmıyorum. Onun hakkında Resûlullah'a sormuştum, bu mevzuda olduğu kadar, hiç bir zaman bana öylesine sert davranmamıştı, öyle ki kargıyla boğazıma dokundurarak "Nisâ sûresinin sonundaki yaz âyeti[39] sana yeter!" demişti."[40]

38 Şatıbî, *Muvâfakât*, 4/214.

39 Kelâle hakkında olan **Nisâ, 12** âyeti kışın nâzil olduğundan ona *"âyetü'ş-şitâ"*, **Nisâ, 176** âyeti ise yazın nâzil olduğundan buna da *"âyetü's-sayf"* denilmiştir. Yazın nâzil olan bu âyet, bir çok sahabenin beyanına göre, en son inen ahkâm âyetidir, (*Hak Dini Kur'ân Dili*, 2/1540). Kelâlenin tarifi ve hükmü, miras bahsinde münakaşalıdır. Hz. Ebû Bekr'in ihtiyarına göre, valideyn ile çocuktan başka olan, Hz. Ömer'e göre ise sadece çocuktan başka olan varislerdir. Hz. Ömer bu âyetteki çocuğu olmaksızın kaydını, kelâlenin tarifine bir işaret gibi mülâhaza edermiş. (*Hak Dini Kur'ân Dili*, 2, 1310'dan)

40 Ahmed İbn Hanbel, *Fethu'r-Rabbânî*, 18/123; Taberî, 9/441, Ha. No. 10886. (Orada Ahmed M. Şakir ayrıca Müslim'e nisbet eder.)

Geçen misalden Resûlullah'ın (s.a.s.) bir sual karşısında kızdığını anlıyoruz. Cevabında "sana yeter" dediği âyet, kelâle hakkında nisbeten beyanı muhtevidir. Muhtemelen Peygamberimiz (s.a.s.), Hz. Ömer gibi birisine, o âyetteki beyanın kâfi gelmesi gerektiği kanaatinde olduğundan, tafsilât vermeye lüzum görmemişti. Maamafih suali tamamen cevapsız da bırakmış sayılmaz. Bu hâdiseye bakarak, sual sormanın mutlak bir şekilde mezmum olduğuna istidlâl edilemez.

Bunların yanında, -şimdiye kadar zikrettiğimiz haberler kadar meşhur olmamakla beraber- sual sormaya teşvik eden bir hadisi de kaydetmek isteriz: Mikdâd diyor ki: Hz. Peygamber'e dedim ki: "Senden işittiğim bir şeyde şüphem var." Buyurdu: "Herhangi bir işte şüphe eden, onu benden sorsun."[41]

Ayrıca faydalı meseleleri sormaya teşvik eder mahiyette şu âyetler de görülmektedir: *"Eğer bilmiyorsanız ehl-i zikre sorun."* (Enbiyâ, 7)[42] *"Halbuki onlar bu haberi peygambere ve aralarındaki yetkili zatlara arzetselerdi elbette işin içyüzünü araştırıp ortaya çıkaranlar, onun mahiyetini, haberin neye delâlet ettiğini bilirlerdi..."* (Nisâ, 83)

Suali nehyeder mahiyetteki, tafsilâtlı olarak sıralamış olduğumuz naslar, dikkatli bir şekilde düşünülürse, bu nehyin mutlak olmadığı neticesine varılır.[43] Nitekim yanlış bir zehaba kapılmayı önlemek için, bir çok âlim bu meseleyi izah etmişlerdir.

Hattabî şöyle açıklamıştır:

"Bu nehiy, ihtiyaç duyulmayan, abes olarak ve tekellüfe girerek sual soran hakkındadır; yoksa zaruret ve ihtiyaç hâlinde soran için değildir. Meselâ, Benî İsrâil'in bakara hakkındaki sualleri abesle iştigal nevindendir.

---

41 Taberî, 8/531, Ha. No. 9923.

42 Bazılarına göre bu âyetteki "ez-Zikr"den murad "Kur'ân"dır. Buna göre "ehli'z-zikr" Kur'ân'ı bilen mü'minlerdir. "Haazin". Bir hadis-i şerif meâli: Âlimin ilmine rağmen, sükût etmesi, câhilin cehline rağmen (öğrenmeyip) susması yakışmaz. Allah Teâlâ "Eğer bilmiyorsanız ehl-i zikre sorun" buyurmuştur. Taberânî: Câbir radıyallahu anh. (Hasan Basri Çantay, Kur'ân-ı Hakîm ve Meâl-i Kerîm, II. 548-580, Not: 4)

43 Hz. Ali'den Kûfe Mescidi'nin minberinden "Kitabullah'taki herhangi bir âyetten veya Resûlullah'ın herhangi bir sünnetinden sorarsanız size bildiririm." dediği sabit olmuştur, (İbn Kesîr, 6/413-414; Kurtubî, 9/6199.)

Lâkin bir hükmün açıklanmasını isteyen ve ilmî bir istifade için soran kimse, bu tehdidin şümulüne dahil değildir."[44]

Ebû Bekir İbnu'l-Arabî nehyolunan suallerin, bizzat âyetle mukayyet olduğunu belirtmiştir: "Bir gafil topluluk bu âyete (Mâide, 101) tutunarak hükme muhtaç meselelerin (navâzil), vukua gelmeden önce sorulmasını menetmişlerdir ki, doğru değildir. Zira âyette tasrih ediliyor ki nehyedilen sual, cevabında fenalaşılan, hoş karşılanmayan suallerdir. Navâzil meselelerinde bu durum söz konusu değildir."

İbnu'l-Arabî'den mezkûr mütalâayı nakleden İbn Hacer, "Onun bu sözü doğrudur; lâkin Kurtubî'nin dediği gibi, âdet-i veçhile "gafiller" tabirini kullanması doğru değildir, Müslim'in rivâyet ettiği "Müslümanların içinde büyük günah sahibi olan, o kimsedir ki insanlara haram edilmedik bir şeyin hükmünü sorar da o, sırf bu sualden dolayı haram kılınmış olur." hadisi, âyetten muradı açıklamaktadır."[45]

Şâtıbî mezmum sualleri şöyle sıralamaktadır:

1- Dinî cihetten faydası olmayan sualler. (Hz. Peygamber'e (s.a.s.) babasının kim olduğunu soran adamın suali gibi)

2- Kifayet miktarı bilgi sahibi olunduğu hâlde sorulan sualler (Benî İsrâil'in bakara hakkındaki sualleri gibi.)

3- Mevcut durumda ihtiyaç hissedilmeyen şeyi sormak. Bu -Allah bilir ya- hakkında hüküm nâzil olmayan meselelere mahsustur. Hz. Peygamber'in (s.a.s.): "Ben sizi kendi hâlinize bıraktıkça siz de beni kendi hâlime bırakın." sözü ile: "Allah Teâlâ, bazı hususları da, unuttuğundan değil, size merhametinden dolayı bildirmeyip, meskût geçmiştir, binaenaleyh siz de onları kurcalamayın!" sözü buna delâlet etmektedir.

4- Resûlullah'ın (s.a.s.) açıkça nehyettiği zor, çetrefilli meseleleri sormak.

5- Hükmün illetini sormak.

6- Tekellüf derecesinde sormak.

44 M. Muhyiddin Abdulhamid. (Ebû Dâvud, Ha. No. 4610 şerhinde)
45 İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, 9/349.

7- Kitap ve Sünnete re'yle karşı çıkmak gayesiyle sormak.

8- Kur'ân'ın müteşabihatı hakkında sormak.

9- Selef-i salihîn arasında cereyan eden hâdiseyi sormak.

10- Hasmı zelil etmek, ilzam etmek ve galebe talebiyle sormak.

"Bizim tanrılarımız mı iyi yoksa o mu?" dediler. Bunu sadece tartışma için ortaya attılar. Doğrusu onlar kavgacı bir kavimdir." (Zuhruf, 58)

"İnsanlardan öylesi vardır ki dünya hayatına dair sözü, hoşuna gider. Kalbinde olana (yani sözünün özüne uyduğuna) da Allah'ı şahid tutar. Oysa o hasımların en yamanıdır" (Bakara, 204) gibi âyetlerde, zemmedilen durum budur.[46]

Böylece sual sormanın mutlak bir şekilde menedilmemiş olduğunu gördükten sonra, bir kısım âyetler hakkında Müslümanların Resûlullah'a tevcih ettikleri sualleri ele alacağız.

b) Müslümanlar tarafından sorulan sualler:

1- Müphemin tayinine dair sualler:

Kur'ân'da bazı hususlar müphem bırakılmış, kasten tayin edilmemiştir. Tayin etmemek şu gayelere matuftur: Başka yerde açıklandığından ihtiyaç olmaması, şöhreti sebebiyle bilinmesi, setredilmesinin murat olması, tayininde zikre değer bir fayda bulunmaması, hükmün umumi olduğuna dikkat çekme, ismi zikretme yerine mükemmel bir tavsifle tazim etme yahut eksik tavsifle tahkir etme gayesiyledir.[47] Bazı Müslümanlar, Kur'ân'daki bazı müphemleri sormuş, Resûlullah da onları tayin etmiştir.

Birinci Misal:

İbn Abbas dedi ki: Birisi Hz. Peygamber'den Sebe hakkında (Sebe, 15) sorup, "Ey Allah'ın Resûlü! Sebe nedir, erkek mi kadın mı yoksa bir yerin mi adıdır?" Resûlullah buyurdu ki: "Bir adamın adıdır; onun on evlâdı oldu. Onlardan altısı Yemen'e, dördü de Şam'a yerleşti. Yemen'dekileri

46 Şatıbî, *Muvâfakât*, 4/218-219. (Hülâsa olarak)

47 Süyûtî, *İtkân*, 2/145.

Mezcih, Kinde, Ezd, Eş'ariyyûn, Enmâr ve Himyer'dir, hepsi de Arap'tır. Şam'dakiler ise: Lahm, Cüzam, Âmile ve Gassan'dır."[48]

İkinci Misal:

Hz. Ali: "Resûlullah'tan hacc-ı ekber gününü sordum, o da: "Kurban bayramı günüdür." dedi."[49]

Üçüncü Misal: :

... عَنْ أُبَيِّ بْنِ كَعْبٍ قَالَ: سَأَلْتُ رَسُولَ اللهِ ﷺ عَنْ قَوْلِ اللهِ تَعَالَى ﴿وَأَرْسَلْنَاهُ إِلَى مِائَةِ أَلْفٍ أَوْ يَزِيدُونَ﴾ قَالَ عِشْرُونَ أَلْفًا.

Ubey İbn Kâ'b bildiriyor: *"Onu (Yûnus'u) yüz bin insana, ya da daha fazla olanlara peygamber gönderdik."* (Saffât, 147) âyetindeki (fazlalığı) sordum, Resûlullah "yirmi bin" dedi.[50] Bu nevin başka misalleri de vardır.[51]

2 - Mücmel âyetler hakkındaki sualler:

Mücmel, delâleti vâzıh olmayan, maksadın kat'î olarak anlaşılması için beyan edilmesi gereken söze denir. Kelimenin lügatte müşterek olması, zamir merciinin ihtilâflı olması, atıf veya isti'naf ihtimali, lâfzın garabeti icmal sebepleri arasındadır.[52]

---

48 Ahmed İbn Hanbel, *Fethu'r-Rabbânî*, 18/249-250; Tirmizî, *Tefsir*; Taberî (Halebî), 22/76; İbn Kesîr, 5/539 (İsnad için hasen der. Ayrca İbn Abdi'l-Berr'e nisbet eder.); İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, 10/154 (Hâkim'in tashihini söyleyerek).

49 Tirmizî, *Tefsir* ve *Hac*, 110. bab, Ha. No. 957; Aynı hadis sual kaydı olmayarak İbn Ömer'den: Ebû Dâvud, Ha. No. 1945; Hâkim, *Müstedrek*, 2/331; Taberî, 14/124, Ha. No. 16447; İbn Kesîr, 3/361-362.

50 Taberî, (Halebî), 23/104; Tirmizî, *Tefsir* (garip diyerek); İbn Kesîr, 6/37 (Fazla olarak İbn Ebî Hâtim'den).

51 Meselâ, **Ahzâb, 23** hakkında: Tirmizî, *Tefsir*; Taberî (Halebî), 21/147; İbn Mâce, *Mukaddime*, 11; İbn Kesîr, 5/439-440.
Muhammed, 38 hakkında: Tirmizî, *Tefsir*; Taberî (Halebî), 26, 66; İbn Kesîr, 6/325.
Fecr, 3 hakkında: Tirmizî, *Tefsir*; Sa'lebî, 4, v. 1597a.
Necm, 13 hakkında: Tirmizî, *Tefsir*; *Tefsiru'n-Nesâî*, v. 96a; Müslim, 1, Ha. No. 291; Taberî, 27/50.

52 Süyûtî, *İtkân*, 2/18-19.

Birinci Misal:

... عَنِ ابْنِ عُمَرَ قَالَ: قَامَ رَجُلٌ إِلَى رَسُولِ اللهِ فَقَالَ: مَا السَّبِيلُ؟ قَالَ: اَلزَّادُ وَالرَّاحِلَةُ ...

Haccın farziyyetine dair âyette *"... Ona bir yol bulabilenlerin (gücü yetenlerin) Beyti haccetmesi Allah'ın insanlar üzerinde hakkıdır..."* (Âl-i İmrân, 97) buyurulmaktadır. Bir adam buradaki "yol"un mânâsını sorunca, Resûlullah (s.a.s.) "azık ile binek" olduğunu bildirmiştir.[53]

İkinci Misal:

... عَنْ أُمِّ هَانِئٍ رَضِيَ اللّٰهُ عَنْهَا أَنَّهَا سَأَلَتْ رَسُولَ اللّٰهِ ﷺ: قُلْتُ يَا رَسُولَ اللّٰهِ: أَرَأَيْتَ قَوْلَ اللّٰهِ تَبَارَكَ وَتَعَالَى ﴿وَتَأْتُونَ فِي نَادِيكُمُ الْمُنْكَرَ﴾ (العنكبوت: ٢٩) مَا كَانَ ذٰلِكَ الْمُنْكَرُ الَّذِي كَانُوا يَأْتُونَهُ، قَالَ: كَانُوا يَسْخَرُونَ بِأَهْلِ الطَّرِيقِ وَيَحْذِفُونَهُمْ.

Ümmü Hâni: *"... Toplantı yerinde meşru olmayanı yapacak mısınız?"* (Ankebût, 29) âyetinde bildirilen "meşru olmayan" işin ne olduğunu sorunca, Resûlullah "Yoldan geçenlerle alay ediyorlar ve onlara fiske hâlinde taş atıyorlardı." demiştir.[54]

Üçüncü Misal:

عَنْ مَحْمُودِ بْنِ الرَّبِيعِ: لَمَّا نَزَلَتْ ﴿أَلْهَاكُمُ التَّكَاثُرُ﴾ فَقَرَأَهَا حَتَّى بَلَغَ ﴿لَتُسْئَلُنَّ يَوْمَئِذٍ عَنِ النَّعِيمِ﴾ (التكاثر: ٨) قَالُوا يَا رَسُولَ اللّٰهِ: عَنْ أَيِّ نَعِيمٍ نُسْئَلُ؟ وَإِنَّمَا هُمَا الْأَسْوَدَانِ اَلْمَاءُ وَالتَّمْرُ وَسُيُوفُنَا عَلَى رِقَابِنَا وَالْعَدُوُّ حَاضِرٌ فَعَنْ أَيِّ نَعِيمٍ نُسْئَلُ؟ قَالَ: أَمَّا انَّ ذٰلِكَ سَيَكُونُ.

Mahmud İbn er-Rebî diyor ki: ﴿أَلْهَاكُمُ التَّكَاثُرُ﴾ nâzil olunca Resûlullah sûreyi bize okudu, *"Sonra o gün size verilen nimetlerden elbette sorulacaksınız."* (Tekâsür, 8) âyetine gelince, yanındakiler: "Hangi nimetlerden sorulacağız ki

---

53 Süfyân Sevrî, *Tefsir*, s. 37; Tirmizî, *Tefsir*; Taberî, 7/39; İbn Mâce, Ha. No. 2496, 2897 (İbn Abbas'tan); İbn Ebî Hâtim, v. 48a; İbnü'l-Münzir, v. 48b. (Hasanu'l-Basrî'den mürsel olarak); *Tefsiru Abdirrezzak*, v. 6a (Katâde'den mürsel olarak); Ali Müttakî, *Kenzu'l-Ummâl*, 2/2 (İmam Şafiî ile Tirmizî ve Beyhakî'den (Hz. Âişe'den). Süyûtî, *Dürru'l-Mensur*, 2/56.

54 Hâkim, *Müstedrek*, 4/283 (Zehebî tashihine muvafakat eder); Ahmed İbn Hanbel, *Fethu'r-Rabbânî*, 18/227; Taberî (Halebî), 20/145; Tirmizî, *Tefsir*.

ola ola bir suyumuz, bir de hurmamız var, kılıçlarımız boynumuzda asılı (her an savaş içindeyiz), düşmanımız ise karşıda, daha neden sorulacak bize?" deyince buyurdu ki: "Bu nimetler ileride olacaktır."[55] Gönül ferahlığının,[56] sıhhat ve emniyetin,[57] karın doyurma, soğuk su, gölge, güzel ve normal yaratılışın, uyku lezzetinin;[58] insanı örtecek esvabın, başını sokacak evin[59] sorulacak nimetler cümlesinden olduğuna dair rivâyetler de vardır. Mücmel âyetler hakkında sualler azımsanmayacak kadar çoktur.[60]

3- Lûgavî sualler:

Bazı Müslümanlara garip gelen kelimelerin Resûlullah'a (s.a.s.) sorulduğuna da rastlamaktayız.

Birinci Misal:

... عَنْ عَائِشَةَ رَضِيَ اللهُ عَنْهَا اَنَّهَا سَأَلَتِ النَّبِيَّ عَنْ هَذِهِ الْآيَةِ ﴿وَمَا جَعَلَ عَلَيْكُمْ فِي الدِّينِ مِنْ حَرَجٍ﴾ (الحج: ٧٢) قَالَ: اَلضِّيقُ

55 Ahmed İbn Hanbel, *Fethu'r-Rabbânî*, 18/335; Tirmizî, *Tefsir*; İbn Mâce, Ha. No. 4158; Humeydî, *Müsned*, 1/33, Ha. No. 61; *Tefsiru Abdirrezzak*, v. 109b; Taberî (Halebî), 30/287; İbn Kesîr, 7/363.

56 Süyûtî, *Dürru'l-Mensur*. 6/391. (Ahmed İbn Hanbel, İbn Mâce ve İbn Merdeveyh ve Hâkîm Tirmizî'den.)

57 İbn Kesîr, 7/364 (İbn Ebî Hâtim'den).

58 Aynı yer, (İbn Ebî Hâtim'den).

59 Taberî (Halebî), 30/287; İbn Kesîr, 7/363 (Ahmed İbn Hanbel'den az lâfız farkıyla).

60 Meselâ, **Zümer, 53** hakkında: Ahmed İbn Hanbel, *Fethu'r-Rabbânî*, 18/260-261; Taberî (Halebî), 24/16; İbn Kesîr, 6/100-101; İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, 10/170 (Fazla olarak Taberânî, *Mu'cemu's-Sağîr*'den).

Zümer, 63 hakkında: İbn Kesîr, 6/106 (İbn Ebî Hâtim'den), (ve Ebû Ya'lâ'dan).

Mâûn, 5 hakkında: Taberî (Halebî), 30/313; İbn Kesîr, 7/381 (Hâkim, Beyhakî, Ebû Ya'lâ, İbn Cerîr'den nakl ve merfu rivâyeti talil eder.); Süyûtî, *Dürru'l-Mensur*, 6/400.

Âl-i İmrân, 169-170 hakkında: *Tefsiru Abdirrezzak*, v. 15a-15b; Müslim, 33, Ha. No. 121; Tirmizî, *Tefsir*; İbn Ebî Hâtim ve İbnü'l-Münzir, v. 87a.

Nisâ, 123 hakkında: Ahmed İbn Hanbel, *Fethu'r-Rabbânî*, 18/121-123; Abd İbn Humeyd, *Müsned*, v. 2a; Bezzâr, *Müsned* (Murad Molla), v. 1a; *Tefsiru'n-Nesâî*, v. 25a; İbn Ebî Hâtim, v. 183b-184a; Taberî, 9/241-243.

Kevser, 1 hakkında: Buhârî, *Tefsir*, 6/93; *Tefsiru Abdirrezzak*, v. 110a.

Hz. Âişe'nin sorusu üzerine Resûlullah (s.a.s.) Hac, 78 âyetindeki "حَرَجٍ / harec" kelimesini "darlık" olarak tefsir etmiştir.[61]

İkinci Misal:

... عَنْ النَّبِيِّ ﷺ أَنَّهُ سُئِلَ عَنِ التَّسْبِيحِ، أَنْ يَقُولَ الْإِنْسَانُ: سُبْحَانَ اللهِ، قَالَ: إِنْزَاهُ اللهِ عَنِ السُّوءِ (الاسراء: ١)

Bu rivâyete göre Resûlullah'a (s.a.s.) tesbihin yani "sübhanellah" sözünün mânâsı sorulmuş, o da "Allah'ı kötülüklerden tenzih etmektir." cevabını vermiştir.[62]

Üçüncü Misal:

... عَنْ أُمِّ سَلَمَةَ قَالَتْ: قُلْتُ: يَا رَسُولَ اللهِ أَخْبِرْنِي عَنْ قَوْلِ اللهِ تَعَالَى ﴿وَحُورٌ عِينٌ﴾ (الواقعة: ٢٢) قَالَ، حُورٌ: بِيضٌ، عِينٌ: ضِخَامُ الْعُيُونِ شَفْرُ الْحَوْرَاءِ ... أَتْرَابًا: (الواقعة: ٢٧): عَلَى مِيلَادٍ وَاحِدٍ.

Ümmü Seleme diyor ki: "Ya Resûlallah, bana Allah Teâlâ'nın (Vâkıa, 22) ﴿وَحُورٌ عِينٌ﴾ kavli hakkında bilgi verir misin?" dedim. Dedi ki: "Hûr: beyaz, îyn: ceylân gözlü, etrâb: yani aynı yaştadırlar." demektir.[63] Bu hususta başka misaller de vardır.[64]

---

61 Hâkim, *Müstedrek*, 2/391. (Zehebî tashihine muvafakat eder.)

62 Taberî (Halebî), 15/2; Süyûtî, *Dürru'l-Mensur*, 1/110.

63 Taberî (Halebî), 17/188; İbn Kesîr, 6, 524 (Taberanî'den); Süyûtî, *Dürru'l-Mensur*, 6/150-151 (İbn Merdeveyh'ten)

64 Bu mevzudaki diğer misaller için bkz. **Tövbe, 114** hakkında: İbn Kesîr, 3/463 (İbn Cerîr ve İbn Ebî Hâtim'den.)
Sâffât, 48-49 hakkında: Taberî (Halebî), 23/57-58; İbn Kesîr, 6/12 ve 6/524-525 (Taberânî-'den); Süyûtî, *Dürru'l-Mensur*, 6/150-151.
Rahmân, 64 hakkında: *Dürru'l-Mensur*, 6/149 (Taberânî ve İbn Merdeveyh'ten).
Vâkıa, 28 hakkında: Hâkim, *Müstedrek*, 2/479; İbn Kesîr, 6/518-519; Süyûtî, *Dürru'l-Mensur*, 6/154-156.
Müzzemmil, 4 hakkında: Süyûtî, *Dürru'l-Mensur*, 6/277.
Bürûc, 1 hakkında: Süyûtî, *Dürru'l-Mensur*, 6/331.
Furkân, 61 ve **Nisâ, 78** hakkında: zikredilen yer.

4- Âyetten maksudun tayin edilmesi için sorulan sualler:

... عَنْ عُبَادَةَ بْنِ الصَّامِتِ أَنَّهُ سَأَلَ رَسُولَ اللهِ فَقَالَ: يَا رَسُولَ اللهِ أَرَأَيْتَ قَوْلَ اللهِ تَعَالَى ﴿لَهُمُ الْبُشْرَى فِي الْحَيَوةِ الدُّنْيَا وَفِي الْآخِرَةِ﴾ (يونس: ٦٤) فَقَالَ لَقَدْ سَأَلْتَنِي عَنْ شَيْءٍ مَا سَأَلَنِي عَنْهُ أَحَدٌ مِنْ أُمَّتِي أَوْ قَالَ أَحَدٌ قَبْلَكَ قَالَ: تِلْكَ الرُّؤْيَا الصَّالِحَةُ يَرَاهَا الرَّجُلُ الصَّالِحُ. وَفِي لَفْظٍ: يَرَاهَا الْمُسْلِمُ أَوْ تُرَى لَهُ.

Ubade İbn Samit'ten rivâyete göre o, Hz. Peygamber'e (s.a.s.) şöyle bir sual sormuştu: "Ya Resûlallah, Allah Teâlâ'nın *"Dünya hayatında da âhirette de onlara müjde vardır"* (Yûnus, 64) kavli hakkında ne dersiniz (bu müjde nedir)? Resûlullah buyurdu ki: Ümmetimden hiç kimsenin senden önce sormadığı -yahut senden önce hiç kimsenin sormadığı- bir şey sordun, âyetteki buşrâ (müjde), salih kişinin (bir lâfza göre: Müslüman kişinin) gördüğü veya ona gösterilen sadık rüyadır."[65]

Bazı hâllerde âyette varid olan kelimenin mânâsı marûf olur, fakat maksudu anlaşılmaz ve lûgavî malûmat için değil de, maksudu anlamak gayesiyle Hz. Peygamber'e (s.a.s.) sual tevcih edilir. Bu hadiste, Resûlullah (s.a.s.), Allah'ın veli kullarına dünyada ihsan edeceği müjdenin salih ve sadık rüya, olduğunu tayin etmiştir.

5- Mânâsını bildikleri ismin sıfatlarını sormaları:

a. Hüküm ifade eden ismin tavsifine dair sualler:

Birinci Misal:

... عَنْ أَبِي أَيُّوبٍ قَالَ: قُلْتُ يَا رَسُولَ اللهِ، هَذَا السَّلَامُ فَمَا الْإِسْتِئْنَاسُ؟ قَالَ: تَكَلُّمُ الرَّجُلِ بِتَسْبِيحَةٍ أَوْ تَكْبِيرَةٍ أَوْ تَحْمِيدَةٍ وَيَتَنَحْنَحُ فَيُؤْذِنَ أَهْلَ الْبَيْتِ.

Âyet, selâm vermeden ve istînas edilmeden[66] başka bir eve girmeyi menetmektedir. Ebû Eyyûb diyor ki: "Ey Allah'ın Resûlü, selâmı biliyoruz, ya istînas nasıl olur?" Buyurdu ki: Adamın subhanallah, elhamdülil-

[65] Ubâde hadisi: Ahmed İbn Hanbel, *Fethu'r-Rabbânî*, 18/175-176; Tirmizî, 35/3. bab, Ha. No. 2273; İbn Mâce, Ha. No. 3898; Hâkim, *Müstedrek*, 4/391. (İbn Hacer'e göre munkatı'dır.)

[66] Bkz. Nûr, 27.

lâh, Allahu ekber (gibi bir şey) söylemesi, öksürmek suretiyle hane halkına geldiğini bildirmesidir."[67]

... عَنْ مُعَاذِ بْنِ جَبَلٍ يَا رَسُولَ اللهِ مَا التَّوْبَةُ النَّصُوحُ؟ قَالَ: أَنْ يَنْدَمَ الْعَبْدُ عَلَى الذَّنْبِ الَّذِي أَصَابَ فَيَعْتَذِرَ إِلَى اللهِ ثُمَّ لاَ يَعُودُ إِلَيْهِ كَمَا لاَ يَعُودُ اللَّبَنُ إِلَى الضَّرْعِ.

Muâz âyette[68] emredilen "nasûh tövbe"nin nasıl olacağını sorunca buyurmuşlar ki: "Kul bulaştığı günahtan tam nadim olur, Allah'tan af diler, sütün memeye dönmemesi gibi o günaha dönmez."[69]

b. Herhangi bir ismin tavsifini istemeleri:

Birinci Misal:

... عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ عَنِ النَّبِيِّ ﷺ سُئِلَ وَقَالَ ابْنُ هَيْثَمَ سِيلَ رَسُولُ اللهِ ﷺ: مَنْ اَوْلِيَآءُ اللهِ، قَالَ: اَلَّذِينَ إِذَا رُؤُوا ذُكِرَ اللهُ.

İbn Abbas'tan rivâyete göre: *"İyi bilin ki Allah'ın velilerine korku yoktur, onlar mahzun da olmayacaklardır."* (Yûnus, 62) âyetinde geçen "Allah'ın veli kulları"nın tavsifi istenmiş, Resûlullah: "O kimselerdir ki görüldüklerinde Allah Teâlâ hatırlanır." buyurmuştur.[70]

İkinci Misal:

... عَنْ أُمِّ سَلَمَةَ قَالَتْ: قُلْتُ: يَا رَسُولَ اللهِ: أَخْبِرْنِي عَنْ قَوْلِ اللهِ ﷺ ﴿كَأَمْثَالِ اللُّؤْلُؤِ الْمَكْنُونِ﴾ (الواقعة: ٢٣) قَالَ: صَفَاؤُهُنَّ كَصَفَاءِ الدُّرِّ الَّذِي فِي الْأَصْدَافِ الَّذِي لاَ تَمَسُّهُ الأَيْدِي"

Hurileri tavsif eden bir âyette[71] geçen *"Saklı inci timsalleri"* gibi tabirinin

---

67 İbn Kesîr, 5/84 (İbn Ebî Hâtim'den, "garip" diyerek.)

68 Bkz. Tahrîm, 8.

69 Süyûtî, *Dürru'l-Mensur*, 6/245 (İbn Merdeveyh'ten, aynı mânâda sual zikredilmeksizin İbn Mes'ûd rivâyetiyle Ahmed İbn Hanbel, İbn Merdeveyh ve Beyhakî'den.)

70 *Tefsiru'n-Nesâî* v. 42a., Taberî, 15/119, Ha. No. 17704; İbn Kesîr, 3/512 (Bezzâr'dan); Süyûtî, *Dürru'l-Mensur*, 3/310.

71 Bkz. Vâkıa 23.

mânâsı sorulunca, "Onların saffeti, el değmemiş olan, sedefteki inci saffeti gibidir." demiştir.[72] Bu hususta başka misaller de vardır.[73]

6- Mugayyebata dair sualler:

Birinci Misal:

... عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ قَالَ قَالَ رَسُولُ اللّٰهِ: ﴿عَسَى أَنْ يَبْعَثَكَ رَبُّكَ مَقَامًا مَحْمُودًا﴾ سُئِلَ عَنْهَا قَالَ: هِيَ الشَّفَاعَةُ.

Peygamberimiz'den, *"Rabbinin, seni övgüye değer bir makama çıkaracağını, umabilirsin."* (İsrâ, 79) âyetindeki makam sorulmuştu. Onun "şefaat" makamı olduğunu söyledi.[74]

İkinci Misal:

"... Gökleri ve yeri altı günde yaratandır. (Bundan evvel ise) O'nun arşı su üstünde idi." (Hûd, 7) âyetiyle ilgili olarak, Ebû Rezîn el-Ukaylî diyor ki: "Ya Resûlallah, gökleri ve yeri yaratmadan önce Rabbimiz nerede idi?" diye sordum. Dedi ki: Yüksek ve kesif bir bulutun üstünde idi ki o bulutun üstünde de altında da hava bulunuyordu, sonra da Arş'ını su üzerine yarattı."[75]

Bu hadis-i şerif, âyet-i kerime gibi müteşabihtir Yani bazı mânâlar anlaşılmakla birlikte, kat'î bir mânâya hükmetmek zorluğu ile karşı karşıyayız. Âyet ile hadisin hatırlattığı bir hususu kısaca yazmak istiyoruz: Astronomide, kâinatın başlangıçta bir gaz bulutu hâlinde olduğu, sonra bu maddeden cisimlerin fırladığı, dünyanın da bunlardan biri olup, oradan

---

72 Taberî (Halebî), 27/178; İbn Kesîr, 6/524 (Taberânî'den naklettiği uzun hadis içinde); Süyûtî, *Dürru'l-Mensur*, 6/150.

73 Bu neviden diğer bazı misaller için:
Kalem, 13 hakkında: Ahmed İbn Hanbel, *Fethu'r-Rabbânî*, 18/316; Taberî (Halebî), 29/24; İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, 10/289; Süyûtî, *Dürru'l-Mensur*, 6/252.
Yûsuf, 18 hakkında: Taberî (Halebi), 15/585; İbn Kesîr, 4/15.

74 Tirmizî, *Tefsir*; Ahmed İbn Hanbel, *Fethu'r-Rabbânî*, 18/195; Taberî (Halebî), 15/145; İbn Kesîr, 4/341.

75 Buhârî, 59, 1. bab 4/73; Tirmizî, *Tefsir*; İbn Mâce, Ha. No. 182; Ahmed İbn Hanbel, *Müsned*, 4/11-12; Taberî, 15/246; Hâkim, *Müstedrek*, 2/341; İbn Kesîr, 3/537.

yükselen gazların ve buharların yağmur şeklinde tekrar dünyaya dönerek denizlerin meydana geldiği, hâkim bir kanaattir.[76]

Üçüncü Misal:

... عَنِ الزُّبَيْرِ قَالَ: لَمَّا نَزَلَتْ "ثُمَّ إِنَّكُمْ يَومَ الْقِيَامَةِ عِنْدَ رَبِّكُمْ تَخْتَصِمُونَ" قَالَ الزُّبَيْرُ: يَا رَسُولَ اللهِ أَتُكَرَّرُ عَلَيْنَا الْخُصُومَةُ بَعْدَ الَّذِي كَانَ بَيْنَنَا فِي الدُّنْيَا؟ قَالَ: نَعَمْ حَتَّى يُؤَدَّى إِلَى كُلِّ ذِي حَقٍّ حَقَّهُ. فَقَالَ:اِنَّ اْلأَمْرَ إِذَنْ لَشَدِيدٌ.

"Sonra (ey insanlar), hiç şüphesiz, hepiniz Rabbinizin huzurunda muhakemeye duruşacaksmız" (Zümer, 31) âyeti inince Zübeyr: "Aramızda dünyada olup bitenden sonra, yine mi muhakeme tekerrür edecek?" diye sordu, Resûlullah "Her hak sahibine hakkı verilinceye kadar." cevabını verince Zübeyr: "Öyleyse vaziyet müthiş!" dedi.[77] Bu konuda başka misaller de vardır.[78]

c) Ehl-i kitabın sualleri:

Mü'minler Allah'ın kitabını anlamak ve kendilerinin yapmaları gereken amellerin keyfiyetini öğrenmek için sorarken, diğer taraftan müşrikler, Hıristiyanlar ve bilhassa Yahudiler kâh istihza ve imtihan etmek, kâh Müslümanları şaşırtmak yahut Hz. Peygamber'i (s.a.s.) müşkil mevkide bırakmak

---

76 Prof. Dr. Abdullah Kızılırmak, *Astronomi Dersleri*, 2/198-201, Ege Üniv. Matb., 1966; Veli Ulutürk, *Kur'ân-ı Kerîm'de Yaratma*, Basılmamış seminer, s. 54-59, Erzurum Atatürk Üniv. İslâmî İlimler Fakültesi, 1979.

77 Tirmizî, *Tefsir*; Humeydî, *Müsned*, 1/33, Ha. No. 60, (No. 63'te fazla olarak "Evet, her hak sahibine hakkı verilinceye kadar." vardır); Ahmed İbn Hanbel, *Müsned*, 3/21; Hâkim, *Müstedrek*, 2/435; Ahmed İbn Hanbel, *Fethu'r-Rabbânî*, 18/259-260; *Bülûğu'l-Emânî* şerhinde; Zübeyr'in sözü için "Dünyada aramızdaki sevgi ve vifaktan sonra mı böyle olacak? demektir. O sonra olacak hâdiseyi bilmiyordu." izahatı vardır.

78 Bu neviden diğer misaller için:
Hûd, 105 hakkında: Abd İbn Humeyd, *Müsned*, v. 4b-5a; Taberî (Halebî), 12/117; İbn Kesîr, 3/571 (Ebû Ya'lâ'dan)
Feth, 2 hakkında: Müslim, 32, Ha. No. 94; Ebû Dâvud, Ha. No. (İbn Kesîr, 6/327'den); İbn Hişam, *Sîre*, 2/322; Taberî (Halebî), 26/70.
İbrâhim, 48 hakkında: Müslim, 3, Ha. No. 34; İbn Mâce, Ha. No. 4279; Hâkim, *Müstedrek*, 2/352; Tirmizî, *Tefsir*; Ahmed İbn Hanbel, *Fethu'r-Rabbânî*, 18/189; Taberî (Halebî), 13/252.

zan ve emeliyle birtakım sualler sorarlardı. Bu sualler mevzu itibariyle, Kur'ân'da tenakuz arama, kevniyat, bed-i hilkatin başlangıcı, geçmiş ümmetlerin ve peygamberlerin ahvali vs. meselelerine râcidir. Şekil itibariyle de sualler ekseriya bir heyet tarafından, mürettep bir tarzda tevcih edilirdi.

1- Yahudilerle ilgili sualler:

a. Yahudilerin Peygamberimiz'e (s.a.s.) sormaları:

Birinci Misal:

Yahudiler gelerek Resûlullah'a (s.a.s.) dediler ki: "Senden beş şey soracağız. Bunların cevabını verirsen hak peygamber olduğunu anlayacağız." Sonra İsrâil'in kendine haram kıldığı şeyi,[79] peygamberin alâmetini, ra'di ve sesini,[80] çocuğun erkek veya kız olmasının sebebini ve semanın haberini kendisine kimin getirdiğini[81] sordular. Peygamberimiz (s.a.s.) bunların cevaplarını vererek, ilgili âyetleri açıklamıştır.

Uzunca olan bu hadiste, rivâyete göre Peygamberimiz (s.a.s.) birinci soruya "Deve eti.", ikincisine "Gözleri uyur, kalbi uyumaz." üçüncüsüne "Buluta müvekkel melektir.", dördüncüsüne: "İkisinin suyu birleşir, erkeğinki galip gelirse çocuk erkek, kadınınki galip gelirse kız olur.", beşincisine "Cibril" diye cevap vermiştir. Yahudiler tasdik etmişlerse de Cibril hakkında "O bizim düşmanımızdır, harp ve azap indirir, Mikâil deseydiniz tabi olurduk." demişlerdir.[82]

İkinci Misal:

Bir Yahudi gelerek Resûlullah'a (s.a.s.) dedi ki: "Sen Cennet'te, Cennet ehlinin yiyip içeceğini iddia ediyorsun?" Cevaben Peygamberimiz buyurdu ki: "Onlardan her birine; yemek, içmek ve cinsî iktidar bakımından yüz

79 Bkz. **Âl-i İmrân, 93**.
80 Bkz. **Ra'd 13**.
81 Bkz. **Bakara 97**.
82 Süyûtî, *Lübâbü'n-Nukûl*, s. 12-13; Vâhidî, *Esbâbu'n-Nüzûl*, s. 15 (muhtasar olarak). Süyûtî bu hadisin Ahmed İbn Hanbel, Nesâî ve Tirmizî'den menkul olduğunu bildirir.) İbn Kesîr, (**Bakara, 97** âyetinin tefsirinde).

adamın kuvveti verilecektir." Adam: "Yiyen ve içenin dışarı çıkma ihtiyacı olur. Hâlbuki Cennet'te bu yoktur." deyince Hz. Peygamber bu ihtiyacın ter şeklinde vücuttan atılacağını bildirdi.[83] Bu hâdise vesilesiyle Cennet'te yeme ve içmeyi haber veren âyetlerin tefsiri[84] yapılmış olmaktadır.

Üçüncü Misal:

عَنْ صَفْوَانَ بْنِ عَسَّالٍ قَالَ: قَالَ يَهُودِيٌّ لِصَاحِبِهِ: اِذْهَبْ بِنَا إِلَى النَّبِيِّ، حَتَّى نَسْأَلَهُ عَنْ هَذِهِ الْآيَةِ ﴿وَلَقَدْ آتَيْنَا مُوسَى تِسْعَ آيَاتٍ بَيِّنَاتٍ﴾ قَالَ: لاَ تَقُلْ لَهُ نَبِيٌّ فَإِنَّهُ إِنْ سَمِعَكَ صَارَتْ لَهُ أَرْبَعَةَ أَعْيُنٍ فَسَأَلاَ، فَقَالَ النَّبِيُّ ﷺ: "لاَ تُشْرِكُوا بِاللّٰهِ شَيْئًا، وَلاَ تُسْرِقُوا، وَلاَ تَزْنُوا وَلاَ تَقْتُلُوا النَّفْسَ الَّتِي حَرَّمَ اللّٰهُ إِلاَّ بِالْحَقِّ، وَلاَ تَسْحَرُوا، وَلاَ تَأْكُلُوا الرِّبَا، وَلاَ تَمْشُوا بِبَرِيءٍ إِلَى ذِي سُلْطَانٍ لِيَقْتُلَهُ وَلاَ تَقْذِفُوا مُحْصَنَةً أَوْ قَالَ لاَ تَفِرُّوا مِنَ الزَّحْفِ –شُعْبَةُ اَلشَّاكُّ– وَأَنْتُمْ يَا يَهُودُ عَلَيْكُمْ خَاصَّةً أَنْ لاَ تَعْدُوا فِي السَّبْتِ.

Bir Yahudi arkadaşına dedi ki: "Gel seninle şu Peygamber'e gidelim de *"Andolsun ki biz Mûsa'ya açık açık dokuz âyet verdik."* (İsrâ, 101) *âyeti hakkında soralım."* dedi. Öbürü: "Onun hakkında peygamber deme, zira seni işitirse sevincinden gözü dört açılır." dedi. Derken gelip sordular; Nebi (s.a.s.) dedi ki: (O dokuz âyet şunlardır): Allah'a hiç bir şeyi ortak koşmayın! Hırsızlık etmeyin, zina etmeyin, haksız yere Allah'ın muhterem kıldığı canı öldürmeyin, sihir yapmayın, faiz yemeyin ve suçsuz birini, öldürtsün diye idareciye teslim etmeyin, namuslu kadına zina iftirası atmayın yahut savaştan kaçmayın! dedi (Bu tereddüt râvi Şu'be'dendir). Ve size mahsus olarak ey Yahudiler, cumartesi günü hududu aşmayın!"[85] Bundan sonra Yahudiler, Hz. Peygamber'in elini ayağını öpmüşler, peygamberliğine şehadet ettikleri hâlde, Yahudilerin öldürmelerinden korkarak açıkça İslâm'a

83 Abd İbn Humeyd, *Müsned*, v. 40b; *Tefsiru'n-Nesâî*, v. 89a

84 Meselâ, Zuhruf, 71-73.

85 Ahmed İbn Hanbel, *Fethu'r-Rabbânî*, 18/197; Tirmizî, *Tefsir*; Taberî (Halebî), 15/172-173. İbn Kesîr, 4/358'de ayrıca Nesâî ile İbn Mâce'ye de nisbet ettikten sonra hadîsi ta'lîl eder, müşkil bir hadis olduğunu söyler. Zira, râvîlerden Abdullah İbn Seleme'nin hıfzındaki arıza sebebiyle, muhtemelen dokuz âyetle, "on emir"i karıştırmış olduğuna, bu emirlerin Firavun'a karşı hüccet olmalarının düşünülemeyeceğini öne sürer.

girmemişlerdir. Yahudilerin sual tevcih etmelerine başka misaller de vardır.[86]

b. Hz. Peygamber'in (s.a.s.) Yahudilere sorması:

Yahudiler bir çok meseleyi Peygamberimiz'e (s.a.s.) sorduğu gibi, bazen Hz. Peygamber'in (s.a.s.) de onlara sual sorduğuna ve bu sualin herhangi bir âyetin tefsirine vesile olduğuna şahit oluyoruz.

... عَنْ زَيْدٍ قَالَ: أَرْسَلَ رَسُولُ اللهِ ﷺ إِلَى الْيَهُودِ فَقَالَ: هَلْ تَدْرُونَ لِمَ أَرْسَلْتُ إِلَيْهِمْ؟ قَالُوا: اَللهُ وَرَسُولُهُ أَعْلَمُ، قَالَ: فَإِنِّي أَرْسَلْتُ إِلَيْهِمْ أَسْأَلُهُمْ عَنْ قَوْلِ اللهِ ﴿يَوْمَ تُبَدَّلُ الْأَرْضُ غَيْرَ الْأَرْضِ...﴾ (إبراهيم: ٤٨) إِنَّهَا تَكُونُ يَوْمَئِذٍ بَيْضَاءَ مِثْلَ الْفِضَّةِ، فَلَمَّا جَاؤُا سَأَلَهُمْ فَقَالُوا: تَكُونُ بَيْضَاءَ مِثْلَ النَّقِيِّ.

Zeyd diyor ki: Resûlullah, Yahudilere haber gönderdi ve dedi ki: "Onlara niçin haber gönderdiğimi biliyor musunuz?" Dediler: "Allah ve Resûlü bilir." Buyurdu: "Ben onlara Allah'ın *"O gün ki yer başka bir yere tebdil olunacaktır..."* (İbrâhim, 48) sözü hakkında sormak için haber gönderdim. O gün yer gümüş gibi beyaz olacaktır." Yahudiler gelince onlara sordu. Cevaben dediler: "Beyaz, has undan yapılmış ekmek gibi beyaz olacaktır."[87]

2- Hıristiyanların sualleri:

Muğîre İbn Şu'be dedi ki: Hz. Peygamber bazı ihtiyaçları için beni, Necrân ahalisine gönderdi. Onlar bana "Senin inandığın Peygamber, Mûsa'nın kardeşi olan Harun'un, Meryem'in kardeşi olduğunu iddia etmiyor mu? Hâlbuki Mûsa, Îsa'dan şu kadar sene önce yaşamıştır." (Müslim rivâyetinden) dediler. Buna karşı nasıl cevap vereceğimi bilemedim. "Avdet

---

86 Meselâ, Hz. Peygamber Medine'ye gelince Abdullah İbn Selâm'ın soruları hakkında: Buhârî, *Tefsir*, 5/148; Nesâî, *Tefsiru'n-Nesâî*, v. 3b; Süyûtî, *Lübâbü'n-Nukûl*, s. 12-13; **Fussilet, 9-10** hakkında: Bir Yahudi heyetinin sualleri için Taberî (Halebi), 24, 94; *Tefsiru'n-Nesâî*, v. 7a; Müslim, *Münâfikîn*, Ha. No. 27; Ahmed İbn Hanbel, *Müsned*, 2/327 (Bu son iki kaynakta Yahudilerin suali zikredilmez) İbn Kesîr, 6/165'te bu hadisleri talil eden, **Zümer, 67** hakkında: Taberî (Halebî), 24/27. **Yûsuf, 4** hakkında: İbn Kesîr, bu âyetin tefsirinde İbn Cerîr, Beyhâkî, Ebû Ya'lâ, Bezzâr ve İbn Ebî Hâtim'den. **Âl-i İmrân, 93** hakkında: Ahmed İbn Hanbel, *Fethu'r-Rabbânî*, 18/105; İbn Ebî Hâtim, v. 45a; Taberî, 3/15; *Tâc*, 4/81.

87 Taberî (Halebî), 13/250; İbn Kesîr, 4/147-148.

ettiğimde meseleyi Resûlullah'a anlattım." Buyurdu ki: "Hz. Meryem zamanındaki insanlar, kendilerinden önce geçen peygamberlerinin ve iyi kimselerin isimlerini çocuklarına isim yaparlardı."[88]

Necrân Hıristiyanları *"Ey Harun'un kız kardeşi! Senin baban kötü bir adam değildi. Anan da iffetsiz bir kadın değildi."* (Meryem, 28) âyetini kastediyorlardı. Nesâîu'l-Ahbâr da tarihî malûmatına itimad ederek, âyetteki Harun'un, Hz. Mûsa'nın kardeşi olmadığını söylemişti.[89] Hz. Peygamber (s.a.s.) bu âyetteki kardeşten muradın, aynı ana veya babadan dünyaya gelen çocuklar olmadığını, buradaki Harun'un, Mûsa'nın kardeşi değil de, onun adının verilmiş olduğu başka bir Harun olduğunu bildirmiştir.[90] Yahut Mûsa'nın kardeşi olan Harun'un soyundan olduğu için, bu karabete işaret edilmiştir. Nasıl ki Temim kabilesinden olana "Yâ ehâ Temim!" (Ey Temim'in kardeşi!), Mudar kabilesinden olana "Yâ ehâ Mudar!" denilir. Ali İbn Ebî Talha ile Süddî bu ihtimale işaret etmişlerdir. Meryem'in kavmi içinde, Harun isimli salih bir adamı, zehadet ve ibadette numune almış olması sebebiyle, o adama nisbet edildiği ihtimali üzerinde de durulmuştur.[91] Mezkûr hadis, bu tefsirlere kapı açmış ve Hıristiyanların inkâr mahiyetini taşıyan bu sualleri vesilesiyle âyeti açıklamıştır.

Müşriklerin, Yahudilerin ve Hıristiyanların bir çok sualleri, müteaddit âyetlerin nüzûlüne sebep olmak suretiyle, o âyetlerin anlaşılmasını kolaylaştırmıştır. Fakat bu kabîl haberleri bahsimizden hariç tuttuğumuzdan, burada onlara misal vermeyeceğiz.

4- Hadislerin Sonunda Âyet Okumak Suretiyle Açıklaması:

Hz. Peygamber (s.a.s.) bazen bir hükmü belirttikten yahut izah ettikten, bir nasihatta bulunduktan veya herhangi bir davranışta bulunduktan sonra bir âyet okurdu, Taberî bir yerde, Resûlullah'ın (s.a.s.) böyle hareket

88 Taberî, (Halebî), 16/78; Müslim, *Edeb*, Ha. No. 9; Tirmizî, *Tefsir*; *Tefsiru'n-Nesâî*, v. 58b; Ahmed İbn Hanbel, *Fethu'r-Rabbânî*, 18/207-208.

89 İbn Kesîr, 4/453.

90 *Bülûgu'l-Emânî*, 18/207-208, not: 3.

91 İbn Kesîr, **Meryem, 28** tefsirine bakınız.

etmesi hakkında "âyetle temessül etmesi, temessül suretiyle açıklaması" tabirini kullanır ki yerinde bir tabirdir.[92] Hz. Peygamber'in (s.a.s.) Kur'ân'ı açıklamasının en mühim unsurlarından ve en çok rastlanan tarzlarından biri budur. Bu konuya başka bir vecihten daha önce temas etmiştik.[93] Resûlullah'ın (s.a.s.) âyet okuması her zaman aynı gayeye matuf değildir ve aynı makamda cari olmaz, müteaddit hâllerde tezahür edebilir ki şöyle sınıflandırabiliriz:

a) Te'kid gayesiyle okuması:

Âyetin mânâsını sadece tekid eden hadisi söyledikten sonra Resûlullah'ın (s.a.s.) o âyeti okuması şeklinde tezahür eder.

Birinci Misal:

... عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ قَالَ: قَالَ رُسُولُ اللّٰهِ: خَيْرُ النِّسَاءِ امْرَأَةٌ إِذَا نَظَرْتَ إِلَيْهَا سَرَّتْكَ، وَإِذَا أَمَرْتَهَا أَطَاعَتْكَ، وَإِذَا غِبْتَ عَنْهَا حَفِظَتْكَ فِي نَفْسِهَا وَمَالِكَ. قَالَ ثُمَّ قَرَأَ رَسُولُ اللّٰهِ ﴿الرِّجَالُ قَوَّامُونَ عَلَى النِّسَاءِ﴾. (النساء: ٣٤)

Ebû Hureyre'den rivâyete göre Resûlullah (s.a.s.): "Kadınların hayırlısı odur ki, kocası kendisine bakarken mesrur olur, bir şey emrettiğinde yapar, yalnız kalınca kendi ırzını ve onun malını korumakla kocasının hukukunu muhafaza eder." dedikten sonra *"Kocalar eşleri üzerinde yönetici ve koruyucudurlar. Bunun sebebi, Allah'ın bazı insanlara bazılarından daha fazla nimet vermesi ve bir de kocalarının mehir verme, evin masraflarını yüklenmeleri gibi malî yükümlülükleridir"* (Nisâ, 34) âyetini okumuştur.[94]

İkinci Misal:

... عَنْ أَبِي مُوسَى قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللّٰهِ إِنَّ اللّٰهَ يُمْلِي رُبَّمَا أَمْهَلَ، قَالَ يُمْهِلُ الظَّالِمَ حَتَّى إِذَا أَخَذَهُ لَمْ يُفْلِتْهُ ثُمَّ قَرَأَ ﴿وَكَذٰلِكَ أَخْذُ رَبِّكَ إِذَا أَخَذَ الْقُرَى وَهِيَ ظَالِمَةٌ﴾. (هودٍ: ١٠٢)

92 Tirmizî, 14/310.

93 Kitabımızın 60 vd. sahifelerine bakınız.

94 Taberî, 8, 295; (Ahmed M. Şakir ayrıca şunlara nisbet eder: *Müsnedu't-Tayâlisî*, 306; Süyûtî, *Dürru'l-Mensur*, 2/151.).

Ebû Mûsa'nın rivâyetine göre Peygamberimiz (s.a.s.): "Allah, zalime muhakkak ki mühlet verir, verir de onu yakalayacağı zaman göz açtırmaksızın ansızın yakalar." buyurduktan sonra[95] *"Halkı zalim olan ülkeleri cezaya çarptırdığı zaman Rabbinin çarpması işte böyle olur! Şüphesiz ki O'nun çarpması pek acı, pek çetindir!"* (Hûd, 102) âyetini okumuştur.

Her iki misalde zikredilen hadisler, okunan âyetlerin mânâsını tekid etmektedirler.

b) İstişhad etmek gayesiyle okuması:

Çokça rastlandığı gibi, Hz. Peygamber (s.a.s.) bir hadis söyledikten sonra, onun doğruluğuna bir şahit olmak gayesiyle Allah'ın kitabından tasdik edici delilini okurdu. İhtiyacı olmadığı hâlde böyle bir davranışa girmesinin hatıra gelen âmilleri daha önce zikredilmişti.[96] Ayrıca buna dair bir çok misaller verilmişti.[97] Hadisinin Kur'ân'daki aslını bizzat kendisinin bildirmesiyle Resûlullah (s.a.s.) söylediği sözün, o âyetin tefsirini tazammun ettiğini belirtmiş olmaktadır.

c) Mücmel bir mânâyı açıklamak gayesiyle okuması:

Hz. Peygamber (s.a.s.) bazen bir hadisiyle, âyetin ihtiva ettiği mücmel bir noktayı beyan eder ve beyanının râci olduğu asla dikkati çekmek için, o âyeti okurdu. Bu icmal bazı hâllerde o kadar şiddetlidir ki, Resûlullah'ın (s.a.s.) âyeti okumadığını farz ettiğimizde, hadisin âyetle ilgisini bulmak âdeta imkânsız olurdu.

Birinci Misal:

... عَنْ أَبِي سَعِيدٍ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللهِ ﷺ : يُجَاءُ بِالْمَوْتِ يَوْمَ الْقِيَامَةِ كَأَنَّهُ كَبْشٌ أَمْلَحُ – فَيُوقَفُ بَيْنَ الْجَنَّةِ وَالنَّارِ– فَيُقَالُ يَا أَهْلَ الْجَنَّةِ! هَلْ تَعْرِفُونَ هَذَا فَيَشْرَئِبُّونَ وَيَنْظُرُونَ وَيَقُولُونَ: نَعَمْ هَذَا الْمَوْتُ قَالَ وَيُقَالُ يَا أَهْلَ النَّارِ! هَلْ تَعْرِفُونَ هَذَا؟ قَالَ فَيَشْرَئِبُّونَ وَيَنْظُرُونَ وَيَقُولُونَ نَعَمْ هَذَا الْمَوْتُ قَالَ: فَيُؤْمَرُ بِهِ فَيُذْبَحُ قَالَ ثُمَّ يُقَالُ: يَا أَهْلَ الْجَنَّةِ! خُلُودٌ فَلاَ مَوْتَ

95 Buhârî, *Tefsir*, 5/214; Müslim, 45, Ha. No. 61; Tirmizî, *Tefsir*; Taberî, 15/475.

96 Kitabımızın 57-59. sahifelerine bkz.

97 Kitabımızın 60-64. sahifelerine bkz.

وَيَا أَهْلَ النَّارِ خُلُودٌ فَلاَ مَوْتَ. قَالَ ثُمَّ قَرَأَ رَسُولُ اللهِ ﷺ: "وَأَنْذِرْهُمْ يَوْمَ الْحَسْرَةِ اِذْ قُضِيَ الْأَمْرُ وَهُمْ فِي غَفْلَةٍ وَهُمْ لاَ يُؤْمِنُونَ" (مريم: ٣٩) وَأَشَارَ بِيَدِهِ إِلَى الدُّنْيَا.

Resûlullah (s.a.s.) şöyle buyurdu: "Kıyamet günü (Cennet ehli, Cennet'e; cehennemlikler de Cehennem'e ayrıldıktan sonra) ölüm, aklı karalı alaca bir koyun suretinde olarak getirilir. (Cennet ile Cehennem arasında durdurulur). Müteakiben: Ey Cennet ahalisi! Sizler bunu tanıyor musunuz? denilir. Cennetlikler hemen boyunlarını uzatıp başlarını ona doğru kaldırırlar ve ona (o koyuna) bakarlar. Ve Cennet ahalisi: Evet, tanıyoruz, bu ölümdür derler. Sonra: Ey Cehennem ahalisi! Sizler bunu tanıyor musunuz? diye sorulur. Onlar da başlarını kaldırarak bakarlar ve: Evet tanıyoruz, bu ölümdür derler. Bunu takiben koyun suretindeki ölümün (Cennet'le Cehennem arasında) kesilmesi emrolunur ve derhal boğazlanır. Bundan sonra: Ey Cennet halkı! Cennet'te ebedî yaşayacaksınız, artık ölüm yoktur. Ve ey Cehennem halkı! Sizler de karargâhınızda ebedîsiniz, artık ölüm yoktur denilir." Bundan sonra Resûlullah şu âyeti okudu: *"Sen onları ilâhî emrin yerini bulduğu vakit ile, hasret (ve nedamet) günü ile korkut. Onlar hâlâ gaflet içindedirler, onlar hâlâ iman etmiyorlar. Şüphe yok ki arza ve onun üzerindekilere biz vâris olacağız biz! Onlar (nihayet) bize döndürüleceklerdir."* (Meryem, 39) Resûlullah (s.a.s.) bu âyeti okurken eliyle dünyaya işaret etmiştir.[98]

İkinci Misal:

... حَدَّثَنِى أَنَسُ بْنُ مَالِكٍ رَضِيَ اللهُ عَنْهُ عَنِ النَّبِيِّ ﷺ قَالَ: مَا مِنْ عَبْدٍ إلاَّ وَلَهُ فِي السَّمَاءِ بَابَانِ، بَابٌ: يَخْرُجُ مِنْهُ رِزْقُهُ وَبَابٌ: يَدْخُلُ مِنْهُ عَمَلُهُ وَكَلاَمُهُ فَإِذَا مَاتَ فَقَدَاهُ وَبَكَيَا عَلَيْهِ وَتَلاَ هَذِهِ الْآيَةَ ﴿فَمَا بَكَتْ عَلَيْهِمُ السَّمَاءُ وَالْأَرْضُ﴾ وَذَكَرَ أَنَّهُمْ لَمْ يَكُونُوا عَمِلُوا عَلَى الْأَرْضِ عَمَلاً صَالِحًا يُبْكَى عَلَيْهِمْ وَلَمْ يَصْعَدْ إِلَى السَّمَاءِ مِنْ كَلاَمِهِمْ.

98 Müslim, 51, Ha. No. 40; Buhârî, *Tefsir*, 5/237; *Tefsiru'n-Nesâî*, v. 58b; Ebû Ya'lâ, *Müsned*, v. 68a; Taberî , (Halebî), 16/87; Tirmizî, *Tefsir*.

Enes İbn Malik (r.a.), Peygamber Efendimiz'den rivâyet ediyor:

"Hiçbir bir kul yoktur ki onun için gökte iki kapı bulunmasın. Kapılardan birinden rızkı çıkar, öbüründen yaptıkları ve söyledikleri girer. Kul ölünce, onlar da onu kaybederler ve üzerine ağlarlar." Resûlullah bunu söyledikten sonra[99] *"Ne gök, ne yer onların üstüne ağlamadı."* (Duhân, 29) âyetini okudu ve kâfirlerin, yerde salih bir amel işlemedikleri gibi, göğe de hiçbir sözlerinin yükselmediğini söyledi.

Üçüncü Misal:

... عَنِ الْبَرَاءِ أَنَّ رَسُولَ اللهِ ﷺ ذَكَرَ قَبْضَ رُوحِ الْفَاجِرِ وَأَنَّهُ يُصْعَدُ بِهَا إِلَى السَّمَاءِ قَالَ: فَيَصْعَدُونَ بِهَا، فَلاَ يَمُرُّونَ عَلَى مَلأٍ مِنَ الْمَلَئِكَةِ إِلاَّ قَالُوا: "مَا هَذَا الرُّوحُ الْخَبِيثُ؟" فَيَقُولُونَ: "فُلاَنٌ" بِأَقْبَحِ أَسْمَائِهِ الَّتِي كَانَ يُدْعَى بِهَا فِي الدُّنْيَا، حَتَّى يَنْتَهُوا بِهَا إِلَى السَّمَاءِ فَيَسْتَفْتِحُونَ لَهُ فَلاَ يُفْتَحُ لَهُ ثُمَّ قَرَأَ رَسُولُ اللهِ ﷺ: ﴿لاَ تُفَتَّحُ لَهُمْ أَبْوَابُ السَّمَاءِ وَلاَ يَدْخُلُونَ الْجَنَّةَ حَتَّى يَلِجَ الْجَمَلُ فِي سَمِّ الْخِيَاطِ﴾.(الاعراف ٤٠)

Hz. Berâ'dan (r.a.) rivâyete göre, Resûlullah (s.a.s.) kâfirin ruhunun kabzedilip göğe çıkarılışını anlatırken dedi ki: Melekler onu yükseltirler, meleklerden müteşekkil hiç bir meclise uğramazlar ki "Nedir bu habis ruh?" denilmesin. Yükselten melekler de dünyada iken kendisine verilen en kötü vasıfla onu anarak "Fülâncadır." diye cevap verirler. Nihayet göğe varırlar ve gök kapısının açılmasını isterler, ama bu kapı onlara açılmaz. Resûlullah bunu söylemesini müteakip: *"Bizim âyetlerimizi yalan sayıp da onlara karşı kibirlenmek isteyenler (yok mu?) onlar için gök kapıları açılmayacak, onlar deve iğne deliğine girinceye kadar, Cennet'e girmeyeceklerdir. Biz günahkârları böyle cezalandırırız."* (A'râf, 40) âyetini okumuştur. [100]

Bu üç misalde zikredilen hadislerle Resûlullah (s.a.s.), söz konusu âyetlerde

---

99 İbn Kesîr, 6/253 (Ebû Ya'lâ ile İbn Ebî Hâtim'den); Tirmizî, *Tefsir* ("garip" diyerek); Süyûtî, *Dürru'l-Mensur*, 6/30 (ayrıca İbn Merdeveyh, Ebû Nuaym ve Hatîb'den).

100 İbn Ebî Şeybe, *Musannaf*, v. 13a-14a (mutavvel olarak.); Taberî, 12/424; İbn Kesîr, 3/166-167; Ahmed M. Şakir: Ahmed İbn Hanbel, *Müsned*, 4/287-88; Ebû Dâvud, Ha. No. 3212; 3753; Hâkim, *Müstedrek*, 1/37-40 (âlâ şarti'ş-şeyheyn).

geçen "hasret günü", "gök ve yerin ağlaması" ve "gök kapılarının açılması" mefhumlarını beyan etmiş, âyetleri okumak suretiyle de onları açıkladığına dikkatleri çekmiştir.[101]

ç) Âyetle istidlâl ettiğini bildirmek için okuması:

Birinci Misal:

... عَنِ النُّعْمَانِ بْنِ بَشِيرٍ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللهِ ﷺ: "الدُّعَاءُ هُوَ الْعِبَادَةُ". وَقَرَأَ رَسُولُ اللهِ ﷺ: ﴿وَقَالَ رَبُّكُمُ ادْعُونِي أَسْتَجِبْ لَكُمْ إِنَّ الَّذِينَ يَسْتَكْبِرُونَ عَنْ عِبَادَتِي سَيَدْخُلُونَ جَهَنَّمَ دَاخِرِينَ﴾. (المؤمن: ٦٠)

Resûlullah (s.a.s.) "Dua ibadetin ta kendisidir." dedikten sonra, "Rabbiniz şöyle buyurdu: *"Rabbiniz buyurdu ki: "Bana dua edin ki size karşılık vereyim. Zira Bana ibadet, yani dua etmeyi kibirlerine yediremeyenler, zelil ve rezil olarak cehenneme gireceklerdir."* (Mü'min, 60) âyetini okudu.[102] Hz. Peygamber hadisinde belirttiği hükmü âyetten çıkarmış, âyeti okumak suretiyle de merciini bildirmiştir.

İkinci Misal:

... عَنْ حُزَيْمِ بْنِ فَاتِكٍ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللهِ ﷺ: عُدِلَتْ شَهَادَةُ الزُّورِ بِالشِّرْكِ بِاللهِ ثُمَّ قَرَأَ ﴿فَاجْتَنِبُوا الرِّجْسَ مِنَ الْأَوْثَانِ وَاجْتَنِبُوا قَوْلَ الزُّورِ﴾. (الحج: ٣٠)

Huzeym İbn Fatik'ten (r.a.): "Resûlullah (s.a.s.), yalan şahitlik, Allah'a şirk koşmaya denk sayılır." dedikten sonra *"... O hâlde murdardan, putlardan kaçının, yalan sözden çekinin!"* (Hac, 30) âyetini okuyarak,[103] onunla istidlâl ettiğini bildirmiştir.

---

101 Bu neviden başka misaller için: **Enbiyâ, 104** hakkında: Buhârî, *Tefsir*, 5/240; *Müsnedu'd-Dârimî*, v. 162b; Müslim, 51, Ha. No. 58. **A'râf, 172** hakkında: Taberî, 13/222; Hâkim, *Müstedrek*, 1/27. **Âl-i İmrân, 180** hakkında: Taberî, 7/436; Buhârî, 5/172.

102 Ebû Dâvud, Ha. No. 1479; Tirmizî, *Tefsir*; *Tefsiru'n-Nesâî*, v. 87a; İbn Mâce, Ha. No. 3828; Taberî (Halebî), 24/78.

103 Tirmizî, *Şehâdât*, 3. bab, Ha. No. 2300; Taberî, (Halebî), 12/154; Ebû Dâvud, Ha. No. 3599; İbn Kesîr, 4/637.

Üçüncü Misal:

... قَالَ أَبُو بَكْرٍ: قَالَ رَسُولُ اللّٰهِ ﷺ: مَا مِنْ مُسْلِمٍ يُذْنِبُ ذَنْبًا ثُمَّ يَتَوَضَّأُ ثُمَّ يُصَلِّي رَكْعَتَيْنِ ثُمَّ يَسْتَغْفِرُ اللّٰهَ لِذٰلِكَ الذَّنْبِ إِلاَّ غُفِرَ لَهُ، وَقَرأَ هَاتَيْنِ الْآيَتَيْنِ ﴿وَمَن يَعْمَلْ سُوءًا أَوْ يَظْلِمْ نَفْسَهُ... الْآيَةَ" ﴿وَالَّذِينَ إِذَا فَعَلُوا فَاحِشَةً أَوْ ظَلَمُوا أَنْفُسَهُمْ...﴾ الْآيَةَ.

Hz. Ebû Bekir'den rivâyete göre, Resûlullah (s.a.s.): "Herhangi bir günah işledikten sonra abdest alıp iki rekât namaz kıldıktan sonra, o günahtan dolayı Allah'a istiğfar eden hiç bir Müslüman yoktur ki Allah onu affetmesin." dedikten sonra *"Kim bir kötülük yapar, yahut nefsine zulmeder de sonra Allah'tan mağfiret isterse o, Allah'ı tövbeleri kabul eden ve çok merhametli bulur."* (Nisâ, 110) ve *"Ve çirkin bir günah işledikleri, yahut nefislerine zulmettikleri vakit Allah'ı hatırlayarak hemen günahlarının affedilmesini isteyenlerdir..."* (Âl-i İmrân, 135) âyetlerini okumuştur.[104] Mağfiret dileyenin affolunacağına dair sözüne, bu âyetlerle istidlâl olunacağına dikkati çekmiştir. Bu hususta başka misaller de vardır.[105]

d) Makam münasebetiyle âyeti okuması:

Birinci Misal:

... عَنْ أَبِي سَعِيدٍ عَنِ النَّبِيِّ ﷺ: قَالَ: "اِتَّقُوا فِرَاسَةَ الْمُؤْمِنِ فَإِنَّهُ يَنْظُرُ بِنُورِ اللّٰهِ تَعَالَى"، ثُمَّ قَرَأَ: ﴿إِنَّ فِي ذٰلِكَ لَآيَاتٍ لِلْمُتَوَسِّمِينَ﴾. (الحجر ٨٠)

---

104 Ahmed İbn Hanbel, *Müsned*, 1, 2; Ebû Dâvud, Ha. No. 1521; Tirmizî, *Tefsir* (Âl-i İmrân, 135 tefsirinde); İbn Kesîr, 2/118, 389-390.

105 Bu neviden diğer misaller için: **En'âm, 44** hakkında: Ahmed İbn Hanbel, *Müsned*, 4/145; Taberî, 11/362; (Mahmud M. Şakir; Heysemî, *Mecmau'z-Zevaid*, 7/20; Süyûtî, *Dürru'l-Mensur*, 3/12).
İsrâ, 13 hakkında: Taberî (Halebî), 15/50-51; İbn Kesîr, 4, 286 (Abd İbn Humeyd'den).
Kehf, 105 hakkında: Müslim, 40, Ha. No. 18; Buhârî, *Tefsir*, 5/236; Taberî (Halebî), 16/35.
Nahl, 48 hakkında: Abd İbn Humeyd, *Müsned*, v. 5b; Tirmizî, *Tefsir*.
Kasas, 43 hakkında: İbn Kesîr, 5/283 (Bezzâr'dan); Süyûtî, *Dürru'l-Mensur*, 5/129 (Hâkim'in tashihini söyleyerek).
Sebe, 39 hakkında: İbn Kesîr, 5/558 (Ebû Ya'lâ ve İbn Ebî Hâtim'den).
Fussilet, 23 hakkında: İbn Kesîr, 6/171 (Ahmed İbn Hanbel).

Ebû Saîd (r.a.) rivâyet ediyor: "Mü'minin firasetinden sakının; zira o Allah'ın nuru ile bakar." dedikten sonra Resûlullah (s.a.s.) *"Elbette bunda işaretten anlayanlar için ibretler vardır."* (Hicr, 75) âyetini okudu.[106] Mü'minin firasetinden bahsetme makamında Hz. Peygamber (s.a.s.), firaset ehline yer veren ve onlara mahsus birtakım ibretler olduğunu bildiren bu âyeti okumuş, ibret alanların da mü'minler olduğuna işaret etmiştir.

İkinci Misal:

... عَنْ سَلْمَانَ مَرْفُوعًا «مَا مِنْ عَبْدٍ يُرِيدُ اَنْ يَرْتَفِعَ فِى الدُّنْيَا دَرَجَةً فَارْتَفَعَ، اِلاَّ وَضَعَهُ اللّٰهُ فِى الْاَخِرَةِ اَكْبَرُ مِنْهَا» ثُمَّ قَرَأَ ﴿وَلَلْاٰخِرَةُ اَكْبَرُ دَرَجَاتٍ وَاَكْبَرُ تَفْضِيلاً﴾ (الاسراء: ٢١)

"Dünyada çıkmak istediği makam ve dereceye çıkan hiç bir kul yoktur ki Allah, onu âhirette daha büyük bir dereceye koymasın".[107] dedikten sonra, makam münasebetiyle âhiretteki derece farklarının daha büyük olduğunu bildiren *"Bak, biz onların kimini kiminden nasıl üstün kıldık. Elbette âhiret, derece farkları itibariyle de daha büyüktür, üstün kılmak bakımından da daha büyüktür."* (İsrâ, 21) âyetini okumuştur.

Üçüncü Misal:

Mekke'nin fethi günü, Kâbe'nin etrafındaki 360 putu, Hz. Peygamber (s.a.s.) asasıyla iterken, bu vaziyetin, şu âyetlerin bir nevi tefsiri olduğuna işaret etmek üzere *"De ki: "Hak geldi, bâtıl zeval buldu. Şüphesiz ki bâtıl dâim zeval bulucudur."* (İsrâ, 81) âyeti ile, *"De ki: "Hak geldi, bâtıl (şirk) kayboldu gitti ve geri de dönmez."* (Sebe', 49) âyetini okudu.[108]

5- Siyak Münasebetiyle Açıklaması:

Hz. Peygamber (s.a.s.) bazı hâllerde, âyetle doğrudan doğruya ilgisi olmayan bir mevzu hakkında konuşurken, siyak münasebetiyle konuyu bir âyete getirir ve bu vesile ile o âyet hakkında beyanda bulunurdu.

---

106 Taberî (Halebî), 14, 46; Tirmizî, *Tefsir* ("garip" diyerek); İbn Kesîr, 1/576; *Tâc*, 4/155 (Yalnız Tirmizî'den).

107 İbn Kesîr, 4/297 (Taberânî'den.)

108 Müslim, 32, Ha. No. 87; Buhârî, *Meğazî*, 5/92-93, *Tefsir*, 5/227; Humeydî, *Müsned*, 1/46; *Tefsiru'n-Nesâî*, v. 52b; Tirmizî, *Tefsir*; İbn Kesîr, 4/343.

Birinci Misal:

... عَنْ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ أَبِي لَيْلَى حَدَّثَنِي فُلاَنُ بْنُ فُلاَنٍ سَمِعَ رَسُولَ اللهِ ﷺ يَقُولُ مَنْ أَحَبَّ لِقَاءَ اللهِ أَحَبَّ اللهُ لِقَاءَهُ وَمَنْ كَرِهَ لِقَاءَ اللهِ كَرِهَ اللهُ لِقَاءَهُ قَالَ: فَأَكَبَّ قَوْمٌ يَبْكُونَ فَقَالَ: مَا يُبْكِيكُمْ قَالُوا إِنَّا نَكْرَهُ الْمَوْت قَالَ: لَيْسَ ذٰلِكَ وَلَكِنَّهُ إِذَا احْتُضِرَ﴿فَأَمَّا إِنْ كَانَ مِنَ الْمُقَرَّبِينَ فَرَوْحٌ وَرَيْحَانٌ وَجَنَّةُ نَعِيمٍ﴾ فَإِذَا بُشِّرَ بِذَالِكَ أَحَبَّ لِقَاءَ اللهِ عَزَّ وَجَلَّ، وَاللهُ عَزَّ وَجَلَّ لِلِقَائِهِ أَحَبُّ ﴿وَأَمَّا إِنْ كَانَ مِنَ الْمُكَذِّبِينَ الضَّالِّينَ فَنُزُلٌ مِنْ حَمِيمٍ وَتَصْلِيَةُ جَحِيمٍ﴾ فَإِذَا بُشِّرَ بِذَالِكَ كَرِهَ لِقَاءَ اللهِ وَاللهُ عَزَّ وَجَلَّ لِلِقَائِهِ أَكْرَهُ.

Bu rivâyete göre, bir gün Resûlullah (s.a.s.) diyordu ki:

"Kim Allah'a kavuşmak isterse, Allah da ona kavuşmayı ister. Kim Allah'a kavuşmaktan hoşlanmazsa, Allah da ona kavuşmaktan hoşlanmaz." Râvi diyor ki: Bunun üzerine oradakilerden bir topluluk yere kapanıp ağlamaya koyuldular. "Niçin ağlıyorsunuz?" deyince "Biz de ölümden hoşlanmıyoruz." dediler. Bunun üzerine buyurdu ki: "Öyle değil, ölüm gelip çattığında *"Şimdi, eğer o, mukarreblerden ise, artık rahatlık, güzel rızık ve Naîm Cenneti onundur."* (Vâkıa, 88-89) O vakit, ölen kimse bununla müjdelenince Aziz ve Celîl Allah'a kavuşmak arzu eder, Allah Teâlâ ise ona kavuşmayı daha çok ister. Lâkin *"(Ölen) eğer tekzipçilerden, sapıklardansa, işte (ona da) kaynar sudan bir ziyafet! Ve Cehennem'e bir atılış."* (Vâkıa, 92-94) O adam bununla müjdelenince Allah'a kavuşmayı istemez, Allah Teâlâ ise ona kavuşmayı hiç istemez."[109]

İkinci Misal:

عَنْ أَنَسِ بْنِ مَالِكٍ قَالَ أُتِيَ رَسُولُ اللهِ ﷺ بِقِنَاعٍ عَلَيْهِ رُطَبٌ، فَقَالَ: ﴿مَثَلُ كَلِمَةٍ طَيِّبَةٍ كَشَجَرَةٍ طَيِّبَةٍ أَصْلُهَا ثَابِتٌ وَفَرْعُهَا فِي السَّمَاءِ...﴾ قَالَ: هِيَ النَّخْلَةُ. ﴿وَمَثَلُ كَلِمَةٍ خَبِيثَةٍ كَشَجَرَةٍ خَبِيثَةٍ اجْتُثَّتْ مِنْ فَوْقِ الْأَرْضِ مَالَهَا مِنْ قَرَارٍ﴾ قَالَ: هِيَ الْحَنْظَلَةُ.

109 Ahmed İbn Hanbel, *Müsned*, 4/260; İbn Kesîr, 6/ 541.

Resûlullah'a (s.a.s.) içinde taze hurma bulunan bir tabak getirilince *"Güzel bir kelime, kökü sabit (ve sağlam) ve dalları da yukarıda olan güzel bir ağaç gibidir."* (İbrâhim, 24-25) âyetini okudu ve "O ağaç hurmadır." dedi. *"Kötü bir kelimenin hâli de (gövdesi) toprağın üstünden koparılıvermiş kötü bir ağaç gibidir ki onun hiç bir sebatı (tutunma ve yerinde kalma kabiliyeti) yoktur."* (İbrâhim, 26) "O da hanzala (Ebû Cehil karpuzu)dır"[110] dedi.[111]

Hurma getirilmesi, bu âyetlerin böylece açıklanmasına vesile olmuştur.

Üçüncü Misal:

Ebû Hureyre şöyle dedi: Resûlullah (s.a.s.) buyurdu ki:[112] "Ey insanlar Allah tayyiptir (yani noksanlardan münezzeh, pâktır.) ve tayyip (pâk, helâl) olandan başkasını kabul etmez. Allah Teâlâ (bu hususta) resûllere ne emretmişse, mü'minlere de onu emretmiştir. Resûllere: *"Ey resûller, tertemiz ve helâl olan şeylerden yiyin, güzel amellerde bulunun. Çünkü Ben, ne yaparsanız hakkıyla bilenim"* (Mü'minûn, 51). Mü'minlere de: *"Ey iman edenler! Size rızık olarak verdiğimiz şeylerin temizlerinden yiyin. Yalnız Allah'a kulluk ediyorsanız, O'na şükredin!"* (Bakara, 172) buyurdu.

Sonra Resûlullah dedi ki: "Bir kimse ki Allah'a itaat yolunda kirlenmiş ve tozlara karışmış olarak uzun seferler yapar, ellerini semâya uzatır: Ya Rabbî! diyerek dua eder. Hâlbuki yemesi haram, içmesi haram, giymesi haramdır, haram ile gıdalanmıştır. İşte sıfatı şunlar olan böylesi için nereden ve nasıl dua kabul edilir."

Bir başka hadisinde "Temiz ve helâl ye ki duana icabet edilsin? Muhammed'in (s.a.s.) canı elinde olan Allah'a yemin ederim ki, kişi haram lokmayı içine yuvarlayınca kırk gün müddetle ondan dua kabul olunmaz." demiştir.[113]

Görüldüğü gibi Hz. Peygamber (s.a.s.) helâl yemenin lüzumundan söz

---

[110] İbrâhim 26 âyetinin okunması ve onun "hanzala" ile tefsiri yalnız Tirmizî, Taberî ve *Müstedrek*'te vardır.

[111] Tirmizî, *Tefsir*; Taberî (Halebî), 13/205; Ahmed İbn Hanbel, *Fethu'r-Rabbânî*, 18/187; Abd İbn Humeyd, *Müsned*, v. 105a; Buhârî, *İlim*, 1/22; Müslim, 50. Ha. No. 64; Taberânî, *Mu'cemu's-Sağir*, v. 84a; Hâkim, *Müstedrek*, 2/352; İbn Kesîr, 4/122-123.

[112] Müslim, *Zekât*, Ha. No. 65; *Müsnedü'd-Dârimî*, v. 157b; Tirmizî, *Tefsir*.

[113] İbn Kesîr, 1/158 (İbn Merdeveyh)'den).

ederken, siyak münasebetiyle umumi ve mutlak olarak duaya icabet edileceğine dair şu âyetleri tahsis etmek suretiyle açıklamıştır:

"Kullarım sana Beni sorarlarsa bilsinler ki Ben yakınım. Onlardan biri Bana dua ederse duasına karşılık veririm. O hâlde onlar da Bana icabet etsinler, Beni tasdik etsinler ki doğru yolu bulalar." (Bakara, 186)

"Rabbiniz buyurdu ki: Bana dua edin, duanıza icabet edeyim. Bana kulluk etmeye tenezzül etmeyenler, zelil olarak Cehennem'e gireceklerdir." (Mü'min, 60)

Dördüncü Misal:

... عَنْ سَلَمَةَ بْنِ الْأَكْوَعِ قَالَ: كُنَّا مَعَ النَّبِيِّ ﷺ فَمُرَّ بِجَنَازَةٍ فَأُثْنِيَ عَلَيْهَا بِثَنَاءٍ حَسَنٍ، فَقَالَ: وَجَبَتْ وَمُرَّ بِجَنَازَةٍ أُخْرَى، فَأُثْنِيَ عَلَيْهَا دُونَ ذٰلِكَ، فَقَالَ: وَجَبَتْ،.قَالُوا: يَا رَسُولُ اللهِ مَا وَجَبَتْ؟ قَالَ: اَلْمَلٰٓئِكَةُ شُهَدَاءُ اللهِ فِي السَّمَاءِ وَأَنْتُمْ شُهَدَاءُ اللهِ فِى الْأَرْضِ فَمَا شَهِدْتُمْ عَلَيْهِ وَجَبَ، ثُمَّ قَرَأَ:﴿وَقُلِ اعْمَلُوا فَسَيَرَى اللّٰهُ عَمَلَكُمْ وَرَسُولُهُ وَالْمُؤْمِنُونَ﴾ قَالَ قَوْلُ اللهِ عَزَّلَ وَجَلَّ: ﴿لِتَكُونُوا شُهَدَاءَ عَلَى النَّاسِ﴾.

Bu misalden de bir cenaze münasebetiyle Hz. Peygamber'in (s.a.s.) mezkûr iki âyeti açıklamış olduğunu anlıyoruz.

Seleme İbn el-Ekva diyor ki: Hz. Peygamber (s.a.s.) ile beraber bulunuyorduk, yanımızdan bir cenaze geçirildi ve ölü hakkında güzel şeyler söylendi. Bunun üzerine: "Vacip oldu." buyurdu. Sonra yanından bir başka cenaze geçirildi, ve ölü hakkında başka türlü sözler sarfedildi (yani kendisinden iyi şekilde bahsedilmedi). Yine: "Vacip oldu." buyurdu. "Ne vacib oldu ya Resûlallah?" dediler. Cevap verdi: "Melekler, Allah'ın semâdaki şahitleri, siz ise yerdeki şahitlerisiniz, neye şahitlik ederseniz vacip olur, olması gerekir." Sonra da şu âyetleri okudu: "De ki: Çalışın; Allah, Resûlü ve mü'minler amellerinizi göreceklerdir!" (Tövbe, 105) Dedi ki: (Bu) Allah Teâlâ'nın şu sözünün mânâsıdır: *"Tâ ki insanlar hakkında şahidler olasınız."* (Bakara, 143)[114] Peygamberimiz'in (s.a.s.) siyak münasebetiyle beyan ettiği başka âyetler de vardır.[115]

[114] Taberî, 3/149, Ha. No. 2185. (Ahmed M. Şakir: Hadis, Müslim'in şartına uygundur. *Mecma-u'z-Zevâid*, 3/4'e bakınız).

[115] Meselâ, Âl-i İmrân, 195 hakkında: Taberî, 7/491 (A. M. Şakir: Ahmed İbn Hanbel, *Müsned*,

6- Tefsir Edici Kısa Ziyadelerle Açıklaması

Kısa ziyade kelimeler kullanmak suretiyle bazı veciz âyetleri açıklama tarzının ilk nümunelerini Hz. Peygamber'in (s.a.s.) tefsirinde bulmaktayız. Bu ziyadeler kısa olmakla beraber bazen çok mühim izahlara medar olurlar. Umumun tahsisi, mücmelin beyan edilmesi gibi vazifeler ifa ederler.

Birinci Misal:

... حَدَّثَنِي أَبُوبَكْرِ الصِّدِيقِ: أَنَّ رَسُولَ اللّٰهِ ﷺ قَالَ: مَنْ يَعْمَلْ سُوءًا يُجْزَ بِهِ فِي الدُّنْيَا.

Hz. Ebû Bekir'den rivâyete göre Resûlullah, *"... Kim bir kötülük yaparsa onunla cezalanır."* (Nisâ, 123) âyetini, kısa bir ziyade ile "Kim bir kötülük yaparsa onunla dünyada cezalanır." şeklinde, dünya hayatına tahsis etmek suretiyle tefsir etmiştir.[116] Başka hadislerden, bu tahsisin mü'minler hakkında olduğu anlaşılmaktadır. Meselâ, Hz. Âişe'nin rivâyet ettiği bir hadiste, bu âyet hakkında Hz. Peygamber (s.a.s.); "Mü'min, işlemiş olduğu en kötü amelle dünyada cezalanır." dedikten sonra hastalık, meşakkat, musibet gibi elem veren durumların, mü'minin günahlarına keffaret olacağı ve onun, dünyadan temizlenmiş olarak çıkacağı bildirilir.[117]

Ha. No. 6570; Hâkim, *Müstedrek*, 2/71-72; Ebû Nuaym, *Hilyetu'l-Evliya*, 1/147.

Lokman, 6, hakkında: Tirmizî, *Buyû'*, 51. bab ve *Tefsir*; İbn Mâce, Ha. No. 2168; Taberî (Halebî), 21/60; İbn Kesîr, 5/377'de talil eder.

Hicr, 87 hakkında: Buhârî, *Tefsir*, 5/199, 222; *Müsnedü'd-Dârimî*, v. 186b; Ebû Dâvud, No. 1458; Ebû Ya'lâ, v. 311a; Taberî, 23/466.

Kehf, 54 hakkında: Buhârî, *İ'tisâm*, 8/155-156; *Tefsiru Abdirrezzak*, v. 54a; *Tefsiru'n-Nesâî*, 54b; İbn Kesîr, 4/400.

Nisâ, 110 hakkında: Taberî, 2/491.

Yâsîn, 12 hakkında: Müslim, 5, No. 281; Hâkim, *Müstedrek*, 2/428.

Sâffat, 65-66 hakkında: İbn Kesîr, 6/18 (Tirmizî, Nesâî ve İbn Mâce'den).

A'râf, 182 ve **Zuhruf, 55** hakkında: İbn Kesîr, 6/231 (İbn Ebî Hâtim'den).

116 Ahmed İbn Hanbel, *Müsned*, 1/6; Ebû Ya'lâ, *Müsned*, v. 3a; Taberî, 9/241, Ha. No. 10522 (Ahmed M. Şakir, Ahmed İbn Hanbel rivâyetini taz'îf eder).

117 Bu rivâyetler için: Taberî, 9/244, Ha. No. 10530 (Ahmed M. Şakir tashih eder ve Buhârî; Tirmizî, (İnşikâk sûresi tefsirinde) ve diğerlerine nisbet eder. Bu hadisi Ebû Dâvud, No. 3093; İbn Ebî Hâtim, v. 184a'da rivâyet ederler. Başka rivâyet için: *Fethu'r-Rabbânî*, 18/122.

İkinci Misal:

... عَنْ أَبِي مَالِكٍ الْأَشْعَرِيِّ... قَالَ النَّبِيُّ ﷺ: أَيْنَ ذَهَبْتُمْ إِنَّمَا هِيَ لاَ يَضُرُّ مَنْ ضَلَّ مِنَ الْكُفَّارِ إِذَا اهْتَدَيْتُمْ.

Rivâyete göre Hz. Peygamber (s.a.s.), *"Ey iman edenler! Siz kendinizi düzeltmeye bakın! Siz doğru yolda olduktan sonra sapanlar size zarar veremez."* (Mâide, 105) âyetine, kısa bir ziyade ile şu açıklamayı getirmiştir: "... Kendiniz doğru yolu bulunca kâfirlerden sapanlar size zarar vermez."[118] Böyle bir açıklama olmasa, bu âyetten bir çoklarının anladığı gibi, herkesin sadece nefsi ile ilgilenmesi şeklinde bir mânâ çıkarılırdı.[119] Bu tefsir, mü'minlerin kendi aralarında "neme lâzım"cılık olamayacağını, mârufu emir, münkerden nehyetmelerinin lâzım geldiğini göstermektedir.

Üçüncü Misal:

... عَنْ أَبِي سَعِيدٍ الْخُدْرِيِّ عَنِ النَّبِيِّ ﷺ فِى قَوْلِهِ ﴿وَلَهُمْ فِيهَا أَزْوَاجٌ مُطَهَّرَةٌ﴾ قَالَ مِنَ الْحَيْضِ وَالْغَائِطِ وَالنَّخَامَةِ وَالْبُزَاقِ.

"Cennetlikler için orada temizlenmiş eşler vardır." (Bakara, 25) âyeti hakkında, Ebû Said el-Hudrî Hz. Peygamber'in (s.a.s.): "Hayızdan, gaitadan, tükürük ve balgam gibi hâllerden temizlenmiş" izahını rivâyet etmiştir.[120]

Dördüncü Misal:

... عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ عَنْ رَسُولِ اللهِ ﷺ قَالَ: ﴿إِنَّ الَّذِينَ فَرَّقُوا دِينَهُمْ وَكَانُوا شِيَعًا﴾ هُمْ أَهْلُ الْبِدَعِ وَأَهْلُ الشُّبُهَاتِ وَأَهْلُ الضَّلاَلَةِ مِنْ هَذِهِ الْأُمَّةِ.

---

118 Süyûtî, *Dürru'l-Mensur*, 2/339 (Ahmed İbn Hanbel, Taberânî, İbn Ebî Hâtim ve İbn Merdeveyh'ten).

119 Bu âyet hakkında, başka yönleriyle, Peygamberimiz'in (s.a.s.) ayrıca uzun açıklamaları da vardır. İbn Kesîr, Taberî gibi müfessirlerin bu âyeti tefsirine dair sayfalarında bu rivâyetler bulunabilir.

120 Taberî, 1/397; Süyûtî, *Dürru'l-Mensur*, 1/39 (Hâkîm'in Şeyheyn şartı üzerine tashihini söyleyerek); Süyûtî, *İtkân*, 2/191. "İbn Kesîr, Tefsirinde ref'ine itiraz, Tarih'inde ise isnad için 'hasen' der." demektedir.

Rivâyete göre Hz. Peygamber (s.a.s.) *"Dinlerini (bir kısmına inanıp bir kısmını inkâr etmek sûretiyle) parça parça edenler, ayrı ayrı fırkalar olanlar (yok mu?) sen, hiç bir vecih ile onlardan değilsin."* (En'âm, 159) âyetine şu fıkrayı ziyade ederek "Onlar da senden değildirler, onlar bu ümmetten olan bid'at, şüphe ve dalâlet ehlidir" demiştir.[121] Böylece, itikadı ve ameli düzgün olan mü'minlerin birbirleri hakkında bu âyeti kolayca tatbik ederek, büyük zararlara yol açılmasına mani olmuştur. Bu neviden, başka misaller de mevcuttur.[122]

121 Taberî, 12/270-271, Ha. No. 14266 (Mahmud M. Şakir: Bu haber merfû olarak sahih değildir. Bu ümmet ve ehl-i salat hakkında olduğuna dair Ebû Hureyre'ye mevkuf 14264 ve 14265 numaralı haberler sahihtir. İbn Kesîr Hz. Peygamber (s.a.s.)'e refini reddeder. *Mecmau'z-Zevaid* 7/22-23'de tahric eder, Taberânî'nin *Mu'cemu'l-Evsat*'da sahih isnadla rivâyet ettiğini bildirir. diyor). Süyûtî, *İtkân*, 2/194'de Taberânî'nin ve başkalarının "ceyyid bir isnadla" rivâyet ettiğini söyler. Sonra: "Taberânî sahih isnadla Ebû Hureyre'den tahric ettiğine göre Resûlullah dedi 'ki "Dinlerini parça parça edenler, ayrı ayrı fırkalar olanlar" bu ümmetteki bidat ve heva ehlidir."

122 Bu neviden diğer misaller için: **Bakara, 119** hakkında: İbn Kesîr, 1/248. **Bakara, 152** hakkında: Süyûtî, *Dürru'l-Mensur*, 1/148. **Ra'd, 39** hakkında: Süyûtî, *İtkân*, 2/196, **Hicr, 47** hakkında: İbn Kesîr, 4/156 ve 4/10 (İbn Ebî Hâtim'den). **Enbiyâ, 1** hakkında: *Tefsiru'n-Nesâî*, v. 67b; Ebû Ya'lâ, *Müsned*, v. 70a; Taberî (Halebî), 17/1. **Zumer, 53** hakkında: Tirmizî, *Tefsir*. **Rahmân, 55** hakkında: İbn Kesîr, 6 525-526 (Taberânî'den). **Vâkıa, 37** hakkında: Taberî (Halebî), 27/188. **Cumu'a, 10** hakkında: Taberî (Halebî), 28/103; *Dürru'l-Mensur*, 6/220. **Talâk, 2** hakkında: *Dürru'l-Mensur*, 6/232. **Kıyâme, 22-23** hakkında: Taberî (Halebî), 29/193; Süyûtî, *Dürru'l-Mensur*, 4/290.

Üçüncü Bölüm

HZ. PEYGAMBER'İN (S.A.S.) TEFSİRİNİN BELLİ BAŞLI KISIMLARINA DAİR MİSALLER

HZ. PEYGAMBER'İN (S.A.S.) TEFSİRİNİN BELLİ BAŞLI KISIMLARINA DAİR MİSALLER

1- Kur'ân'ı Kur'ân'la Tefsirine Misaller

Bilindiği gibi tefsir yollarının en güzeli ve en doğrusu, Kur'ân'ın yine Kur'ân ile açıklanmasıdır.[1] Zira Kur'ân'ın bir yerinde umumi olan, bir başka yerinde tahsis edilir. Herhangi bir âyette mücmel olan husus, bir başka âyette mufassal olarak zikredilmiş olabilir. Bunlara ait misaller çoktur. Kur'ân'ın açıklanmasında bu yola başvurmanın ilk nümunelerini de Hz. Peygamber'in (s.a.s.) tefsirinde buluyoruz.

Birinci Misal:

... عَنْ عَبْدِ اللهِ قَالَ: لَمَّا نَزَلَتْ هَذِهِ اْلآيَةُ: ﴿اَلَّذِينَ آمَنُوا وَلَمْ يَلْبِسُوا إِيمَانَهُمْ بِظُلْمٍ أُولَئِكَ لَهُمُ اْلأَمْنُ وَهُم مُّهْتَدُونَ﴾ شَقَّ ذٰلِكَ عَلَى أَصْحَابِ رَسُولِ اللهِ وَقَالُوا أَيُّنَا لَمْ يَظْلِمْ نَفْسَهُ؟ قَالَ: رَسُولُ اللهِ ﷺ: لَيْسَ كَمَا تَظُنُّونَ وَإِنَّمَا هُوَ مَا قَالَ لُقْمَانُ لاِبْنِهِ: ﴿لاَ تُشْرِكْ بِاللهِ إِنَّ الشِّرْكَ لَظُلْمٌ عَظِيمٌ﴾.

"İman edenler, bununla beraber îmanlarını zulümle de bulaştırmayanlar, işte ancak onlardır ki emin olmak hakkı kendilerinindir. Onlar doğru yolu bulmuş kimselerdir." (En'âm, 82) âyeti inince, "içimizde, nefsine zulmetmeyen kim var?" diyen Resûlullah'ın ashabına bu durum ağır gelmişti. Bunun üzerine Resûlullah (s.a.s.) dedi ki: "Zannettiğiniz gibi değil, buradaki zulüm

1 İbn Kesîr, 1/7.

Lokman'ın oğluna dediğidir: *"Evlâdım sakın Allah'a ortak koşma! Çünkü şirk elbette büyük bir zulümdür."*[2] (Lokman, 13)

Böylece Peygamberimiz (s.a.s.), başka bir âyete dayanarak, umumi bir mânâyı tahsis etmiş ve yanlış anlamanın önüne geçmiştir.

İkinci Misal:

... عَنْ عَبْدِاللّٰهِ بْنِ عُمَرَ أَنَّهُ قَالَ: لَمَّا نَزَلَتْ ﴿يَا عِبَادِيَ الَّذِينَ أَسْرَفُوا عَلَى أَنْفُسِهِمْ لاَ تَقْنَطُوا مِنْ رَحْمَةِ اللّٰهِ إِنَّ اللّٰهَ يَغْفِرُ الذُّنُوبَ جَمِيعًا﴾ اْلاَيَةَ, قَامَ رَجُلٌ فَقَالَ: وَالشِّرْكَ يَا نَبِيَّ اللّٰهِ؟ فَكَرِهَ ذٰلِكَ النَّبِيُّ ﷺ فَقَالَ: ﴿إِنَّ اللّٰهَ لاَ يَغْفِرُ أَنْ يُشْرَكَ بِهِ وَيَغْفِرُ مَا دُونَ ذٰلِكَ لِمَنْ يَشَاءُ وَمَنْ يُشْرِكْ بِاللّٰهِ فَقَدِ افْتَرَى إِثْمًا مُبِينًا﴾.(الزمر ٣٠)

"De ki: "Ey kendilerinin aleyhinde (günahta) haddi aşanlar, Allah'ın rahmetinden ümidinizi kesmeyin! Çünkü Allah bütün günahları bağışlar" (Zümer, 53) âyeti inince bir adam kalkarak: "Şirki de mi ey Allah'ın Resûlü?" deyince Hz. Peygamber (s.a.s.) bu suali kerih görerek buyurdu:[3] *"Şüphesiz ki Allah, kendisine eş tanınmasını bağışlamaz. Ondan başkasını, dileyeceği kimseler için, affeder. Kim Allah'a eş tutarsa muhakkak pek büyük bir günah ile iftira etmiş olur."* (Nisâ, 48)

Burada Hz. Peygamber'in (s.a.s.), mutlak bir âyeti, mukayyed olan diğer bir âyete hamletmek suretiyle Kur'ân'ı Kur'ân'la tefsir ettiğini görüyoruz.

Üçüncü Misal:

... عَنْ سَالِمِ بْنِ عَبْدِ اللّٰهِ عَنْ أَبِيهِ أَنَّ رَسُولَ اللّٰهِ ﷺ قَالَ: مَفَاتِحُ الْغَيْبِ خَمْسٌ لاَ يَعْلَمُهُنَّ إِلاَّ اللّٰهُ ﴿إِنَّ اللّٰهَ عِنْدَهُ عِلْمُ السَّاعَةِ وَيُنَزِّلُ الْغَيْثَ وَيَعْلَمُ مَا فِى اْلأَرْحَامِ وَمَا تَدْرِي نَفْسٌ مَاذَا تَكْسِبُ غَدًا وَمَا تَدْرِي نَفْسٌ بِأَيِّ أَرْضٍ تَمُوتُ إِنَّ اللّٰهَ عَلِيمٌ خَبِيرٌ﴾. (لقمان ٣٤)

---

2 Buhârî, *Tefsir*, 6/20; *Tefsiru Abdirrezzak*, v.. 26b; Ahmed İbn Hanbel, *Fethu'r-Rabbânî*, 18/140; Tirmizî, *Tefsir*; *Tefsiru'n-Nesâî*, v. 31b; Bezzâr, *Müsned* (Murad Molla), v. 158a; Ebû Ya'lâ, *Müsned*, v. 238a; Taberî, 11/495; Diğer rivâyetler için: İbn Kesîr, 3/59.

3 Taberî, 8/449, Ha. No. 9730. (Mahmud M. Şakir hadisin isnadını tashihe meyleder.); İbn Kesîr, 2/313'de aynı haberi, Ebû Cafer Razî ile İbn Merdeveyh'den nakleder.

Peygamberimiz *"Gaybın anahtarları O'nun nezdindedir, onları O'ndan başkası bilemez..."* (En'am, 59) mücmel âyetinde geçen gaybın anahtarlarından muradın ne olduğunu şu mübeyyen âyetle tefsir etmiştir. "Gaybın anahtarları beştir ki onları Allah'tan başkası bilemez: *"Kıyamet saatini bilmek ancak Allah'a mahsustur. Yağmuru O indirir, rahimlerde bulunanı O bilir. Kimse yarın ne kazanacağını ve hiç kimse nerede öleceğini bilemez. Muhakkak ki Allah her şeyi hakkıyla bilen ve her şeyden haberdar olandır."* (Lokman, 34)[4]

Dördüncü Misal:

... قَرَأَتْ عَائِشَةُ زَوْجُ النَّبِيِّ ﷺ قَوْلَ اللهِ: ''لَقَدْ جِئْتُمُونَا فُرَادَى كَمَا خَلَقْنَاكُمْ أَوَّلَ مَرَّةٍ'' فَقَالَتْ وَا سَوْأَتَاهُ! إِنَّ الرِّجَالَ وَالنِّسَاءَ يُحْشَرُونَ جَمِيعًا يَنْظُرُ بَعْضُهُمْ إِلَى سَوْأَةِ بَعْضٍ. فَقَالَ رَسُولُ اللهِ ﷺ: ''لِكُلِّ امْرِئٍ مِنْهُمْ يَوْمَئِذٍ شَأْنٌ يُغْنِيهِ'' (عَبَس/٣٧) لاَ يَنْظُرُ الرِّجَالُ إِلَى النِّسَاءِ وَلاَ النِّسَاءُ إِلَى الرِّجَالِ شُغِلَ بَعْضُهُمْ عَنْ بَعْضٍ.

Hz. Âişe *"Andolsun, sizi ilk defa (doğumunuzda) yarattığımız gibi (âhirette de) yapayalnız, teker teker (çırılçıplak) huzurumuza geleceksiniz..."* (En'âm, 94) âyetini okuyunca: Eyvah, o ne sefalet! Erkeklerle kadınlar bir arada haşrolunacaklar, birbirinin edep yerlerine bakacaklar!" dedi. Resûlullah bunun üzerine dedi ki: *"Ogün bunlardan herkesin kendine yeter bir işi (derdi, belâsı) vardır."* (Abese, 37) Ne erkekler kadınlara, ne de kadınlar erkeklere bakamazlar. İnsanlar birbirine bakamayacak derecede meşguldürler."[5]

... عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ عَنِ النَّبِيِّ ﷺ قَالَ: تُحْشَرُونَ حُفَاةً عُرَاةً غُرْلاً. فَقَالَتِ امْرَأَةٌ. أَيُبْصِرُ أَوْ يَرَى بَعْضُنَا عَوْرَةَ بَعْضٍ؟ قَالَ: يَا فُلاَنَةُ ﴿لِكُلِّ امْرِئٍ مِنْهُمْ يَوْمَئِذٍ شَأْنٌ يُغْنِيهِ﴾ (عبس ٣٧)

---

4 Süfyan Sevrî, *Tefsir*, s. 199; Buhârî, Sahîh'inin beş ayrı yerinde, muhtelif vechlerden az farklarla rivâyet eder. Bunlardan biri, *İstiskâ*, 29. bab (M. F. Abdulbâkî, *Mehâsinu't-Te'vîl*, 4/2344, Not: l'den); Müslim, 1 Ha. No. 7 (Ebû Hureyre'den bu mânada); *Tefsiru Abdirrezzak*, v. 71a; Abd İbn Humeyd, *Müsned*, v. 100a (Ebû Hureyre'den); Ebû Ya'lâ, *Müsned*, v. 252b; Ahmed İbn Hanbel, *Fethu'r-Rabbânî*, 18/230 (İbn Abbâs'dan); İbn Mâce, Ha. No. 64, 4044; Taberî (Halebî), 21/88

5 Taberî, 11/544, Ha. No. 13570 (Mahmud M. Şakir: "Bu hadis *Müstedrek*, 4/565'dedir. Zehebî'ye göre sahih, fakat munkatidir"). Bu hususta başka bir rivâyet için bkz.: İbn Kesîr, 7/218 (Tirmizî'den "hasen ve sahîh" diyerek, Nesâî'den bu mânada); Taberî (Halebî), 17/102.

Bir başka rivâyette İbn Abbas demiştir ki: Hz. Peygamber "Yalınayak, çırılçıplak, sölpük (sünnetsiz) olarak haşr olunacaksınız." deyince, bir kadın: "Ne o birbirimizin avret yerine mi bakacağız?" dedi. Resûlullah adını söyleyerek: *"Ey falanca, o gün bunlardan herkesin kendine yeter bir işi (derdi, belâsı) vardır."* (Abese, 37) dedi.

Burada Hz. Peygamber (s.a.s.), birinci âyetin ifade ettiği mânâyı, başka bir âyetteki işaretten istifade ederek vuzuha kavuşturmuştur. Bu durumun başka misalleri de vardır.[6]

2- Mücmeli Beyan Etmesi

a) Ahkâma dair mücmelleri beyan etmesine misaller

Birinci Misal:

عَنْ كَعْبِ بْنِ عُجْرَةَ قَالَ: مَرَّ بِي رَسُولُ اللهِ ﷺ وَأَنَا أُوقِدُ تَحْتَ قِدْرٍ، وَالْقَمْلُ يَتَنَاثَرُ عَلَى وَجْهِي، فَقَالَ: أَتُؤْذِيكَ هَوَامُّ رَأْسِكَ؟ قَالَ: قُلْتُ نَعَمْ! قَالَ: أَحْلِقْهُ وَصُمْ ثَلاَثَةَ أَيَّامٍ أَوْ أَطْعِمْ سِتَّةَ مَسَاكِينَ (لِكُلِّ مِسْكِينٍ نِصْفُ صَاعٍ) أَوِ اذْبَحْ شَاةً.

"... Aranızda hasta, yahut başından rahatsız olan varsa, ona fidye olarak; oruç tutmak, sadaka vermek, yahut kurban kesmek gerekir...." (Bakara, 196) âyetinin tefsiri makamında şu hadis varid olmuştur. Kâ'b İbn Ucre diyor ki: İhramda iken Resûlullah bana uğradı. O sırada ben de tencerenin altında ateş yakıyordum. Bitler ise yüzüme dağılacak kadar fazla idi. Resûlullah bana: "Başındaki bu haşerat sana eziyet vermiyor mu?" dedi. "Evet" dedim. Buyurdu ki: "Başını tıraş et, üç gün oruç tut, ya (her fakire yarım sâ' olmak üzere)[7] altı fakir doyur, yahut da bir koyun boğazla" demiştir.[8] Böylece âyetteki oruç, sadaka veya kurban fidyesinin keyfiyetini izah etmiştir.

6 Kur'ân'ı Kur'ân'la tefsirinin bir başka misali için: **İbrâhim, 16-17** âyetlerini, **Muhammed, 15** ve **Kehf, 29** âyetleriyle açıklaması hakkında: Ahmed İbn Hanbel, *Fethu'r-Rabbânî*, 18/186-187; *Müstedrek*, 2/457; *Tefsiru'n-Nesâî*, v. 47a-b; Tirmizî, 40/4. bab, Ha. No. 2583 ("garîb" diyerek); İbn Kesîr, 4/115.

7 Parantez içindeki ziyade Buhârî rivâyetindendir.

8 Ahmed İbn Hanbel, *Fethu'r-Rabbânî*, 18/84; Buhârî, *Tefsir*, 5/158; Müslim, *Hac*, Ha. No. 80; Ebû Dâvud, Ha. No. 1856-1858; Tirmizî, *Tefsir*; İbn Huzeyme, *Sahîh*, v. 266b.

İkinci Misal:

عَنْ عَبْدِ اللهِ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللهِ ﷺ لاَ يَحِلُّ دَمُ امْرِئٍ مُسْلِمٍ يَشْهَدُ أَنْ لاَ إِلَهَ إِلاَّ اللهُ وَإِنِّي رَسُولُ اللهِ إِلاَّ بِإِحْدَى ثَلاَثٍ: اَلنَّفْسُ بِالنَّفْسِ، وَالثَّيِّبُ الزَّانِي، وَالْمَارِقُ مِنَ الدِّينِ التَّارِكُ الْجَمَاعَةَ.

Kur'ân'da *"... Haklı bir gerekçe olmadıkça Allah'ın haram ettiği cana kıymayın..."* (En'âm, 151) buyurulmuştur. Resûlullah (s.a.s.) bu hadisiyle âyetteki "haklı bir gerekçe" kısmını açıklamış, hangi hâllerde öldürmenin haklı olacağını şöyle vuzuha kavuşturmuştur: "Allah'tan başka tanrı olmadığına ve benim Allah'ın Resûlü olduğuma iman eden hiçbir Müslüman kişinin kanı helâl olmaz. Ancak şu üç şeyden birini yaparsa (kanı helâl olur): Adam öldürmek, evli iken zina etmek, dinden çıkıp Müslümanlardan ayrılmak.[9]

Üçüncü Misal:

Hırsızlık yapanlar hakkında Kur'ân'da *"Hırsız erkek ve kadının yaptıklarına karşılık Allah'tan bir ceza olarak ellerini kesiniz"* (Mâide, 38) buyurulur. Âyette umumi olarak zikredilen sirkatin, ukûbete müstahak olan haddini, Resûlullah (s.a.s.) şu hadisiyle şöyle tahsis ve tebyin etmiştir: "Çeyrek dinar veya daha fazla miktar çalanın eli kesilir."[10]

Hz. Peygamber'in (s.a.s.) ibadetlere ve muamelâta dair mücmel âyetleri beyan etmesinin misalleri sayılamıyacak kadar çok ve teferruatlıdır. Fıkıh mevzularına göre tertip edilmiş olan sahih hadis kitapları, hep bu neviden olan açıklamalarla doludur.

b) Mugayyebata dair mücmel âyetleri beyanı:

Miktar itibariyle Hz. Peygamber'in (s.a.s.) tefsirini incelerken kaydettiğimiz gibi, İbn Atiyye ve başka âlimlere göre, "tefsirini Cibril'in öğrettiği âyetlerin" önemli bir kısmı, mugayyebata ait olan âyetlerdir. Resûlullah'ın

---

9 Buhârî, *Diyât*, 6. bab, 8/38; Müslim, *Kasâme*, Ha. No. 25; Bezzâr, *Müsned* (Murad Molla), v. 91a (Hz. Osmân'dan); Ebû Ya'lâ, *Müsned*, v. 240.b.

10 Ebû Dâvud, Ha. No. 4384, 4385; Humeydî, *Müsned*, 1/280; Şafiî, *Risâle*, s. 41, Ha. No. 224; Tirmizî, *Hudûd*, 16. bab, Ha. No. 1445; Taberî, 10/295.

bu kısma dahil olan beyanları başlıca şu mevzuları ihtiva eder: Hilkatin başlangıcı, insanın yaratılışı, Allah Teâlâ'nın kâinatı yönetmesi, kader ve ecel, ölümden sonraki ahval, kalb ve nefsin hâlleri, İslâm ümmetinin geleceği, âhir zaman hâlleri, Cennet ve Cehennem ahvali vb. Şimdi mezkûr mevzulara dair misaller vereceğiz.

1 – Hilkatin başlangıcı hakkında açıklamaları:

Birinci Misal:

... عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللهِ ﷺ: اِنَّ اللهَ لَمَّا خَلَقَ الْخَلْقَ كَتَبَ كِتَابًا عِنْدَهُ فَوْقَ الْعَرْشِ، اَنَّ رَحْمَتِي تَغْلِبُ غَضَبِي.

Bu hadis *"O, rahmet etmeyi (lütfu ile) kendi üstüne almıştır."* (En'âm, 12) âyetini açıklamaktadır. Buna göre Ebû Hureyre, Hz. Peygamber'in şöyle dediğini bildirmektedir: Allah Teâlâ mahlûkatı ilk yarattığında, "Muhakkak ki Benim merhametim gazabımdan ileridir." diye nezdinde duran bir taahhüdname yazarak Arşının üzerine koymuştur.[11]

İkinci Misal:

Ebû Rezin el-Ukaylî diyor ki: "Ya Resûlallah, gökleri ve yeri yaratmadan önce Rabbimiz nerede idi?" diye sordum. Dedi ki: Yüksek ve kesif bir bulutun üstünde idi ki o bulutun üstünde de altında da hava bulunuyordu, sonra da Arşını su üzerine yarattı."[12]

Bu hadis-i şerif, âyet-i kerime gibi müteşabihtir. Yani bazı mânâlar anlaşılmakla birlikte, kesin bir mânâya hükmetmek zorluğu ile karşı karşıyayız. Âyet ile hadisin hatırlattığı bir hususu kısaca yazmak istiyoruz: Astronomide, kâinatın başlangıçta bir gaz bulutu hâlinde olduğu, sonra bu maddeden cisimlerin fırladığı, dünyanın da bunlardan biri olup, oradan yükselen gazların ve buharların yağmur şeklinde tekrar dünyaya dönerek denizlerin meydana geldiği hakim bir kanaattir.

---

11 *Tefsiru Abdirrezzak*, v. 25a-b; Taberî, 11/274; İbn Kesîr, 3/10; Buhârî, 59/1. bab; Müslim, *Tövbe;* Ha. No. 16/15.

12 Ahmed İbn Hanbel, *Müsned*, 4/11-12; Tirmizî, *Tefsir*; Taberî, 15/246; İbn Mâce, Ha. No. 182.

"Melekler nurdan, cin halis ateşten, Âdem ise size tavsif edilen şeyden (balçıktan, süzülmüş hülâsadan, ateşte pişmiş gibi kuru çamurdan) yaratıldı."[13] Bu nevin misalleri fazla değildir.[14]

2 – İnsanın yaratılışı hakkında açıklamaları:

a. Hz. Âdem'in yaratılışı hakkında açıklamaları:

عَنْ أَبِي مُوسَى ٱلْأَشْعَرِيّ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللهِ ﷺ : إِنَّ اللهَ خَلَقَ آدَمَ مِنْ قَبْضَةٍ قَبَضَهَا مِنْ جَمِيعِ ٱلْأَرْضِ فَجَاءَ بَنُو آدَمَ عَلَى قَدْرِ ٱلْأَرْضِ جَاءَ مِنْهُمُ ٱلْأَحْمَرُ وَٱلْأَسْوَدُ وَٱلْأَبْيَضُ وَبَيْنَ ذٰلِكَ وَالسَّهْلُ وَالْحَزْنُ وَالْخَبِيثُ وَالطَّيِّبُ.

Ebû Musa el-Eş'arî'den şöyle dediği rivâyet olunuyor: Resûlullah buyurdu ki: Allah Teâlâ Âdem'i, yeryüzünün her yerinden avuçladığı bir avuç topraktan yarattı, bundan ötürüdür ki, Âdemoğulları yere göre olmuşlardır; onlardan kimisi pembe tenli, kimisi siyah, kimisi beyaz, kimisi de esmer ve bu renklerin arasındaki renklerdedir. Âdemoğullarının da (yer gibi) sarp olanı, düz ve yumuşak olanı, iyi olanı ve kötü olanı vardır.[15]

Bu hadis *"Sizi bir topraktan yaratmış olması da O'nun âyetlerindendir."* (Rûm, 20) ve *"Gökleri ve yeri yaratması, dillerinizin ve renklerinizin birbirine uymaması da O'nun âyetlerindendir"* (Rûm, 22) âyetleri ile ilgilidir. Bu nevin birkaç misali daha vardır.[16]

b- İnsanın ana karnında yaratılmasına dair açıklaması:

Abdullah İbn Mes'ûd bildiriyor: Hem doğru söyleyen, hem de Allah tarafından doğrulanan Resûlullah bize dedi ki: "Sizden her birinizin hilkati ilk kırk gün zarfında derlenip toparlanır. Bunun kadar bir zaman zarfında

13 Ahmed İbn Hanbel, 6/168; Müslim, *Zühd*, Ha. No. 60.

14 Bu neviden başka misal: **Bakara, 24** hakkında : Taberî, 1/381 (A. M. Şakır : *Müstedrek*, 2/261 (Şeyheyn şartı üzere); Süyûtî, *Dürru'l-Mensur*, 1/36); İbn Kesîr,1/107.

15 Ebû Dâvud, Ha. No. 4693; Taberî, 1/481 (Ahmed M. Şakir : *Müsnedu Ahmed*, 4/400; Tirmizî, 4/67-68, *Müstedrek*, 2/261; İbn Sa'd).

16 Hz. Âdem'in sulbünden zürriyetinin çıkarılıp misak alınması mevzuunda **A'râf, 172** hakkında: Ahmed İbn Hanbel, *Müsned*, 1/272; *Müstedrek*, 1/27 ve 2/544; Taberî, 13/222 (M. M. Şakir: *Mecmau'z-Zevâid*, 7/25 ve 7/188-189. **Bakara, 38** hakkında: Bu mevzudaki bir çok rivâyeti Süyûtî, *Dürru'l-Mensur*, 2/57-63 sahifelerinde toplamıştır.

alaka olur. Sonra bu kadar bir müddet içinde bir çiğnem et parçası (gibi şeyler) olur. Daha sonra melek gönderilip ona ruh üflenir ve dört söz emredilir yani rızkını, ecelini, amelini, bir de bedbaht mı bahtiyar mı olacağını yazması emredilir."[17]

Resûlullah. (s.a.s.) bu hadisiyle *"Ey insanlar, eğer siz öldükten sonra tekrar dirilmek hususunda herhangi bir şüphe içinde iseniz şu muhakkakdır ki Biz sizi (aslınızı) topraktan, sonra, (onun zürriyetini) insan suyundan, sonra alakadan, daha sonra da hilkati, belli belirsiz bir çiğnem etten yarattık..."* (Hac, 5; Mü'minûn, 14) âyetini tefsir etmiştir.[18]

3 – Allah Teâlâ'nın kâinatı yönetmesine dair açıklaması:

... سَمِعْتُ أَبَا هُرَيْرَةَ يَقُولُ :إِنَّ نَبِيَّ اللهِ ﷺ قَالَ: إِذَا قَضَى اللهُ تَعَالَى الْأَمْرَ فِي السَّمَاءِ ضَرَبَتِ الْمَلَئِكَةُ بِأَجْنِحَتِهَا خُضْعَانًا لِقَوْلِهِ كَأَنَّهُ سِلْسِلَةٌ عَلَى صَفْوَانٍ. ﴿فَإِذَا فُزِّعَ عَنْ قُلُوبِهِمْ قَالُوا مَاذَا قَالَ رَبُّكُمْ قَالُوا لِلَّذِى قَالَ الْحَقَّ وَهُوَ الْعَلِيُّ الْكَبِيرُ﴾ (سبأ/٢٣) فَيَسْمَعُهَا مُسْتَرِقُ السَّمْعِ وَمُسْتَرِقُ السَّمْعِ هَكَذَا بَعْضُهُ فَوْقَ بَعْضٍ (وَصَفَ سُفْيَانُ بِكَفِّهِ فَحَرَّفَهَا وَبَدَّدَ بَيْنَ أَصَابِعِهِ) فَيَسْمَعُ الْكَلِمَةَ فَيُلْقِيهَا إِلَى مَنْ تَحْتَهُ حَتَّى يُلْقِيَهَا عَلَى لِسَانِ السَّاحِرِ أَوِ الْكَاهِنِ فَرُبَّمَا أَدْرَكَ الشِّهَابُ قَبْلَ أَنْ يُلْقِيَهَا وَرُبَّمَا أَلْقَاهَا قَبْلَ أَنْ يُدْرِكَهُ فَيَكْذِبُ مَعَهَا مِائَةَ كِذْبَةٍ، فَيُقَالُ: أَلَيْسَ قَدْ قَالَ لَنَا يَوْمَ كَذَا وَكَذَا، وَكَذَا وَكَذَا فَيُصَدَّقُ بِتِلْكَ الْكَلِمَةِ الَّتِي سُمِعَتْ مِنَ السَّمَاءِ.

Ebû Hureyre Hz. Peygamber'in (s.a.s.) şöyle söylediğini bildirmiştir: Cenab-ı Hak gökyüzündeki meleklere bir emrin infaz olunmasını hükmettiği zaman, Allah Teâlâ'nın -düz bir taş üstündeki zincir sesi gibi mehabetli olan- bu ilâhî hükmüne melekler tamamıyla inkiyat ederek (korku ile) kanatlarını birbirine vururlar. *"Gönüllerinden bu korku gidince de melekler* (Cebrail ve Mikâil gibi mukarreb meleklere): *"Rabbiniz ne söyledi?"* diye sorarlar. (Mukarreb melekler:) *"Allah'ın söylediği hak sözdür."*, diye *Allah'ın hüküm ve takdirini bildirirler ve Allah Yücedir, Büyüktür."* derler. (Sebe, 23)

[17] Buhârî, 4/78; Müslim, *Kader*, No. 1; Taberânî, *Mu'cemu's-Sagir*, v. 68b; Ebû Ya'lâ, v. 237b; Bezzâr (Murad M.), v. 162b.

[18] Bu neviden başka misaller: **Kıyâme, 39** hakkında: İbn Kesîr, 1/227 (Ahmed, Tirmizî, Nesâî'den); **Înfitâr, 8** hakkında: Taberî (Halebî), 30/87; İbn Kesîr, 7/233. (Sahiheyn'den)

Allah'ın emir ve takdirini, söz hırsızı bir şeytan işiterek, birbiri üstüne dizilmiş söz hırsızı şeytanlara iletir (Râvi Süfyan onların bu sıklığını elleriyle de göstermişti). Böylece işittikleri sözü birbirine naklede ede nihayet büyücünün veya kâhinin lisanına kadar gelir. Şeytanlar bu vaziyette iken meleklerin konuşmalarını işiten en üstteki şeytana bir ateş parçası yetişip altındakilere o haberi ulaştırmadan onu yakar. Bazı defa da ateş erişmeyip altındaki kâhine haberi verir. O da haberle beraber yüz yalan da üstüne koyarak halka söyler (ilâhî emir yeryüzünde gerçekleşince de) "kâhin falan gün bize şöyle söylememiş miydi?" denir durur, yani gökten sızdırılan o söz sebebiyle doğrulanır.[19]

Resûlullah (s.a.s.) tarafından âyetin[20] zikredilmesinden de açıkça anlaşılıyor ki bu hadis, âyetin tefsirini tazammum etmektedir.[21]

4 – Kaderle ilgili âyetleri açıklaması:

... عَنْ عَلِيٍّ: كَانَ رَسُولُ اللّٰهِ ﷺ ذَاتَ يَوْمٍ جَالِسًا وَفِي يَدِهِ عُودٌ يَنْكُتُ بِهِ فَرَفَعَ رَأْسَهُ فَقَالَ: "مَا مِنْكُمْ مِنْ نَفْسٍ إِلاَّ وَقَدْ عُلِمَ مَنْزِلُهَا مِنَ الْجَنَّةِ وَالنَّارِ". قَالُوا يَا رَسُولَ اللّٰهِ فَلِمَ نَعْمَلُ؟ أَفَلاَ نَتَّكِلُ؟ قَالَ: "لاَ، اِعْمَلُوا فَكُلٌّ مُيَسَّرٌ لِمَا خُلِقَ لَهُ" ثُمَّ قَرَأَ ﴿فَامَّا مَنْ أَعْطَى وَاتَّقَى وَصَدَّقَ بِالْحُسْنَى﴾. إِلَى قَوْلِهِ فَسَنُيَسِّرُهُ لِلْيُسْرَى. (الليل/٥-١٠)

Hz. Ali şöyle dedi: Resûlullah (s.a.s.) bir gün oturmuş ve elinde bulunan bir değneği düşünceli bir hâlde yere vurup dürtüştürüyordu. Bir ara başını kaldırdı ve:

"Sizden hiç bir nefis müstesna olmamak üzere Cennet'teki yeri de ateşteki yeri de bilinmiştir" buyurdu. Bunun üzerine sahabîler: "Yâ Resûlallah! O hâlde niçin amel edip çalışıyoruz? Biz bu bilinmiş olan yazımız üzerine itimat etmeyelim mi? (yani o hâlde amelin faydası nedir?)" dediler.

---

19 Buhârî, *Tefsir*, 6/28-29; Ahmed İbn Hanbel, *Fethu'r-Rabbânî*, 18/157; Tirmizî, *Tefsir*; İbn Mâce, Ha. No. 194.

20 Bkz. Sebe', 23

21 Aynı âyet hakkında bazı farklarla rivâyet edilen başka bir hadis: İbn Kesîr, 5/550; Taberî (Halebî), 22/91; *Fethu'r-Rabbânî*, 18/250. Bu neviden başka misaller için: **Ra'd, 13** hakkında: Tirmizî, *Tefsir*; *Fethu'r-Rabbânî*, 18/185. **Yâsîn, 38** hakkında: Buhârî, *Tevhid*, 8/176, *Tefsir*, 6/30; Tirmizî, *Tefsir*; Müslim, 1, No. 251.

Resûlullah: "Hayır, siz o bilinmiş olan yazınıza dayanıp durmayınız. Amel edip çalışınız. Çünkü herkes niçin yaratıldıysa o, kendisine kolaylaştırılır, buyurdu. Sonra da şu mealdeki âyetleri okudu:[22] *"Bundan sonra kim verir ve sakınırsa, o en güzeli de tasdik ederse, biz de onu en kolaya hazırlarız. Amma kim cimrilik eder, kendisini müstağni görür ve o en güzeli yalan sayarsa, biz de onu en güç yola sardırırız."* (Leyl, 5-10)

İmran İbn Husayn'ın bildirdiğine göre,[23] Müzeyne kabilesinden iki kimse Resûlullah'ın yanına geldiler ve şöyle dediler: Yâ Resûlallah! İnsanların bu gün işlemekte oldukları ve emek çekip didinegeldikleri şeye ne buyurursun? Bu, üzerlerine hükmedilen ve geçmiş bir kaderden olarak kendilerine gelen bir şey midir? Yahut peygamberlerinin getirdiği ve üzerlerine hüccet sabit olan şeylerden olarak kendilerinin karşılaşacakları şeyler içinde midir? Resûlullah şöyle buyurdu: Hayır, bu ikinci şekil değil. Fakat üzerlerine hükmolunan ve kendilerine gelen bir şeydir (kaderdir). Azîz ve Celîl olan Allah'ın Kitabında bunun tasdiki şu âyettir: *"Her bir nefse ve onu düzenleyene, sonra da ona hem kötülüğü, hem korunmasını ilham edene..."* (Şems 7-8)

Birinci hadisin sonunda Hz. Peygamber'in (s.a.s.) âyetle temessül etmesinden, ikincide de âyetle istişhad etmesinden de açıkça anlaşılıyor ki mezkûr hadisler, söz konusu âyetleri tefsir etmektedir.[24]

5 – Kalbî ahvale ait mücmelleri açıklaması:

Birinci Misal:

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ عَنِ النَّبِيِّ ﷺ قَالَ: ''إِنَّ الْعَبْدَ إِذَا أَخْطَأَ خَطِيئَةً (أَذْنَبَ ذَنْبًا) نُكِتَتْ فِي قَلْبِهِ نُكْتَةٌ سَوْدَاءُ فَإِذَا هُوَ نَزَعَ وَاسْتَغْفَرَ وَتَابَ سُقِلَ (صُقِلَ) قَلْبُهُ وَإِنْ عَادَ (وَإِنْ زَادَ زَادَتْ) زِيدَ فِيهَا حَتَّى تَعْلُوَ قَلْبَهُ وَهُوَ الرَّانُ الَّذِى ذَكَرَ اللّٰهُ : ﴿كَلاَّ بَلْ رَانَ عَلَى قُلُوبِهِمْ مَا كَانُوا يَكْسِبُونَ﴾.

---

22 Buhârî, *Edeb*, 7/123; Ma'mer İbn Raşid, *Câmi'*; v. 21b; Müslim, *Kader*, Ha. No. 6; Ebû Dâvud, Ha. No. 4694; Tirmizî, *Tefsir*, *Tefsiru'n-Nesâî*, v. 1166; Abd İbn Humeyd, *Müsned*, v. 14a; İbn Mâce, No. 78; Taberî (Halebî), 30/223.

23 Müslim, *Kader*, Ha. No. 2650. (*Sahih-i Müslim ve Tercemesi*), 8/124-125.

24 Bu neviden bazı misaller için: **Ra'd, 39** hakkında: İbn Kesîr, 4/102 (Ahmed İbn Hanbelden; Taberî (Halebî), 13/168; Süyûtî, *İtkân*, 2/196. *Hac*, **5** hakkında: Buhârî, *Hayz*, 1/82; Müslim, *Kader*, Ha. No. 5.

Ebû Hureyre'den: Peygamber (s.a.s.) buyurdu ki: "Kul bir günah yaptı mı kalbine siyah bir nokta konulur. O, bunu tevbe ve istiğfar ile koparıp attığı zaman kalbi cilâlandırılır. Fakat tekrar (günaha) dönerse o noktalar artırılır. Nihayet kalbini kaplar, işte bu, Cenab-ı Hakk'ın şu âyette beyan buyurduğu "pas»tır:[25]

"Hayır (hakikat öyle değil), bilâkis, onların irtikâb edegeldikleri masiyetler kalplerini paslandırmıştır." (Mutaffifîn, 14)

İkinci Misal:

عَنْ عَبْدِ اللهِ بْنِ مَسْعُودٍ قَالَ: قَالَ: رَسُولُ اللهِ ﷺ: إِنَّ لِلشَّيْطَانِ لَلُمَّةً بِابْنِ آدَمَ وَلِلْمَلَكِ لُمَّةً, فَأَمَّا لُمَّةُ الشَّيْطَانِ فَإِيعَادٌ بِالشَّرِّ وَتَكْذِيبٌ بِالْحَقِّ وَامَّا لُمَّةُ الْمَلَكِ فَإِيعَادٌ بِالْخَيْرِ وَتَصْدِيقٌ بِالْحَقِّ. فَمَنْ وَجَدَ ذٰلِكَ فَلْيَعْلَمْ أَنَّهُ مِنَ اللهِ فَلْيَحْمَدِ اللهَ وَمَنْ وَجَدَ الْأُخْرَى فَلْيَتَعَوَّذْ مِنَ الشَّيْطَانِ. ثُمَّ قَرَأَ: ﴿الشَّيْطَانُ يَعِدُكُمُ الْفَقْرَ وَيَأْمُرُكُمْ بِالْفَحْشَاءِ وَاللهُ يَعِدُكُمْ مَغْفِرَةً مِنْهُ وَفَضْلاً وَاللهُ وَاسِعٌ عَلِيمٌ﴾.(البقرة ٢٨٦)

Abdullah İbn Mes'ud'dan rivâyete göre; Hz. Peygamber (s.a.s.) şöyle demiştir: Âdemoğlunun kalbinde, hem şeytanın hem de meleğin birer yoldaşı vardır. Şeytan yoldaşı şerle korkutup hakkı tekzip ettirmek ister. Melek yoldaşı ise hayır vaat edip hakkı tasdik ettirmek ister; her kim bunu hissederse bilsin ki Allah'tandır, Allah'a hamdetsin. Her kim diğerini hissederse şeytanın şerrinden Allah'a sığınsın." Sonra da: *"Şeytan sizi fakirlikle korkutur ve size çirkin şeyleri yapmayı emreder. Allah ise size mağfiret ve lütuf vaat ediyor. Şüphesiz Allah'ın lütfü geniştir."* (Bakara, 268) âyetini okudu.[26]

6 – Müslümanların istikbaline ait âyetler hakkında beyanı:

... عَنْ سَعْدِ بْنِ أَبِي وَقَّاصٍ قَالَ: سُئِلَ رَسُولُ اللهِ ﷺ عَنْ هَذِهِ الْآيَةِ "قُلْ هُوَ الْقَادِرُ عَلَى أَنْ يَبْعَثَ عَلَيْكُمْ عَذَابًا مِنْ فَوْقِكُمْ..." الْآيَة، فَقَالَ: أَمَّا إِنَّهَا كَائِنَةٌ وَلَمْ يَأْتِ تَأْوِيلُهَا بَعْدُ.

25 Tirmizî, *Tefsir*; *Tefsiru'n-Nesâî*, v. 113b; Ahmed İbn Hanbel, *Müsned*, 7/240; İbn Mâce, Ha. No. 4344; Taberî (Halebî), 30/98; İbn Kesîr, 1/82 ve 7/240-241.

26 *Tefsiru Abdirrezzak*, v. 9b; *Tefsiru'n-Nesâî*, v. 12b; Taberî, 5/571-572. Ha. No. 6170; Ebû Ya'lâ, *Müsned*, v. 230a. Tirmizî de *Tefsir* bölümünde "hasenun garîb" diyerek rivâyet eder. Tahrici için İbn Kesîr'de bu âyetin tefsirine bkz.

Hz. Peygamber'e (s.a.s.) *"De ki: "O, size üstünüzden, yahud ayaklarınızın altından bir azâb göndermeye veya sizi birbirinize katıb kiminize kiminin hıncını tattırmaya kadirdir."* (En'âm, 65) âyeti hakkında sorulunca şu cevabı verdi: "Onlar olacaktır, fakat bu âyetin te'vili (âyete mâsadak olacak hâdiseler) henüz gelmemiştir."[27]

Bu âyetin tefsiri ile ilgili bir başka hadis şöyledir :

... عَنْ جَابِرِ بْنِ عَبْدِ اللهِ قَالَ: لَمَّا نَزَلَتْ هَذِهِ الْآيَةُ ﴿قُلْ هُوَ الْقَاهِرُ عَلَى أَنْ يَبْعَثَ عَلَيْكُمْ عَذَابًا مِنْ فَوْقِكُمْ﴾ قَالَ رَسُولُ اللهِ ﷺ: أَعُوذُ بِوَجْهِكَ، ﴿اَوْ مِنْ تَحْتِ ارْجُلِكُمْ﴾ قَالَ: اَعُوذُ بِوَجْهِكَ، ﴿أَوْ يَلْبِسَكُمْ شِيَعًا وَيُذِيقَ بَعْضَكُمْ بَأْسَ بَعْضٍ﴾ قَالَ رَسُولُ اللهِ ﷺ: هَذِهِ أَهْوَنُ ـ أَوْ ـ أَيْسَرُ.

Câbir İbn Abdullah'tan yapılan bu rivâyete göre: Bu âyet nâzil olduğunda Resûlullah, birinci ve ikinci azaptan Allah'a sığınmış, üçüncüden sonra ise "Bu ehvendir." demiştir.[28] Gelecek hadis, bu Câbir hadisinden maksadı açıklamaktadır: İbn Abbas'ın Peygamberimiz'den (s.a.s.) rivâyeti şöyledir:

"Ümmetimden dört şeyi kaldırması için Allah'a dua ettim. Bunlardan ikisini kaldırdı, diğer ikisini kaldırmaya razı olmadı. Gökten recmi (taş yağmasını), hasfı (yere batmayı), onları birbirine katmayı ve birbirinin hıncını tattırmayı ümmetimden kaldırmasını diledim. Hasf ile recmi kaldırdı, öbür ikisini kaldırmaya razı olmadı."[29] hadisi,[30] hasf ile recm'in de vaki olacağını bildirmektedir, İbn Hacer, Câbir'in rivâyet ettiği hadisle bu hadis arasında -ilk nazarda zannedilen- tearuzu gidermek maksadı ile der ki: "Câbir hadisindeki mezkûr iâze muayyen bir zamana mahsustur. O zaman da sahabe devri ile "hayru'l-kurûn" zamanıdır. (Muhtemelen tabiûn ve etbâu't-tabiîn neslini kastediyor.) Fakat o devirlerden sonra bunların

---

27 Tirmizî, *Tefsir*; Ahmed İbn Hanbel, *Fethu'r-Rabbânî*, 18/138; *Fethu'l-Bârî*, 9/262; Taberî, 11/432-33, Not: 13380.

28 Buhârî, *Tefsir*, 5/193; Ahmed İbn Hanbel, *Fethu'r-Rabbânî*, 18/139; *Tefsiru Abdirrezzak*, v. 26a-b; Tirmizî, *Tefsir*.

29 *Fethu'l-Bârî*'den *Mehâsinu't-Te'vîl* 6/2356. Bu mânada başka hadisler de vardır; Taberî, 11/426 ve orada M. M. Şakir'in tahrici; Müslim, 52 Ha. No. 20; Taberî, 11/423, Ha. No. 13367 ve M. M. Şakir'in notuna bakınız.

30 Taberî, 11/432, Ha. No. 13379 (M. M. Şakir : Bu hadisi Tirmizî, *Fiten*'de rivâyet eder). Bu mânada başka hadis için: *Fethu'r-Rabbânî*, 18/139; *Fethu'l-Bârî*, 9/262.

vukuu caizdir."[31] der ve az önce zikrettiğimiz "Onlar olacaktır; fakat bu âyetin te'vili henüz gelmemiştir." hadisiyle istidlâl eder.

Netice olarak diyebiliriz ki, Hz. Peygamber (s.a.s.) söz konusu âyette, İslâm ümmetinin istikbaline dair bazı işaretlerin bulunduğunu müteaddit hadisleriyle bildirmiştir.

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللهُ عَنْهُ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللهِ ﷺ: وَالَّذِي نَفْسِي بِيَدِهِ لَتَتَّبِعُنَّ سُنَنَ الَّذِينَ مِنْ قَبْلِكُمْ شِبْرًا بِشِبْرٍ وَذِرَاعًا بِذِرَاعٍ وَبَاعًا بِبَاعٍ حَتَّى لَوْ دَخَلُوا حُجْرَ ضَبٍّ لَدَخَلْتُمُوهُ. قَالُوا: وَمَنْ هُمْ يَا رَسُولَ اللهِ! اَهْلُ الْكِتَابِ؟ قَالَ: فَمَهْ. قَالَ أَبُو هُرَيْرَةَ: اِقْرَؤُوا إِنْ شِئْتُمُ الْقُرْآنَ ﴿كَالَّذِينَ مِنْ قَبْلِكُمْ كَانُوا أَشَدَّ مِنْكُمْ قُوَّةً وَأَكْثَرَ اَمْوَالاً وَأَوْلادًا، فَاسْتَمْتَعُوا بِخَلاَقِهِمْ فَاسْتَمْتَعْتُمْ بِخَلاَقِكُمْ كَمَا اسْتَمْتَعَ الَّذِينَ مِنْ قَبْلِكُمْ بِخَلاَقِهِمْ﴾ قَالَ اَبُو هُرَيْرَةَ: اَلْخَلاَقُ الدِّينُ (وَخُضْتُمْ كَالَّذِى خَاضُوا) قَالُوا يَا رَسُولَ اللهِ، كَمَا صَنَعَتْ فَارِسُ وَالرُّومُ؟ قَالَ: فَهَلِ النَّاسُ إِلاَّ هُمْ؟

Ebû Hureyre'den (r.a.) rivâyete göre şöyle demiştir: Resûlullah (s.a.s.) buyurdu ki: Hayatım elinde olan Zât'a yemin ederim ki, sizden öncekilerin tutumlarını karış karış, zira zira, kulaç kulaç izleyeceksiniz; öyle ki onlar bir kertenkele deliğine girmiş olsalar siz de gireceksiniz. Onlar kimdir, ey Allah'ın Resûlü? Ehl-i Kitap mıdır? diye sorulunca: Başka kim olacak ki?" dedi. Ebû Hureyre devamla dedi ki: İsterseniz Kur'ân'ın şu âyetini okuyun: *"Siz, (ey münafıklar) kendinizden öncekiler gibisiniz. Üstelik onlar kuvvetçe sizden daha çetin, mal ve evlât bakımından sizden daha varlıklı idiler. Dünya hayatından nasipleri kadar zevk sürmeye bakmışlardı. İşte sizden öncekiler, nasipleri ile nasıl zevk sürmek istedilerse, siz de öyle kısmetinizle zevk sürmeye baktınız; siz de (gaflete) dalanlar gibi daldınız (...)"* (Tövbe, 69). Ebû Hureyre: (Bu âyetteki) "halâk" (nasip), din demektir, "siz de (gaflete) dalanlar gibi daldınız" hakkında, "Ey Allah'ın Resûlü, İranlıların ve Rumların yaptıkları gibi mi?" diye sordular. Cevaben: Evet, burada bahsedilen "insanlar"dan maksat, onlardır, buyurdu.[32]

---

31 *Fethu'l-Bârî*, 9/262.

32 Taberî,14/342 (M. M. Şakir, s. 341 de bu mânada bir haberi Buhârî'ye nisbet eder); Ebû Ya'lâ, v. 286a; İbn Kesîr, 3/419. Bu nev'e başka misal: **Nûr,** 55 hakkında: *Tefsiru Abdirrezzak*, v. 26a; İbn Kesîr, 3/38 (Ahmed İbn Hanbel'den) ve 5/120.

7 – Kıyamet alâmetleri hakkındaki mücmel âyetleri açıklaması:

Birinci Misal:

... عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ أَنَّ رَسُولَ اللهِ ﷺ قَالَ: لاَ تَقُومُ السَّاعَةُ حَتَّى تَطْلُعَ الشَّمْسُ مِنْ مَغْرِبِهَا فَإِذَا طَلَعَتْ مِنْ مَغْرِبِهَا آمَنَ النَّاسُ كُلُّهُمْ أَجْمَعُونَ ﴿فَيَوْمَئِذٍ لاَ يَنْفَعُ نَفْسًا إِيمَانُهَا لَمْ تَكُنْ آمَنَتْ مِنْ قَبْلُ أَوْ كَسَبَتْ فِي إِيمَانِهَا خَيْرًا﴾.

Ebû Hureyre'den: Resûlullah şöyle buyurmuştur:[33] "Güneş, battığı yerden doğmadıkça Kıyamet kopmayacaktır. Güneş batı tarafından doğduğu zaman, toptan bütün insanlar iman edecekler. Fakat işte o gün *"Rabbinin alâmetlerinden biri geldiği gün, daha önce iman etmeyen yahut imanıyla hayır kazanmayan hiçbir kimseye o günkü imanı asla fayda vermez."* (En'âm 158) Hz. Peygamber (s.a.s.) bu hadisiyle, âyetin baş taraflarında bildirilen "Rabbinin âyetlerinden birinin", güneşin batısından doğması olduğunu bildirmiştir.

İkinci Misal:

... عَنْ أَبِي سَعِيدٍ الْخُدْرِيِّ قَالَ سَمِعْتُ رَسُولَ اللهِ ﷺ : يَقُولُ: يُفْتَحُ يَأْجُوجُ وَمأْجُوجُ فَيَخْرُجُونَ عَلَى النَّاسِ كَمَا قَالَ اللهُ عَزَّ وَجَلَّ وَهُمْ (مِنْ كُلِّ حَدَبٍ يَنْسِلُونَ) فَيَغْشَوْنَ الْأَرْضَ وَيَنْحَازُ الْمُسْلِمُونَ عَنْهُمْ إِلَى مَدَائِنِهِمْ وَحُصُونِهِمْ وَيَضُمُّونَ إِلَيْهِمْ مَوَاشِيَهُمْ وَيَشْرَبُونَ مِيَاهَ الْأَرْضِ حَتَّى إِنَّ بَعْضَهُمْ لَيَمُرُّ بِالنَّهَرِ فَيَشْرَبُونَ مَا فِيهِ حَتَّى يَتْرُكُوهُ يَابِسًا حَتَّى إِنَّ مَنْ بَعْدَهُمْ لَيَمُرُّ بِذٰلِكَ النَّهَرِ فَيَقُولُ لَقَدْ كَانَ هَاهُنَا مَاءٌ مَرَّةً حَتَّى إِذَا لَمْ يَبْقَ مِنَ النَّاسِ إِلاَّ أَحَدٌ فِي حِصْنٍ أَوْ مَدِينَةٍ قَالَ قَائِلُهُمْ هَؤُلاَءِ أَهْلُ الْأَرْضِ قَدْ فَرَغْنَا مِنْهُمْ بَقِيَ أَهْلُ السَّمَاءِ قَالَ ثُمَّ يَهُزُّ أَحَدُهُمْ حَرْبَتَهُ ثُمَّ يَرْمِي بِهَا إِلَى السَّمَاءِ فَتَرْجِعُ مُخْتَضِبَةً دَمًا لِلْبَلاَءِ وَالْفِتْنَةِ فَبَيْنَا هُمْ عَلَى ذٰلِكَ إِذْ بَعَثَ اللهُ دُودًا فِي أَعْنَاقِهِمْ كَنَغَفِ الْجَرَادِ الَّذِي يَخْرُجُ فِي أَعْنَاقِهِمْ فَيُصْبِحُونَ

33 Müslim, 1 Ha. No. 248; Buhârî, *Tefsir*, 5/195; Ebû Dâvud, Ha. No. 4312; *Tefsiru'n-Nesâî*, v. 32-b-33a; İbn Mâce, No. 1352; Ebû Ya'lâ, v. 277a; Tirmizî, *Tefsir*; Ebû Sa'îd'den: Ahmed İbn Hanbel, *Fethu'r-Rabbânî*, 18/142; Abd İbn Humeyd, *Müsned*, v. 119b.

مَوْتَى لاَ يُسْمَعُ لَهُمْ حِسًّا فَيَقُولُ الْمُسْلِمُونَ أَلاَ رَجُلٌ يَشْرِي نَفْسَهُ فَيَنْظُرَ مَا فَعَلَ هَذَا الْعَدُوُّ
قَالَ فَيَتَجَرَّدُ رَجُلٌ مِنْهُمْ لِذٰلِكَ مُحْتَسِبًا لِنَفْسِهِ قَدْ أَظَنَّهَا عَلَى أَنَّهُ مَقْتُولٌ فَيَنْزِلُ فَيَجِدُهُمْ
مَوْتَى بَعْضُهُمْ عَلَى بَعْضٍ فَيُنَادِي يَا مَعْشَرَ الْمُسْلِمِينَ أَلاَ أَبْشِرُوا فَإِنَّ اللهَ قَدْ كَفَاكُمْ عَدُوَّكُمْ
فَيَخْرُجُونَ مِنْ مَدَائِنِهِمْ وَحُصُونِهِمْ وَيُسَرِّحُونَ مَوَاشِيَهُمْ فَمَا يَكُونُ لَهَا رَعْيٌ إِلاَّ لُحُومُهُمْ
فَتَشْكَرُ عَنْهُ كَأَحْسَنِ مَا تَشْكَرُ عَنْ شَيْءٍ مِنَ النَّبَاتِ أَصَابَتْهُ قَطُّ.

Ebû Said el Hudrî Resûlullah'ın (s.a.s.) şöyle buyurduğunu söylemiştir:

Ye'cüc ve Me'cûc'un (sedleri) açılıp, Allah Teâlâ'nın tavsif ettiği şekilde "onlar her tepeden dünyaya saldırınca" (Enbiyâ, 96) çıkıp bütün yeryüzünü kaplarlar. Müslümanlar bir tarafa çekilip şehirlerine ve sığınaklarına girerler, davarlarını da yanlarına alırlar. Nihayet Ye'cûc ile Me'cûc bir nehre varınca öylesine içerler ki hiç su bırakmazlar. Onların en arkada kalanları gelince içlerinden biri: "Bir zamanlar burada su varmış!" Nihayet şehirlerine ve kalelerine sığınanlar dışında ortada görünen insan kalmaz. Derken yeryüzüne hakim olurlar ve içlerinden biri: "İşte yeryüzü ahalisinin işini bitirdik, şimdi de göktekilerle uğraşacağız." diyecek. Onların birisi mızrağını semaya fırlatınca, imtihan hikmetiyle mızrak kan rengine boyanmış olarak geri dönecek. Bu kere: "Göktekileri de öldürdük." diyecekler. Onlar bu hâlde iken Allah çekirgelere musallat olan kurtçuklar gibi bir haşerat nev'i gönderecek. Bu kurtçuklar onların boyunlarına musallat olup, onlar çekirge gibi birbiri üstünde ölecekler. Müslümanlar onlardan en küçük bir ses dahi işitmez olunca "Kim Allah rızası için ölüm tehlikesini göze alarak onların ne durumda olduklarını öğrenecek?" derler. İçlerinden biri bunu göze alıp çıkar. Bir de ne görsün, hepsi ölmüşler. Hemen: "Ey Müslümanlar, müjde, müjde! Allah düşmanlarınızın hakkından geldi, onların işini bitirdi" diye çağırır. Halk çıkar, davarlarını da salıverirler. Otlak olarak Ye'cûc ve Me'cûc'un etlerinden başka bir şey bulamazlar. Davarlar nebat yemekle elde edemeyecekleri bir beslenme temin ederek tavlanırlar."[34]

34 Taberî (Halebî), 16/21; İbn Kesîr, 4/592-593; Ahmed İbn Hanbel, *Müsned* 3/ 77; Hâkim, *Müstedrek*, 4/535; Ebû Ya'lâ, *Müsned*, 2/504, İbn Mâce, *Fiten*, 33.

Bu ve emsali hadislerle, Ye'cûc ve Me'cûc'un hurucunu zikreden âyetler[35] tafsilât kazanmaktadır.[36] Yalnız Taberî'nin dediği gibi, Kur'ân'ın bu nevi âyetlerinin, tahdit veçhi üzere te'vilini bilmek Cenab-ı Hakk'a mahsustur. Binaenaleyh Peygamberimiz (s.a.s.) bu mevzularda bir şey söylediğinde, sadece eşratını ve alâmetlerini söyler, vaktini tahdit etmezdi.[37]

8 – Kıyamet ahvali hakkındaki mücmelleri açıklaması:

Birinci Misal:

... عَنْ عِمْرَانَ بْنِ حُصَيْنٍ قَالَ: بَيْنَمَا رَسُولُ اللهِ ﷺ فِي بَعْضِ مَغَازِيهِ, وَقَدْ فَاوَتَ السَّيْرُ بِأَصْحَابِهِ, إِذْ نَادَى رَسُولُ اللهِ ﷺ بِهَذِهِ الْآيَةِ: ﴿يَآ أَيُّهَا النَّاسُ اتَّقُوا رَبَّكُمْ إِنَّ زَلْزَلَةَ السَّاعَةِ شَيْءٌ عَظِيمٌ﴾ قَالَ: فَحَثُّوا الْمَطِيَّ حَتَّى كَانُوا حَوْلَ رَسُولِ اللهِ ﷺ قَالَ: هَلْ تَدْرُونَ أَيُّ يَوْمٍ ذٰلِكَ؟ قَالُوا: اَللهُ وَرَسُولُهُ أَعْلَمُ. قَالَ: ذٰلِكَ يَوْمَ يُنَادَى آدَمُ, يُنَادِيهِ رَبُّهُ ابْعَثْ بَعْثَ النَّارِ...

Bu rivâyete[38] göre Resûlullah (s.a.s.) ashabını toplayarak *"Ey İnsanlar! Rabbinize karşı gelmekten sakının! Gerçekten Kıyamet saatinin depremi müthiş bir olaydır."* (Hac, 1) âyetini okuduktan sonra, "Bunun hangi gün olduğunu biliyor musunuz?" diye sormuş, müteakiben o günün dehşetini anlatarak *"Onu göreceğiniz gün... Çocuğunu emziren anne, dehşetten çocuğunu unutup terk eder. Hâmile olan her kadın çocuğunu düşürür. İnsanları sarhoş olmuş görürsün, hâlbuki gerçekte onlar sarhoş değildirler. Fakat Allah'ın azabı pek çetindir."* (Hac, 2) âyetinin bu esnada tahakkuk edeceğini bildirmiştir. Bu hadisin tercümesi başka bir vesile ile, daha önce geçmişti.[39]

---

35 Bkz. Enbiyâ, 96; Kehf, 94.

36 Bu neviden başka misaller için: **Âl-i İmrân, 55** hakkında : Müslim, 1 Ha. No. 242; Taberî, 6/458. **Neml, 82** hakkında: Tirmizî, *Tefsir*; Taberî (Halebî), 20 15; İbn Kesîr, 5/255-257 (Tayâlisî ve Ahmed İbn Hanbel'den).

37 Taberî, 1/74.

38 Taberî (Halebî), 17/112 (Lâfz ona aittir); Abd İbn Humeyd, *Müsned*, v. 121b; Tirmizî, *Tefsir*; Buhârî, *Tefsir*, 5/241; Müslim, 1/379; *Tefsiru Abdirrezzak*, v. 60a (Enes'den); *Tefsiru'n-Nesâî*, v. 68a-b; *Fethu'r-Rabbânî*, 18/211.

39 Bakınız; s.102.

İkinci Misal:

... عَنْ أَبِي مُوسَى قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللهِ ﷺ: يُعْرَضُ النَّاسُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ ثَلاَثَ عَرَضَاتٍ، فَأَمَّا عَرْضَتَانِ فَجِدَالٌ وَمَعَاذِيرُ وَأَمَّا الثَّالِثَةُ فَعِنْدَ ذٰلِكَ تَطِيرُ الصُّحُفُ فِي الْأَيْدِي فَآخِذٌ بِيَمِينِهِ وَآخِذٌ بِشِمَالِهِ.

Hz. Peygamber (s.a.s.): *"O gün bütün yaptıklarınızla Allah'a arz olunursunuz; öyle ki sizden en ufak bir şey bile gizli kalmaz."* (Hâkka, 18) âyetini beyan makamında: "İnsanlar Kıyamet günü Allah'a üç kere arz olunur. Bu arzların ikisi cidal ve itizarlardır. Üçüncüsüne gelince, işte o zaman sahifeler ellerde uçuşur, kimi sağından alır, kimi solundan."[40] demiştir. Bu neviden başka misaller de vardır.[41]

9 – Cennet ve Cehennem ahvaline dair mücmelleri açıklaması:

... عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ أَنَّ النَّبِيَّ ﷺ قَالَ: اِحْتَجَّتِ الْجَنَّةُ وَالنَّارُ, فَقَالَتِ الْجَنَّةُ: مَا لِي لاَ يَدْخُلُنِي إِلاَّ فُقَرَاءُ النَّاسِ وَقَالَتِ النَّارُ: مَالِي لاَ يَدْخُلُنِي إِلاَّ الْجَبَّارُونَ وَالْمُتَكَبِّرُونَ. فَقَالَ لِلنَّارِ: أَنْتِ عَذَابِي أُصِيبُ بِكِ مَنْ أَشَاءُ. وَقَالَ لِلْجَنَّةِ: أَنْتِ رَحْمَتِي أُصِيبُ بِكِ مَنْ أَشَاءُ, وَلِكُلٍ وَاحِدَةٍ مِنْكُمَا مِلْؤُهَا, فَأَمَّا الْجَنَّةُ فَإِنَّ اللهَ عَزَّ وَجَلَّ يُنْشِئُ لَهَا مَا شَاءَ. وَأَمَّا النَّارُ فَيُلْقَوْنَ فِيهَا وَتَقُولُ: هَلْ مِنْ مَزِيدٍ حَتَّى يَضَعَ قَدَمَهُ فِيهَا. هُنَالِكَ تَمْتَلِئُ وَيَنْزَوِي بَعْضُهَا إِلَى بَعْضٍ وَتَقُولُ قَطْ قَطْ قَطْ.

Ebû Hureyre'den: Peygamber (s.a.s.) şöyle buyurdu: "Cennet ve Cehennem münakaşa ettiler. Cennet şöyle dedi: "Neden bana insanların yalnız fakirleri giriyor?" Cehennem de: "Neden bana sadece zorbalar ve mütekebbirler giriyor?" dedi. Cenab-ı Allah Cehennem'e: "Sen Benim azabımsın, dilediğimi seninle tazip ederim." Cennet'e ise "Sen Benim rahmetimsin, seninle dilediğime rahmet ederim, sizin herbiriniz için dolmak vardır." buyurur. Cenab-ı Hak, Cennet'in boşluklarını doldurmak için

---

[40] Tirmizî, 35/4. bab; Ahmed İbn Hanbel, *Müsned*, 4/414; İbn Mâce, *Zühd*, 33. bab; Süyûtî, *Dürru'l-Mensur*, 6/260.

[41] Bu neviden başka misaller için: **Bakara, 143** hk.: Buhârî, *Tefsir*, 5/151; Tirmizî, *Tefsir*; Abd İbn Humeyd, *Müsned*, v. 120b; Ebû Ya'lâ, v. 68a; İbn Mâce, Ha. No. 4284; *Fethu'r-Rabbânî*, 18/77. **Kalem**, 42 hk.: Buhârî, *Tefsir*, 6/72; Müslim, 1 Ha. No. 302; *Müstedrek*, 4/582-584.

yeniden birtakım halk yaratır. Cehennem'e gelince, insanlar oraya atıldıkça o, "Daha yok mu" der. Nihayet Allah Teâlâ ayağını Cehennem'e koyar (kahr ve tezlil eder), o da: Yetişir, yetişir, yetişir! der. İşte o zaman Cehennem dolar ve bazısı bazısına büzülüp toplanır."[42]

Bu hadis *"O gün Cehennem'e "Doldun mu?" diyeceğiz. O da "Daha yok mu?"* (Kâf, 30) diyecek." âyetinin tefsirine dairdir.

Hz. Peygamber' in (s.a.s.) mugayyebat sahasına giren daha başka mevzulardaki âyetler hakkında da açıklamaları vardır.[43] Fakat kâfi derecede misal arz ettiğimiz kanaatiyle bu konuyu daha fazla uzatmayacağız.

c) Ahlâka dair mücmel âyetleri beyanına misaller:

Birinci Misal:

Kur'ân'da müttakîlerin vasıfları zikredilirken *"Bir de onlar işledikleri (günah) üzerinde, bilip dururlarken ısrar etmeyenlerdir."* (Âl-i İmrân, 135) sıfatı da sayılmaktadır. Resûlullah (s.a.s.) "İstiğfar eden ısrar etmiş olmaz, günde yetmiş kere (günaha) dönse bile."[44] demekle, samimi olarak tövbe edip nedamet duyanın, aynı günahı defalarca tekrarlamış olmasından dolayı ısrarlı sayılmayacağını belirtmiştir. Böylece insanların önünde, ahlâken yükselme imkânlarının her zaman için mevcut olduğunu göstermiştir.

İkinci Misal:

إِنْ تَجْتَنِبُوا كَبَائِرَ مَا تُنْهَوْنَ عَنْهُ نُكَفِّرْ عَنْكُمْ سَيِّئَاتِكُمْ وَنُدْخِلْكُمْ مُدْخَلاً كَرِيمًا

"Eğer size yasaklanan günahların büyüklerinden kaçınırsanız, sizin öbür küçük günahlarınızı örtüp affederiz ve sizi değerli bir mevkiye yerleştiririz."

---

42 Ma'mer İbn Râşid, *Câmi'*, v. 71b; Abd İbn Humeyd, 120a (Ebû Sa'îd'den); Buhârî, *Tefsir*, 6/48; *Hemmâm İbn Munebbih'in Sahifesi*, (Nşr. Muhammed Hamidullah, Trc. Talât Koçyiğit), Ankara, 1967, s. 89; *Müsnedü'd-Dârimî*, v. 165b; *Tefsiru'n-Nesâî*, v. 95a. *Fethu'r-Rabbânî*, 18; Müslim, 51, No. 35; Taberî (Halebi), 26/170; Tirmizî, *Tefsir*.

43 Bu neviden başka misaller için: **A'râf, 43** hk.: Müslim, 51, Ha. No. 22; Tirmizî, **Zümer, 72** tefsirinde; Taberî, 12/440; *Fethu'r-Rabbânî*, 18/143; *Tefsiru'n-Nesâî*, v. 33b; Abd İbn Humeyd, v. 124a; Taberânî, *Mu'cemu's-Sagir*, v. 32b. **Ra'd, 29** hk.: Buhârî, *Rikâk*, 7/201; Müslim, 51 Ha. No. 6, 7; Taberî (Halebî), 13/149; İbn Kesîr, 4/ 89-90.

44 Ebû Dâvud, Ha. No. 1514; Tirmizî, *Daavât*, Bâbu hadîsi şattâ, Taberî, 7/225; İbn Ebî Hâtim, v. 68a; Ebû Ya'lâ, v. 12a; İbn Kesîr, 2/119.

(Nisâ, 31) Bu âyetteki büyük günahların neler olduğu, müteaddit hadislerde şöylece bildirilmiştir.

Enes İbn Malik diyor ki: Resûlullah büyük günahları zikretti (veya kendisine büyük günahlar soruldu). Dedi ki: "Allah'a şirk koşmak, adam öldürmek, bir de ana babaya isyan etmektir." Sonra dedi ki: "En büyük günahın ne olduğunu söyleyeyim mi? O da yalan sözdür (yahut yalancı şahitliktir). Ravî Şu'be diyor ki: Galip zannıma göre "yalan şahitlik" demiştir.[45]

عَنْ عَبْدِ اللهِ قَالَ: سَأَلْتُ أَوْ سُئِلَ رَسُولُ ﷺ : أَيُّ ذَنْبٍ عِنْدَ اللهِ أَكْبَرُ، قَالَ: أَنْ تَجْعَلَ لِلّٰهِ نِدًّا وَهُوَ خَلَقَكَ، قُلْتُ ثُمَّ أَيُّ؟ قَالَ: أَنْ تَقْتُلَ وَلَدَكَ خَشْيَةَ أَنْ يَطْعَمَ مَعَكَ، قُلْتُ: ثُمَّ أَيُّ؟ قَالَ أَنْ تُزَانِيَ بِحَلِيلَةِ جَارِكَ.

Peygamberimiz'e (s.a.s.) Allah nezdinde en büyük olan günahlar sorulduğunda cevaben: "Seni yaratmış olduğu hâlde Allah'a bir nazîr uydurmandır, sonra seninle beraber yemesinden korktuğun için çocuğunu öldürmendir, sonra komşunun hanımıyla zina etmendir."[46] buyurmuştur.

Ebû Hureyre'den: Resûlullah: "Helâk edici olan yedi şeyden çekininiz" buyurdu. "Yâ Resûlallah! Onlar nedir?" denildi. Resûlullah: "Allah'a şirk koşmak, sihir yapmak, haklı bir gerekçe olmadıkça Allah'ın haram kıldığı bir hayatı öldürmek, yetim malı yemek, ribâ (faiz) kazancı yemek, düşmana hücum sırasında harpten kaçmak, zinadan masun olup hatırından bile geçmiyen Müslüman kadınlara zina isnad etmek" buyurdu.[47]

Bir defasında Hz. Peygamber'e (s.a.s.) "Kebair nedir?" diye sorulunca, "Dokuzdur." dedikten sonra şirk, sihir, adam öldürmek, riba yemek, yetim malı yemek, harpten kaçmak, namuslu mü'min kadınlara zina iftirasında bulunmak, ana ve babaya isyan etmek, Beyt-i Haram'ı istihlâl etmek günahlarını zikretmiştir.[48]

---

45 Müslim, 1 Ha. No. 144; Bezzâr, *Müsned*, v. 16a; İbn Ebî Hâtim, 129b; İbnü'ul-Munzir, v. 129b (Ebû Bekre'den).

46 Buhârî, **Furkân, 68** tefsirinde, 6/14; Tirmizî, **Furkân, 68** tefsirinde; Müslim, 1 Ha. No. 141; Ahmed İbn Hanbel, *Müsned*, 1/380; Ebû Dâvud, Ha. No. 2310.

47 Müslim, 1 Ha. No. 145: Buhârî, *Vesâyâ*, 23. bab, 3/195; Ebû Dâvud, Ha. No. 2874; *Tâc*, 4/93.

48 Ebû Dâvud, Ha, No. 2875; *Müstedrek*, 4/259.

Bir başka hadiste "...ve yedi büyük günahtan kaçınırsa..."[49] varid olmuştur ki, tahdit intibaını uyandırmaktadır. Bu mevzuda başka sahih hadisler de vardır.[50] Bunlara dayanarak bir çok âlim kebâiri tahdit etmeye çalışmışlar ise de bizce en makul olanı, Kâsımî'nin şu mütalâasıdır:

"Bana göre doğru olan, kebâiri tâdad hususunda yalnız sahih hadisleri esas almaktır; zira Allah'ın Kitabını tebyin eden ve onun tevilinin emanet edildiği zât Resûlullah'tır. Allah'ın Kitabını açıklamakta sahih sünnete müracaat edilir. Kebâirin de kat'î tahdidi için değil de, tarifi için merci yine sünnettir. Bir kısım fukaha kebâiri sınırlandırmak için kendilerini zorlamışlar ve hudutları hakkında uzun uzadıya münakaşa etmişlerdir. Bu tahditlerin kimi efradını cami değil, kimi de ağyarını mani değildir. Bu mevzuda sahih hadislerin vürûdundan sonra bütün bu gayretler, muhtaç olunmayan çalışmalardan ibarettir."[51]

Resûlullah (s.a.s.) tarafından kebâirin kat'î bir surette tahdit edilmemesi mühim bir hikmete mebnidir. Sınırlandırılmış olsaydı, insanlar bu âyete güvenerek öbür günahları küçümseyebilirlerdi.

Üçüncü Misal:

Ebû Zer şöyle demiştir: Resûlullah (s.a.s.) buyurdu ki: Ben Cennet ehlinin Cennet'e son girecek ve ateş ehlinin Cehennem'den son çıkacak olanını biliyorum. Bu bir kimsedir ki, Kıyamet günü gelir ve: "Ona günahlarının küçüklerini arz edip büyüklerini ondan kaldırınız." denilir. Bunun üzerine ona küçük günahları arz olunur ve kendisine: "Sen, şu ve şu gün, şunu ve şunu yaptın, şu ve şu gün de şunu ve şunu yaptın denildiğinde, o: Evet der ve inkâr etmeye muktedir olamaz. O, büyük günahlarının kendine arz edilmesinden korkar bir hâlde iken ona: "Her seyyienin yerine senin için bir hasene vardır." denilir. (Günahları affedildiği hâlde) o adam bir de kalkıp: "Ya Rabbi, ben birtakım işler (günahlar) yapmıştım ki onları burada görmüyorum?" der. Bunun üzerine Resûlullah'ın, dişleri görünecek derecede güldüğünü gördüm."[52]

49 Taberî, 8/237-238 (A. M. Şakir: Buhârî (*Târîhu'l-Kebir*), Nesâî ve diğerlerine nisbet eder).

50 Meselâ Taberî, 8/233-252 ve İbn Kesîr, 2/253-269'da bu rivâyetleri toplamaya çalışmışlardır.

51 *Mehâsinu't-Te'vîl*, 5/1208.

52 Müslim, 1 Ha. No. 314; Taberî (Halebî), 19/47. Bu ve bu âyetin tefsirine dair başka hadisler için: Süyûtî, *Dürru'l-Mensur*, 5/79-80.

Mezkûr hadis *"... çünkü bunların kötülüklerini Allah iyiliğe çevirir..."* (Furkân, 70) âyetinin tefsirini ihtiva etmektedir.

Dördüncü Misal:

... عَنِ ابْنِ مَسْعُودٍ قَالَ: رَسُولُ اللهِ ﷺ : ﴿وَآتَى الْمَالَ عَلَى حُبِّهِ﴾ أَنْ يُعْطِيَهُ وَأَنْتَ صَحِيحٌ شَحِيحٌ تَأْمَلُ الْعَيْشَ وَتَخْشَى الْفَقْرَ.

Buna göre Resûlullah (s.a.s.) *"... Hoşlandığı malını Allah'ı hoşnut etmek için akrabaya, yetimlere, yoksullara, yolda kalmışlara, isteyenlere ve boyunduruk altında bulunan köle ve esirlere veren"* (Bakara, 177) âyetini açıklamak üzere buyurmuştur ki: "Bu âyette bildirilen vermekten maksat, "Sıhhatin yerinde iken, mal hususunda hırslı iken, yaşayacağını umarken ve fakirlikten korkarken vermendir." demiştir.[53]

Beşinci Misal:

Ebû Hureyre şöyle dedi: Resûlullah buyurdu ki: "Her kim bir iyilik niyet eder de yapamazsa lehine bir iyilik yazılır. Ve her kim de bir iyilik niyet eder ve onu yaparsa lehine on ilâ yedi yüz misline kadar kat kat olarak yazılır. Her kim bir kötülük niyet eder, fakat onu yapamazsa bu yazılmaz. Ve eğer bunu yaparsa yazılır."[54]

Resûlullah (s.a.s.) böylece *"Kim (Allah'a) bir iyilikle, güzellikle gelirse işte ona bunun on katı var. Kim de bir kötülükle gelirse bu, o miktardan başkasıyla cezalanmaz."* (En'âm, 160) ve *"Mallarını Allah yolunda harcayanların hâli, yedi başak bitiren, her başakta yüz 'tane' bulunan bir tek tohumun hâli gibidir. Allah kime dilerse ona kat kat verir. Allah ihsanı bol olan, hakkıyla bilendir."* (Bakara, 261) mealinde olan âyetleri açıklamaktadır.

ç) Kur'ân'da mücmel olan kıssaları açıklaması:

Resûlullah (s.a.s.) bir çok hadisleriyle, Kur'ân'da mücmel olan peygamberler hakkındaki kıssalar ve geçmişte cereyan etmiş bazı hâdiseler hakkında

53 İbn Kesîr, 1/366 (Hâkim'in Şeyheyn şartı üzere tashihini zikrederek); *Tefsiru Abdirrezzak*, v. 1b.

54 Müslim, 1 Ha. No. 206. Bu mânada başka hadisler de vardır: Meselâ, *Hemmâm İbn Münebbih'in Sahifesi*, s. 103; Tirmizî, **En'âm, 160** tefsirinde; Müslim, 1 Ha. No. 203-208; İbn Kesîr, 3/137.

açıklamalarda bulunmuştur. Bu kıssalar Kur'ân'da sadece, o vak'aları bildirmek için değil, cereyan etmiş hâdiselerden insanların ibret alması gayesiyle varid olmuştur. Kıssalar, Kur'ân'ın indiriliş maksatlarını gerçekleştirmek için nakledilir. Hz. Âdem'den beri bütün peygamberlerin (a.s.) tevhide çağırdıklarını bildirmek, Hz. Muhammed'in (s.a.s.) nübüvvetini ispat etmek, hem onun hem de müminlerin kalplerini takviye edip teselli vermek, ibret çıkarılmasını te'min etmek, şeytandan sakındırmak vb. gibi esasî gayeler, bunların başında gelir. Resûlullah'ın (s.a.s.) açıklamaları da aynı gayelere müteveccihdir. Gerek merak saikiyle sorulan bir suale cevap olarak anlatırken, gerek mev'ize esnasında hikâye ederken, onun bildirdiği kıssalar, hep hisse çıkarmak gayesini güder. İnsanların ekserisinin, hakikatleri daha ziyade, dinlemeye teşvik edici kıssalar arasında öğrendiği malûmdur. Bu hikmete binaen, gerek Kur'ân-ı Kerîm'in âyetleri, gerek Hz. Peygamber'in (s.a.s.) hadisleri, Kur'ân'ın indiriliş maksatlarını gerçekleştirmek gayesiyle, muhatapların dikkatlerini uyanık tutan, fikirleri daha kolay ve etkili bir tarzda karşısındakine mâl eden ve bir nevi "tevhid tarihi" demek olan kıssaları, bol bol serdetmişlerdir.

Sünnette varid olan kıssaların büyük bir kısmının hülâsası Kur'ân'da mevcuttur, sünnet sadece tafsilât verir. Resûlullah'ın (s.a.s.) hikâye ettiği bazı kıssaların esası Kur'ân'da yoktur; fakat bu kıssalar vasıtasıyla bazı âyetleri anlamak kolaylaşır. Şimdi her iki nev'e dair misaller vereceğiz.

1- Resûlullah'ın (s.a.s.) anlattığı kıssanın doğrudan doğruya Kur'ân'ı açıklaması:

Birinci Misal:

Resûlullah (s.a.s.) buyurdular ki: İsrailoğulları, çırıl çıplak yıkanırlar ve birbirlerinin mahrem yerlerini görürlerdi; hâlbuki Mûsa (a.s.) tek başına yıkanırdı. (Bir gün) dediler ki: "Allah'a yemin ederiz, Mûsa'yı bizimle birlikte yıkanmaktan men eden, husye iltihabından başka bir şey değildir." Hz. Peygamber (s.a.s.) devam etti: Bir gün Mûsa (a.s.), yıkanmak için ayrılmıştı; elbiselerini bir taş üzerine koydu; fakat taş, elbiseleriyle birlikte yuvarlanmağa başladı. Mûsa (a.s.), "elbisem, ey taş, elbisem ey taş! diyerek taşın arkasından koşturunca, İsrailoğulları Mûsa (a.s.)'ın mahrem yerlerini

gördüler ve dediler ki: "Allah'a yemin ederiz, Mûsa'da hiç bir şey yokmuş." Hz. Peygamber (s.a.s.) ilâve etti: Mûsa'nın mahrem yerleri görününce taş durdu; Mûsa elbiselerini aldı ve taşa vurmağa başladı.[55]

Tirmizî ile Taberî rivâyetlerinin sonunda Hz. Peygamber'e merfû olarak;

فَذٰلِكَ قَوْلُهُ ''يَآ أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لاَ تَكُونُوا كَالَّذِينَ آذَوْا مُوسَى فَبَرّأَهُ اللّٰهُ مِمَّا قَالُوا''

"İşte Allah Teâlâ'nın 'Ey iman edenler, siz de Mûsa'yı incitenler gibi olmayın. Nihayet Allah onu dedikleri şeyden temize çıkardı.' (Ahzâb, 69) kavl-i ilâhisi bunu ifade eder."[56] ziyadesi vardır. İsrailoğullarının Hz. Mûsa'yı ne şekilde incittiklerini ve onun nasıl temize çıktığını böylece öğrenmiş oluyoruz.

İkinci Misal:

عَنْ عَبْدِ اللّٰهِ بْنِ مَسْعُودٍ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللّٰهِ ﷺ: اِخْتَلَفَ مَنْ كَانَ قَبْلَنَا عَلَى إِحْدَى وَسَبْعِينَ فِرْقَةً، نَجَا مِنْهُمْ ثَلاَثٌ وَهَلَكَ سَائِرُهُمْ، فِرْقَةٌ مِنَ الثَّلاَثِ وَازَتِ الْمُلُوكَ وَقَاتَلَتْهُمْ عَلَى دِينِ اللّٰهِ وَدِينِ عِيسَى ابْنِ مَرْيَمَ صَلَوَاتُ اللّٰهِ عَلَيْهِ، فَقَتَلَتْهُمُ الْمُلُوكُ. وَفِرْقَةٌ لَمْ تَكُنْ لَهُمْ طَاقَةٌ بِمُوَازَاةِ الْمُلُوكِ فَأَقَامُوا بَيْنَ ظَهْرَانَيْ قَوْمِهِمْ يَدْعُونَهُمْ إِلَى دِينِ اللّٰهِ وَدِينِ عِيسَى بْنِ مَرْيَمَ صَلَوَاتُ اللّٰهِ عَلَيْهِ، فَقَتَلَتْهُمُ الْمُلُوكُ وَنَشَرَتْهُمْ بِالْمَنَاشِيرِ، وَفِرْقَةٌ لَمْ تَكُنْ لَهُمْ طَاقَةٌ بِمُوَازَاةِ الْمُلُوكِ وَلاَ بِالْمُقَامِ بَيْنَ ظَهْرَانَيْ قَوْمِهِمْ يَدْعُونَهُمْ إِلَى دِينِ اللّٰهِ وَدِينِ عِيسَى صَلَوَاتُ اللّٰهِ عَلَيْهِ، فَلَحِقُوا بِالْبَرَارِي وَالْجِبَالِ فَتَرَهَّبُوا فِيهَا، فَهُوَ قَوْلُ اللّٰهِ عَزَّ وَجَلَّ ''وَرَهْبَانِيَّةً ابْتَدَعُوهَا مَا كَتَبْنَاهَا عَلَيْهِمْ'' قَالَ: مَا فَعَلُوهَا اِلاَّ ابْتِغَاءَ رِضْوَانِ اللّٰهِ. ''فَمَا رَعَوْهَا حَقَّ رِعَايَتِهَا'' قَالَ: مَا رَعَاهَا الَّذِينَ مِنْ بَعْدِهِمْ حَقَّ رِعَايَتِهَا ''فَآتَيْنَا الَّذِينَ آمَنُوا مِنْهُمْ اَجْرَهُمْ'' قَالَ: وَهُمُ الَّذِينَ آمَنُوا بِي وَصَدَّقُونِي قَالَ ''وَكَثِيرٌ مِنْهُمْ فَاسِقُونَ'' قَالَ: فَهُمُ الَّذِينَ جَحَدُونِي وَكَذَّبُونِى.

---

[55] *Hemmâm İbn Münebbih'in Sahifesi*, s. 93.: Ahmed İbn Hanbel, *Fethu'r-Rabbânî*, 18/249; Buhârî, *Gusl*, 1/73; Müslim, *Fezâil*, Ha. No. 155-156; *Tefsiru'n-Nesâî*, v. 81a-b

[56] Tirmizî, *Tefsir*; Taberî (Halebî), 22/52. Buhârî, *Tefsir*, 6/27'de muhtasar olarak bu ziyade ile îrad eder.

Abdullah İbn Mes'ûd anlatıyor: "Resûlullah dedi ki: "Bizden öncekiler yetmiş bir fırkaya ayrıldılar; onlardan üçü kurtuldu, diğerleri ise helâk oldu. Bu üç fırkadan biri krallara karşı gelip Allah'ın ve Meryem oğlu Îsa'nın dini uğruna onlarla savaştı, krallar da onları öldürdüler. Bunlardan ikinci fırkanın krallara karşı duracak kuvvetleri olmadığından, kavimleri arasında kalıp onları, Allah'ın ve Meryem oğlu Îsa'nın dinine davet ettiler. Krallar onları da öldürdüler, testerelerle biçtiler. Üçüncü fırkanın ise ne kralların karşısına çıkacak, ne de kavimlerinin içinde kalarak onları Allah'ın ve Meryem oğlu Îsa'nın dinine davet edecek güçleri yoktu. Onlar da dağlara ve sahralara gidip, oralarda zühd hayatına girdiler. İşte Allah Teâlâ'nın *"Onların uydurdukları ruhbanlığı ise, Biz kendilerine farz kılmadık."* (Hadîd, 57/27) sözünden maksat budur. Dedi ki: Bunu sırf Allah'ın rızasını aramak gayesiyle yapmışlardı. (Âyetteki) *"kaldı ki, buna hakkıyla riâyet de etmediler."* fıkrası hakkında dedi ki: "Yani kendilerinden sonra gelenler buna hakkıyla riâyet etmediler. *"Biz de onlardan iman edenlere mükâfatlarını verdik."* fıkrası hakkında da: "İşte onlar, bana iman edip benim risaletimi tasdik edenlerdir. *"Onların çoğu ise büsbütün yoldan çıkmışlardır"*: Onlar ise, beni inkâr ve tekzip edenlerdir."[57]

Bu rivâyete göre Resûlullah (s.a.s.) *"...Uydurdukları ruhbanlığı ise Biz kendilerine farz kılmadık, lâkin Allah'ın rızasına nail olmak için kendileri icad ettiler. Kaldı ki ona gereği gibi de riâyet etmediler. Biz de onlardan iman edenlere mükâfatlarını verdik, onların çoğu ise büsbütün yoldan çıkmışlardır."* (Hadîd, 27) âyetini tefsir etmiş ve Hz. Îsa'dan sonra Hıristiyanların durumunu bildirmiştir. Bu mânâda bir haber İbn Abbas'tan mevkûf olarak da rivâyet olunmuştur.[58]

Üçüncü Misal:

عَنْ اَبى عُبَيْدَةَ بْنِ الْجَرَّاحِ قَالَ: قُلْتُ يَارَسُولَ اللّٰهِ! اَىُّ النَّاسِ اَشَدُّ عَذَابًا يَوْمَ الْقِيَامَةِ؟ قَالَ: رَجُلٌ قتَلَ نَبِيًّا، اَوْ رَجُلٌ اَمَرَ بِالْمُنْكَرِ وَنَهٰي عَنِ الْمَعْرُوفِ. ثُمَّ قَرَاَ رَسُولُ اللّٰهِ ﷺ: ﴿اِنَّ الَّذِينَ

57 Taberî (Halebî), 27/239-240; İbn Kesîr, 6/568 (İbn Ebî Hâtim'den nakl ve Taberî rivâyetine işaret eder, mütâbeat sebebiyle hadisin kuvvet kazandığını söyler.). Bu mânada Enes İbn Mâlik hadisi: Ebû Dâvud, Ha. No. 4904; Süyûtî, *Dürru'l-Mensur*, 6/179.

58 *Tefsiru'n-Nesâî*, v. 100a-b.

يَكْفُرُونَ بِاٰيَاتِ اللهِ وَيَقْتُلُونَ النَّبِيّينَ بِغَيْرِ حَقٍّ وَيَقْتُلُونَ الَّذِينَ يَاْمُرُونَ بِالْقِسْطِ مِنَ النَّاسِ﴾ اِلٰي اَنْ اِنْتَهَي اِلٰي «وَمَا لَهُمْ مِنْ نَاصِرِينَ» ثُمَّ قَالَ رَسُولُ اللهِ ﷺ: يَا اَبَا عُبَيْدَةَ، فَقَتَلَتْ بَنُو اِسْرَائِيلَ ثَلاَثَةً وَاَرْبَعِينَ نَبِيًّا مِنْ اَوَّلِ النَّهَارِ فِي سَاعَةٍ وَاحِدَةٍ! فَقَامَ مِئَةُ رَجُلٍ وَاثْنَا عَشَرَ رَجُلاً مِنْ عُبَّادِ بَنِي اِسْرَائِيلَ، فَاَمَرُوا مَنْ قَتَلَهُمْ بِالْمَعْرُوفِ وَنَهَوْهُمْ عَنِ الْمُنْكَرِ فَقَتَلُوا جَمِيعًا مِنْ آخِرِ النَّهَارِ فِي ذٰلِكَ الْيَوْمِ، وَهُمُ الَّذِينَ ذَكَرَ اللهُ عَزَّ وَجَلَّ.

Ebû Ubeyde İbn el-Cerrah anlatıyor: "Yâ Resûlallah, Kıyamet günü azabı en fazla olanlar kimler olacaktır?" diye sormuştum. "Bir peygamberi öldüren yahut münkeri emredip marûfu yasaklayan kimselerdir." diye cevap verip sonra da şu âyeti okudu: *"Allah'ın âyetlerini inkâr edenler, haksız yere peygamberleri öldürenler, insanlar arasında adâleti emredenleri öldürenler (yok mu), onları acı veren bir azap ile müjdele. İşte onların yaptıkları, dünyada da âhirette de boşa çıkmıştır. Onların hiçbir yardımcıları da yoktur."* (Âl-i İmrân, 21-22) Müteakiben Resûlullah buyurdu ki: "Ey Ebâ Ubeyde, İsrailoğulları bir günün evvelinde bir saat içinde kırk üç peygamber öldürmüşlerdi. İsrailoğullarının âbidlerinden yüz on iki yiğit ayağa kalkıp, onları öldürenlere marûfu emr ve münkerden nehyettiler. Bunun üzerine aynı günün sonunda, onların da hepsi öldürüldü. İşte Allah (azze ve celle) Hazretlerinin (bu âyette) zikrettiği zevat bunlardır."[59]

Resûlullah (s.a.s.) bu hadisiyle, hadisin metninde zikri geçen Âl-i İmrân 21-22. âyetlerini açıklamış, İsrailoğullarının, peygamberleri ve marûfu emreden temiz insanları nasıl öldürdüklerini anlatmıştır: *"Allah'ın âyetlerini inkâr edenler, haksız yere peygamberleri öldürenler ve adâleti emreden insanları öldürenler (yok mu) onlara acı bir azabı müjdele."* (Âl-i İmrân, 21)

Dördüncü Misal:

Ebû Ümame, birinin Hz. Peygambere şöyle sorduğunu naklediyor: "Yâ Resûlallah, Âdem peygamber mi idi?" Dedi ki: "Evet, ilâhî vahye ve kelâma mazhar olmuş bir peygamber idi". O şahıs: "Peki, onunla Nuh arasında ne

---

59 Taberî, 6/285-286 (A. M. Şakir hadisin sahih olduğunu bildirir; ayrıca Begâvî'ye nisbet eder); İbn Ebî Hâtim, v. 14b.

kadar zaman geçti?" Hz. Peygamber: "On nesil". O şahıs: "Nuh ile İbrâhim arasında ne kadar zaman geçti?" Hz. Peygamber: "On nesil." Dediler ki: "Ya Resûlallah, resullerin sayısı ne kadardır?" Buyurdu: "Büyük bir yekûndur, üç yüz on beş zâttırlar."[60]

Bu hadis, resûl olan peygamberlerin sayısının (315) olduğunu ve bazı peygamberler arasında müddetin ne kadar olduğunu bildirmek suretiyle, *"... Yine öyle peygamberler yolladık ki sana onların kıssalarını haber vermedik..."* (Nisâ, 164) âyetinin tefsirini ihtiva etmektedir.

2- Resûlullah'ın (s.a.s.) *anlattığı kıssanın dolaylı olarak Kur'ân'ı açıklaması:*

Az önce söylediğimiz gibi bunlar, esasları Kur'ân'da mevcut olmadığı hâlde Hz. Peygamber (s.a.s.) tarafından anlatılan ve herhangi bir âyetin izahını kolaylaştıran kıssalardır.

Birinci Misal:

Ebû Hureyre Resûlullah'ın (s.a.s.) şöyle buyurduğunu söylemiştir:

Peygamberlerden biri sefere çıktı ve çıkmadan önce halka: "Bir kadınla evlenmeye niyet eden ve fakat henüz evlenmemiş olan, bir ev inşa eden ve henüz çatısını örtmemiş olan, koyun veya deve satın alan ve onlardan doğacak, yavruları bekliyen kimse, benimle birlikte gelmesin", dedi ve (düşmanla) dövüşmek için ilerledi. Bir şehrin yanına geldiği zaman, vakit, ikindi veya ona yakın bir vakitti. Güneş'e dedi ki: "Sen, (Allah'ın emrinde) bir memursun, ben de bir memurum; Allah'ım, onu benim için bir müddet tut!" Ve Allah da, ona zafer verinceye kadar, Güneş'i tuttu. (Zaferden sonra) ganimetleri topladılar. Bunları yemek (yakmak) için bir ateş geldi, fakat yemekten imtina etti. Bunun üzerine Peygamber dedi ki: "Aranızda bir sahtekâr var; her kabileden bir kişi bana bîat etsin!" Her kabileden birer kişi gelip ona bîat ettiler. Bunlardan birinin eli, peygamberin eliyle birleşince, peygamber "Sahtekâr sizin aranızda; kabilesi bana bîat etsin!" dedi. Kabile ona bîat etti; iki veya üç şahsın eli, peygamberin

[60] *Müstedrek*, 2/262 (Müslim'in şartı üzere, Zehebî de onun tashihine muvafakat eder.); Süyûtî, *Dürru'l-Mensur*, 1/51 ve 2/246. Bu mânadaki başka hadisler için aynı eser, 1/51.

eliyle birleşince, peygamber dedi ki: "Sahtekâr sizin aranızda, sahtekârlığı siz yaptınız!" Hz. Muhammed (s.a.s.) devam etti: Bunun üzerine, o şahıslar, öküz başı gibi altın çıkardılar ve diğer ganimetler arasına koydular. Ateş geldi ve (hepsini) yedi (yaktı). Hz. Peygamber (s.a.s.) ilâve etti: Ganimet, bizden evvel hiç kimseye helâl olmamıştı. Fakat Allah bizim zayıflığımızı ve aczimizi görmüş ve onu bizim için meşru kılmıştır."[61]

Bu kıssanın esası Kur'ân'da yoktur; fakat *"Onlar dediler ki: "Allah, ateşin yakıp kor haline getireceği bir kurban getirmedikçe hiçbir peygambere inanmamamızı emretti. Onlara cevaben de ki: "Benden önce birçok peygamber açık delillerin (mûcizelerin) yanında, sizin öne sürdüğünüz kurbanı da getirdiler. Peki sözünüzde tutarlı iseniz, onları niçin öldürdünüz?"* (Âl-i İmrân, 183) âyeti bu suretle anlaşılmaktadır. İsrailoğullarına ganimetin helâl olmadığını, ganimetlerin fakirlere dahi verilmediğini, mûcizevî bir tarzda gelen ateş tarafından yenildiğini, ateşin ancak hile karışmayan halis ganimetleri yediğini ve bunun peygamberin doğruluğuna bir alâmet sayıldığını böylece öğreniyoruz. Bu kıssa tafsilâtlı olarak Ahd-i Atîk'te bulunmaktadır.[62]

İkinci Misal:

Habbab İbnu'l-Eret diyor ki: "(Bi'setin başlangıcında) Resûlullah, Kâbe'nin gölgesinde bir cübbeye bürünmüş bir hâlde iken, kendisine hâlimizden şikâyet ettik: "Bizim için Allah'tan yardım dilemez misin? dua etmez misin?" dedik. Buyurdu ki: "Sizden önceki ümmetlerde mü'min kişi alınır, onun için yerde bir çukur kazılır, oraya konulup testere getirilir, başı ikiye biçilir, demir tırmıklarla eti kemiğinden taranmak sûretiyle ayrılırdı da, bütün bu yapılanlar onu dininden döndürmezdi. Allah'a yemin ederim ki, Allah bu dini kemale erdirecektir. Öyle ki bir süvari San'â'dan kalkıp Hadramavt'e kadar Allah'tan ve kurdun koyunlarına saldırmasından başka hiçbir şeyden korkmaksızın gidebilecektir, fakat siz acele ediyorsunuz."[63]

Bu rivâyet *"Yoksa siz, daha önce geçmiş ümmetlerin başlarına gelen*

---

61 *Hemmâm İbn Munebbih'in Sahîfesi*, s. 110; Müslim, 32 No. 32.

62 *Ahd-i Atîk*, *Yûşa*, 10/12-13 ve *Tekvin*, 15/17; *Yûşa*, 7/16-26 (*Hemmâm İbn Munebbih'in Sahifesi*, s. 110, Notlar: 238, 241.)

63 Buhârî, *İkrâh*, 1. bab, 8/56; İbn Kesîr, 1/445.

durumlara mâruz kalmadan cennete gireceğinizi mi sandınız? Onlar öyle ezici mihnetlere, öyle zorluklara dûçar oldular, öyle şiddetle sarsıldılar ki,...” (Bakara, 214) âyetinde mücmel olarak geçen “evvelkilerin başına gelen hâlleri”, bazı misaller vermek suretiyle açıklamaktadır.

Üçüncü Misal:

Câbir İbn Abdullah diyor ki: “Hz. Peygamber Hicr diyarından geçerken dedi ki: “Mûcize istemeyin, zira Hz. Salih'in kavmi mûcize istedi. Ona verilen mûcizevî dişi deve, şu geçitten gelip, şu geçitten de çıkıyordu. Onlar, Rab'lerinin emrini dinlemeyip onu boğazladılar. Nöbetleşe olarak bir gün deve onların suyunu içiyor, bir gün de onlar onun sütünü içiyorlardı. (Nankörlük ederek) onu boğazlayınca, o müthiş sayha onları ansızın yakalayıverdi. Allah Teâlâ, haremine sığınan bir tek adam haricinde, onların hepsini helâk etti.” Dediler ki: “Kimdi o adam, ya Resûlallah?” Dedi ki: “Ebû Riğal idi, haremden çıkınca diğerlerinin başına gelen azap, ona da isabet etti.”[64]

Hz. Salih'in dişi devesi ve Semûd kavminin onu öldürdükleri bazı âyetlerde bildirilirse de,[65] Peygamberimiz'in (s.a.s.) anlattığı şekliyle, kıssanın bir kısım unsurları Kur'ân'da mevcut değildir. Aynı mevzuya dair, Semûd kavminden dişi deveyi öldüren adamın tavsifini ihtiva eden şu hadis de böyledir.

قَالَ:خَطَبَ رَسُولُ اللّٰهِ ﷺ فَذَكَرَ النَّاقَةَ وَذَكَرَ الَّذِى عَقَرَهَا فَقَالَ: ”اِذِ انْبَعَثَ اَشْقَاهَا“:
اِنْبَعَثَ بِهَا رَجُلٌ عَزِيزٌ عَارِمٌ مَنِيعٌ فِي رَهْطِهِ مِثْلَ أَبِي زَمْعَةَ (عَمّ الزُّبَيْرِ بْنِ الْعَوَّامِ).

Resûlullah (s.a.s.) bir defasında, hutbe irad ederken, Semûd kavmine verilen dişi deveden ve onu boğazlayan adamdan bahsetti. *“En nasipsizleri ayaklandığı zaman”* (Şems, 12) âyetini okuyup: “Kavminde muteber, şımarık, (Zübeyr İbn Avvâm'ın amcası) Ebû Zem'a gibi güçlü kuvvetli bir adam, deveye doğru (boğazlamak üzere) ayaklanmıştı.”[66]

64 Taberî, 12/537 ve Halebî, 14/50; İbn Kesîr, 3/190 (M. M. Şakir: *Müsnedu Ahmed*, 3/296; *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, 1/137 vs.)

65 **A'râf, 73; Hicr, 80-84; Şems, 11-14** gibi.

66 Buhârî, *Tefsir*, 4/83-84; Müslim,50 Ha, No, 49; İbn Kesîr, 7/303 (Ahmed İbn Hanbel ve diğerlerinden); Bu meselenin şerhi için: *Fethu'l-Bârî*, 10/334.

Bu sıfatlar Kur'ân'da[67] zikredilmemektedir. Bu nev'in başka çok örnekleri mevcuttur.[68]

3- Hz. Peygamber'in (s.a.s.) Kur'ân'ın Manasını Te'kid Suretiyle Beyanı

Hz. Peygamber'in (s.a.s.) Kur'ân'ı açıklama tarzlarından biri de sünnetin, Kitab'ın mânâsına muvafık bir tarzda varid olması şeklinde görülür. Beyanın bu tarzından maksat, hükmün takviye edilmesidir. Yoksa aynı mânâ, âyette de ifade edilmiştir. Âyetin ifade ettiği hüküm ve mânâ, farklı vesilelerle belirtilmek suretiyle kuvvet kazanmakta ve böylece Hz. Peygamber hatırlatma vazifesini yerine getirmektedir.

Birinci Misal:

... فَيَقُولُونَ: رَبَّنَا أَعْطَيْتَنَا مَا لَمْ تُعْطِ أَحَدًا مِنَ الْعَالَمِينَ فَيَقُولُ: لَكُمْ عِنْدِي أَفْضَلُ مِنْ هَذَا. فَيَقُولُونَ: يَا رَبَّنَا أَيُّ شَيْءٍ أَفْضَلُ مِنْ هَذَا؟ فَيَقُولُ: رِضَايَ. فَلاَ أَسْخَطُ عَلَيْكُمْ بَعْدَهُ أَبَدًا.

Ebû Said el-Hudrî tarafından merfû olarak rivâyet edilen uzun bir

---

67 Bakınız: **Şems, 12.**

68 Hz. Peygamberin Kur'ânda mücmel olan kıssaları beyanı için: **Bakara, 127** (Kâbe'nin bina edilmesi) hakkında: Taberî, 3/67. **Mâide, 114** (Mâidenin muhtevası) hakkında: Taberî, 11/228-29; Tirmizî, *Tefsir*; İbn Kesîr, 2/681. **Hûd, 40** (Hz. Nuh'un gemisi) hakkında: Taberî (Halebî), 12/35; İbn Kesîr, 3/555. **Yûsuf, 31** hakkında: İbn Kesîr, 4/24. **İbrâhim, 37** hakkında: Taberî (Halebî), 13/229-234. **İsrâ, 55** hakkında: Buhârî, *Tefsir*, 5/227. **Kehf, 23** hk.: Taberî (Halebî), 15/273; İbn Kesîr, 4/403. **Kehf, 65** hakkında: Buhârî, *İlim*, 1/38-40; *Tefsir*, 5/230-235; Müslim, 43, Ha. No. 170-171; Taberî (Halebî), 15/278-79, 282. **Kehf, 81** hakkında: Taberî (Halebî), 16/3; Tirmizî, *Tefsir*; Ebû Dâvud, Ha. No. 4706; *Kenzu'l-Ummal*, 2/4 (Müslim'den); Ahmed İbn Hanbel, *Müsned*, 5/119. **Kehf, 82** hakkında: İbn Kesîr, 4/417 (Ahmed ve Buhârî'den); *Müstedrek*, 2/369; İbn Kesîr, 4/415. **Tâhâ, 40** hakkında: Müslim, 52 Ha. No. 50; Taberî (Halebî), 16/164. **Enbiyâ, 63** hakkında: Buhârî, *Enbiyâ*, 8. bab; Tirmizî, *Tefsir*; Taberî (Halebî), 23/71; İbn Kesîr, 4/570. **Enbiyâ, 83-84** hakkında: İbn Kesîr, 5/583 (*Sahîheyn*'den). **Enbiyâ, 87** hakkında: Taberî (Halebî), 17/81; İbn Kesîr, 4/588. **Neml, 15-17** hakkında: İbn Kesîr (Ahmed İbn Hanbel'den). **Kasas, 27** hakkında: İbn Kesîr 5/276-77 (Bezzâr ve İbn Ebî Hâtim'den). **Sâd, 34-39** hakkında: İbn Kesîr, 6/63-67. **Sâd, 42** hakkında: Taberî (Halebî), 23/167; İbn Kesîr, 6/68. **Ahkâf, 25** hakkında: İbn Kesîr, 6/289 (Taberânî'den). **Bürûc, 4** hakkında: Müslim, 53, Ha. No. 73; Taberî (Halebî), 30/133-34; Tebarânî, *Mu'cemu'l-Kebir*, v. 210b-211a; Ma'mer ibn Râşid, *Câmi'*, v. 72a-b; *Tefsiru'n-Nesâî*, v. 113b-114b; *Fethu'l-Bârî*, 10/326; İbn Kesîr, 7/257.

hadis[69] içinde, Cenab-ı Hakk'ın, hiç bir hayırları olmadığı hâlde Cennet'e yerleştireceği insanların şöyle söyleyecekleri bildirilir: "Ey Rabbimiz! Sen âlemlerden hiç kimseye vermediğini bize ihsan ettin" derler. Kendilerine: "Size bundan efdal bir atiyyem var" buyurur. "Ey Rabbimiz! Bundan efdal ne var?" derler. Allah Teâlâ: "Benim rızam! Artık bundan sonra ebediyen size gazap etmem" buyurur.

Bu hadis *"Allah, mü'min erkeklere de, mü'min kadınlara da -kendileri, içinde ebedî kalıcı olmak üzere- altından ırmaklar akan Adn cennetlerini ve çok güzel meskenler vaad etti. Hepsinden âlâsı ise Allah'ın kendilerinden razı olmasıdır. İşte bu, asıl bu, en büyük saadettir."* (Tövbe, 72) âyetinde bildirilen mânâyı tekit etmektedir.

İkinci Misal:

Resûlullah (s.a.s.) "Din hususunda aşırılıktan sakının; çünkü sizden öncekiler dinde mübalâğa ve aşırılıkları yüzünden helâk olmuşlardır."[70] buyurmak suretiyle *"De ki: "Ey Ehl-i Kitab, dîninizde haksız yere haddi aşmayın..."* (Mâide, 77) âyetinin mânâsını, tekit ederek açıklamaktadır.

Üçüncü Misal:

...عَنْ عَبْدِ اللّٰهِ بْنِ عُمَرَ يَقُولُ: أَنْزَلَ اللّٰهُ عَزَّ وَجَلَّ فِى الْخَمْرِ ثَلاَثًا... ثُمَّ نَزَلَتْ ﴿إِنَّمَا الْخَمْرُ وَالْمَيْسِرُ وَالْأَنْصَابُ وَالْأَزْلَامُ رِجْسٌ مِنْ عَمَلِ الشَّيْطَانِ فَاجْتَنِبُوهُ لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ﴾ قَالَ: فَقَالَ رَسُولُ اللّٰهِ ﷺ: "حُرِّمَتِ الْخَمْرُ."

"Ey iman edenler! Şarap, kumar, putlara kurban kesilen sunaklar, fal okları, şeytana ait murdar işlerden başka bir şey değildir. Bunlardan geri durun ki felâh bulasınız." (Mâide, 90) âyeti nâzil olunca Hz. Peygamber (s.a.s.): "İçki haram edildi."[71] demek suretiyle, âyetin ihtiva ettiği hükmü te'kit ederek açıklamıştır.

---

69 Müslim, 1 Ha. No. 302; Tirmizî, 39, Ha. No. 2555; Taberî, 6/262, Ha. No. 6751 (Câbir'den); İbn Ebî Hatim, v. 12a,

70 *Mehâsinu't-Te'vîl*, 6/2107 (M.F.Abdulbakî tahricinde: *Müsnedu Ahmed*. 1/215; Nesâî, 24/218. bab; İbn Mâce, Ha. No. 3029.)

71 Taberî, 4/331. Ha. No. 4143 (A. M. Şakir: *Müsnedu Ahmed*, Ha. No. 5390; Tayâlisî, 1957; Süyûtî, *Dürru'l-Mensur*, 2/314-315).

Dördüncü Misal:

Resûlullah (s.a.s.): "Allah'tan başka hak ilâh olmadığına ve Muhammed'in Resûlullah olduğuna şehadet, namazı ikame, zekâtı eda edinceye kadar insanlarla muharebe etmek bana emrolundu. Onlar bunları yapınca kanlarını ve mallarını benden korumuş olurlar. Ancak İslâm'ın hakkı mukabili olmak müstesna. İnsanların (gizli işlerden dolayı olan) hesapları da Allah'a aittir."[72] diyerek, *"O halde, haram aylar çıkınca artık öbür müşrikleri nerede bulursanız öldürün, onları yakalayıp esir edin, onların geçebileceği bütün geçit başlarını tutun. Eğer tövbe eder, namaz kılar, zekât verirlerse onları serbest bırakın..."* (Tövbe, 5) âyetini te'kit etmek suretiyle açıklamıştır. Bu neviden başka misaller de mevcuttur.[73]

4- Umûmu Tahsis Etmesi

Hasr edilmeyen müsemmaların hepsine birden şamil olan lâfza umum lâfzı denir. Umumî lâfızlar bazen tahsis olunur. Kur'ân, Kur'ân ile tahsis edildiği gibi, sünnet ile de tahsis edilebilir. Nitekim bunun aksi, yani sünnetin umumiyetinin Kur'ân ile de tahsis olunduğu vakidir. Resûlullah'ın (s.a.s.) bütün dinî beyanatı vahiy ve ilhama istinat ettiğinden, sünnetin Kur'ân'ı tahsis etmesi caiz olur. Fakat umumun tarifi ve hükmü hakkında bazı farklı görüşler vardır.[74] Aşağıda Kur'ân'ın umumunun, Resûlullah (s.a.s.) tarafından tahsis edilmesine misaller vereceğiz.

Birinci Misal:

...عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ قَالَ: سَأَلَ رَسُولَ اللهِ ﷺ فَقَالَ: يَا رَسُولَ اللهِ إِنَّا نَرْكَبُ الْبَحْرَ وَنَحْمِلُ مَعَنَا الْقَلِيلَ مِنَ الْمَاءِ فَإِنْ تَوَضَّأْنَا عَطِشْنَا أَفَنَتَوَضَّأُ بِمَاءِ الْبَحْرِ فَقَالَ رَسُولُ اللهِ ﷺ: هُوَ الطَّهُورُ مَاؤُهُ الْحِلُّ مَيْتَتُهُ.

[72] Buhârî, *İman*, 1/11; Müslim, 1 Ha. No. 36.

[73] Bu neviden diğer misaller için: **Fussilet, 83** hakkında: İbn Kesîr, 6/171 (Ahmed İbn Hanbel'den). **Secde, 17** hakkında: Müslim, 51, Ha. No. 2, 4, 5; Ma'mer İbn Râşid, *Câmi'*, v. 68b; Buhârî, *Tefsir*, 6/21; Tirmizî, *Tefsir*; *Müsnedü'd-Dârimî*, v. 164a; Taberânî, *Mu'cemu's-Sağîr*, v. 9a. **Hadîd, 28** hakkında: Buhârî, 3/31; Müslim, 1 Ha. No. 241; Taberî (Halebî), 27/243; İbn Kesîr, 6/570.

[74] Bakınız: Süyûtî, *İtkân*, 2/16-17; Ömer Nasuhi Bilmen, *Hukûk-u İslâmiyye ve Istılahât-ı Fıkhiyye Kâmusu*, İstanbul, 1967, 1/69-74.

Ebû Hureyre dedi ki: Birisi Resûlullah'a şöyle bir soru sordu: "Ey Allah'ın Resûlü, biz deniz seyahatine çıkıyor ve yanımıza az miktar su alıyoruz. Bununla abdest alsak, içecek su sıkıntısı çekiyoruz. Deniz suyu ile abdest alabilir miyiz?" Resûlullah buyurdu ki: "Denizin suyu pâk, meytesi ise helâldir."[75]

Başka bir hadiste: "Bize iki meyte ve iki kan helâl kılındı; meyteler: balık ile çekirge, kanlar ise: karaciğer ve dalaktır.[76]

...عَنِ ابْنِ عُمَرَ عَنِ النَّبِيِّ ﷺ قَالَ: أُحِلَّتْ لَنَا مَيْتَتَانِ وَدَمَانِ، فَأَمَّا الْمَيْتَتَانِ فَالْحُوتُ وَالْجَرَادُ، وَأَمَّا الدَّمَانِ فَالْكَبِدُ وَالطِّحَالُ."

Birinci hadis deniz meytesinin (boğazlanmayarak ölen hayvan eti) helâl olduğunu belirtmektedir. İkinci hadis ise meytelerden balık ile çekirgenin, kanlardan ise ciğer ile dalağın helâl kılındığını ifade etmektedir. *"Size meyte, kan, domuz eti... haram kılındı"* (Mâide, 3) âyeti meyte ile kanı umumi olarak haram kılmaktadır. Mezkûr hadisler ise bu âyeti tahsis etmek suretiyle murad-ı ilâhîyi açıklamaktadır.

İkinci Misal:

"Zina eden kadınla erkekten her birine yüz değnek vurun!" (Nûr, 2) âyetinde zina eden herkese yüz değnek vurulması umumi olarak emrolunmuş, Resûlullah (s.a.s.) bu emri bekârlara tahsis etmiş, evli olan erkek ve kadın için ise recm cezasını tespit etmiştir.[77]

...عَنْ عُبَادَةَبْنِ الصَّامِتِ... فَقَالَ ﷺ: ﴿قَدْ جَعَلَ اللّٰهُ لَهُنَّ سَبِيلاً﴾: اَلثَّيِّبُ بِالثَّيِّبِ وَالْبِكْرُ بِالْبِكْرِ. أَمَّا الثَّيِّبُ فَتُجْلَدُ ثُمَّ تُرْجَمُ وَأَمَّا الْبِكْرُ فَتُجْلَدُ ثُمَّ تُنْفَى."

Hz. Peygamber buyurdu ki: "*Allah, onlara bir yol gösterdi (yani haklarındaki hükmünü bildirdi)*: Evli zinakâr değnekle döğülüp sonra recmolunur, bekâr ise değnekle döğülür sonra da sürülür."[78]

---

75 *Tâc*, 1/80; İbn Kesîr, 2/477-78; *(Mu'cemu'l-Müfehres li Elfâzi'l-Hadisi'n-Nebevî)*: Ebû Dâvud, *Tahâre*, 41; Tirmizî, *Tahâre*, 52; Nesâî, *Tahâre*, 46; İbn Mâce, *Tahâre*, 38; Dârimî, *Vudû*, 53; *Muvatta*, *Tahâre*, 13; Ahmed 2/238).

76 Abd İbn Humeyd, *Müsned*, v. 108a; İbn Kesîr, 2/477-478; *Tâc*, 3/94 (İbn Mâce ve Hâkim'den); İbn Mâce, *Et'ime*, 31. bab.

77 Recm hakkındaki hadisler için: İbn Kesîr, 5/49-50.

78 İbn Mâce, *Hudûd*, 7; Müslim, *Hudûd*, 13; Ebû Dâvud, *Hudûd*, 23; Taberî, 8/76, Ha. No. 8805.

Bir başka rivâyette, hadis şu lâfızla varid olmuştur:

... اَلثَّيِّبُ بِالثَّيِّبِ تُجْلَدُ مِائَةً وَتُرْجَمُ بِالْحِجَارَةِ وَالْبِكْرُ (بِالْبِكْرِ) جَلْدُ مِائَةٍ وَتُنْفَى سَنَةً.

"Evli zinakâra yüz değnek vurulup taşlanır, bekâr ise yüz değnek vurulup bir sene sürgün edilir."[79]

Eş-Şafiî rivâyetinin başında:

...عَنْ عُبَادَةَ بْنِ الصَّامِتِ فِي هَذِهِ اْلآيَةِ حَتَّى تَتَوَفَّاهُنَّ الْمَوْتُ أَوْ يَجْعَلَ اللهُ لَهُنَّ سَبِيلاً. قَالَ: كَانُوا يُمْسِكُوهُنَّ حَتَّى نَزَلَتْ آيَةُ الْحُدُودِ فَقَالَ النَّبِيُّ خُذُوا عَنِّي...

ziyadesi vardır.[80] Buradan anlaşıldığına göre, önceleri zina suçunu irtikâp edenler *"Zina eden kadınlarınız hakkında dört şahit isteyin. Eğer dört kişi şahitlik ederlerse, ölüm kendilerini alıp götürünceye veya Allah kendilerine bir yol gösterinceye kadar onları evlerde alıkoyun. Sizden iki kişi fuhuş yaparsa onlara eziyet edin..."* (Nisâ, 15-16) hükmünce evlerden dışarıya çıkarılmıyor veya buna ilâveten onlara dille eziyette de bulunuluyordu. Had âyeti[81] inince Resûlullah (s.a.s.) bekârlara yüz değnek ve bir sene de nefiy cezası olduğunu söyledi. Bu hükmün en-Nisâ 15. âyetinde vaad edilen hüküm olduğunu belirtmek için de "İşte! Allah onlara bir yol gösterdi ﴿قَدْ جَعَلَ اللهُ لَهُنَّ سَبِيلاً﴾ demiştir.. Eş-Şafiî'nin dediğine göre, bu hadiste bildirilen evli zinakârlar hakkındaki değnek cezası, Resûlullah'ın (s.a.s.) tatbikatı ile mensuhtur. Zira o evli olarak birbiriyle zina eden Mâiz İbn Mâlik ile zaniye kadını sadece recm ile tecziye etmiş, değnek vurdurmamıştı.[82] Et-Taberî bu hususta icma olduğunu söyler.[83] Fakat Ahmed İbn Hanbel hadisin zahiriyle amel ederek, değnek cezasıyla recmi beraber tatbik etmeyi doğru bulur.[84]

Üçüncü Misal:

"Tevratta onlara: cana can, göze göz ... kısas edilir, diye hükmettik." (Mâide, 45) âyeti umumidir. Buna göre kâfir zimmiyi öldüren Müslüman, kısas

79 Müslim, *Hudûd*, 14; Ahmed İbn Hanbel, *Müsned*, 5/318; Taberî, 7/77, Ha. No. 8806.
80 *Ahkâmu'l-Kur'ân*, s. 116.
81 Bu âyet A. M. Şakir'in dediği gibi (Taberî, 8/7, Ha. No. 8806 şerhinde) **Nûr, 2**. âyetidir.
82 *Ahkâmu'l-Kur'ân*, s. 116.
83 Taberî, 8/80.
84 İbn Kesîr, 2/222.

olarak öldürülür. Keza öldürülen köleye kısas olarak hür kimse öldürülür. Nitekim Ebû Hanife âyetin umumiliğini delil getirerek böylece içtihat etmiştir. Fakat *Sahiheyn*'de Hz. Ali'den merfûen Resûlullah'ın (s.a.s.) "Kâfire kısas olarak Müslüman öldürülmez."[85] dediği rivâyet edilince, onun âyetin umumiyetini tahsis ettiği malûm olur."[86]

Hanefi âlimleri, bu hadisteki "kâfir"den muradın, harbî kâfir olup zimmî kâfir olmadığını, Hz. Peygamber'den (s.a.s.) de bir zimmîye kısas olarak bir müslümanı öldürttüğünün rivâyet olunduğunu söylerler.[87]

Dördüncü Misal:

"Biz, size, düşünüp ibret alacak, gerçeği görecek kimsenin düşüneceği kadar bir ömür vermedik mi? Hem size peygamber de gelip uyardı.." (Fatır, 37) âyetinde zikredilen ömür umumidir. Resûlullah (s.a.s.) bazı hadisleriyle bu ömrü altmış sene olarak tahsis etmiştir.

...عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ قَالَ:, قَالَ رَسُولُ اللّٰهِ ﷺ: "إِذَا كَانَ يَوْمُ الْقِيَامَةِ نُودِيَ أَيْنَ أَبْنَاءُ السِّتِّينَ.
وَهُوَ الْعُمُرُ الَّذِي قَالَ اللّٰهُ ﴿أَوَلَمْ نُعَمِّرْكُمْ مَا يَتَذَكَّرُ فِيهِ مَنْ تَذَكَّرَ وَجَآءَكُمُ النَّذِيرُ﴾.

İbn Abbas diyor ki: Resûlullah şöyle buyurdu: "Kıyamet günü "Altmış yaşayanlar nerede?" diye nida edilir. (Zira) Allah Teâlâ'nın *"Öğüt alacak kişinin öğüt alacağı kadar bir süre yaşatmadık mı sizi?"* sözündeki ömürden murat budur."[88]

Ebû Hureyre Resûlullah'ın (s.a.s.) şöyle dediğini rivâyet eder: Allah, bir insana altmış sene ömür verince, artık bu hususta o kulunun mazeret ileri sürmesine imkân bırakmamıştır.[89]

İbn Kesîr âyette maksut ömrün altmış sene olduğuna dair Ahmed İbn Hanbel, el-Bezzâr, İbn Cerîr ve İbn Ebî Hâtim tarafından rivâyet edilen hadisleri naklettikten sonra diyor ki: "Bu hadis, bu tariklerden sahih ve sabittir. Hadis ilminin üstadı el-Buhârî'nin razı olduğu tarik, tek başına sabit

85 *Mu'cemu'l-Mufehres li Elfâzi'l-Hadisi'n-Nebevî*: Buhârî, *İlim*, 39; Ebû Dâvud, *Diyât*, 11; Tirmizî, *Diyât*, 16; Nesâî, *Kasâme*, 9; İbn Mâce, *Diyât*, 21; Ahmed, 1/79; Dârimî, *Diyât*, 5.
86 İbn Kesîr, 2/580.
87 Âlûsî, *Rûhu'l-Meânî*, 6/148.
88 İbn Kesîr, 5/590 (İbn Ebî Hâtim, Taberânî'den diyerek).
89 *Müstedrek*, 2/427; Taberî (Halebî), 22/142; Buhârî, *Rikâk*, 7/170 (Bu mânada).

olsa bile kâfidir. Buhârî'nin sıhhatine şehadeti yanında, İbn Cerîr'in mütalâasına iltifat olunmaz."[90] İbn Cerîr senedinde "durumundan emin olunmayan kimseler" bulunduğunu iddia ederek, hadiste bildirilen yaşı değil de, akıl ve fehmin kemâle erdiğini söylediği, kırk senelik ömür olmasını tercih eder.[91]

Beşinci Misal:

﴿وَاعْلَمُوا أَنَّمَا غَنِمْتُمْ مِنْ شَيْءٍ فَإِنَّ لِلّٰهِ خُمُسَهُ وَلِلرَّسُولِ وَلِذِي الْقُرْبَى﴾

"Bilin ki ganimet aldığınız şeylerin beşte biri Allah'a, Resûlü'ne ve akrabalığı bulunanlara, yetimlere, yoksullara ve yolculara aittir." (Enfâl, 41) âyetindeki "akrabaları", yani Benû Haşim ile Benû Abdulmuttalib olarak tahsis etmiştir.[92]

Altıncı Misal:

"Bir selâm ile selâmlandığınız zaman, siz de ondan daha güzeliyle selâm verin yahut verilen selâmı iade edin!" (Nisâ, 86) âyetini, Müslümanlara tahsis etmiştir. Çünkü gayri müslimler için daha güzel yahut redd-i misil şeklinde mukabele etmeyi nehyetmiş, onlara sadece وَعَلَيْكُمْ "Size de öyle olsun."[93] demeye müsaade etmiştir. Bu nev'in misalleri fazladır.[94]

5- Mutlakı Takyid Etmesi

"Mutlak; bir has lâfızdır ki, delâlet ettiği efrattan lâalettâyin birini ifade eder, bu efradın hepsine şayi olursa da ihata veçhile şamil olmaz."[95]

---

90 İbn Kesîr, 5/591.

91 Tâberî (Halebî), 22/142.

92 Şafiî, *Risâle*, s. 41, Ha. No. 229; Ebû Dâvud, Ha. No: 2980; Taberî, 13/556, Ha. No. 16119; Ebû Ubeyd, *Emvâl*, s. 331, Ha. No. 842 (M. M. Şakir'den); İbn Kesîr, 3/323-324.

93 *Tâc*, 5/249 (Müslim ve Ebû Dâvud'dan); Taberî, 8/588-589.

94 **En'âm, 82.** hakkında bkz. *Tefsiru Abdirrezzak*, v. 26b; Buhârî, *Tefsir*, 5/193; Ahmed İbn Hanbel, *Fethu'r-Rabbânî*, 18/140; Tirmizî, *Tefsir*; *Tefsiru'n-Nesâî*, v. 31b; Ebû Ya'lâ, *Müsned*, v. 238a; Taberî, 11/495, Ha. No. 13479. Bu neviden başka misaller için: **Mâide, 38** hakkında: Şafiî, *Risâle*, s. 41, Ha. No. 224; Humeydî, *Müsned*, 1/280, Ha. No. 279; Müslim, *Hudûd*, Ha. No. 1; Ebû Dâvud, Ha. No. 4384, 4385; Tirmizî, *Hudûd*, 16. bab, Ha. No. 1445; Taberî, 10/295, Ha. No. 11912. **Nûr, 33** hakkında: *Müstedrek*, 2/398 (Hâkim tashih, Zehebî muvafakat eder ve mevkuf olarak da rivâyet edildiğine işaret eder); Süyûtî, *Dürru'l-Mensur*, 5/46.

95 Ö. Nasuhi Bilmen, *Hukuk-u İslâmiyye ve Istılahat-ı Fıkhiyye Kâmusu*, 1/67.

"Şümul ve ihataya, tayin ve tahsise delâlet eden bir şeyin intifasiyle cinsinde şayi olan lâfza mutlak, ve böyle bir şüyûdan hariç olan lâfza mukayyet denilir."[96] Zahiren mutlak, umum gibi ise de, mutlakta şümule delâlet eden kim, ne, nerede gibi umumi lâfızlar, istiğrak ifade eden muarref isimler söz konusu olmadığından mutlak olan lâfız, sadık olduğu fertlerden muayyen olmayan bir kısmına şayi olur, yoksa umum lâfızda olduğu gibi içinden bir şey kaçırmayacak derecede bütün efradını şamil ve muhit olmaz. Hz. Peygamber'in (s.a.s.) Kur'ân'ı açıklama şekillerinden biri de, ondaki bazı mutlak lâfızları takyid etmek suretiyle olmuştur.

Birinci Misal:

"(Namazda) Fâtihatul-Kitab'ı okumayanın hiç namazı yoktur."[97]

Bu hadisle *"... Artık Kur'ân'dan kolay geleni okuyunuz..."* (Müzzemmil, 20) âyetini takyid etmekte, kıraatin Fatiha olarak tayini bahis konusu olmaktadır, İmam Ebû Hanîfe âyetin ıtlakına ve içtihadını teyid eden bazı hadislere dayanarak namazda kıraatin Fatiha olarak taayyün etmediğini, ancak vacip olduğunu kabul eder.

İkinci Misal:

...عَنْ أُمِّ سَلَمَةَ زَوْجِ النَّبِيِّ ﷺ قَالَتْ: تَزَوَّجَ رَجُلٌ اِمْرَأَةً فَأَرَادَ اَنْ يُجَبِّيَهَا فَأَبَتْ عَلَيْهِ وَقَالَتْ: حَتَّى اَسْأَلَ رَسُولَ اللّٰهِ ﷺ فَقَالَ: اَرْسِلِي اِلَيْهَا. فَلَمَّا جَاءَتْ قَرَأَ عَلَيْهَا رَسُولُ اللّٰهِ ﷺ : ﴿نِسَآؤُكُمْ حَرْثٌ لَكُمْ فَأْتُوا حَرْثَكُمْ أَنَّى شِئْتُمْ﴾ صِمَامًا وَاحِدًا صِمَامًا وَاحِدًا.

Hz. Peygamber'in (s.a.s.) hanımı Ümmü Seleme diyor ki: Bir adam bir kadınla evlenmiş ve onu arka üstü yatırmak istemiş, kadın ise reddetmiş ve "Resûlullah'a sormadıkça buna müsaade etmem." demişti. Kadın gelip bu durumu bana anlattı. Ümmü Seleme de Resûlullah'a nakledince: "Ona haber gönder (gelsin)!" dedi. Kadın gelince Resûlullah ona şu âyeti oku-

---

96 Haydar Efendi, *Usûl-i Fıkıh Dersleri*, İstanbul, 1334 H., s. 148.

97 Müslim, 4 Ha. No. 34; Dârimî, *Salât*, 36; Tirmizî, *Mevâkit*, 69; Ahmed İbn Hanbel, 2/428; İbn Mâce, *İkâme* 11.

du: *"(Ey erkekler) kadınlarınız sizin tarlalarınızdır." O hâlde tarlanıza nasıl dilerseniz öyle varın."* (Bakara, 223), amma tek yerden, tek yerden!"[98]

Huzeyme İbn Sabit'den: "Bir adam Hz. Peygamber'e, kadınlara arka taraftan varmanın hükmünü sordu. Cevaben: "Helâldir." dedi. Adam arkasına dönüp ayrılınca, (yanlış anlamaması için) onu çağırdı veya çağrılmasını istedi. Sonra buyurdu ki: "Ne demiştim? İkisinden hangisi, arka taraftan öndekine ise evet; amma arka taraftan arkadakine gelince hayır! Allah, doğruyu söylemekten haya etmez (çekinmez): Kadınlara arkadan varmayınız."[99]

Bu hadislerle Resûlullah *"(Ey erkekler) kadınlarınız sizin tarlanızdır. O hâlde tarlanıza nasıl dilerseniz öyle varın!"* (Bakara, 223) âyetinin ıtlakını takyit etmektedir.[100]

Üçüncü Misal:

Birisi Hz. Peygamber'e (s.a.s.) şöyle bir soru sordu: "Kadının kocası üzerindeki hakkı nedir?" Buyurdu ki: "Yediğinde yedirirsin, giydiğinde giydirirsin. Onun yüzüne vurma, ona çirkinlik isnat etme ve onu ev dışına çıkarma, kovma! (ondan uzak kalmak istediğinde bunu evin içinde yap.)"[101]

...اَنَّهُ سَمِعَ عِكْرِمَةَ يَقُولُ فِي قَوْلِهِ: ﴿وَاهْجُرُوهُنَّ فِى الْمَضَاجِعِ وَاضْرِبُوهُنَّ﴾ ضَرْباً غَيْرَ مُبَرَّحٍ, قَالَ رَسُولُ اللّٰهِ ﷺ: "اِضْرِبُوهُنَّ اِذَا عَصَيْنَكُمْ فِي الْمَعْرُوفِ ضَرْباً غَيْرَ مُبَرَّحٍ".

98 Tirmizî, *Tefsir*; Taberî 4/410411; *Tefsiru Abdirrezzak*, v. 13a; (A. M. Şakir: Ahmed İbn Hanbel, 6/305; Beyhakî, *Sünenü'l-Kübrâ*, 7/195; Süyûtî, *Dürru'l-Mensur*, 1/262).

99 *Fethu'l-Bârî*, 9/257 (Ahmed İbn Hanbel, Nesâî, İbn Mâce ve İbn Hibban'dan); Şafiî, *Ahkâmu'l-Kur'ân*, s. 164; *Mehâsinu't-Te'vîl*, 3/569; Tirmizî, *Rızâ*, 12; Dârimî, *Nikâh*, 30.

100 İbn Hacer'in beyanına göre Buhârî, Nesâî, Bezzâr gibi hadis imamları indinde, dübürün haramlığına dair hadis sabit olmamıştır. Bu işi men edenler ise, Şeyheyn şartı üzere olmasa bile, müteaddit tariklerden gelen ve mecmuu ile delil olarak geçerli olan hadislere dayanmaktadırlar. Zehebî bu hadisleri bir cüz'de toplamıştır (*Fethu'l-Bârî*, 257-58); İbn Kesîr, 1/461-470; *Şerhu Meâni'l-Âsâr*, 3/40-46 (Tahâvî'ye göre men eden hadisler tevatür etmiştir (s. 42) Mubah olduğuna kail olan tek sahabî İbn Ömer'in de bizzat rücûu ve reddi aynı eser, s. 41'dedir); Süyûtî, *Lübâbü'n-Nukûl*, s. 38-39, Sâ'lebî, 1/158b.

101 *Tefsiru'n-Nesâî*, v. 22a-b; aynı mânada Taberî, 7/310. (A. M. Şakir: Ebû Dâvud, Ha. No. 2142; İbn Mâce, 1850; Ahmed, 4/446 vs.)

İkrime: *"... Sizi aldatmalarından korktuğunuz kadınlara öğüt verin, yataklarından ayrılın ve (bunlarla yola gelmezlerse) dövün!"* (Nisâ, 34) âyetini izah ederken "şiddetli olmayan bir şekilde dövün" demiş ve ilâve etmiştir ki: Resûlullah şöyle buyurdu: "Meşrû bir hususta size isyan ederlerse, onları şiddetli olmayan bir şekilde dövün."[102]

Gelecek hadis rivâyetlerinden de bu husus açıkça anlaşılmaktadır.

Abdullah İbn Amr'dan rivâyete göre şöyle demiştir: "Hz. Resûlullah hayatta iken bir kadın hırsızlık yapmıştı. Malları çalınanlar gelip dediler ki "Yâ Resûlellah, bu kadın malımızı çaldı." Kadının akrabaları dediler ki: "Biz tazmin edelim, fidye verelim." Resûlullah: "Elini kesin!" dedi. Bu kere: "Beş yüz dinar fidye verelim (de kesilmesin)." dediler. O: "elini kesin!" dedi. Bundan sonra kadının sağ eli kesildi. Kadın: "Tövbem kabul edilir mi?" deyince Resûlullah: "Bu gün, sen yaptığın suçtan dolayı, anandan doğduğun gündeki gibisin." Bunun üzerine Allah Teâlâ: *"Kim yaptığı zulümden sonra tövbe eder, hâlini düzeltirse, şüphesiz Allah onun tövbesini kabul eder. Çünkü Allah, bağışlayan, merhamet edendir."* (Mâide, 39) âyetini indirdi.

Benî Mahzûm kabilesinden olan bu kadının durumu *Sahiheyn*'de tafsilâtlı olarak rivâyet edilmektedir. Üsame'nin şefaat teşebbüsü Resûlullah'ı çok kızdırmış, "Muhammed'in kızı Fatıma da çalsa, elini kestirirdim." demiştir. Hz. Âişe'den öğreniyoruz ki "bu kadın sonradan hâlini düzeltip evlendi. Ara sıra yanıma gelirdi, ben de onun ihtiyaçlarını Resûlullah'a iletirdim." diyor."[103]

Bu hadislerle, kocalarını aldatma meyli olan kadınları, kocalarının dövmesine izin veren âyetin وَاهْجُرُوهُنَّ فِي الْمَضَاجِعِ وَاضْرِبُوهُنَّ *"yataklarından ayrılın ve dövün!"* (Nisâ, 34) fıkrası, dövmenin şiddetli olmaması ve yüze vurulmaması tarzında takyid edilmiştir.

---

[102] Taberî 8/311-312. (A. M. Şakir: Bu haber mürseldir. Süyûtî, *Dürru'l-Mensur*, 2/155'de, Taberî'den başkasına nisbet etmez.) Fakat Câbir tarafından rivâyet edilen veda haccına dair hadiste (Müslim, 15 Ha. No. 147; Ahmed İbn Hanbel, *Müsned*, 3/320-321; Taberî 8/118) فَاِنْ فَعَلْنَ ذَلِك فَاضْرِبُوهُنَّ ضَرْباً غَيْرَ مُبَرّح fıkrası bu habere şahidlik eder.

[103] Müslim, *Hudûd*, 8; Buhârî, *Hudûd*, 11.

Dördüncü Misal:

"Hırsızlık eden erkek ve kadının, yaptıklarına karşılık, Allah'tan bir ceza olarak ellerini kesin!" (Mâide, 38) âyetinin ıtlakı, sünnet tarafından "sağ el" olarak takyit edilmiştir.[104]

6- Müşkili Tavzih Etmesi

Kur'ân'ın müşkilinden murat, herhangi bir âyetin, diğer bir âyete muarız olduğu zannını uyandırmasıdır.[105] *"Kur'ân'ı gereği gibi düşünmeyecekler mi? Eğer Kur'ân Allah'tan başkasına ait olsaydı, elbette içinde birçok tutarsızlıklar bulurlardı."* (Nisâ, 82) âyetinin tasrih ettiği gibi, Kur'ân'da tearuz olması mümkün değildir. Tearuz ettiği sanılan hususların izale edilmesi gerekir. Sahabe ve sonradan gelen bazı âlimlerin bu nevi izahları bulunduğu gibi, Hz. Peygamber'in de bazı müşkilleri tavzih ettiğini görmekteyiz.

Birinci Misal:

Ebû Sümeyye diyor ki: (Meryem, 71) âyetindeki vürûd'un mânâsı hakkında ihtilâfa düştük. Câbir İbn Abdullah'a rastladım, ihtilâfımızı, bir kısmımızın "Mü'min Cehennem'e girmez.", diğer bir kısmımızın da "Herkes Cehennem'e girer." dediğini söyledim. Elleriyle kulaklarını tutarak: "Sağır olsunlar, Resûlullah'tan şöyle işitmediysem:

... قَالَ: اَلْوُرُودُ الدُّخُولُ، لاَ يَبْقَى بَرٌّ وَلاَ فَاجِرٌ اِلاَّ دَخَلَهَا فَتَكُونُ عَلَى الْمُؤْمِنِينَ بَرْداً وَسَلاَماً كَمَا كَانَتْ عَلَى اِبْرَاهِيمَ حَتَّى اِنَّ لِلنَّارِ (اَوْ قَالَ لِجَهَنَّمَ) ضَجِيجاً مِنْ بَرْدِهِمْ ﴿ثُمَّ يُنَجِّي اللهُ الَّذِينَ اتَّقَوْا وَنَذَرُ الظَّالِمِينَ فِيهَا جِثِيّاً﴾ (مريم/٧٢)

Buyurdu ki: (Âyette geçen) vürûd, duhûl, yani girmek manasınadır; hiçbir muttaki veya kâfir yoktur ki Cehennem'e girmesin. Fakat mü'minlere, Hz. İbrâhim'e olduğu gibi serin ve selâmet olur; hatta ateşin, (yahut

[104] Ahmed İbn Hanbel, *Müsned*, 2/177. Bu neviden başka misaller için: **Tekâsür, 8** hakkında: Ahmed İbn Hanbel, *Müsned*, 5/81; Taberî (Halebî), 30/287; İbn Kesîr, 7/336. **Bakara, 275** hakkında: Ebû Dâvud, Ha. No. 3485, 3478-3491.

[105] Süyûtî, *İtkân*, 2/27.

Cehennem'in, dedi) onların serinliğinden dolayı hışırtısı vardır. *"Sonra Allah'ı sayıp günahlardan sakınan müttakileri kurtararak zalimleri dizüstü çökmüş vaziyette orada bırakacağız."* (Meryem, 72)[106]

Buradaki işkâl şundan ileri gelmektedir: Âyette "*Sizden hiç kimse yoktur ki cehenneme varmasın. Bu Rabbinin katında kesinleşmiş bir hükümdür.*" (Meryem, 71) buyurulmaktadır. Hâlbuki bir çok âyette muttakilerin Cehennem'de yanmayacağı bildirilmektedir. Resûlullah (s.a.s.) bütün, insanların Cehenneme gireceğini, fakat mü'minler için, Hz. İbrâhim'e olduğu gibi, ateşin *"serin ve selâmet olacağını"* (Enbiya, 69) beyan etmek suretiyle bu işkâli gidermiştir.

Şu hadisler de mezkûr âyetin izahına dairdir:

...عَنْ حَفْصَةَ قَالَتْ: قَالَ رَسُولُ اللهِ ﷺ: "اِنِّى لَاَرْجُو اَنْ لاَ يَدْخُلَ النَّارَ اَحَدٌ شَهِدَ بَدْراً وَالْحُدَيْبِيَّةَ قَالَتْ: فَقُلْتُ يَا رَسُولَ اللهِ: اَلَيْسَ اللهُ يَقُولُ: ﴿وَإِنْ مِنْكُمْ إِلاَّ وَارِدُهَا﴾ قَالَ فَلَمْ تَسْمَعِيهِ يَقُولُ: ﴿ثُمَّ نُنَجِّي الَّذِينَ اتَّقَوْا وَنَذَرُ الظَّالِمِينَ فِيهَا جِثِيّاً﴾.

Hz. Hafsa diyor ki: Resûlullah'ın şöyle dediğini işittim: "Bedir veya Hudeybiye gazvesine iştirak eden herhangi bir Müslüman'ın Cehennem'e girmeyeceğini ümit ederim." Bunun üzerine dedim ki: "Ya Resûlellah, Allah Teâlâ *"İçinizden oraya (Cehennem'e) girmeyecek hiç kimse yoktur. (Oraya girmeleri) Rabbinin, üzerine aldığı kesinleşmiş bir hükümdür."* (Meryem, 71) buyurmuyor mu?" Hz. Peygamber: "Allah Teâlâ'nın *"Sonra müttakileri kurtarır ve zalimleri orada öyle diz üstü çökmüş olarak bırakırız."* (Meryem, 72) buyurduğunu işitmedin mi?" dedi.[107]

İbn Mes'ûd'un merfû olarak rivâyetine göre Resûlullah (s.a.s.): يَرِدُ النَّاسُ كُلُّهُمْ ثُمَّ يَصْدُرُونَ عَنْهَا بِاَعْمَالِهِمْ Yani: "Bütün insanlar oraya gelir, sonra da amelleri ile oradan çıkarlar." demiştir.[108]

---

106 Ahmed İbn Hanbel, *Fethu'r-Rabbânî*, 18/209; Yahya İbn Sellâm, *Tefsir*, v. 24b; Abd İbn Humeyd, *Müsned*, v. 142b-143a; İbn Kesîr, 4/476 (Ahmed İbn Hanbel'den nakl eder ve "garîbdir, *Kütüb-i Sitte* ashabından hiçbiri rivâyet etmemiştir." der. *Kenzu'l-Ummâl*, 2/4'de ayrıca Hâkim ile İbn Mâce'nin Tefsirine nisbet eder. *Mecmau'z-Zevaid*'de İmam Ahmed'in ricalinin, sika kimseler olduğu bildirilir. (*Bulûgu'l-Emânî*, 18/209.

107 Ahmed İbn Hanbel, *Fethu'r-Rabbânî*, 18/208-209; Yahya İbn Sellâm, v. 24b; *Tefsiru'n-Nesâî*, v. 59b; İbn Mâce, Ha. No. 4281; Taberî (Halebî), 16/112.

108 Tirmizî, *Tefsir*; Ahmed İbn Hanbel, *Fethu'r-Rabbânî*, 18/209.

Sahîheyn'de vürûd'un "duhûl" mânâsına geldiğine delâlet eden şu hadis rivâyet edilmektedir:

"Müslümanlardan, üç çocuğu ölüp de kendisine Allah'ın andı yerini bulacak kadar müstesna Cehennem ateşi dokunacak hiçbir kimse yoktur."[109]

Hadisteki "تَحِلَّةَ الْقَسَمِ/tahillete'l-kasem", yemini helâl kılan şey yani yemini yerine getiren şey demektir. Buradaki yeminden maksat da (Meryem, 71) âyetinde mukadder olan yemindir..."[110]

İkinci Misal:

...عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ رَضِيَ اللّٰهُ عَنْهُمَا قَالَ: لَمَّا نَزَلَتْ: ﴿اَلَّذِينَ يَكْنِزُونَ الذَّهَبَ وَالْفِضَّةَ وَلاَ يُنْفِقُونَهَا فِي سَبِيلِ اللّٰهِ..﴾ كَبُرَ ذٰلِكَ عَلَى الْمُسْلِمِينَ وَقَالُوا مَا يَسْتَطِيعُ اَحَدُنَا اَنْ يَتْرُكَ مَالاً لِوَلَدِهِ يَبْقَى بَعْدَهُ فَقَالَ عُمَرُ: اَنَا اُفَرِّجُ عَنْكُمْ. قَالَ: فَانْطَلِقُوا فَانْطَلَقَ عُمَرُ وَاتَّبَعَهُ ثَوْبَانُ فَأَتَوْا رَسُولَ اللّٰهِ ﷺ فَقَالَ عُمَرُ: يَا رَسُولَ اللّٰهِ كَبُرَ عَلَى اَصْحَابِكَ هَذِهِ الآيَةُ. فَقَالَ نَبِيُّ اللّٰهِ ﷺ: "اِنَّ اللّٰهَ لَمْ يَفْرِضِ الزَّكَاةَ اِلاَّ لِيُطَيِّبَ بِهَا مَا بَقِىَ مِنْ اَمْوَالِكُمْ وَاِنَّمَا فَرَضَ الْمَوَارِيثَ فِى اَمْوَالٍ تَبْقَى بَعْدَكُمْ. فَكَبَّرَ عُمَرُ ثُمَّ قَالَ لَهُ النَّبِيُّ ﷺ: اَلاَ اُخْبِرُكَ بِخَيْرِ مَا يَكْنِزُهُ الْمَرْءُ الْمَرْاَةُ الصَّالِحَةُ

"... *Altını, gümüşü yığıp Allah yolunda harcamayanlar var ya, işte onları acı bir azabın beklediğini müjdele!*" (Tövbe, 34) âyeti nâzil olunca, bu Müslümanlara ağır geldi. Çünkü bu âyetin mirasa mani olduğunu sanmışlardı. Ömer İbn el-Hattâb Müslümanları temsilen Hz. Peygamber'den (s.a.s.) istizahta bulundu. Resûlullah (s.a.s.): "Allah zekâtı sadece mallarınızın geriye kalan kısmını temizlemek için farz kılmıştır, (ölümünüzden) sonraya bırakacağınız mallarda ise mirası farz kılmıştır." buyurdu.[111] Böylece bu âyetin meşru yollardan kazanıp biriktirmeye mani olmadığı, âyeti kerimedeki

---

[109] Müslim, 45 Ha. No. 150; Buhârî, *Cenâiz*, 6. bab; Tirmizî, *Cenâiz*, 64. bab; *Muvattâ*, *Cenâiz*, 38. bab; İbn Mâce, *Cenâiz*, 57. bab; Nesâî, *Cenâiz*, 25. bab. Hasan ve Katâde'den "mürur" (uğramak) mânâsı da rivâyet edilmiş ise de (yani sırat üzerinden geçmek) cumhur bu hadislere dayanarak "dühul" mânâsını tercih etmiştir. (*Bulûgu'l-Emânî*, 18/209'dan.)

[110] *Sahih-i Müslim ve Tercemesi*, 8/100.

[111] *Müstedrek*, 2/333. (Zehebî de sıhhatine muvafakat eder.)

tehdidin ancak mallarının zekâtını vermeyenler hakkında, olduğu tavazzuh etmiştir.

7- Müphemi Beyan Etmesi

Burada herhangi bir sebeple Kur'ân'da kapalı ve muğlak bırakılan, haklarında kat'î izahın ancak nakle mütevakkıf olduğu müphem hususların Resûlullah (s.a.s.) tarafından açıklanmasına misaller verilecektir, iphamın sebep ve nevilerini, daha önce hülâsa olarak zikrettik.[112]

Birinci Misal:

... عَنْ صُهَيْبٍ، عَنِ النَّبِيِّ ﷺ قَالَ: "اِذَا دَخَلَ اَهْلُ الْجَنَّةِ الْجَنَّةَ قَالَ: يَقُولُ اللهُ تَبَارَكَ وَتَعَالَى: تُرِيدُونَ شَيْئاً اَزِيدُكُمْ؟... فَمَا اُعْطُوا شَيْئاً اَحَبَّ اِلَيْهِمْ مِنَ النَّظَرِ اِلَى رَبِّهِمْ عَزَّوَجَلَّ." ثُمَّ تَلاَ هَذِهِ الآيَةَ: ﴿لِلَّذِينَ اَحْسَنُوا الْحُسْنَى وَزِيَادَةٌ..﴾.

Suheyb, Peygamberimiz'den şöyle rivâyet ediyor: "Cennetlikler Cennet'e girince Yüce Allah buyurur ki: "Daha fazla bir şey ister misiniz?" (... Sonra Allah, cemalini onlara gösterir). Artık Yüce Rab'lerine bakmaktan daha sevimli bir nimete mazhar olamazlar." Sonra *"İyi iş, güzel amel yapanlara en güzel iyilik bir de ziyade vardır."* âyetini okudu."[113]

"İyi iş, güzel amel yapanlara en güzel iyilik, bir de ziyade vardır..." (Yûnus, 26) âyetindeki "زيادة/ziyade" nin "cemal-i ilâhîye nazar" olduğu, bu hadisten anlaşılmaktadır.

Bir başka hadiste ise, kıyamet günü bir münadinin:

... فَالْحُسْنَى اَلْجَنَّةُ وَالزِّيَادَةُ النَّظَرُ اِلَى وَجْهِ الرَّحْمَنِ عَزَّ وَجَلَّ

"En güzel iyilik: Cennet, ziyade ise Yüce Allah'ın cemaline bakmaktır."[114] diyeceği bildirilir. İbn Kesîr'in ifadesine göre, bu hususta başka hadisler de vardır ve Seleften Ebû Bekir Sıddîk, Huzeyfe, İbn Abbâs, Saîd İbn

---

112 Kitabımızın 115. sahifesine bakınız.

113 Müslim, 1 Ha. No. 297, 298; *Tefsiru'n-Nesâî*, v. 42a; Tirmizî, *Tefsir*; Ahmed İbn Hanbel, *Fethu'r-Rabbânî*, 18/175; İbn Mâce, Ha. No.187; Taberî, 15/67.

114 İbn Kesîr, 3/498. (İbn Cerîr ve İbn Ebî Hâtim'den.)

Museyyeb, Mücahid, Katâde, Hasan el-Basrî ve diğerleri de "زيادة/ziyade"nin Allah Teâlâ'nın vech-i kerimine nazar olduğunu söylemişlerdir.[115]

İkinci Misal:

... عَنْ سَمُرَةَ عَنِ النَّبِيِّ ﷺ: اَلصَّلاَةُ الْوُسْطَى صَلاَةُ الْعَصْرِ.

Semure'den rivâyete göre Resûlullah şöyle demiştir: "es-salâtu'l-vustâ, ikindi namazıdır."[116]

Bu hadis *"Namazları ve es-salâtu'l-vustâyı devamlı olarak yerine getirin."* (Bakara, 238) âyetindeki "es-salâtu'l-vustâ"nın ikindi namazı olduğunu bildirmektedir.

... عَنِ عَلَيٍّ رَضِيَ اللّٰهُ تَعَالَى عَنْهُ اَنَّ النَّبِيَّ ﷺ قَالَ يَوْمَ الْخَنْدَقِ: حَبَسُونَا عَنْ صَلاَةِ الْوُسْطَى حَتَّى غَابَتِ الشَّمْسُ مَلأَ اللّٰهُ قُبُورَهُمْ وَبُيُوتَهُمْ – اَوْ اَجْوافَهُمْ شَكَّ يَحْيَى – نَاراً.

Hz. Ali diyor ki: Hz. Peygamber (s.a.s.), Hendek muharebesinin olduğu gün dedi ki: "Bizi es-salâtu'l-vustâdan alıkoydular, tâ ki güneş batana kadar. Allah onların kabirlerini ve evlerini (yahut "içlerini" dedi, tereddüt râvi Yahya'dan ileri gelmektedir) ateşle doldursun!"[117] hadisi de ikindi namazı olduğunu bildirmektedir.

Salât-ı vustâ hakkında başka görüşler varsa da, cumhura göre ikindi namazıdır.[118]

Üçüncü Misal:

... قَالَ: سَمِعْتُ الْبَرَاءَ رَضِىَ اللّٰهُ عَنْهُ يَقُولُ حَدَّثَنِى اَصْحَابُ مُحَمَّدٍ ﷺ مِمَّنْ شَهِدَ بَدْراً اَنَّهُمْ كَانُوا عِدَّةَ اَصْحَابِ طَالُوتَ الَّذِينَ جَاوَزُوا مَعَهُ النَّهْرَ بِضْعَةَ عَشَرَ وَثَلاثَمِائَةٍ قَالَ الْبَرَاءُ: لاَ وَاللّٰهِ مَا جَاوَزَ مَعَهُ النَّهْرَ اِلاَّ مُؤْمِنٌ.

---

115 Aynı eser, 3/497.

116 Tirmizî, *Tefsir*; Ahmed İbn Hanbel, *Müsned*, 5/7, 12-13; Taberî, 5/180; Taberânî, *Mu'cemu'l-Kebir*, v. 184b; Tahâvî, *Şerhu Meâni'l-Âsâr*, 1/167-176.

117 Buhârî, *Tefsir*, 5/162; Abd İbn Humeyd, *Müsned*, v. 13a; *Müsnedu Bezzâr* (Murad Molla), v. 79b.

118 Taberî, 5/226-227; *Şerhu Meâni'l-Âsâr*, 1/176; *Fethu'l-Bârî*, 9/261-265; *Mehâsinu't-Te'vîl*, 622-623 (3. c.)

"Nihayet Tâlût ve kendisi ile beraber olan mü'minler ırmağı geçince..." (Bakara, 249) âyetinde zikredilen Tâlût'un ashabının adedini, Hz. Peygamber'in (s.a.s.) üç yüz on küsur olarak bildirdiği şu hadisten anlaşılmaktadır:

El-Berâ diyor ki: "Hz. Peygamber'in Bedir'e iştirak eden ashabı, sayılarının, Tâlût'un kendileriyle birlikte nehirden geçtiği mü'minlerin sayısı kadar, yani üç yüz on küsur olduğunu söylerlerdi. El-Berâ diyor ki: "Vallahi, mü'min olmayan hiç kimse onunla beraber nehri geçmedi."[119]

Dördüncü Misal:

... عَنْ اَنَسِ بْنِ مَالِكٍ رَضِيَ اللّٰهُ عَنْهُ قَالَ: سُئِلَ رَسُولُ ﷺ عَنْ قَوْلِ اللّٰهِ عَزَّ وَجَلَّ ﴿وَالْقَنَاطِيرِ الْمُقَنْطَرَةِ﴾ قَالَ "اَلْقِنْطَارُ اَلْفَا اُوقِيَّةٍ."

Enes İbn Malik diyor ki: *"Allah Teâlânın" ... kantar kantar altın ve gümüşü ... aşırı sevmek, insanlara cazip gösterilmiştir"* (Âl-i İmrân, 14) sözü(nde geçen kantar) hakkında Resûlullah'a bir sual yöneltmişti. "Kantar, iki bin ukiyyedir" diye cevap verdi.[120]

Beşinci Misal:

... عَنِ النَّبِيِّ ﷺ قَالَ: ﴿الَّذِى بِيَدِهِ عُقْدَةُ النِّكَاحِ﴾ اَلزَّوْجُ

"Nikâh bağını elinde tutan" kocadır.[121] Bir erkek, nikâh kıyıldıktan sonra, henüz karı koca olmadan karısını boşadığı takdirde, belirtilen mehrin yarısını, boşadığı karısına vermekle mükelleftir. "Ama kadın veya nikâh bağı elinde olan kimse bu haktan vazgeçerse, o takdirde bir şey gerekmez. Bu hükmü bildiren âyette[122] geçen nikâh bağını elinde tutanın اَلَّذِى بِيَدِهِ عُقْدَةُ النِّكَاحِ kim olduğu müphemdir. Bu hadiste Hz. Peygamber'in (s.a.s.) *"Nikâh bağını*

---

[119] Buhârî, *Meğazî*, 5/5; Taberî, 5/346 (Ahmed M. Şakir: *Müsnedu Ahmed*, 4/290; *Dürru'l-Mensur*, 1/318); *Tefsiru Abdirrezzak*'da Katâde, Resûlullah'tan mürsel olarak (üç yüz kişi) olduğunu rivâyet eder.

[120] *Müstedrek*, 2/178 (Şeyheyn şartı üzere, *Zehebî* de muvafakat eder). Kintâr hakkında "başka hadisler: "Taberî, 6/250; *Dürrü'l-Mensur*, 2/10-11, İbn Ebî Hâtim, v. 10a-b; *Müsnedü'd-Dârimî*, v. 191a.

[121] Süyûtî, *İtkân*, 2/192. (Taberânî'den *lâ be'se bih* bir isnad ile.)

[122] Bkz. Bakara, 237

elinde tutan" (Bakara, 237) kocadır, dediği bildirilmektedir. Koca olmasına göre mâna şöyle olur: "Ey kocalar! bu durumda vermeniz vacip olan miktar, mehrin yarısıdır. Fakat tamamını da bağışlayabilirsiniz." Hz. Peygamber (s.a.s.) tarafından müphemin tayin edildiğine başka misaller de vardır.[123]

8- Neshi Beyan Etmesi

Istılah olarak nesh, "Bir nassın hükmünü, artık onunla amel etmek caiz olmayacak tarzda, daha sonraki bir nassın ilga etmesidir."[124] Neshin selef arasında istimal edilmesi, daha geniş bir sahayı içine alır. Onlar hükmün kaldırılmasına nesh dedikleri gibi, tahsis ve takyit suretiyle umumun, mutlaka vs. delâletlerinin ref' edilmesi için de nesh kelimesini kullanıyorlardı. Hatta şart, istisna ve sıfat için dahi bu kelimeyi kullanırlardı. Zira bunlar da zahirin delâletini kaldırmayı ve muradın beyanını tazammun eder.[125]

Kur'ân-ı Kerîm'deki âyetlerden herhangi birinin hükmünün mensuh olduğuna dair, Hz. Peygamber (s.a.s.) tarafından söylendiği rivâyet olunan bir habere rastlamadık. Hatta selefin istimalindeki geniş mânâda dahi, bu kelimenin Hz. Peygamber'den nakledildiğini görmedik. Usûl kitaplarında, sünnetin vazifelerinden ve Kur'ân'ı açıklama şekillerinden birinin nâsih ve mensûhu beyan etmek olduğu belirtilir. Şu hâlde sünnetin neshi beyan etmesi, neshe delâlet etmek suretiyle olmalıdır. Kur'ân'ın nüzûlünü müşahede eden sahabîler aynı mevzua dair olan âyetlerden mukaddem ve muahhar olanları bildikleri için Resûlullah'ın (s.a.s.) tasrihine lüzum kalmadan, her iki mânâsına göre neshe muttali oluyorlardı. Nitekim âyetlerin nüzûl sebeplerine de bu şekilde vakıf oluyorlardı. Binaenaleyh nüzûl sebeplerini öğrenmekte olduğu gibi, nâsih ve mensûhu öğrenmek için de başlıca kaynak sahabenin

---

123 Mübhemi tayinine dair başka misaller için: **Tövbe, 3** hakkında: Ebû Dâvud, Ha. No. 1945; Tirmizî, *Tefsir*; Taberî, 4/124. **Bakara, 197** hakkında: Süyûtî, *İtkân*, 2/191. **Tövbe, 36** hk.: Taberî, 14/235; Buhârî, *Tefsir*, 5/204; Ebû Dâvud, Ha. No. 1947; *Fethu'l-Bârî*, 9/394-395. **Bakara, 87** hk.: *Dürru'l-Mensur*, 1/81. **Bakara, 284** hk.: *İtkân*, 2/192. **Âl-i İmrân, 103** hk.: *Müsnedü'd-Dârimî*, v. 183b; Tirmizî, *Fezâilu'l-Kur'ân*, 14. bab; Taberânî, *Mu'cemu'l-Kebîr*, v. 314b; Taberî, 7/72; İbn Ebî Hatim, 52a; İbn Kesîr, 2/84; **Tövbe, 108** hk.: Taberî, 14/477; Nesâî, 2/36; *Müstedrek*, 2/334; İbn Kesîr, 3/454. **Yûsuf, 4** hk.: İbn Kesîr, 4/9. **Yûsuf, 98** hk.: Taberî (Halebî), 13/65; İbn Kesîr, 4/48.

124 Krş. Süyûtî, *İtkân*, 2/21.

125 *Mehâsinu't-Te'vîl*, 1/32-33.

beyanından ibarettir. Fakat Resûlullah'ın (s.a.s.) bazı hadisleri mensûh âyetlere delâlet etmektedir. Buna dair misallere ise az rastlanmaktadır.

Birinci Misal:

"Sizden öleceğini hisseden herhangi biriniz, geriye mal bırakacaksa; Annesi, babası ve akrabaları için, münasip bir tarzda vasiyet etmesi size farz kılındı." (Bakara, 180) âyeti en sahih kavle göre, Nisa sûresinin 11 ve 12. âyetlerindeki miras hükümleriyle nesh edilmiştir. Zikredeceğimiz şu hadis de bu neshi beyan ve tekit etmektedir.

... عَنْ اَبِى اُمَامَةَ رَضِىَ اللّٰهُ عَنْهُ قَالَ: سَمِعْتُ رَسُولَ اللّٰهِ ﷺ فَيَقُولُ فِى خُطْبَتِهِ عَامَ حَجَّةِ الْوَدَاعِ: "اِنَّ اللّٰهَ قَدْ اَعْطَى كُلَّ ذِى حَقٍّ حَقَّهُ فَلاَ وَصِيَّةَ لِلْوَارِثِ..."

Ebû Ümame diyor ki: "Veda haccı sırasındaki hutbesinde Resûlullah'ın şöyle dediğini duydum: "Allah, her hak sahibine hakkını verdi, artık varis için vasiyyet yoktur."[126]

"Valideyn ile varis olan akrabaya vasıyyetin vücubunun nesh edilmiş olduğu icma ile sabittir; hatta mezkûr hadise göre bu vasiyyet nehyedilmiştir. Miras âyeti, ashab-ı feraiz ve asabeler için müstakil bir hüküm ve Allah indinde yapılması gerekli bir farzdır. Bu hükümle vasiyyet âyetinin hükmü tamamen kaldırılmış olur. Ancak mirasa müstahak olmayan akrabalar kalır ki, bu âyetin şümulüne girmesi sebebiyle ve âyete uyum sağlamak için, onlara malın üçte bir kısmından vasiyyet etmek müstehap olur."[127]

İkinci Misal:

"Sana haram ayda savaşmanın hükmünü sorarlar. De ki: O ayda savaşmak büyük bir günahtır. Fakat insanları Allah yolundan engellemek, Allah'ı inkâr etmek, Allah nazarında daha büyük günahtır." (Bakara, 217) âyeti, haram aylarda savaşmanın haram olduğunu tasrih etmektedir. Taberî'nin ifadesine göre: "Te'vil ehli bu âyetin mensûh mu yahut hükmünün sabit mi olduğunda ihtilâf etmişlerdir." Bu müellif her iki görüş sahiplerinin mütalâalarını naklettikten sonra devam ederek diyor ki:

---

126 *Tâc*, 2/226 (Tirmizî, Ebû Dâvud ve Nesâî'den).
127 İbn Kesîr, 1/372-373.

"Bize göre doğru olan Ata İbn Meysere'nin şu sözüdür: Haram aylarda müşriklerle kıtali nehyeden hüküm *"... (Bununla beraber) müşrikler sizinle nasıl top yekûn harp ederlerse siz de onlarla top yekûn harp edin..."* (Tövbe, 36) ilâhî kavliyle nesh edilmiştir. Bu âyetin (Tövbe, 36) öbürünü (Bakara, 217) nesh etmiş olduğunu şundan dolayı kabul ettik ki; haram ayların bir kısmında, Resûlullah'ın Huneyn'de Hevâzin ile, Tâif'te Sakîf kabilesiyle muharebe ettiği ve Ebû Âmir'i, oradaki müşriklerle savaşmak üzere Evtâs'a gönderdiği hususundaki haberler meşhur olmuştur. Bu vak'a Şevval ve Zilkâde'nin bir kısmında olmuştu ki bunlar haram aylardandır. Böylece malûm olur ki, bu aylarda savaşmak haram olsaydı ve bu iş masiyet sayılsaydı, Resûlullah bu fiili işlemekten en uzak duran insan olurdu."[128]

Şu hâlde Hz. Peygamber'in (s.a.s.) bu davranışı, haram aylarda savaşmayı, mutlak olarak nehyeden âyetin mensûh olduğuna delâlet etmiştir.

9- Amelî Olarak Tefsir Etmesi

Hz. Peygamber (s.a.s.) bir çok âyetlerde emrolunan hususları, bizzat tatbik ederek göstermiş, böylece o âyetlerden ilâhî muradın ne olduğunu iyice açıklamıştır.

Birinci Misal:

... عَنْ جَابِرٍ قَالَ: اِسْتَلَمَ رَسُولُ اللهِ ﷺ الرُّكْنَ فَرَمَّلَ ثَلاَثَةً, وَمَشَى اَرْبعاً, ثُمَّ تَقَدَّمَ اِلَى مَقَامِ اِبْرَاهِيمَ فَقَرَأَ: ﴿وَاتَّخِذُوا مِنْ مَقَامِ اِبْرَاهِيمَ مُصَلًّى﴾ فَجَعَلَ الْمَقَامَ بَيْنَهُ وَبَيْنَ الْبَيْتِ, فَصَلَّى رَكْعَتَيْنِ.

Câbir, Hz. Peygamber'in (s.a.s.) haccını tafsilâtlı olarak anlatan uzun hadisinin bir yerinde diyor ki: "Nihayet onunla birlikte Beytullah'a geldik. Hacer-i Esved'i istilâm etti. Üç defa koşar adımlarla, dört defa da mutat yürüyüşle tavaf yaptı. Sonra da Makam-ı İbrâhim'e geçti ve hemen: *"Siz de Makam-ı İbrâhim'den bir namazgâh edinin!"* (Bakara, 125) âyetini okudu. Makamı, kendisiyle Beyt arasına alarak iki rekât namaz kıldı."[129] Resûlullah'ın

[128] Taberî, 4/313; İbn Kesîr, 3/397'ye bakınız.
[129] Müslim, 15 Ha. No. 147; Taberî, 3/36.

(s.a.s.) bu tatbikatından "Siz de İbrâhim'in makamından bir namazgâh edinin!.." emr-i ilâhîsinden neyin murat edildiğini, nerede ve ne şekilde yapılacağı anlaşılmaktadır. Zira Makam-ı İbrâhim için Arafat, Müzdelife, şeytan taşlama yerleri, Harem-i Şerif vs. mahaller olduğu da söylenmiştir. "Fakat âyette varid olan "Makam-ı İbrâhim"den nerenin kastedildiğini bu hadis vasıtasıyla bizzat Resûlullah'tan kat'î olarak öğrenmiş bulunuyoruz."[130] Nitekim Müslümanlar arasında marûf olan da, işbu hadiste bildirilen yerdir.

İkinci Misal:

... عَنْ سَلْمَانَ الْفَارِسِيّ قَالَ: جَاءَ رَجُلٌ اِلَى النَّبِيّ ﷺ فَقَالَ: اَلسَّلاَمُ عَلَيْكَ يَا رَسُولَ اللّٰهِ، فَقَالَ: وَعَلَيْكَ وَرَحْمَةُ اللّٰهِ. ثُمَّ جَاءَ آخَرُ فَقَالَ: اَلسَّلاَمُ عَلَيْكَ يَا رَسُولَ اللّٰهِ وَرَحْمَةُ اللّٰهِ. فَقَالَ لَهُ رَسُولُ اللّٰهِ وَعَلَيْكَ وَرَحْمَةُ اللّٰهِ وَبرَكَاتُهُ ثُمَّ جَاءَ آخَرُ قَالَ: اَلسَّلاَمُ عَلَيْكَ يَا رَسُولَ اللّٰهِ وَرَحْمَةُ اللّٰهِ وَبَرَكَاتُهُ. فقَالَ لَهُ: وَعَلَيْكَ. فَقَالَ لَهُ الرَّجُلُ: يَا نَبِيَّ اللّٰهِ، بِاَبِى اَنْتَ وَاُمِّي اَتَاكَ فُلاَنٌ وَفُلاَنٌ فَسَلَّمَا عَلَيْكَ, فَرَدَدْتَ عَلَيْهِمَا اَكْثَرَ مِمَّا رَدَدْتَ عَلَيَّ! فَقَالَ: اِنَّكَ لَمْ تَدَعْ لَنَا شَيْئاً, قَالَ اللّٰهُ: ﴿وَاِذَا حُيِّيتُمْ بِتَحِيَّةٍ فَحَيُّوا بِاَحْسَنَ مِنْهَا اَوْ رُدُّوهَا﴾ فَرَدَدْنَاهَا عَلَيْكَ.

Selman el-Farisî'den rivâyete göre demiştir ki: Bir adam Resûlullah'a gelip "Es-selâmu aleyke (sana selâm olsun) dedi. O da ve aleyke ve rahmetullah (selâm ve Allah'ın rahmeti sana da olsun) diye karşılık verdi. Sonra bir başkası geldi, "Es-selâmu aleyke ve rahmetullah (selâm ve Allah'ın rahmeti sana olsun)." dedi. Resûlullah: Ve aleyke ve berekâtullah (bunların, aynısı, ayrıca Allah'ın bereketi sana da olsun) dedi. Sonra bir başkası gelip "Es-selâmu aleyke ve rahmetullahi ve berekâtuhu (selâm, Allah'ın rahmeti ve bereketi sana olsun)." dedi. Resûlullah: "Ve aleyke (bunların aynısı sana da olsun)." dedi. Bunun üzerine o adam: "Yâ Resûlallah, anam babam sana feda olsun, sana falan ve falan adam gelip selâm verdiler, sen de onlara, bana verdiğin karşılıklardan daha fazlasıyla mukabele ettin." dedi. Resûlullah da cevaben: "Sen bize artık söylenecek bir şey bırakmadın ki! Allah Teâlâ, "Bir selâm ile selâmlandığınız zaman, siz de ondan daha güzeliyle

[130] Taberî, 3/36.

selâm verin, yahut verilen selâmı aynıyla karşılayın..." buyuruyor; biz de sana aynısıyla mukabele ettik."[131]

Resûlullah (s.a.s.) böylece; *"Şayet size selâm verilirse, siz de ondan daha güzel bir tarzda selâmı alın, en azından verilen selâmın misli ile karşılık verin!..."* (Nisâ, 86) âyetini amelî olarak göstermiş olmaktadır.

Üçüncü Misal:

İbn Ömer dedi ki: "Resûlullah, seferlerinden birinde havf namazı kıldırdı. Müslümanların bir kısmı düşman karşısında dururken, Hz. Peygamber beraberinde olan diğer kısma bir rekât namaz kıldırdı. Sonra kılanlar gittiler, bu kere ötekiler geldi; onlara da bir rekât (yani ikinci rekâtı) kıldırdı. Sonra her iki kısımda kılmadıkları birer rekâtları kaza ettiler. Râvi, İbn Ömer'in, "Korku bundan da fazla olursa, hayvanına binmiş vaziyette yahut ayakta iken îma ederek kıl!" dediğini söyledi.[132]

Nisâ sûresinin 102. âyetinde *"Ey Resulüm! Sen müminlerin içinde olup da onlara namaz kıldıracak olursan, onlardan bir kısmı sana tâbi olarak namaza dursun ve silâhlarını yanlarına alsınlar. Bunlar secdeye vardıklarında, diğer kısım arkanızda beklesinler. Sonra o namaz kılmamış olan diğer kısım gelsin, sana tâbi olarak namaz kılsınlar, hem ihtiyatlı bulunsun ve silâhlarını da yanlarına alsınlar..."* buyurularak salâtu'l-havfın nasıl eda edileceği bildirilmektedir. Hz. Peygamber (s.a.s.) de bu hadiste görüldüğü gibi bizzat tatbik etmek suretiyle açıklamıştır. Yalnız tatbiki hakkında burada zikrettiğimizden başka sahih rivâyetler de vardır. Taberî'ye göre Peygamber (s.a.s.) sahih olarak nakledilen bütün bu vecihleri ümmetine öğretmiş, sonra bunlardan diledikleri ile amel etmeyi onlara mübah kılmıştır.[133]

10- Takrîrî Olarak Beyanı

Misallerine az rastlanılan bu kısımda, herhangi bir âyetin Resûlullah'ın yanında izah edilmesine karşı, onun sükût etmek suretiyle, bu izahı tasvip ettiğine dair misaller vereceğiz.

---

131 Taberî, 8/589; İbn Kesîr, 2/350-351 (İbn Ebî Hâtim, İbn Merdeveyh, Abdullah İbn Ahmed İbn Hanbel'den); *Dürru'l-Mensur*, 2/188. (Ayrıca İbnü'l-Münzir ve Taberânî'den)

132 Müslim, *Musafirûn*, Ha. No. 306.

133 Taberî, 9/161-162.

Birinci Misal:

Amr İbn'ul-Âs, Zâtü's-Selâsil gazvesinin cereyan ettiği hicrî 7. yılda Peygamber (s.a.s.) tarafından gönderildiği bir sefer esnasında, soğuk bir gecede yıkanması iktiza edince sıhhatinden endişe ederek yıkanmamış, teyemmüm etmek suretiyle arkadaşlarına imamlık etmişti. Dönüşünde Resûlullah'a durumu anlatmış. O: "Arkadaşlarına cünup olarak mı namaz kıldırdın?" diye sorunca,

... عَنْ عَمْرِو بْنِ الْعَاصِ رَضِيَ اللهُ عَنْهُ اَنَّهُ قَالَ لَمَّا بَعَثَهُ النَّبِيُّ ﷺ عَامَ ذَاتِ السَّلاَسِلِ قَالَ احْتَلَمْتُ فِي لَيْلَةٍ بَارِدَةٍ شَدِيدَةِ الْبَرْدِ، فَاَشْفَقْتُ اِنِ اغْتَسَلْتُ اَنْ اُهْلَكَ فَتَيَمَّمْتُ ثُمَّ صَلَّيْتُ بِاَصْحَابِي صَلاَةَ الصُّبْحِ، قَالَ: فَلَمَّا قَدِمْنَا عَلى رَسُولِ اللهِ ﷺ ذَكَرْتُ ذٰلِكَ لَهُ، فَقَالَ يَا عَمْرُو، صَلَّيْتَ بِاَصْحَابِكَ وَاَنْتَ جُنُبٌ." قَالَ: قُلْتُ يَا رَسُولَ اللهِ اِنّى احْتَلَمْتُ فِي لَيْلَةٍ بَارِدَةٍ شَدِيدَةِ الْبَرْدِ فَاَشْفَقْتُ اِنِ اغْتَسَلْتُ اَنْ اُهْلَكَ، فَذَكَرْتُ قَوْلَهُ عَزَّ وَجَلَّ ﴿وَلاَ تَقْتُلُوا أَنْفُسَكُمْ إِنَّ اللّٰهَ كَانَ بِكُمْ رَحِيمًا﴾ (النّساء٢٩) فَتَيَمَّمْتُ ثُمَّ صَلَّيْتُ." فَضَحِكَ رَسُولُ اللهِ ﷺ وَلَمْ يَقُلْ شَيْئاً.

Amr: "Ey Allah'ın Resûlü, ben çok soğuk bir gecede ihtilâm oldum, yıkandığım taktirde helâk olacağımdan korktum ve Aziz olan Allah'ın şu kavlini hatırladım: *"Kendinizi öldürmeyin! Şüphe yok ki Allah size çok merhametlidir."* (Nisâ, 29) Ben de teyemmüm ettim ve arkadaşlarıma namaz kıldırdım." dedi, Resûlullah güldü ve bir şey söylemedi.[134]

Ebû Dâvud'un bundan sonraki beş numaralı hadisinde Amr'ın bir seriyye kumandanı olarak gönderildiği, teyemmüm değil de cünup iken namaz abdesti gibi abdest almış olduğu rivâyet olunur.

İkinci Misal:

... عَنْ عَبْدِ اللهِ بْنِ مَسْعُودٍ قَالَ: جَاءَ حِبْرٌ اِلَى النَّبِيّ ﷺ فَقَالَ: يَا مُحَمَّدُ! اَوْيَا اَبَاالْقَاسِمِ! اِنَّ اللهَ تَعَالَى يُمْسِكُ السَّمَوَاتِ يَوْمَ الْقِيَامَةِ عَلَى اِصْبعٍ وَالْاَرَضِينَ عَلَى اِصْبعٍ،وَالْجِبَالَ وشَّجَرَ

134 Ahmed İbn Hanbel, *Müsned*, 5/227; Ebû Dâvud, *Tahâre*, 126. bab, Ha. No. 334; İbn Kesîr, 2/254.

عَلَى اِصْبعٍ، والْمَاءَ وَالثَّرَى على اِصْبعٍ، وَسَائِرَ الْخَلْقِ عَلَى اِصْبعٍ ثُمَّ يَهُزُّهُنَّ فَيَقُولُ: اَنَا الْمَلِكُ اَنَا الْمَلِكُ فَضَحِكَ رَسُولُ اللهِ ﷺ مِمَّا قَالَ الْحِبْرُ تَصْدِيقاً لَهُ. ثُمَّ قَرَأَ: ﴿وَمَا قَدَرُوا اللّٰهَ حَقَّ قَدْرِهِ وَالْأَرْضُ جَمِيعًا قَبْضَتُهُ...﴾ اِلَى ﴿عَمَّا يُشْرِكُونَ﴾.

Abdullah İbn Mes'ûd (r.a.) şöyle dedi: Bir kere Peygamber'in huzuruna Yahudi âlimlerinden bir âlim geldi ve: Ya Muhammed! -yahut da: Ya Eba'l-Kasım!- Hiç şüphesiz yüce Allah kıyamet gününde gökleri bir parmağında, yer tabakalarını da bir parmağında, bütün dağları, ağaçları da bir parmağında, suları ve toprakları da bir parmağında, diğer mahlûkları da bir parmağında tutar. Sonra onları hareket etdirerek: Melik ancak benim! buyurur dedi. Resûlullah (s.a.s.), Yahudi âliminin söylediği bu haberden memnun olup onu tasdik etmek üzere güldü. Sonra Resûlullah şu âyeti okudu:[135] *"Ama onlar, Allah'ın kudret ve azametini hakkıyla takdir edemediler, O'na lâyık ta'zimi göstermediler. Halbuki bütün bir dünya kıyamet günü O'nun avucunda, gökler âlemi de bükülmüş olarak elinin içindedir. Böyle bir azamet ve hâkimiyet sahibi olan Allah, onların uydurdukları ortaklardan yücedir, münezzehtir."* (Zümer, 67)

Resûlullah'ın (s.a.s.) bu davranışı, Yahudi bilgininin söylediklerini tasvip ettiğini ve bu sözlerin, kendisi tarafından okunan âyetin tefsirine ait olduğunu gösterir.

11- Lügavî İzahlarda Bulunması

a) Doğrudan doğruya lügavî izahları:

Karşılaştığımız misallerden anlaşıldığına göre Resûlullah'ın (s.a.s.) Kur'ân hakkında lügavî cihetten açıklamalarda bulunmasına, ekseriyetle suale muhatap olması vesile teşkil etmektedir. Onun açıklamaları, ekseriyet itibariyle lügat ve tefsir ehlinin lügavî izahları tarzında değildir. Teferruata girmeden, soranın durumuna göre, en kısa yoldan mânanın anlaşılmasını istihdaf eder. Binaenaleyh bazen kelimenin sadece müradifini söyler, bazen tavsifi muhtevi tariflerde bulunur, yahut ondan maksadın ne olduğunu

[135] Müslim, 50 Ha. No. 19; Buhârî, *Tevhîd*, 8/174; Tirmizî, *Tefsir;* Ebû Ya'lâ, *Müsned*, v. 238a; Bezzâr, *Müsned*, (Murad Molla), v. 158 a-b; İbn Kesîr, 6/107.

bildirirdi. Bazı hâllerde kelimenin şer'i mânâsını belirtirdi. Şimdi, zikrettiğimiz kısımlara dair misaller vereceğiz.

1 – Kelimeyi müteradifi ile izahı:

Birinci Misal:

... عَنْ اَبِى سَعِيدٍ الْخُدْرِيِّ قَالَ:قَالَ رَسُولُ اللّٰهِ ﷺ ... فَذٰلِكَ قَوْلُهُ جَلَّ ذِكْرُهُ ﴿وَكَذٰلِكَ جَعَلْنَاكُمْ اُمَّةً وَسَطًا لِتَكُونُوا شُهَدَآءَ عَلَى النَّاسِ وَيَكُونَ الرَّسُولُ عَلَيْكُمْ شَهِيدًا﴾ وَالْوَسَطُ الْعَدْلُ.

Hz. Peygamber (s.a.s.), *"Böylece sizi (ey Muhammed ümmeti) vasat bir ümmet yapmışızdır."* (Bakara, 143) âyetinde varid olan ve müteaddit mânâlara gelen "vasat" kelimesinin, burada "âdil" mânâsına olduğunu bildirmiştir.[136]

İkinci Misal:

... عَنْ عَائِشَةَ رَضِيَ اللّٰهُ عَنْهَا اَنَّهَا سَأَلَتِ النَّبِيَّ ﷺ عَنْ هَذِهِ الْآيَةِ ﴿وَمَا جَعَلَ عَلَيْكُمْ فِي الدِّينِ مِنْ حَرَجٍ﴾ قَالَ الضِّيقُ.

Hz. Âişe *"Din (işlerin)de üzerinize hiçbir güçlük de yüklemedi..."* (Hac, 78) âyetinde varid olan "harec" kelimesini, Peygamberimiz'e sormuş, o da: "darlık" olarak açıklamıştır.[137]

Üçüncü Misal:

... عَنْ اَبِى هُرَيْرَةَ قَالَ: سُئِلَ النَّبِيُّ ﷺ عَنِ ﴿السَّائِحِينَ﴾ فَقَالَ: هُمُ الصَّائِمُونَ.

"Tövbe edenler, ibadet edenler, hamdedenler, seyahat edenler, rükû edenler..." (Tövbe, 112) âyetindeki "sâihîn"in hangi mânâya geldiği sorulunca Resûlullah; "Oruç tutanlar" demek olduğunu söyledi.[138]

---

136 Tirmizî, *Tefsir*; *Fethu'r-Rabbânî*, 18/77; *Kenzu'l-Ummâl*, 2/1-2; Ebû Ya'lâ, *Müsned*, v. 68a; *Fethu'l-Bârî*, 9/238.

137 Hâkim, *Müstedrek*, 2/391. (Zehebî de sıhhatine muvafakat eder.)

138 *Müstedrek* 2/335 (Şeyheyn şartı üzere sıhhatine Zehebî de muvafakat eder); Taberî, 14/502-503; *Dürru'l-Mensur*, 3/281. (Taberî, aynı yer; Ebû Dâvud (İbn Kesîr, 3/459'da).

Dördüncü Misal:

... عَنْ اَبِي سَعِيدٍ عَنْ رَسُولِ اللّٰهِ ﷺ اَنَّهُ قَالَ: كُلُّ حَرْفٍ فِي الْقُرْآنِ فِيهِ ''الْقُنُوتُ'' فَاِنَّمَا هُوَ الطَّاعَةُ.

Bu rivâyete göre Resûlullah, (s.a.s.), "Kur'ân'da varid olan "kunût" kelimesi,[139] her yerde tâat mânâsına gelir" demiştir.[140] Tâat, bu kelimenin "sükût eylemek, dua etmek, namazda ayakta durmak", gibi müradiflerinden biridir.

Resûlullah'ın (s.a.s.) Kur'ân'daki bazı kelimeleri müradifleri ile açıklamasına dair başka misaller de vardır.[141]

2 – Tarif etmek suretiyle izahı:

Birinci Misal:

... عَنْ نَوَّاسِ بْنِ سَمْعَانَ... قَالَ: فَسَأَلْتُهُ عَنِ الْبِرِّ وَالاِثْمِ فَقَالَ رَسُولُ اللّٰهِ ﷺ: ''اَلْبِرُّ: حُسْنُ الْخُلُقِ, وَالاِثْمُ مَا حَاكَ فِي نَفْسِكَ وَكَرِهْتَ اَنْ يَطَّلِعَ عَلَيْهِ النَّاسُ''.

Mâide sûresinin ikinci âyetinde ve başka âyetlerde geçen "birr ve ism" hakkında Resûlullah: "Birr: Ahlâk güzelliği, ism ise vicdanını tırmalayıp seni huzursuz kılan ve insanların muttali olmasını istemediğin şeydir."[142] demiştir.

İkinci Misal:

Bir âyette şöyle buyurulur: *"Allah'a karşı gelmekten sakınanlara vâdedilen Cennet şöyledir: Orada temiz su ırmakları* مَاءٍ غَيْرِ آسِنٍ *tadı bozulmayan*

---

[139] **Bakara, 238, 116; Âl-i İmrân, 43; Zümer, 9; Ahzab, 31** vs. âyetlerde bu kelime geçmektedir.

[140] Ahmed İbn Hanbel, *Fethu'r-Rabbânî*, 18/92; Taberî, 5/230-231; İbn Ebî Hâtim, v. 24b; Ebû Ya'lâ, *Müsned*, v. 78a. A. M. Şakir: *Mecmau'z-Zevaid* 6/320'de "Ahmed, Ebû Ya'lâ ve Taberânî'nin rivâyet ettiğini, İbn Lahî'a sebebiyle ilk ikisinin rivâyetlerinin zaif olduğunu" söyler. Bu zat A. M. Şakir'e göre sikadir. İbn Kesîr "ref'i münkerdir" der. (1/281) İbn Ebî Hâtim'in isnadında İbn Lahî'a yoktur. Ancak İbn Kesîr'e göre senetdeki Darrâc ve Ebû'l-Heysem de zaifdir. (7/113)

[141] **İbrâhim, 5** hakkında: Taberî (Halebî), 13/184; İbn Kesîr, 4/109. **Kalem, 13** hakkında: Taberî (Halebî), 29/24; *Dürru'l-Mensur*. 6/252; *Fethu'r-Rabbânî*, 18/316. **Bürûc, 1, Furkân, 61** ve **Nisâ, 78** hakkında: Süyûtî, *Dürru'l-Mensur*, 6/331.

[142] Müslim, 45, Ha. No. 14; İbn Kesîr, 3/87.

süt ırmakları, içenlere zevk veren şarap ırmakları, süzme bal ırmakları vardır." (Muhammed, 15)

İbn Ebî Hâtim'in merfû olarak rivâyet ettiği bir hadiste ﴿غَيْرِ آسِنٍ﴾ için: وَأَنْهَارٌ مِنْ لَبَنٍ لَمْ يَتَغَيَّرْ﴾ يَعْني اَلصَّافِىَ الَّذى لاَ كَدَرَ فيه "safi, bulanıklık bulunmayan", ﴿طَعْمُهُ﴾ hakkında لَمْ يَخْرُجْ مِنْ ضُرُوعِ الْمَاشِيَةِ "davarların memesinden çıkmamış olan, ﴿وَأَنْهَارٌ مِنْ خَمْرٍ لَذَّةٍ لِلشَّارِبِينَ﴾ hakkında لَمْ يَعْصِرْهَا الرِّجَالُ بِاَقْدَامِهِمْ "insanların ayaklarıyla sıkıp çıkarmadığı şarap ﴿وَأَنْهَارٌ مِنْ عَسَلٍ مُصَفًّى﴾ hakkında لَمْ يَخْرُجْ مِنْ بُطُونِ النَّحْلِ "arının içinden çıkmamış olan"[143] şeklinde tavsif etmek sûretiyle açıkladığı[144] görülmektedir.

Üçüncü Misal:

Ed-Deylemî ve el-Askerî'nin merfû olarak rivâyetlerine göre[145] Hz. Peygamber (s.a.s.) ﴿وَرَتِّلِ الْقُرْآنَ تَرْتِيلاً﴾ *"Kur'ân'ı, tane tane oku"* (Müzzemmil, 4) hakkında:

قَالَ: بَيِّنْهُ تَبْيِيناً وَلاَ تَنْثُرْهُ نَثْرَ الدَّقَلِ وَلاَ تُهِزُّهُ هَزَّ الشِّعْرِ, قِفُوا عِنْدَ عَجَائِبِهِ وَحَرِّكُوا بِهِ الْقُلُوبَ وَلاَ يَكُنْ هَمُّ اَحَدِكُمْ آخِرَ السُّورَةِ.

"Kur'ân'ı vazıh bir tarzda oku, kötü hurmanın ağızdan savurulması gibi savurma! Onu şiir gibi süratle okuyup geçmeyin, garip ve bedî hususlarında durup düşünün, onunla kalpleri harekete getirin, kastınız (çabucak) sûrenin sonuna gelmek olmasın!" demiştir.

3 – Kelimenin şer'î mânâsını bildirmesi:

Birinci Misal:

Resûlullah (s.a.s.) "Kulaklar başa dahildir." demekle, abdest âyetinde (Mâide, 6) yıkanması farz olarak emr edilen "vech" i tarif etmekte, kulakların yüzden sayılmadığını belirtmektedir.

Bir defa sakalını örten bir adamı görünce ona: "Aç onu, zira sakal veçhe (yüze) dahildir." demişti.[146]

---

143 Bu izahlar **Muhammed, 15** âyetindeki kelimeler hakkındadır.

144 İbn Kesîr, 6/315; *Fethu'l-Bârî*, 10/202.

145 *Dürru'l-Mensur*, 6/277.

146 Ahmed İbn Hanbel, *Müsned*, 5/258; Ebû Dâvud, Ha. No. 134; Taberî, 10/32; *Şerhu Meâni'l-Âsâr*, 1/33. İbn Kesîr, 2/508 (Ahmed İbn Hanbel'den).

İkinci Misal:

Resûlullah (s.a.s.) "gıybet nedir bilir misiniz?" diye sorduktan sonra "Allah ve Resûlü bilir." diye cevap verdiler. Buyurdu: "Gıybet, din kardeşini hoşlanmayacağı bir şeyle anmandır."

Bunun üzerine kendisine: "Ya benim söylediğim şey kardeşimde mevcut ise, buna ne dersin ya Resûlellah" denildi. Buyurdu ki; "Eğer senin söylediğin husus onda varsa, onun gıybetini yapmış olursun, onda bulunmuyorsa ona iftira etmiş olursun."[147] Böylece *"Kiminiz kiminizi gıybet etmesin"* (Hucurât, 12) âyetini açıklamaktadır.

Üçüncü Misal:

"Hac bilinen aylardadır. Kim o aylarda (ihrama girerek) haccı kendisine farz kılarsa, bilsin ki hacda ne refes, ne füsûk ve ne de cidal olamaz..." (Bakara, 197) âyeti hakkında Hz. Peygamber'in (s.a.s.):

اَلرَّفَثُ:الاِغْرَابَةُ (وَيُقَالُ: الْعِرَابَةُ) وَالتَّعرِيضُ لِلنِّسَاءِ بِالْجِمَاعِ وَالْفُسُوقُ: اَلْمَعَاصِى كُلُّهَا, وَالْجِدَالُ: جِدَالُ الرَّجُلِ صَاحِبَهُ.

"Refes: Kadınlarla cinsî münasebete dair fahiş söz veya ima, füsûk: her türlü masiyet, cidal: kişinin yanındaki kimse ile olan münakaşasıdır."[148] dediği rivâyet olunmaktadır.

4 – Kelimenin maksûdunu bildirmesi:

Birinci Misal:

... عَنْ عَلِيّ بْنِ اَبِي طَالِبٍ عَنِ النَّبِيّ ﷺ قَال: (لاَ يَنَالُ عَهْدِيَ الظَّالِمِينَ) يَقُولُ: عَهْدِي: نُبُوَّتِى

"Cenab-ı Allah, Hz. İbrâhim'i insanlara imam (rehber) yaptığını bildirince o, zürriyetinden de kendisi gibi imamlar yaratmasını dilemiş, Allah ise: *"Zalimlere ahdim erişmez."* demişti." (Bakara, 124) âyetinde varid olan

[147] Müslim, 45 Ha. No. 70; *Tâc*, 5/25 (ayrıca Ebû Dâvud ile Tirmizî'den).
[148] Süyûtî, *İtkân*, 2/191; *Kenzu'l-Ummâl*, 2/11.

"ahd" i, "nübüvvet" ile tefsir etmiştir.[149] Bu kelimenin lügattaki bir çok mânâları arasında nübüvvet mânâsı görülmez. Fakat burada ondan nübüvvetin maksut olduğu belirtilmiştir.

İkinci Misal:

... عَنْ اُبَيٍّ عَنِ النَّبِيِّ ﷺ ﴿وَذَكِّرْهُمْ بِأَيَّامِ اللّٰهِ﴾ قَالَ: نِعَمِ اللّٰهِ

Cenab-ı Allah'ın Hz. Mûsa'ya emrini nakleden *"... ve onlara Allah'ın günlerini hatırlat!.."* (İbrâhim, 5) âyetindeki "Allah'ın günleri"nden maksudun, "Allah'ın nimetleri" olduğunu bildirmiştik.[150]

Bu mânâya gelmesi "hâliyyet ve mahalliyyet itibariyledir."[151]

5 – Kelimenin geniş anlamının kaydedildiğini bildirmesi:

Birinci Misal:

... عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ عَنِ النَّبِيِّ ﷺ فِي قَوْلِهِ «اَحْسَنَ كُلَّ شَيْءٍ خَلَقَهُ» قَالَ: اَمَّا اِنَّ اَسْتَ الْقِرَدَةِ لَيْسَتْ بِحَسَنَةٍ وَلٰكِنَّهُ اَحْكَمَ خَلْقَهَا

İbn Abbas Hz. Peygamber'in (s.a.s.), *"(Allah) yarattığı her şeyi güzel yaptı"* (Secde, 7) âyeti hakkında şöyle söylediğini rivâyet etmiştir: "Amma (meselâ) maymunun kıçı güzel değildir; fakat onun yaratılışını muhkem kılmıştır."[152] Böylece âyette varid olan اَحْسَنَ 'nin geniş mânâsının kastedildiğini bildirmiştir. Hz. Peygamber'in (s.a.s.) böyle söylediği sabit ise, muhtemelen *"(Bu) her şey'i muhkem, sapasağlam yapan Allah'ın sanatıdır..."* (Neml, 88) âyetini nazar-ı itibara almıştır.

İkinci Misal:

... عَنْ رَسُولِ اللّٰهِ ﷺ قَالَ: كَانَ بَنُو اِسْرَائِيلَ اِذَا كَانَ لِاَحَدِهِمْ خَادِمٌ وَدَابَّةٌ وَامْرَاَةٌ، كُتِبَ مَلِيكاً."

149 İbn Kesîr, 1/293-294 (İbn Merdevey'den).

150 Taberî (Halebî), 13/184; İbn Kesîr, 4/109 (*Müsnedu Ahmed Zevâid*'inden ve İbn Ebî Hâtim'den).

151 *Kâmûs Tercümesi*, YVM maddesine bakınız.

152 Süyûtî, *İtkân*, 2/199. (İbn Ebî Hâtim'den)

... سَمِعْتُ زَيْدَ بْنَ اَسْلَمَ يَقُولُ: ﴿وَجَعَلْنَاكُمْ مُلُوكًا﴾ (المائدة:٢٠) فَلاَ أَعْلَمُ اِلاَّ اَنَّهُ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللّٰهِ ﷺ : مَنْ كَانَ لَهُ بَيْتٌ وَخَادِمٌ فَهُوَ مَلِكٌ.

Bu rivâyetlere göre Resûlullah (s.a.s.), "Bir zaman Mûsa kavmine şöyle demişti: *"Ey kavmim, Allah'ın sizin üzerinizdeki nimetini düşünün ki içinizden peygamberler gönderdi, sizi melikler yaptı!"* (Mâide, 20) âyetindeki "melik" kelimesinin geniş mânâda kullanıldığına dikkati çekmiştir.

Hz. Peygamber'in (s.a.s.) şöyle dediği rivâyet edilmiştir: "İsrailoğullarında birisinin hizmetçisi, bineği ve karısı olunca onu melik (kral) sayarlardı."[153]

Zeyd İbn Eslem, âyette geçen *"Sizi melikler yaptı."* fıkrası hakkında Resûlullah'ın şöyle dediğini rivâyet etmektedir: "Kim bir eve ve hizmetçiye malik olursa, o meliktir."[154]

Üçüncü Misal:

... عَنْ قُبَيْصَةَ اَنَّهُ سَمِعَ النَّبِيَّ ﷺ قَالَ: اِنَّ الْعِيَافَةَ وَالطَّرْقَ وَالطِّيَرَةَ مِنَ الْجِبْتِ.

"Kendilerine Kitaptan nasip verilenleri görmedin mi? Cibte ve tâğûta (bâtıla) inanıyorlar ve inkâr edenler için: "bunlar iman edenlerden daha doğru yoldadır." diyorlar." (Nisâ, 51) âyetinde varid olan "cibt" kelimesi lügatte put, kâhin, sihirbaz, hayırsız ve faydasız, hasis ve kötü şeye[155] denir. **Tark:** yere çizgiler çizmektir; burada maksut remil ilmidir. **İyâfe:** kuşlarla tetayyür ve tefeül etmek, bir nevi fal bakmak. **Tiyara:** kendisiyle teşaüm olunan yaramaz fal demektir. Bu mefhumlar da, cibt'e[156] ilhak edilmek suretiyle bu kelimenin delâleti genişletilmektedir.

---

153 İbn Kesîr, 2/533 (İbn Ebî Hâtim'den "bu vechden gâribdir" diyerek); Süyûtî, *Dürru'l-Mensur*, 2/169-170.

154 Taberî, 10/161; Süyûtî, *Dürru'l-Mensur*, 1/270, (Bu mürsel rivâyetin mânasında Müslim'de (53 Ha. No. 37) Abdullâh İbn Amr İbnu'l-Âs'a mevkuf bir haber vardır).

155 *Kâmûs Tercümesi*, CBT maddesine, bakınız; *Bulûgu'l-Emânî*, 16/135.

156 Ahmed İbn Hanbel, *Fethu'r-Rabbânî*, 16/136; İbn Ebî Hatim, v. 146a; İbn Kesîr, 2/316.

6 – Lügavî inceliklere temas etmesi:

Birinci Misal:

عَنِ الْبَرَاءِ بْنِ عَازِبٍ قَالَ جَاءَ أَعْرَابِيٌّ إِلَى النَّبِيِّ ﷺ فَقَالَ يَا رَسُولَ اللهِ عَلِّمْنِي عَمَلاً يُدْخِلُنِي الْجَنَّةَ فَقَالَ لَئِنْ كُنْتُ أَقْصَرْتُ الْخُطْبَةَ لَقَدْ أَعْرَضْتُ الْمَسْأَلَةَ أَعْتِقِ النَّسَمَةَ أَوْفُكَّ الرَّقَبَةَ قَالَ يَا رَسُولَ اللهِ: أَوَلَيْسَتَا بِوَاحِدَةٍ قَالَ لاَ إِنَّ عِتْقَ النَّسَمَةِ أَنْ تَنْفَرِدَ بِعِتْقِهَا وَفُكَّ الرَّقَبَةِ أَنْ تُعِينَ فِي عِتْقِهَا...

Bir bedevî gelerek "Ey Allah'ın Resûlü! Beni Cennet'e gönderecek bir amele delâlet et." dedi. Cevaben buyurdu ki: "Veciz söz söylersem, meseleyi daha geniş anlatmış olurum: Neseme i'tak (âzat) et veya fekk-i rakabe et (bir boyunu kölelik zincirinden çöz)!" Bunun üzerine bedevî: "Bu ikisi aynı şey değil midir?" Resûlullah: "İ'tak-ı neseme; tek başına köle âzat etmendir, fekk-i rakabe ise; kölenin âzat edilmesine yardımda bulunmandır."[157]

Burada Resûlullah (s.a.s.) birbirinin müteradifi "olan iki kelime arasındaki nüansı belirterek ﴿وَمَا اَدْرٰيكَ مَا الْعَقَبَةُ فَكُّ رَقَبَةٍ﴾ *"Sarp yokuşun ne olduğunu sen nereden bileceksin? Bir boynu (kölelik zincirinden) çözmek, yahut şiddetli bir açlık gününde... doyurmaktır."* (Beled, 12-13) âyetinin tam ve inceden inceye tahdit edilmiş mânâsını açıklamıştır.

İkinci Misal:

... عَنْ سُلَيْمِ بْنِ عَامِرٍ قَالَ: قَالَ: اَقْبَلَ اَعْرَابِيٌّ يَوْماً فَقَالَ يَا رَسُولَ اللهِ ذَكَرَ اللّٰهُ فِي الْجَنَّةِ شَجَرَةً تُؤْذِي صَاحِبَهَا فقَالَ رَسُولُ اللهِ ﷺ: "وَمَا هِيَ؟ قَالَ السِّدْرُ فَاِنَّ لَهُ شَوْكاً مُؤْذِياً. فَقَالَ رَسُولُ اللهِ ﷺ "اَلَيْسَ اللّٰهُ تَعَالَى يَقُولُ ﴿فِي سِدْرٍ مَخْضُودٍ﴾ خَضَدَ اللّٰهُ شَوْكَهُ فَجَعَلَ مَكَانَ كُلِّ شَوْكَةٍ ثَمَرَةً.

A'rabînin biri gelerek "Ya Resûlallah, Allah Cennet'te insana eza veren, inciten bir ağacın olduğunu zikrediyor." dedi. "Nedir o?" diye

157 Ahmed İbn Hanbel, *Müsned*, 4/299; *Fethu'l-Bârî* (ayrıca İbn Hibbân ve İbn Merdeveyh'den), 10/332-333.

sorunca "sidr" olduğunu söyledi. Resûlullah buyurdu ki, Allah Teâlâ ﴿فِي سِدْرٍ مَخْضُودٍ﴾ buyurmuyor mu? Allah onun dikenini[158] silmiştir de her dikenin yerine bir meyve yapmıştır...[159]

"Sidr-i mahdûd", Arabistan kirazı tabir olunan meşhur nabk ağacının ismidir. "Mahdûd" iki mânâ ile tefsir edilmiştir. Birisi "silinmiş, tesviye edilmiş, düzgün" demektir. Arabistan sidri dikenli bir ağaç olduğu için bununla Cennet sidrinin dikensiz olduğu anlatılmıştır."[160]

Resûlullah (s.a.s.) kelimenin bu mânâsına dikkati çekmiş ve bu mânâ üzerinde temerküz eden mühim farkı belirtmiştir.

b) Dolayısıyla olan lügavî açıklamaları

Bundan maksat, Hz. Peygamber'in (s.a.s.) Kur'ân'da varid olan herhangi bir garip kelimeyi, doğrudan doğruya âyeti açıklama mevkiinde değil de, başka bir vesile ile âyetteki mânâda kullanmasıdır. Müfessirler bazı kelimeleri açıklarken Hz. Peygamber'in (s.a.s.) bu kâbil istimallerinden istifade ederler.

Birinci Misal:

Sahabeden Osman İbn Maz'ûn vefat edince Resûlullah (s.a.s.): اَمَّا هُوَ فَقَدْ جَاءَهُ الْيَقِينُ، وَاللّٰهِ اِنِّي لَاَرْجُو لَهُ الْخَيْرَ demişti.

"Ona yakîn geldi, vallahi ben onun için hayırlı âkibet ümit ederim."[161]

Bir başka hadisinde, insanların yaşayışının en hayırlısını bildirirken:

... وَيُقِيمُ الصَّلاَةَ وَيُؤْتِى الزَّكَاةَ وَيَعْبُدُ اللّٰهَ حَتَّى يَأْتِيَهُ الْيَقِينُ لَيْسَ هُوَ مِنَ النَّاسِ اِلاَّ فِي خَيْرٍ

"... Namazı ikame eder, zekâtı verir, insanlardan yana da, hayırdan başka bir işte bulunmayarak kendisine yakîn gelinceye kadar Rabbine ibadet eder durur."[162] demiştir.

---

158 Bkz. Vâkı'â, 28.

159 İbn Kesîr, 6/518-519 (İbnü'n-Neccâr'dan); *Müstedrek*, 2/479 (Zehebî tashihine muvafakat eder); Süyûtî, *Dürru'l-Mensur*, 6/156.

160 M. Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'ân Dili*, 6/4707.

161 İbn Kesîr, 4/178 ve 4/277 (Ahmed İbn Hanbel'den nakli ve Buhârî'ye nisbet eder); Taberî, (Halebî), 14/74,

162 Müslim, *İmâre*, Ha. No. 125; İbn Mâce, *Fiten*, 14. bab; *Müsnedu Ahmed*, 2/522; *Tefsiru'n-Nesâî*, v. 50a-b; *Fethu'l-Bârî*, 9/455.

Her iki hadiste de "yakîn" kelimesi ölüm mânâsına gelmektedir. Binaenaleyh Hz. Peygamber'in (s.a.s.) bu mânâda kullanması *"Sana yakîn gelinceye kadar Rabbine ibadet et."* (Hicr, 99) âyetindeki "yakîn'in mânâsını anlamamızı temin etmektedir.

İkinci Misal:

... عَنْ اَبِي هُرَيْرَةَ اَنَّ النَّبِيَّ ﷺ خَرَجَ عَلَى اَصْحَابِهِ وَهُمْ حِلَقٌ حِلَقٌ فَقَالَ: ''مَا لِي اَرَاكُمْ عِزِينَ''.

"Ebû Hureyre'den: "Hz. Peygamber, ashabı ayrı ayrı halkalar hâlinde otururken onların yanına varınca: "Ne o, niye böyle **izîn** (dağınık) oturuyorsunuz?" dedi.[163]

Bu hadiste izîn kelimesi, halka halka, dağınık bir şekilde bulunmak hakkında kullanılmıştır. عَنِ الْيَمِينِ وَعَنِ الشِّمَالِ عِزِينَ *"Sağdan soldan ayrı ayrı gruplar hâlinde..."* (Me'âric, 37) âyetinde varid olan bu kelimenin mânâsı, bu hadis vasıtasıyla anlaşılır.

Üçüncü Misal:

Taberî: "Mûsa kavmine demişti ki: Allah'ın üzerinizdeki nimetini hatırlayın! O sizi Firavun hanedanından kurtardı. Onlar, sizi işkencenin en kötüsüne mâruz bırakıyorlardı. Bunda Rabbinizden, size büyük bir imtihan vardı." (İbrâhim, 6) âyetinin tefsirinde, يَسْتَحْيُونَ hakkında: "Mânâsı, bırakıyorlar demektir. Hayat, terk demektir. Nitekim Resûlullah'tan gelen haberde de böyledir:

اُقْتُلُوا شُيُوخَ الْمُشْرِكِينَ وَاسْتَحْيَوْا نِسَآءَهُمْ "Müşriklerin ileri gelen erkeklerini öldürün, kadınlarını bırakın!"[164] Bu neviden başka misaller de vardır.[165]

---

[163] Müslim, 4, Ha. No. 119; Taberî (Halebî), 29/86; Ebû Dâvud, Ha. No. 4823; *Tefsiru'n-Nesâî*, v. 108b.

[164] Taberî (Halebî), 13/185.

[165] Bu neviden başka misaller: **Bakara, 22** hakkında: Buhârî, *Tefsir*, 5/148; *Tefsiru'n-Nesâî*, v. 3a; Ebû Ya'lâ, *Müsned*, v. 234b; Bezzâr (Murad Molla), v. 181b; İbn Ebî Hâtim ve İbnu'l-Münzir, v. 129b; Taberî, 1/369 (haşiye: 3). **Bakara, 157** hakkında: Nesâî, *Zekât*, 13. bab; Taberî, 3/222. **Nisâ, 2** hk.: İbn Kesîr, 2/197-198. **Ra'd, 4** hk.: Müslim, 12, Ha. No. 11. **İnşikâk, 2** hk.: Taberî (Halebî), 30/112.

c) Edebî sanatları ihtiva eden âyetleri açıklaması:

Edebî sanatları isimlendirmenin ve edebî ıstılahların, sadr-ı İslâm'dan sonra muahhar devirlerde ortaya çıktığı malûmdur. Binaenaleyh Hz. Peygamber'in (s.a.s.) bu sınıfa giren âyetleri açıklamasını, belâgat âlimlerinin izahları ile kıyas etmemelidir. Hz. Peygamber (s.a.s.), sonradan mecaz, hazf, kinaye vs. şeklinde adlandırılan hususiyetleri ihtiva eden âyetlerin, sadece maksatlarının anlaşılmasına medar olacak bazı irşatlarda bulunmuştur.

Birinci Misal:

... اَخبَرَنِي عَدِيٌّ بْنِ حَاتِمٍ قَالَ لَمَّا نَزلَتْ هَذِهِ اْلآيَةُ ﴿فَكُلُوا وَاشْرَبُوا حَتَّى يَتَبَيَّنَ لَكُمُ الْخَيْطُ اْلأَبْيَضُ مِنَ الْخَيْطِ اْلأَسْوَدُ﴾ عَمَدْتُ اِلَى عِقَالَيْنِ: اَحَدُهُمَا اَسْوَدُ وَاْلآخَرُ اَبْيَضُ قَالَ: فَجَعَلْتُهُمَا تَحْتَ وِسَادَتِي, قَالَ: فَجَعَلْتُ اَنْظُرُ اِلَيهِمَا فَلَّمَا تَبَيَّنَ لِيَ الاَبْيَضُ مِنَ الاَسْوَدِ اَمْسَكْتُ, فَلَمَّا اَصْبَحْتُ غَدَوْتُ اِلَى رَسُولِ اللهِ ﷺ فَاخْبَرْتُ بِالَّذِي صَنَعْتُ. فَقَالَ: اِنَّ وِسَادَكَ اِذًا لَعَرِيضٌ. اِنَّمَا ذٰلِكَ بَيَاضُ النَّهَارِ مِنْ (وَ) سَوَادُ اللَّيْلِ.“

Adiy İbn Hâtim diyor ki: *"Sizin için fecrin beyaz ipliği siyah iplikten seçilinceye kadar yeyin, için..."* (Bakara, 187) âyeti nâzil olunca, biri siyah diğeri beyaz olarak iki ip alıp yastığımın altına koydum. Böylece onlara bakıp beyazı siyahtan ayırt edecek zaman gelince oruca başladım. Sabah olunca Resûlullah'ın huzuruna varıp yaptığım işi anlattım. Buyurdu ki: "Öyleyse senin yastığın çok enlidir. (Yani kafan kalın olduğundan bundaki inceliği anlayamadın.) Bu âyetten maksat, sadece gündüzün beyazlığı ve gecenin karanlığıdır."[166]

Buhârî ve Müslim'in ashaptan Sehl İbn Sa'd'dan rivâyet ettikleri bir hadisten anlaşıldığına göre, bu âyet ilk nâzil olduğunda *mine'l-fecri:* "Fecrin" beyanı yoktu. Sonra nâzil oldu.[167] Hz. Peygamber'le (s.a.s.) temas eden müslümanlar, onun açıklamasından murat edilen mânâyı anlıyorlardı. Fakat temas etmeyen bedevîler, yahut "hayt" ın lügatte gece ve gündüzle irtibatlı kullanılabileceğini bilmeyenler, âyeti Adiy İbn Hatim

166 Ahmed İbn Hanbel, *Fethu'r-Rabbânî*, 18/81-32; Buhârî, *Tefsir*, 5/156; Müslim, 13 Ha. No. 33.
167 Buhârî, *Tefsir*, 5/156; Müslim, 8, Ha. No. 35.

gibi anlamışlardı.[168] Bu âyetin ve ilgili hadislerin anlaşılması hakkında çok kaviller varsa da bizim burada belirtmek istediğimiz şudur:

Âyetteki "hayt"tan muradın, lügatteki hakikî mânânın (ip) değil de mütearef mecaz olarak gece ve gündüz olduğudur. "Bu (âyetten maksat) sadece gündüzün beyazlığı ve gecenin karanlığıdır." sözü ile Resûlullah (s.a.s.) tarafından beyan edilmiştir.

İkinci Misal:

﴿نِسَآؤُكُمْ حَرْثٌ لَكُمْ فَأْتُوا حَرْثَكُمْ اَنَّى شِئْتُمْ وَقَدِّمُوا لِاَنْفُسِكُمْ﴾

"(Ey erkekler) Karılarınız sizin tarlanızdır; o hâlde tarlanıza nasıl dilerseniz öyle varın..." (Bakara, 223)

"Hars; esasen ziraat gibi ekin ekmek demek olup ekin yeri, mezraa mânâsına isim de olur ki burada bu mânâyadır. Bu tabir ile kadının kadınlık uzvu bir tarlaya, erkeğin nutfesi tohuma, doğacak çocuk da bitecek hasılata teşbih edilerek bir istiare yapılmış ve bununla Allah'ın emrettiği mevzi-i hars, izah buyurulmuştur ki mânâ şu olur: kadınlar sizin ekinliğinizdir, siz onlara insan ve Müslüman tohumları ekip hasılat olarak zürriyyet yetiştireceksiniz. Binâenaleyh harsınıza -hars mânâsı unutulmamak ve mevzi-i harstan olmak şartı ile- dilediğiniz taraftan, herhangi bir vaziyette isterseniz gidiniz."[169]

Âyetin müfessirler tarafından bildirilen bu inceliklerini, -nispeti sahih ise- İbn Abbas'tan rivâyet olunan şu hadis ifade etmektedir:

...عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ رَضِيَ اللهُ عَنْهُمَا قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللهِ ﷺ فِي قَوْلِهِ ﴿نِسَآؤُكُمْ حَرْثٌ لَكُمْ فَأْتُوا حَرْثَكُمْ اَنَّى شِئْتُمْ﴾. قَالَ: لاَ يَكُونُ الْحَرْثُ اِلاَّ مِنْ حَيْثُ يَكُونُ النَّبَاتُ."

İbn Abbas'tan, Resûlullah'ın (s.a.s.) *"(Ey erkekler) karılarınız sizin tarlanızdır..."* âyeti hakkında, şöyle dediği rivâyet edilmiştir: "Mahsul nerede olursa tarla oraya denilir."[170] Bu hadis harsin, ancak nebatın bittiği yer olduğunu ifade etmektedir. Bu teşbihi ihtiva etmese bile, dübürü (arkayı) men

---

[168] *Bülûğu'l-Emânî*, 18/82.
[169] M. Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'ân Dili*, 1/777.
[170] Sa'lebî, *el-Keşfu ve'l-Beyan an Tefsiri'l-Kur'ân*, 1, v. 158b.

eden, ancak bir yolun helâl olduğunu bildiren bir çok hadis de aynı mânâyı istihdaf eder.[171] Peygamber'in (s.a.s.) beyanının delâletiyle buradaki teşbihin hakikatine ve vech-i şebehe (benzetme cihetine) nüfuz edilmese, bazılarının anladığı gibi, her türlü davranışın mübah olduğu neticesi çıkarılabilirdi.

Üçüncü Misal:

﴿وَلاَ تُبَاشِرُوهُنَّ وَأَنْتُمْ عَاكِفُونَ فِي الْمَسَاجِدِ﴾

Kur'ân'da *"...Mescitlerde i'tikâfta bulunduğunuz zaman kadınlarınıza (geceleri de) yaklaşmayın!.."* (Bakara, 187) buyurulur. Mübaşeret aslında "beşerenin (derinin dış yüzü) beşereye dokunması" mânâsına gelir.[172] Mübaşeretten lügat mânâsının kastedildiğini zannederek öpmenin ve el ile dokunmanın da nehyedildiğini söyleyenler olmuştur. Fakat burada mübaşeretin cimâdan kinaye olduğunu, biz Peygamber'in (s.a.s.) fiilî sünnetinden öğreniyoruz. Resûlullah (s.a.s.) mescitte i'tikâfta olduğu hâlde, başını mescitten dışarı uzatmış,[173] Hz. Âişe de hayızlı iken başını yıkayıp taramıştır:

"Hz. Âişe dedi ki: "Hz. Peygamber mescitte (i'tikâfta), ben de âdetli olarak hücremde iken, başını bana yaklaştırır, ben de yıkayıp saçlarını tarardım."[174]

Bu mevzuda İbn Abbas'ın da şöyle söylediği rivâyet olunmuştur: "Mübaşeret cimâ demektir, lâkin Allah kinaye eder."[175]

Beşinci Misal:

﴿هُوَ أَهْلُ التَّقْوَى وَأَهْلُ الْمَغْفِرَةِ﴾

"O (Allah) takva ve mağfiret ehlidir." (Müddessir, 56) âyetinde îcaz ve hazf vardır. Gelecek rivâyetten anlaşılacağı üzere, bunu, Resûlullah'ın (s.a.s.) açıklamasına ihtiyaç hasıl olmuştur.

---

[171] Bu hadisler için kitabımızın 178-179. sahifesine bakınız.

[172] Taberî, 3/542; *Kâmûs Tercümesi*, BŞR maddesi.

[173] Hz. Peygamber'in (s.a.s.) hanımlarının hücrelerinin, mescidin bitişiğinde olarak yanyana yer aldığını hatırlamak gerekir. (Bkz. M. Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, Trc. Salih Tuğ, İstanbul, 1969, 2/298.)

[174] Dârimî, *Sünen*, 1/198, Ha. No. 1070, 1074; Taberî, 3, Ha. No. 3054 (A. M. Şakir: Buhârî, Müslim, Ebû Dâvud, Nesâî ve İbn Mâce'ye de nispet eder.)

[175] Süyûtî, *İtkân*, 2, 47. (İbn Ebî Hâtim'den)

...عَنْ اَنَسِ بْنِ مَالِكٍ عَنْ رَسُولِ اللهِ ﷺ اَنَّهُ قَالَ فِي هَذِهِ الآيَةِ ﴿هُوَ أَهْلُ التَّقْوَى وَأَهْلُ الْمَغْفِرَةِ﴾ قَالَ اللّٰهُ تَبَارَكَ وَتَعَالَى: اَنَا اَهْلٌ اَنْ اُتَّقَى فَمَنِ اتَّقَانِي فَلَمْ يَجْعَلْ مَعِيَ اِلَهًا فَأَنَا اَهْلٌ اَنْ اَغْفِرَ لَهُ.

"O takva ve mağfiret ehlidir." (Müddessir, 56) âyeti hakkında şöyle dedi: Allah Tebareke ve Teâlâ der ki: "Cezasından sakınılmaya lâyık olan Benim, her kim Ben'den sakınır da Benimle birlikte başka ilâh tanımazsa, onu afv-u mağfiret etmek Bana ait olur."[176] Bu neviden başka misaller de vardır.[177]

12- Maksûdu Tayin Etmesi:

Resûlullah'ın (s.a.s.) Kur'ân'ı açıklama tarzlarından biri de herhangi bir âyetin hey'et-i umumiyesiyle neye delâlet ettiğini bildirip, ondan maksudun ne olduğunu tayin etmek şeklindedir. Bu kabîl açıklamalarda pek tabiîdir ki, bazen tam lûgavî delâlet bulunmaz. Bu nev'in misalleri de çokça bulunur.

Birinci Misal:

...عَنْ اَبِي هُرَيْرَةَ اَنَّ النَّبِيَّ ﷺ قَالَ: "اِذَا اَحَبَّ اللّٰهُ عَبْداً نَادَى جِبْرِيلَ: إِنِّي قَدْ اَحْبَبْتُ فُلاناً فَاَحِبَّهُ فَيُنَادَى فِي السَّمَاءِ، ثُمَّ يَنْزِلُ لَهُ الْمَحَبَّةُ فِي اَهْلِ الاَرْضِ فَذٰلِكَ قَوْلُ اللهِ عَزَّ وَجَلَّ ﴿إِنَّ الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ سَيَجْعَلُ لَهُمُ الرَّحْمَنُ وُدّاً﴾.

"Allah bir kulunu sevdiği zaman Cebrail'e der ki: "Ben fülânı sevdim, sen de sev!" Cebrail de göktekilere aynı şekilde nida eder. Sonra onun için yeryüzünde de bir sevgi yerleşmiş olur. İşte Aziz ve Celil olan Allah'ın *"İman edip, makbul ve güzel işler yapanları Rahman, (hem Allah, hem de*

---

176 Tirmizî, *Tefsir*; *Tefsiru'n-Nesâî*, v. 110a; İbn Mâce, Ha. No. 4299; Hâkim, *Müstedrek*, 2/508; *Fethu'r-Rabbânî*, 18/321; *Dürru'l-Mensur*, 6/287; İbn Kesîr, 7/165.

177 Bu neviden başka misaller: **Bakara, 230** hakkında: Taberî, 4/591. Ha. No. 4893 ve A. M. Şakir'in tahrici. **Bakara, 222** hk.: Taberî, 4/375, 581. **Secde, 16** hk.: Taberî (Halebî); 21/103; Ahmed İbn Hanbel, *Fethu'r-Rabbânî*, 18/231. **Rahmân, 60** hk.: İbn Kesîr, 6/500-501; *Dürru'l-Mensur*, 6/149; Süyûtî, *İtkân*, 2/202; *Kenzu'l-Ummâl*, 2/27.

mahluklar nezdinde) sevimli kılacaktır." (Meryem, 96) âyeti bunu ifade eder."[178] Bu hususta başka rivâyetler de vardır.[179]

İkinci Misal:

...عَنْ اَبِي هُرَيْرَةَ عَنِ النَّبِيِّ ﷺ قَالَ: يُنَادِى مُنَادٍ: اَنَّ لَكُمْ اَنْ تَصِحُّوا فَلاَ تَسْقَمُوا اَبَداً. وَاَنَّ لَكُمْ اَنْ تَحْيَوْا فَلاَ تَمُوتُوا اَبَداً وَاَنَّ لَكُمْ اَنْ تَنْعَمُوا فَلاَ تَيْأَسُوا اَبَداً. فَذٰلِكَ قَوْلُهُ عَزَّ وَجَلَّ ﴿وَنُودُوا اَنْ تِلْكُمُ الْجَنَّةُ اُورِثْتُمُوهَا بِمَا كُنْتُمْ تَعْمَلُونَ﴾.(الاعراف ٤٣)

Ebû Said el-Hudrî ile Ebû Hureyre'den (r.anhüma); Peygamber (s.a.s.): "(Cennet'te) Bir münadi: Daima sıhhatli kalmanız ve ebediyen hasta olmamanız sizin hakkınızdır. Daima genç kalmanız ve ebediyen ihtiyarlamamanız sizin hakkınızdır. Daima nimetler içinde hoş hâl olmanız ve ebediyen sıkıntı ve çetinliğe maruz kalmamanız sizin hakkınızdır! diye nida edecektir." buyurdu. İşte bu, Aziz ve Celil olan Allah'ın şu kavlidir:[180]

"Onlara: İşte yapmakta devam ettiğiniz (iyi işler) sayesinde mirasçı edildiğiniz Cennet budur! diye nida edilecektir." (A'râf, 43)

Aynı âyetin baş tarafı şöyledir: *"... Hamd olsun Allah'a ki derler, bizi hidâyetiyle buna (Cennet'e) kavuşturdu. Eğer Allah bize hidâyet etmeseydi kendiliğimizden bunun yolunu bulmuş olamazdık. Andolsun ki, Rabbimizin peygamberleri gerçeği getirmişlerdir."* Şu hadis de âyetin bu kısmından maksudun ne olduğunu bildirmektedir:

... عَنْ اَبِي سَعِيدٍ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللهِ ﷺ : كُلُّ اَهْلِ النَّارِ يَرَى مَنْزِلَهُ مِنَ الْجَنَّةِ، فَيَقُولُونَ ﴿لَوْ هَدَانَا اللّٰهُ﴾ فَتَكُونُ عَلَيْهِمْ حَسْرَةً. وَكُلُّ اَهْلِ الْجَنَّةِ يَرَى مَنْزِلَهُ مِنَ النَّارِ فَيَقُولُونَ ﴿لَوْلاَ اَنْ هَدَانَا اللّٰهُ﴾ فَهَذَا شُكْرُهُمْ.

---

178 Tirmizî, *Tefsir*; İbn Kesîr, 4/491 (İbn Ebî Hâtim'den nakl, ayrıca Müslim ve Tirmizî'ye nispet eder), s. 490'da ise Ahmed, Buhârî ve Müslim'den nakleder, bu rivâyette sonunda âyet zikredilmez.

179 Yahya İbn Sellâm bu âyetin tefsirinde (v. 25b) bu mânâda bir haberi Ka'bu'l-Ahbâr'a mevkuf olarak nakleder.

180 Tirmizî, *Tefsir* (**Zümer, 72** tefsirinde); Müslim, 51, Ha, No. 22; *Tefsiru'n-Nesâî*, v. 33b; Abd İbn Humeyd, *Müsned*, v. 124a; Taberânî, *Mu'cemu's-Sağîr*, v. 32b.

Ebû Said dedi ki: Resûlullah şöyle buyurdu: "Cehenneme girenlerin her biri (iman etmiş olması hâlinde) Cennette kendisine ayrılan konağı görecek ve diyecek ki: *"Keşke Allah bizi hidayet etseydi!"* Böylece bu (görmeleri) onlar için hasret ve pişmanlık olur. Cennet'e girenlerden de her biri (iman etmemiş olması hâlinde) Cehennem'de varacağı yeri görüp diyecek ki: *"Allah bizi hidayet etmemiş olsaydı (hâlimiz ne olurdu!)"* İşte bu da onların şükürleri olur."[181]

Her insan için, hem Cennet hem de Cehennem'de birer yer hazırlanmış olduğunu, Cennet'e giren mü'minlerin, oradaki Cehennem ehline ait yerlere varis olacaklarını, âyetteki verasetin bu keyfiyetle ilgili olduğunu, Cehennemliklerin hasret ve nedametini, Cennetliklerin ise şükrünün âyetteki gibi olacağını bu hadis bildirmektedir:

Üçüncü Misal:

... عَنْ مُعَاذِ بْنِ جَبَلٍ عَنْ رَسُولِ اللّٰهِ ﷺ فِي قَوْلِهِ ﴿تَتَجَافَى جُنُوبُهُمْ عَنِ الْمَضَاجِعِ﴾ قَالَ: "قِيَامُ الْعَبْدِ مِنَ اللَّيْلِ".

... عنْ مُعَاذِ بْنِ جَبَلٍ... ثُمَّ قَالَ (يَعْنِى رَسُولُ اللّٰهِ ﷺ "اَلاَ اَدُلُّكَ عَلَى اَبْوابِ الْخَيْرِ؟ اَلصَّوْمُ جُنَّةٌ. وَالصَّدَقَةُ تُطْفِئُ الْخَطِيئَةَ. وَصَلاَةُ الرَّجُلِ فِي جَوْفِ اللَّيْلِ ثُمَّ قَرَأَ﴿تَتَجَافَى جُنُوبُهُمْ عَنِ الْمَضَاجِعِ﴾ حَتَّى بَلَغَ ﴿جَزَآءً بِمَا كَانُوا يَعْمَلُونَ﴾ ثُمَّ قَالَ...

Cenab-ı Allah, hakiki mü'minlerin bazı vasıflarını sıraladıktan sonra: *"...Yanları yataklarından uzaklaşır, korkarak ve umarak Rablerine dua ederler ve kendilerine verdiğimiz rızıktan(hayır işinde) harcarlar."* (Secde, 16) buyurur. Burada geçen "yanları yataklarından uzaklaşır" cümlesinden, teheccüd namazının murat olduğunu, şu hadisler açıklamaktadır: Şayet bunu Peygamberimiz (s.a.s.) bildirmemiş olsaydı, lûgavî bilgilerle çıkaramazdık.

Muaz İbn Cebel, Allah Teâlâ'nın *"Yanları yataklarından uzaklaşır"* kavli hakkında Resûlullah'ın şöyle dediğini rivâyet eder: "Bu, kulun geceleyin namaza kalkmasıdır.[182]

---

181 Taberî, 12/440; Ahmed İbn Hanbel, *Müsned*, 2/319; İbn Kesîr, 3/169; İbn Mâce, *Zühd*, 39. bab; *Mecmau'z-Zevâid*, 10/399.

182 Ahmed İbn Hanbel, *Fethu'r-Rabbânî*, 18/231; Taberî (Halebî), 21/103.

Muaz İbn Cebel'den: "Sonra Resûlullah buyurdu ki: "Hayır kapılarını sana bildireyim mi? Oruç: kalkandır, sadaka: günahı söndürür. (Bu kapılardan biri de) kişinin gecenin ortasında kalkıp namaza durmasıdır." Müteakiben bu âyeti sonuna kadar okudu."[183]

Dördüncü Misal:

﴿النَّارُ يُعْرَضُونَ عَلَيْهَا غُدُوًّا وَعَشِيًّا﴾ *"Onlar sabah akşam ateşe arz olunurlar..."* (Mü'min, 46) âyetinden maksudun ne olduğunu şu hadis tayin etmektedir:

"Sizden biriniz ölünce, sabah akşam (ukbadaki) yeri kendisine gösterilir; Cennet ehlinden ise Cennet'ten, Cehennem ehlinden ise Cehennem'den (yeri gösterilir), kıyamet günü Allah kendisini diriltinceye kadar böylece devam eder."[184] Böylece bu âyetten, -müstahak olanlar için- kabir azabının sabit olduğunu Resûlullah bildirmiş olmaktadır.

13- Tavsif Ederek Açıklaması

Resûlullah'ın (s.a.s.) Kur'ân'ı açıklama tarzlarından biri de, onda zikredilen bir mevzuun, birtakım vasıflarını belirtmek suretiyle, insanların akıllarına ve kalplerine daha iyi yerleştirmek gayesine racidir. Tavsif etmesi terğîb, terhîb, şer'î bir meseleyi açıklama, övülen veya zemmedilen şahıs veya durumların evsafını belirtme vs. için olur.

Birinci Misal:

عَنْ اَبي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللّٰهُ عَنْهُ وَتَلاَ قَوْلَ اللّٰهِ عَزَّ وَجَلَّ ﴿فَالَّذِينَ كَفَرُوا قُطِّعَتْ لَهُمْ ثِيَابٌ مِنْ نَارٍ﴾ فَقَالَ: سَمِعْتُ رَسُولَ اَللّٰهِ ﷺ يَقُولُ: ''اِنَّ الْحَمِيمَ لَيُصَبُّ عَلَى رُؤُسِهِمْ فَيَنْفُذُ الْجُمْجُمَةَ حَتَّى يَخْلُصَ اِلَى جَوْفِهِ فَيَسْلِتُ مَا فِى جَوْفِهِ حَتَّى يُمَزِّقَ قَدَمَيْهِ (يَمْرُقَ مِنْ قَدَمَيْهِ: (ترمذي) حَتَّى يَبْلُغَ قَدَمَيْهِ (طبري) وَهُوَ الطَّهْرُ ثُمَّ يُعَادُ كَمَا كَانَ''.

[183] Tirmizî, *Ebvâbu'l-İman*, 8. bab; *Tefsiru'n-Nesâî*, v. 77a-b; İbn Mâce, Ha, No. 3973; Abd İbn Humeyd, *Müsned*, v. 19a; İbn Kesîr, 5/410.

[184] *Tefsiru'n-Nesâî*, v. 87a; Abd İbn Humeyd, *Müsned*, v. 99b-100a; Taberânî, *Mu'cemu's-Sagir*, v. 142b; İbn Kesîr, 6/143'te; İbn Ebî Hâtim, ile Sevrî'nin İbn Mes'ûd'dan rivâyet ettikleri mânen merfû bir başka hadiste: "Âl-i Firavn'un ruhları siyah kuşların içinde olarak sabah akşam Cehennem'e gidip gelir. İşte Cehennem'e arz olunmaları budur." denilmektedir.

Ebû Hureyre *"... İşte o kafirler (yok mu?) onlar için ateşten elbiseler biçilmiştir. Başlarının üzerine de kaynar su dökülecektir onların. Bununla karınlarının içinde ne varsa hepsi ve derileri eritilecektir."* (Hac, 19-20) âyetini okuyarak buna dair Resûlullah'tan şu sözü işittiğini söyler:

"Kaynar su başlarının üzerinden dökülür, beyinlerinden geçer, tâ karınlarına varır, içlerindeki bağırsakları gövdelerinden sıyırarak ayaklarından çıkar (yahut ayaklarını darma dağınık eder). İşte (Allah Teâlâ'nın zikrettiği) eritme budur. Sonra bu ameliye tekrarlanır (durur)."[185]

Görüldüğü gibi bu hadis terhîp gayesine matuf olarak, âyette zikrolunan eritmenin dehşetini tafsil ve tavsif etmektedir.

İkinci Misal:

عَنْ اَبِى سَعِيدٍ الْخُدْرِيِّ عَنِ النَّبِيِّ ﷺ قَالَ: ﴿وَهُمْ فِيهَا كَالِحُونَ﴾ قَالَ: تَشْوِيهِ النَّارُ فَتَقْلِصُ شَفَتُهُ الْعُلْيَا حَتَّى تَبْلُغَ وَسَطَ رَأْسِهِ وَتَسْتَرْخِيَ شَفَتُهُ السُّفْلَى حَتَّى تَضْرِبَ سُرَّتَهُ."

Ebû Said el-Hudrî, *"Ateş yüzlerine vurup yakacak, orada onlar, dişleri sırıtıp kalacaklardır."* (Mü'minûn, 104) âyeti hakkında Resûlullah'ın şöyle dediğini bildirir: "Ateş onu büryan eder de, üst dudağı başının ortasına ulaşır, alt dudağı ise sarkar, nerdeyse göbeğine varır."[186]

Üçüncü Misal:

عَنْ اُمِّ سَلَمَةَ قَالَتْ: قُلْتُ يَا رَسُولَ اللّٰهِ اَخْبِرْنِي عَنْ قَوْلِ اللّٰهِ تَعَالَى ﴿حُورٍ عِينٍ﴾ قَالَ: حُورٌ: بِيْضٌ, عِينٌ: ضِخَامُ الْعُيُونِ شُقْرُ الْحَوْرَاءِ بِمَنْزِلَةِ جَنَاحِ النَّسْرِ" قُلْتُ: اَخْبِرْنِي عَنْ قَوْلِهِ تعَالَى ﴿كَأَمْثَالِ اللُّؤْلُؤِ الْمَكْنُونِ﴾ (الواقعة:٢٧) قَالَ: "صَفَاءُهُنَّ صَفَاءُ الدُّرِّ الَّذِي فِي الاَصْدَافِ الَّذِي لاَ تَمَسُّهُ الاَيْدِي." قُلْتُ: اَخْبِرْنِي عَنْ قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿فِيهِنَّ خَيْرَاتٌ حِسَانٌ﴾ (الرحمن:٧٠) قَالَ: "خَيْرَاتُ الاَخْلَاقِ حِسَانُ الْوُجُوهِ" قُلْتُ: اَخْبِرْنِي عَنْ قَوْلِهِ ﴿كَأَنَّهُنَّ

---

[185] *Müstedrek*, 2/387 (Zehebî sıhhatine muvafakat eder); Tirmizî, *Cehennem*, 4; Taberî (Halebî), 17/133-134; İbn Kesîr, 4/625.

[186] Tirmizî, *Tefsir*; Ahmed İbn Hanbel, *Fethu'r-Rabbânî*, 18/217; Ebû Ya'lâ, *Müsned*, v. 77b; *Müstedrek*, 2/395; İbn Kesîr, 5/41.

بَيْضٌ مَكْنُونٌ﴾ (الصّافات:٤٩) قَالَ: رِقَّتُهُنَّ كَرِقَّةِ الْجِلْدِ الَّذِي رَأَيْتَ فِي دَاخِلِ الْبَيْضَةِ مِمَّا يَلِيَ الْقِشْرَ وَهُوَ الْغِرْقِئُ" قُلْتُ: يَا رَسُولَ اللهِ اَخْبِرْنِي عَنْ قَوْلِهِ ﴿عُرُبًا اَتْرَابًا﴾ (الواقعة:٢٧) قَالَ: هُنَّ اللَّوَاتِي قُبِضْنَ فِي الدَارِ الدُّنْيَا عَجَائِزَ رُمْصاً شُمْطاً، خَلَقَهُنَّ اللهُ بَعْدَ الْكِبَرِ فَجَعَلَهُنَّ عَذَارَى عُرُباً مُتَعَشِّقَاتٍ مُتَحَبِّبَاتٍ (مُتَحَبَّبَاتٍ) اَتْرابا: عَلَى مِيلَادٍ وَاحِدٍ.

Ümmü Seleme, kendisi ile Resûlullah arasında şöyle bir konuşma geçtiğini bildirir.

– Ya Resûlallah, Allah Teâlâ'nın *"hûrin îyn"* sözü ne demektir, anlatır mısın?

– Hûr: beyaz, îyn: Ceylân gözlü demektir. Onlar pembe beyaz tenlidirler, beyazlıkları nesr (kerkenes) kuşunun kanatlarının beyazlığı gibidir.

– Allah Teâlâ'nın *"Onlar saklı inciler gibidirler."* (Vâkıa, 23) kavlini anlatır mısın?

– Onların saffeti, sadeflerin içinde el değmemiş, gün görmemiş incilerinki gibidir.

– *"O Cennetlerde, iyi ve güzel kadınlar vardır."* sözünü anlatır mısın? Resûlullah:

– İyi huylu, güzel yüzlü demektir. Ümmü Seleme:

– Allah Teâlâ'nın *"Saklı yumurta gibi bembeyaz eşler."* (Sâffat, 49) sözünün ne demek olduğunu anlatır mısın? Resûlullah:

– Onların tenlerinin nazikliği, yumurtanın kabuğuna bitişik olan zarın inceliği gibidir. Ümmü Seleme:

– Ya Resûlallah, Allah Teâlâ'nın *"Hep yaşıt sevimli kadınlar."* sözü ne demektir?

– Onlar, dünyada ihtiyarlıktan gözleri sulanıp, çapaklanmış, saçlarının akı karasına karışmış olarak ruhları kabzedilen ve fakat Allah Teâlâ'nın âhirette genç, bakire, sevilen, kocasını seven kadınlar hâlinde yeniden yarattığı etrâben, yani aynı yaşta olan kadınlardır.[187]

---

[187] İbn Kesîr, 6/524 (Taberânî'den); *Dürru'l-Mensur*, 6/150-151 (ayrıca İbn Merdeveyh ve İbn Cerîr'e nisbet eder); Taberî bu uzun rivâyeti alâkalı âyetlerde (**Vâkıa, 22, 23, 37; Sâffat 49; Rahmân, 55**) müteferrik olarak nakleder; Taberî (Halebî), 23/57-58; 27/188. **Vâkıa, 35-37** âyetlerine ait tefsiri, Tirmizî, *Tefsir*'de zayıf bir isnatla rivâyet eder. Taberî'nin isnadı da aynı isnaddır. (Bkz. Taberî, 27/185)

Bu hadiste Cennet nimetlerinin bazılarına ait, tergîp gayesine yönelen birtakım tavsifler yer almaktadır.

Dördüncü Misal:

... عَنْ عَبْدِ اللهِ بْنِ مَسْعُودٍ قَالَ: قِيلَ لِرَسُولِ اللهِ ﷺ حِينَ نَزَلَتْ هَذِهِ الآيَةُ ﴿فَمَنْ يُرِدِ اللهُ أَنْ يَهْدِيَهُ يَشْرَحْ صَدْرَهُ لِلإِسْلَامِ﴾. "اِذَا دَخَلَ النُّورُ الْقَلْبَ انْفَسَحَ وَانْشَرَحَ قَالُوا فَهَلْ لِذٰلِكَ مِنْ اَمَارَةٍ يُعْرَفُ بِهَا؟ قَالَ: اَلاِنَابَةُ اِلَى دَارِ الْخُلُودِ وَالتَّنَحِّي عَنْ دَارِ الْغُرُورِ. وَالْاِسْتِعْدَادُ لِلْمَوْتِ قَبْلَ الْمَوْتِ."

Abdullah İbn Mes'ûd'dan rivâyet edilmiştir: *"Allah, kime doğru yolu gösterir, imana muvaffak ederse, onun göğsünü İslâm'a açar..."* (En'âm, 125) âyeti nâzil olunca Resûlullah buyurdu ki: "Nur kalbe girince genişler ve açılır." Sordular: "Bu hâlin (dışarıda) alâmeti var mıdır?" Resûlullah: "Ebediyet yurduna yönelmek, aldanma diyarından uzaklaşmak, ölüm gelmeden önce ölüme hazırlanmaktır."[188] Bu nevin başka misalleri de vardır.[189]

---

[188] *Tefsiru Abdirrezzak*, v. 27a-b; Taberî, 12/100, Ha. No. 13855; İbn Kesîr, 3/98 (ayrıca İbn Ebî Hâtim'den). M. M. Şakir seneddeki Ebû Cafer Abdullah İbn Misver sebebiyle isnadı taz'îf eder. İbn Kesîr'in "Bu hadisin mürsel ve muttasıl tarikleri birbirini takviye eder." sözünü, "büyük gaflet" olarak tavsif eder. Süyûtî, *İtkân*, 2/193'te bu haberi naklettikten sonra: "Bu haberler birbirini takviye ederek sahih yahut hasen derecesine ulaşır." demektedir.

[189] Tavsif nevinden başka misaller: **Âl-i İmrân, 7** hakkında:

Taberî, 6/190; Buhârî, *Tefsir*, 5/166; Müslim, 47 No. 1; *Fethu'r-Rabbânî*, 18/62; *Tefsiru Abdirrezzak*, v. 11-a.

Yûnus, 62 hakkında: Taberî, 15/119, 120-121, *Dürru'l-Mensur*, 4/314; İbn Kesîr, 3/512; *Tefsiru'n-Nesâî*, 42a-b.

Yûsuf, 18 hakkında: Taberî, 15/585; İbn Kesîr, 4/15.

Kehf, 106 hakkında: Taberî (Halebî), 16/37-38; İbn Kesîr, 4/431 (*Sahiheyn*'den bu mânâda).

Nebe, 24-25 hakkında: Ebû Ya'lâ, *Müsned*, v. 78a; Tirmizî, 40 4. bab, Ha. No. 2584; İbn Kesîr, 4/626.

İnşikâk, 4 hakkında: *Tefsiru Abdirrezzak*, v. 51b; Taberî (Halebî), 30/113; Süyûtî, *Dürru'l-Mensur*, 6/329 (Hâkim'den "ceyyid bir sened" ile); *Tefsiru Abdirrezzak*, v. 105b.

Muhammed, 15 hakkında: İbn Kesîr, 6/315; *Fethu'l-Bârî*, 10/202.

Hadîd, 3 hakkında: Müslim, 48 Ha. No. 61; Tirmizî, *Daavât*, 68. bab, Ahmed İbn Hanbel, *Müsned*, 2/381.

Mâide, 96 hakkında: Taberî, 11/70, Ha. No. 12729; *Dürru'l-Mensur*, 2/331.

Tahrîm, 8 hakkında: *Dürru'l-Mensur*, 6/245 (Ahmed, Beyhakî, İbn Merdeveyh'ten).

14- Temsillerle Açıklaması

Meseller Kur'ân-ı Kerîm'de mühim bir yer işgal eder. El-Beyhakî'nin rivâyet ettiği merfû bir hadiste mesellerin, Kur'ân'ın beş veçhinden biri olduğu ve onlardan ibret alınmasının lüzumu hatırlatılır.[190] Tezkîr, teşvik, zecr, ibret, takrir, mânâları akla yaklaştırma, mücerret mânâları hissedilir bir hâle getirme, mesellerin faydaları cümlesindendir. Bu gibi hikmetlere binaen Cenab-ı Hak Kitabında bir çok mesel îrad etmiş, Resûlullah'ın (s.a.s.) beyanında da mesel önemli bir yer tutmuştur. Şimdi Hz. Peygamber'in (s.a.s.) temsil yolu ile bazı âyetleri açıklamasına misaller vereceğiz.

Birinci Misal:

Câbir İbn Abdullah anlatıyor: Bir gün Resûlullah yanımıza gelip şöyle dedi:

– "Rüyamda gördüm ki Cebrail baş ucumda, Mikâil ayaklarımın yanında durup biri öbürüne diyor ki:

– "Şu zât hakkında bir mesel irad et!" Bunun üzerine şöyle dedi:

– "Kulağın işitsin kalbin de iyice anlasın ki, seninle ümmetinin durumu şuna benzer: Bir hükümdar, bir mülk edinir, sonra da orada bir mesken bina ettirir, daha sonra da orada bir ziyafet tertib eder. Müteakiben bir elçi göndererek ahaliyi ziyafete davet eder. Onlardan bir kısmı elçinin davetine icabet, bir kısmı ise onu terk eder. İşte Allah Teâlâ: O hükümdar, mülk: İslâm, mesken: Cennet ve sen de, ey Muhammed: elçisin. Senin tebliğine kulak veren, İslâm'a girer; İslâm'a giren de Cennet'e girer; Cennet'e giren de oradaki nimetlerden istifade eder."[191]

Bu mesel ile *"Allah selâm evine (Cennet'e) çağırır ve O, kimi dilerse onu doğru yola iletir?"* (Yûnus, 25) âyeti açıklanmış olmaktadır.

---

190 *İtkân*, 2/131.

191 Tirmizî, *Emsâl*, 1. bab; Taberî, 15/61 (Her ikisi de mürsel olarak rivâyet ederler. Fakat Tirmizî merfû rivâyete işaret eder); *Tefsiru Abdirrezzak*, (bu âyetin tefsirinde Ebû Kılâbe'den mürsel olarak); *Müsnedü'd-Dârimî*, v. 2b (*Rebî'atu'l-Cerşî*'den); *Müstedrek*, 2/338'de mavsûl ve sahih olarak rivâyet eder. Zehebî sıhhatine muvafakat eder; Keza Buhârî, *İ'tisâm*, *Bâbu'l İktida bi Süneni Resûlillah*, 8/140-141, (Bu manada Câbir'den) *Müstedrek*, 4/394.

İkinci Misal:

... عَنِ بْنِ مَسْعُودٍ رَضِيَ اللهُ عَنْهُ قَالَ: خَطَّ رَسُولُ اللهِ ﷺ خَطًّا بِيَدِهِ، ثُمَّ قَالَ: ''هَذَا سَبِيلُ اللهِ مُسْتَقِيماً'' وَخَطَّ عَنْ يَمِينِهِ وَشِمَالِهِ (خُطُوطاً) ثُمَّ قَالَ: ''هَذِهِ السُّبُلُ (هَذِهِ سُبُلٌ مُتَفَرِّقَةٌ) لَيْسَ مِنْهَا سَبِيلٌ اِلاَّ عَلَيْهِ شَيْطَانٌ يَدْعُوا اِلَيْهِ.'' ثُمَّ قَرَأَ: ﴿وَأَنَّ هَذَا صِرَاطِي مُسْتَقِيمًا فَاتَّبِعُوهُ وَلاَ تَتَّبِعُوا السُّبُلَ فَتَفَرَّقَ بِكُمْ عَنْ سَبِيلِهِ﴾ (الزِّيَادَاتُ مِنْ رِوَايَةِ الْاِمَامِ اَحْمَدَ)[192]

İbn Mes'ûd dedi ki: Resûlullah eliyle bir çizgi çizdi, sonra: "İşte bu Allah'ın dosdoğru yoludur." dedi. Arkasından o çizginin sağından ve solundan birtakım çizgiler daha çizdi ve dedi ki: "Bunlar da dağınık ve aykırı yollardır. Bunlardan hiçbir yol yoktur ki, üzerinde oraya çağıran bir şeytan bulunmasın." Sonra da şu âyeti okudu: *"Bir de şu: "İşte benim dosdoğru yolum. Ona tâbi olun. Yoksa başka yollara uymayın ki sizi O'nun yolundan ayırmasın..."* (En'âm, 153)

Aynı mânâyı anlatmak için Resûlullah tarafından îrad olunan bir başka temsil de şöyledir:

Nevvas İbn Sem'ân naklediyor: Resûlullah buyurdu ki:

"Allah, sırat-ı müstakim hakkında şöyle bir temsil îrad buyurdu: Dosdoğru bir yol ve bu yolun iki tarafında iki duvar, duvarlarda ise açık olan müteaddit kapılar var, kapılar da sarkıtılmış örtülerle örtülmüş. Bu yolun girişinde bir tebliğci bulunup diyor ki: Ey ahali, geliniz ve hepiniz bu doğru yola giriniz, dağılmayınız! Aynı şekilde seslenen bir başka tebliğci de yolun üstünde bulunmaktadır ki, insan o kapılardan herhangi birini açmak ister istemez: "Eyvah! Ne yapıyorsun! Sakın açma, zira açarsan girersin." der.

İşte o doğru yol: İslâm'dır. (Yolun iki tarafındaki) iki duvar: Allah'ın hudutlarıdır. Yola bakan (açık ve fakat perdeli) kapılar: Allah'ın haramlarıdır. Yolun başındaki tebliğci: Allah'ın Kitabı, yolun üstündeki tebliğci ise: Her Müslüman kişinin kalbindeki Allah'ın vaizidir."[193]

---

192 Ahmed İbn Hanbel, *Fethu'r-Rabbânî*, 18/141; *Müsnedü'd-Dârimî*, v. 17b; Abd İbn Humeyd, *Müsned*, v. 150a (Bu mânada Câbir'den); *Tefsiru'n-Nesâî*, v. 32b; İbn Mâce, Ha. No. 11; Tâberî, 12/230; *Müstedrek*, 2/318; Sa'lebî, 1 v. 20b.

193 Ahmed İbn Hanbel, *Müsned*, 4/182-183; Tirmizî, *Emsâl*, 1. bab; *Tefsiru'n-Nesâî*, v. 42a; İbn Kesîr, 3/126.

Üçüncü Misal:

İbn Ömer, Hz. Peygamber'in (s.a.s.), şöyle dediğini rivâyet etmektedir:

"Sizden önceki ümmetlerin ömür müddetleri ile, sizin ömür müddetinizin durumu, ikindi namazı ile akşam namazı arasındaki müddet gibidir. Sizinle Yahudi ve Hıristiyanların durumu da şuna benzer: Bir zât birtakım işçiler tuttu ve onlara dedi ki: "Kim benim işimde günün yarısına kadar bir kırata çalışmak ister?" Yahudiler kabul edip çalıştılar. Sonra o zât dedi ki: "Kim benim işimde günün ortasından ikindiye kadar çalışmak ister?" Hıristiyanlar kabul edip çalıştılar. İşte şimdi de siz, ikindiden akşama kadar iki kırata çalışıyorsunuz. (Durum böyle olunca) onlar (itiraz edip) dediler ki: "Niçin biz daha çok çalıştığımız hâlde daha az ücret alıyoruz?" O zât cevaben dedi ki:

– "Size zulmedip hakkınızdan noksan verdim mi?" Onlar:

– "Hayır (noksan vermedin)." deyince o zât:

– "İşte bu benim lütfumdur ki dilediğime veririm." dedi.[194]

Ebû Musa el-Eş'arî'nin rivâyet ettiği bir başka temsil de şöyledir:

Müslümanlarla, Yahudi ve Hıristiyanların meseli, şu adamın durumuna benzer ki, o kendisine muayyen bir iş yapmaları için birtakım kimseleri, geceye kadar, belli bir ücret karşılığında işçi olarak tutar. O adamlar gün ortasına kadar çalışırlar sonra derler ki:

– "Bizim şart koştuğun ücretine ihtiyacımız yok, boşuna çalıştık." İş sahibi adam onlara:

– "Böyle yapmayın, işinizin kalan kısmını tamamlayın, ücretinizi tam olarak alın." dediyse de, onlar kabul etmediler ve işi bıraktılar. Onlardan sonra başkalarını tuttu ve dedi ki:

– "Günün kalan kısmını tamamlayın, onlara (daha öncekilere) şart koştuğum ücreti size vereceğim." Onlar da çalıştılar, ikindi vakti girip de ikindi namazını kılınca dediler ki:

– Çalıştığımız boşuna, bu iş için bize vereceğin ücret de senin olsun." Bunun üzerine iş sahibi adam:

---

[194] Buhârî, 66, 5/107; Tirmizî, *Emsâl*, 7. bab; Taberî (Halebî), 27/244; İbn Kesîr 6/571.

– "Kalan işinizi tamamlayın, günün bitmesine çok az bir şey kaldı." dediyse de imtina ettiler. Müteakiben günün kalan kısmını ikmal etmek, güneş batıncaya kadar çalışmak üzere başkalarını tuttu. Onlar da her iki takımın yaptığı işi tamamladılar (ücretlerini aldılar). İşte Müslümanların kabul ettikleri (mazhar oldukları) nur sebebiyle durumları, bu temsildeki gibidir.[195]

Bu temsillerle Hz. Peygamber (s.a.s.) şu âyeti açıklamış olmaktadır:

"Ehl-i kitap şunu bilsinler ki: Allah'ın lütfundan mâlik oldukları hiçbir şey, hiçbir kısım mevcut değildir. Bütün lütuf ve inayet Allah'ın elindedir, onu dilediğine verir. Allah büyük lütuf sahibidir." (Hadîd, 29)

Bundan bir önceki âyet de, Ehl-i Kitabı son peygambere îman etmeye çağırmakta, böyle yaptıkları takdirde, Allah'ın rahmetinden iki kat nasibe mazhar olacaklarını bildirmektedir. Resûlullah (s.a.s.) irad ettiği temsil ile, onların bu kabîl davetlere kulak vermediklerini de anlatmak istemiştir. Keza bu ümmetin Allah'ın fazl ve keremiyle, kolay ve müsamahakâr bir şeriata tâbi olmalarından dolayı, az amel ile çok mükâfata nail olacaklarını açıklamıştır. Peygamberimiz'in âyetleri temsillerle açıklamasının başka misalleri de vardır.[196]

15- Tasvir Ederek Açıklaması

Kur'ân-ı Kerîm'de netice ve hülâsası, hüküm hâlinde bildirilen bazı hakikatlerin, akıllara ve kalplere adamakıllı nakşedilmesi gayesiyle, o hakikatlerle alâkalı olarak cereyan edecek hâdiseler, Resûlullah (s.a.s.) tarafından tasvir edilir, onlara dair teferruat verilir. Tasvirler çok canlıdır, hareketle

---

[195] Ma'mer İbn Râşid, *Câmi'*, v. 72b; Buhârî, *İcâre*, 11.

[196] Temsillerle açıklamasına başka misaller: **Nîsâ, 143** hakkında: Müslim, 50, Ha. No. 17; Taberî, 9/333; İbn Kesîr, 2/419. **Mâide, 19** hk.: Müslim, 43 Ha. No. 16; Buhârî, *Rakâik*, 7/186. **Mâide, 105** hk.: Tirmizî, *Fiten*, 12. bab, Ha. No. 2173; Taberânî, *Mu'cemu's-Sagir*, v. 129b. **Tövbe, 104** hk.: (Kitabımızın 63. sahifesine bakınız), **Furkân, 12** hk.: Taberî (Halebî), 18/187. **Şûrâ, 7** hk.: *Tefsiru'n-Nesâ'i*, v. 88a; Taberî (Halebî), 25/9, **Vâkı'a, 34** hk.: Ahmed İbn Hanbel *Fethu'r-Rabbânî*, 18/295; Taberî (Halebî), 27/185; İbn Kesîr, 6/523 (ayrıca Tirmizî ve Nesâî'den); Süyûtî, *Dürru'l-Mensur*, 6/157. **Kalem, 42** hk.: Taberî (Halebî), 29/40. **Hâkka, 32** hk.: Tirmizî, 40 6. bab, Ha. No. 2588; İbn Kesîr, 7/107. **Me'âric, 4** hk.: Taberî (Halebî), 29/72; Ebû Ya'lâ, v. 78a, 78b. **Kâria, 11** hk.: İbn Kesîr, 7/357-358.

doludur. Öyleki bunları dinleyen, âdeta anlatılan hâdiseleri görüp yaşadığını zanneder. Bu kabîl tasvirler çoktur ve Kur'ân tefsiri bakımından ehemmiyetlidir. Bir çok âyetlerin tefsirini lâyıkıyla anlamak bunlar sayesinde mümkün olur.

Birinci Misal:

... عَنْ اَبِي سَعِيدٍ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللهِ ﷺ ''يُجَاءُ بِالْمَوْتِ يَوْمَ الْقِيَامَةِ كَاَنَّهُ كَبْشٌ اَمْلَحُ (زَادَ اَبُو كُرَيْبٍ) فَيُوقَفُ بَيْنَ الْجَنَّةِ وَالنَّارِ (وَاتَّفَقَا فِي بَاقِي الْحَدِيثِ) فَيُقَالُ يَا اَهْلَ الْجَنَّةِ! هَلْ تَعْرِفُونَ هَذَا؟ فَيَشْرَئِبُّونَ وَيَنْظُرُونَ وَيَقُولُونَ: نَعَمْ هَذَا الْمَوْتُ. قَالَ وَيُقَالُ يَا اَهْلَ النَّارِ! هَلْ تَعْرِفُونَ هَذَا؟ قَالَ فَيَشْرَئِبُّونَ وَيَنْظُرُونَ وَيَقُولُونَ نَعَمْ هَذَا الْمَوْتُ. قَالَ: فَيُؤْمَرُ بِهِ فَيُذْبَحُ. قَالَ ثُمَّ يُقَالُ: يَا اَهْلَ الْجَنَّةِ! خُلُودٌ فَلاَ مَوْتَ. وَيَا اَهْلَ النَّارِ خُلُودٌ فَلاَ مَوْتَ'' قَالَ ثُمَّ قَرَأَ رَسُولُ اللهِ ﷺ ﴿وَأَنْذِرْهُمْ يَوْمَ الْحَسْرَةِ إِذْ قُضِيَ الْأَمْرُ وَهُمْ فِي غَفْلَةٍ وَهُمْ لاَ يُؤْمِنُونَ﴾ (مريم:٣٩) وَاَشَارَ بِيَدِهِ اِلَى الدُّنْيَا.

Ebû Said el-Hudrî diyor ki: Resûlullah şöyle buyurdu:[197]

"Kıyamet günü (Cennet ehli, Cennet'e; Cehennemlikler de Cehennem'e ayrıldıkdan sonra) ölüm, aklı karalı alaca bir koyun suretinde olarak getirilir. (Ebû Kureyb şunu ilave etti: Cennet ile Cehennem arasında durdurulur) "Müteakiben: Ey Cennet ahalisi! Sizler bunu tanıyor musunuz? denilir. Cennetlikler hemen boyunlarını uzatıp başlarını ona doğru kaldırırlar ve ona (o koyuna) bakarlar. Ve Cennet ahalisi: Evet, tanıyoruz, bu ölümdür, derler. Sonra: Ey Cehennem ahalisi! Sizler bunu tanıyor musunuz?, diye sorulur. Onlar da başlarını kaldırarak bakarlar ve: Evet tanıyoruz, bu ölümdür derler. Bunu takiben koyun suretindeki ölümün (Cennet'le Cehennem arasında) kesilmesi emrolunur ve derhal boğazlanır. Bundan sonra: Ey Cennet halkı! Cennet'te ebedî yaşayacaksınız, artık ölüm yoktur. Ve ey Cehennem halkı! Sizler de kararagâhınızda ebedisiniz,

---

[197] Müslim, 51 Ha. No. 40; Buhârî, *Tefsir*, 5/237; . Tirmizî, *Tefsir*; *Tefsiru'n-Nesâî*, v. 58 b; İbn Mâce, Ha. No. 4327; Yahya İbn Sellâm, *Tefsir*, v. 23a; Ebû Ya'lâ, *Müsned*, v. 68a.

artık ölüm yoktur denilir." Bundan sonra Resûlullah şu âyeti okudu: *"Sen onları ilâhî emrin yerini bulduğu vakit ile, hasret (ve nedamet) günü ile korkut! Onlar hâlâ gaflet içindedirler, onlar hâlâ iman etmiyorlar..."* (Meryem, 39) Resûlullah (s.a.s.) bu âyeti okurken eliyle dünyaya işaret etmiştir.[198]

Böylece, bu âyette bildirilen "ilâhî emrin yerini bulacağı büyük nedamet günü", nisbî mücerretliğinden çıkarılarak müşahhaslaştırılmakta ve muhatapların muhayyilelerinde her zaman asılı duran canlı bir tablo hâline getirilmek suretiyle, kolay kolay unutulamayacak bir muhteva içine yerleştirilmektedir. Resûlullah'ın (s.a.s.) eliyle işaretinden de, âyette işaret olunan gaflet diyarının, dünya olduğu anlaşılmaktadır.

İkinci Misal:

... عَنْ صَفْوَانِ بْنِ مِحْرَزِ الْمَازِنِيِّ قَالَ: بَيْنَا نَحْنُ بِالْبَيْتِ مَعَ عَبْدِ اللّٰهِ بْنِ عُمَرَ وهُوَ يَطُوفُ، اِذْ عَرَضَ لَهُ رَجُلٌ فَقَالَ: يَابْنَ عُمَرَ, مَا سَمِعْتَ رَسُولَ اللّٰهِ ﷺ يَقُولُ فِي النَّجْوَى. فَقَالَ سَمِعْتُ نَبِيَّ اللّٰهِ ﷺ يَقُولُ: ''يَدْنُو الْمُؤْمِنُ مِنْ رَبِّهِ حَتَّى يَضَعَ عَلَيْهِ كَنَفَهُ فَيُقَرِّرُهُ بِذُنُوبِهِ فَيَقُولُ: هَلْ تَعْرِفُ كَذَا، فَيَقُولُ: رَبِّ اَعْرِفُ. مَرَّتَيْنِ، حَتَّى اِذَا بَلَغَ بِهِ مَا شَاءَ اللّٰهُ اَنْ يَبْلُغَ، قَالَ: فَاِنِّي سَتَرْتُهَا عَلَيْكَ فِي الدُّنْيَا، وَاَنَا اَغْفِرُهَا لَكَ الْيَوْمَ، قَالَ: فَيُعْطَى صَحِيفَةُ حَسَنَاتِهِ (اَوْ كِتَابُهُ) بِيَمِنِهِ، وَاَمَّا الْكُفَّارُ وَالْمُنَافِقُونَ فَيُنَادَى بِهِمْ عَلَى رُؤُسِ الْاَشْهَادِ: ﴿أَلاَ هَؤُلاَءِ الَّذِينَ كَذَبُوا عَلَى رَبِّهِمْ أَلاَ لَعْنَةُ اللّٰهِ عَلَى الظَّالِمِينَ﴾ (الهود ١٨).''

Safvân İbn Mihrez şöyle dedi: Kâbe'de Abdullah İbn Ömer ile beraberdik. O tavaf ederken, bir adam yanına gelerek: "Ey İbn Ömer, Resûlullah'ın *necva* hakkında ne söylediğini işittin?" diye sordu. O dedi ki: Resûlullah'ın şöyle dediğini işittim:

"Kıyamet gününde mü'min Rabbine yaklaşır. Hatta Allah onun üzerine şefkat kanadını koyar da (gizlice) ona bütün günahlarını takrir edip söyler. Rabbi kuluna: Sen şu günahı tanıyor musun? der. Kul: Tanıyorum, ya Rabbi! diye cevap verir. Bu iki defa tekrarlanır. Bu sıkıntılı hâl Allah'ın

---

[198] M. Sofuoğlu, *Sahîh-i Müslim ve Tercemesi*, 8/374-375.

dilediği bir hadde ulaştıktan sonra, Cenab-ı Hak buyurur ki: (Ey kulum!) Ben senin aleyhindeki bu günahları dünyada iken halktan gizledim. Bu gün de senin lehine bunları mağfiret ediyorum. Arkasından ona hasenatının sahifesi (veya kitabı) sağ eline verilir. Kâfirlere ve münafıklara gelince, onlar bir çok şahidin gözleri önünde *"İşte bunlar Rablerine karşı yalan söyleyenlerdir. Haberiniz olsun ki Allah'ın lâneti zalimlerin tepesindedir." diye nida olunup ilân edilirler."*[199]

Hz. Peygamber bu hadisiyle, bir sahnesi şu âyette bildirilen bir hâdiseyi tasvir etmiştir: *"...Onlar Rablerine arz edilecekler, şahitler de "İşte bunlar Rablerine karşı yalan söyleyenlerdir." diyecek. Haberiniz olsun ki Allah'ın lâneti zalimlerin tepesindedir."* (Hûd, 18)

Üçüncü Misal:

... عَنْ اَبِي هُرَيْرَةَ : اَنَّ رَسُولَ اللّٰهِ ﷺ: قَالَ: اَلْمَيِّتُ تَحْضُرُهُ الْمَلاَئِكَةُ، فَاِذَا كَانَ الرَّجُلُ الصَّالِحُ قَالُوا: ''اُخْرُجِي اَيَّتُهَا النَّفْسُ الطَّيِّبَةُ كَانَتْ فِي الْجَسَدِ الطَّيِّبِ، اُخْرُجِي حَمِيدَةً وَاَبْشِرِي بِرُوحٍ وَرَيْحَانٍ وَرَبٍّ غَيْرِ غَضْبَانَ" قَالَ: فَيَقُولُونَ ذٰلِكَ حَتَّى يُعْرَجَ بِهَا اِلَى السَّمَاءِ,فَيُسْتَفْتَحُ لَهَا. فَيُقَالُ: ''مَنْ هَذَا؟" فَيَقُولُونَ ''فَلاَنٌ" فَيُقَالُ ''مَرْحباً بِالنَّفْسِ الطَّيِّبَةِ كَانَتْ فِي الْجَسَدِ الطَّيِّبِ، اُدْخُلِي حَمِيدَةً, وَاَبْشِرِي بِرُوحٍ وَرَيْحَانٍ وَرَبٍّ غَيْرِ غَضْبَانَ" فَيُقَالُ لَهَا ذٰلِكَ حَتَّى تَنْتَهِيَ اِلَى السَّمَاءِ الَّتِي فِيهَا اللّٰهُ. وَاِذَا كَانَ رَجُلُ السُّوءَ قَالَ: ''اُخْرُجِي اَيَّتُهَا النَّفْسُ الْخَبِيثَةُ كَانَتْ فِي الْجَسَدِ الْخَبِيثِ، اُخْرُجِي ذَمِيمَةً. اَبْشِرِي بِحَمِيمٍ وَغَسَّاقٍ ﴿وَآخَرُ مِنْ شَكْلِهِ اَزْوَاجٌ﴾ (ص:٥٨) فَيَقُولُونَ ذٰلِكَ حَتَّى تَخْرُجَ، ثُمَّ يُعْرَجُ بِهَا اِلَى السَّمَاءِ فَيُسْتَفْتَحُ لَهَا فَيُقَالُ ''مَنْ هَذَا" فَيَقُولُونَ ''فُلاَنٌ" فَيَقُولُونَ: ''لاَ مَرْحَبًا بِالنَّفْسِ الْخَبِيثَةِ كَانَتْ فِي الْجَسَدِ الْخَبِيثِ، اِرْجِعِي ذَمِيمَةً, فَاِنَّهُ لَمْ تُفَتَّحُ لَكَ اَبْوَابُ السَّمَاءِ" فَتُرْسَلُ بَيْنَ السَّمَاءِ وَالْاَرْضِ فَتَصِيرُ اِلَى الْقَبْرِ.

[199] Taberî (Halebî) 12/21; Müslim, *Tövbe*, Ha. No. 52; Ahmed İbn Hanbel, *Müsned*, 2/105; Buhârî, *Tefsir*, 5/214; Abd İbn Humeyd, *Müsned*, v. 111a; İbn Mâce, Ha. No. 183; Taberî (Şakir neşri), 6/120.

Ebû Hureyre'den rivâyete göre Resûlullah (s.a.s.) şöyle buyurdu:

"Ölünün yanına melekler gelirler. Eğer iyi bir kimse ise derler ki:

– "Çık, ey temiz bedendeki temiz ruh! Öğülmüş, beğenilmiş olarak çık! Rahatlık ve hoşluk, gazap etmeyecek olan Rabbine kavuşmak müjdesiyle sevin!" Bunu söyleyip sonra onu göğe doğru yükseltirler. Göğe çıkınca, onun için kapının açılmasını isterler.

– "Kimdir o?" diye sorulur. Getiren melekler:

– "Falancadır." diye cevap verirler. Semadakiler de:

– "Temiz, bedende olan temiz ruh, merhaba! Öğülmüş ve beğenilmiş olarak gir! Rahatlık ve hoşlukla, gazap etmeyecek olan Rabbine kavuşmak müjdesiyle sevin!" Allah Teâlâ'nın olduğu semaya yükselinceye kadar, bu söz kendisine tekrarlanır.

Fakat ölen kötü bir kimse ise, melek ona der ki:

– "Çık, ey kötü bedendeki kötü ruh! Kınanmış olarak çık! *"Kaynar su ve irine ve bunlara benzer daha başka azaplara"* (Sâd, 57) kavuşmakla sevin!" Böyle demeleri üzerine ruh çıkar, sonra göğe yükseltilip kapının açılması istenir.

– "Kimdir o?" diye sorulur.

– "Falancadır." diye cevap verilir. Semadakiler:

– "Merhaba olmasın sana ey kötü bedendeki kötü ruh! Kınanmış olarak dön! Zira gök kapıları sana açılmayacaktır." derler. Bunun üzerine gökle yer arasında salıverilir. Nihayet kabre düşer."[200]

... عَنِ الْبَرَاءِ اَنَّ رَسُولَ اللهِ ﷺ، ذَكَرَ قَبْضَ رُوحِ الْفَاجِرِ وَاَنَّهُ يُصْعَدُ بِهَا اِلَى السَّمَآءِ. قَالَ: فَيَصْعَدُونَ بِهَا، فَلاَ يَمُرُّونَ عَلَى مَلاٍَ مِنَ الْمَلاَئِكَةِ اِلاَّ قَالُوا: ''مَا هَذَا الرُّوحُ الْخَبِيثُ؟'' فَيَقُولُونَ ''فُلاَنٌ'' بِاَقْبَحِ اَسْمَائِهِ الَّتِى كَانَ يُدْعَى بِهَا فِي الدُّنْيَا، حَتَّى يَنْتَبِهُوا بِهَا اِلَى السَّمَاءِ. فَيَسْتَفْتِحُونَ لَهُ فَلاَ يُفَتَّحُ لَهُ ثُمَّ قَرَاَ رَسُولُ اللهِ ﷺ ﴿لاَ تُفَتَّحُ لَهُمْ اَبْوَابُ السَّمَاءِ وَلاَ يَدْخُلُونَ الْجَنَّةَ حَتَّى يَلِجَ الْجَمَلُ فِي سَمِّ الْخِيَاطِ﴾ (الاعْرَاف:٤٠)

---

[200] Taberî, 12/424-425; İbn Mâce, Ha. No. 4262; İbn Kesîr, 3/168; (M. M. Şakir: Süyûtî, *Dürru'l-Mensur*, 3/83; Ahmed İbn Hanbel, *Müsned*, 2/364-365).

el-Berâ diyor ki: Resûlullah, kâfirin ruhunun kabzedilip göğe yükseltilişini anlatırken buyurdu ki:

Onu çıkarırken, uğradıkları her melâike meclisinde şöyle derler:

– "Bu kötü ruh nedir?" Dünyada iken kendisine takılan en kötü lâkabı söyleyerek:

– "Falancadır." derler. Nihayet onu göğe çıkarıp kapısının açılmasını isterler. Fakat gök kapıları onlara açılmaz." Sonra da Resûlullah şu âyeti okudu:

– *"Bizim âyetlerimizi yalanlayan ve onlara inanmaya tenezzül etmeyenler var ya, işte onlara gök kapıları açılmayacak ve deve iğne deliğinden geçmedikçe onlar Cennet'e giremeyeceklerdir! İşte suçluları böyle cezalandırırız."* (A'râf, 40)[201]

Bu son hadisten de açıkça anlaşıldığı üzere Hz. Peygamber (s.a.s.), tasvirli izahının sonunda okuduğu âyeti, müşahhas bir tafsilâtla tefsir etmektedir.

Zikrettiğimiz misallerden anlaşılacağı üzere, Kur'ân'da mücmel olan bazı âyetler, Resûlullah (s.a.s.) tarafından yapılan bu kabîl tasvirlerle beyan edilmekte, onlardan muradın ne olduğu bildirilmektedir. Böyle tasvirlere çokça rastlanmaktadır.[202]

---

[201] İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, v. 13a 44a (ayrıntılı olarak); Taberî, 12/424 (M. M. Şakir: Ahmed İbn Hanbel, *Müsned*, 4/287, 288, 295 vs; Tayâlisî, *Müsned*, s. 102; Ebû Dâvud, Ha. No. 3212 (özet olarak) ve 4753 (ayrıntılı olarak); *Müstedrek*, 1/37-40); *Tefsiru'n-Nesâî*, v. 84a-b; İbn Kesîr, 3/166-167.

[202] Bu neviden misaller: **Tövbe, 34** hakkında: Taberî, 14/224; **İsrâ, 79** hakkında: Buhârî, *Tevhid*, 8/184; Taberî (Halebî), 15/144; İbn Kesîr, 4/335; *Müstedrek*, 2/363; *Fethu'l-Bârî*, 10/14. **Âli İmrân, 195** hakkında: Taberî, 7/491, Ha. No. 8370 (A. M. Şakir: *Müstedrek*, 2/71-72; *Müsnedu Ahmed*, Ha. No. 6570; *Hilyetu'l-Evliya*, 1/347; *Mecmau'z-Zevaid*, 10/259). **Furkân, 70** hakkında: Taberî (Halebî), 19/47; İbn Kesîr, 5/169 (Müslim'den); *Dürru'l-Mensur*, 5/79-80. **Mü'minûn, 113** hakkında: İbn Kesîr, 5/44. **Yâsîn, 59** hk.: Taberî (Halebî), 23/22; İbn Kesîr, 5/623. **Câsiye, 34** hk.: Tirmizî, *Sıfatü'l-Kıyâme*, 6. bab, Ha. No. 2428. **Mü'minûn, 107-108** hk.: Taberî (Halebî), 18/58-59. **Tûr, 21** hk.: İbn Kesîr, 6/433. **Hicr, 2** hk.: Taberî (Halebî), 14/2; Taberânî, *Mu'cemu'l-Kebir*, v, 267a; İbn Kesîr, 4/152-153; *Tâc*, 4/154-155; *İtkân*, 2/197. **Fussilet, 21-22** hk.: Müslim, 53 Ha. No. 17; *Tefsiru'n-Nesâî*, v. 87b, *Tefsiru Abdirrezzak*, v. 83a; İbn Kesîr, 6/170 ve 5/625. vs. **Sâffât, 8** ve **Sebe, 23** hk.: Taberî (Halebî), 23/27; Tirmizî, *Tefsir* vs.

16- Âyetlerle İstidlâl Etmek Suretiyle Açıklaması

Bazı hâllerde Hz. Peygamber (s.a.s.), söylediği herhangi bir söze yahut belirttiği bir hükme, bir âyetle istidlâl ettiğini tasrih ederdi. Bu tasrih ekseriyetle ilgili âyeti hadisin sonunda okuması tarzında olur. Bazen âyetin nüzûlünü müteakip, ondan çıkardığı neticeyi bildirir, yahut bir hadis irad ettikten sonra فَانَ اللّٰهَ يَقُولُ "çünkü Allah şöyle buyuruyor..." şeklinde belirtir. Bazen âyeti herhangi bir şekilde aynen zikretmez, fakat onun mânâsını ifade ettikten sonra, bu mânâya dayanarak bir netice çıkarır. Bu kabîl istidlâlleriyle umumî bir kaide ortaya koyar, âyetteki ince bir nükteyi bildirir veyahut ciddî bir tefekkür neticesinde malûm olacak bir hususa dikkati çekerdi. Böylece söz konusu âyetin ihtiva ettiği birtakım mânâları beyan etmiş olurdu.

Birinci Misal:

...عَنِ النُّعْمَانِ بْنِ بَشِيرٍ، قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللّٰهِ ﷺ: "الدُّعَاءُ هُوَ الْعِبَادَةُ" وَقَرَأَ رَسُولُ اللّٰهِ ﷺ: ﴿وَقَالَ رَبُّكُمُ ادْعُونِي أَسْتَجِبْ لَكُمْ اِنَّ الَّذِينَ يَسْتَكْبِرُونَ عَنْ عِبَادَتِي سَيَدْخُلُونَ جَهَنَّمَ داخِرِينَ﴾.

Resûlullah (s.a.s.): "Dua ibadetin ta kendisidir."[203] dedikten sonra "Rabbiniz (şöyle) buyurdu: *Rabbiniz buyurdu ki: "Bana dua edin ki size karşılık vereyim. Zira Bana ibadet, yani dua etmeyi kibirlerine yediremeyenler, zelil ve rezil olarak cehenneme gireceklerdir"* (Mü'min, 60) âyetini okumakla, mezkûr hükmü bu âyetten çıkardığını belirtmektedir. Çünkü önce tahsisen dua emredilmekte, sonra da emrolunan ibadetten tekebbür edenlerin düçar olacakları azap bildirilmektedir. Bundan, duanın ibadetin özü olduğu anlaşılmaktadır.

İkinci Misal:

...عَنْ اَبِي سَعِيدٍ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللّٰهِ ﷺ: "اِذَا رَاَيْتُمُ الرَّجُلَ يَعْتَادُ الْمَسْجِدَ فَاشْهَدُوا لَهُ بِالْاِيمَانِ فَاِنَّ اللّٰهَ يَقُولُ: ﴿إِنَّمَا يَعْمُرُ مَسَاجِدَ اللّٰهِ مَنْ آمَنَ بِاللّٰهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ وَأَقَامَ الصَّلٰوةَ وَآتَى الزَّكٰوةَ..﴾ الآيَة.

---

[203] Ebû Dâvud, Ha. No, 1479; Tirmizî, *Tefsir*; *Tefsiru'n-Nesâî*, v. 87a; İbn Mâce, Ha. No. 3828; Taberî (Halebî), 24/78; İbn Kesîr, 6/150. (Ayrıca Ahmed, İbn Ebî Hâtim, Hâkim vs. den)

"Bir kimsenin mescide devam itiyadında bulunduğunu gördünüz mü onun îmanına şahid olun. Çünkü Allah buyurmuştur ki: *"Allah'ın mescitlerini ancak Allah'ı ve âhireti tasdik eden, namazı gereği gibi kılan, zekâtı veren ve Allah'tan başka kimseden çekinmeyen mü'minler bina edip şenlendirir. İşte onlar cennete ve bütün muratlarına kavuşmayı umabilirler."* (Tövbe, 18)[204]

Üçüncü Misal:

...عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ قَالَ: "لَمَّا نَزَلَتْ ﴿إِذَا جَاءَ نَصْرُ اللهِ وَالْفَتْحُ﴾ قَالَ رَسُولُ اللهِ ﷺ: "نُعِيَتْ اِلَىَّ نَفْسِي كَأَنِّي مَقْبُوضٌ فِي تِلْكَ السَّنَةِ."

Nasr sûresinin indirilmesinden Hz. Peygamber (s.a.s.) ecelinin yaklaştığını çıkarmıştı. Zira fethin müyesser olmasından ve dinin kemale ermesinden risalet vazifesinin tamamlandığı anlaşıldığı gibi, istiğfarın emrolunmasından da âhirete irtihalinin yaklaştığı çıkarılırdı. Nitekim nüfuz-u nazar sahibi bir kısım sahabe de bunu sezmişlerdi. Resûlullah'ın (s.a.s.) mezkûr hadisinde ise bu netice şöyle tasrih ediliyor:

"Sanki bu sene (yani bu sûrede bildirilenlerin tahakkuk ettiği sene) vefat edeceğime dair bana haber veriliyor."[205]

Dördüncü Misal:

"Hiçbir nefis zulm ile öldürülmez ki onun kanının günahından Âdem atanın birinci oğlu (Kâbil hesabına) muhakkak bir pay ayrılmış olmasın. Çünkü Âdem'in o oğlu, öldürme cinayetini âdet edenlerin birincisi olmuştu."[206]

Bu kaide şu âyetten çıkarıldığı intibaını vermekte ve âyeti açıklamaktadır: *"... Kim bir canı, -bir can mukabilinde veya yer yüzünde bir fesat çıkarmaktan dolayı olmayarak- öldürürse bütün insanları öldürmüş gibi olur. Kim de onu kurtarırsa bütün insanları diriltmiş gibi olur..."* (Mâide, 32)

[204] Tirmizî, *Tefsir* ve *İman*, 8. bab; Ahmed İbn Hanbel, *Müsned*, 3/68; İbn Mâce, *Mesacid*, 19. bab; Darimî, *Salât*, 23. bab; *İtkân*, 2/195. (Ayrıca Hâkim ve İbn Hibbân'dan)

[205] Ahmed İbn Hanbel, *Fethu'r-Rabbânî*, 18/340; *Tefsiru'n-Nesâî*, v. 119b-120a; Taberî (Halebî), 30/334.

[206] Tirmizî, *İlim*, 14. bab; Nesâî, 7/82; Taberî, 10/218; İbn Kesîr, 2/549 (Ebû Dâvud hariç, *Kütüb-i Sitte*'den nakl eder); Ebû Ya'lâ, *Müsned*, 239a.

"Çünkü bigayri hakkın birini katleden kâtil, umumiyet üzere hakk-ı hayatı tanımamış, kanların hürmetini, nefislerin ismetini hetketmiş, katl-i nefse yol açmış, sairlerine de cür'et vermiş olur (...) Malûmdur ki herhangi bir teşbih, müşebbeh ile müşebbehün bihin her cihette ve cemi'i ahkâmda müsavi olmalarını iktiza etmez. Binaenaleyh bundan umuma müteallik olan katil veya ihyanın bir kişiye müteallik katl-ü ihyadan hiç bir veçhile farkı yoktur demek anlaşılmamalıdır..."[207]

İşte Resûlullah (s.a.s.) bir taraftan âyetten böyle bir hüküm çıkarırken, diğer taraftan âyetin zahiri üzere anlaşılmamasını temin etmek gayesiyle, bahis konusu mes'uliyetin "bir pay ayrılmak" şeklinde olacağını bildirmektedir.

Resûlullah (s.a.s.) şöyle buyurdu: "Her kim iyi bir âdet koyar da ona uyulursa, o kimseye kendi sevabıyla beraber, kendisine tâbi olanların da sevabının bir misli verilir; onların ecirlerinden de hiçbir şey noksanlaştırılmaz. Her kim de kötü bir âdet çıkarır da ona uyulursa, kendi günahıyla beraber kendisine tâbi olanların da günahının bir mislini yüklenir; onların günahlarından da hiçbir şey noksanlaştırılmaz."[208] hadisi de bu kabildendir. *"Böylece kıyamet günü kendi günahlarını tastamam yüklenmelerinden başka, bilgisizlikleri sebebiyle saptırdıkları kimselerin günahlarının epey bir kısmını da yüklenmeleri için böyle derler..."* (Nahl, 25) âyeti de mezkûr hadisi teyit etmektedir.

Beşinci Misal:

...عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ رَضِيَ اللّٰهُ عَنْهُمَا قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللّٰهِ ﷺ: "لَيْسَ الْخَبَرُ كَالْمُعَايَنَةِ. اِنَّ اللّٰهَ خَبَّرَ مُوسَى بِمَا صَنَعَ قَوْمُهُ فِي الْعِجْلِ فَلَمْ يُلْقِ الْاَلْوَاحَ فَلَمَّا عَايَنَ مَا صَنَعُوا اَلْقَى الْاَلْوَاحَ."

İbn Abbas'tan rivâyete göre Resûlullah dedi ki:[209]

"İşitmek, gözle görmek gibi değildir; Allah, buzağı mevzuunda kavminin ne yaptığını Mûsa'ya bildirdiğinde elindeki levhaları bırakmamıştı, vakta ki ne yaptıklarını gözleriyle gördü, o zaman levhaları bıraktı." Hz.

---

[207] Muhammed Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'ân Dili*, 2/1657-1658.

[208] Tirmizî, *İlim*, 15. bab; Müslim, 47 Ha. No. 15 (az farkla).

[209] *Müstedrek*, 2/231 (Şeyheyn şartı üzere tashihine Zehebî de muvafakat eder); *Te'vilu Muhtelifi'l-Hadîs*, 97; İbn Kesîr, 3/224.

Mûsa Tûr'da iken Cenab-ı Hak ona *"Biz senden sonra kavmini imtihana çektik. Samirî onları saptırdı."* (Tâhâ, 85) diye onların yaptıklarını bildirmişti. Bunun üzerine *"Mûsâ pek öfkeli ve üzgün olarak halkına dönünce, "Benden sonra arkamdan ne kötü işler yapmışsınız! Rabbinizin emrini çarçabuk terk mi ettiniz!" dedi ve... levhaları yere bırakıverdi. Kardeşini başından tutup, kendisine doğru çekmeye başladı..."* (A'râf, 150)

Görüldüğü gibi Resûlullah (s.a.s.): "İşitmek, gözle görmek gibi değildir." kanaatine, mezkûr Kur'ân metni ile istidlâl ettiğini açıkça bildirmektedir." Onun bu kabîl istidlâllerinin başka misalleri de vardır.[210]

17- Muhatabın Durumuna Göre Açıklaması

Resûlullah (s.a.s.) muhataplarının aklî seviyelerine göre, onların anlayacakları şekilde konuşurdu. Beyanlarında karşısındakinin hâleti rûhiyesini nazarı itibara alır, irşadın gerektirdiği en uygun tavır ve ifadeyi kullanırdı. Mücerret hakikatleri müşahhas hâle getirir, gaybî ve uhrevî hadise, nimet, azap vb. hususları, insanlara alışıp gördükleri, me'lûfları olan durumlarla fehme yaklaştırmaya çalışırdı. Çünkü risaletin hedefi, her seviyeden fertleri ihtiva eden umum beşeriyeti irşat etmektir, sadece muayyen ve yüksek bir kültür seviyesine hitap etmek değildir. Binaenaleyh Peygamber'in (s.a.s.) açıklamalarında, bu esasî noktayı gözden uzak tutmamak gerektir.

Birinci Misal:

Cennet hakkında bilgi edinmek isteyen bir bedevî ile Resûlullah (s.a.s.) arasında şöyle bir muhavere geçtiği rivâyet olunmaktadır: Bedevî:

– Orada meyve bulunur mu?

– Evet, bulunur. Orada Tûba denilen bir ağaç da vardır.

– Dünyamızdaki hangi ağaca benzer?

– Senin arzındaki ağaçlardan hiç birine benzemez. Sonra Hz. Peygamber dedi ki: Şam'a gittin mi?

[210] İstidlal için başka misaller: **Bakara, 282** hk.: Müslim, 1 Ha. No. 132; İbn Ebî Şeybe, *İman*, s. 18 vs; **Âl-i İmrân, 21** hk.: Taberî, 6/285-286. **Âl-i İmrân, 36** hk.: Buhârî, *Tefsir*, 5/166; Taberî, 6/337; *Fethu'r-Rabbânî*, 18/102.

– Hayır! Peygamber:

– Şam'da cavza (ceviz veya bir nevi üzüm) denilen bir ağaca benzer ki, bir gövde üzerinde yükselir, üst kısmı ise alabildiğine yayılır.

– Kökünün (kaidesinin) genişliği ne kadardır?

– Senin henüz büyümüş genç deven yola düşse, ihtiyarlığından boyun kemiği kırılıncaya kadar (dolansa yine de) onun gövdesini dönemezdi.

– Onda üzüm olur mu?

– Evet.

– Salkımının büyüklüğü ne kadardır?

– Yorulmak bilmez alaca karganın gidişiyle bir aylık mesafe kadardır.

– Tanesinin büyüklüğü ne kadardır?

– Baban, sürüsünden hiç büyükçe bir teke kesmiş midir?

– Evet.

– Peki, derisini yüzüp de anana vererek: "Al da bunu bize kova yapıver!" demiş midir?

– Evet. Sonra bedevî dedi ki:

– Şu hâlde o Cennet beni de ailemi de doyurur. Resûlullah:

– Evet, evet aşiretini de (doyurur)! dedi.[211]

– Bu muhavere, Kur'ân'ın وَفَاكِهَةٍ كَثِيرَةٍ لاَمَقْطُوعَةٍ وَلاَمَمْنُوعَةٍ "*Tükenmeyen, eksilmeyen, hiçbir surette esirgenmeyen birçok meyveler içindedirler*" (Vâkıa, 32-33) âyetlerinin, bir Arap bedevîsine Resûlullah (s.a.s.) tarafından, onun alışkın olduğu şeylerle izahını ortaya koymaktadır.

İkinci Misal:

...عَنِ اَبِي سَعِيدٍ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللّٰهِ ﷺ: يَقُولُ اللّٰهُ: يَا آدَمُ، فَيَقُولُ: لَبَّيْكَ وَسَعْدَيْكَ وَالْخَيْرُ فِي يَدَيْكَ قَالَ: يَقُولُ: ''اَخْرِجْ بَعْثَ النَّارِ'' قَالَ: وَمَا بَعْثُ النَّارِ قَالَ: مِنْ كُلِّ اَلْفٍ تِسْعَمِائَةٍ وَتِسْعَةً وَتِسْعِينَ فَذَاكَ حِينَ يَشِيبُ الصَّغِيرُ ﴿وَتَضَعُ كُلُّ ذَاتِ حَمْلٍ حَمْلَهَا وَتَرَى النَّاسَ سُكَارَى وَمَا هُمْ بِسُكَارَى وَلَكِنَّ عَذَابَ اللّٰهِ شَدِيدٌ﴾. فَاشْتَدَّ ذٰلِكَ عَلَيْهِمْ فَقَالُوا: يَا

211 Ahmed İbn Hanbel, *Müsned*, 4/183-84; İbn Kesîr, 6/522-23.

رَسُولَ اللهِ اَيُّنَا ذٰلِكَ الرَّجُلُ؟ قَالَ: اَبْشِرُوا فَاِنَّ مِنْ يَأْجُوجَ وَمَأْجُوجَ اَلْفٌ وَمِنْكُمْ رَجُلٌ...

Hz. Peygamber *"Ey İnsanlar! Rabbinize karşı gelmekten sakının. Gerçekten kıyamet saatinin depremi müthiş bir olaydır! Onu göreceğiniz gün... Çocuğunu emziren anne, dehşetten çocuğunu unutup terk eder. Hâmile olan her kadın çocuğunu düşürür. İnsanları sarhoş olmuş görürsün, halbuki gerçekte onlar sarhoş değildirler. Fakat Allah'ın azabı pek çetindir."* (Hac, 1-2) âyetindeki günün,[212] kıyamette bin kişiden dokuz yüz doksan dokuzunun Cehennem'e gönderileceği gün olduğunu bildirince, bu muhataplara çok ağır geldi.[213] Müteakiben "Ya Resûlellah, bu (binde bir) kişi hangimizdir?" diye sordular. (Tirmizî, Taberî vs.'nin İmran İbn Husayn'dan rivâyetlerinde:[214] "Oradakiler öylesine umutsuzluğa kapıldılar ki, gülümseme alâmeti olarak hiçbir diş görünmez oldu. Resûlullah ashabının, içine düştüğü hâli görünce:) "Size müjdeler olsun! Muhakkak sizden bir kişiye mukabil Ye'cûc ve Me'cûc'den bin kişi (Cehennem'e gönderilecektir) diye cevap verdi. Görülüyor ki Resûlullah (s.a.s.) terhîp gayesiyle anlattığı vaziyetin muhatapları üzerinde, onları ye'se düşürecek derecede, fazlasıyla tesir ettiğini müşahede edince, derhal ümitlendirme cihetini de göstermiştir. Kur'ân'da da tergîp ve ümitlendirmeye, terhîp ve endişelendirme mukarin olur.[215] Böylece İslâm'da matlup olan, kulun korku ile ümit arasında bulunması temin edilir.

Üçüncü Misal:

...عَنْ عَبْدِ اللهِ بْنِ عَمْرٍو، عَنِ النَّبِيِّ ﷺ : اَنَّ اَعْرَابِيًّا سَأَلَهُ عَنِ الصُّورِ، قَالَ: قَرْنٌ يُنْفَخُ فِيهِ.

Abdullah İbn Amr'dan: Resûlullah, Sûr'un ne olduğunu soran bir bedevîye "Sûr, içine üflenen bir boynuzdur." demiştir.[216] Fakat sayhasıyla bütün canlıları düşürüp öldürecek olan Sûr'un, sadece basit bir boynuz zannedilmesi düşüncesini izale etmek için bir başka zaman demişti ki:

212 Taberî (Halebî), 17/111.

213 Buhârî, *Rekâik*, 7/196; Müslim, 1, Ha. No. 379 vs.

214 Tirmizî, *Tefsir*; *Tefsiru'n-Nesâî*, v. 68a-b; İbn Kesîr, 4/611; Ahmed İbn Hanbel, *Fethu'r-Rabbânî*, 18/211-212.

215 *Muvâfakât*, 3/236.

216 Taberî (Halebî), 16/29; Ebû Dâvud, Ha. No. 4742 *Mehâsinu't-Te'vil*, 6/2368'de M.F. Abdulbâki: *Müsnedu Ahmed*, 2/192

"Bütün Mina ahalisi toplansa bu boynuzu kaldıramazlar."[217] Maksat Sûr'un azametini anlatmaktır, yoksa onun hakikatini ve mahiyetini bildirmek değildir. Böyle teşbihler olmasa, bir çok insan bir boynuzun, âyetlerde bildirilen[218] neticeyi temin edeceğini düşünmeye yol bulamaz. Bu kabîl mikyaslar, uhrevî mevzularda birer tefekkür mirsadı, bir nevi teleskop olmaktadır.

Dördüncü Misal:

﴿فِي أَيِّ صُورَةٍ مَا شَآءَ رَكَّبَكَ﴾ *"Seni dilediği herhangi bir sûretde terkîb edendir."* (İnfitar, 8) âyetinin tefsirinde Taberî şu haberi nakletmektedir:

Mûsa İbn Ali İbn Ebî Rebâh el-Lahmî'den rivâyete göre, Hz. Peygamber ona:

– "Ne evlâdın oldu?" diye sormuş, o da:

– "Ya Resûlellah! Ne evlâdım olabilir; ya oğlan ya kız." demişti. Resûlullah yine sordu:

– "Kime benziyor?" O cevaben:

– "Ya Resûlellah! kime benzeyebilir, ya babasına ya anasına" dedi. O vakit Peygamber şöyle buyurdu:

– "Öyle deme, nutfe rahimde istikrar edince Allah Teâlâ onunla Âdem arasındaki bütün nesepleri oraya getirir. Allah'ın Kitabı'nda şu âyeti okumadın mı?:

– *"Seni dilediği herhangi bir sûrette terkip edendir O."* Terkip etti: "sülûk ettirdi, o surete koydu" demektir."[219]

İbn Kesîr bu haberi Taberî'den nakl ve ayrıca İbn Ebî Hatim ile et-Taberânî'ye de nispet ettikten sonra, her üçünün de isnadında bulunan Mutahhar İbn el-Heysem'in "metrûku'l-hadis" sayılması sebebiyle, isnadının sabit olmadığını söyler ve devamla şöyle der: Fakat *Sahiheyn*'de Ebû Hureyre'den şu hadis rivâyet olunmuştur:

---

217 Taberî (Halebî), 16/29; *Mehâsinu't-Te'vîl*, 6/2367, not: 4'de M. F. Abdulbâki: Tirmizî, Zümer tefsirinde, Ahmed İbn Hanbel, 3/73.

218 Bkz. **Zümer 68**.

219 Taberî (Halebî), 30/87.

Ebû Hureyre, bir adamla Resûlullah (s.a.s.) arasında geçen şöyle bir muhavereyi nakleder; Adam (şüphe ve telâşla) sorar:

– Ya Resûlellah! Karım siyah bir oğlan doğurdu!

– "Senin develerin var mı?"

– Evet, var.

– "O develerin renkleri nasıldır?"

– Kırmızıdır.

– "Bunların içinde beyazı siyaha çalar boz deve var mıdır?"

– Evet, develerim içinde boz renkli deve vardır.

– "Peki, o boz renk develer nereden geldi?"

– Soyunun bir damarına çekmiş olması gerek.

– "İşte oğlun da, eski bir soy köküne çekmiş olabilir."[220]

Buradan anlaşıldığına göre; "bir nutfe Âdem'den beri atalarından intikal edegelen neseplerin hususiyetlerinin her birini ihtiva edebilir... Tabiî ve irsî demek olan bu atavizm hususunda dahi fail-i müessir, tabiat değil, Allah Teâlâ'nın meşietidir. Çünkü ana baba gibi yakın ataların hususiyetlerine ta Âdem'e kadar varan uzak atalardan birinin hususiyeti galebe ettirilmesi, o muhtelif tabiatlar ve suretler üzerinde Allah Teâlâ'nın meşiet ve iradesi hâkim olduğunu gösterir. Demek ki iyi veya kötü olarak tabiî ve irsî kıymetler yok değildir. Onlar da mülâhaza olunmalıdır. Lâkin hüküm onlarda değil mücerret Allah Teâlâ'nın meşietinde olduğu bilinmeli ve ona yükselmeğe çalışmalıdır."[221]

Resûlullah (s.a.s.) âyetin ihtiva ettiği bu sırrı, onun kapsadığı bu hâdiseye de tatbik etmiş, bunu muhatabının seviyesine göre ve melûfu olan vaziyetlere nazar-ı dikkatini çekerek açıklamıştır.

---

220 İbn Kesîr, 7/233; Müslim, *Liân*, Ha. No. 19; Sofuoğlu, *Sahîh-i Müslim ve Tercemesi*, 4/474.

221 Muhammed Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'ân Dili*, 7/5640.

NETİCE

Beşeriyet için hidayet kaynağı olan İlâhî Kitabı, insanlara elleriyle tutacakları kâğıtlar hâlinde gökten indirmeyip, vahiy yolu ile göndermeyi dileyen hikmet, vahye mazhar olan zâta, onu sadece tebliğ değil, aynı zamanda tebyîn etme vazifesini de vermiştir. Açıklama ihtiyacı, en azından eğitim ve öğretim hayatının, kitaplar kadar, öğreticilere de olan ihtiyacı derecesindedir. Öğretmensiz eğitim ve öğretim düşünülemez.

Her bakımdan seviyeleri ne olursa olsun, Kur'ân'ın ilk muhataplarının ileri gelenleri bile, Kur'ân'la amel etmek ve onu iyice anlamak hususunda Hz. Peygamber'in (s.a.s.) tefsirlerine ihtiyaç duyuyorlardı. Hz. Peygamber (s.a.s.) çeşitli seviye farklılıkları gösteren muhataplarına Kur'ân'ı açıklama durumunda idi. Açıklaması bizzat veya bilvasıta olurdu. Onun öğretmesi programlı bir takrir tarzında değildi. Açıklanmaya kat'î olarak muhtaç olan, bilhassa amelî ahkâma dair âyetleri, sözleri ve fiilleriyle kendiliğinden beyan ettiği gibi; sorulma, Müslümanların anlayış ve davranışlarını değerlendirme, herhangi bir vesile ile âyeti okuma vb. neticesinde de açıklardı.

Sual, onun tefsirinin mühim kaynaklarından biridir. İyi niyetli olmayan ve neticesinde kayda değer bir fayda bulunmayan yersiz suallerden memnun kalmasa da, yöneltilen sualleri ekseriya cevaplandırdığını görüyoruz. Binâenaleyh sormayı nehyeden bazı nasların zahirine bakarak, bunların mutlak bir nehiy ifade ettiği sanılmamalıdır. Peygamberimiz irtihal edinceye kadar sahabenin kendisine sadece on iki veya on üç meseleyi sormuş oldukları hakkında İbn Abbas'a nispet edilen hükmün te'vile muhtaç

olduğu kanaatindeyiz. Zira suallerin bu miktardan çok fazla olduğunu ve cevapsız kalmadığını tespit etmiş bulunuyoruz.

Hz. Peygamber'in (s.a.s.) açıklaması umumu tahsis, mücmeli beyan, müphemi tayin, müşkili tavzih etmek, kelimelerin lûgavî delâletlerinin genişliğini göstermek suretiyle İslâmî mânâlarını bildirmek, maksudun tayini için bazı lûgavî izahlarda bulunmak, âyet metnine kısa açıklayıcı ilâveler yapmak suretlerinde olurdu. İnsanları irşat, terğîp ve terhîp gayesiyle ahlâkî, gaybî ve uhrevî hayata ait bir çok âyetleri de tefsir etmiştir. Temsil yolunu kullanarak ve Kur'ân'da mücmel bırakılmış kıssalar hakkında tafsilât vererek açıkladığına da çokça rastlanır. Resûlullah'ın (s.a.s.) tefsirlerinin hiç denecek kadar az değil, azımsanmayacak kadar çok olduğunu görmüş bulunuyoruz. Bununla beraber Kur'ân'ın hemen hemen tamamını tefsir ettiği iddiasını kabule yanaşmıyoruz.

Her nevi tezahüründe Resûlullah'ın (s.a.s.) tefsirinin gayesi, sadece âyetlerin maksadının anlaşılmasıdır. Nitekim sahabenin de Kur'ân'ı okumak ve anlatmaktan gayesi, onun tatbik edilmesidir. Amelî bir hüküm ifade etmeyen hususlarda onlar tekellüf gösterip lüzumsuz derinleşmekten uzak duruyor, umumiyetle siyaktan anladıkları icmali mânâ ile yetiniyorlardı. Bundan dolayı, daha sonraki şartların ortaya çıkardığı, Kur'ân'la ilgili kesif ilmî faaliyetin benzerini, yahut Kur'ân-ı Kerîm'i; usul-i fıkıh, kelâm, usul-i tefsir, hadis, tasavvuf, belagat, sarf, nahiv ilimlerinin ıstılahları ile açıklamayı, Hz. Peygamber'in (s.a.s.), hatta sahabenin tefsirinde aramak boşunadır. Ve unutulmamalıdır ki, o zamana ait tefsir hususiyetlerini, bazen sonraki ıstılahlarla ifade etmemiz, bizim anlayışımıza göre açıklamak içindir.

Hz. Peygamber'in (s.a.s.) beyanlarının kaynağı, nazarî olarak bazı farklı görüşlerle izah edilmiş ise de, netice itibariyle Ehl-i Sünnet tarafından kendisine nisbeti sahih olan beyanların mutlaka nazar-ı itibara alınması gereken bağlayıcı vasfı haiz olduğu kabul edilmiştir. Kur'ân'ı tefsir eden her şahsın bunları bilmesi şart koşulmuştur. Çünkü Hz. Peygamber'in (s.a.s.) hadislerine müracaat edilmeden, Kur'ân'ı, Allah'ın maksadına uygun bir tarzda anlamanın imkânsız olduğu, şüpheye yer kalmayacak şekilde sabittir. Fakat yine sabittir ki bütün varlığı kuşatan muhit bir ilimden gelen

Allah kelâmı, kıyamete kadar gelecek bütün insanlığın irşadına ve mânevî ihtiyacına, fazlasıyla kâfi gelecek mûcizevî bir zenginliğe ve muhteva zenginliğine sahiptir.

Allah'ın tekvin sıfatından gelen kâinatın, devamlı yenilenme içindeki akışını, birtakım değişmez esaslar ayakta tuttuğu gibi; O'nun kelâm sıfatından gelen Tenzilinin, sadece esas maksatları Hz. Peygamber tarafından kat'î olarak açıklanmış; zamana, istidada, himmet ve teveccühe onda yeni yeni vecihler bulma hakkı tanınmıştır. Bu, Peygamberimiz (s.a.s.) tarafından da ifade olunmuştur: "Âlimler ondan doymaz, çok tekrarlanmakla eskimez, bedî' mânaları tükenmez."

Dördüncü Bölüm

SÛRE SIRASINA GÖRE PEYGAMBERİMİZ'DEN TEFSİR RİVAYETLERİ

FATİHA SÛRESİ

﴿بِسْمِ اللهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيمِ • اَلْحَمْدُ لِلّٰهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ • اَلرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ
• مَالِكِ يَوْمِ الدِّينِ • إِيَّاكَ نَعْبُدُ وَإِيَّاكَ نَسْتَعِينُ • اِهْدِنَا الصِّرَاطَ الْمُسْتَقِيمَ
• صِرَاطَ الَّذِينَ أَنْعَمْتَ عَلَيْهِمْ غَيْرِ الْمَغْضُوبِ عَلَيْهِمْ وَلاَ الضَّالِّينَ﴾
(الفاتحة: ٧-١)

"Rahman ve Rahîm olan Allah'ın adıyla. Bütün hamdler, övgüler âlemlerin Rabbi Allah'adır. O Rahman'dır, Rahîm'dir. Din gününün tek Hâkim'idir. (Haydi öyleyse deyiniz:) "Yalnız Sana ibadet eder, yalnız Senden medet umarız. Bizi doğru yola, Sana doğru varan yola ilet. Nimet ve lütfuna mazhar ettiklerinin yoluna ilet; gazaba uğrayanların ve sapkınlarınkine değil!" (Fatiha, 1-7)

عن أبي هريرة عن النبي ﷺ قال من صلى صلاة لم يقرأ فيها بأم القرآن فهي خداج ثلاثا غير تمام فقيل لأبي هريرة إنا نكون وراء الإمام فقال اقرأ بها في نفسك فإني سمعت رسول الله ﷺ يقول قال الله تعالى قسمت الصلاة بيني وبين عبدي نصفين ولعبدي ما سأل فإذا قال العبد ﴿اَلْحَمْدُ لِلّٰهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ﴾ قال الله تعالى حمدني عبدي وإذا قال ﴿ اَلرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ ﴾ قال الله تعالى أثنى علي عبدي وإذا قال : ﴿مَالِكِ يَوْمِ الدِّينِ﴾ قال مجدني عبدي وقال مرة فوض إلي عبدي فإذا قال ﴿إِيَّاكَ نَعْبُدُ وَإِيَّاكَ نَسْتَعِينُ﴾ قال هذا بيني وبين عبدي ولعبدي ما سأل فإذا قال ﴿ اِهْدِنَا الصِّرَاطَ الْمُسْتَقِيمَ صِرَاطَ الَّذِينَ أَنْعَمْتَ عَلَيْهِمْ غَيْرِ الْمَغْضُوبِ عَلَيْهِمْ وَلاَ الضَّالِّينَ ﴾ قال هذا لعبدي ولعبدي ما سأل''.

Ebû Hureyre (r.a.): Resûlullah'ın (s.a.s.) şöyle dediğini işittim: "Allah (c.c.) Hazretleri buyurdu ki: "Namazı (yani Fatiha sûresini) kendim ile kulum arasında şöylece bölüştürdüm, kuluma da istediği verilecektir. Kul: ﴿اَلْحَمْدُ لِلّٰهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ﴾ deyince Allah: "Kulum Bana hamdetti." buyurur. Kul: ﴿اَلرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ﴾ deyince Allah Teâlâ: "Kulum Beni senâ etti." buyurur. Kul: ﴿مَالِكِ يَوْمِ الدِّينِ﴾ deyince Allah: "Kulum Beni tâzim etti." buyurur (Bir defasında da: "Kulum işini Bana havale etti." buyurur). O ﴿إِيَّاكَ نَعْبُدُ وَإِيَّاكَ نَسْتَعِينُ﴾ deyince Allah: "İşte bu, Benimle kulum arasında müşterektir ve kuluma da istediği verilecektir." buyurur. Kul: ﴿اِهْدِنَا الصِّرَاطَ الْمُسْتَقِيمَ صِرَاطَ الَّذِينَ أَنْعَمْتَ عَلَيْهِمْ (...) وَلاَ الضَّالِّينَ﴾ deyince Allah: "Bu ise kuluma aittir ve kuluma da istediği verilecektir." buyurur.[1]

عن أبي سعيد المعلّى قال: كنت أصلي في المسجد (...) ثم قال لي (أي رسول الله) ''لأعلمنّك سورة هي أعظم السور في القرآن قبل أن تخرج من المسجد'' ثم أخذ بيدي فلما أراد أن يخرج قلت له: ألم تقل: ''لأعلمنك سورة هي أعظم سورة في القرآن؟'' قال: ''﴿اَلْحَمْدُ لِلّٰهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ﴾ هي السبع المثاني، والقرآن العظيم الذي أوتيته''.

Ebû Said el-Muallâ anlatıyor: "Mescidde namaz kılıyordum. (...) Sonra Resûlullah (s.a.s.) bana dedi ki: "Sen daha mescidden çıkmadan önce sana öyle bir sûre öğreteceğim ki o, Kur'ân'ın en büyük, en faziletli sûresidir." Sonra elimden tuttu. Çıkmaya teşebbüs edince ona hitaben dedim ki: "Sana öyle bir sûre öğreteceğim ki o, Kur'ân'ın en büyük, en faziletli sûresidir." dememiş miydin?" Buyurdu ki: ﴿اَلْحَمْدُ لِلّٰهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ﴾ sûresi Seb'u'l-Mesânî'dir ve bana verilmiş olan Kur'ân-ı Azîm'dir."[2]

عن عدي بن حاتم قال: سألت النبي عن قول الله جل وعز ﴿غَيْرِ الْمَغْضُوبِ عَلَيْهِمْ﴾ قال: هم اليهود.

Adiy İbn Hâtim (r.a.) şöyle demiştir: ﴿غَيْرِ الْمَغْضُوبِ عَلَيْهِمْ﴾ hakkında Resûlullah'a (s.a.s.) sordum. "Onlar Yahudiler'dir." diye cevap verdi.

---

1 Müslim, *Salât*, 38; *Muvatta*, *Nida*, 39; Ebû Dâvud, *Salât*, 132; Tirmizî, *Tefsir*, Fatiha sûresi bölümünde; Nesâî, *İftitah*, 23; İbn Mâce, *Edeb*, 52.

2 Buhârî, *Tefsir*, Fatiha sûresi, 5/146.

عن عدي بن حاتم قال: سألت النبي عن قول الله ﴿وَلاَ الضَّالِّينَ﴾ قال: النصارى هم الضالون.

Adiy İbn Hâtim (r.a.) şöyle demiştir: ﴿وَلاَ الضَّالِّينَ﴾ hakkında Resûlullah'a sordum.. "Onlar, sapanlar ise Hıristiyanlar'dır." dedi.[3]

Peygamberimiz'e ait olan bu tefsir, sahih isnadla nakledildiğinden hemen hemen bütün müfessirler tarafından kabul edilmiştir. Hâlbuki "gazaba uğrayanlar" ve "sapanlar" mefhumları umumidir. Allah'ın gazabına müstehak olan ve hak yoldan sapan her çeşit fırka ve insan grubu bu umumiyet içine dahil olur. Öyleyse Hz. Peygamber'in (s.a.s.) bu mefhumları mezkûr iki din mensuplarına tahsis etmesini nasıl anlamak gerekir?

El-İsfehanî der ki: "Gazaba uğrayanlardan murad, İslâm caddesinden sapan her fırka ve mezheptir. Bazı müfessirlerin onlardan birer fırkayı tayin etmeleri, umumiyeti, en meşhur ve en vazıh ferdi ile temsil etme babındandır. İbn Ebî Hâtim'in "Müfessirler arasında *'el-mağdûbi aleyhim'*in Yahudiler, *'ed-dâllîn'*in ise Hıristiyanlar olduğunda ihtilâf edildiğini bilmiyorum." sözünden de murad budur."[4]

Muhterem İsmail Cerrahoğlu da bu mevzuda şöyle bir tevcihte bulunmaktadır: "Buna göre Yahudilerin ve Hıristiyanların, Fatiha'daki *'mağdûbi aleyhim' ve 'dallin'*den birer misal oldukları anlaşılmaktadır. Yahudiler ve Hıristiyanlar Ehl-i Kitab olduklarından, müşrik ve sair din mensuplarından daha ehvendirler. Diğerlerine nazaran –İslâm'a zıt olsalar da- daha yakındırlar. Burada âyetin iki nev'e tahsis edilmesindeki hikmet kendini açıkça göstermektedir. Artık İslâm'ın zıdd-ı karibi olandan kaçınılması emredilirse, zıdd-ı baidi olandan kaçınılması evleviyetle sabit olacaktır. O hâlde Hz. Peygamber, sapıklık grubundan olan herkese ıtlak edilebilecek *'mağdûbi aleyhim ve dâllîn'* mefhumlarını bazı muayyen gruba tahsis edebiliyordu."[5]

---

3 Taberî, 1/185, ha. no. 195, 209; Tirmizî, *Tefsir*; *Tâc*, 4/37 (Ahmed İbn Hanbel, Tirmizî ve İbn Hibban'dan).

4 Kâsımî, *Mehâsinu't-Te'vil*, 1/24.

5 *Kur'ân Tefsirinin Doğuşu*, s. 26.

عن أبي هريرة رضي الله عنه أن رسول الله قال: "إذا قال الإمام ﴿غَيْرِ الْمَغْضُوبِ عَلَيْهِمْ وَلاَ الضَّالِّينَ﴾ فقولوا: آمين، فمن وافق قوله قول الملائكة غفر له ما تقدم من ذنبه».

Ebû Hureyre (r.a.) Hz. Peygamber'in (s.a.s.) şöyle dediğini nakletmiştir: "Namazda imam *'gayri'l-mağdûbi aleyhim ve le'd-dâllîn'* deyince siz de *'âmîn'* deyiniz. Her kimin *âmîn* deyişi meleklerin *âmîn* deyişine tevafuk ederse geçmiş bütün günahları affedilir."[6]

6 Müslim, 4/18, ha. no.74-76.

BAKARA SÛRESİ

﴿الَّذِي جَعَلَ لَكُمُ الْأَرْضَ فِرَاشًا وَالسَّمَاءَ بِنَاءً وَأَنْزَلَ مِنَ السَّمَاءِ مَاءً فَأَخْرَجَ بِهِ مِنَ الثَّمَرَاتِ رِزْقًا لَكُمْ فَلَا تَجْعَلُوا لِلّٰهِ أَنْدَادًا وَأَنْتُمْ تَعْلَمُونَ﴾

(البقرة: ٢٢)

"O Rabbiniz ki yeryüzünü size bir döşek, göğü de bir kubbe yaptı. Gökten yağmur indirip onunla size rızık olarak çeşitli mahsuller çıkardı. Öyleyse siz gerçeği bilip dururken sakın Rabbinize eş koşmayın!" (Bakara, 22)

عن عبد الله قال سألت النبي أي الذنب أعظم عند الله؟ قال: أن تجعل لله ندًا وهو خلقك.

Abdullah İbn Mes'ûd (r.a.) diyor ki: "Resûlullah'a (s.a.s.): "Allah katında hangi günah en büyük günahtır?" diye sordum. Cevaben buyurdu ki: "Seni Allah yarattığı hâlde senin O'na nid (denk, benzer) uydurmandır."[7]

عن ابن عباس قال قال رجل للنبي ﷺ ما شاء الله وشئت فقال أجعلتني لله ندا قل ما شاء الله وحده؟!

İbn Abbas (r.anhüma) şöyle demiştir: Bir gün adamın biri Resûlullah'a (s.a.s.): "Allah'ın ve senin istediğiniz olur." demişti. Hz. Peygamber, ona: "Ne o! Yoksa sen, beni Allah'a nid mi yapıyorsun!" diye uyardı. Devamında da adama şöyle demesini buyurdu: "Bir tek olan Allah'ın dilediği olur."[8]

***

7 Buhârî, *Tefsir*, Bakara, 5/148.

8 Ahmed İbn Hanbel, *Müsned*, ha. no. 1839, 1964, 2561, 3247; Buhârî, *Edebu'l-Müfred*, s. 116. İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, 11, 470'de ayrıca Nesâî ile İbn Mâce'ye nisbet eder. İbn Kesîr, 1/58-59.

﴿فَإِنْ لَمْ تَفْعَلُوا وَلَنْ تَفْعَلُوا فَاتَّقُوا النَّارَ الَّتِي وَقُودُهَا النَّاسُ وَالْحِجَارَةُ أُعِدَّتْ لِلْكَافِرِينَ﴾ (البقرة: ٢٤)

"Bunu yapamazsanız -ki hiç bir zaman yapamayacaksınız- çırası, insanlarla taşlar olan o ateşten sakının!" (Bakara, 24)

عن عبد الله بن مسعود في قوله ﴿وَقُودُهَا النَّاسُ وَالْحِجَارَةُ﴾ قال: هي حجارة من كبريت، خلقها الله يوم خلق السموات والأرض في السماء الدنيا، يعدها للكافرين.

Abdullah İbn Mes'ûd (r.a.) bu âyette geçen "hicare (taş)" hakkında: "O kibrit taşıdır ki Allah onu gökleri ve yeri yarattığı sırada dünya semasında yaratmıştır. Allah onu kâfirler için hazırlamıştır."[9]

***

﴿وَبَشِّرِ الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ أَنَّ لَهُمْ جَنَّاتٍ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ كُلَّمَا رُزِقُوا مِنْهَا مِنْ ثَمَرَةٍ رِزْقًا قَالُوا هَذَا الَّذِي رُزِقْنَا مِنْ قَبْلُ وَأُتُوا بِهِ مُتَشَابِهًا وَلَهُمْ فِيهَا أَزْوَاجٌ مُطَهَّرَةٌ وَهُمْ فِيهَا خَالِدُونَ﴾

(البقرة: ٢٥)

"İman edip makbul ve güzel işler yapanları müjdele! Onlara içinden ırmaklar akan cennetler vardır. Öyle cennetler ki ne zaman, meyvelerinden bir şey kendilerine ikram edilirse: "Bu daha önce de dünyada yediğimiz şey!" derler. Oysa bu, onların aynısı olmayıp benzeri olarak kendilerine sunulacaktır. Orada onların tertemiz eşleri de olacak ve onlar orada ebedi kalacaklardır." (Bakara, 25)

عن ابن مسعود قال: قال رسول الله "لو قيل لأهل النار إنكم ماكثون في النار عدد كل حصاة في الدنيا لفرحوا بها، ولو قيل لأهل الجنة إنكم ماكثون عدد كل حصاة لحزنوا، ولكن جعل لهم الأبد.

9 Taberî, 1/381, ha. no. 503; A. Şakir tahriçte: Hâkim, *Müstedrek*, 2/261'de rivâyet edip Buhârî ile Müslim'in şartlarını haiz olduğunu söyler. Zehebî de buna muvafakat eder. Süyûtî, *Dürru'l-Mensur*, 1/26'da ayrıca Taberanî, Abdürrezzak ve Beyhakî'ye izafe eder.

Abdullah İbn Mes'ûd (r.a.) şöyle demiştir: "Hz. Peygamber (s.a.s.) buyurdu ki: "Şayet cehennemliklere "Siz Cehennem'de, dünyadaki çakıl taşları sayısınca yıl kalacaksınız." denilseydi sevinirlerdi. Şayet cennetliklere: "Siz Cennet'te dünyadaki çakıl taşları sayısınca yıl kalacaksınız." denilseydi üzülürlerdi. Gerçek durum böyle değildir, onlar ebedi olarak kalacaklardır."[10]

***

﴿وَإِذْ قَالَ رَبُّكَ لِلْمَلاَئِكَةِ إِنِّي جَاعِلٌ فِي ٱلأَرْضِ خَلِيفَةً قَالُوا أَتَجْعَلُ فِيهَا مَنْ يُفْسِدُ فِيهَا وَيَسْفِكُ الدِّمَاءَ وَنَحْنُ نُسَبِّحُ بِحَمْدِكَ وَنُقَدِّسُ لَكَ قَالَ إِنِّي أَعْلَمُ مَا لاَ تَعْلَمُونَ﴾ (البقرة: ٣٠)

"Rabbin meleklere: "Ben yeryüzünde bir halife yaratacağım." dediği vakit onlar: "A! Oradaki nizamı bozacak ve yeryüzünü kana bulayacak bir mahlûk mu yaratacaksın? Oysa biz Sana devamlı hamd, ibadet ve tenzih etmekteyiz." dediler. Allah: "Ben sizin bilmediğiniz pek çok şey bilirim." buyurdu." (Bakara, 30)

عن سعيد بن جبير، قال: كان النبي يصلى، .. فقال عمر: يا نبي الله، وما صلاتهم؟ فلم يردّ عليه شيئا، فأتاه جبريل فقال: يا نبي الله سألك عمر عن صلاة أهل السماء؟ قال: نعم، فقال: اقرأ على عمر السلام، وأخبره أن أهل السماء الدنيا سجود إلى يوم القيامة يقولون: سبحان ذي الملك والملكوت" وأهل السماء الثانية ركوع إلى يوم القيامة يقولون: سبحان ذي العزة والجبروت" وأهل السماء الثالثة قيام إلى يوم القيامة يقولون: "سبحان الحي الذي لا يموت".

Ömer (r.a.) Hz. Peygamber'e (s.a.s.) melâikenin zikir ve dualarını sordu. Resûlullah cevap vermedi. Cibril (a.s.) gelip dedi ki: "Ya Nebiyyellah! Ömer gök halkının namazını sordu, (sen bir şey söylemedin)? Resûlullah: "Evet!" dedi. Bunun üzerine Cibril: "Ömer'e selâm söyle ve ona bildir ki: "Yere en yakın sema ahalisi daima secde hâlindedirler ve kıyamete kadar "Mülk ve melekût Sahibi mutlak Hükümdar Allah'ı tenzih ederiz." zikrine devam ederler. İkinci sema halkı devamlı rükûda olarak kıyamete kadar:

10 Süyûtî, *Dürru'l-Mensur*, 1/41'de Taberanî, İbn Merdeveyh ve Ebû Nuaym'dan nakleder.

"İzzet ve ceberût Sahibi Allah'ı her türlü eksiklikten tenzih ederiz." derler. Üçüncü gök halkı ise devamlı kıyamda olup kıyamete kadar: "Ölümsüz hayatın Sahibi, mutlak diri olan Allah'ı tenzih ederiz." derler.[11]

عن موسى بن طلحة بن عبيد الله عن أبيه عن جده طلحة بن عبيد الله قال: سألت رسول الله عن تفسير سبحان الله قال: ''هو تنزيه الله من كل سوء.

Talha İbn Ubeydullah (r.a.) diyor ki: "Resûlullah'a (s.a.s.) "Sübhanellah" tabirinin mânâsını sordum. O da: "Allah'ı her türlü eksik ve kusurdan tenzih etmektir." dedi.[12]

عن الضحاك عن ابن عباس قال: أول من سكن الأرض الجن فأفسدوا فيها وسفكوا فيها الدماء وقتل بعضهم بعضا، فبعث الله إليهم إبليس في جند من الملائكة فقتلهم إبليس ومن معه حتى ألحقهم بجزائر البحور وأطراف الجبال، ثم خلق الله آدم فأسكنه إياها، فلذلك قال: إني جاعل في الأرض خليفة.

Abdullah İbn Abbas'tan (r.anhüma): "Yeryüzünde ilk sakin olanlar cinler idi. Orada bozgunculuk yapıp kan dökerek birbirlerini öldürünce Allah onlara İblisi, bir melâike ordusu beraberinde olarak gönderdi. İblis ve maiyyeti onları öldürdüler veya denizdeki adalara ve dağ başlarına sürdüler. Sonra Allah, Âdem'i yaratıp arzda yerleştirdi. Bundan ötürüdür ki şöyle buyurmuştur: "Ben yeryüzünde (önceki cinlere) halife olacak bir mahlûk yaratacağım."[13]

عن أبي ذر رضي الله عنه أن رسول الله ﷺ عاده أو أن أبا ذر عاد رسول الله ﷺ فقال بأبي أنت ثم يا رسول الله أي الكلام أحب إلى الله عز وجل قال ما أصطفى الله لملائكته سبحان ربي وبحمده سبحان ربي وبحمده.

Ebû Zer (r.a.), Hz. Peygamber (s.a.s.) onu ziyaret ettiğinde veya Ebû Zer Hz. Peygamber'i ziyaret ettiğinde ona: "Ya Resûlallah! Allah Teâlâ en

---

11 Taberî, 1/472-473. Ahmed M. Şakir: "Hadis merfu durumda olmakla beraber, râvi Said İbn Cübeyr'in tâbiinden olması sebebiyle mürseldir. Ama hadisin isnadı ceyyiddir." der.

12 Süyûtî, *Dürru'l-Mensur*, 1/110'da Taberî, Deylemî ve Hatib Bağdadî'den.

13 Taberî, 1/455, ha. no. 601. Hâkim, *Müstedrek*, 2/261'de bu mânâda bir haber nakleder. Ahmed M. Şakir Taberî'nin isnadının zayıf olduğunu söyler.

çok hangi sözü sever?" diye sordu. O da şöyle cevap verdi: "Allah melâikeye mahsus kıldığı şu sözü sever: "Rabbimi tenzih ederim, hamd O'na mahsustur. Rabbimi tenzih ederim, hamd O'na mahsustur."[14]

عن ابن ثابت أن النبي قال:"دحيت الأرض من مكة، وكانت الملائكة تطوف بالبيت فهي أول من طاف به، وهي الأرض التي قال الله ﴿إِنِّي جَاعِلٌ فِي ٱلْأَرْضِ خَلِيفَةً﴾ وكان النبي إذا هلك قومه ونجا هو والصالحون أتاها هو ومن معه فعبدوا الله بها حتى يموتوا فإن قبر نوح وهود وصالح وشعيب بين زمزم والركن والمقام.

İbn Sabit Hz. Peygamber'in (s.a.s.) şöyle dediğini nakletmiştir: "Arz, Mekke'den başlanarak döşendi (yayıldı). O zaman melekler Beytullah'ı tavaf ederlerdi. Yani onu ilk tavaf edenler meleklerdir. (İşte Allah Teâlâ'nın *"Ben yeryüzünde bir halife yaratacağım."* buyurduğu âyetteki arz da burasıdır.) Herhangi bir nebinin kavmi helâk olup da kendisi ile beraberindeki mü'minler kurtulunca Beytullah'a gelirlerdi. Orada vefatlarına kadar Allah'a ibadet ederlerdi. Nitekim Nuh, Hûd, Salih ve Şuayb'ın (aleyhimüsselâm) kabirleri Zemzem kuyusu, Rükn (Hacer-i Esved) ve Makam-ı İbrâhim arasındadır."[15] der.

***

﴿فَأَزَلَّهُمَا الشَّيْطَانُ عَنْهَا فَأَخْرَجَهُمَا مِمَّا كَانَا فِيهِ وَقُلْنَا اهْبِطُوا بَعْضُكُمْ لِبَعْضٍ عَدُوٌّ وَلَكُمْ فِي ٱلْأَرْضِ مُسْتَقَرٌّ وَمَتَاعٌ إِلَى حِينٍ﴾ (البقرة: ٣٦)

"Derken Şeytan onların ayaklarını kaydırarak içinde bulundukları nimet yurdundan çıkardı. Biz de: "Haydi, dedik, birbirinize düşman olarak yeryüzüne inin. Siz orada belirli bir süre ikamet edip yararlanacaksınız." (Bakara, 36)

---

14 Taberî, 1/473-474. Süyûtî, *Dürru'l-Mensur*, 5/148'de Müslim, Tirmizî, Nesâî, Ahmed İbn Hanbel ve başkalarından nakleder.

15 Taberî, 1/448. Ahmed Muhammed Şakir tahriçte: İbn Kesîr de İbn Ebî Hâtim'den bu mânâda bir rivâyet nakleder. İbn Kesîr: "Bu hadis mürseldir, senedinde zaaf vardır. Arz'dan maksadın Mekke olduğuna dair (tercümemizde parantez içine alınan) kısım müdreçtir. Vallahu a'lem." der. Zira zâhir olan mânâ, arzın Mekke'ye mahsus olmayıp daha genel olmasıdır. Râvi Abdurrahman İbn Sabit tâbiînden ve sika olmakla beraber Hz. Peygamber'i (s.a.s.) bizzat görmemiştir."

عن أبي هريرة عن رسول الله أنه قال: ما سالمناهن منذ حاربناهن، فمن ترك شيئا منهن خيفة فليس منا.

Ebû Hureyre (r.a.) Hz. Peygamber'den (s.a.s.) şu hadisi nakletmiştir: "O yılan hakkında dedi ki: "Biz insanlar, onlarla dövüşeli beri bir türlü sulh olmuş değiliz. Her kim onlardan çekindiğinden ötürü onları terk ederse bizden değildir."[16]

***

﴿وَآمِنُوا بِمَا أَنْزَلْتُ مُصَدِّقًا لِمَا مَعَكُمْ وَلاَ تَكُونُوا أَوَّلَ كَافِرٍ بِهِ وَلاَ تَشْتَرُوا بِآيَاتِي ثَمَنًا قَلِيلاً وَإِيَّايَ فَاتَّقُونِ﴾ (البقرة: ٤١)

"Sizin yanınızda bulunan Tevrat'ı tasdik etmek üzere indirdiğim Kur'ân'a iman edin, onu inkâr edenlerin başını siz çekmeyin. Âyetlerimi az bir fiyatla (yani dünya metaı karşılığında) satmayın. Asıl Bana karşı gelmekten sakının!" (Bakara, 41)

عن أبي هريرة قال: قال رسول الله: "من تعلم علما مما يبتغى به وجه الله لا يتعلمه إلا ليصيب به عرضًا من الدنيا لم يرح رائحة الجنة يوم القيامة".

Ebû Hureyre'den (r.a.): "Resûlullah (s.a.s.) şöyle buyurdu: "Esas itibariyle sırf Allah rızası için öğrenilmesi gerekli bir ilmi, sadece dünyevî menfaat temin etmek gayesiyle öğrenen kişi, âhirette Cennet kokusunu koklayamaz."[17]

***

﴿أَتَأْمُرُونَ النَّاسَ بِالْبِرِّ وَتَنْسَوْنَ أَنْفُسَكُمْ وَأَنْتُمْ تَتْلُونَ الْكِتَابَ أَفَلاَ تَعْقِلُونَ﴾ (البقرة: ٤٤)

"Halka birr'i (iyiliği) emredip kendinizi unutuyor musunuz yoksa? Hâl-

16 Taberî, 1/527. A. Şakir tahriçte: Hadisin senedi ceyyiddir. Bu hadis başka sahih isnadlarla da rivâyet edilmiştir. Ahmed İbn Hanbel, *Müsned*, 2/432 ve 520; Ebû Dâvud, ha. no. 5248.

17 İbn Kesîr, 1/145'te Ebû Dâvud'dan. Bazı durumlarda ilim öğretmek için ücret almanın cumhur nezdinde caiz olduğu hususunda aynı esere başvurulabilir. (1/146)

buki siz Tevrat'ı okuyup duruyorsunuz. Artık aklınızı başınıza almayacak mısınız?" (Bakara, 44)

***

عن النواس بن سمعان الأنصاري قال: سألت النبي عن البر والإثم فقال: ''البر حسن الخلق، والإثم ما حاك في صدرك وكرهت أن يطلع عليه الناس''.

Nevvas İbn Sem'an el-Ensarî (r.a.) diyor ki: "Hz. Peygamber'e (s.a.s.) *birr ve ism* nedir?" diye sordum. Cevaben: "Birr, güzel ahlâktır. İsm ise senin içini bulandıran, vicdanını rahatsız eden ve başkalarının haberdar olmalarını istemediğin şeydir." dedi.[18]

عن جندب بن عبد الله رضي الله عنه قال: قال رسول الله: ''مثل العالم الذي يعلم الناس الخير ولا يعمل به كمثل السراج يضيء للناس ويحرق نفسه''.

Cündüb İbn Abdullah (r.a.) Resûlullah'tan (s.a.s.) şu hadisi nakleder: "Halka iyi ve doğru şeyleri öğretip de kendisi onları yapmayan âlim, halkı aydınlatıp da kendisini yakan muma benzer."[19]

... سمعته (يعني رسول الله) يقول: ''يجاء بالرجل يوم القيامة فيلقى بالنار فتندلق به أقتابه فيدور بها في النار كما يدور الحمار برحاه فيطوف به أهل النار فيقولون يافلان ما اصابك ألم تكن تأمرنا بالمعروف وتنهانا عن المنكر فيقول كنت آمركم بالمعروف ولا آتيه وأنهاكم عن المنكر وآتيه''.

Üsame (r.a.) Hz Peygamber'in (s.a.s.) şöyle dediğini nakleder: "Kıyamet günü birisi getirilip ateşe atılır da, dehşetinden içinde barsak, mide ne varsa dışına çıkar. Bu hâlde orada değirmen taşını çeviren merkep gibi dolanır durur. Derken cehennemlikler etrafına toplanır ve ismini söyleyerek şöyle söylerler: "Ey falan arkadaş, nedir bu başına gelen, sen değil miydin bize iyi şeyleri tavsiye edip kötülüklerden sakındıran?" O da şöyle cevap verir:

18 Müslim, 5/45.
19 İbn Kesîr, 1/149'da Taberanî, *Mu'cemu'l-Kebir*'den.

"Evet, size iyi şeyleri tavsiye ederdim, fakat ben yapmazdım. Kötü şeylerden sizi sakındırır fakat ben onları yapardım."[20]

***

﴿وَاسْتَعِينُوا بِالصَّبْرِ وَالصَّلَوةِ وَإِنَّهَا لَكَبِيرَةٌ إِلاَّ عَلَى الْخَاشِعِينَ﴾ (البقرة: ٤٥)

"Sabır göstererek, namazı vesile ederek Allah'tan yardım dileyin. Gerçi bu zor bir iştir, fakat içi saygı ile ürperenlere değil." (Bakara, 45)

قال حذيفة: «كان رسول الله إذا حزبه أمر صلّى».

Huzeyfe (r.a.) der ki: Hz. Peygamber'i (s.a.s.) herhangi bir iş sıkıştırdığında o hemen namaz kılmaya girişirdi."[21]

***

﴿وَاتَّقُوا يَوْمًا لاَ تَجْزِي نَفْسٌ عَنْ نَفْسٍ شَيْئًا وَلاَ يُقْبَلُ مِنْهَا شَفَاعَةٌ وَلاَ يُؤْخَذُ مِنْهَا عَدْلٌ وَلاَ هُمْ يُنْصَرُونَ﴾ (البقرة: ٤٨)

"Öyle bir günden sakının ki o gün hiç kimse başkasının yerine bir şey ödeyemez. Kimseden şefaat kabul edilmez, hiç kimseden fidye alınmaz, hem onlara yardım da edilmez." (Bakara, 48)

عن عمرو بن قيس الملائي عن رجل من بني أمية -من أهل الشام أحسن عليه الثناء- قال: قيل يا رسول الله: ما العدل؟ قال: "العدل الفدية".

Bu âyette geçen *adl* kelimesi sorulunca Hz. Peygamber (s.a.s.): "Adl, fidye demektir." diye cevap verdi.[22]

***

﴿وَظَلَّلْنَا عَلَيْكُمُ الْغَمَامَ وَأَنْزَلْنَا عَلَيْكُمُ الْمَنَّ وَالسَّلْوَى كُلُوا مِنْ طَيِّبَاتِ مَا رَزَقْنَاكُمْ وَمَا ظَلَمُونَا وَلَكِنْ كَانُوا أَنْفُسَهُمْ يَظْلِمُونَ﴾ (البقرة: ٥٧)

"Üzerinize bulutları gölge yaptık Size kısmet ettiğimiz helâl hoş rızıklar-

20 İbn Kesîr, 1/149-150'de Ahmed İbn Hanbel'den nakledip Buhârî ile Müslim'in de benzerini rivâyet ettiklerini bildirir.

21 Taberî, 2/12; Ahmed İbn Hanbel, *Müsned*, 5/388; Ebû Dâvud, ha. no. 1319.

22 Taberî, 2/34, ha. no. 886 (Rivâyeti değerlendirme için Ahmed M. Şakir'in buradaki tahkikine bkz.); İbn Kesîr, 1/156.

dan yiyesiniz diye kudret helvası ve bıldırcın indirdik. Fakat nankörlük etmekle onlar Bize değil, kendilerine yazık ediyorlardı." (Bakara, 57)

عن سعيد بن زيد رضي الله عنه قال: قال رسول الله: «الكمأة من المنّ وماؤها شفاء للعين».

Said İbn Zeyd'den (r.a.): Resûlullah'tan (s.a.s.) şöyle nakleder: "Kem'e (mantar) İsrailoğullarına indirilen menn (kudret helvası) kabîlindendir, suyu da göz ağrısı için şifadır."[23]

***

﴿وَإِذْ قُلْنَا ادْخُلُوا هَذِهِ الْقَرْيَةَ فَكُلُوا مِنْهَا حَيْثُ شِئْتُمْ رَغَدًا وَادْخُلُوا الْبَابَ سُجَّدًا وَقُولُوا حِطَّةٌ نَغْفِرْ لَكُمْ خَطَايَاكُمْ وَسَنَزِيدُ الْمُحْسِنِينَ﴾

(البقرة: ٥٨)

"Bir zaman da şöyle dedik: "Şu şehre girin ve orada istediğiniz yerden bol bol yeyin. Şehrin kapısından secde ederek, saygılı bir tavırla girin ve 'hitta' (başlıca dileğimiz affedilmektir)" deyin ki suçlarınızı affedelim. Muhsinlerin mükâfatlarını daha da artıracağız." (Bakara, 58)

عن أبي هريرة رضي الله عنه عن النبي قال: ''قيل لبني إسرائيل ادخلوا الباب سجدًا وقولوا حطة فدخلوا يزحفون على أستاههم فبدّلوا وقالوا حطة حبة في شعرة.

Ebû Hureyre (r.a.) Hz. Peygamber den (s.a.s.) naklediyor: "İsrailoğullarına, şehrin kapısından secde ederek, saygılı bir tavırla girin ve 'hitta' (başlıca dileğimiz affedilmektir) deyiniz." denilmişti. Fakat onlar, kıçları üzerinde sürünerek girdiler. Ayrıca sözü değiştirerek 'hitta, habbe fî şa'ra' dediler."[24]

***

﴿فَبَدَّلَ الَّذِينَ ظَلَمُوا قَوْلاً غَيْرَ الَّذِي قِيلَ لَهُمْ فَأَنْزَلْنَا عَلَى الَّذِينَ ظَلَمُوا رِجْزًا مِنَ السَّمَاءِ بِمَا كَانُوا يَفْسُقُونَ﴾ (البقرة: ٥٩)

23 Buhârî, *Tefsir*, 5/148; İbn Mâce, ha. no. 3454.
24 Buhârî, *Tefsir*, 5/148; Müslim, 54, ha. no. 1.

"Ne var ki o zalimler sözü değiştirip başka şekle koydular. Biz de o zalimlere, itaat dışına çıktıkları için, gökten acı bir azap indirdik." (Bakara, 59)

عن أسامة بن زيد عن رسول الله ﷺ قال: ''إن هذا الوجع –أو السقم– رجز عذب به بعض الأمم قبلكم''.

Üsame İbn Zeyd (r.anhüma) Resûlullah'tan (s.a.s.) naklediyor: "Bu taun hastalığı işte o riczdir ki sizden önceki bazı ümmetler onunla cezalandırılmışlardır."[25]

عن عامر بن سعد قال: شهدت أسامة بن زيد عند سعد بن مالك يقول: قال رسول الله: إنّ الطّاعون رجز أنزل على من كان قبلكم أو على بني إسرائيل.

Âmir İbn Sa'd şöyle demiştir: "Sa'd İbn Malik'in yanında Üsame İbn Zeyd'in (r.anhüma) şöyle dediğini gördüm: "Resûlullah (s.a.s.) "Taun, sizden önceki ümmetlere –veya İsrailoğullarına- indirilen bir azaptır." buyurdu.

***

﴿إِنَّ الَّذِينَ آمَنُوا وَالَّذِينَ هَادُوا وَالنَّصَارَى وَالصَّابِئِينَ مَنْ آمَنَ بِاللهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ وَعَمِلَ صَالِحًا فَلَهُمْ أَجْرُهُمْ عِنْدَ رَبِّهِمْ وَلاَ خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلاَ هُمْ يَحْزَنُونَ﴾ (البقرة: ٦٢)

"İman edenler, Yahudiler, Hıristiyanlar, Sâbiîler.. Her kim Allah'a ve âhiret gününe (gerçekten) iman eder ve amel-i salih işlerse, elbette onların, Rab'leri yanında mükâfatları vardır. Onlar için herhangi bir korku olmadığı gibi kendilerini üzecek bir şeyle de karşılaşmazlar." (Bakara, 62)

عن مجاهد قوله: ﴿إِنَّ الَّذِينَ آمَنُوا وَالَّذِينَ هَادُوا...﴾ الآية، قال: سأل سلمان الفارسي النبي عن أولئك النصارى وما رأى من أعمالهم قال: لم يموتوا على الإسلام، قال سلمان: فأظلمت عليّ الأرض، وذكرت اجتهادهم فنزلت هذه الآية: ﴿إِنَّ الَّذِينَ آمَنُوا وَالَّذِينَ هَادُوا...﴾ فدعا سلمان فقال: نزلت هذه الآية في أصحابك، ثم قال النبي: ''من مات على

25 Taberî, 2/116-117; Ahmed İbn Hanbel, *Müsned*, 5/207; Müslim, 39, 32, ha. no. 96.

دين عيسى مات على الإسلام قبل أن يسمع بي، فهو على خير، ومن سمع بي اليوم ولم يؤمن بي فقد هلك''.

Mücahid bu âyet hakkında diyor ki: "Selman el-Farisi (r.a.) İslâm'a girmeden önceki Hıristiyan arkadaşlarının durumunu Hz. Peygamber'e (s.a.s.) sormuş, onların amellerini anlatmıştı. Resûlullah: "İslâm üzere ölmediler." buyurdu. Selman dedi ki: "Bütün dünya başıma zindan kesildi. Onların nasıl bir gayretle taat içinde bulunduklarını ifade ettim. Nihayet işbu *"İman edenler, Yahudiler, Hıristiyanlar (...)"* âyeti nâzil oldu. Hz. Peygamber de derhal Selman'ı çağırtıp: "İşte senin arkadaşların hakkında şu âyet nâzil oldu." dedi. Sonra Resûlullah şöyle ilâve etti: "Her kim beni işitmeden önce, Îsa'nın dini üzere ölürse İslâm üzere ölmüş olur, o hayır üzerindedir (ehl-i necattır). Amma bugün kim beni işitir de benim risaletime iman etmezse o helâktedir."[26]

***

﴿قَالُوا ادْعُ لَنَا رَبَّكَ يُبَيِّنْ لَنَا مَا هِيَ إِنَّ الْبَقَرَ تَشَابَهَ عَلَيْنَا وَإِنَّا إِنْ شَاءَ اللّٰهُ لَمُهْتَدُونَ﴾ (البقرة: ٧٠)

"Onlar yine dediler ki: "Bizim adımıza Rabbine yalvar da onun (sığırın) nasıl olacağını bize iyice bildirsin. Zira istenen sığır bizce diğerlerine benzer geldiğinden tereddütte kaldık. Amma inşaallah asıl istenen sığırı buluruz." (Bakara, 70)

عن أبي هريرة عن النبي قال: ''إن بني إسرائيل لو أخذوا أدنى بقرة لأجزأهم ذلك أو لأجزأت عنهم''.

Ebû Hureyre (r.a.) Hz. Peygamber'den (s.a.s.) şöyle naklediyor: "Eğer İsrailoğulları rastgele bir sığır alıp boğazlasalardı emri yerine getirmiş olurlardı."[27]

---

26 Taberî, 2/154-155, ha. no. 1113. Ahmed M.Şakir tahriçte, hadisin munkatı' olduğunu söyler.

27 Süyûtî, *Dürru'l-Mensur*, 1/77'de Bezzâr'dan. Ayrıca aynı yerde Süyûtî bu mealde bir haberi

ولذلك قال نبينا لأمته: "ذروني ما تركتكم فإنما أهلك من كان قبلكم بكثرة سؤالهم واختلافهم على أنبيائهم. فإذا نهيتكم عن شيء فاجتنبوه وإذا أمرتكم بشيء فأتوا منه ما استطعتم".

İşte bundandır ki Hz. Peygamber (s.a.s.) şöyle buyurmuştur: "Ben sizi kendi anlayışınıza bıraktığım müddetçe siz de beni bırakın (üstelemeyin). Zira sizden önceki ümmetlerin helâklerinin sebebi yersiz çokça sual sormaları ve peygamberlerine muhalefet etmeleri olmuştur. Öyleyse ben, sizi bir şeyden de men ettiğim zaman derhal onu terk edip ondan uzak durun! Ve size bir şeyi emrettiğim zaman da gücünüz yettiğince onu yerine getirin!"[28]

***

﴿فَوَيْلٌ لِلَّذِينَ يَكْتُبُونَ الْكِتَابَ بِأَيْدِيهِمْ ثُمَّ يَقُولُونَ هَذَا مِنْ عِنْدِ اللّٰهِ لِيَشْتَرُوا بِهِ ثَمَنًا قَلِيلاً فَوَيْلٌ لَهُمْ مِمَّا كَتَبَتْ أَيْدِيهِمْ وَوَيْلٌ لَهُمْ مِمَّا يَكْسِبُونَ﴾ (البقرة: ٧٩)

"Veyl elleriyle kitap yazıp biraz para almak için 'Bu Allah tarafındandır.' diyenlere! Veyl yazdıklarından ötürü onlara! Veyl o kazandıkları vebal yüzünden onlara!" (Bakara, 79)

عن أبي سعيد عن النبي قال: "ويل" واد في جهنم، يهوي فيه الكافر أربعين خريفا قبل أن يبلغ إلى قعره".

Ebû Said el-Hudrî (r.a.) Hz. Peygamber'in (s.a.s.) şöyle dediğini nakletmiştir: "Veyl, Cehennem'de bir vadinin (uçurumun) adıdır. Oraya atılan kâfir dibine düşünceye kadar kırk sene geçer."[29]

***

Firyabî, Said İbn Mansur, İbnu'l-Münzir, İbn Merdeveyh ve İbn Ebî Hatim'den de naklederler.

28 Buhârî, *Tefsir*; İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, 13/219-226; Müslim, 2/221.

29 Taberî, 2/268, ha. no. 1387. Ahmed M. Şakir tahriçte: İsnadı sahih olup Hâkim, *Müstedrek*'te 4/596'ta "Buhârî ile Müslim'in şartı üzerine sahihtir." der ve Zehebî de buna muvafakat eder. Keza Ahmed İbn Hanbel, *Müsned*, 3/75.

﴿وَلَقَدْ آتَيْنَا مُوسَى الْكِتَابَ وَقَفَّيْنَا مِن بَعْدِهِ بِالرُّسُلِ وَآتَيْنَا عِيسَى ابْنَ مَرْيَمَ الْبَيِّنَاتِ وَأَيَّدْنَاهُ بِرُوحِ الْقُدُسِ أَفَكُلَّمَا جَاءكُمْ رَسُولٌ بِمَا لاَ تَهْوَى أَنفُسُكُمُ اسْتَكْبَرْتُمْ فَفَرِيقًا كَذَّبْتُمْ وَفَرِيقًا تَقْتُلُونَ﴾ (البقرة: ٨٧)

"Biz Mûsa'ya kitap verdik. Ondan sonra peşpeşe peygamberler gönderdik. Meryem'in oğlu Îsa'ya da mûcizeler, açık deliller verdik ve onu Ruhu'l-Kudüs (Cebrail) ile destekledik. Demek size her ne zaman bir peygamber gelip de nefislerinizin hoşlanmadığı bir şey getirirse kafa tutacak, onların kimine yalancı deyip kimini öldüreceksiniz ha!" (Bakara, 87)

عن جابر رضي الله عنه عن النبي قال: "روح القدس جبريل".

Hz. Câbir'in (r.a.) rivâyetine göre Hz. Peygamber (s.a.s.) şöyle demiştir. "Ruhu'l-Kudüs, Cebrail'dir."

***

﴿قُلْ إِنْ كَانَتْ لَكُمُ الدَّارُ الْآخِرَةُ عِنْدَ اللهِ خَالِصَةً مِنْ دُونِ النَّاسِ فَتَمَنَّوُا الْمَوْتَ إِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ﴾ (البقرة: ٩٤)

"De ki: "Eğer Allah katında âhiret yurdu (Cennet) bütün insanlar içinde yalnız size ait ise ve bu iddianızda samimi iseniz haydi ölümü istesenize!" (Bakara, 94)

فبلغنا أن رسول الله قال: "لو أن اليهود تمنو الموت لماتوا ولرأوا مقاعدهم من النار، ولو خرج الذين يباهلون رسول الله لرجعوا لا يجدون أهلا ولا مالا".

Taberî diyor ki: "Bize ulaştığına göre Hz. Peygamber (s.a.s.) şöyle buyurdu: "Eğer o Yahudiler ölümü temenni etselerdi mutlaka ölürlerdi ve ateşte olan yerlerini görürlerdi. Şayet Resûlullah ile mübahele edenler, mübaheleye çıksalardı döndüklerinde ne çoluk çocuklarını, ne de mal ve mülklerini bulabilirlerdi."[30]

30 Taberî, 2/362. A. Şakir tahriçte: İsnad sahihtir. *Mecmau'z-Zevâid*, 8/228 İmam Ahmed İbn Hanbel ile Ebû Ya'lâ'dan nakleder. Her iki isnadın râvileri de sahih râvileridir. Diğer rivâyetler için bkz. Süyûtî, *Dürru'l-Mensur*, 1/224.

***

﴿قُلْ مَنْ كَانَ عَدُوًّا لِجِبْرِيلَ فَإِنَّهُ نَزَّلَهُ عَلَى قَلْبِكَ بِإِذْنِ اللهِ مُصَدِّقًا لِمَا بَيْنَ يَدَيْهِ وَهُدًى وَبُشْرَى لِلْمُؤْمِنِينَ﴾ (البقرة: ٩٧)

"De ki: "Kim Cebrail'e düşman ise iyi bilsin ki, bu Kur'ân'ı daha önceki kitapları tasdik etmek, inananlar için bir rehber ve müjde olmak üzere, Allah'-ın izniyle senin kalbine o indirmiştir." (Bakara, 97)

عن أنس قال سمع عبد الله بن سلام بقدوم رسول الله وهو في أرض يحترف فأتى النبي فقال: إني سائلك عن ثلاث لا يعلمهن إلا نبيّ: فما أول أشراط الساعة، وما أول طعام أهل الجنة، وما ينزع الولد إلى أبيه، أو أمه؟ قال: أخبرني بهن جبريل آنفا قال جبريل: قال: نعم، قال: ذاك عدوّ اليهود من الملائكة فقرأ هذه الآية ﴿قُلْ مَنْ كَانَ عَدُوًّا لِجِبْرِيلَ فَإِنَّهُ نَزَّلَهُ عَلَى قَلْبِكَ﴾. أما أول أشراط الساعة (...) قال: أشهد أن لا إله إلا الله، وأشهد أنك رسول الله ..».

Süyutî bu hadisi naklettikten sonra der ki: İbn Hacer Fethu'l-Bârî'de şöyle der: "Siyaktan zahir olan mânâya göre, Resûlullah (s.a.s.) bu âyeti Yahudilere cevap olarak okumuştur. Bu ise, âyetin o sırada nâzil olmasını gerektirmez. Bu konuda itimada şayan bilgi budur. Nitekim bu âyetin nüzûl sebebi olarak Abdullah İbn Selâm'ın nüzûl kıssasından başka bir kıssa sabit olmuştur. İmam Ahmed İbn Hanbel, Tirmizî, Nesâî; Bekr İbn Şihab–Said İbn Cübeyr tarikiyle İbn Abbas'tan şu haberi nakletmişlerdir: "Yahudiler Resûlullah'a gelerek dediler ki: "Ya Eba'l-Kasım! Senden beş şey soracağız. Onları bildirirsen senin Nebi olduğunu anlayacağız. Sonra hadisi zikretti. Buradaki sorular özetle: İsrail'in kendisine haram kıldığı şey, Peygamberin alâmeti, kadının kız veya oğlan doğurmasının sebebi, semanın haberini kimin getirdiği sorularıdır. Sonunda dediler ki: "Senin vahiy arkadaşın kimdir?" O da: "Cibril'dir." deyince onlar: "Şu harpleri, azap ve cezaları getiren Cibril mi? O bizim düşmanımızdır (...)" dediler. Bunun üzerine bu âyet nâzil oldu. Müteakiben başka tariklerle rivâyeti naklettikten sonra: "İşte bunlar birbirlerini takviye eden tariklerdir. Ni-

tekim Taberî, âyetin nüzûl sebebinin bu hâdise olduğunda müfessirlerin ittifaklarını nakletmiştir.” der.[31]

***

﴿وَلِلّٰهِ الْمَشْرِقُ وَالْمَغْرِبُ فَأَيْنَمَا تُوَلُّوا فَثَمَّ وَجْهُ اللّٰهِ إِنَّ اللّٰهَ وَاسِعٌ عَلِيمٌ﴾

(البقرة: ١١٥)

“Doğu da batı da Allah’ındır, hangi tarafa dönerseniz orada Allah’a ibadet ciheti vardır. Muhakkak ki Allah’ın lütfu ve rahmeti geniştir, ilmi her şeyi kuşatır.” (Bakara, 115)

عن ابن عمر أنه قال: إنما نزلت هذه الآية: ﴿فَأَيْنَمَا تُوَلُّوا فَثَمَّ وَجْهُ اللّٰهِ﴾ أن تصلي حيثما توجهت بك راحلتك في السفر تطوعا، كان رسول الله ﷺ إذا رجع من مكة يصلي على راحلته تطوعا، يومئ برأسه نحو المدينة.

Taberî’nin, senediyle İbn Ömer’den (r.anhüma) nakline göre o, yolculukta nafile namaz kıldığında bineği nereye yönelirse o cihete doğru namaz kılıyor ve Resûlullah’ın da Mekke’den Medine’ye dönüşte yolda bineğinde ima ile nafile namaz kılıyordu. Bunu Müslim, Tirmizî ve Nesâî de rivâyet ederler. Sahiheynde âyet zikredilmeksizin bu rivâyetin İbn Ömer ve Âmir İbn Rebia’dan rivâyetle aslı mevcuttur.[32]

***

﴿وَقَالُوا اتَّخَذَ اللّٰهُ وَلَدًا سُبْحَانَهُ بَلْ لَهُ مَا فِي السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ كُلٌّ لَهُ قَانِتُونَ﴾ (البقرة: ١١٦)

“(...) Bilâkis göklerde ve yerde ne varsa hepsi O’nun mahlûkudur. Hepsi O’nun emrine boyun eğmektedir.” (Bakara, 116)

عن أبي سعيد الخدري عن رسول الله ﷺ أنه قال: ”كل حرف في القرآن فيه القنوت فإنما هو الطاعة“.

31 Süyûtî, *Lübâbu’n-Nukûl*, s. 14.
32 İbn Kesîr, 1/277; Kâsimî, *Mehâsinü’t-Te’vil*, 2/231.

Ebû Said el-Hudrî (r.a.) Resûlullah'ın (s.a.s.) şöyle dediğini rivâyet etmiştir: "Kur'ân'da geçen *kunut* kelimesi, her yerde itaat mânâsına gelir."[33]

***

﴿إِنَّا أَرْسَلْنَاكَ بِالْحَقِّ بَشِيرًا وَنَذِيرًا وَلاَ تُسْأَلُ عَنْ أَصْحَابِ الْجَحِيمِ﴾ (البقرة: ١١٩)

"Biz seni sırf Kur'ân'la müjdelemen ve uyarman için, gerçeğin ta kendisi olarak gönderdik. Yoksa sen cehennemliklerden ötürü sorguya çekilecek değilsin." (Bakara, 119)

عن ابن عباس عن النبي قال: "أنزلت عليّ ﴿إِنَّا أَرْسَلْنَاكَ بِالْحَقِّ بَشِيرًا وَنَذِيرًا﴾ قال: بشيرًا بالجنة، ونذيرا من النار".

İbn Abbas (r.anhüma) Hz. Peygamber'den (s.a.s.) şu hadisi naklediyor: "Bana *'Biz seni sırf Kur'ân'la müjdelemen ve uyarman için gerçeğin ta kendisi olarak gönderdik.'* indirildi. Bu, Cennet'le müjdeleyen ve Cehennem'le uyaran, demektir."[34]

***

﴿وَإِذِ ابْتَلَى إِبْرَاهِيمَ رَبُّهُ بِكَلِمَاتٍ فَأَتَمَّهُنَّ قَالَ إِنِّي جَاعِلُكَ لِلنَّاسِ إِمَامًا قَالَ وَمِنْ ذُرِّيَّتِي قَالَ لاَ يَنَالُ عَهْدِي الظَّالِمِينَ﴾ (البقرة: ١٢٤)

"Şunu da hatırda tutun ki, bir vakit, İbrâhim'i Rabbi birtakım emirlerle sınamıştı. O da onları hakkıyla yerine getirdiğinden, Rabbi kendisine: 'Seni insanlara başkan (imam) yapacağım.' dedi. İbrâhim: 'Ya Rabbi, neslimden de başkanlar çıkar.' deyince Allah: 'Zalimler ahdime (nübüvvetime) nail olamazlar.' buyurdu." (Bakara, 124)

عن علي بن أبي طالب عن النبي قال: ﴿لاَ يَنَالُ عَهْدِي الظَّالِمِينَ﴾ يقول: عهدي: نبوّتي.

Hz. Ali (r.a.), Hz. Peygamber'in (s.a.s.) bu âyetteki "ahd"i nübüvvet olarak tefsir ettiğini nakletmiştir.[35]

***

---

33 Ahmed İbn Hanbel, *Müsned* (*Fethu'r-Rabbânî*), 18/92; Heysemî, *Mecmau'z-Zevâid*, 6/320. Daha fazla bilgi için bu kitabımızda s. 218'e bkz.

34 İbn Kesîr, 1/284'de İbn Ebî Hâtim'den.

35 İbn Kesîr, 1/293-294'te İbn Merdeveyh'ten.

﴿وَإِذْ جَعَلْنَا الْبَيْتَ مَثَابَةً لِلنَّاسِ وَأَمْنًا وَاتَّخِذُوا مِنْ مَقَامِ إِبْرَاهِيمَ مُصَلًّى وَعَهِدْنَا إِلَى إِبْرَاهِيمَ وَإِسْمَاعِيلَ أَنْ طَهِّرَا بَيْتِيَ لِلطَّائِفِينَ وَالْعَاكِفِينَ وَالرُّكَّعِ السُّجُودِ﴾ (البقرة: ١٢٥)

"Biz Beyt-i Şerif'i insanlara sevap kazanmaları için toplantı ve güven yeri kıldık. Siz de Makam-ı İbrâhim'i namazgâh edininiz. İbrâhim ile İsmail'e de: "Tavaf edenler, itikâfa girenler, rükû ve secde edenler için bu Evimi tertemiz bulundurun." diye emretmiştik." (Bakara, 125)

عن جابر قال: استلم رسول الله الركن فرمّل ثلاثا ومشى أربعا، ثم تقدم إلى مقام إبراهيم فقرأ ﴿وَاتَّخِذُوا مِنْ مَقَامِ إِبْرَاهِيمَ مُصَلًّى﴾ فجعل المقام بينه وبين البيت فصلى ركعتين.

Câbir (r.a.) veda haccını anlattığı uzun hadisinin bir yerinde şöyle der: Resûlullah (s.a.s.) Haceru'l-Esved'i istilâm edip tavafa başladı. Üç şavt hızlı hızlı çalımlı yürüdü. Dört şavt ise normal yürüyüp tavaf yaptı. Sonra Makam-ı İbrâhim'e doğru ilerledi ve *"Siz de Makam-ı İbrâhim'i namazgâh edininiz."* âyetini okudu. Namaza dururken Makam'ı, kendisi ile Kâbe arasına aldı ve iki rekât namaz kıldı."[36] Böylece Taberî'nin vurguladığı gibi, Makam-ı İbrâhim'den neresinin kastedildiğini, Resûlullah fiili ve kavli ile gösterip âyeti tefsir etmiştir.

***

﴿وَإِذْ قَالَ إِبْرَاهِيمُ رَبِّ اجْعَلْ هَذَا بَلَدًا آمِنًا وَارْزُقْ أَهْلَهُ مِنَ الثَّمَرَاتِ مَنْ آمَنَ مِنْهُمْ بِاللهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ قَالَ وَمَنْ كَفَرَ فَأُمَتِّعُهُ قَلِيلاً ثُمَّ أَضْطَرُّهُ إِلَى عَذَابِ النَّارِ وَبِئْسَ الْمَصِيرُ﴾ (البقرة:١٢٦)

"Ve o vakit İbrâhim: 'Ya Rabbi, burayı güvenli bir şehir yap! Buranın halkından, Allah'a ve âhiret gününe iman edenleri çeşit çeşit mahsullerle rızıklandır!' dedi (...)" (Bakara, 126)

36 Ahmed İbn Hanbel, *Müsned*, 2/320-321; Müslim, 1/246-247; Taberî, 3/26.

عن جابر رضي الله عنه قال سمعت رسول الله يقول: ''لا يحل لأحد أن يحمل بمكة السلاح''.

Câbir (r.a.) der ki: Resûlullah'ın (s.a.s.) şöyle dediğini işittim: "Mekke'de, hiç kimsenin silâh taşıması mübah değildir."[37] Orası âfetlerden emindir. Allah, Ashab-ı Fil'e yaptığı gibi, oraya kötü maksatla giren zorbaların bellerini kırar.

***

﴿رَبَّنَا وَابْعَثْ فِيهِمْ رَسُولاً مِنْهُمْ يَتْلُو عَلَيْهِمْ آيَاتِكَ وَيُعَلِّمُهُمُ الْكِتَابَ وَالْحِكْمَةَ وَيُزَكِّيهِمْ إِنَّكَ أَنْتَ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ﴾ (البقرة: ١٢٩)

"Ey bizim Rabbimiz! Onların içinden öyle bir resûl gönder ki kendilerine Senin âyetlerini okusun, onlara Kitabı ve hikmeti öğretsin ve onları tertemiz kılsın. Muhakkak ki Aziz Sensin, Hakîm Sensin." (Bakara, 129)

عن العرباض بن سارية السلمي قال: سمعت رسول الله يقول: ''إني عند الله في أم الكتاب، خاتم النبيين وإن آدم لمنجدل في طينته، وسوف أنبئكم بتأويل ذلك: أنا دعوة إبراهيم وبشارة عيسى قومه، ورؤيا أمي''.

İrbad İbn Sariye es-Sülemî (r.a.) der ki: Resûlullah'ın (s.a.s.) şöyle dediğini işittim: "Ben, Allah'ın kader kitabında (Ümmü'l-Kitap'ta), 'Allah'ın kulu' olarak nitelendirildim. Ben, henüz Âdem (a.s.) çamur hâlinde iken Hâtem-i Enbiya idim. Bunun mânâsını size anlatacağım: İşte ben babam İbrâhim'in duası, Îsa'nın kavmine verdiği müjde ve annemin gerçekleşen rüyasıyım."[38]

***

﴿قُولُوا آمَنَّا بِاللهِ وَمَا أُنْزِلَ إِلَيْنَا وَمَا أُنْزِلَ إِلَى إِبْرَاهِيمَ وَإِسْمَاعِيلَ وَإِسْحَاقَ وَيَعْقُوبَ وَالْأَسْبَاطِ وَمَا أُوتِيَ مُوسَى وَعِيسَى وَمَا أُوتِيَ النَّبِيُّونَ مِنْ رَبِّهِمْ لاَ نُفَرِّقُ بَيْنَ أَحَدٍ مِنْهُمْ وَنَحْنُ لَهُ مُسْلِمُونَ﴾ (البقرة: ١٣٦)

37 Müslim, *Hac*, ha. no. 449; İbn Kesîr, 1/175, 385

38 Taberî, 3/83-84. Ahmed M.Şakir tahricinde der ki: Taberî'nin isnadında zayıf bir ravi varsa da, hadis sahih olarak buna benzer şekilde Ahmed İbn Hanbel, *Müsned*, 4/128; Hâkim, *Müstedrek*, 2/600; Heysemî, *Mecmau'z-Zevâid*, 8/227; Tayâlisî, 1140 gibi kitaplarda nakledilmiştir.

"Deyiniz ki: "Biz Allah'a, bize indirilen Kur'ân'a, İbrâhim'e, İsmail'e, İshak'a, Yakub'a ve onun torunlarına indirilene ve yine Mûsa'ya, Îsa'ya hülâsa bütün peygamberlere Rab'leri tarafından verilen kitaplara iman ettik. Onlar arasında asla bir ayrım yapmayız. Biz yalnız O'na teslim olan Müslümanlarız." (Bakara, 136)

عن أبي هريرة قال: كان أهل الكتاب يقرؤون التوراة بالعبرانية ويفسرونها بالعربية لأهل الإسلام، فقال رسول الله ﷺ: ''لا تصدقوا أهل الكتاب ولا تكذبوهم وقولوا آمنا بالله وما أنزل الله''.

Ebû Hureyre (r.a.) diyor ki: "Ehl-i Kitap Tevrat'ı İbranice okuyup Arapça olarak izah ederlerdi. Bundan ötürü Resûlullah (s.a.s.) buyurdu ki: "Ehl-i Kitabı ne tasdik, ne de tekzip ediniz. Sadece: "Biz Allah'a ve O'nun indirdiğine inandık." deyiniz."[39]

İbn Hacer, bu hadisin şerhinde der ki: "İslâm şeriatının başka hüküm getirdiği hâllerde onları tekzip, onların nezdindeki bir duruma muvafakat ettiği hâllerde onları tasdik etmek, hadisteki bu nehyin kapsamına girmez. İmam Şafiî de buna işaret etmiştir."[40]

Ebû Said (r.a.), Hz. Peygamber'in (s.a.s.) şöyle dediğini nakletmiştir: "İsrailoğullarından nakilde bulunmanızda bir mes'uliyet yoktur." Fakat bu, bir önceki hadiste ve izahında yer alan şartla kayıtlıdır. Yani dinimizde aykırı bir hüküm bulunmadığı takdirde, onlardaki bilgileri nakledebiliriz.

***

﴿وَكَذَلِكَ جَعَلْنَاكُمْ أُمَّةً وَسَطًا لِتَكُونُوا شُهَدَاءَ عَلَى النَّاسِ وَيَكُونَ الرَّسُولُ عَلَيْكُمْ شَهِيدًا وَمَا جَعَلْنَا الْقِبْلَةَ الَّتِي كُنْتَ عَلَيْهَا إِلاَّ لِنَعْلَمَ مَنْ يَتَّبِعُ الرَّسُولَ مِمَّنْ يَنْقَلِبُ عَلَى عَقِبَيْهِ وَإِنْ كَانَتْ لَكَبِيرَةً إِلاَّ عَلَى الَّذِينَ هَدَى اللّٰهُ وَمَا كَانَ اللّٰهُ لِيُضِيعَ إِيمَانَكُمْ إِنَّ اللّٰهَ بِالنَّاسِ لَرَؤُفٌ رَحِيمٌ﴾

(البقرة: ١٤٣)

39 Buhârî, *Tefsir*, 5/150; İbn Kesîr, 1/229.
40 İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, 9/237.

"Ve işte böylece sizi örnek bir ümmet kıldık ki insanlar nezdinde hakkın şahidleri olasınız ve Peygamber de sizin hakkınızda şahid olsun. Senin arzulayıp da şu anda yöneldiğin Kâbe'yi kıble yapmamızın sebebi, sırf Peygamberin izinden gidenlerle ondan ayrılıp gerisin geriye dönecekleri meydana çıkarmaktır. Gerçi bu oldukça ağır bir iştir; ancak Allah'ın doğru yola erdirdiği kimseler için mesele teşkil etmez. Allah imanınızı zayi edecek değildir. Çünkü Allah insanlara karşı pek şefkatlidir, çok merhametlidir." (Bakara, 143)

عن أبي سعيد عن النبي في قوله: ﴿وَكَذَلِكَ جَعَلْنَاكُمْ أُمَّةً وَسَطًا﴾ قال: عدلاً.

Ebû Said (r.a.), Hz. Peygamber'in (s.a.s.) bu âyette geçen *«vasatan"* kelimesini *"adlen"* diye açıkladığını bildirmiştir.[41]

حدثني اياس بن سلمة بن الأكوع عن أبيه قال:كنا مع النبي فمرّ عليه بجنازة، فأثنى عليها بثناء حسن، فقال: وجبت! ومرّ عليه بجنازة أخرى، فأثنى عليها دون ذلك، فقال: وجبت، قالوا: يا رسول الله، ما وجبت؟ قال: الملائكة شهداء الله في السماء، وأنتم شهداء الله في الأرض، فما شهدتم عليه وجب، ثم قرأ: ﴿وَقُلِ اعْمَلُوا فَسَيَرَى اللهُ عَمَلَكُمْ وَرَسُولُهُ وَالْمُؤْمِنُونَ﴾ (التوبة: ١٠٥).

Seleme İbn Ekva (r.a.) şöyle demiştir: "Biz, Resûlullah (s.a.s.) ile oturuyorduk. Yanımızdan bir cenaze geçti ve ölen kişi övüldü. Bunu üzerine Hz. Peygamber: "Vacip oldu, sabit oldu." dedi. Sonra bir başka cenaze geçirildi. Onun hakkında ise daha başka (fena) şeyler söylendi. Resûlullah "Vacip oldu." dedi. Yanındakiler: "Nedir bu vacip olan ya Resûlallah?" diye sordular. O, şöyle cevap verdi: "Melekler Allah'ın semadaki şahidleridir. Siz ise yeryüzündeki şahidlerisiniz. Artık siz her neye şahidlik ederseniz o iş vacip olur." dedi ve sonra Kur'ân'dan şu âyeti okudu: *"De ki: İşleyiniz. Allah, Resûlü ve mü'minler sizin amellerinizi göreceklerdir."* [42]

عن أبي هريرة قال:خرجت مع النبي في جنازة فلما صلى على الميت قال الناس: نعم

41 Taberî, 3/142-43. Ahemd M.Şakir tahricinde ayrıca şunlara izafe eder: İmam Ahmed, *Müsned*, 3/9 ve 32; Buhârî (*Fethu'l-Bârî*), 8/131; Tirmizî, *Tefsir*; Heysemî, *Mecmau'z-Zevâid*, 6/316.

42 Taberî, 3/149. Ahmed M. Şakir tahricinde "Müslim'in şartı üzere hadis sahihtir."; Heysemî, *Mecmau'z-Zevâid*, 3/48.

الرجل! فقال النبي: وجبت! ثم خرجت معه في جنازة أخرى، فلما صلوا على الميت قال الناس: بئس الرجل! فقال النبي: وجبت، فقام إليه أبيّ بن كعب، فقال: يا رسول الله ما قولك وجبت! قال: قول الله عزوجل: ﴿لِتَكُونُوا شُهَدَاءَ عَلَى النَّاسِ﴾.

Ebû Hureyre (r.a.) şöyle dedi: Hz Peygamber (s.a.s.) ile beraber bir cenazeye gittim. Cenaze namazı kılınca cemaat: "Ne iyi insandı!" dedi. Bunun üzerine Hz. Peygamber (s.a.s.): "Vacip oldu." dedi. Daha sonra onunla ben başka cenazeye gittim. Cenaze namazı kılınca cemaat: "Ne fena adamdı! dediler. Bunun üzerine o: " Vacip oldu." dedi. Ubey İbn Ka'b: "Vacip oldu!" demenizden maksat nedir? diye sorunca o: 'Mânâsı: Biz sizi örnek bir ümmet kıldık ki insanlar nezdinde Hakk'ın şahidleri olasınız…' âyetinin bildirdiği mânâdır." dedi.[43]

عن البراء قال رسول الله: «يا جبريل! كيف حالنا في صلاتنا إلى بيت المقدس؟ فأنزل الله عزوجل: ﴿وَمَا كَانَ اللّٰهُ لِيُضِيعَ إِيمَانَكُمْ﴾.

Berâ (r.a.) bir başka rivâyette kıblenin değiştirilmesinden sonra, Resûlullah'ın (s.a.s.) Cibril'e (a.s.) şöyle sorduğunu nakleder: "Ya Cibril, önce Beytü'l-Makdis'e yönelerek kıldığımız namazlar ne olacak?" Bunun üzerine Allah Teâlâ: *"Allah imanınızı zâyi edecek değildir."* âyetini indirdi.[44]

عن البراء رضي الله عنه أن النبي صلى إلى البيت المقدس ستة عشر شهرا أو سبعة عشر شهرا، وكان يعجبه أن تكون قبلته قبل البيت، وكان الذي مات على القبلة قبل أن تحوّل قبل البيت رجال قتلوا لم ندر ما نقول فيهم فأنزل الله ﴿وَمَا كَانَ اللّٰهُ لِيُضِيعَ إِيمَانَكُمْ إِنَّ اللّٰهَ بِالنَّاسِ لَرَؤُفٌ رَحِيمٌ﴾.

Berâ (r.a.) der ki: Resûlullah (s.a.s.) hicretten sonra on altı veya on yedi ay kadar Beytü'l-Makdis'e doğru namaz kıldı. O, aslında kıblesinin Kâbe olmasını arzu ederdi. (Sonra kıblenin değiştirilmesini anlatır.) Kâbe'nin kıble yapılmasından önce katledilen mü'minlerin namazları hakkında ne diyeceğimiz hususunda tereddüt edince Allah Teâlâ şu âyeti indirdi: *"Allah*

---

43 Taberî, 3/149. Ahmed M. Şakir tahricinde "Müslim'in şartı üzere hadis sahihtir."; Heysemî, *Mecmau'z-Zevâid*, 3/48.

44 İbn Mâce, ha. no. 1010. Cibril'den sorma ilâvesi, diğer imamların rivâyetlerinde yer almaz.

imanınızı zâyi edecek değildir. Çünkü Allah insanlara karşı pek şefkatlidir, çok merhametlidir."[45]

Bu hadis-i şerif, âyette geçen *iman*dan burada, imanın başlıca harici alâmeti olan namazın kastedildiğini göstermektedir.

***

﴿قَدْ نَرَى تَقَلُّبَ وَجْهِكَ فِي السَّمَاءِ فَلَنُوَلِّيَنَّكَ قِبْلَةً تَرْضَاهَا فَوَلِّ وَجْهَكَ شَطْرَ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ وَحَيْثُ مَا كُنْتُمْ فَوَلُّوا وُجُوهَكُمْ شَطْرَهُ وَإِنَّ الَّذِينَ أُوتُوا الْكِتَابَ لَيَعْلَمُونَ أَنَّهُ الْحَقُّ مِنْ رَبِّهِمْ وَمَا اللّٰهُ بِغَافِلٍ عَمَّا يَعْمَلُونَ﴾ (البقرة: ١٤٤)

"Elbette ilâhi buyruğu bekleyerek yüzünün semada aranıp durduğunu görüyoruz. Artık müsterih ol, işte memnun olacağın kıbleye seni yöneltiyoruz! Haydi çevir yüzünü Mescid-i Haram'a doğru! Siz de ey mü'minler, nerede olursanız olunuz çevirin yüzünüzü oraya doğru! Kendilerine kitap verilmiş olanlar, kıbleye çevirmenin gerçekten Rabbinin tarafından olduğunu bilirler. Allah onların yaptıklarından habersiz değildir." (Bakara, 144)

عن عطاء قال: حدثني أسامة بن زيد قال: خرج النبي من البيت فصلى ركعتين مستقبلا بوجهه الكعبة فقال: ''هذه القبلة!'' مرتين.

Üsame İbn Zeyd (r.anhüma) dedi ki: "Hz. Peygamber (s.a.s.) Kâbe'den çıktı ve yüzünü Kâbe'ye döndürerek iki rekât namaz kıldı. Müteâkiben: "Kıble işte budur, kıble işte budur!" dedi.[46]

Görüldüğü üzere hadis, âyette geçen Mescid-i Haram'ın neresi olduğunu kesinleştirmektedir.

***

﴿فَاذْكُرُونِي أَذْكُرْكُمْ وَاشْكُرُوا لِي وَلاَ تَكْفُرُونِ﴾ (البقرة: ١٥٢)

---

45 Buhârî, *Tefsir*, 5/151-152. Benzeri bir hadis İbn Abbas'tan Tirmizî, *Tefsir*; Ebû Dâvud, ha. no. 4680; Ahmed İbn Hanbel, *Müsned*, (*Fethu'r-Rabbânî*), 18/77.

46 Taberî, 3/180; Ahmed İbn Hanbel, *Müsned*, 5/210. Ahmed M. Şakir tahricinde isnadın sahih olduğunu tahkik eder.

"Öyleyse siz Beni zikredin ki Ben de sizi anayım. Şükredin Bana, sakın nankörlük etmeyin!" (Bakara, 152)

عن ابن مسعود قال: قال رسول الله: ''من أعطى أربعا أعطى أربعا وتفسير ذلك في كتاب الله من أعطى الذكر ذكره الله لأن الله يقول: اذكروني أذكركم ومن أعطى الدعاء أعطي الإجابة لأن الله يقول: ادعوني استجب لكم ومن أعطي الشكر أعطي الزيادة لأن الله يقول: لئن شكرتم لأزيدنكم ومن أعطى الاستغفار أعطي المغفرة لأن الله يقول: ﴿اِسْتَغْفِرُوا رَبَّكُمْ إِنَّهُ كَانَ غَفَّارًا﴾.

Abdullah İbn Mes'ûd (r.a.) Resûlullah'ın (s.a.s.) şöyle dediğini nakleder: "Kim şu dört şeyi yaparsa Allah da onlara mukabil dört şey verir. Bunların tefsiri Allah'ın kitabında mevcuttur. Şöyle ki: Kim zikir yaparsa, Allah da onu zikreder. Çünkü O: *"Öyleyse Beni zikredin ki Ben de sizi anayım."* buyurur. Dua edene, Allah icabet verir. Zira O: *"Bana dua edin ki size icabet edeyim."* buyurur. Şükür verene, Allah daha ziyadesini verir. Çünkü O: *"Eğer şükrederseniz Ben de nimetimi artırırım."* buyurmuştur. İstiğfar verene Allah mağfiret verir. Nitekim O: *"Rabbinizden af dileyiniz, zira O Ğaffar'dır."* buyurmuştur."[47]

***

﴿يَاأَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اسْتَعِينُوا بِالصَّبْرِ وَالصَّلاَةِ إِنَّ اللهَ مَعَ الصَّابِرِينَ﴾

(البقرة: ١٥٣)

"Ey iman edenler! Sabır göstererek ve namazı vesile kılarak Allah'tan yardım isteyin. Muhakkak ki Allah sabredenlerle beraberdir." (Bakara, 153)

Allah Teâlâ bu âyette, Allah yolunda musibetlere katlanmada en büyük kaynağın sabır ile namaz olduğunu bildirmektedir. Şu hadis de bunu gösterip fiilî olarak açıklamaktadır:

عن حذيفة قال كان رسول الله ﷺ إذ حز به أمر فزع إلى الصلاة.

Huzeyfe (r.a.) şöyle demiştir: «Resûlullah (s.a.s.) herhangi bir sıkıntı zuhurunda, hemen namaza girişirdi."[48]

***

47 Süyûtî, *Dürru'l-Mensur*, 1/149'da Taberanî, İbn Merdeveyh, Beyhakî, *Şuabu'l-İman*'dan.
48 Beyhakî, *Şuabu'l-İman*, 3/154; İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, 3/172.

﴿وَلاَ تَقُولُوا لِمَنْ يُقْتَلُ فِي سَبِيلِ اللهِ أَمْوَاتٌ بَلْ أَحْيَاءٌ وَلَكِنْ لاَ تَشْعُرُونَ﴾
(البقرة: ١٥٤)

"Allah yolunda öldürülenler hakkında ölü demeyin. Bilâkis onlar diridirler, fakat siz bunun farkında değilsiniz." (Bakara, 154)

Bu âyet, şehitlerin hayatta olduklarını bildirir. İbn Kayyim *Kitabu'r-Ruh* adlı eserinde, bazı âyet ve hadislerin bildirdiğini şöyle özetler:

Allah Teâlâ onların, Rab'leri katında rızıklandırıldıklarını bildirir. Bu, onların ruhlarının hayatıdır. Ruhların rızıkları devamlıdır. Yoksa bedenleri çürümüştür. Resûlullah (s.a.s.) bu hayatı, onların ruhları yeşil kuşların içlerinde, Arş'a asılı kandilleri olup Cennet'te istedikleri şekilde dolaşırlar, sonra o kandillere tekrar dönerler." şeklinde tasvir etmiştir.[49]

Ayrıca Hz. Peygamber'den (s.a.s.) şu da sabit olmuştur: Şehitlerin ruhları yeşil kuşlarda olup Cennet meyvelerinden yerler.[50] Bu hadis, onların ruhlarının yeme, içme, hareket etme, bir yerden bir yere gitme ve konuşmaları gibi konularda kesin ifadelerdir.[51]

Nitekim İbn Abbas'tan (r.anhüma) nakledilen şu hadis bunu ifade etmektedir:

عن ابن عباس قال: قال رسول الله الشهداء على بارق نهر بباب الجنة، في قبة خضراء، وقال: عبدة: في روضة خضراء يخرج عليهم رزقهم من الجنة بكرة وعشية".

"Şehitler, Cennet'in kapısının yanında bir nehir sahilinde yeşil bir çadırda bulunurlar. Sabah akşam rızıkları Cennet'ten kendilerine ikram edilir."[52]

***

﴿ اَلَّذِينَ إِذَا أَصَابَتْهُمْ مُصِيبَةٌ قَالُوا إِنَّا لِلّٰهِ وَإِنَّا إِلَيْهِ رَاجِعُونَ﴾ (البقرة: ١٥٦)

"Sabırlılar o kimselerdeir ki başlarına musibet geldiğinde: 'Biz Allah'a âidiz ve elbette O'na döneceğiz.' derler." (Bakara, 156)

---

49 Müslim, 33, ha. no.121.
50 Tirmizî, *Cihad*, 13.
51 Kâsimî, *Mehâsinu't-Te'vil*, 2/322.
52 Taberî, 3/217; Ahmed M. Şakir tahriçte: İmam Ahmed, *Müsned*, ha. no. 2390; Hâkim, *Müstedrek*, 2/74; İbn Hibban, *Sahih*, 7/69; Heysemî, *Mecmau'z-Zevâid*, 5/298.

عن ابن عباس في قوله: ﴿الَّذِينَ إِذَا أَصَابَتْهُمْ مُصِيبَةٌ قَالُوا إِنَّا لِلّٰهِ وَإِنَّا إِلَيْهِ رَاجِعُونَ﴾، وقال رسول الله: ''من استرجع عند المصيبة جبر الله مصيبته وأحسن عقباه وجعل له خلفا صالحا يرضاه''.

İbn Abbas (r.anhüma) bu âyet hakkında Hz. Peygamber'in (s.a.s.) şöyle buyurduğunu bildirmiştir: *"Kim musibet sırasında istirca yaparsa (yani 'Biz Allah'a âidiz ve elbette O'na döneceğiz.'* derse) Allah onun musibetini giderir, akıbetini iyileştirir ve ona razı olacağı iyi bir sonuç (bedel) verir."[53]

عن أم سلمة قالت: سمعت رسول الله يقول: ''ما من عبد تصيبه مصيبة فيقول: ﴿إِنَّا لِلّٰهِ وَإِنَّا إِلَيْهِ رَاجِعُونَ﴾، اللّهم أجرني في مصيبتي وأخلف لي خيرا منها إلا أجره الله في مصيبته وأخلف له خيرا منها''. قالت: فلما توفي أبو سلمة قلت: من خير من أبي سلمة صاحب رسول الله؟ ثم عزم الله لي فقلتها، قالت: فتزوجت رسول الله .

Ümmü Seleme (r.anha): Resûlullah'ın (s.a.s.) şöyle dediğini işittim: "Kim bir musibet gelir de "*İnnâ lillâh ve innâ ileyhi râciûn.* Ya Rabbi, musibetimden dolayı bana ecir ver ve bana, kaybettiğimden daha hayırlısını ver!" derse Allah ona musibetinden dolayı ecir verir ve ona bedel olarak daha hayırlısını verir." Ümmü Seleme diyor ki: "Kocam Ebû Seleme vefat edince: "Resûlullah'ın sahabîsi Ebû Seleme'den daha hayırlısı kim olabilir ki? Diye düşündüm. Ama Allah'ın bana verdiği azim ile bu istircada bulundum. İşte bildiğiniz gibi, Resûlullah'ın (s.a.s.) zevcesi olmakla şereflendim."[54]

***

﴿أُولَئِكَ عَلَيْهِمْ صَلَوَاتٌ مِنْ رَبِّهِمْ وَرَحْمَةٌ وَأُولَئِكَ هُمُ الْمُهْتَدُونَ﴾

(البقرة: ١٥٧)

53 Taberî, 3/223. Ahmed M. Şakir tahriçte: Hadis için bkz. Heysemî, *Mecmau'z-Zevâid*, 2/330-331; Süyûtî, *Dürru'l-Mensur*, 1/156'da Taberanî, İbnu'l-Münzir, İbn Ebî Hâtim ve Beyhakî'den. Bu isnad munkatı olup Taberî'de çokça yer alır. İnkıta sebebi, Ali İbn Ebî Talha'nın İbn Abbas'tan rivâyet etmemesidir. Yoksa bu zât sikadır.

54 Müslim, 11, ha. no. 4 ve 5. Bu mealde başka hadisler için bkz. İbn Kesîr, 1/384-385

"İşte Rab'leri tarafından bol mağfiret ve rahmete mazhar olanlar onlardır. Hidâyete erenler de ancak onlardır." (Bakara, 157)

عن عبد الله بن أبي أوفى قال: كان أبي من أصحاب الشجرة، وكان النبي إذا أتاه قوم بصدقتهم قال: اللّهم صل على آل فلان، قال: فأتاه أبي بصدقته، فقال: اللّهم صلِّ على آل أبي أوفى.

Bu âyette geçen "salât"ın mânâsı "Allah'ın rahmeti ve kullarını affetmesidir." Bu mânâyı Taberî gibi müfessirler, Peygamber Efendimiz'in ashabından Ebû Evfâ (r.a.) için yaptığı duayı ihtiva eden şu hadis-i şeriften çıkarırlar: "Ya Rabbi! Ebû Evfâ'nın ailesini affet."[55]

***

﴿إِنَّ الصَّفَا وَالْمَرْوَةَ مِن شَعَائِرِ اللهِ فَمَنْ حَجَّ الْبَيْتَ أَوِ اعْتَمَرَ فَلاَ جُنَاحَ عَلَيْهِ أَنْ يَطَّوَّفَ بِهِمَا وَمَن تَطَوَّعَ خَيْرًا فَإِنَّ اللهَ شَاكِرٌ عَلِيمٌ﴾ (البقرة: ١٥٨)

"Safa ile Merve Allah'ın belirlediği nişanelerdendir. Kim hac veya umre niyeti ile Kâbe'yi ziyaret ederse oraları tavaf etmesinde bir beis yoktur. Her kim de, farz olmadığı hâlde gönlünden koparak bir hayır işlerse mükâfatını görür. Zira Allah şükrün karşılığını verir. O, az amele çok mükâfat veren Şekûr, her şeyi bilen Alîm'dir." (Bakara, 158)

Safa ile Merve arasında sa'y etmenin hükmü hakkında farklı içtihadlar vardır. Şöyle ki: 1- Bu sa'yi terk eden aynen kaza etmelidir, zira menasikten birini terk etmiştir. 2- Terk eden fidye verirse yeterlidir, kaza etmek için oraya dönmesi gerekmez. 3- Bu sa'y nafiledendir, terk edene bir şey gerekmez.

Hz. Âişe (r.anha), İmam Malik ve İmam Şafiî birinci görüştedirler. İmam Ebû Hanife, İmam Ebû Yusuf ve İmam Muhammed Şeybanî fidye görüşündedirler, yani kurban kesmesi gerektiğini söylerler. İşte âyetten kesin olarak anlaşılmayan bu vücup hükmü hakkında Taberî şöyle demektedir:

"Bize göre o iki yeri tavaf farzdır, ister unutarak ister kasten terk edene, dönüp kaza etmek gerekir. Zira Resûlullah'ın (s.a.s.) halka hac yaptırırken

---

55 Buhârî (*Fethu'l-Bârî*), 3/86; Müslim, 1/97.

öğrettiği şeylerden biri de bu iki tepe arasındaki sa'y olmuştur. Nitekim Câbir (r.a.) diyor ki: "Resûlullah, haccı esnasında Safa'ya yaklaştığında işbu 'İnne's-Safa ve'l-Mervete...' âyetini okudu ve dedi ki: 'Siz de Allah'ın önce zikrettiği yerden başlayın.' O da Safa'dan başladı."

İbn Abbas'tan (r.anhüma): "Hz. Peygamber (s.a.s.) "İnne's-Safa ve'l-Mervete.." diyerek Safa tepesine geldi, oradan tavafa başladı, orada ayakta durdu. Sonra Merve'ye geldi, orada da ayakta durdu ve sa'yetti.

***

﴿إِنَّ الَّذِينَ يَكْتُمُونَ مَا أَنْزَلْنَا مِنْ الْبَيِّنَاتِ وَالْهُدَى مِنْ بَعْدِ مَا بَيَّنَّاهُ لِلنَّاسِ فِي الْكِتَابِ أُولَئِكَ يَلْعَنُهُمُ اللهُ وَيَلْعَنُهُمُ اللاَّعِنُونَ﴾ (البقرة: ١٥٩)

"İnsanlar için Biz kitapta açıkladıktan sonra, indirmiş olduğumuz aşikâr delilleri ve hidâyeti gizleyenler var ya! İşte onlara Allah lânet ettiği gibi lânet edebilecek herkes lânet eder." (Bakara, 159)

Resûlullah (s.a.s.) şöyle demiştir: "Bildiği bir şey sorulduğu hâlde onu gizleyen kimseye kıyamet günü ateşten gem vurulur."[56]

عن أبي هريرة انه قال ان الناس يقولون أكثر أبو هريرة ثم والله لولا آيتان في كتاب الله ما حدثت حديثا ثم يتلو هاتين الآيتين: ﴿إن الذين يكتمون ما أنزل الله من البينات والهدى...﴾ فذكر الحديث.

Ebû Hureyre (r.a.) şöyle demiştir: "Allah'ın Kitabındaki şu iki âyet olmasaydı ben sizlere hiç bir şey nakletmezdim: *"İnsanlar için Biz kitapta açıkladıktan sonra indirmiş olduğumuz âşikâr delilleri ve hidâyeti gizleyenler var ya! İşte onlara Allah lânet ettiği gibi lânet edebilecek herkes de lânet eder."* (Bakara, 159), *"Vaktiyle Allah Ehl-i Kitap'tan "Kitabı mutlaka insanlara açıklayıp anlatacaksınız, onu asla gizlemeyeceksiniz." diye teminat almıştı. Fakat onlar bu ahdi önemsemeyerek kulak ardı ettiler, onu az bir bahaya sattılar. Bakın, ne kötü bir alışveriş!"* (Âl-i İmrân, 187)[57]

---

56 Taberî, 3/51, Ahmed M. Şakir tahricinde: Bu sahih bir isnaddır. Ahmed İbn Hanbel, *Müsned*, ha. no. 7561; İbn Hibban, *Sahih*, ha. no. 95.

57 Buhârî, 1/5; Ahmed İbn Hanbel, *Müsned*, ha. no. 7274; İbn Hibban, *Sahih*, 16/05; Beyhakî, *Sünenü'l-Kübrâ*, 3/39.

عن البراء بن عازب قال: كنا مع النبي في جنازة فقال: إن الكافر يضرب ضربة بين عينيه يسمعها كل دابة غير الثقلين، فتلعنه كل دابة سمعت صوته فذلك قول الله تعالى: ﴿أُولَئِكَ يَلْعَنُهُمُ اللهُ وَيَلْعَنُهُمُ اللاَّعِنُونَ﴾. يعني دواب الأرض.

Berâ İbn Âzib (r.a.) diyor ki: Resûlullah (s.a.s.) ile bir cenazenin başında bulunuyorduk. Dedi ki: "Kâfirin iki gözünün arasına bir darbe vurulur ki, ins ve cinden başka bütün mahlûkat onun sesini işitir ve sesini işiten her canlı ona lânet okur. İşte: *"Onlara Allah lânet ettiği gibi lânet edebilecek herkes de lânet eder."* âyeti bunu ifade eder."[58]

***

﴿وَإِلَهُكُمْ إِلَهٌ وَاحِدٌ لاَ إِلَهَ إِلاَّ هُوَ الرَّحْمَنُ الرَّحِيمُ﴾ (البقرة: ١٦٣)

"Hepinizin ilâhı tek İlâh'tır. Ondan başka tanrı yoktur. O Rahman'dır, Rahîm'dir." (Bakara, 163)

عن رسول الله: "اسم الله الأعظم في هاتين الآيتين ﴿وَإِلَهُكُمْ إِلَهٌ وَاحِدٌ لاَ إِلَهَ إِلاَّ هُوَ الرَّحْمَنُ الرَّحِيمُ﴾ و ﴿الم اَللهُ لاَ إِلَهَ إِلاَّ هُوَ الْحَيُّ الْقَيُّومُ﴾".

Resûlullah (s.a.s.) şöyle buyurdu: "Allah'ın İsm-i A'zam'ı şu iki âyettedir: *"Hepinizin ilâhı tek İlâh'tır. Ondan başka tanrı yoktur. O; Rahman'dır, Rahîm'dir."*, diğeri de: *"Elif Lâm Mîm. Allah o ilâhtır ki kendisinden başka tanrı yoktur. Hayy O'dur, Kayyûm O'dur."*[59]

Böylece Hz. Peygamber bu âyetlerin ehemmiyetli muhtevalarını bildirmiş ve mü'minlerin bu nurlu zikirlere devam etmeleri hususunda dikkatlerini çekmiştir.

***

﴿وَقَالَ الَّذِينَ اتَّبَعُوا لَوْ أَنَّ لَنَا كَرَّةً فَنَتَبَرَّأَ مِنْهُمْ كَمَا تَبَرَّءُوا مِنَّا كَذَلِكَ يُرِيهِمُ اللهُ أَعْمَالَهُمْ حَسَرَاتٍ عَلَيْهِمْ وَمَا هُمْ بِخَارِجِينَ مِنَ النَّارِ﴾ (البقرة: ١٦٧)

58 İbn Kesîr, 1/52'de İbn Ebî Hâtim ile İbn Mâce'den.
59 İbn Kesîr, 1/54.

"Bunun üzerine o tâbi olanlar şöyle dediler: 'Ah ne olurdu! Elimize bir fırsat geçse de onların bizden uzak durdukları gibi biz de onları bir reddetseydik!' İşte Allah Teâlâ onlara bütün yaptıklarını en şiddetli pişmanlıklar hâlinde gösterecektir. Onların ateşten çıkacakları da yoktur." (Bakara, 167)

عن عبد الله بن (مسعود) في قصة ذكرها فقال: ''فليس نفس إلا وهي تنظر إلى بيت في الجنة وبيت في النار، وهو يوم الحسرة، قال: فيرى أهل النار الذين في الجنة، فيقال لهم لو عملتم! فتأخذهم الحسرة، قال: فيرى أهل الجنة البيت الذي في النار، فيقال: لو لا أن منّ الله عليكم!''.

Abdullah İbn Mes'ûd (r.a.) zikrettiği bir kıssa içinde şuna da yer verir: "Hiç bir insan yoktur ki hem Cennet'teki hem de Cehennem'deki evine bakmasın. İşte hasret günü budur. Cehennemlikler Cennetlikleri görür (onlara imrenirler). Onlara denir ki: "Siz de bunlar gibi yapsaydınız! (orada olurdunuz). İşte onları bir hasrettir, bir pişmanlıktır alır! Cennetlikler de kendileri için ateşte hazırlanmış evi görür ve onlara denir ki: "Allah'ın lütfuna mazhar olmasaydınız siz de orada olacaktınız."[60]

***

﴿إِنَّمَا حَرَّمَ عَلَيْكُمُ الْمَيْتَةَ وَالدَّمَ وَلَحْمَ الْخِنزِيرِ وَمَا أُهِلَّ بِهِ لِغَيْرِ اللّٰهِ فَمَنِ اضْطُرَّ غَيْرَ بَاغٍ وَلاَ عَادٍ فَلاَ إِثْمَ عَلَيْهِ إِنَّ اللّٰهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ﴾ (البقرة: ١٧٣)

"O, size sadece meyteyi, kanı, domuz etini ve Allah'tan başkası adına kesilen hayvanın etini haram kıldı. Kim mecbur kalırsa başkasının hakkına tecavüz etmemek ve zaruret miktarını geçmemek şartıyla bunlardan yemesinde günah yoktur. Allah Gafûr'dur, Rahîm'dir." (Bakara, 173)

عن ابن عمر رضي الله عنهما أن رسول الله قال: ''أحل لنا ميتتان ودمان، السمك والجراد، والكبد والطحال''.

---

60 Taberî, 3/296. Ahmed M. Şakir tahricinde: İsnad sahihtir. Zahiren İbn Mes'ûd'a mevkuf ise de bizce hükmen merfudur. Zira re'y ile bilinemeyecek hususlardan olduğundan, ancak Resûlullah'ın (s.a.s.) öğretmesiyle bilinebilir. Hadisi Hâkim *Müstedrek*, 4, 296'da rivâyet etmiş ve Zehebî de sıhhatine muvafakat etmiştir. Keza *Mecmau'z-Zevâid*, 10/328-330.

İbn Ömer (r.anhüma) Resûlullah'tan (s.a.s.) şu hadisi nakleder: "Bize iki meyte ile iki kan türü mübah kılındı: Meyteler balık ile çekirge; kanlar ise ciğer ile dalaktır."[61]

Bu âyeti cümhur (müçtehidlerin büyük çoğunluğu) tahsis ederek deniz meytesini bu hükümden hariç tutmuştur. Zira Allah Teâlâ bir başka âyette *"Size deniz avı ve yiyeceği mübah kılındı."* (Mâide, 96) buyurmuştur. Bir de Sahih'te, Müsned'de, Muvatta ve Sünen kitaplarında yer alan anber hadisi de bu tahsisin delilidir. Hz. Peygamber (s.a.s.) bu konuda: "Denizin suyu temiz ve temizleyici, meytesi ise helâldir."[62] buyurmuştur.

***

﴿الَّذِينَ يَكْتُمُونَ مَا أَنزَلَ اللّٰهُ مِنَ الْكِتَابِ وَيَشْتَرُونَ بِهِ ثَمَنًا قَلِيلاً أُولَئِكَ مَا يَأْكُلُونَ فِي بُطُونِهِمْ إِلاَّ النَّارَ وَلاَ يُكَلِّمُهُمُ اللّٰهُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ وَلاَ يُزَكِّيهِمْ وَلَهُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌ﴾ (البقرة: ١٧٤)

"Allah'ın indirdiği kitaptan bir şey gizleyip onu bir kaç paraya satanlar var ya! İşte onlar karınlarına ateşten başka bir şey doldurmazlar. Kıyamet günü Allah onlarla konuşmaz ve onları temize çıkarmaz. Onlara son derece acı bir azap vardır." (Bakara, 174)

عن أبي ذر عن النبي قال: ''ثلاثة لا يكلمهم الله يوم القيامة، ولا ينظر إليهم، ولا يزكيهم ولهم عذاب أليم'' قال فقرأها رسول الله ثلاث مرار. قال أبو ذر: خابوا وخسروا. من هم يا رسول الله؟ قال المسبل والمنّان والمنفق سلعته بالحلف الكاذب''.

عن أبي ذر عن النبي قال: ''ثلاثة لا يكلمهم الله يوم القيامة: المنان الذي لا يعطي شيئا إلا منه، والمنفق سلعته بالحلف الفاجر والمسبل إزاره''.

Şu hadis-i şerif aynı âkıbete maruz kalacak başka grupları da bildirmektedir:

Ebû Zer (r.a.) Hz. Peygamber'den (s.a.s.) naklediyor: "Üç kısım kimse vardır ki Allah kıyamet günü onlara sevindirici söz söylemez, yüzlerine

---

61 İbn Mâce, *Sayd*, 9; Ahmed İbn Hanbel, *Müsned*, 2/1073; Şafiî, *Müsned*, 1/340.
62 İbn Kesîr, 1/361'de mezkûr kaynaklardan nakleder.

bakmaz ve onları temize çıkarmaz. Onlara son derece acı bir azap vardır. Ebû Zer diyor ki: Resûlullah burayı üç defa okudu. Bunun üzerine Ebû Zer: "O büyük ziyana uğrayanlar kimlerdir ya Resûlallah?" diye sorunca o şöyle cevap verdi: "Elbisesi yere değecek şekilde uzun olan, minnet eden ve yalan yeminle malını revaçlandıran kimseler."[63]

***

﴿لَيْسَ الْبِرَّ أَنْ تُوَلُّوا وُجُوهَكُمْ قِبَلَ الْمَشْرِقِ وَالْمَغْرِبِ وَلَكِنَّ الْبِرَّ مَنْ آمَنَ بِاللّٰهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ وَالْمَلاَئِكَةِ وَالْكِتَابِ وَالنَّبِيِّينَ وَآتَى الْمَالَ عَلَى حُبِّهِ ذَوِي الْقُرْبَى وَالْيَتَامَى وَالْمَسَاكِينَ وَابْنَ السَّبِيلِ وَالسَّائِلِينَ وَفِي الرِّقَابِ وَأَقَامَ الصَّلَوةَ وَآتَى الزَّكَوةَ وَالْمُوفُونَ بِعَهْدِهِمْ إِذَا عَاهَدُوا وَالصَّابِرِينَ فِي الْبَأْسَاءِ وَالضَّرَّاءِ وَحِينَ الْبَأْسِ أُولَئِكَ الَّذِينَ صَدَقُوا وَأُولَئِكَ هُمُ الْمُتَّقُونَ﴾ (البقرة: ١٧٧)

"Takva yüzlerinizi doğuya ya da batıya doğru çevirme değildir. Lâkin takva; Allah'a, âhiret gününe, meleklere, kitaplara iman eden, hoşlandığı malını Allah'ı hoşnut etmek için yakınlara, yetimlere, yoksullara, yolda kalan gariplere, isteyenlere ve boyunduruk altında bulunup hürriyetine kavuşmak isteyen köle ve esirlere veren; namazı hakkıyla ifa edip zekâtı veren; sözleştiği zaman sözünde duran; hele hele sıkıntı ve hastalık hâllerinde, savaşın şiddetleri esnasında sabreden kimselerin davranışlarıdır. İşte onlardır (iman) iddialarında samimi olanlar ve işte onlardır her türlü fenalıktan korunan takvalılar." (Bakara, 177)

عن فاطمة بنت قيس عن النبي أنه قال: "في المال حق سوى الزكاة وتلا هذه الآية: ﴿لَيْسَ الْبِرَّ (...) وَآتَى الْمَالَ عَلَى حُبِّهِ ذَوِي الْقُرْبَى وَالْيَتَامَى (...) وَأَقَامَ الصَّلَوةَ وَآتَى الزَّكَوةَ (...)﴾ إلى آخر الآية.

Fâtıma bintü Kays (r.anha) Hz. Peygamber' den (s.a.s.) naklediyor: "Mal-

63 Müslim, 1/171, keza 172 ve 173. rivâyetlerde başka hususlar da sayılmıştır.

da, zekât dışında ödenmesi gereken bir hak da vardır." O böyle dedikten sonra *leyse'l-birre* diye başlayan işbu âyeti sonuna kadar okudu.[64]

عن ابن مسعود قال: قال رسول الله : ﴿وَآتَى الْمَالَ عَلَى حُبِّهِ﴾ أن تعطيه وأنت صحيح شحيح، تأمل العيش وتخشى الفقر".

İbn Mes'ûd (r.a.) Hz. Peygamber'in (s.a.s.) şöyle dediğini naklediyor: *"Ve âte'l-mâle alâ hubbihî - Hoşlandığı malını Allah'ı hoşnut etmek için veren"* demek: Senin sağlıklı, mala düşkün olup, daha uzun yaşamayı umup, fakirlikten de endişe ettiğin bir durumda vermendir."[65]

... أن أبا ذر سأل النبي عن الإيمان فقرأ عليه هذه الآية ﴿لَيْسَ الْبِرَّ أَنْ تُوَلُّوا وُجُوهَكُمْ﴾ حتى يتم الآية.

Ebû Zer (r.a.) Hz. Peygamber'e (s.a.s.): "İman nedir?" diye sorunca o da *Leyse'l-birre* diye başlayan işbu âyeti başından sonuna kadar okudu.[66]

Âyetteki *ve's-sâilîn* (isteyenler), yardım ve yiyecek isteyenler demek olup onlara zekât malından verilir. Nitekim Resûlullah'tan (s.a.s.) şu hadis nakledilmiştir:

"At üzerinde de gelse isteyen kimseye yardım gerekir."[67] Âlûsî'nin beyanına göre İmam Ahmed İbn Hanbel bu rivâyet hakkında "Bir asla dayanmaz." demiştir. Fakat Ebû Dâvud bunu Hz. Hüseyin İbn Ali'den (r.anhüma) mevkuf olarak rivâyet edip sükût etmiştir. El-Irâkî: "Senedi ceyyiddir ve mütâbileri de vardır." demiştir. İbn Abdilber ise: "Kavi değildir, çokları İmam Ahmed İbn Hanbel'in kavline tâbi olmuşlardır." der.[68]

Kâmil İslâm ahlâkını bildiren bu âyet-i kerime hakkında Peygamber Efendimiz böyle bir değerlendirme yapmıştır.

---

64 Taberî, 3/343. Ahmed M. Şakir tahricinde: İsnadı sahihtir. Ayrıca bkz. Dârimî, 1, 385; Tirmizî, 2/22; İbn Mâce, ha. no. 1789; Beyhakî, 4/84.

65 *Tefsiru Abdirrezzak*, v. 1b; İbn Kesîr, 1/266'da Hâkim, *Müstedrek*'ten.

66 Ma'mer İbn Raşid, *Câmi'*, v. 23a; Askalânî, *Fethu'l-Bârî*, 1/51; Züraî, *Haşiyetü İbni'l-Kayyim*, 12/294.

67 İbn Kesîr, 1/366-367'de İmam Ahmed ve Ebû Dâvud'dan.

68 M. Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'ân Dili*, 8/5902.

Gerçekten bu âyet: Allah'a, âhirete, meleklere, kitaplara, peygamberlere inanmak gibi iman esaslarını; namaz ve zekât gibi temel ibadetleri; yetimlere, fakirlere, isteyenlere yardım, vaadine ve ahdine sadık kalma, sabır, sadakat ve takva gibi güzel ahlâk esaslarını ihtiva etmesi bakımından İslâm dininin hülâsası sayıldığından imanın alemidir. Resûlullah'ın, dikkatimizi bu âyete çekmesi oldukça önemlidir.

***

﴿وَإِذَا سَأَلَكَ عِبَادِي عَنِّي فَإِنِّي قَرِيبٌ أُجِيبُ دَعْوَةَ الدَّاعِي إِذَا دَعَانِي فَلْيَسْتَجِيبُوا لِي وَلْيُؤْمِنُوا بِي لَعَلَّهُمْ يَرْشُدُونَ﴾ (البقرة: ١٨٦)

"Kullarım Beni senden soracak olurlarsa, bilsinler ki Ben pek yakınım. Bana dua edenin duasına icabet ederim. Öyleyse onlar da davetime icabet ve Bana hakkıyla inanıp tasdik etsinler ki doğru yolda yürüyüp selâmete ersinler." (Bakara, 186)

عن النعمان بن بشير قال: قال رسول الله: إن الدعاء هو العبادة، ثم قرأ: ﴿وَقَالَ رَبُّكُمُ ادْعُونِي أَسْتَجِبْ لَكُمْ﴾.

Nu'man İbn Beşir (r.a.) diyor ki: Resûlullah (s.a.s.) şöyle buyurdu: "Dua ibadetin ta kendisidir. Rabbiniz *"Bana dua edin ki Ben de icabet edeyim."* buyurdu."[69]

***

﴿أُحِلَّ لَكُمْ لَيْلَةَ الصِّيَامِ الرَّفَثُ إِلَى نِسَائِكُمْ هُنَّ لِبَاسٌ لَكُمْ وَأَنْتُمْ لِبَاسٌ لَهُنَّ عَلِمَ اللهُ أَنَّكُمْ كُنتُمْ تَخْتَانُونَ أَنفُسَكُمْ فَتَابَ عَلَيْكُمْ وَعَفَا عَنْكُمْ فَالْآنَ بَاشِرُوهُنَّ وَابْتَغُوا مَا كَتَبَ اللهُ لَكُمْ وَكُلُوا وَاشْرَبُوا حَتَّى يَتَبَيَّنَ لَكُمُ الْخَيْطُ الْأَبْيَضُ مِنَ الْخَيْطِ الْأَسْوَدِ مِنَ الْفَجْرِ ثُمَّ أَتِمُّوا الصِّيَامَ إِلَى

69 Taberî, 3/485. Ahmed M. Şakir tahricinde: Hadis hadd-i zâtında sahihtir, fakat isnad mualleldir. İmam Ahmed, *Müsned*, 4/271'de rivâyet eder. Keza Ashab-ı Sünen'den Tirmizî, Ebû Dâvud, Nesâî, İbn Mâce de rivâyet ederler. Keza Hâkim, *Müstedrek*, 1/490.

اللَّيْلِ وَلاَ تُبَاشِرُوهُنَّ وَأَنْتُمْ عَاكِفُونَ فِي الْمَسَاجِدِ تِلْكَ حُدُودُ اللهِ فَلاَ تَقْرَبُوهَا كَذَلِكَ يُبَيِّنُ اللهُ آيَاتِهِ لِلنَّاسِ لَعَلَّهُمْ يَتَّقُونَ﴾ (البقرة: ١٨٧)

"(...) Fecir vakti siyah iplik beyaz iplikten fark edilinceye kadar yiyin için. Sonra gece girinceye kadar orucu tamamlayın! (...)." (Bakara, 187)

عن عدي بن حاتم قال: لما نزلت هذه الآية: ﴿وَكُلُوا وَاشْرَبُوا حَتَّى يَتَبَيَّنَ لَكُمُ الْخَيْطُ الْأَبْيَضُ مِنَ الْخَيْطِ الْأَسْوَدِ﴾ عمدت إلى عقالين: أحدهما أسود والآخر أبيض، قال: فجعلتهما تحت وسادتي، قال: فجعلت انظر إليهما فلما تبين لي الأبيض من الأسود أمسكت، فلما أصبحت غدوت إلى رسول الله فأخبرت بالذي صنعت فقال: إن وسادك إذا لعريض إنما ذلك بياض النهار من سواد الليل".

Orucun çeşitli yönlerini beyan eden hadisler pek çoktur. Biz bunlardan ancak az bir kısmını örnek olarak vereceğiz.

Adiy İbn Hâtim (r.a.) anlatıyor: İşbu *"Siyah iplik beyaz iplikten fark edilinceye kadar yiyin için!"* âyeti nâzil olunca biri siyah, diğeri beyaz iki ip aldım, onları yastığımın altına koydum. İmsak vaktini anlamak için onlara bakıyordum. Beyazı siyahtan ayırdedince imsake (oruca) başlıyordum. Sabahleyin varıp Resûlullah'a (s.a.s.) yaptığımı anlattım. Bana: "Şu hâlde senin yastığın oldukça geniş olmalı. Âyetten maksat, (senin iplerin değil) gündüzün beyazı ile gecenin karanlığıdır."[70]

İbn Hacer, hadisi izah ederken der ki: Adiyy'in hadisindeki "Oruç âyeti nâzil olunca" ibaresi tevile muhtaçtır. Muhtemelen bundan kasdı: "Oruç hakkında nâzil olmuş olan âyette "siyah iplik beyaz iplikten fark edilinceye kadar" ibaresini işitince" demektir. Zira oruç, hicretten az sonra emredilmişken, Adiyy'in İslâm'a girişi 9 veya 10. yıldadır. (Hadisin sonundaki cümleye gelince: Müslim'in rivâyetinde "İnne visadeke le arîdun tavîl -Şu hâlde yastığın pek geniş ve uzundur." şeklindedir. El-Hattabî'nin dediğine göre burada iki vecih vardır. Birincisi: "Şu hâlde senin uykun

---

70 Buhârî, *Tefsir*, 5/156; Müslim; Ahmed İbn Hanbel, *Müsned* (*Fethu'r-Rabbânî*), 18/8; Tirmizî, *Tefsir*.

fazladır." Demek ki yastık ile uykuya kinâye edilmiştir; zira uyuyan başını yastığa koyar. İkincisi ise zekâsının azlığına işarettir.

Zemahşerî bunu teyid eder, Kurtubî gibi bir çok zât ise bunu reddederler.[71]

عن عبد الله بن أبي أوفى قال: كنا مع النبي في مسير وهو صائم فلما غربت الشمس وقال لرجل: انزل فاجدح لي؟ قالوا: لو أمسيت يا رسول الله! فقال: انزل فاجدح .. فقال الرجل: يا رسول الله لو أمسيت! قال: انزل فاجدح لي، قال رسول الله وإن علينا نهارا! فقال له الثالثة فنزل فجدح له، ثم قال رسول الله إذا أقبل الليل من ههنا وضرب بيده نحو المشرق فقد أفطر الصائم".

Abdullah İbn Ebî Evfâ (r.a.) anlatıyor: Hz. Peygamber (s.a.s.) ile bir yolculukta idik. O oruçlu idi. Güneş batarken birine dedi ki: "İn, benim için yiyecek bir şey hazırla!" Yanındakiler: "Akşamı bekleseydiniz Ya Resûlallah!" deyince o: "İn ve yiyecek hazırla!" diye tekrar etti. Adam tekrar: "Akşamı bekleseydiniz ya Resûlallah!" dedi. Hz. Peygamber de "İn ve yiyecek hazırla!" dedi. Adam bu sefer: "Gündüz henüz devam ediyor." deyince, Resûlullah üçüncü olarak emrini tekrarladı ve o kişi inip yiyecek hazırladı. Sonra eliyle doğu cihetini işaret ederek buyurdu ki: Gece şuradan gelince (güneş de kaybolunca) artık oruçlu iftar eder."[72]

***

﴿وَلاَ تُبَاشِرُوهُنَّ وَأَنْتُمْ عَاكِفُونَ فِي الْمَسَاجِدِ﴾ (البقرة: ١٨٧)

"(...) Mescitlerde itikâfta bulunduğunuz sırada eşlerinize yaklaşmayın!" (Bakara, 187)

عن عائشة قالت: كان النبي يدني إليّ رأسه وهو مجاور في المساجد وأنا في حجرتي وأنا حائض فاغسله وأرجّله.

Hz. Âişe (r.anha) der ki: Resûlullah (s.a.s.) mescidde itikâfta, ben ise

71 İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, 5/34-35.

72 Buhârî, 4/156; Müslim, 1/303; Taberî, 3/533; Ebû Dâvud, ha. no. 2352 (Sondaki ilâve Ebû Dâvud'dandır).

odamda hayızlı vaziyette iken, o başını odama doğru uzatır, ben de saçlarını yıkayıp tarardım."[73]

***

﴿وَأَنْفِقُوا فِي سَبِيلِ اللهِ وَلاَ تُلْقُوا بِأَيْدِيكُمْ إِلَى التَّهْلُكَةِ وَأَحْسِنُوا إِنَّ اللهَ يُحِبُّ الْمُحْسِنِينَ﴾ (البقرة: ١٩٥)

«Allah yolunda malınızı harcayın da, kendi ellerinizle kendinizi tehlikeye atmayın ve hep güzel davranın! Çünkü Allah güzel hareket edenleri sever.» (Bakara, 195)

عن أسلم أبي عمران التجيبي قال: كنا بمدينة الروم، فأخرجوا إلينا صفا عظيما من الروم، فخرج إليهم من المسلمين مثلهم أو أكثر، وعلى أهل مصر عقبة بن عامر، وعلى الجماعة فضالة بن عبيد، فحمل رجل من المسلمين على صف الروم حتى دخل فيهم، فصاح الناس، وقالوا: سبحان الله يلقي بيديه إلى التهلكة، فقام أبو أيوب فقال: يا أيها الناس إنكم تتأولون هذه الآية هذا التأويل وإنما أنزلت هذه الآية فينا معشر الأنصار لما أعز الله الإسلام وكثر ناصروه، فقال: بعضنا لبعض سرا دون رسول الله : إن أموالنا قد ضاعت، وإن الله قد أعز الإسلام وكثر ناصروه، فلو أقمنا في أموالنا، فأصلحنا ما ضاع منها! فأنزل الله على نبيه يرد علينا ما قلنا ﴿وَأَنفِقُوا فِي سَبِيلِ اللهِ وَلاَ تُلْقُوا بِأَيْدِيكُمْ إِلَى التَّهْلُكَةِ﴾ فكانت التهلكة الإقامة على الأموال وإصلاحها، وتركنا الغزو، فما زال أبو أيوب شاخصا في سبيل الله حتى دفن بأرض الروم.

Eslem şöyle dedi: «Rumların ülkesinde bulunuyorduk. Rumlardan oluşan büyük bir saf karşımıza çıkardılar. Müslümanlar da onlarınkine benzer kuvvet çıkardılar. Şöyle ki: Mısırlıların başında Ukbe İbn Âmir, cemaatin başında ise Fedala İbn Ubeyd vardı. Müslümanlardan biri kalkıp Rumların saflarına girdi. Bunu gören halk: "Fesübhânellah! Kendi kendi-

73 Dârimî, 1/198; Taberî. Ahmed M. Şakir tahriçte: Buhârî, 4/236; Müslim, 1/96; Ebû Dâvud, ha. no. 2469; Nesâî, 1/68; İbn Mâce, ha. no. 1778.

sini nasıl da tehlikeye atıyor! deyince Ebû Eyyûb el-Ensarî kalkıp dedi ki: "Siz bu âyete yanlış mânâ veriyorsunuz. Ama aslında bu âyet biz Ensar'ın hakkında nâzil olmuştur. Müslümanların sayısı artıp da onlar güçlenince, Resûlullah'a (s.a.s.) duyurmaksızın bizler kendi aramızda şöyle konuştuk: "Bütün mallarımız zayi olup gitti! Allah da İslâm'ı kuvvetlendirip mensuplarını artırdı. Artık biz mallarımızın yanında oturup, zayi olan malımız, mülkümüzle meşgul olabiliriz!" İşte onun üzerine bize cevap vermek üzere bu âyet nâzil oldu: *'Allah yolunda malınızı harcayın da, kendinizi tehlikeye atmayın!'* Demek ki tehlike, malların yanında kalıp gazayı terk etmemizdir. "Gerçekten, Ebû Eyyûb, Allah yolunda gazaya devam etti, ta ki Rum diyarında defnedildi."[74]

***

﴿وَأَتِمُّوا الْحَجَّ وَالْعُمْرَةَ لِلّٰهِ فَإِنْ أُحْصِرْتُمْ فَمَا اسْتَيْسَرَ مِنَ الْهَدْيِ وَلاَ تَحْلِقُوا رُءُوسَكُمْ حَتَّى يَبْلُغَ الْهَدْيُ مَحِلَّهُ فَمَنْ كَانَ مِنْكُمْ مَرِيضًا أَوْ بِهِ أَذًى مِنْ رَأْسِهِ فَفِدْيَةٌ مِنْ صِيَامٍ أَوْ صَدَقَةٍ أَوْ نُسُكٍ فَإِذَا أَمِنْتُمْ فَمَنْ تَمَتَّعَ بِالْعُمْرَةِ إِلَى الْحَجِّ فَمَا اسْتَيْسَرَ مِنَ الْهَدْيِ فَمَنْ لَمْ يَجِدْ فَصِيَامُ ثَلاَثَةِ أَيَّامٍ فِي الْحَجِّ وَسَبْعَةٍ إِذَا رَجَعْتُمْ تِلْكَ عَشَرَةٌ كَامِلَةٌ ذٰلِكَ لِمَنْ لَمْ يَكُنْ أَهْلُهُ حَاضِرِي الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ وَاتَّقُوا اللّٰهَ وَاعْلَمُوا أَنَّ اللّٰهَ شَدِيدُ الْعِقَابِ﴾ (البقرة: ١٩٦)

"Haccı da umreyi de Allah rızası için tamamlayın! Eğer engellenmiş olursanız o durumda kolayınıza gelen kurbanlığı gönderin! Kurbanlık, yerine varıncaya kadar başınızı tıraş etmeyin! Aranızda hasta yahut başından rahatsız olan varsa, ona fidye olarak oruç tutmak, sadaka vermek yahut kurban kesmek gerekir (...)" (Bakara, 196)

Haccın yapılışını bildiren âyet-i kerimenin bir yerinde şöyle buyurulur: *"Kurbanlık yerine varıncaya kadar başınızı tıraş etmeyin! (...)"* Haccın

74 Tirmizî, bu âyetin tefsirinde; Hâkim, *Müstedrek*, 2/275; Süyûtî, *Lübabu'n-Nukûl*, s. 30'da Ebû Dâvud, Tirmizî, ve İbn Hibban'dan.

tatbikatı sırasında meydana gelen şu hâdise, Resûlullah'ın (s.a.s.) bu hükmü tefsir etmesine vesile olmuştur.

فقال (كعب بن عجرة) حملت إلى النبي والقمل يتناثر على وجهي فقال: ''ما كنت أرى أن الجهد قد بلغ بك هذا أما تجد شاة؟'' قلت: لا قال: صم ثلاثة أيام أو اطعم ستة مساكين لكل مسكين نصف صاع من طعام واحلق رأسك فنزلت فيّ خاصة وهي لكم عامة.

Ka'b İbn Ucre (r.a.) diyor ki: "Beni alıp Resûlullah'ın yanına götürdüler. Bitler yüzümü kaplamıştı. Buyurdu ki: "Senin sıkıntının bu dereceye vardığını zannetmezdim. Bir koyun bulamaz mısın?" Ben: "Hayır!" dedim. Öyleyse üç gün oruç tut veya her bir fakire yarım sa' yiyecek olarak altı fakiri doyur ve sonra başını tıraş et!" buyurdu. Böylece bu âyet benim hakkımda özel, sizin hakkınızda da genel olarak nâzil oldu."[75]

***

﴿فَإِذَا أَمِنْتُمْ فَمَن تَمَتَّعَ بِالْعُمْرَةِ إِلَى الْحَجِّ فَمَا اسْتَيْسَرَ مِنَ الْهَدْيِ فَمَنْ لَمْ يَجِدْ فَصِيَامُ ثَلاَثَةِ أَيَّامٍ فِي الْحَجِّ وَسَبْعَةٍ إِذَا رَجَعْتُمْ تِلْكَ عَشَرَةٌ كَامِلَةٌ ذَلِكَ لِمَنْ لَمْ يَكُنْ أَهْلُهُ حَاضِرِي الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ وَاتَّقُوا اللّٰهَ وَاعْلَمُوا أَنَّ اللّٰهَ شَدِيدُ الْعِقَابِ﴾ (البقرة: ١٩٦)

Hac âyetinin devamında: *"(...) Her kim hacca kadar umre yaparak sevap kazanmak isterse, onun da kolayına gelen bir kurban kesmesi gerekir. Kurbanlığı temin edemeyen kimse üç gün hacda, yedi gün de döndüğünüz zaman memleketinizde olmak üzere tam on gün oruç tutar. Bunlar ailesi Mescid-i Haram'da oturmayanlar içindir. Allah'a karşı gelmekten sakının ve Allah'ın cezasının çetin olduğunu bilin."* (Bakara, 196) buyurulur. Bu orucun uygulaması ile ilgili olarak şu tefsir varid olmuştur:

عن سالم بن عبد الله بن عمر عن أبيه قال: رخّص رسول الله للمتمتع إذا لم يجد الهدي ولم يصم حتى فاتته أيام العشر أن يصوم أيام التشريق مكانها.

75 Buhârî, *Tefsir*, 5/158; İmam Ahmed, *Müsned* (*Fethu'r-Rabbânî*, 18/84); İbn Huzeyme, *Sahih*, v. 266b.

İbn Ömer (r.anhüma) şöyle demiştir: Temettu haccı yapan kimse kurban bulamaz ve zilhiccenin ilk on gününde oruç tutmayı kaçırırsa, Hz. Peygamber (s.a.s.) onun teşrik günlerinde oruç tutmasına ruhsat verdi.[76]

***

﴿الْحَجُّ أَشْهُرٌ مَعْلُومَاتٌ فَمَنْ فَرَضَ فِيهِنَّ الْحَجَّ فَلاَ رَفَثَ وَلاَ فُسُوقَ وَلاَ جِدَالَ فِي الْحَجِّ وَمَا تَفْعَلُوا مِنْ خَيْرٍ يَعْلَمْهُ اللّٰهُ وَتَزَوَّدُوا فَإِنَّ خَيْرَ الزَّادِ التَّقْوَى وَاتَّقُونِي يَا أُولِي الْأَلْبَابِ﴾ (البقرة: ١٩٧)

"Hac mâlum aylardadır. Kim o aylarda haccı ifaya azmederse bilsin ki hac esnasında ne cinsel yaklaşma, ne günah sayılan davranışlarda bulunma, ne de tartışma ve sürtüşme vardır. Siz hayır olarak her ne yaparsanız, Allah mutlaka onu bilir. Azıklanın ve bilin ki azığın en hayırlısı kötülüklerden korunmadır. Öyleyse Bana karşı gelmekten korunun ey akıl sahipleri!" (Bakara, 197)

Haccın vakti:

Âyetin başında hac aylarına işaret edilir. Şu hadis de bu ayları ismen beyan eder:

عن أبي أمامة قال: قال رسول اللّٰه في ''الحج أشهر معلومات'' قال: شوال وذو القعدة وذو الحجة''.

Ebû Ümame (r.a.) der ki: Resûlullah (s.a.s.) âyette işaret edilen mâlum ayların şevval, zilka'de ve zilhicce olduğunu bildirdi.[77]

Haccın makbuliyet şartı:

عن ابن عباس قال: قال رسول اللّٰه في قوله: فلا رفث ولا فسوق ولا جدال في الحج، قال: «الرفث: التعرض للنساء بالجماع، والفسوق: المعاصي، والجدال: جدال الرجل صاحبه.

İbn Abbas (r.anhüma) Resûlullah'ın bu konuda âyette geçen üç tabiri şöyle açıkladığını bildirir: *Refes* kadınlara cima hususunda teklifte bulun-

76 Taberî, 4/100. Ahmed M. Şakir tahriçte: Tahavî, *Şerhu Meâni'l-Âsâr*, 1/427; Buhârî bu mânâda 4/211; İmam Malik, *Muvatta*, s. 426.

77 Süyûtî, *İtkân*, 2/191'de Taberanî"den.

ma; *füsuk* her türlü isyan ve günah; *cidal* ise kişinin yanındaki ile münakaşa etmesidir.[78]

عن أبي هريرة قال: قال رسول الله: "من حج هذا البيت -يعني الكعبة- فلم يرفث ولم يفسق رجع كيوم ولدته أمه".

Ebû Hureyre'den (r.a.): Resûlullah (s.a.s.) buyurdu ki: "Kim Beytullah'ı ziyaret eder, hac esnasında cima etmez, günahları işlemezse, annesinden doğduğu gündeki gibi günahsız hâle gelir.[79]

Şayet âyetteki cidalden maksat diğer yorumlar olsaydı, hadiste "cidal de etmez" diye zikredilmesi gerekirdi. Oysa hadis, mükâfatı sadece iki işten (refes ile füsuktan) kaçınana vaat etmektedir. Taberî bu mütalâa ile, hadisten yararlanarak bu âyeti tefsir etmektedir.[80]

***

﴿لَيْسَ عَلَيْكُمْ جُنَاحٌ أَنْ تَبْتَغُوا فَضْلاً مِنْ رَبِّكُمْ فَإِذَا أَفَضْتُمْ مِنْ عَرَفَاتٍ فَاذْكُرُوا اللّٰهَ عِنْدَ الْمَشْعَرِ الْحَرَامِ وَاذْكُرُوهُ كَمَا هَدَاكُمْ وَإِنْ كُنْتُمْ مِنْ قَبْلِهِ لَمِنَ الضَّالِّينَ﴾ (البقرة: ١٩٨)

«Hac mevsiminde ticaret yaparak, Rabbinizden size gelecek kâr ve yarar talep etmenizde size bir vebal yoktur. Arafat'ta vakfeden ayrılıp sel gibi Müzdelife'ye doğru akın ettiğinizde, Meş'ar-i Haram'da Allah'ı zikredin!» (Bakara, 198)

Vakfe:

Arafat'taki vakfeye âyette küçük bir işaret vardır. Tafsilât hadislere bırakılmıştır. Arafat, hacdaki vakfe yeridir ve hac menasikinin esasıdır.

عرفة موضع الوقوف في الحج، وهي عمدة أفعال الحج، ولهذا روى الإمام أحمد وأهل السنن باسناد صحيح عن عبد الرحمن بن يعمر الديلمي قال: سمعت رسول الله يقول: الحج

78 Süyûtî, *İtkân*, 2/191'de Taberanî'den.

79 Taberî, 4/150. Ahmed M. Şakir tahriçte: sahihtir. İmam Ahmed, *Müsned*'de, Müslim ve Nesâî'de rivâyet etmişlerdir.

80 Taberî, 4/153-154.

عرفات -ثلاثا- فمن أدرك عرفة قبل أن يطلع الفجر فقد أدرك. وأيام منى ثلاثة فمن تعجل في يومين فلا إثم عليه ومن تأخر فلا إثم عليه. وهذا مذهب مالك وأبي حنيفة والشافعي (يعني: وقت الوقوف من الزوال يوم عرفة إلى طلوع الفجر الثاني من يوم النحر).

Abdurrahman İbn Ya'mer Deylemî'den (r.a.): Resûlullah'ın (s.a.s.) şöyle dediğini işittim: "Hac, Arafat'tan ibarettir." deyip bunu üç kere tekrar etti. Kim fecir doğmadan önce Arafat'a yetişirse, vakfeye yetişmiş olur. Mina günleri üç gündür: Kim acele edip iki gün Mina'da (taşlama yaparsa) bunda bir beis yoktur, kim üçüncü güne kalırsa bunda da beis yoktur."[81]

***

﴿وَاذْكُرُوا اللّٰهَ فِي أَيَّامٍ مَعْدُودَاتٍ فَمَنْ تَعَجَّلَ فِي يَوْمَيْنِ فَلاَ إِثْمَ عَلَيْهِ وَمَنْ تَأَخَّرَ فَلاَ إِثْمَ عَلَيْهِ لِمَنِ اتَّقَى وَاتَّقُوا اللّٰهَ وَاعْلَمُوا أَنَّكُمْ إِلَيْهِ تُحْشَرُونَ﴾ (البقرة: ٢٠٣)

"O sayılı günlerde tekbir getirerek Allah'ı zikredin! Kim acele edip iki günde dönerse ona vebal yoktur. Kim geri kalırsa, günahlardan korunduğu takdirde ona da vebal yok. Allah'a karşı gelmekten korunun ve bilin ki hepiniz neticede diriltilip O'nun huzurunda toplanacaksınız." (Bakara, 203)

Bu âyetteki "bilinen" zikir günlerinin teşrik günleri olduğunu şu hadis-i şerif bildirir:

عن أبي هريرة أن رسول اللّٰه قال: "أيام التشريق أيام طعم وذكر".

Ebû Hureyre'den (r.a.) Resûlullah (s.a.s.) şöyle buyurdu: "Teşrik günleri yeme ve zikir günleridir."[82] Bu günlerde şeytan taşlanır, şeytan taşlamadan sonra zikir ve tekbir getirilir.

Taberî'ye göre âyetteki *felâ isme aleyh* demek "onun günahları kalmamıştır" mânâsına gelir. O der ki: "Her kim haccında takva üzere olur, Alla-

---

81 Tirmizî, *Tefsir*; İbn Kesîr, 1/426-427: Bu, yani vakfe vaktinin Arefe günü zevalden bayram günü fecir doğuşuna kadar olduğu mezhebi, Ebû Hanife, Malik, Şafiî'nin mezhebidir.

82 Taberî, 4/211. Ahmed M. Şakir tahriçte: Ahmed İbn Hanbel, *Müsned*, 2/387; Tahavî, *Şerhu Meâni'l-Âsâr*, 1/428; İbn Mâce, ha. no. 1719.

h'ın nehyettiği hususlardan geri durur, yapılmasını emrettiği şeyleri yerine getirirse günahları affedilmiştir. Zira Resûlullah (s.a.s.):

عن عبد الله قال: قال رسول الله : تابعوا بين الحج والعمرة، فإنهما ينفيان الفقر والذنوب كما ينفض الكير خبث الحديد، والذهب والفضة، وليس للحجة المبرورة ثواب دون الجنة.

Abdullah İbn Mes'ûd (r.a.) Resûlullah'tan (s.a.s.) şöyle nakletmiştir: "Haccın peşinden umre yapınız. Zira bunlar fakirliği ve günahları giderirler. Tıpkı körük demirin, altının ve gümüşün toz ve pasını giderdiği gibi. Mebrur haccın mükâfatı sadece Cennet'tir."[83]

***

﴿كَانَ النَّاسُ أُمَّةً وَاحِدَةً فَبَعَثَ اللّٰهُ النَّبِيِّينَ مُبَشِّرِينَ وَمُنْذِرِينَ وَأَنْزَلَ مَعَهُمُ الْكِتَابَ بِالْحَقِّ لِيَحْكُمَ بَيْنَ النَّاسِ فِيمَا اخْتَلَفُوا فِيهِ وَمَا اخْتَلَفَ فِيهِ إِلاَّ الَّذِينَ أُوتُوهُ مِنْ بَعْدِ مَا جَاءَتْهُمُ الْبَيِّنَاتُ بَغْيًا بَيْنَهُمْ فَهَدَى اللّٰهُ الَّذِينَ آمَنُوا لِمَا اخْتَلَفُوا فِيهِ مِنَ الْحَقِّ بِإِذْنِهِ وَاللّٰهُ يَهْدِي مَنْ يَشَاءُ إِلَى صِرَاطٍ مُسْتَقِيمٍ﴾ (البقرة:٢١٣)

"Bütün insanlar bir tek ümmet teşkil ediyorlardı. Aralarında ihtilâflar başlayınca Allah, onlara içlerinden uyarıcı ve müjdeleyici olarak peygamberler gönderdi. Onların beraberinde, insanlar arasında hükmetmek için hak kitaplar gönderdi. Hâlbuki o meselelerde anlaşmazlığa düşenler, kendilerine apaçık âyetlerimiz geldikten sonra, sırf aralarındaki haset yüzünden ihtilâfa düşen Ehl-i Kitap'tan başkası değildi. Allah da, onların hakkında ihtilâf ettikleri gerçeği izn-i ilâhi ile bu iman edenlere bildirdi. Öyle ya, Allah dilediğini doğru yola eriştirir." (Bakara, 213)

Taberî, âyetin son kısmında işaret edilen ve Allah'ın diğer ümmetleri mahrum bırakıp Ümmet-i Muhammed'e Nebîleri vasıtasıyla bildirdiği

83 Taberî, 4/222; Ahmed M. Şakir tahriçte: Tirmizî, İmam Ahmed, Nesâî, İbn Ebî Şeybe, İbn Huzeyme'den de nakleder. Keza bkz. Süyûtî, *Dürru'l-Mensur*, 1/211.

"gerçeğin" Cuma günü olduğunu söyler. "Cuma ibadeti bize olduğu gibi onlara da farz kılınmıştı. Onlar şaşırdılar, Sebt (Cumartesi) gününe çevirdiler." dedikten sonra bu tefsirinin kaynağı olan iki hadis nakleder. Bunlardan biri şudur:

عن أبي هريرة ﴿فَهَدَى اللّٰهُ الَّذِينَ آمَنُوا لِمَا اخْتَلَفُوا فِيهِ مِنَ الْحَقِّ بِإِذْنِهِ﴾ قال: قال النبي: نحن الآخرون الأولون يوم القيامة، نحن أول الناس دخولاً الجنة، بيد أنهم أوتوا الكتاب من قبلنا، وأوتيناه من بعدهم، فهدانا لما اختلفوا فيه من الحق بإذنه فهذا اليوم الذي هدانا له والناس لنا فيه تبع، غدا لليهود وبعد غد للنصارى.

Ebû Hureyre (r.a.): Resûlullah (s.a.s.) işbu *feheda'llahu'llezîne âmenû* âyeti hakkında şöyle buyurdu: "Biz sonki ümmet olmakla beraber kıyamet günün de birinci olacak ümmetiz. Cennet'e ilk girenler de biz olacağız. Ne var ki kitap onlara önce, bize ise sonra verilmiştir. Onların hakkında ihtilâfa düştükleri gerçeği Cenab-ı Allah bize bildirdi. İşte bu Cuma günü, Allah'ın bize lütfedip bildirdiği gündür. Bütün insanlar o hususta bize tâbidirler. Ertesi gün Yahudilerin, öbür gün ise Hıristiyanlarındır."[84]

Abdürrezzak'ın rivâyetinin sonunda *fehâzâ yevmuhumu'llezî furida aleyhim* ilâvesi vardır ki[85] cuma gününün aslında onlara da farz kılındığını, fakat onların şaşırarak bunu bıraktıklarını gösterir.

***

﴿أَمْ حَسِبْتُمْ أَنْ تَدْخُلُوا الْجَنَّةَ وَلَمَّا يَأْتِكُمْ مَثَلُ الَّذِينَ خَلَوْا مِنْ قَبْلِكُمْ مَسَّتْهُمُ الْبَأْسَاءُ وَالضَّرَّاءُ وَزُلْزِلُوا حَتَّى يَقُولَ الرَّسُولُ وَالَّذِينَ آمَنُوا مَعَهُ مَتَى نَصْرُ اللّٰهِ أَلاَ إِنَّ نَصْرَ اللّٰهِ قَرِيبٌ﴾ (البقرة: ٢١٤)

"Yoksa siz, daha önce geçmiş ümmetlerin başlarına gelen durumlara maruz kalmadan Cennet'e gireceğinizi mi sandınız? Onlar öyle ezici mihnetlere, öyle zorluklara düçar oldular, öyle sarsıldılar ki Peygamber ile yanındaki

---

84 Taberî, 4/283; Buhârî, *Tefsir*; Müslim, 7/6; Ahmed İbn Hanbel, *Müsned*, ha. no. 7692; *Tefsiru Abdirrezzak*, v. 4b.

85 *Tefsiru Abdirrezzak*, v. 4b.

mü'minler bile 'Allah'ın vaad ettiği nusret ne zaman yetişecek?' diyecek duruma geldiler. İyi bilin ki Allah'ın yardımı yakındır." (Bakara, 214)

عن خبّاب بن الأرتّ رضي الله عنه قال: شكونا إلى رسول الله وهو متوسد بردة له في ظل الكعبة، فقلنا: ألا تستنصر لنا؟ ألا تدعوا لنا؟ فقال: ''قد كان من قبلكم يؤخذ الرجل فيحفر له في الأرض فيجعل فيها، فيجاء بالمنشار فيوضع على رأسه فيجعل نصفين، ويمشط بأمشاط من الحديد ما دون لحمه وعظمه، فما يصده ذلك عن دينه، والله! ليتمنّ الله هذا الأمر حتى يسير الراكب من صنعاء إلى حضرموت لا يخاف إلا الله والذئب على غنمه، ولكنكم تستعجلون''.

Habbab İbnu'l-Eret (r.a.) diyor ki: "Resûlullah (s.a.s.) Kâbe'nin gölgesinde istirahat ederken, hâlimizi ona şikâyet ettik. "Bizim için yardım dilemez misin? Bizim için dua etmez misin ya Resûlallah!" dedik. Buyurdu ki: "Sizden önceki ümmetlerde mü'min kişi alınır, yerde onun için bir çukur kazılır, onun içine konur, testere ile başından başlanarak ikiye biçilirdi. Demir tırmıklarla etleri kemiklerinden sıyrılırdı da bütün bu yapılanlar onu dininden döndürmezdi. Vallahi, Allah bu dini tamamlayacaktır. Öyle ki San'â'dan Hadramevt'e kadar giden bir süvari Allah'tan, bir de koyunlarına gelecek kurttan başka bir şeyden korkmaksızın emniyet içinde yol alacaktır. Ama siz acele ediyorsunuz."[86]

***

﴿يَسْأَلُونَكَ مَاذَا يُنْفِقُونَ قُلْ مَا أَنْفَقْتُمْ مِنْ خَيْرٍ فَلِلْوَالِدَيْنِ وَالْأَقْرَبِينَ وَالْيَتَامَى وَالْمَسَاكِينِ وَابْنِ السَّبِيلِ وَمَا تَفْعَلُوا مِنْ خَيْرٍ فَإِنَّ اللّٰهَ بِهِ عَلِيمٌ﴾

(البقرة: ٢١٥)

"Sana Allah yolunda kimlere ve ne harcayacaklarını sorarlar. De ki infak edeceğiniz mal anne-baba, akrabalar, yetimler, yoksullar ve yolda kalmış gariplere gidecektir. Hayır olarak daha ne yaparsanız Allah muhakkak onu bilir." (Bakara, 215)

Bu âyette genel olarak bildirilen *infak* bir çok hadiste açıklanmıştır. Bunlardan bazı örnekler verelim:

---

86 Buhârî, *İkrah*, 1; İbn Kesîr,1/445; Kâsımî, *Mehâsinü't-Te'vil*, 3/530.

عن جابر بن عبد الله يقول قال رسول الله: ''إذا كان أحدكم فقيرا فليبدأ بنفسه فإن كان له فضل فليبدأ مع نفسه بمن يعول ثم إن وجد فضلا بعد ذلك فليتصدق على غيرهم''.

Câbir İbn Abdullah (r.anhüma) Resûlullah'ın (s.a.s.) şöyle dediğini rivâyet etmiştir: "Sizden biriniz fakir ise infaka önce kendisinden başlasın. İhtiyacından artan olursa, kendisiyle beraber en yakınındakine versin. Yine artarsa başkalarına tasadduk etsin."[87]

عن جابر بن عبد الله (...) ثم قال رسول الله: ''يجيء أحدكم بماله كله يتصدق به ويجلس يتكفف الناس! إنما الصدقة عن ظهر غنى''.[88]

Câbir İbn Abdullah (r.a.) Hz. Peygamber (s.a.s.)'in şöyle buyurduğunu bildirmiştir; "Sizden bazınız bütün malını getirip Allah yoluna veriyor. Sonra da başkalarına muhtaç olup el açıyor. Oysa sadaka, ihtiyaç fazlasından verilmelidir."

***

﴿وَيَسْأَلُونَكَ عَنِ الْمَحِيضِ قُلْ هُوَ أَذًى فَاعْتَزِلُوا النِّسَاءَ فِي الْمَحِيضِ وَلاَ تَقْرَبُوهُنَّ حَتَّى يَطْهُرْنَ فَإِذَا تَطَهَّرْنَ فَأْتُوهُنَّ مِنْ حَيْثُ أَمَرَكُمُ اللّٰهُ إِنَّ اللّٰهَ يُحِبُّ التَّوَّابِينَ وَيُحِبُّ الْمُتَطَهِّرِينَ﴾ (البقرة: ٢٢٢)

"Bir de sana kadınların ay hâlini sorarlar. De ki: Bu, bir rahatsızlıktır. Onun için, âdet sırasında kadınlardan geri durun ve onlar temizleninceye kadar, kendilerine cinsel yaklaşmada bulunmayın! Temizlendikten sonra, Allah'ın izin verdiği şekilde onlara yaklaşın! Allah tövbe ile kendisine dönenleri sever, temizlenenleri de sever." (Bakara, 222)

يذكر الطبري قول بعض أهل العلم الذي يقول باعتزال جميع بدن المرأة ويحرم مباشرة شيء من بدنها ويرد عليه قائلا: ''وعلة قائل هذه المقالة قيام الحجة بالأخبار المتواترة عن رسول الله أنه كان يباشر نساءه وهن حيض ولو كان الواجب اعتزال جميعهن لما فعل ذلك

87 Taberî, 2/366.
88 Ebû Dâvud, ha. no. 3957; Taberî, 4/341.

رسول الله فلما صح ذلك عن رسول الله علم أن مراد الله تعالى ذكره بقوله: ﴿فَاعْتَزِلُوا النِّسَاءَ فِي الْمَحِيضِ﴾ هو اعتزال بعض جسدها دون بعض".

Müfessir Taberî der ki: *"Âdetli kadınlarınıza yaklaşmayın!"* emri genel olunca, bazıları, bedenlerinin tamamı olduğu görüşündedirler. Hz. Âişe'den (r.anha) gelen rivâyet ise sadece, kan mahallinin kastedildiğini gösterir. Mütevatir haberlerde Hz. Peygamber'in (s.a.s.) âdetli olan hanımları ile yattığı sabit olduğundan, onlarla yatmanın caiz olduğu söylenmiştir. Eğer tamamen uzaklaşma icap etseydi, Resûlullah böyle yapmazdı. Bu sahih olunca *"Âdetli kadınlarınıza yaklaşmayın!"* ifadesinden, onların bedenlerinden sadece bir kısmının kastedildiği anlaşılır."[89]

عن مسروق قال: قلت لعائشة: ما يحل للرجل من امرأته إذا كانت حائضا؟ قالت: كل شيء إلا الجماع.

Mesrûk, Hz. Âişe'ye (r.anha): "Hayızlı kadından kocasına mübah olan nedir?" diye sorunca o şöyle cevap verdi: "Cima dışında her şey mübahtır."[90]

عن عائشة قالت: كانت إحدانا إذا كانت حائضا أمرها فاتزرت بإزار ثم يباشرها.

Hz. Âişe'den (r.a.): Ezvac-ı tahirattan herhangi birimiz âdetli olduğunda, Resûlullah (s.a.s.) izarla alt tarafını örtmesini söyler, sonra da onunla yatardı.[91]

عن أنس أن اليهود كانوا إذا حاضت المرأة فيهم لم يؤاكلوها ولم يجامعهن في البيوت فسأل أصحاب النبي فانزل الله تعالى: ﴿وَيَسْأَلُونَكَ عَنِ الْمَحِيضِ (...)﴾ فقال رسول الله : اصنعوا كل شيء إلا النكاح.

89 Taberî, 4/381.

90 Taberî, 4/377. Ahmed M. Şakir tahricinde: Hadis sahihtir. Tahavî, *Şerhu Meâni'l-Âsâr*, 3/38; İbn Kesîr, 1/510'da Süyûtî, *Dürru'l-Mensur*, 1/260'da nakledip başkasına izafe etmezler. Bu hadis bizce mânen merfudur. Zira sahabî, bir şeyin haram veya helâlliğini söylerse, mutlaka onu kaynağından aldığına hükmolunur ki o da Hayırların Muallimi'dir (s.a.s.). Tabiatıyla bu, ıtlak hâlindedir. Şayet söylediğini içtihadına dayanarak söylediğine dair delil varsa, kendi re'yi olduğu anlaşılır.

91 Buhârî, 1/64; Müslim, 3/1; Ebû Dâvud, ha. no. 267-268; Nesâî, 1/151; Tahavî, *Şerhu Meâni'l-Âsâr*, 3/40.

Enes (r.a.) diyor ki: Yahudiler, hayızlı kadınla beraber yiyip içmez ve aynı evde bir arada bulunmazlardı. Ashap bu durumu Resûlullah'a (s.a.s.) sorunca, Allah Teâlâ bu âyeti indirdi. Resûlullah âyeti tefsir edip: "Cima dışında her şeyi yapabilirsiniz." dedi. [92]

***

﴿نِسَاؤُكُمْ حَرْثٌ لَكُمْ فَأْتُوا حَرْثَكُمْ أَنَّى شِئْتُمْ وَقَدِّمُوا لِأَنْفُسِكُمْ وَاتَّقُوا اللّٰهَ وَاعْلَمُوا أَنَّكُمْ مُلَاقُوهُ وَبَشِّرِ الْمُؤْمِنِينَ﴾ (البقرة: ٢٢٣)

"Eşleriniz sizin nesil yetiştiren tarlalarınızdır. Tarlanıza dilediğiniz şekilde varın. Kendiniz için, ilerisini düşünerek hazırlık yapın. Allah'ın haram kıldığı şeylerden korunun ve O'nun huzuruna varacağınızı iyi bilin! Sen mü'minleri müjdele!" (Bakara, 223)

Bu âyet Medine Yahudilerinden kaynaklanan bir davranışı reddetmek için nâzil olmuş ve hadis-i şerif, karı-koca münasebetindeki dengeli tutumu belirlemiştir. Şöyle ki:

عن ابن المنكدر سمع جابرا يقول: كانت اليهود تقول: ''إذا أتى الرجل امرأته من دبرها في قبلها كان الولد أحول''، فنزلت ﴿نِسَاؤُكُمْ حَرْثٌ لَكُمْ فَأْتُوا حَرْثَكُمْ أَنَّى شِئْتُمْ﴾.

Câbir (r.a.) diyor ki: Yahudiler şöyle iddia ediyorlardı: "Cima sırasında erkek karısına, ön tarafından girmek üzere, arkasından yaklaşırsa, doğacak çocuk şaşı olur." Bunun üzerine işbu *"Eşleriniz sizin için nesil yetiştiren tarlalarınızdır. Tarlanıza dilediğiniz şekilde varın!"* âyeti nâzil oldu.[93]

عن أم سلمة زوج النبي قالت: ''تزوج رجل امرأة فأراد أن يجببها فأبت عليه، وقالت: حتى أسأل رسول الله، قالت: أم سلمة: فذكرت ذلك لي، فذكرت أم سلمة ذلك لرسول الله فقال: أرسلي إليها، فلما جاءت قرأ عليها رسول الله ﴿نِسَاؤُكُمْ حَرْثٌ لَكُمْ فَأْتُوا حَرْثَكُمْ أَنَّى شِئْتُمْ﴾. صماما واحدا، صماما واحدا''.

92 Müslim, 3/3; Tirmizî, *Tefsir*; Nesâî, 1/152; Ebû Dâvud, ha. no. 2165, Ahmed İbn Hanbel, *Müsned* (*Fethu'r-Rabbânî*, 18/87); Tahavî, *Şerhu Meâni'l-Âsâr*, 3/38.

93 Müslim, 16/19 ha. no.117; Tirmizî, *Tefsir*; Şafiî, *Ahkâmu'l-Kur'ân*, s. 104.

Ümmü Seleme (r.a.) anlatıyor: Ashaptan birisi bir kadınla evlendi ve onu yüzükoyun yatırarak münasebet kurmak istedi. Kadınsa reddedip: "Resûlullah'tan sormadıkça olmaz!" dedi. Sonra kadın gelip Ümmü Seleme'ye, o da Resûlullah'a sordu. Hz. Peygamber (s.a.s.) "Ona haber gönder, gelsin!" dedi. Kadın gelince Hz. Peygamber ona: *"Eşleriniz sizin için nesil yetiştiren tarlalarınızdır. Tarlanıza istediğiniz şekilde varın!"* âyetini okudu ve ilâve etti: "Şişenin tıpası tek olacak, şişenin tıpası tek olacak!"[94]

Son cümledeki "sımam" "şişenin tıpası" demek olup, ferçten kinâyedir. Zira tıpa mahalli durumundadır. Giriş yerinin tek olması gerektiğini bildirmektedir.

عن ابن عباس قال: أنزلت هذه الآية ﴿نِسَاؤُكُمْ حَرْثٌ لَكُمْ﴾ في أناس من الأنصار أتوا النبي فسألوه، فقال النبي: ائتها على كل حال إذا كان في الفرج.

İbn Abbas (r.anhüma) şöyle demiştir: Bu âyet ensardan bazıları hakkında nâzil oldu. Onlar gelip Hz. Peygamber'e (s.a.s.) bu konuyu sormuşlardı. O da: "Ferce girmek şartıyla istediğin herhangi bir cihetten girebilirsin." dedi.[95]

عن ابن عباس قال: إن ابن عمر والله يغفر له، وهم إنما كان أهل هذا الحي من الأنصار وهم أهل وثن مع هذا الحي من يهود، وهم أهل كتاب كانوا يرون لهم فضلا عليهم في العلم، فكانوا يقتدون بكثير من فعلهم، وكان من أمر أهل الكتاب أنهم لا يأتون النساء إلا على حرف وذلك أستر ما تكون المرأة، وكان هذا الحي من الأنصار قد أخذوا بذلك، وكان هذا الحي من قريش يشرحون النساء شرحا، ويتلذذون منهن مقبلات ومدبرات ومستلقيات، فلما قدم المهاجرون المدينة تزوج رجل منهم أمرأة من الأنصار، فذهب يصنع بها ذلك، فأنكرته عليه، وقالت: إنما كنا نؤتى على حرف حتى سرى أمرهما، فبلغ ذلك رسول الله ﴿نِسَاؤُكُمْ حَرْثٌ لَكُمْ فَأْتُوا حَرْثَكُمْ أَنَّى شِئْتُمْ...﴾ أي مقبلات ومدبرات ومستلقيات، يعني بذلك موضع الولد.

---

94 Tirmizî, *Tefsir*; Ahmed İbn Hanbel, *Müsned*, 6/305; Taberî, 4/410; Beyhakî, 7/195; *Tefsiru Abdirrezzak*, v 13a; Süyûtî, *Dürru'l-Mensur*, 1/262.

95 İbn Kesîr, 1/461'de Ahmed İbn Hanbel, *Müsned*'den.

İbn Abbas (r.anhüma) der ki: "Allah affedesice İbn Ömer bu konuda yanılıyor. Müşrik olan Medineliler, Ehl-i Kitap olan Yahudilerle birlikte yaşıyorlardı, onları ilimce daha üstün görüyorlardı. Bundan ötürü onların bir çok hâllerini taklit ediyorlardı. Ehl-i Kitap, kadınlarına yalnız bir taraftan varıyorlardı. Kadın da mümkün olduğu kadar örtülü vaziyette olurdu. Medineliler bu âdeti de onlardan almışlardı. Kureyş ise kadınları açar, önden, arkadan, yan yatarak onlarla keyif çıkarırlardı. Muhacirler Medine'ye gelince onlardan biri Ensar'dan bir kadınla evlendi. Bildiği gibi yapmak istedi. Kadın ise reddetti ve "Biz yalnız bir ciheti biliriz." dedi. Onların meselesi Resûlullah'a (s.a.s.) ulaştı. Bunun üzerine Allah Teâlâ işbu *"(...) Tarlanıza istediğiniz şekilde varın!"* âyetini indirdi. Mânâsı: ister önden, ister arkadan, ister yatarak çocuk doğacak mahalle varabilirsiniz, demektir.[96]

***

﴿لاَ يُؤَاخِذُكُمُ اللّٰهُ بِاللَّغْوِ فِي أَيْمَانِكُمْ وَلَكِنْ يُؤَاخِذُكُم بِمَا كَسَبَتْ قُلُوبُكُمْ وَاللّٰهُ غَفُورٌ حَلِيمٌ﴾ (البقرة: ٢٢٥)

"Allah sizi yeminlerinizdeki yanılmadan dolayı kınamaz, fakat kalplerinizde kastettiğiniz yeminlerden dolayı sorumlu tutar. Allah Gafûr'dur, Halim'dir." (Bakara, 225)

عن عطاء في قوله: ﴿لا يُؤَاخِذُكُمُ اللّٰهُ بِاللَّغْوِ فِي أَيْمَانِكُمْ﴾ قال: قالت عائشة: قال رسول اللّٰه: "هو قول الرجل في بيته "كلا واللّٰه" و"بلى واللّٰه".

Hz. Âişe (r.anha) bu âyetteki yemin yanılması hakkında Resûlullah'tan (s.a.s.) şu hadisi nakletmiştir: "Bu, insanın evinde 'Hayır vallahi!' yahut 'Evet vallahi!' demesi kabîlindendir."[97]

Bu âyette geçen lâğvın bir de yanılarak, Allah'tan başka putlar adına yemin etme mânâsı da vardır. Yeni Müslüman olanların ağız alışkanlığı ile böyle yaptıkları oluyordu.

---

96 Süyûtî, *Lübabu'n-Nukûl*, s. 28-29'da Ebû Dâvud; Hâkim, *Müstedrek*'ten.

97 Taberî, 4/429. Ahmed M. Şakir tahriçte: Taberî'nin isnadı sahihtir. Ebû Dâvud, ha. no. 3254; İmam Malik, *Muvatta*, 2/477; Buhârî (*Fethu'l-Bârî*, 11/476'da Hz. Âişe'ye mevkuf olarak rivâyet ederler).

عن عبد الرحمن بن سمرة قال: قال رسول الله: لا تحلفوا بالطواغى ولا بآبائكم.

Abdurrahman İbn Semure (r.a.) dedi ki: Resûlullah (s.a.s.) "Ne putlar, ne de babalarınız adına yemin etmeyin!" buyurmuştur.[98]

İbn Kesîr bu âyetin tefsirinde[99] şöyle der: Sahiheyn'de Ebû Hureyre'-nin Resûlullah'tan şöyle naklettiği sabit olmuştur: "Her kim yemininde Lât ve Uzza adına yemin ederse 'Lâ ilâhe illallah' desin!"[100]

Hz. Peygamber (s.a.s.) bu sözü, henüz yeni Müslüman olduklarından, Cahiliye çağı ile mesafeleri yakın olan ve kasıtsız olarak Lât ve Uzza adına yemin eden kimseler konusunda söylemiştir. Resûlullah, onların tevhit kelimesini söyleyip hatalarını telâfi etmelerini istedi. İşte bundan ötürü Cenab-ı Allah bu yanılmadan ötürü onları cezalandırmayacağını bildirmek üzere *"Lâkin kalplerinizin kastettiği yeminlerden dolayı sizi sorumlu tutar."* buyurmuştur.

***

﴿وَالْمُطَلَّقَاتُ يَتَرَبَّصْنَ بِأَنْفُسِهِنَّ ثَلاَثَةَ قُرُوءٍ وَلاَ يَحِلُّ لَهُنَّ أَنْ يَكْتُمْنَ مَا خَلَقَ اللّٰهُ فِي أَرْحَامِهِنَّ إِنْ كُنَّ يُؤْمِنَّ بِاللّٰهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ وَبُعُولَتُهُنَّ أَحَقُّ بِرَدِّهِنَّ فِي ذَلِكَ إِنْ أَرَادُوا إِصْلاَحًا وَلَهُنَّ مِثْلُ الَّذِي عَلَيْهِنَّ بِالْمَعْرُوفِ وَلِلرِّجَالِ عَلَيْهِنَّ دَرَجَةٌ وَاللّٰهُ عَزِيزٌ حَكِيمٌ﴾ (البقرة: ٢٢٨)

"Boşanmış kadınlar, kendilerini tutup yeni bir nikâh yapmadan önce üç âdet beklesinler! (...)" (Bakara, 228)

عن عائشة أن أم حبيبة بنت جحش كانت تستحاض سبع سنين فسألت النبي فقال: ليست بالحيضة إنما هو عرق، فأمرها أن تترك الصلاة قدر أقرائها وحيضتها وتغتسل وتصلي فكانت تغتسل عند كل صلاة.

Hz. Âişe (r.anha) der ki: Ümmü Habibe bintü Cahş müstehaze idi. Yedi yıl süresince istihaze kanı geldi. Sonunda Resûlullah'a (s.a.s.) sordu. Hz. Peygamber: "Bu, ayrı bir kanamadır." dedi ve ona kar' günleri kadar na-

---

98 Müslim, 27/7.
99 İbn Kesîr, 1/472.
100 Aynı yer.

mazı bırakmasını, sonra yıkanıp namaz kılmasını söyledi. O da her namaz sırasında abdest alırdı."[101]

Nesâî şârihi Sindî der ki: Bu hadislerin hepsi kar'ın hayız ifade ettiği düşüncesine bina edilmiştir. Bundan ötürü musannıf (yani Nesâî), Kur'ân'da kar'dan maksat hayızdır, görüşüne delil olacak tarzda zikretmiştir. Fakat muhakkiklere göre bu kelime ezdattandır.[102]

Âyette geçen kar' (kurû') kelimesi ezdattan olup hem hayız, hem de temizlik dönemi hakkında kullanılabilir. Tahavî bu hususta her iki ihtimal için ileri sürülen delilleri serdettikten sonra: "Bu, gerçek bir muarazadır. Resûlullah'ın (s.a.s.) müstehaze hakkında '*De'i's-salâte eyyâme ekrâiki:* Hayızlı günlerinde namazı terk et!' hadisini delil getirerek: 'Kar', Resûlullah'ın lisanı üzere hayız mânâsınadır." diyebilirdik, fakat böyle yapmayacağız. Zira Araplar hem hayız, hem tuhr, hem de hayız ve tuhrun mecmûunu ifade etmek üzere kar' kelimesini kullanırlar. Tuhr mânâsına alanlar, Hz. Ömer'in (r.a.) muhatap olduğu hadisi delil sayarlar. Hâlbuki kendisinden vâki rivâyete göre Ömer, tersine "hayız" mânâsına almıştır. İbn Ömer de böyledir. Hz. Âişe (r.anha) ise tuhr mânâsını tercih eder." Tahavî, sahabîlerin bu konudaki farklı içtihatlarını naklettikten sonra, başka aklî delillerle de teyit ederek "hayız" mânâsını tercih eder ki İmam Ebû Hanife, İmam Ebû Yusuf ve İmam Muhammed Şeybanî'nin de görüşleri budur.[103]

Şu hadis de "hayız" mânâsının delillerindendir:

(...) أن فاطمة بنت أبي حبيش حدثت أنها أتت رسول الله ﷺ فشكت إليه الدم، فقال لها رسول الله ﷺ : ''إنما ذلك عرق فانظري إذا أتاك قرؤك فلا تصلى فإذا مرّ قرؤك فتطهّري ثم صلي ما بين القرء إلى القرء''. هذا دليل على أن الأقراء حيض.

Fatıma bintü Ebî Hubeyş (r.anha) Hz. Peygamber'in (s.a.s.) yanına varıp istihaze kanından şikâyet etti. O buyurdu ki: "Bu hayız kanı olmayıp başka bir kanamadır. Senin kar'ın gelince namaz kılma, ama kar'ın geçince guslet sonra bir hayızdan öbür hayıza kadar namazını kıl!"[104]

101 Nesâî, 1/121.
102 Nesâî, 1/121. (Şerh kısmında)
103 Tahavî, *Şerhu Meâni'l-Âsâr*, 3/60-64.
104 Nesâî, 1/121; İbn Mâce, ha. no. 620.

***

﴿الطَّلاَقُ مَرَّتَانِ فَإِمْسَاكٌ بِمَعْرُوفٍ أَوْ تَسْرِيحٌ بِإِحْسَانٍ وَلاَ يَحِلُّ لَكُمْ أَنْ تَأْخُذُوا مِمَّا آتَيْتُمُوهُنَّ شَيْئًا إِلاَّ أَنْ يَخَافَا أَلاَّ يُقِيمَا حُدُودَ اللهِ فَإِنْ خِفْتُمْ أَلاَّ يُقِيمَا حُدُودَ اللهِ فَلاَ جُنَاحَ عَلَيْهِمَا فِيمَا افْتَدَتْ بِهِ تِلْكَ حُدُودُ اللهِ فَلاَ تَعْتَدُوهَا وَمَنْ يَتَعَدَّ حُدُودَ اللهِ فَأُولَئِكَ هُمُ الظَّالِمُونَ﴾ (البقرة: ٢٢٩)

"Boşama hakkı iki defadır. Bundan sonra yapılması gereken ya meşrû tarzda güzelce birlikte yaşama yahut eşini güzellikle salıvermedir. Ey kocalar, boşama sırasında eşinize daha önce vermiş olduğunuz mehirden herhangi bir miktar geri almanız size asla helâl olmaz; Fakat Allah'ın koyduğu hudutlarda durmayacaklarından endişe etmeleri hâli bunun dışındadır. Şayet siz de onlar gibi, onların Allah'ın koyduğu hudutlarda duramayacaklarından (evlilik hukukuna riayet edemeyeceklerinden) endişe ederseniz, bu durumda kadının, ayrılmak için meşrû çerçevede hakkından bir şey vermesinde, her ikisi için de bir vebal yoktur. İşte bunlar Allah'ın tayin ettiği sınırlardır ki sakın onları aşmayın! Her kim Allah'ın hudutlarını aşarsa işte onlar zalimlerin ta kendileridir." (Bakara, 229)

كان ابن عباس يقول: إن أول خلع كان في الإسلام، أخت عبد الله بن أبي: أنها أتت رسول الله فقالت: يا رسول الله لا يجمع رأسي ورأسه شيء أبدا! إني رفعت جانب الخباء، فرأيته أقبل في عدة، فإذا هو أشدهم سوادا، وأقصرهم قامة، وأقبحهم وجها، قال زوجها: يا رسول الله إني أعطيتها أفضل مالي، حديقة، فإن ردت علي حديقتي! قال: ما تقولين؟ قالت: نعم، وإن شاء زدته! قال: ففرق بينهما.

İbn Abbas (r.anhüma) der ki: Müslümanlar arasında ilk hul' olayı, Abdullah İbn Ubeyy'in kızkardeşinin vakasıdır. O, Hz. Peygamber'e (s.a.s.) gelip dedi ki: "Artık onunla kalmam mümkün değil. Geçen gün onu bir grup içinde gördüm. Onların en karası, en kısası, en çirkin yüzlü olanı kocam idi." Kocası: "Ya Resûlallah, ben ona en değerli malımı, bahçemi vermiştim. Eğer onu geri verirse bırakırım" dedi. Hz. Peygamber (s.a.s.) kadına: " Ne dersin?" O da: "Razıyım, hatta isterse fazlasını da veriririm." dedi. Bunun üzerine Resûlüllah (s.a.s.) onları ayırdı.[105]

[105] Taberî, 2, 461; İbn Kesîr, 1/275.

***

﴿فَإِنْ طَلَّقَهَا فَلاَ تَحِلُّ لَهُ مِنْ بَعْدُ حَتَّى تَنْكِحَ زَوْجًا غَيْرَهُ فَإِنْ طَلَّقَهَا فَلاَ جُنَاحَ عَلَيْهِمَا أَنْ يَتَرَاجَعَا إِنْ ظَنَّا أَنْ يُقِيمَا حُدُودَ اللهِ وَتِلْكَ حُدُودُ اللهِ يُبَيِّنُهَا لِقَوْمٍ يَعْلَمُونَ﴾ (البقرة: ٢٣٠)

"Eğer koca eşini ikinci talaktan sonra üçüncü defa boşarsa, artık başka bir kocaya varıp ondan boşanmadıkça, o kadın ilk kocasına helâl olmaz. Ama bu ikinci kocası kendi rızasıyla onu boşar ve kadın ile ilk kocası Allah'ın koyduğu evlilik hukukunu yerine getireceklerine inanırlarsa, nikâhla bir araya gelmelerinde bir günah yoktur. İşte bunlar Allah'ın belirlediği hudutlardır ki bilmek isteyenler için O bunları beyan buyurmaktadır." (Bakara, 230)

Şu hadis-i şerif, bu ikinci nikâhın, sadece bir nikâh akdinden ibaret olmayıp, fiilen karı-koca muamelesinin cereyan etmesinin şart olduğunu göstermektedir:

عن عائشة (...) ثم قال لها: "لعلك تريدين أن ترجعي إلى رفاعة؟ لا حتى تذوقي عسيلته، ويذوق عسيلتك".

Hz. Âişe (r.anha) anlatıyor: Rifae el-Kurazî karısını boşamış, o da sonra Abdurrahman İbn Zeyd ile nikâhlanmıştı. Müteakiben bu kadın, Hz. Peygamber'e (s.a.s.) gelerek, eski kocasını arzuladığını ihsas etmişti. İşte bu sırada Hz. Peygamber (s.a.s.) ona dedi ki: "Anlaşılan, sen Rifae'ya tekrar varmak istiyorsun. Hayır! Sen yeni kocanın balcığından, o da senin balcığından tatmadıkça bu olmaz."[106]

Boşamak kastıyla nikâh yapan, bunu meslek hâline getiren erkeğe *muhallil* denir. Hz. Peygamber (s.a.s.) şu hadisinde muhallile lânet okur:

عن ابن مسعود قال: لعن رسول الله المحلل والمحلل له.

İbn Mes'ûd (r.a.) dedi ki: Resûlullah (s.a.s.) hem muhallile hem de kendisi için hulle yapılan kimseye lânet etti."[107]

[106] Taberî, 4/591. Ahmed M. Şakir: İsnad sahihtir; Ahmed İbn Hanbel, *Müsned*, 6/226; Müslim, 1/407. İbn Kesîr bu âyetin tefsirinde Ebû Dâvud dışında *Kütüb-i Sitte*'ye izafe eder. Âişe'nin (r.anha) bu hadisi, toplam on yedi değişik isnadla rivâyet edilmiş, tevatüren sabit olmuştur.

[107] Ahmed İbn Hanbel, *Müsned*, 1/448; Tirmizî, 9, 28; Kâsımî, *Mehâsinü't-Te'vil*, 3/591.

وعن عقبة بن عامر قال: قال رسول الله ﷺ : ''ألا أخبركم بالتيس المستعار؟ قالوا: بلى يا رسول الله، قال: هو المحلل لعن الله المحلل والمحلل له''.

Hz. Peygamber (s.a.s.) yanındakilere: "Size iğreti tekenin (deyyusun) ne olduğunu bildirmemi ister misiniz?" dedi. Onlar da "Evet." deyince: "O muhallil (hulleci)dir. Allah ona da kendisi için hulle yapılana da lânet etsin!" buyurdu.[108]

Kâsımî bu âyetin tefsirinde der ki: Hülasa, tahlil (hullecilik) şeriatta caiz değildir. Şayet caiz olsaydı böyle yapana ve razı olana lânet edilmezdi.

***

﴿وَالْوَالِدَاتُ يُرْضِعْنَ أَوْلاَدَهُنَّ حَوْلَيْنِ كَامِلَيْنِ لِمَنْ أَرَادَ أَنْ يُتِمَّ الرَّضَاعَةَ وَعَلَى الْمَوْلُودِ لَهُ رِزْقُهُنَّ وَكِسْوَتُهُنَّ بِالْمَعْرُوفِ لاَ تُكَلَّفُ نَفْسٌ إِلاَّ وُسْعَهَا لاَ تُضَارَّ وَالِدَةٌ بِوَلَدِهَا وَلاَ مَوْلُودٌ لَهُ بِوَلَدِهِ وَعَلَى الْوَارِثِ مِثْلُ ذَلِكَ فَإِنْ أَرَادَا فِصَالاً عَنْ تَرَاضٍ مِنْهُمَا وَتَشَاوُرٍ فَلاَ جُنَاحَ عَلَيْهِمَا وَإِنْ أَرَدْتُمْ أَنْ تَسْتَرْضِعُوا أَوْلاَدَكُمْ فَلاَ جُنَاحَ عَلَيْكُمْ إِذَا سَلَّمْتُمْ مَا آتَيْتُمْ بِالْمَعْرُوفِ وَاتَّقُوا اللهَ وَاعْلَمُوا أَنَّ اللهَ بِمَا تَعْمَلُونَ بَصِيرٌ﴾ (البقرة: ٢٣٣)

"Anneler çocuklarını tam iki yıl emzirsinler. Bu, emzirmeyi mükemmel şekilde uygulamak isteyenler içindir (...)" (Bakara, 233)

عن ابن عباس قال: قال رسول الله ﷺ : ''لا يحرم من الرضاع إلا ما كان في الحولين''.

İbn Abbas (r.anhüma) Hz. Peygamber'in (s.a.s.) şöyle dediğini naklediyor: "Sadece iki yaşına kadar vaki olan emmeden dolayı rada' (süt emme) den ötürü mahremlik sabit olur."[109]

***

108 İbn Mâce, ha. no. 1936.

109 İbn Kesîr, 1/502. İmam Malik, *Muvatta*'da bunu naklettikten sonra şunu ilâve eder: "İki yaşından sonraki emme bir şey sayılmaz."

﴿وَإِنْ طَلَّقْتُمُوهُنَّ مِنْ قَبْلِ أَنْ تَمَسُّوهُنَّ وَقَدْ فَرَضْتُمْ لَهُنَّ فَرِيضَةً فَنِصْفُ مَا فَرَضْتُمْ إِلاَّ أَنْ يَعْفُونَ أَوْ يَعْفُوَ الَّذِي بِيَدِهِ عُقْدَةُ النِّكَاحِ وَأَنْ تَعْفُوا أَقْرَبُ لِلتَّقْوَى وَلاَ تَنْسَوُا الْفَضْلَ بَيْنَكُمْ إِنَّ اللّٰهَ بِمَا تَعْمَلُونَ بَصِيرٌ﴾

(البقرة: ٢٣٧)

"Bir mehir belirlenmiş olarak kendilerine dokunmadan eşlerinizi boşarsanız, bu takdirde belirlediğiniz mehrin yarısını vermeniz gerekir. Ancak eşler, yahut nikâh bağı elinde bulunan kimse gözü tok davranırsa başka (...)" (Bakara, 237)

Âyetteki *ellezî bi yedihî ukdetu'n-nikâh* (nikâh bağı elinde bulunan kimse) hakkında başka ihtimal de bulunmakla beraber şu hadis koca olduğunu tasrih ve teyit eder:

عن عمرو بن شعيب عن أبيه عن جده عن النبي قال: ﴿الَّذِي بِيَدِهِ عُقْدَةُ النِّكَاحِ﴾ الزوج.

Amr İbn Şuayb babasından o da dedesinden (Abdullah İbn Amr), Resûlullah (s.a.s.) şöyle dedi: "Nikâh bağı elinde olan kimse: kocadır."[110]

***

﴿حَافِظُوا عَلَى الصَّلَوَاتِ وَالصَّلَوةِ الْوُسْطَى وَقُومُوا لِلّٰهِ قَانِتِينَ﴾ (البقرة: ٢٣٨)

"Namazlarınıza, hele salât-ı vustâya dikkat edin ve huşu ile Allah'ın divanında durun!" (Bakara, 238)

عن علي رضي الله عنه أن النبي قال يوم الخندق: "حبسونا عن صلاة الوسطى حتى غابت الشمس ملأ الله قبورهم وبيوتهم -أو أجوافهم شك يحي- نارا".

Hz. Ali (r.a.) diyor ki: Hz. Peygamber (s.a.s.) Hendek muharebesinin olduğu gün dedi ki: "Bizi salât-ı vustâdan alıkoydular, ta ki güneş battı. Allah onların kabirlerini ve evlerini (yahut içlerini, dedi. Tereddüt senetteki râvi Yahya'dan ileri gelmiştir) ateşle doldursun."[111]

---

110 Süyûtî, *İtkân*, 2, 192'de Taberanî'den.
111 Buhârî, *Tefsir*, 5, 162; Abd İbn Humeyd, *Müsned*, v. 13a; *Müsnedu Bezzâr*, v. 79b.

Semure (r.a.) Hz. Peygamber'in (s.a.s.) şöyle dediğini nakleder: "Salât-ı vustâ: ikindi namazıdır."[112]

***

﴿فَلَمَّا فَصَلَ طَالُوتُ بِالْجُنُودِ قَالَ إِنَّ اللّٰهَ مُبْتَلِيكُمْ بِنَهَرٍ فَمَنْ شَرِبَ مِنْهُ فَلَيْسَ مِنِّي وَمَنْ لَمْ يَطْعَمْهُ فَإِنَّهُ مِنِّي إِلاَّ مَنِ اغْتَرَفَ غُرْفَةً بِيَدِهِ فَشَرِبُوا مِنْهُ إِلاَّ قَلِيلاً مِنْهُمْ فَلَمَّا جَاوَزَهُ هُوَ وَالَّذِينَ آمَنُوا مَعَهُ قَالُوا لاَ طَاقَةَ لَنَا الْيَوْمَ بِجَالُوتَ وَجُنُودِهِ قَالَ الَّذِينَ يَظُنُّونَ أَنَّهُمْ مُلاَقُوا اللّٰهِ كَمْ مِنْ فِئَةٍ قَلِيلَةٍ غَلَبَتْ فِئَةً كَثِيرَةً بِإِذْنِ اللّٰهِ وَاللّٰهُ مَعَ الصَّابِرِينَ﴾ (البقرة:٢٤٩)

"Tâlût ordusunu harekete geçirip sefere çıkınca askerlerine şöyle dedi: "Allah sizi bir ırmakla imtihan edecektir. İmdi onun suyundan içen benden sayılmayacak (...) Derken onların pek azı hariç varır varmaz ondan içtiler. Tâlût ile yanındaki mü'minler ırmağı geçince o vakit beri yanda kalanlar: "Bugün bizim Câlût ile ordusuna karşı duracak takatimiz yoktur." dediler. Ölümden sonra diriltilip Allah'ın huzuruna çıkacaklarını bilenler ise şöyle dediler: "Nice küçük topluluklar vardır ki Allah'ın izniyle büyük cemaatlere galip gelmiştir. Doğrusu Allah sabredenlerle beraberdir." (Bakara, 249)

قال سمعت البراء يقول: حدثني أصحاب محمد ممن شهد بدراً أنهم كانوا عدة أصحاب طالوت الذين جاوزوا معه النهر بضعة عشر وثلثمائة قال: البراء: لا واللّٰه ما جاوز معه النهر إلا مؤمن.

Berâ İbn Âzib (r.a.) Bedir gazvesine katılan ashaptan naklediyor: Onlar, sayılarının, tıpkı Tâlût ile beraber nehri geçenlerin sayısı kadar, yani üç yüz on küsur kişi olduklarını söylediler.[113]

***

﴿تِلْكَ الرُّسُلُ فَضَّلْنَا بَعْضَهُمْ عَلَى بَعْضٍ مِنْهُمْ مَنْ كَلَّمَ اللّٰهُ وَرَفَعَ بَعْضَهُمْ دَرَجَاتٍ وَآتَيْنَا عِيسَى ابْنَ مَرْيَمَ الْبَيِّنَاتِ وَأَيَّدْنَاهُ بِرُوحِ الْقُدُسِ وَلَوْ شَاءَ

112 Tirmizî, *Tefsir*; Ahmed İbn Hanbel, *Müsned*, 5, 7; Taberî, 5, 180; Tahavî, 1, 167.
113 Buhârî, *Meğazî*, 5/5; *Tefsiru Abdirrezzak*; Ahmed İbn Hanbel, *Müsned*, 4/290.

اللّٰهُ مَا اقْتَتَلَ الَّذِينَ مِنْ بَعْدِهِمْ مِنْ بَعْدِ مَا جَاءَتْهُمُ الْبَيِّنَاتُ وَلَكِنِ اخْتَلَفُوا فَمِنْهُمْ مَنْ آمَنَ وَمِنْهُمْ مَنْ كَفَرَ وَلَوْ شَاءَ اللّٰهُ مَا اقْتَتَلُوا وَلَكِنَّ اللّٰهَ يَفْعَلُ مَا يُرِيدُ﴾ (البقرة: ٢٥٣)

"İşte şimdiye kadar zikrettiğimiz resûllerden kimini kimine üstün kıldık. Allah onlardan bazısına hitap buyurdu, bazısını bir çok derecelerle yükseltti. Meryem'in oğlu Îsa'ya da o açık mûcizeleri verdik ve onu Ruhu'l-Kudüs ile destekledik (...)" (Bakara, 253)

عن أبي هريرة قال: استب رجل من المسلمين ورجل من اليهود، فقال: اليهودي في قسم يقسمه: لا والذي اصطفى موسى على العالمين، فرفع المسلم يده فلطم بها وجه اليهودي، فقال: أي خبيث؟ وعلى محمد؟ فجاء اليهودي إلى النبي فاشتكى على المسلم، فقال رسول الله ''لا تفضلوني على الأنبياء. فإن الناس يصعقون يوم القيامة، فأكون أول من يفيق، فأجد موسى باطشا بقائمة العرش، فلا أدري أفاق قبلي أم جوزي بصعقة الطور؟ فلا تفضلوني على الأنبياء''. وفي رواية ''لا تفضلوا بين الأنبياء''.

Ebû Hureyre'den (r.a.): "Müslümanlardan biri ile bir Yahudi tartıştılar. Yahudi yemin ederken: "Mûsa'yı bütün insanlara üstün kılan Allah adına yemin ederim ki (...) dedi. Müslüman, Yahudi'yi tokatladı ve dedi ki: "Ey habis! Hz. Muhammed'e (s.a.s.) de mi üstün kıldığını iddia ediyorsun?" Yahudi gelip onu Resûlullah'a şikâyet etti. Hz. Peygamber (s.a.s.) buyurdu ki: "Beni diğer peygamberlerden üstün tutmayın. Zira kıyamet günü bütün insanlar ölecekler. İlk ayılan ben olacağım ve bakacağım ki Mûsa yanımda, Arş'ın ayağına tutunmuş. Artık bilmiyorum, benden önce mi ayıldı, benden sonra mı ayıldı. Yahut Tûr hadisesindeki baygınlık sebebiyle mi ödüllendirildi? Sakın, nebiler arasında üstünlük iddiasında bulunmayın!"[114]

قال ابن كثير: (فإن قيل) فما الجمع بين هذه الآية وبين الحديث الثابت في الصحيحين:

114 İbn Kesîr, 2/253'te *Sahiheyn*'den.

İbn Kesîr şu soruya cevap arıyor: "Bu âyet, resûllerin bazısının bazısından üstün olduğunu, hadis ise tafdilin doğru olmadığını söylüyor?" Cevaben şunları yazar:

1- Hz. Peygamber bunu tevazu ve hazm-ı nefs kabîlinden söylemiştir.

2- Böylesi bir konuda tafdil işini yasaklamıştır. Münakaşa, iddialaşma durumunda böyle bir konuya girmek isabetsizdir.

3- "Beni sırf taassup ve re'y ile tafdil etmeyiniz." demektir.

4- Tafdil makamı siz değilsiniz. Bu Allah'a ait bir iştir.

***

﴿اَللّٰهُ لاَ إِلٰهَ إِلاَّ هُوَ الْحَيُّ الْقَيُّومُ لاَ تَأْخُذُهُ سِنَةٌ وَلاَ نَوْمٌ لَهُ مَا فِي السَّمَوَاتِ وَمَا فِي اْلأَرْضِ مَنْ ذَا الَّذِي يَشْفَعُ عِنْدَهُ إِلاَّ بِإِذْنِهِ يَعْلَمُ مَا بَيْنَ أَيْدِيهِمْ وَمَا خَلْفَهُمْ وَلاَ يُحِيطُونَ بِشَيْءٍ مِنْ عِلْمِهِ إِلاَّ بِمَا شَاءَ وَسِعَ كُرْسِيُّهُ السَّمَوَاتِ وَاْلأَرْضَ وَلاَ يَئُودُهُ حِفْظُهُمَا وَهُوَ الْعَلِيُّ الْعَظِيمُ﴾ (البقرة: ٢٥٥)

"Allah O İlâh'tır ki Kendisinden başka ilâh yoktur.. Hay'dır, Kayyûm'-dur. Kendisini ne bir uyuklama, ne de uyku tutamaz. Göklerde ve yerde ne varsa O'nundur. İzni olmadan şefaat etmek kimin haddine? Yarattığı mahlûkların önlerinde ve arkalarında ne varsa, hepsini bilir. Mahlûklar ise O'nun dilediğinden başka, ilminden hiç bir şey kavrayamazlar. O'nun Kürsüsü gökleri ve yeri kaplamıştır. Gökleri ve yeri koruyup gözetmek O'na ağır gelmez. O öyle Ulu, öyle Büyüktür." (Bakara, 255)

عن أبي بن كعب قال: قال رسول الله : يا أبا المنذر أتدري أي آية من كتاب الله معك أعظم؟ قال: قلت: الله ورسوله أعلم. قال: يا أبا المنذر! أتدري أي آية من كتاب الله معك أعظم؟ قال: قلت: ﴿اَللّٰهُ لاَ إِلَهَ إِلاَّ هُوَ الْحَيُّ الْقَيُّومُ﴾، قال: فضرب في صدري وقال: والله ليهنك العلم يا أبا المنذر.

Ubeyy İbn Kâ'b (r.a.) anlatıyor: Hz. Peygamber (s.a.s.) bana Kitabullah'taki en büyük (a'zam) âyeti sordu. Ben de "Allah ve Resûlü bilir." dedim.

Tekrar sorunca: *"Allahu lâ İlâhe İllâ Huve'l-Hayyu'l-Kayyûm (...)"* dedim. Eliyle göğsüme vurup: "Vallahi, ilmin sana mübarek olsun!" dedi.[115]

***

﴿قَالَ إِبْرَاهِيمُ رَبِّ أَرِنِي كَيْفَ تُحْيِ الْمَوْتَى قَالَ أَوَلَمْ تُؤْمِنْ قَالَ بَلَى وَلَكِنْ لِيَطْمَئِنَّ قَلْبِي قَالَ فَخُذْ أَرْبَعَةً مِنَ الطَّيْرِ فَصُرْهُنَّ إِلَيْكَ ثُمَّ اجْعَلْ عَلَى كُلِّ جَبَلٍ مِنْهُنَّ جُزْءًا ثُمَّ ادْعُهُنَّ يَأْتِينَكَ سَعْيًا وَاعْلَمْ أَنَّ اللهَ عَزِيزٌ حَكِيمٌ﴾ (البقرة: ٢٦٠)

"Bir vakit de İbrâhim: 'Ya Rabbi, ölüleri nasıl dirilteceğini bana gösterir misin?' dedi. Allah: 'Ne o! Yoksa buna inanmadın mı?' dedi. İbrâhim: 'Elbette inandım, lâkin sırf kalbim mutmain olsun diye bunu istedim.' diye cevap verdi (...)" (Bakara, 260)

عن أبي هريرة أن رسول الله قال: نحن أحق بالشك من إبراهيم إذ قال: ﴿رَبِّ أَرِنِي كَيْفَ تُحْيِ الْمَوْتَى قَالَ أَوَلَمْ تُؤْمِنْ قَالَ بَلَى وَلَكِنْ لِيَطْمَئِنَّ قَلْبِي﴾.

Ebû Hureyre (r.a.) Hz. Peygamber'in (s.a.s.) şöyle dediğini rivâyet etmiştir: "Biz şüphe etmeye İbrâhim'den daha lâyıkız. (Şüpheden en uzak insan İbrâhim'dir (a.s.) Hani o: *"Ya Rabbi, ölüleri nasıl dirilteceğini bana gösterir misin?" demişti O da: "Yoksa inanmadın mı?" dedi. İbrâhim: "Elbette inandım, lâkin sırf kalbim mutmain olsun diye bunu istedim."* diye cevap verdi."[116]

Bu âyeti okuyan bazılarının içine: "Acaba Hz. İbrâhim bir tereddüt mü geçirdi?" şüphesi gelebilir. Hz. Peygamber'in (s.a.s.) bu ilginç izahı oldukça önemlidir. Zira şüphe ihtimaline karşı âdeta şöyle demektedir: "İbrâhim'in şüpheye düşmesi imkânsızdır. Eğer ölülerin diriltilmesi hususunda şüphe nebilere yol bulacak olsaydı, ben İbrâhim'den önce buna maruz kalırdım. Hâlbuki siz benim asla şüphe etmediğimi biliyorsunuz. İşte aynı şekilde biliniz ki İbrâhim (a.s.) şüphe etmiş değildir."

***

[115] Müslim, 6/44.
[116] Buhârî, *Tefsir*, 5/163; Müslim, 1/238.

﴿مَثَلُ الَّذِينَ يُنْفِقُونَ أَمْوَالَهُمْ فِي سَبِيلِ اللهِ كَمَثَلِ حَبَّةٍ أَنْبَتَتْ سَبْعَ سَنَابِلَ فِي كُلِّ سُنْبُلَةٍ مِائَةُ حَبَّةٍ وَاللهُ يُضَاعِفُ لِمَنْ يَشَاءُ وَاللهُ وَاسِعٌ عَلِيمٌ﴾

(البقرة: ٢٦١)

"Mallarını Allah yolunda harcayanların durumu, yedi başak verip her başağında yüz dane bulunan bir danenin durumuna benzer. Allah dilediğine kat kat fazlasını da verir. Allah ihsanı bol olan, hakkıyla bilendir." (Bakara, 261)

عن أبي هريرة قال: قال رسول الله : ''كل عمل ابن آدم يضاعف الحسنة بعشر أمثالها، إلى سبعمائة ضعف إلى ما شاء الله، يقول الله إلا الصوم فإنه لي وأنا أجزي به''.

Ebû Hureyre (r.a.) Hz. Peygamber'in (s.a.s.) şöyle dediğini nakleder: "Âdemoğlunun her hasenesi on veya yedi yüz misli ve daha da ötesi, Allah'ın dilediği kadar artırılır. Yalnız oruç bunların dışındadır. Zira Allah buyuruyor ki: "Oruç sırf Benim için olup karşılığını da Ben vereceğim."[117]

***

﴿يَاأَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا أَنفِقُوا مِنْ طَيِّبَاتِ مَا كَسَبْتُمْ وَمِمَّا أَخْرَجْنَا لَكُمْ مِنَ الْأَرْضِ وَلاَ تَيَمَّمُوا الْخَبِيثَ مِنْهُ تُنْفِقُونَ وَلَسْتُمْ بِآخِذِيهِ إِلاَّ أَنْ تُغْمِضُوا فِيهِ وَاعْلَمُوا أَنَّ اللهَ غَنِيٌّ حَمِيدٌ﴾ (البقرة: ٢٦٧)

"Ey iman edenler! Kazandığınız şeylerin ve yerden sizin faydanız için bitirdiğimiz ürünlerin temiz ve güzel olanlarından Allah yolunda harcayın! Siz göz yummadan, içinize yatmaksızın almayacağınız bayağı şeyleri vermeye kalkmayın! İyi bilin ki: Allah ganîdir, hamîddir (kimseye ihtiyacı yoktur, bütün övgülere lâyıktır)." (Bakara, 267)

عن عبد الله بن مسعود قال: قال رسول الله : «إن الله قسم بينكم أخلاقكم كما قسم بينكم أرزاقكم. وإن الله يعطي الدنيا من يحب ومن لا يحب، ولا يعطي الدين إلا لمن أحب. فمن أعطاه الله الدين فقد أحبه، والذي نفسي بيده لا يسلم عبد حتى يسلم قلبه

117 İbn Kesîr, 1/562'de Ahmed İbn Hanbel, *Müsned* ile Müslim'den.

ولسانه ولا يؤمن حتى يؤمن جاره بوائقه. قالوا: وما بوائقه يا نبي الله؟ قال: غشه وظلمه ولا يكسب عبد مالا من حرام فينفق منه فيبارك له فيه، ولا يتصدق به فيقبل منه، ولا يتركه خلف ظهره، إلا كان زاده إلى النار. إن الله لا يمحو السيء بالسيء، ولكن يمحو السيء بالحسن، إن الخبيث لا يمحو الخبيث».

Abdullah İbn Mes'ûd'dan (r.a.): Resûlüllah (s.a.s.) şöyle buyurdu: "Allah Teâlâ rızıklarınızı paylaştırdığı gibi ahlâkınızı da paylaştırmıştır. Allah (c.c.), dünyalığı sevdiğine de sevmediğine de verir. Ama dini, sadece sevdiğine nasip eder. Demek ki Allah dini kime vermişse onu seviyor demektir. Canımı elinde tutan Allah'a yemin ederim ki kişinin kalbi ve dili salim olmadıkça o da Müslüman olmaz. Komşusu şerrinden emin olmadıkça da iman etmiş olmaz." "Bevaiki (şerri) nedir ey Allah'ın Resûlü?" diye sorulunca: "Aldatması ve zulmetmesidir. İnsanın haramdan kazandığı malda bereket olmaz. Onu tasadduk etse kabul olmaz. Geriye bıraksa kendisi için Cehennem azığı olur. Bilesiniz ki, Allah kötüyü kötü ile temizlemez. Kötüyü iyi şeyle temizler. Kötü kötüyü temizlemez."[118]

***

﴿اَلشَّيْطَانُ يَعِدُكُمُ الْفَقْرَ وَيَأْمُرُكُمْ بِالْفَحْشَاءِ وَاللّٰهُ يَعِدُكُمْ مَغْفِرَةً مِنْهُ وَفَضْلاً وَاللّٰهُ وَاسِعٌ عَلِيمٌ﴾ (البقرة:٢٦٨)

"Şeytan sizi fakir olacaksınız diye korkutur, sizi cimriliğe ve çirkin şeylere teşvik eder. Allah ise kendi katından bir af ve lütuf vaad buyurur. Allah'ın ihsanı geniştir, her şeyi hakkıyla bilir." (Bakara, 268)

عن عبد الله بن مسعود قال: قال رسول الله : "إن للشيطان للمة بابن آدم وللملك لمة، فأما لمة الشيطان فإيعاد بالشر وتكذيب بالحق، وأما لمة الملك فإيعاد بالخير وتصديق بالحق. فمن وجد ذلك فليعلم أنه من الله فليحمد الله ومن وجد الأخرى فليتعوذ من الشيطان، ثم قرأ: ﴿اَلشَّيْطَانُ يَعِدُكُمُ الْفَقْرَ وَيَأْمُرُكُمْ بِالْفَحْشَاءِ وَاللّٰهُ يَعِدُكُمْ مَغْفِرَةً مِنْهُ وَفَضْلاً وَاللّٰهُ وَاسِعٌ عَلِيمٌ﴾.

118 Ahmed İbn Hanbel, *Müsned*, 1/387.

Abdullah İbn Mes'ûd'dan (r.a.) rivâyete göre Hz. Peygamber (s.a.s.) şöyle demiştir: "Âdemoğlunun kalbinin yanında hem şeytanın, hem de meleğin birer yoldaşı vardır. Şeytan yoldaşı şerle korkutup hakkı tekzip ettirmek ister. Melek yoldaşı ise hayır vaad edip hakkı tasdik ettirmek ister. Her kim bunu hissederse bilsin ki bu Allah'tandır, Allah'a hamdetsin. Her kim diğerini hissederse şeytanın şerrinden Allah'a sığınsın." Sonra: "*Şeytan sizi fakir olacaksınız diye korkutur, sizi cimriliğe ve çirkin şeylere teşvik eder. Allah ise kendi katından bir af ve lütuf vaad buyurur. Allah'ın ihsanı geniştir, her şeyi hakkıyla bilir.*" âyetini okudu.

***

﴿لَيْسَ عَلَيْكَ هُدَاهُمْ وَلَكِنَّ اللهَ يَهْدِي مَنْ يَشَاءُ وَمَا تُنْفِقُوا مِنْ خَيْرٍ فَلأَنْفُسِكُمْ وَمَا تُنْفِقُونَ إِلاَّ ابْتِغَاءَ وَجْهِ اللهِ وَمَا تُنْفِقُوا مِنْ خَيْرٍ يُوَفَّ إِلَيْكُمْ وَأَنْتُمْ لاَ تُظْلَمُونَ﴾ (البقرة: ٢٧٢)

"Onları hak yola getirmek senin görevin değil, lâkin Allah'tır ki dilediğini doğru yola getirir. Hayır olarak yaptığınız her harcama, kendiniz içindir. Zaten siz Allah'ın rızasını aramaktan başka bir gaye ile infak etmezsiniz. İşlediğiniz her hayrın mükâfatı size tamamen verilir ve sizin hakkınız yenmez." (Bakara, 272)

عن أبي هريرة قال: قال رسول الله : قال رجل لأتصدقن الليلة بصدقة، فخرج بصدقته فوضعها في يد زانية، فأصبح الناس يتحدثون، ''تصدق على زانية''، فقال: اللّهم لك الحمد على زانية، لأتصدقن الليلة بصدقة فوضعها في يد غني، فأصبحوا يتحدثون ''تصدق الليلة على غني''، قال: اللّهم لك الحمد على غني، لأتصدقن الليلة بصدقة، فخرج فوضعها في يد سارق، فأصبحوا يتحدثون ''تصدق الليلة على سارق''، فقال: ''اللّهم لك الحمد على زانية وعلى غني وعلى سارق''، فأتى فقيل له: ''أما صدقتك فقد قبلت، وأما الزانية فلعلها أن تستعفف بها عن زنا، ولعل الغني يعتبر فينفق مما أعطاه الله، ولعل السارق أن يستعفف بها عن سرقته''.

Ebû Hureyre (r.a.) Hz. Peygamber'in (s.a.s.) şöyle dediğini nakletmiştir: "Bir şahıs "Bu gece mutlaka sadaka vereceğim." deyip sadakasını hazırladı. Bir zinakâr kadının eline tutuşturdu. Ertesi sabah "Fahişeye sadaka verdin!"

diye ahali dedikodu etti. O da: "Fahişeye de gitse, sadaka vermemden ötürü Sana hamd ü senâ olsun ya Rabbi! Bu gece yine sadaka vereceğim." deyip o gece de sadakası bir zengine nasip oldu. Ertesi gün halk: "Baksanıza zengine sadaka vermiş!" diye dedikodu etti. O da: "Ya Rabbi, zengine de gitse sadaka vermemden ötürü Sana hamdolsun, bu gece yine sadaka vereceğim."dedi. O gece de sadakası bir hırsıza nasip oldu. Halk ertesi sabah: "Bu kere de hırsıza sadaka vermiş!" diye dedikodu ettiler. O da: "Ya Rabbi, fahişeye de, zengine de, hırsıza da giden sadakamdan ötürü Sana hamd olsun." Derken o kişi Resûlullah'a geldi. Kendisine denildi ki: "Merak etme, sadakaların kabul edildi. Olur ki fahişe o sadakan vesilesiyle namuskâr olup zinadan vazgeçer. Zengin ise, olur ki ders alır da Allah'ın verdiği maldan infak etmeye başlar. Hırsıza gelince, olur ki o da o sadaka ile ihtiyacını giderir de hırsızlıktan vazgeçer."[119]

***

﴿لِلْفُقَرَاءِ الَّذِينَ أُحْصِرُوا فِي سَبِيلِ اللّٰهِ لاَ يَسْتَطِيعُونَ ضَرْبًا فِي الْأَرْضِ يَحْسَبُهُمُ الْجَاهِلُ أَغْنِيَاءَ مِنَ التَّعَفُّفِ تَعْرِفُهُمْ بِسِيمَاهُمْ لاَ يَسْأَلُونَ النَّاسَ إِلْحَافًا وَمَا تُنْفِقُوا مِنْ خَيْرٍ فَإِنَّ اللّٰهَ بِهِ عَلِيمٌ﴾ (البقرة:٢٧٣)

"Bu yardımlar, kendilerini Allah yoluna vakfeden yoksullar içindir. Bunlar yeryüzünde dolaşma imkânı bulamazlar. Halktan istemekten geri durmaları sebebiyle, onların gerçek hâllerini bilmeyen kimse onları ihtiyaçsız sanır. Ey Resûlüm, sen onları simalarından tanırsın. Onlar yüzsüzlük ederek halktan bir şey istemezler. Hem hayır adına ne verirseniz Allah mutlaka onu bilir." (Bakara, 273)

عن عبد الرحمن بن أبي سعيد عن أبيه قال: سرحتني أمي إلى رسول أسأله، فأتيته فقعدت، قال: فاستقبلني فقال: ''من استغنى أغناه الله، ومن استعف أعفه الله، ومن استكف كفاه الله، ومن سأل وله قيمة أوقية فقد ألحف'' قال: فقلت: ناقتي الياقوتة خير من أوقية، فرجعت فلم أسأله''.

119 İbn Kesîr, 1/575'te *Sahiheyn*'den.

Ebû Said el-Hudrî'nin (r.a.) oğlu Abdurrahman, babasından naklediyor: Annem, bir şey istemek için beni Resûlullah'a (s.a.s.) gönderdi. Ben yanına varıp oturduğumda beni karşıladı ve şöyle buyurdu: "Kim müstağni durursa (ihtiyacını bildirmezse) Allah onun ihtiyacını giderir. Kim istemekten çekinirse, Allah ona muradını verir. Kim el açmazsa Allah ona kâfi gelir. Her kim yanında bir ukiyye miktarı yiyecek varken başkasından bir şey isterse, âyette bildirilen ilhaf (ısrar) işini yapmış olur." Ben de içimden dedim ki: "Benim devem Yakuta, bir ukiyyeden daha da iyidir. Bir şey istemeden geri döndüm."[120]

قال أبو سعيد الخدري: قال رسول الله: "من سأل وله قيمة أوقية فهو ملحف"، والأوقية أربعون درهما.

Ebû Said el-Hudrî (r.a.) Hz. Peygamber'in (s.a.s.) şöyle dediğini bildirmiştir: "Her kim yanında bir ukiyye miktarı yiyecek varken başkasından bir şey isterse, ilhaf (ısrar) etmiş olur." Ûkiyye: kırk dirhemdir.[121]

***

﴿يَمْحَقُ اللّٰهُ الرِّبَا وَيُرْبِي الصَّدَقَاتِ وَاللّٰهُ لاَ يُحِبُّ كُلَّ كَفَّارٍ أَثِيمٍ﴾ (البقرة: ٢٧٦)

"Allah faizin bereketini eksiltir, zekât ve sadakaları ise nemalandırır. Hem Allah, kâfirlikte ileri giden, günahta ısrarlı hiçbir kimseyi sevmez." (Bakara, 276)

قال أبو هريرة قال رسول الله : "إن الله عز وجل يقبل الصدقة بيمينه ولا يقبل منها إلا ما كان طيّبا، والله يربّي لأحدكم لقمته كما يربّي أحدكم مهره وفصيله حتى يوافي بها يوم القيامة وهي أعظم من أحد".

Ebû Hureyre (r.a.) Hz. Peygamber'den şöyle nakletmiştir: "Allah Teâlâ verilen sadakayı eline alır -ki O, helâl olan sadakadan başkasını kabul etmez-. Öyle ki Allah sizin bir lokmalık sadakanızı besleyip öyle büyü-

120 Müslim, *Zekât*, 78; Nesâî, *Zekât*, 47; *Müsned*u Ahmed, 2322; İbn Kesîr, 1/577'de İmam Ahmed İbn Hanbel, *Müsned*; Ebû Dâvud ve Nesâî'den. Tahavî, 2/20

121 İbn Kesîr, 1/577'de İbn Ebî Hâtim'den.

tür, büyütür ki tıpkı sizin tayınızı besleyip büyüttüğünüz gibi. Nihayet kıyamet günü onu mükemmel hâle getirir. Öyle ki o lokma Uhud Dağı gibi olur."[122]

***

﴿وَإِنْ كَانَ ذُو عُسْرَةٍ فَنَظِرَةٌ إِلَى مَيْسَرَةٍ وَأَنْ تَصَدَّقُوا خَيْرٌ لَكُمْ إِنْ كُنتُمْ تَعْلَمُونَ﴾ (البقرة: ٢٨٠)

"Eğer borçlu sıkıntıda ise, kolaylığa çıkıncaya kadar ona mühlet verin. Şayet bilirseniz, alacağınızı bağışlamanız sizin için daha da hayırlıdır." (Bakara, 280)

أن حذيفة حدّثهم قال: قال رسول الله ﷺ : ''تلقّت الملائكة روح رجل ممن كان قبلكم، فقالوا: أعملت من الخير شيئا؟ قال: لا، قالوا: تذكّره قال: ''كنت أداين الناس فآمر فتياني أن ينظروا المعسر ويتجوّزوا عن الموسر''، قال: قال الله عزوجل: ''تجوزوا عنه''.

Huzeyfe (r.a.), Resûlullah'ın (s.a.s.) şöyle buyurduğunu bildirmiştir: "Sizden önceki ümmetlerden bir adamın ruhunu melekler karşılayıp dediler ki: "Hayır olarak işlediğin herhangi bir şey var mıdır?" "Hayır, dedi, yok." Melekler: "Hatırlamaya çalış." dediler. O dedi ki: "Ben halka borç verirdim. Görevlilerime, eli dar olana mühlet vermeleri, durumu müsait olana bile müsamahalı davranmaları yönünde talimat verirdim." Bunun üzerine Allah Teâlâ nida edip: "Haydi, siz de ona müsamahalı davranın!" buyurdu."[123]

Bir hadiste Hz. Peygamber (s.a.s.) şöyle buyurmuştur: "Kim borçluya mühlet verirse, Allah kıyamet günü onu sayesine alır."[124]

***

﴿لِلّٰهِ مَا فِي السَّمٰوَاتِ وَمَا فِي الْأَرْضِ وَإِنْ تُبْدُوا مَا فِي أَنْفُسِكُمْ أَوْ تُخْفُوهُ يُحَاسِبْكُمْ بِهِ اللّٰهُ فَيَغْفِرُ لِمَنْ يَشَاءُ وَيُعَذِّبُ مَنْ يَشَاءُ وَاللّٰهُ عَلَى

122 Buhârî, 3/220; Mâmer İbn Raşid, *Câmi'*, v. 20b; Müslim, 1/277; İbn Mâce, ha. no. 1842.
123 Müslim, 22/6; Tirmizî, 12/67.
124 Hâkim, *Müstedrek*, 2/28.

كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ﴾ (البقرة: ٢٨٤)

"Göklerde ve yerde olan her şey Allah'ındır. Siz içinizdeki şeyleri açığa vursanız da gizleseniz de, Allah sizi onlardan dolayı hesaba çeker. Sonra dilediğini affeder, dilediğini azaba uğratır. Doğrusu Allah her şeye kadirdir." (Bakara, 284)

عن ابن عباس قال: لما نزلت هذه الآية: ﴿وَإِنْ تُبْدُوا مَا فِي أَنْفُسِكُمْ﴾، دخل قلوبهم منها شيء لم يدخلها من شيء، فقال رسول الله ﷺ: سمعنا وأطعنا، وسلّمنا، قال: فألقى الله عزوجل الإيمان في قلوبهم، قال: فأنزل الله عزوجل: ﴿آمَنَ الرَّسُولُ...﴾ قال أبو كريب: فقرأ: ﴿رَبَّنَا لاَ تُؤَاخِذْنَا إِنْ نَسِينَا أَوْ أَخْطَأْنَا﴾ قال: فقال: قد فعلت: ﴿رَبَّنَا وَلاَ تَحْمِلْ عَلَيْنَا...﴾، قال: قد فعلت، ﴿رَبَّنَا وَلاَ تُحَمِّلْنَا...﴾ قال: قال: قد فعلت، ﴿وَاعْفُ عَنَّا...﴾، قال: قد فعلت.

İbn Abbas (r.anhüma) diyor ki: *"İşbu "Siz içinizdeki şeyleri açığa vursanız da, gizleseniz de Allah sizi onlardan dolayı hesaba çeker (...)"* âyeti nâzil olunca bundan ötürü ashabın kalplerine öyle bir korku girdi ki daha önce hiç bir şeyden bu kadar korkmamışlardı. Resûlullah (s.a.s.): "İşittik, itaat ettik, kabul ettik." deyiniz! Allah Teâlâ da onların kalplerine iman kuvveti bıraktı. Sonra müteakip "Âmene'r-Resûlü âyetini indirdi." Râvi Ebû Kureyb der ki: *"Rabbenâ lâ tüâhiznâ "Ya Rabbenâ, eğer unuttuk veya kasıtsız olarak yanlış yaptıysak bundan dolayı bizi sorumlu tutma!"* âyetini okudu ve dedi ki: "Ben de öyle yaptım gitti." *"Rabbenâ ve lâ tahmil aleynâ "Ya Rabbenâ, bizden öncekilere yüklediğin gibi ağır yük yükleme! Ya Rabbenâ, takat getiremeyeceğimiz şeylerle bizi yükümlü tutma!"* kısmı nâzil olunca "Ben de öyle yaptım." dedi. *"Affet bizi, lütfen bağışla kusurlarımızı, merhamet buyur bize. Sensin Mevlâmız, yardımcımız. Kâfir topluluklara karşı Sen yardım eyle bize!"* kısmı nâzil olunca" Ben de öyle yaptım." dedi.[125]

عن أمية أنها سألت عائشة عن هذه الآية ﴿وَإِنْ تُبْدُوا مَا فِي أَنْفُسِكُمْ أَوْ تُخْفُوهُ يُحَاسِبْكُمْ

[125] Müslim, 1/47; Taberî, 6/120; Hâkim, *Müstedrek*, 2/286. Süyûtî, *Dürru'l-Mensur* ayrıca Tirmizî ile Nesâî'ye de nisbet eder.

بِهِ اللهُ﴾ وَعَنْ هَذِهِ الْآيَةِ ﴿مَنْ يَعْمَلْ سُوءًا يُجْزَ بِهِ﴾ ، فقالت: "ما سألني عنها أحد منذ سألت رسول الله ، فقال: "يا عائشة هذه متابعة الله العبد بما يصيبه من الحمى والنكبة والشوكة، حتى البضاعة يضعها في كمه فيفقدها فيفزع لها فيجدها في صنبنه، حتى إن المؤمن ليخرج من ذنوبه كما يخرج التبر الأحمر من الكير".

Ümeyye anlatıyor: *"Siz içinizdeki şeyleri açığa vursanız da gizleseniz de Allah sizi onlardan dolayı hesaba çeker."* âyeti ile *"Kim bir kötülük işlerse ondan dolayı cezalandırılır."* (Nisâ, 123) âyeti hakkında Hz. Âişe'ye (r.anha) sordum. O dedi ki: "Ben Resûlullah'a (s.a.s.) soralı beri, şimdiye kadar benden bunu soran olmamıştı. Ben sorunca o şöyle buyurmuştu: "Âişe! Bu, Allah'ın kuluna peşpeşe musibetler vermesidir: humma, nekbe, diken batması, hatta mü'min herhangi bir şeyi elbisesinin kolunda saklar, sonra kaybeder, telâşla arar ve sonunda bulur. Bütün bu kabîl şeyler musibettir. Ta ki neticede, körükle muamele sonunda halis altının yabancı maddelerden kurtulması gibi bütün günahlarından arınır."[126]

عن أبي هريرة رضي الله عنه قال: قال رسول الله : إن الله تجاوز عن أمتي ما حدثت به أنفسها ما لم يتكلموا أو يعملوا به.

Ebû Hureyre (r.a.) Resûlullah'ın (s.a.s.) şöyle dediğini nakletmiştir: "Ümmetim, içlerinden geçenleri söylemedikçe veya o (vesveselere) göre amel etmedikçe, Allah bu sebeple onları sorumlu tutmaz."[127]

عن أبي مسعود البدري قال: قال رسول الله: "الآيتان من آخر سورة البقرة من قرأهما في ليلة كفتاه".

Ebû Mes'ûd el-Bedrî (r.a.) Hz. Peygamber'den (s.a.s.) şu hadisi nakletmiştir: "Kim geceleyin Bakara'nın son iki âyetini okursa, teminat olarak kendisine kâfidir."[128]

---

126 Taberî, 6/117; Ahmed İbn Hanbel, *Müsned*, 6/218; Tayâlisî, s. 1584.
127 Müslim, 1.
128 Buhârî, *Meğazî*; Müslim, 6/43.

ÂL-İ İMRÂN SÛRESİ

﴿هُوَ الَّذِي أَنْزَلَ عَلَيْكَ الْكِتَابَ مِنْهُ آيَاتٌ مُحْكَمَاتٌ هُنَّ أُمُّ الْكِتَابِ وَأُخَرُ مُتَشَابِهَاتٌ فَأَمَّا الَّذِينَ فِي قُلُوبِهِمْ زَيْغٌ فَيَتَّبِعُونَ مَا تَشَابَهَ مِنْهُ ابْتِغَاءَ الْفِتْنَةِ وَابْتِغَاءَ تَأْوِيلِهِ وَمَا يَعْلَمُ تَأْوِيلَهُ إِلاَّ اللّٰهُ وَالرَّاسِخُونَ فِي الْعِلْمِ يَقُولُونَ آمَنَّا بِهِ كُلٌّ مِنْ عِنْدِ رَبِّنَا وَمَا يَذَّكَّرُ إِلاَّ أُولُوا الْأَلْبَابِ﴾

(آل عمران: ٧)

"Bu kitabı sana indiren O'dur. Onun âyetlerinin bir kısmı muhkem olup bunlar kitabın esasıdır. Âyetlerin bir kısmı ise müteşabihtir. Kalplerinde eğrilik olanlar, sırf fitne çıkarmak, insanları saptırmak ve kendi arzularına göre yorumlamak için müteşabih kısmına tutunup onlarla uğraşır dururlar. Hâlbuki onların gerçek yorumunu Allah'tan başkası bilemez. İlimde ileri gidenler 'Biz ona olduğu gibi inandık. Hepsi de Rabbimizin katından gelmiştir.' derler. Bunları ancak tam akıl sahipleri düşünüp anlar." (Âl-i İmrân, 7)

عن عائشة أنها قالت: قرأ النبي ﷺ هذه الآية: هو الذي أنزل عليك الكتاب إلى ﴿وَمَا يَذَّكَّرُ إِلاَّ أُولُوا الْأَلْبَابِ﴾ قالت: فقال رسول الله ﷺ: فإذا رأيتم الذين يجادلون فيه – أو قال يتجادلون فيه – فهم الذين عنى الله فاحذرهم. قال مطر: عن أيوب أنه قال: فلا تجالسوهم فهم الذين عنى الله فاحذروهم".

Hz. Âişe (r.anha) diyor ki: "Resûlullah (s.a.s.) bu âyeti sonuna kadar okuduktan sonra şöyle buyurdu: "Kur'ân hakkında tartışma yapanları

görünce, bil ki Allah'ın bu âyetle kastettiği onlardır." Râvi Matar, hadisi kendisinden naklettiği Eyyûb'dan naklen: "Bunları görünce onlarla oturup kalkmayın." ziyadesini de rivâyet etmiştir."[129]

عن أبي أمامة يحدث عن النبي ﷺ في قوله تعالى: ﴿فَأَمَّا الَّذِينَ فِي قُلُوبِهِمْ زَيْغٌ﴾ قال: هم الخوارج.

Ebû Ümame (r.a.) işbu *"Kalplerinde eğrilik olanlar, sırf fitne çıkarmak, insanları saptırmak ve kendi arzularına göre yorumlamak için müteşabih kısmına tutunup onlarla uğraşır dururlar."* âyeti hakkında Resûlullah'ın: (s.a.s.) "Onlar Havariç'tir (Haricilerdir)." dediğini nakleder.[130]

هذا الحديث اقل أقسامه أن يكون موقوفا من كلام الصحابي ومعناه صحيح، فإن أول بدعة وقعت في الإسلام فتنة الخوارج، وكان مبدؤهم بسبب الدنيا حين قسم النبي ﷺ غنائم حنين.

"Bu hadis, en zayıf ihtimalle sahabîye mevkuf olup mânâsı sahihtir. Zira Müslümanlar arasında ortaya çıkan ilk fitne Havâriç fitnesi olmuştur. Bunun da başlangıcı dünyevî menfaat olup Hz. Peygamber'in (s.a.s.) Huneyn ganimetlerini taksim ettiği zamana râcîdir."[131]

عن ابن العاص، عن رسول الله ﷺ قال: ''إن القرآن لم ينزل ليكذب بعضه بعضا، فما عرفتم منه فاعملوا به، وما تشابه منه فآمنوا به''.

Abdullah İbn Amr İbni'l-Âs (r.anhüma) Resûlullah'ın (s.a.s.) şöyle dediğini nakletmiştir: "Kur'ân, bir kısmı diğer kısmını tekzip etsin diye nâzil olmuş değildir. Öyleyse mânâsını iyice anladığınız (muhkem) âyetlerle amel edip, müteşabih olanlara da iman edin."[132]

***

129 Buhârî, *Tefsir*, 5/166; Müslim, 47/1; *Tefsiru Abdirrezzak*, v. 11a; İbn Ebî Hâtim, v. 6a.

130 Ahmed İbn Hanbel, *Müsned* (*Fethu'r-Rabbânî*, 18/101-102); Süyûtî, *Dürru'l-Mensur*, 2/5'te Abdürrezzak, Ahmed İbn Hanbel, Abd İbn Humeyd, İbnu'l-Münzir, İbn Ebî Hâtim, Taberanî, İbn Merdeveyh, Beyhakî'den. İbn Ebî Hâtim, v. 5b. İbn Kesîr der ki: "Bu kelâm, en az ihtimalle sahabiye mevkuftur."

131 İbn Kesîr, 3/8.

132 İbn Merdeveyh'ten İbn Kesîr, 2/9.

﴿زُيِّنَ لِلنَّاسِ حُبُّ الشَّهَوَاتِ مِنَ النِّسَاءِ وَالْبَنِينَ وَالْقَنَاطِيرِ الْمُقَنْطَرَةِ مِنَ الذَّهَبِ وَالْفِضَّةِ وَالْخَيْلِ الْمُسَوَّمَةِ وَالْأَنْعَامِ وَالْحَرْثِ ذَلِكَ مَتَاعُ الْحَيَوةِ الدُّنْيَا وَاللّٰهُ عِنْدَهُ حُسْنُ الْمَآبِ﴾ (آل عمران: ١٤)

"Kadınlar, oğullar, kantar kantar biriktirilmiş altın ve gümüş, cins atlar, davarlar ve ekinler gibi nefsin hoşuna giden şeyler insanlara cazip gelmektedir. Bunlar dünya hayatının geçici metaından ibarettir. Asıl varılacak güzel yer ise Allah'ın katındadır." (Âl-i İmrân, 14)

عن أنس بن مالك قال: سئل رسول الله ﷺ عن قول الله عزوجل: ﴿وَالْقَنَاطِيرِ الْمُقَنْطَرَةِ﴾ قال: القنطار ألفا أوقية.

Enes İbn Malik (r.a.) şöyle demiştir: "Resûlullah'a (s.a.s.) bu âyetteki kantar soruldu. O da: 'Kantar iki bin ukiyyedir.' dedi."[133]

***

﴿قُلْ أَؤُنَبِّئُكُمْ بِخَيْرٍ مِنْ ذَلِكُمْ لِلَّذِينَ اتَّقَوْا عِنْدَ رَبِّهِمْ جَنَّاتٌ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ خَالِدِينَ فِيهَا وَأَزْوَاجٌ مُطَهَّرَةٌ وَرِضْوَانٌ مِنَ اللّٰهِ وَاللّٰهُ بَصِيرٌ بِالْعِبَادِ﴾ (آل عمران: ١٥)

"De ki: Size, ihtirasla istediğiniz o şeylerden daha iyisini bildireyim mi? İşte Allah'a karşı gelmekten sakınan müttakîler için Rableri nezdinde içinden ırmaklar akan cennetler olup kendileri orada ebedî kalacaklardır. Hem orada onlara tertemiz eşler ve hepsinin de üstünde Allah'ın rızası vardır. Allah bütün kullarını hakkıyla görmektedir." (Âl-i İmrân, 15)

عن أبي سعيد الخدري قال: قال رسول الله ﷺ: "إن الله يقول لأهل الجنة يا أهل الجنة! يقولون: لبيك ربنا وسعديك، فيقول: هل رضيتم؟ فيقولون: وما لنا لا نرضى، وقد أعطيتنا ما لم تعط أحداً من خلقك، فيقول: أنا أعطيكم أفضل من ذلك! قالوا: يا رب، وأي شيء أفضل من ذلك؟ فيقول: أحل عليكم رضواني، فلا أسخط عليكم أبداً.

133 Hâkim, *Müstedrek*, 2/178.

Ebû Said el-Hudrî (r.a.) Resûlullah'ın (s.a.s.) şöyle dediğini bildirmiştir: "Allah Teâlâ cennetliklere şöyle hitap buyuracak:

– Ey cennetlikler!

– Buyur ya Rabbenâ, emret!

– Memnun oldunuz mu?

– Nasıl memnun olmayalım ki mahlûkatından hiç kimseye vermediğin şeyleri bize verdin.

– Fakat, Ben şimdi sizlere bunlardan da üstün olanı vereceğim.

– Ya Rabbenâ, daha iyisi ne olabilir ki?

– Size rızamı vereceğim: Artık size ebediyen kızmayacağım."[134]

***

﴿إِنَّ الَّذِينَ يَكْفُرُونَ بِآيَاتِ اللّٰهِ وَيَقْتُلُونَ النَّبِيِّينَ بِغَيْرِ حَقٍّ وَيَقْتُلُونَ الَّذِينَ يَأْمُرُونَ بِالْقِسْطِ مِنَ النَّاسِ فَبَشِّرْهُمْ بِعَذَابٍ أَلِيمٍ﴾ (آل عمران :٢١)

"Allah'ın âyetlerini inkâr edenleri, nahak yere peygamberleri öldürenleri, adaleti isteyip yaymak isteyenlerin canlarına kıyanları, can yakıcı bir azapla müjdele!" (Âl-i İmrân, 21)

عن أبي عبيدة بن الجراح قال: قلت: يا رسول الله أي الناس أشد عذابا يوم القيامة؟ قال: "رجل قتل نبيًا، أو رجل أمر بالمنكر ونهى عن المعروف، ثم قرأ رسول الله ﷺ: ﴿إِنَّ الَّذِينَ يَكْفُرُونَ بِآيَاتِ اللّٰهِ وَيَقْتُلُونَ النَّبِيِّينَ بِغَيْرِ حَقٍّ وَيَقْتُلُونَ الَّذِينَ يَأْمُرُونَ بِالْقِسْطِ مِنْ النَّاسِ﴾ إلى أن انتهى إلى ﴿وَمَا لَهُمْ مِنْ نَاصِرِينَ﴾، ثم قال رسول الله ﷺ: "يا أبا عبيدة قتلت بنو إسرائيل ثلاثة وأربعين نبيًا من أول النهار في ساعة واحدة! فقام مئة رجل واثنا عشر رجلا من عباد بني إسرائيل، فأمروا من قتلهم بالمعروف ونهوهم عن المنكر، فقتلوا جميعا من آخر النهار في ذلك اليوم، وهم الذين ذكر الله عزوجل".

Ebû Ubeyde (r.a.) Ben, Hz. Peygamber'e (s.a.s.): Kıyamette cezası en şiddetli kim olacak? diye sorunca o cevaben: "Bir peygamberi öldüren veya münkeri tavsiye edip marufu yasaklayan kimsedir." dedi. Sonra Resûlullah: *"İnne'l-lezîne yekfurûne bi âyatillâhi... - Allah'ın âyetlerini inkâr eden-*

[134] Buhârî (*Fethu'l-Bârî*, 11/364); Aynı mânâda Müslim, 1/302.

leri, nahak yere peygamberleri öldürenleri, adaleti isteyip yaymak isteyenlerin canlarına kıyanları, can yakıcı bir azapla müjdele!" âyetini sonuna kadar okudu. Sonra buyurdu ki: "Ebû Ubeyde! Benî İsraîl bir gün, bir saat içinde 43 nebiyi öldürdüler. Bunun üzerine Benî İsrâil'in âbidlerinden 112 kişi onları öldürenlere emr-i ma'ruf yapıp onları bu işten menettiler. Fakat günün sonunda da bu sefer onları öldürdüler. İşte Allah Teâlâ'nın bu âyette zikrettiği kimseler bunlardır."[135]

***

﴿أَلَمْ تَرَ إِلَى الَّذِينَ أُوتُوا نَصِيبًا مِنَ الْكِتَابِ يُدْعَوْنَ إِلَى كِتَابِ اللّٰهِ لِيَحْكُمَ بَيْنَهُمْ ثُمَّ يَتَوَلَّى فَرِيقٌ مِنْهُمْ وَهُمْ مُعْرِضُونَ﴾ (آل عمران: ٢٣)

"Baksana o kendilerine kitaptan bir pay verilenlere! Aralarında hakem olması için Allah'ın kitabına davet ediliyorlar da sonra onlardan bir grup yüz çevirerek dönüp gidiyorlar." (Âl-i İmrân, 23)

عن ابن عباس قال: دخل رسول الله ﷺ بيت المدراس على جماعة من يهود، فدعاهم إلى الله، فقال له نعيم بن عمرو، والحارث بن زيد على أيّ دين أنت يا محمد؟ فقال: "على ملة إبراهيم ودينه"، فقالا: فإن إبراهيم كان يهوديا! فقال لهما رسول الله ﷺ: "فهلموا إلى التوراة فهي بيننا وبينكم" فأبيا عليه، فأنزل الله عزوجل: ﴿أَلَمْ تَرَ إِلَى الَّذِينَ أُوتُوا نَصِيبًا...﴾ إلى قوله: ﴿وَمَا كَانُوا يَفْتَرُونَ﴾.

İbn Abbas (r.anhüma) diyor ki: "Resûlullah (s.a.s.) Beytu'l-Midras'ta bir Yahudi cemaatinin yanına vardı. Onları Allah'ın dinine davet edince Nuaym İbn Amr ile Haris İbn Zeyd dediler ki: "Sen hangi din üzeresin?" O da "Hz. İbrâhim'in milleti ve dini üzerindeyim." dedi. Bu sefer onlar: "Hz. İbrâhim Yahudi idi." deyince Hz. Peygamber cevaben: "Öyleyse haydi Tevrat'a gelin! Sizinle bizim aramızda o hakem olsun." dedi. Fakat onlar geri durdular. Bunun üzerine Allah Teâlâ işbu *"Baksana o kendilerine kitaptan bir pay verilenlere! (...)"* (Âl-i İmrân, 23-24) âyetlerini indirdi."[136]

***

---

[135] Taberî, 6/285-286. Ahmed M. Şakir tahriçte: İsnad sahihtir, der. bkz. İbn Ebî Hâtim, v. 14b.
[136] Taberî, 6/289. A. Şakir: İbn Hişam, *Sîre*, 2/201; Kurtubî, *Câmi'*, 4/50; *Tefsiru'l-Begavî*, 2/119; Süyûtî, *Dürru'l-Mensur*, 2/14.

﴿فَلَمَّا وَضَعَتْهَا قَالَتْ رَبِّ إِنِّي وَضَعْتُهَا أُنْثَى وَاللهُ أَعْلَمُ بِمَا وَضَعَتْ وَلَيْسَ الذَّكَرُ كَالْأُنْثَى وَإِنِّي سَمَّيْتُهَا مَرْيَمَ وَإِنِّي أُعِيذُهَا بِكَ وَذُرِّيَّتَهَا مِنَ الشَّيْطَانِ الرَّجِيمِ﴾ (آل عمران: ٣٦)

"Derken onu doğurunca da: "Ya Rabbi! dedi, ben bir kız doğurdum -zaten Allah ne doğurduğunu pek iyi biliyordu- erkek evlât, elbette kız gibi değildir. Ben onun adını Meryem koydum. Onu da, onun neslinden gelecekleri de o mel'un şeytanın şerrinden korumanı niyaz ediyorum!" (Âl-i İmrân, 36)

عن أبي هريرة قال: سمعت النبي ﷺ يقول: ''ما من بني آدم مولود يولد إلا قد مسّه الشيطان حين يولد، فيستهل صارخا بمسّه إياه، غير مريم وابنها''، فقال أبو هريرة: اقرأوا إن شئتم: ﴿وَإِنِّي أُعِيذُهَا بِكَ وَذُرِّيَّتَهَا مِنَ الشَّيْطَانِ الرَّجِيمِ﴾.

Ebû Hureyre (r.a.) şöyle demiştir: "Resûlullah (s.a.s.) şöyle buyurdu: "Doğan her çocuğa, mutlaka şeytan şöyle bir dokunur, o da bunun etkisiyle bağırır. Yalnız Meryem ile oğlu bundan müstesnadır." Müteakiben Ebû Hureyre: *"Onu da, onun neslinden gelecekleri de o mel'un şeytanın şerrinden korumanı niyaz ediyorum!"* âyetini okudu.[137]

***

﴿فَلَمَّا أَحَسَّ عِيسَى مِنْهُمُ الْكُفْرَ قَالَ مَنْ أَنْصَارِي إِلَى اللهِ قَالَ الْحَوَارِيُّونَ نَحْنُ أَنْصَارُ اللهِ آمَنَّا بِاللهِ وَاشْهَدْ بِأَنَّا مُسْلِمُونَ﴾ (آل عمران: ٥٢)

"Ne zaman ki Îsa, onların inkârlarında ısrar ettiklerini hissetti: "Allah'a giden yolda bana yardım edecek kim var?" dedi. Havariler: "Allah yolunda yardımcılar biziz. Biz Allah'a iman ettik. Ey Îsa! Bizim Müslüman olup Allah'a itaat ettiğimize sen de şahid ol." (Âl-i İmrân, 52)

قال النبي ﷺ: ''إن لكل نبي حواريا وحواري الزبير''.

Hz. Peygamber (s.a.s.) şöyle buyurdu: "Her peygamberin kendisine mahsus havarileri vardır. Benim havarim de Zübeyr'dir."[138]

137 Buhârî, *Tefsir*, 5/166; Müslim, 2/224; Ahmed İbn Hanbel, *Müsned* (*Fethu'r-Rabbânî*, 18/102).
138 Buhârî (*Fethu'l-Bârî*, 6/39); Müslim (Nevevî, 15/188).

Havari kelimesi, aslında "bembeyaz" demek olup çamaşırları çok beyaz olacak şekilde yıkayanlar mânâsına da gelebilir. Fakat, Kur'ân'da, insanın yakın çevresindeki has dost, mânâsına kullanıldığını bu hadis-i şerif beyan etmektedir.

***

﴿قَالَ اللّٰهُ يَا عِيسَى إِنِّي مُتَوَفِّيكَ وَرَافِعُكَ إِلَيَّ وَمُطَهِّرُكَ مِنَ الَّذِينَ كَفَرُوا وَجَاعِلُ الَّذِينَ اتَّبَعُوكَ فَوْقَ الَّذِينَ كَفَرُوا إِلَى يَوْمِ الْقِيَامَةِ ثُمَّ إِلَيَّ مَرْجِعُكُمْ فَأَحْكُمُ بَيْنَكُمْ فِيمَا كُنْتُمْ فِيهِ تَخْتَلِفُونَ﴾ (آل عمران: ٥٥)

"O zaman Allah şöyle buyurmuştu: "Îsa! Seni öldürecek onlar değil, Benim!. Seni Kendi nezdime yükseltecek, seni inkârcıların içinden kurtarıp temize çıkaracak ve sana tâbi olanları ta kıyamete kadar kâfirlere üstün kılacak olan da Benim. Sonra hepinizin dönüşü Bana olacak, Ben de aranızda ihtilâf ettiğiniz konularda hükmümü vereceğim." (Âl-i İmrân, 55)

عن أبي هريرة قال: سمعت رسول الله ﷺ يقول: "ليهبطن الله عيسى بن مريم حكما عدلا وإماما مقسطا يكسر الصليب، ويقتل الخنزير، ويضع الجزية، ويفيض المال حتى لا يجد من يأخذه، وليسلكن الروحاء حاجا أو معتمرا، أو ليثنين بهما جميعا".

Ebû Hureyre (r.a.) Hz. Peygamber'in (s.a.s.) şöyle dediğini işittiğini bildirmiştir: "Îsa (a.s.) âdil bir hâkim, adaletli bir lider olarak mutlaka semadan inecektir. Haçı kıracak, domuzu öldürecek (domuz etini yemeyi yasaklayacak), cizyeyi kaldıracak ve serveti öyle artıracaktır ki artık mal almak isteyen kişi pek kalmayacak. Hac veya umre için, veya her ikisini de birleştirerek Kâbe yoluna koyulacaktır."[139]

***

﴿فَمَنْ حَاجَّكَ فِيهِ مِنْ بَعْدِ مَا جَاءَكَ مِنَ الْعِلْمِ فَقُلْ تَعَالَوْا نَدْعُ أَبْنَاءَنَا وَأَبْنَاءَكُمْ وَنِسَاءَنَا وَنِسَاءَكُمْ وَأَنْفُسَنَا وَأَنْفُسَكُمْ ثُمَّ نَبْتَهِلْ فَنَجْعَلْ لَعْنَةَ اللّٰهِ عَلَى الْكَاذِبِينَ﴾ (آل عمران: ٦١)

[139] Ahmed İbn Hanbel, *Müsned*, 2/290; Müslim, 1/356-357.

"Artık sana bu ilim geldikten sonra, kim seninle Îsa hakkında tartışmaya girerse de ki: "Haydi gelin, oğullarımızı ve oğullarınızı; hanımlarımızı ve hanımlarınızı ve bizzat kendimizi ve kendinizi çağırıp, sonra da gönülden Allah'a yalvaralım da bu konuda kim yalancı ise Allah'ın lânetinin onların üzerine inmesini dileyelim." (Âl-i İmrân, 61)

عن حذيفة رضي الله عنه قال:جاء العاقب والسيد صاحبا نجران إلى رسول الله ﷺ يريدان أن يلاعناه قال: فقال أحدهما لصاحبه: ''لا تفعل فوالله لئن كان نبيا فلاعنا لا نفلح نحن ولا عقبنا من بعدنا قالا: إنا نعطيك ما سألتنا.

Huzeyfe (r.a.) diyor ki: "Necran Hıristiyanlarının iki lideri Âkib ile Seyyid, Resûlullah (s.a.s.) ile mübahele yapmak[140] üzere geldiler. Sonra biri öbürüne dedi ki: 'Yapma! Vallahi, şayet o gerçek peygamber ise ve biz de onunla beddualaşırsak, ne biz ne de neslimiz iflâh olmaz.' Bunun üzerine Resûlullah'a şöyle dediler: 'Biz, istediğini vermeye razı olduk (beddualaşmıyoruz)."[141]

Câbir (r.a.) anlatıyor: Âkib ile Seyyid, Resûlullah'a (s.a.s.) geldiler. Hz. Peygamber onları mübaheleye davet etti. Ertesi gün bunu yapmak üzere sözleştiler. Ertesi gün Resûlullah; Ali, Fatıma, Hasan ve Hüseyin'i yanına alarak onlara hazır olduklarına dair haber gönderdi. Fakat onlar gelmekten kaçındılar ve cizye vermeyi tercih ettiler. Hz. Peygamber (s.a.s.) dedi ki: "Beni hak dinle gönderen Allah'a yemin ederim ki eğer mübahele etselerdi, vâdi onların başına ateş yağdıracaktı." Câbir der ki: "İşte bu âyet onların hakkında indi. Âyetteki *enfüsenâ ve enfüseküm* Hz. Peygamber, *ebnâenâ* Hasan ile Hüseyin, *nisâenâ* ise Fatıma'dır."[142]

***

---

140 Mübahele: Taraflar delillerle birbirlerini ikna edemeyince, önce bir grubun, sonra da karşı grubun, gönülden Allah'a yalvararak, kim yalancı ve haksız ise, Allah'ın lanetinin ona ulaşması için beddualaşmaları, demekir.

141 Buhârî, *Meğazî* (Kıssatu Necran).

142 Hâkim, *Müstedrek*. Benzeri bir rivâyetin Katade'den nakli için bkz. *Tefsiru Abdirrezzak*, v. 12a; Taberî, 6/481.

﴿إِنَّ أَوْلَى النَّاسِ بِإِبْرَاهِيمَ لَلَّذِينَ اتَّبَعُوهُ وَهَذَا النَّبِيُّ وَالَّذِينَ آمَنُوا وَاللّٰهُ وَلِيُّ الْمُؤْمِنِينَ﴾ (آل عمران: ٦٨)

"İnsanlar içinde İbrâhim'e en yakın olanlar; ona tâbi olanlar, bu Peygamber ve o Peygamber'e iman edenlerdir. Allah da mü'minlerin velisidir." (Âl-i İmrân, 68)

عن عبد الله بن مسعود قال: قال رسول الله ﷺ: ''إن لكل نبي ولاة من النبيين وإن ولي منهم أبي وخليل ربي''، ثم قرأ: ﴿إِنَّ أَوْلَى النَّاسِ بِإِبْرَاهِيمَ لَلَّذِينَ اتَّبَعُوهُ وَهَذَا النَّبِيُّ وَالَّذِينَ آمَنُوا وَاللّٰهُ وَلِيُّ الْمُؤْمِنِينَ﴾.

İbn Mes'ûd (r.a.) Hz. Peygamber'den (s.a.s.) naklediyor: "Her peygamberin nebilerden velileri (özel dostları) vardır. Benim velim ise atam ve Rabbimin dostu olan İbrâhim'dir (a.s.)." Sonra da: *"İnsanlar içinde İbrâhim'e en yakın olanlar; ona tâbi olanlar, bu Peygamber ve o Peygamber'e iman edenlerdir. Allah da mü'minlerin velisidir."* âyetini okudu.[143]

***

﴿إِنَّ الَّذِينَ يَشْتَرُونَ بِعَهْدِ اللّٰهِ وَأَيْمَانِهِمْ ثَمَنًا قَلِيلاً أُولَئِكَ لاَ خَلاَقَ لَهُمْ فِي اْلآخِرَةِ وَلاَ يُكَلِّمُهُمُ اللّٰهُ وَلاَ يَنْظُرُ إِلَيْهِمْ يَوْمَ الْقِيَامَةِ وَلاَ يُزَكِّيهِمْ وَلَهُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌ﴾ (آل عمران: ٧٧)

"Önemsiz bir menfaat karşılığında, Allah'a verdikleri ahdi ve yeminlerini bozanların âhirette hiç bir nasipleri yoktur. Kıyamet günü Allah onlara hitap etmeyecek, onlara rahmet nazarıyla bakmayacak ve onları temize çıkarmayacaktır. Onların hakkı, çok acı bir azaptır." (Âl-i İmrân, 77)

عن عبد الله رضي الله عنه قال: قال رسول الله ﷺ: ''من اقتطع مال امرئ مسلم بيمين كاذبة لقي الله وهو عليه غضبان''. قال عبد الله: ثم قرأ رسول الله ﷺ: مصداقه من كتاب الله جل ذكره ﴿إِنَّ الَّذِينَ يَشْتَرُونَ بِعَهْدِ اللّٰهِ وَأَيْمَانِهِمْ ثَمَنًا قَلِيلاً أُولَئِكَ لاَ خَلاَقَ لَهُمْ فِي اْلآخِرَةِ وَلاَ يُكَلِّمُهُمُ اللّٰهُ...﴾ الآية.

---

143 Taberî, 6/498 ve 4/80; Hâkim, *Müstedrek*, 2/292.

İbn Mes'ûd (r.a.) Hz. Peygamber'in (s.a.s.) şöyle dediğini nakletmiştir: "Her kim bir Müslüman'ın malını yalan yeminle ele geçirirse, Allah'ın huzuruna çıktığında Allah ona gazap eder." Abdullah sözüne devamla: "Sonra Resûlullah bu sözünü Kitabullah'tan tasdik eden âyeti de okudu: *"Önemsiz bir menfaat karşılığında, Allah'a verdikleri ahdi ve yeminlerini bozanların âhirette hiç bir nasipleri yoktur. Kıyamet günü Allah onlara hitap etmeyecek, onlara rahmet nazarıyla bakmayacak ve onları temize çıkarmayacaktır. Onların hakkı, çok acı bir azaptır."*[144]

***

﴿أَفَغَيْرَ دِينِ اللّٰهِ يَبْغُونَ وَلَهُ أَسْلَمَ مَنْ فِي السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ طَوْعًا وَكَرْهًا وَإِلَيْهِ يُرْجَعُونَ﴾ (آل عمران:٨٣)

"Göklerde ve yerde kim varsa , gerek isteyerek, gerek istemeyerek Allah'a itaat eder, hepsi döndürülüp O'na götürülürken, onlar kalkıp Allah'ın dininden başka bir din mi arıyorlar?" (Âl-i İmrân, 83)

أخرج الطبراني بسند ضعيف عن ابن عباس عن النبي ﷺ في قوله تعالى: ﴿ وَلَهُ أَسْلَمَ مَنْ فِي السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ طَوْعًا وَكَرْهًا﴾ ، أما من في السموات فالملائكة، وأما من في الأرض فمن ولد على الإسلام، وأما كرها فمن أتى به من سبايا الأمم في السلاسل والأغلال يقادون إلى الجنة وهم كارهون''.

İbn Abbas (r.anhüma) bu âyet hakkında Hz. Peygamber'in (s.a.s.) şöyle dediğini nakleder: "Göklerde olanlar meleklerdir. Yerde olanlar İslâm üzere doğmuş olanlardır. İstemeyerek teslim olanlar ise esirlerin nesillerinden Müslüman olanlardır ki bunlar Cennet'e âdeta zorla götürülürler."[145]

***

﴿الَّذِينَ كَفَرُوا وَمَاتُوا وَهُمْ كُفَّارٌ فَلَنْ يُقْبَلَ مِنْ أَحَدِهِمْ مِلْءُ الْأَرْضِ ذَهَبًا وَلَوِ افْتَدَى بِهِ أُولَئِكَ لَهُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌ وَمَا لَهُمْ مِنْ نَاصِرِينَ﴾ (آل عمران: ٩١)

---

144 Buhârî, *Tevhid*, 8/185; Tirmizî, *Tefsir*; Humeydî, *Müsned*, 1/153.
145 Taberanî'den zayıf bir senedle Süyûtî, *Dürru'l-Mensur*, 2/48; İbn Kesîr, 2/66.

"İnkâr yoluna sapan ve kâfir olarak can veren kimseler, kurtuluş fidyesi olarak dünya dolusu altın verseler de, mümkün değil, hiç birinden kabul edilmeyecektir. Bunların hakkı çok acı bir azaptır ve kendilerini bundan kurtaracak olan da yoktur." (Âl-i İmrân, 91)

حدثنا أنس بن مالك أن نبي الله ﷺ كان يقول: «يجاء بالكافر يوم القيامة فيقال له: أرأيت لو كان لك ملء الأرض ذهبا أكنت مفتديا به؟ فيقول: نعم! قال: فيقال: لقد سئلت ما هو أيسر من ذلك! فذلك قوله: ﴿الَّذِينَ كَفَرُوا وَمَاتُوا وَهُمْ كُفَّارٌ فَلَنْ يُقْبَلَ مِنْ أَحَدِهِمْ مِلْءُ الْأَرْضِ ذَهَبًا وَلَوِ افْتَدَى بِهِ...﴾

Enes İbn Malik (r.a.) Hz. Peygamber'in (s.a.s.) şöyle dediğini naklediyor: "Kıyamet günü kâfir getirilir ve ona şöyle denilir: "Dünya dolusu altının olsa kurtulman için verir miydin?" O da: "Evet." der. Ona: "Hâlbuki senden istenen şey bundan çok daha kolay idi. İşte: *"İnkâr yoluna sapan ve kâfir olarak can veren kimseler, kurtuluş fidyesi olarak dünya dolusu altın verseler de, mümkün değil, hiç birinden kabul edilmeyecektir. Bunların hakkı çok acı bir azaptır ve kendilerini bundan kurtaracak olan da yoktur*." âyetinde belirtilen durum budur."[146]

***

﴿كُلُّ الطَّعَامِ كَانَ حِلاًّ لِبَنِي إِسْرَائِيلَ إِلاَّ مَا حَرَّمَ إِسْرَائِيلُ عَلَى نَفْسِهِ مِنْ قَبْلِ أَنْ تُنَزَّلَ التَّوْرَيةُ قُلْ فَأْتُوا بِالتَّوْرَيةِ فَاتْلُوهَا إِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ﴾

(آل عمران: ٩٣)

"Tevrat indirilmeden önce, İsrail'in (yani Yakub'un) kendi nefsine haram kıldığı hariç, diğer bütün yiyecekler İsrailoğullarına helâl idi. De ki: İşte meydan! İddianızda samimi iseniz Tevrat'ı getirip okuyun." (Âl-i İmrân, 93)

عن ابن عباس: أن عصابة من اليهود حضرت رسول الله ﷺ فقالوا: يا أبا القاسم، أخبرنا أي الطعام الذى حرّم إسرائيل على نفسه من قبل أن تنزل التوراة؟ فقال رسول الله ﷺ: "أنشدكم بالذي أنزل التوراة على موسى، هل تعلمون أن إسرائيل يعقوب مرض مرضا

146 Taberî, 6/85; Ahmed İbn Hanbel, *Müsned* (*Fethu'r-Rabbânî*, 11/348); Müslim (Nevevî Şerhi, 17/148).

شديدا فطال سقمه منه، فنذر لله نذرا لئن عافاه الله من سقمه ليحرمن أحب الطعام والشراب إليه، وان أحب الطعام إليه لحمان الإبل، وأحب الشراب إليه ألبانها؟ "فقالوا: اللّهم نعم.

İbn Abbas (r.anhüma) diyor ki: "Yahudilerden bir grup Hz. Peygamber'in (s.a.s.) huzuruna gelip: "Eba'l-Kasım! İsrail'in, Tevrat indirilmeden önce nefsine haram kıldığı şeyin ne olduğunu bildirir misin?" deyince Resûlullah: "Mûsa'ya Tevrat'ı indiren Allah hakkı için söyleyin: Bilmiyor musunuz ki İsrail (Yakub) şiddetli bir hastalığa tutulmuştu. Bu hastalık çok uzayınca yemin edip nezretti ki Allah kendisine şifa verince, en çok sevdiği yiyecekle içeceği kendisine haram edecekti. En çok sevdiği yiyecek deve eti, en çok sevdiği içecek ise deve sütü idi. Durum böyle değil mi?" Cevaben: "Gerçekten böyledir." dediler.[147]

***

﴿إِنَّ أَوَّلَ بَيْتٍ وُضِعَ لِلنَّاسِ لَلَّذِي بِبَكَّةَ مُبَارَكًا وَهُدًى لِلْعَالَمِينَ﴾ (آل عمران: ٩٦)

"İbadet yeri olarak yeryüzünde yapılan ilk bina Mekke'deki Kâbe olup, pek feyizlidir, insanlar için hidâyet rehberidir." (Âl-i İmrân, 96)

عن أبي ذر قال: قلت يا رسول الله أي مسجد وضع أولا؟ قال: المسجد الحرام، قال: قلت: ثم أي؟ قال: المسجد الأقصى، قال: كم كان بينهما؟ قال: أربعون سنة.

Ebû Zer (r.a.) anlatıyor: Hz. Peygamber'e (s.a.s.) hitaben: "Ya Resûlallah, arzdaki ilk mabed hangisidir?" diye sorunca: "Mescid-i Haram'dır." dedi. Ben: "Sonra hangisidir?" deyince: "Mescid-i Aksa'dır." dedi. "Peki aralarında ne kadar zaman vardır?" demem üzerine: "Kırk sene." diye cevap verdi.[148]

***

---

147 Taberî, 7/15; Ahmed İbn Hanbel, *Müsned* (*Fethu'r-Rabbânî*, 18/105); Tirmizî, *Zühd*; *Tâc*, 4/81.

148 Ahmed İbn Hanbel, *Müsned*, 5/166; Müslim, 1/146-147; Taberî, 7/22; Nesâî, 2/32. Mescid-i Aksa'yı Hz. Süleyman'ın (a.s.) bina ettiği de söylenmektedir. Bu hadisten anlaşılıyor ki ilk bina eden o değildir, onun yaptığı iş, daha önce mevcut olanı tamir ettirmektir. İlk yapan, Yakub (a.s.) olup, İbrâhim'in (a.s.) Kâbe'yi binasından kırk yıl kadar sonra inşa etmişti. (*Tefsiru'l-Kâsimî*, 3/895'te İbn Kayyim, *Zâdü'l-Meâd*'dan.)

﴿يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اتَّقُوا اللّٰهَ حَقَّ تُقَاتِهِ وَلاَ تَمُوتُنَّ إِلاَّ وَأَنْتُمْ مُسْلِمُونَ﴾

(آل عمران: ١٠٢)

"Ey iman edenler! Allah'a karşı gelmekten nasıl sakınmak gerekirse öylece sakının. O'na lâyık olduğu tazimi gösterin ve ancak O'na teslim olan (Müslüman) olarak can verin." (Âl-i İmrân, 102)

عن ابن مسعود قال: قال رسول الله ﷺ: ﴿اتَّقُوا اللّٰهَ حَقَّ تُقَاتِهِ﴾: أن يطاع فلا يعصى ويذكر ولا ينسى''.

İbn Mes'ûd (r.a.) Resûlullah'ın (s.a.s.) şöyle dediğini naklediyor: "Allah'tan ittika etmenin mânâsı: Ona itaat edilip isyan edilmemesi, zikredilip unutulmamasıdır."[149]

İbn Abbas (r.anhüma) şöyle demiştir: Resûlullah (s.a.s.) *"Ey iman edenler! Allah'a karşı gelmekten nasıl sakınmak gerekirse öylece sakının. Ona lâyık olduğu tazimi gösterin ve ancak O'na teslim olan (Müslüman) olarak can verin."* âyetini okuyup buyurdu ki: Zakkumdan bir damla bile dünyaya damlatılsaydı bütün insanların yiyeceklerini bozardı. Artık siz varın da sırf zakkum yiyenin hâlini düşünün!"[150]

***

﴿وَاعْتَصِمُوا بِحَبْلِ اللّٰهِ جَمِيعًا وَلاَ تَفَرَّقُوا وَاذْكُرُوا نِعْمَةَ اللّٰهِ عَلَيْكُمْ إِذْ كُنْتُمْ أَعْدَاءً فَأَلَّفَ بَيْنَ قُلُوبِكُمْ فَأَصْبَحْتُمْ بِنِعْمَتِهِ إِخْوَانًا وَكُنْتُمْ عَلَى شَفَا حُفْرَةٍ مِنَ النَّارِ فَأَنْقَذَكُمْ مِنْهَا كَذَلِكَ يُبَيِّنُ اللّٰهُ لَكُمْ آيَاتِهِ لَعَلَّكُمْ تَهْتَدُونَ﴾

(آل عمران: ١٠٣)

"Hepiniz toptan Allah'ın ipine sımsıkı sarılın, bölünüp ayrılmayın (...)" (Âl-i İmrân, 103)

عن أبي سعيد الخدري قال: قال رسول الله ﷺ: ''كتاب الله هو حبل الله الممدود من السماء إلى الأرض''.

---

149 Süyûtî, *Dürru'l-Mensur*, 2/59'da Hâkim, *Müstedrek* ve İbn Merdeveyh'ten.

150 Tirmizî, 4/40; İbn Mâce, ha. no. 4325; Hâkim, *Müstedrek*, 2/294; *Tefsiru'n-Nesâî*, v. 17a.

Ebû Said el-Hudrî (r.a.) der ki: Resûlullah (s.a.s.) şöyle buyurdu: "Allah'ın kitabı, işte gökten yere sarkıtılmış hablullah (Allah'ın ipi) odur."[151]

***

﴿يَوْمَ تَبْيَضُّ وُجُوهٌ وَتَسْوَدُّ وُجُوهٌ فَأَمَّا الَّذِينَ اسْوَدَّتْ وُجُوهُهُمْ أَكَفَرْتُمْ بَعْدَ إِيمَانِكُمْ فَذُوقُوا الْعَذَابَ بِمَا كُنْتُمْ تَكْفُرُونَ﴾ (آل عمران: ١٠٦)

"Gün gelecek, bir takım yüzler ağaracak, bir takım yüzler ise kararacak. Yüzleri kararanlara: Siz misiniz denecek, imanınızdan sonra inkâra sapanlar! Tadın bakalım inkârınız sebebiyle bu acı azabı!" (Âl-i İmrân, 106)

عن ابن عمر عن النبي ﷺ قوله تعالى: ﴿يَوْمَ تَبْيَضُّ وُجُوهٌ وَتَسْوَدُّ وُجُوهٌ﴾ ، قال تبيض وجوه أهل السنة وتسود وجوه أهل البدع.

İbn Ömer (r.anhüma) bu âyet hakkında Hz. Peygamber'in (s.a.s.) şöyle dedğini bildirmiştir. "Sünnete bağlı olanların yüzleri ağaracak, bid'at ehlinin ise yüzleri kararacaktır."[152]

عن أبي أمامة يحدث عن النبي ﷺ في قوله تعالى: ﴿فَأَمَّا الَّذِينَ فِي قُلُوبِهِمْ زَيْغٌ﴾ قال: هم الخوارج، وفي قوله تعالى: ﴿يَوْمَ تَبْيَضُّ وُجُوهٌ وَتَسْوَدُّ وُجُوهٌ﴾ قال: الخوارج.

Ebû Ümame (r.a.) bu âyet hakkında Resûlullah'ın (s.a.s.) "Yüzleri kararacak olanlar Havariç'tir." dediğini bildirmiştir.[153]

---

151 Tirmizî, 4/343; Ahmed İbn Hanbel, *Müsned*, 4, 366; Müslim, 2/227; İbn Hibban, ha. no. 123; Taberî, 7/72.

152 Süyûtî, *Dürru'l-Mensur*, 2/63; Süyûtî, *İtkân*, 2/193 (Deylemî ve Hatibu'l-Bağdadî'den.)

153 Ahmed İbn Hanbel, *Müsned* (*Fethu'r-Rabbânî*, 18/101-102).

NİSÂ SÛRESİ

﴿وَآتُوا الْيَتَامَى أَمْوَالَهُمْ وَلاَ تَتَبَدَّلُوا الْخَبِيثَ بِالطَّيِّبِ وَلاَ تَأْكُلُوا أَمْوَالَهُمْ إِلَى أَمْوَالِكُمْ إِنَّهُ كَانَ حُوبًا كَبِيرًا﴾ (النساء: ٢)

"Yetimlere mallarını verin, temizi verip murdarı almayın. Onların mallarını kendi mallarınıza katarak yemeyin. Çünkü böyle yapmanız gerçekten büyük bir günahtır." (Nisâ, 2)

عن أبي هريرة قال: سئل رسول الله ﷺ عن قوله ﴿حُوبًا كَبِيرًا﴾ قال: إثما كبيرا.

Ebû Hureyre (r.a.) Hz. Peygamber'den şöyle rivâyet etmiştir: Âyetteki ﴿حُوبًا كَبِيرًا﴾ "büyük bir günah" demektir.

عن أنس أن أبا أيوب أراد طلاق أم أيوب، فاستأذن النبي ﷺ فقال: "إن طلاق أم أيوب لحوب" فأمسكها.

Bu âyet-i kerimede geçen "hûb" kelimesinin mânâsı hakkında şu rivâyet vardır: Enes (r.a.) diyor ki: Ebû Eyyüb eşi Ümmü Eyyüb'ü boşamak için Resûlullah'tan (s.a.s.) izin isteyince Hz. Peygamber: "Ümmü Eyyüb'ü boşamak muhakkak ki hûb (yani büyük bir vebal ve günah)tır." diye cevap verdi. Bunun üzerine o da boşamaktan geri durdu. [154]

***

154 İbn Merdeveyh ve Hâkim'in *Müstedrek*'inden İbn Kesîr, 2/197-198.

﴿وَإِنْ خِفْتُمْ أَلاَّ تُقْسِطُوا فِي الْيَتَامَى فَانْكِحُوا مَا طَابَ لَكُمْ مِنَ النِّسَاءِ مَثْنَى وَثُلاَثَ وَرُبَاعَ فَإِنْ خِفْتُمْ أَلاَّ تَعْدِلُوا فَوَاحِدَةً أَوْ مَا مَلَكَتْ أَيْمَانُكُمْ ذَلِكَ أَدْنَى أَلاَّ تَعُولُوا﴾ (النساء: ٣)

"Himayeniz altındaki yetim kızlarla evlenince haklarını gözetemeyeceğinizden, adaleti sağlayamayacağınızdan endişe ederseniz, (onlarla değil) size helâl olup arzu ettiğiniz diğer kadınlarla ikişer, üçer, veya dörder olmak üzere evlenin. Eğer bu takdirde de aralarında adaleti gerçekleştirmekten endişe ederseniz bir kadınla veya elinizin altında olan cariyelerle yetinin. Bu durum, adaletten ayrılmamanız için en uygun olanıdır." (Nisâ, 3)

قال الشافعي: وقد دلت سنة الرسول ﷺ المبينة عن الله أنه لا يجوز لأحد غير رسول الله ﷺ أن يجمع بين أكثر من أربع نسوة، ثم ذكر ابن كثير رواية الشافعي وغيره عن ابن عمر أن غيلان بن سلمة الثقفي عندما أسلم كان عنده عشر نساء، فقال له النبي ﷺ: إختر منهن أربعًا. وهذا الذي قاله الشافعي مجمع عليه بين العلماء إلا ما حكى عن طائفة من الشيعة، أنه يجوز الجمع بين أكثر من أربع إلى تسع. وقال بعضهم: بلا حصر...

Bu âyetteki "*fenkihû mâ tâbe leküm*..." mübahlık ifade eden bir emir olup bu konuyu Sünnet-i Seniyye'nin açıklaması hususunda İmam Şafiî (r.a.) şöyle demiştir: "Allah Teâlâ'nın kelâmından maksadını açıklayan Hz. Peygamber'in (s.a.s.) açıklamasına göre Resûlullah dışında hiç kimsenin dört kadından fazlasını nikâhı altında tutması caiz değildir. Bu konuda ümmetin ittifakı vardır."

İmam Ahmed İbn Hanbel (r.a.), Abdullah İbn Ömer'den (r.anhüma) şöyle nakleder: "Gaylân İbn Seleme es-Sekafî Müslüman oldu. Bu sırada onun on eşi vardı. Hz. Peygamber (s.a.s.) ona: "Onlardan dördünü seçip öbürlerini serbest bırak!" dedi.

Şafiî, Tirmizî, İbn Mâce, Dârekutnî, Beyhakî ve daha başkaları da bunu rivâyet etmişlerdir. [155]

---

155 İbn Kesîr, **Nisa 3** tefsirinde; İbn Mâce, ha. no. 1952.

كان عروة يحدث أنه سأل عائشة ﴿وَإِنْ خِفْتُمْ أَلاَّ تُقْسِطُوا فِي الْيَتَامَى فَانْكِحَوا مَا طَابَ لَكُمْ مِنَ النِّسَاءِ﴾ قالت هي اليتيمة في حجر وليّها فيرغب في مالها وجمالها فيريد أن يتزوجها بأدني من سنة نسائها فنهوا عن نكاحهن إلا أن يقسطوا لهن في إكمال الصداق ثم استفتى الناس رسول الله ﷺ بعد ما أنزل الله ﴿ وَيَسْتَفْتُونَكَ فِي النِّسَاءِ ﴾ فذكر الحديث.

Urve İbn Zübeyr, Nisâ 3. âyeti hakkında Hz. Âişe'nin (r.anha) şöyle dediğini nakleder: Burada yetimden maksat, velisinin himayesindeki yetim kız olup, velisi güzelliği ve malı sebebiyle onunla evlenmek ister. Fakat diğer karılarına verdiği mehirden daha az mehirle onunla evlenmek ister. Bu âyet, velilerin eksik mehirle evlenmelerini yasaklamak için nâzil olmuştur.[156]

***

﴿يُوصِيكُمُ اللّٰهُ فِي أَوْلاَدِكُمْ لِلذَّكَرِ مِثْلُ حَظِّ الْأُنْثَيَيْنِ فَإِنْ كُنَّ نِسَاءً فَوْقَ اثْنَتَيْنِ فَلَهُنَّ ثُلُثَا مَا تَرَكَ وَإِنْ كَانَتْ وَاحِدَةً فَلَهَا النِّصْفُ وَلأَبَوَيْهِ لِكُلِّ وَاحِدٍ مِنْهُمَا السُّدُسُ مِمَّا تَرَكَ إِنْ كَانَ لَهُ وَلَدٌ فَإِنْ لَمْ يَكُنْ لَهُ وَلَدٌ وَوَرِثَهُ أَبَوَاهُ فَلأُمِّهِ الثُّلُثُ فَإِنْ كَانَ لَهُ إِخْوَةٌ فَلأُمِّهِ السُّدُسُ مِنْ بَعْدِ وَصِيَّةٍ يُوصِي بِهَا أَوْ دَيْنٍ آبَاؤُكُمْ وَأَبْنَاؤُكُمْ لاَ تَدْرُونَ أَيُّهُمْ أَقْرَبُ لَكُمْ نَفْعًا فَرِيضَةً مِنَ اللّٰهِ إِنَّ اللّٰهَ كَانَ عَلِيمًا حَكِيمًا • وَلَكُمْ نِصْفُ مَا تَرَكَ أَزْوَاجُكُمْ إِنْ لَمْ يَكُن لَهُنَّ وَلَدٌ فَإِنْ كَانَ لَهُنَّ وَلَدٌ فَلَكُمُ الرُّبُعُ مِمَّا تَرَكْنَ مِن بَعْدِ وَصِيَّةٍ يُوصِينَ بِهَا أَوْ دَيْنٍ وَلَهُنَّ الرُّبُعُ مِمَّا تَرَكْتُمْ إِنْ لَمْ يَكُن لَكُمْ وَلَدٌ فَإِن كَانَ لَكُمْ وَلَدٌ فَلَهُنَّ الثُّمُنُ مِمَّا تَرَكْتُمْ مِنْ بَعْدِ وَصِيَّةٍ تُوصُونَ بِهَا أَوْ دَيْنٍ وَإِنْ كَانَ رَجُلٌ يُورَثُ كَلاَلَةً أَوِ امْرَأَةٌ وَلَهُ أَخٌ أَوْ أُخْتٌ فَلِكُلِّ وَاحِدٍ مِنْهُمَا السُّدُسُ فَإِنْ كَانُوا أَكْثَرَ مِنْ ذَلِكَ فَهُمْ شُرَكَاءُ

156 Buhârî, *Hiyel*, 8/62; Müslim, 54/6.

فِي الثُّلُثِ مِنْ بَعْدِ وَصِيَّةٍ يُوصَى بِهَا أَوْ دَيْنٍ غَيْرَ مُضَارٍّ وَصِيَّةً مِنَ اللهِ
وَاللهُ عَلِيمٌ حَلِيمٌ﴾ (النساء : ١١-١٢)

"Miras konusunda, Allah, çocuklarınız hakkında şöyle emreder: Erkeğin hakkı kadının hissesinin iki mislidir. Şayet kadınların sayısı ikiden fazla ise onlar terikenin üçte ikisini alırlar. Eğer kız evlât tek ise terikenin yarısını alır. Ana babaya gelince, ölenin çocuğu varsa, onun terikesinden her birine altıda bir hisse vardır. Eğer çocuğu yoksa ve kendisine ana babası varis oluyorsa annesine üçte bir hisse vardır. Şayet ölenin kardeşleri varsa, ölenin yaptığı vasiyetin ifasından ve borcunun ödenmesinden sonra annenin hissesi altıda birdir. Anne ve babanız ile, evlâtlarınızdan hangisinin size daha faydalı olacağını siz bilemezsiniz. Bunlar Allah'ın koyduğu farzlardır. Allah muhakkak ki her şeyi hakkıyla bilir, mutlak hüküm ve hikmet sahibidir. Eşlerinizin çocukları yoksa, terikenin yarısı siz kocalarındır. Eğer çocukları varsa, dörtte biri size aittir. Bütün bunlar, yaptığı vasiyetin ve üzerindeki borcun ifasından sonradır. Sizin de çocuğunuz yoksa, terikenizin dörtte biri eşlerinizindir. Eğer çocuğunuz varsa terikenizin sekizde biri onlara aittir. Bunlar da yapacağınız vasiyetin ve borcunuzun ifasından sonradır. Eğer miras bırakan erkek veya kadın, çdcuğu veya ana babası olmayan bir kimse olur, ve onun erkek veya kızkardeşi de bulunursa, bunlardan her birinin hissesi altıda birdir. Şayet onların sayısı daha fazla ise o takdirde, onlar üçte bir hisseye ortak olurlar. Bu da yapılan vasiyet ve borcun ifasından sonradır. Bütün bunlar, varisler zarara uğratılmaksızın yapılacaktır. Bu, Allah tarafından size bir buyruktur. Allah her şeyi hakkıyla bilir, cezalandırmada aceleci değildir, Halim'dir." (Nisâ, 11-12)

عن قبيصة بن ذؤيب قال: جاءت الجدة أم الأم وأم الأب إلى أبي بكر، فقالت إن ابن ابني أو ابن بنتي مات وقد أخبرت أن لي في كتاب الله حقا، فقال أبو بكر: "ما أجد لك في الكتاب من حق وما سمعت رسول الله صلى اله عليه وسلم قضى لك بشيء وسأسأل الناس". قال: فسأل فشهد المغيرة بن شعبة أن رسول الله ﷺ اعطاها السدس. قال: ومن سمع ذلك معك؟ قال: محمد بن مسلمة. قال: فأعطاها السدس...

Kabîsa İbn Züeyb der ki: Hz. Ebû Bekir'e (r.a.) bir nine (yani annenin veya babanın annesi) gelip: "Benim oğlumun (veya kızımın) oğlu öldü.

Duyduğuma göre Allah'ın kitabında (hükmünde) bana miras hakkı varmış." dedi. O cevaben: "Kitapta senin için bir hak göremediğim gibi Resûlullah'ın (s.a.s.) de senin durumundaki birine bir pay verdiğini işitmedim. Bununla beraber bu konuyu ilgili insanlara soracağım." dedi.

Sorduğunda Muğîre İbn Şu'be, Resûlullah'ın südüs, yani altıda bir pay verdiğine şehadet etti. Ebû Bekir ona: "Bunu senden başka işiten de var mıydı?" diye sordu. O da Muhammed İbn Mesleme'nin işittiğini söyleyince o nineye altıda bir hisse verdi.[157]

***

﴿وَاللاَّتِي يَأْتِينَ الْفَاحِشَةَ مِنْ نِسَائِكُمْ فَاسْتَشْهِدُوا عَلَيْهِنَّ أَرْبَعَةً مِنْكُمْ فَإِنْ شَهِدُوا فَأَمْسِكُوهُنَّ فِي الْبُيُوتِ حَتَّى يَتَوَفَّاهُنَّ الْمَوْتُ أَوْ يَجْعَلَ اللّٰهُ لَهُنَّ سَبِيلاً • وَاللَّذَانَ يَأْتِيَانِهَا مِنكُمْ فَآذُوهُمَا فَإِنْ تَابَا وَأَصْلَحَا فَأَعْرِضُوا عَنْهُمَا إِنَّ اللّٰهَ كَانَ تَوَّابًا رَّحِيمًا﴾ (النساء: ١٥-١٦)

"Zina eden kadınlarınız hakkında dört şahid isteyin! Eğer dört kişi şahidlik ederlerse, ölüm kendilerini alıp götürünceye veya Allah kendilerine bir yol gösterinceye kadar onları evlerde alıkoyun! Sizden bir çift fuhuş yaparsa onlara eziyet edin! Eğer tövbe edip hâllerini ıslah ederlerse onları cezalandırmaktan vazgeçin! Çünkü Allah Tevvab'dır, Rahîm'dir: tövbeleri kabul eder, ve çok merhametlidir." (Nisâ, 15-16)

عن عبادة بن الصامت قال: قال نبي الله ﷺ: خذوا عنى، قد جعل الله لهن سبيلا، الثيب بالثيب تجلد مئة وترجم بالحجارة، والبكر بالبكر جلد مئة ونفي سنة.

وأخرجه مسلم والترمذى والنسائ، وقد اختلف العلماء في هذا الحديث: أناسخ هو أم مبين؟ فذهب بعضهم إلى أنه ناسخ، وهذا قول من يجيز نسخ الكتاب بالسنة، وقال آخرون: بل هو مبين للحكم الموعود به في الآية، فكأنه قال: عقوبتهنّ الحبس إلى أن يجعل الله لهن سبيلا، فوقع الأمر بحبسهن إلى غاية، فلما انتهت مدة الحبس وحان وقت مجئ السبيل قال رسول الله

[157] Tirmizî, *Feraiz*, bab 10, ha. no. 2100.

ﷺ ''خذوا عني تفسير السبيل وبيانه'' ولم يكن ذلك ابتداء حكم منه، وإنما هو بيان أو كان ذكر السبيل منطويا عليه، فأبان المبهم وفصّل المجمل من لفظه وهذا أصوب القولين.

Zinanın kötü ve çirkin olduğu Mekke döneminde çok önceden şöylece bildirilmişti (Nisa sûresinin Medine'de nâzil olduğunu hatırlayalım): *"Sakın zinaya yaklaşmayın! Çünkü o çirkinliği meydanda olan bir hayasızlıktır, çok kötü bir yoldur."* (İsra, 32) Fakat cezası hakkında herhangi bir hüküm bildirilmemişti. Bu konuda önce şu hüküm geldi: *"Sizden bir çift fuhuş yaparsa onlara eziyet edin! Eğer tövbe edip hallerini ıslah ederlerse onları cezalandırmaktan vazgeçin! Çünkü Allah Tevvâb'dır, Hakim'dir."* (Nisâ, 16) Buradaki azarlama, bir iki pataklama kabîlinden rahatsız etmedir.

İkinci olarak yine Nisa sûresinin 15. âyeti gelip zinakâr kadını evde hapsetme hükmü bildirildi: *"Zina eden kadınlarınız hakkında dört şahid isteyin! Eğer dört kişi şahidlik ederlerse ölüm kendilerini alıp götürünceye veya Allah kendilerine bir yol gösterinceye kadar onları evlerde hapsedin!"*

Üçüncü olarak Nur sûresinin 2. âyeti gönderilip vaad edilen yol, yani nihai hüküm bildirilmiştir: Bu son âyet nâzil olunca Hz. Peygamber (s.a.s.) şöyle buyurdu: "İşte gelin hükmü benden öğrenin: Allah onlara yol gösterdi: evli zinakâra yüz değnek vurulup recm edilir. Bekâr zinakâra yüz değnek vurulup bir yıl sürgün edilir."[158]

Bu hadis Müslim, Tirmizî, Nesâî tarafından da rivâyet edilmiş olup açıklaması konusunda âlimler farklı şeyler söylemişlerdir. Kimi hadisin nasih, kimi mübeyyin olduğunu ileri sürmüşlerdir. Sünnetin Kitabı neshetmesini caiz görenler nasih derken, bunu kabul etmeyenler âyette vaad edilen hükmün mübeyyini, açıklayıcısı demişlerdir. Kur'ân-ı Kerîm sanki şöyle demiştir: "Onların cezası, Allah kendilerine bir hüküm bildirinceye kadar hapistir." Hapis hükmü bir süre uygulandı. Bu geçici hükmün vadesi dolup âyette vaad edilen yolu, yani nihai hükmü bildirme vakti gelince Resûlullah (s.a.s.): "Gelin, âyetteki sebilin (yolun) tefsirini benden öğrenin!" buyurmuştur. Bu, kendisi tarafından konulan yeni bir hüküm olmayıp sebil

[158] Ahmed İbn Hanbel, *Müsned*, 5/218; Ebû Dâvud, ha. no. 4415; Taberî, 8/77.

kavramının içinde sakladığı bir durumu beyandır. Böylece o müphemi vuzuha kavuşturmuş, mücmeli mufassal hâle getirmiştir.

İmam Ahmed İbn Hanbel bu hadis gereğince evli zinakâra değnek ve recim cezasının beraberce uygulanması görüşündedir. Fakat cumhur sadece recim cezasının uygulanacağını söyler. Delil olarak da Hz. Peygamber'in (s.a.s.) Maiz'e, Ğamidiyye'ye ve zina eden Yahudi çifte sadece recim uyguladığını söylerler. Bu da gösterir ki celd kesin olmayıp onlara göre mensuh sayılmaktadır.[159]

Bu hususta başka rivâyetler de bulunmakla beraber, tafsilâtı hadis şerhlerine ve fıkıh kitaplarına bırakıp bu kadarla yetinmek istiyoruz.

***

﴿إِنَّمَا التَّوْبَةُ عَلَى اللهِ لِلَّذِينَ يَعْمَلُونَ السُّوءَ بِجَهَالَةٍ ثُمَّ يَتُوبُونَ مِنْ قَرِيبٍ فَأُولَئِكَ يَتُوبُ اللهُ عَلَيْهِمْ وَكَانَ اللهُ عَلِيمًا حَكِيمًا﴾ (النساء: ١٧)

"Allah'ın kabulünü vaad buyurduğu tövbe, kötülüğü ancak cahillik sebebiyle işleyip sonra da çabucak vazgeçerek günahtan dönüş yapacak olanların tövbesidir. İşte Allah'ın tövbelerini kabul edeceği kimseler bunlardır. Allah herkesin içini dışını bilir, tam hüküm ve hikmet sahibidir." (Nisâ, 17)

عن أبي أيوب بشير بن كعب: أن نبي الله ﷺ قال: إن الله يقبل توبة العبد ما لم يغرغر.

Ebû Eyyûb Beşir İbn Ka'b'dan (r.a.) nakledildiğine göre Hz. Peygamber (s.a.s.) şöyle demiştir: "İnsan can çekişme durumuna gelmedikçe, Allah kulunun tövbesini kabul eder."[160]

Bu konuda başka hadisler de vardır.

عن أبي سعيد عن النبي ﷺ قال: "قال إبليس: يا رب وعزتك وجلالك لا أزال أغويهم ما دامت أرواحهم في أجسادهم، فقال الله عزوجل: وعزتي وجلالي لا أزال أغفر لهم ما استغفروا لي".

---

159 İbn Kesîr, 2/222.

160 Taberî, ha. no. 8857. Taberî'nin tefsirini tahkik eden Ahmed M. Şakir şöyle der: Hadis burada mürsel rivâyet edilmiştir. İmam Ahmed İbn Hanbel, *Müsned*'inin 6610 ve 6408 rakamlarında bunu Abdullah İbn Ömer'den (r.anhüma) merfu olarak rivâyet etmiştir. Hadis sahih olup Tirmizî ile İbn Mâce de rivâyet etmişlerdir.

Ezcümle; İmam Ahmed İbn Hanbel'in Müsned'inde Ebû Said el-Hudrî (r.a.) vasıtasıyla Hz. Peygamber'in (s.a.s.) şöyle dediği nakledilir: "İblis: "Ya Rabbi! Senin izzet ve celâlin hakkı için, ruhları bedenlerinde olduğu sürece ben Âdemoğullarını kandıracağım." deyince Allah şöyle buyurdu: "İzzet ve celâlim hakkı için, onlar Benden af diledikleri müddetçe Ben de onları affedeceğim."[161]

Hadis-i şeriflerin delâletinden anlaşılmaktadır ki, içinde yaşama ümidi kalan kimsenin yaptığı tövbe makbuldür. Amma hayat ümidi kalmamışsa, Azrail'i görmüşse, canı boğazına gelmişse artık o durumda tövbe makbul olmaz.[162]

***

﴿يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لاَ يَحِلُّ لَكُمْ أَنْ تَرِثُوا النِّسَاءَ كَرْهًا وَلاَ تَعْضُلُوهُنَّ لِتَذْهَبُوا بِبَعْضِ مَا آتَيْتُمُوهُنَّ إِلاَّ أَنْ يَأْتِينَ بِفَاحِشَةٍ مُبَيِّنَةٍ وَعَاشِرُوهُنَّ بِالْمَعْرُوفِ فَإِنْ كَرِهْتُمُوهُنَّ فَعَسَى أَنْ تَكْرَهُوا شَيْئًا وَيَجْعَلَ اللهُ فِيهِ خَيْرًا كَثِيرًا﴾ (النساء: ١٩)

"Ey iman edenler! Kadınları zorla miras olarak almanız helâl olmaz. Çok belli bir fuhuş işlemedikçe, onlara verdiğiniz mehrin bir kısmını ele geçirmek için onları sıkıştırmanız da size helâl değildir. Onlarla güzelce geçinin. Şayet onlardan hoşlanmayacak olursanız, olabilir ki bir şey sizin hoşunuza gitmez de Allah onda bir çok hayır takdir etmiş bulunur." (Nisâ, 19)

Bu âyette "fâhişeten mubeyyineten" tabiri geçmektedir. Şu hadis bunun zina olduğunu açıklamaktadır:

عن جابر: أن رسول الله ﷺ قال: اتقوا الله في النساء، فإنكم أخذتموهن بأمانة الله، واستحللتم فروجهن بكلمة الله، وإن لكم عليهن أن لا يوطئن فرشكم أحدا تكرهونه، فإن فعلن ذلك فاضربوهن ضربا غير مبرح، ولهن رزقهن وكسوتهن بالمعروف.

Câbir'den (r.a.) veda haccı hutbesinin nakledildiği uzunca hadiste şu

161 İbn Kesîr, 2/380'de *Müsned*'den..
162 İbn Kesîr, 2/225.

cümle geçmektedir: "Ey erkekler! Eşlerinize haksızlık etme hususunda Allah'tan korkunuz! Çünkü siz onları Tanrı emaneti olarak aldınız. Allah'ın verdiği izinle onları kendinize helâl kıldınız. Sizin onların üzerinde başta gelen bir hakkınız, başkasını yatağınıza almamalarıdır. Eğer bunu yaparlarsa onları azalarına zarar vermeyecek şekilde dövün. Onların sizin üzerinizde yiyecek ve giyecek hakları da vardır."[163]

***

﴿وَالْمُحْصَنَاتُ مِنَ النِّسَاءِ إِلاَّ مَا مَلَكَتْ أَيْمَانُكُمْ كِتَابَ اللهِ عَلَيْكُمْ وَأُحِلَّ لَكُمْ مَا وَرَاءَ ذَلِكُمْ أَنْ تَبْتَغُوا بِأَمْوَالِكُمْ مُحْصِنِينَ غَيْرَ مُسَافِحِينَ فَمَا اسْتَمْتَعْتُمْ بِهِ مِنْهُنَّ فَآتُوهُنَّ أُجُورَهُنَّ فَرِيضَةً وَلاَ جُنَاحَ عَلَيْكُمْ فِيمَا تَرَاضَيْتُمْ بِهِ مِنْ بَعْدِ الْفَرِيضَةِ إِنَّ اللهَ كَانَ عَلِيمًا حَكِيمًا﴾ (النساء: ٢٤)

"Kocası olan kadınlarla da evlenmeniz haramdır, ancak harp esiri olarak eliniz altında bulunan cariyeler bundan müstesnadır. İşte bütün bunlar Allah'ın kesin hükümleridir. Bu sayılanlardan başkalarını, iffetli yaşama, zina etmemek şartıyla, mal harcayıp mehirlerini vererek nikâhlamanız helâldir. Dikkat edin: Evlenerek beraberliklerinden yararlandığınız kadınlara belirlenmiş olan mehirlerini verin! Bu bir haktır. Ama belirledikten sonra eşinizle karşılıklı rıza ile uyuşacağınız miktar hakkında size bir vebal yoktur. Allah her şeyi hakkıyla bilir, mutlak hüküm ve hikmet sahibidir." (Nisâ, 24)

عن سبرة بن معبد الجهني، قال لنا رسول الله ﷺ: استمتعوا من هذه النساء. قال: والاستمتاع عندنا يومئذ التزويج، قال: فعرضنا ذلك على النساء، فأبين إلا أن نضرب بيننا وبينهن أجلا.قال: فذكرنا ذلك للنبي ﷺ فقال: افعلوا - ثم ذكر القصة في تمتعه بامرأة لعشرة أيام، وأنه بات عندها ليلة: "ثم أصبحت غاديا إلى المسجد. فإذا رسول الله ﷺ بين الباب والحجر، يخطب الناس يقول: ألا أيها الناس، قد كنت أذنت لكم في الاستمتاع بهذه النساء، ألا وإن الله تبارك وتعالى قد حرم ذلك إلى يوم القيامة" إلى أخر الحديث.

163 Taberî, 8/118, ha. no. 8905. Ahmed M. Şakir tahricinde, İmam Ahmed İbn Hanbel, *Müsned*, 3/320-321 (ha. no. 14492) ve Müslim, 1/346-347 tarafından da nakledildiğini bildirir.

Bu âyet-i kerimede geçen "*femestemta'tüm bihî minhunne*" hakkında bazıları müt'a nikâhı demişlerdir.

Sebure İbn Ma'bed el-Cühenî dedi ki: Resûlullah (s.a.s.) bize: "Kadınlarla istimta edebilirsiniz." dedi. O vakit bizce istimta, evlenme anlamına gelirdi. Bunu kadınlara teklif edince, mutlaka bir vade belirlenmesini şart koştular. Biz de Resûlullah'a (s.a.s.) bildirdik. "Öyle yapın." buyurdu. Sonra Sebure bir kadınla on günlüğüne müt'a anlaşması yaptığını, yanında bir gece geçirdikten sonra sabahleyin mescide gittiğinde Hz. Peygamber'in şöyle buyurduğunu işittiğini söyler: "Ey cemaat! Ben kadınlarla müt'a izni vermiştim. Şimdi bilesiniz ki bundan böyle, Allah Teâlâ bunu kıyamet gününe kadar haram kıldı."[164]

Âyette yer alan "*ve uhille lekum ma verâe zalikum* (Bu sayılanlardan başkalarını nikâhlamanız helâldir)." kısmı hakkında Resûlullah'tan (s.a.s.) önemli bir açıklama gelmiştir. Zira o, bir kadının teyzesi ve halası ile bir arada nikâhlanmasının haram olduğunu bildirmiştir. Oysa âyette bunlar bildirilmemiştir. Tirmizî'nin dediğine göre ilim ehli arasında bunun haramlığına itiraz eden kimse yoktur.

عن جابر قال: نهى رسول الله ﷺ أن تنكح المرأة على عمتها أو خالتها.

Söz konusu hadis Câbir'den (r.a.) mervî olup şöyledir: Resûlullah (s.a.s.) kadının, teyzesinin veya halasının üzerine nikâhlanmasını haram kıldı."[165]

Ebu's-Suûd tefsirinde bu hadis hakkında: "Bu beyan-ı tefsir kabîlindendir, yoksa beyan-ı tağyir kabîlinden değildir. Bir de denilmistir ki: Bu hadis meşhurdur, bununla Kitaba ziyade caizdir." demiştir.

***

﴿يَاأَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لاَ تَأْكُلُوا أَمْوَالَكُمْ بَيْنَكُمْ بِالْبَاطِلِ إِلاَّ أَنْ تَكُونَ تِجَارَةً عَنْ تَرَاضٍ مِنْكُمْ وَلاَ تَقْتُلُوا أَنْفُسَكُمْ إِنَّ اللّٰهَ كَانَ بِكُمْ رَحِيمًا﴾

(النساء: ٢٩)

164 Taberî, 8/179. Tahriçte Ahmed M. Şakir: İmam Ahmed İbn Hanbel, *Müsned*'inde bu hadisi 3/404-405'de çeşitli vecihlerden rivâyet eder. Ayrıca bkz. Müslim, 1/395-396; Beyhakî, 7/203. Bu hadise, İbn Hacer'in tahkikine göre Mekke'nin fethi esnasında olmuştur (*Fethu'l-Bârî*, 9/143-151).

165 Buhârî, *Nikâh*, 27.

"Ey iman edenler! Mallarınızı aranızda meşru olmayan yollarla yemeyin! Karşılıklı rıza ile yapılan bir ticaret yapmanız ise, elbette meşrudur. Sakın haram yiyerek başkasının hakkını gasbederek kendinizi öldürmeyin! Allah size pek merhametlidir." (Nisâ, 29)

Bu âyet-i kerimenin baş tarafında: *"Ey iman edenler! Mallarınızı aranızda meşru olmayan yollarla yemeyin! Karşılıklı rıza ile yapılan bir ticaret yapmanız ise elbette meşrudur."* buyurulur. Bu rıza mefhumunu açıklayan hadisler olup bazıları şunlardır:

حدثني يحيى بن أيوب قال، كان أبو زرعة إذا بايع رجلا يقول له: خيرني! ثم يقول: قال أبو هريرة: قال رسول الله ﷺ: ''لا يفترق اثنان إلا عن رضى''.

Ebû Zur'a biri ile alış veriş yaptığında ona "Beni muhayyer bırak."-derdi ve şöyle ilâve ederdi: Ebû Hureyre'den (r.a.) Resûlullah'ın (s.a.s.) şöyle dediğini işittim: "Alış veriş yapan iki kişi rıza olmaksızın ayrılmasınlar." [166]

عن ابن عباس: أن النبي ﷺ بايع رجلا ثم قال له: اختر. فقال: قد اخترت. فقال: هكذا البيع.

İbn Abbas (r.anhüma) Hz. Peygamber'in (s.a.s.) alış veriş yaptığı bir şahsa: "Muhayyer ol, tercih hakkın vardır." dediğini, onun da "Tercihimi kullandım." demesi üzerine şöyle buyurduğunu nakleder: "Alış veriş böyle yapılır."[167]

عن ابن عمر عن النبي ﷺ قال: ''كل بيّعين فلا بيع بينهما حتى يتفرقا، إلا أن يكون خيارا''.

Abdullah İbn Ömer (r.anhüma) Hz. Peygamber'den (s.a.s.) naklediyor: "Alış veriş yapan iki kişi birbirlerinden ayrılmadıkça ve hiyar (tercih) hakkını kullanmadıkça satış tamamlanmaz."[168]

---

166 Taberî, 8/225, ha. no. 9161. Ahmed M. Şakir tahricinde hadisin sahih olup Ebû Dâvud, ha. No. 3458 ve Beyhakî, 5/271 de rivâyet edildigini bildirir.

167 Taberî, 8/226, ha. No. 9163. Ahmed Şakir: Hadis sahihtir. Tayâlisî, ha. no. 2675; Beyhakî, 5/270 de rivâyet etmişlerdir. Hâkim'in *Müstedrek*'inde 2/14'te İbn Ömer ile İbn Abbas'tan (r.anhüm) birlikte ve merfu olarak muhayyerlik konusunda nakledilen bir hadis vardır. O da bu hadisin mânâsını destekleyen kuvvetli bir şahiddir.

168 (Taberî, 8/224, ha. no. 9160. Ahmed M. Şakir tahricinde şöyle der: Sahih olup İmam Ahmed no. 5188 ve 6193, Buhârî (*Fethu'l-Bârî*, 4/280) ve Müslim, 1/447 de rivâyet etmişlerdir. İmam Ebû Hanife, İmam Malik, İmam Ebû Yusuf ve İmam Muhammed hadislerde gecen ayrılmayı bedenlerin ayrılması, yahut meclisten ayrılma şartı ile değil de söz ile olan ayrılmakla

Bu âyetin devaminda geçen *ve lâ taktulû enfusekum (kendi canınıza kıymayın)* cümlesi hakkında şu açıklama nakledilmektedir.

عن عمرو بن العاص رضي الله عنه أنه قال لما بعثه النبي ﷺ، عام ذات السلاسل قال: احتلمت في ليلة باردة شديدة البرد، فأشفقت إن اغتسلت أن أهلك، فتيممت ثم صليت بأصحابي صلاة الصبح، قال: فلما قدمنا على رسول الله ﷺ، ذكرت ذلك له، فقال: يا عمرو صليت بأصحابك وأنت جنب'' قال: ''قلت يا رسول الله، إني احتلمت في ليلة باردة شديدة البرد، فأشفقت إن اغتسلت أن أهلك، فذكرت قول الله عز وجل ﴿وَلاَ تَقْتُلُوا أَنْفُسَكُمْ إِنَّ اللّٰهَ كَانَ بِكُمْ رَحِيمًا﴾ فتيممت ثم صليت، فضحك رسول الله ﷺ ولم يقل شيئا.

Ashaptan Amr İbnu'l-Âs'dan (r.a.) İmam Ahmed İbn Hanbel nakle-diyor: Resûlullah (s.a.s.) Zatü's-selâsil gazvesi yılında beni sefere gönderdi. Çok şiddetli soğuk olduğu bir gecede bana ihtilâm vaki oldu. Yıkandığım takdirde helâk olacağımdan korktum. Teyemmüm edip maiyyetimdeki arkadaşlara sabah namazını kıldırdım. Dönüp Resûlullah'ın huzuruna va-rınca durumu ona anlattım. O: "Ne o Amr! Demek arkadaşlarına cünüp olarak namaz kıldırdın ha!" buyurunca, ben de: "Ya Resûlallah, ben şid-detli soğuk bir gecede ihtilâma maruz kaldım, yıkandığım takdirde ölece-ğimden korktum. Allah Teâlâ'nın *"Kendi canınıza kıymayın! Gerçekten Al-lah size karşı pek merhametlidir."* buyruğunu hatırladım. Teyemmüm edip, sonra da namaz kıldım." dedim. Bunun üzerine Resûlullah (s.a.s.) gülüp başkaca bir şey söylemedi.[169]

***

﴿إِنْ تَجْتَنِبُوا كَبَائِرَ مَا تُنْهَوْنَ عَنْهُ نُكَفِّرْ عَنْكُمْ سَيِّئَاتِكُمْ وَنُدْخِلْكُمْ مُدْخَلاً كَرِيمًا﴾ (النساء: ٣١)

"Eğer size yasaklanan günahların büyüklerinden kaçınırsanız, sizin öbür küçük günahlarınızı örtüp affederiz ve sizi değerli bir mevkiye yerleştiririz." (Nisâ, 31)

tefsir etmişlerdir. Fakat İmam Şafiî, İmam Ahmed ve Taberî meclisten ayrılma şeklinde anla-mıştır. (Taberî, 8/224).

169 İbn Kesîr, 2/254'te bunu Ebû Dâvud ve İbn Merdeveyh'in de naklettiklerini bildirir.

Bu âyet-i kerimede geçen "büyük günahlar" hakkında çeşitli görüşler vardır: "Cenab-ı Allah'ın yasakladığı her şeydir, üç, dört, yedi, dokuz adettir, Allah Teâlâ'nın Cehennem azabı ile tehdit ettiği günahlardır." gibi görüşler vardır. Taberî bunları naklettikten sonra, bu görüşlerin doğruluktan nasipleri olmakla beraber, sahih olanın, Resûlullah'tan (s.a.s.) sarih olarak nakledilen şu günahlar olduğunu söyler: Allah'a şirk koşmak, anneye babaya isyan etmek, haksız yere cana kıymak, yalan söylemek, yalan şahidlik etmek, namuslu kadına zina iftirası atmak, yalan olduğunu bildiği şey hakkında yemin etmek (yemin-i gamus), sihir, farz cihaddan (yevm-i zahften) kaçmak ve komşusunun karısı ile zina etmek.[170]

قال القاسمي: ''وعندي، أن الصواب هو الوقوف في تعدادها على ما صحت به الأحاديث. فإن رسول الله ﷺ مبين لكتاب الله عز وجل، أمين على تأويله. والمرجع في بيان كتاب الله تعالى إلى السنة الصحيحة. كما أن المرجع في تعريف الكبيرة إلى العد دون ضبطها بحد. كما تكلفه جماعة من الفقهاء، وطالت المناقشة بينهم في تلك الحدود. وإن منها ما ليس جامعا. ومنها ما ليس مانعا. فكله مما لا حاجة إليه بعد ورود صحاح الأخبار في بيان ذلك''.

Müfessir Cemâluddin Kasimî şöyle der: "Bana göre bu konuda isabetli tutum, kebairi saymada sahih hadislerin sınırında durmaktır. Zira Resûlullah (s.a.s.) Allah'ın kitabını açıklayandır, tefsirinin kendisine emanet edildiği şahsiyettir. Bazı fakihler onları tek tek saymada tekellüf göstermişler, tartışma uzamıştır. Oysa onlardan bazıları efradını cami olmadığı gibi bazıları da ağyarını mani değildir. Artık sahih hadisler bulunduktan sonra, o sayımların hiç birine ihtiyaç olmadığı söylenebilir." [171]

عن أبي هريرة رضي الله عنه أن النبي ﷺ قال: اجتنبوا السبع الموبقات، قالوا: وما هن يا رسول الله؟ قال: الشرك بالله، والسحر، وقتل النفس التي حرم الله إلا بالحق، وأكل الربا، وأكل مال اليتيم،، والتولى يوم الزحف وقذف المحصنات المؤمنات الغافلات. رواه الخمسة.

---

[170] Taberî, 8/252-253.
[171] Kâsimî, *Mehâsinu't-Te'vil*, 5/1208.

Ebû Hureyre (r.a.) Resûlullah'tan (s.a.s.) şöyle buyurduğunu naklediyor: "Kişiyi helâk eden şu yedi günahtan iyice sakının!" "Onlar nelerdir ya Resûlallah?"diye sorulması üzerine şunları saydı: Allah'a şirk koşmak, sihir yapmak, haksız yere cana kıymak, faiz yemek, yetim malı yemek, farz cihaddan kaçmak, namuslu masum mü'min kadınlara zina iftirası atmak."[172]

Müfessir İbn Kesîr bu konudaki rivâyetleri toplamaya ihtimam göstermiştir. Daha geniş bilgi için oraya müracaat edilebilir.[173]

***

﴿وَلِكُلٍّ جَعَلْنَا مَوَالِيَ مِمَّا تَرَكَ الْوَالِدَانِ وَالْأَقْرَبُونَ وَالَّذِينَ عَقَدَتْ أَيْمَانُكُمْ فَآتُوهُمْ نَصِيبَهُمْ إِنَّ اللّٰهَ كَانَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ شَهِيدًا﴾ (النساء: ٣٣)

"Ana ve babanın ve diğer akrabaların ölümlerinden sonra bırakacakları her terike için varisler belirledik. Yemin akdinin sizi bağladığı kimselere de paylarını verin! Muhakkak ki Allah her şeye şahiddir." (Nisâ, 33)

Bu âyette geçen yemin akdinin bağladığı kimseler hakkında şunun bilinmesi gerekir: Cahiliye döneminde Araplar muvalât akdi yaparak mukaveleli mirasçı belirlerlerdi. Fakihlerin çoğuna göre verasetin bu şekli, mirası akrabaya tahsis eden Enfal 75 âyeti ile kaldırılmıştır. Şu hadis-i şerif de bu hükmü beyan etmektedir:

عن قيس بن عاصم، أنه سأل النبي ﷺ عن الحلف، قال: فقال: ''ما كان من حلف في الجاهلية فتمسكوا به، ولا حلف في الإسلام''.

Kays İbn Âsım Hz. Peygamber'e (s.a.s.) hilf (antlaşma) hakkında sormuştu. O şöyle buyurdu: "Cahiliye döneminde yaptığınız bir mukavele varsa ona sadık kalın, fakat şunu bilin ki İslâm döneminde artık hilf yoktur."[174]

Taberî, hadise dayanarak, cahiliyede Araplar arasındaki hilflerin yemin ve ahitlerle olduğunu, âyetten maksadın, antlaşma yapanların, birbirlerine

---

172 Ebû Dâvud, ha. No. 2874. Bu hadis Buhârî, Müslim, Tirmizî, Nesâî tarafından da nakledilmiştir. (*Tâc*, 4/93).

173 İbn Kesîr, 2/253-269.

174 Taberî, 8/283. Ahmed M. Şakir tahricinde, hadisin sahih olup ayrıca su kitaplarda yer aldığını bildirir: Ahmed İbn Hanbel, *Müsned*, 5/61; Ebû Dâvud, ha. No. 2925; Tayâlisî, 1084.

lâzım gelen nusret, destek, nasihat vs. gibi nasiplerini -ama mirası değil- vermeleri olduğunu söyler.[175]

Abdullah İbn Abbas'a (r.a.) göre de hilf uygulaması Enfal 75 âyeti ile kaldırılmıştır, ama şahıs malının sülüs yani üçte birinden vasiyet ile varisler dışında birine mal bırakabilir.[176] Demek ki ona göre bu âyetin hükmü bu itibarla devam etmektedir. İmam Ebû Hanife'ye göre de, sınırlı şartlarda akit ile tevarüs caizdir. Meselâ herhangi bir kişi Müslüman olur, varisi de bulunmazsa, bir din kardeşine "Tazminat ödemem gerekirse senin benim akilemden olman, benim de ölümümden sonra senin bana varis olman üzere muvalât yapalım." diye antlaşma yaparsa bu akit geçerli olur.

***

﴿اَلرِّجَالُ قَوَّامُونَ عَلَى النِّسَاءِ بِمَا فَضَّلَ اللّٰهُ بَعْضَهُمْ عَلَى بَعْضٍ وَبِمَا أَنْفَقُوا مِنْ أَمْوَالِهِمْ فَالصَّالِحَاتُ قَانِتَاتٌ حَافِظَاتٌ لِلْغَيْبِ بِمَا حَفِظَ اللّٰهُ وَاللاَّتِي تَخَافُونَ نُشُوزَهُنَّ فَعِظُوهُنَّ وَاهْجُرُوهُنَّ فِي الْمَضَاجِعِ وَاضْرِبُوهُنَّ فَإِنْ أَطَعْنَكُمْ فَلاَ تَبْغُوا عَلَيْهِنَّ سَبِيلاً إِنَّ اللّٰهَ كَانَ عَلِيًّا كَبِيرًا﴾

(النساء: ٣٤)

"Kocalar, eşleri üzerinde yönetici ve koruyucudurlar. Bunun sebebi, Allah'ın bazı insanlara bazılarından daha fazla nimet vermesi ve bir de kocalarının mehir verme, evin masraflarını yüklenme gibi mali yükümlülükleridir. O hâlde, iyi kadınlar, itaatli olan ve Allah kendi haklarını nasıl korudu ise, kocalarının yokluğunda onların hukuklarını koruyan kadınlardır. Sizi aldatmalarından korktuğunuz kadınlara gelince: Onlara evvelâ öğüt verin, vazgeçmezlerse yatakta yalnız bırakın ve bunlarla da yola gelmezlerse onları hafifçe dövün. Şayet size itaat ederlerse, onlara yüklenmek için bir sebep aramayın. Unutmayın ki üstünüzde çok yüce, çok büyük olan Allah vardır." (Nisâ, 34)

Bu âyetin baş tarafında: *"Kocalar eşleri üzerinde yönetici ve koruyucudurlar."* buyurulur. Bu hususta şu hadis varid olmuştur:

---

[175] Taberî, 8/281
[176] İbn Kesîr, 2/273-274

عن أبي هريرة قال: قال رسول الله ﷺ: ''خير النساء امرأة إذا نظرت إليها سرتك، وإذا أمرتها أطاعتك، وإذا غبت عنها حفظتك في نفسها ومالك''. قال ثم قرأ رسول الله ﷺ: ﴿اَلرِّجَالُ قَوَّامُونَ عَلَى النِّسَاءِ﴾ الآية.

Ebû Hureyre (r.a.), Resûlullah'ın (s.a.s.) şöyle dediğini bildirdi: "Kadınların hayırlısı, kendisine baktığında mesrur olduğun, kendisinden bir şey istediğinde sana itaat eden, yanında olmadığında sana sadık kalan ve senin malını koruyandır." Devamla Resûlullah (s.a.s.) şu âyeti okudu: *"Kocalar eşleri üzerinde yönetici ve koruyucudurlar."*[177]

Bu âyetin sonunda: *"Sizi aldatmalarından korktuğunuz eşlerinize gelince; onlara evvelâ öğüt verin, vazgeçmezlerse yatakta yalnız bırakın ve bunlarla da yola gelmezlerse dövün! Şayet size itaat ederlerse artık onlara yüklenmek için bir sebep aramayın!"* buyurulur.

Söz konusu dövmenin izahı hadiste varid olmustur. Veda haccına dair Câbir'den (r.a.) nakledilen hadis az önce 19. âyetin tefsiri vesilesi ile geçmişti. O hadis İkrime'den nakledilen şu mürsel hadisi kuvvetlendirmektedir:

Resûlullah şöyle buyurdu: "Eşleriniz meşru bir hususta size isyan ederlerse organlarına bir zarar vermeyecek şekilde dövün."[178]

أخبرنا بهز بن حكيم، عن جده قال: قلت: يا رسول الله، نساؤنا، ما نأتي منها وما نذر؟ قال: ''حرثك، فأت حرثك أنى شئت، غير أن لا تضرب الوجه، ولا تقبح ولا تهجر إلا في البيت، وأطعم إذا طعمت، واكس إذا كتسيت، كيف وقد أفضى بعضكم إلى بعض؟ إلا بما حل عليها''.

Behz İbn Hakim dedesinden şunu naklediyor: Dedim ki ya Resûlallah! Eşlerimizle münasebetimiz nasıl olmalı? Buyurdu ki: Onlar sizin tarlanız durumundadır, tarlana istedigin tarzda varırsın. Ama sakın dövmen hâlinde yüze vurma! Onlara çirkin söz söyleme, onları evden çıkarma! Şartlar

---

[177] Taberî, 8/295. Tahricinde Ahmed M. Şakir sahih oldugunu bildirip ayrıca şunlara da nispbet eder: Tayâlisî, 206; Süyûtî, *Dürru'l-Mensur*, 2/151'de; Hâkim, *Müstedrek* 2/161'de aynı lâfızlarla olmasa da aynı mânâda rivâyette bulunur.

[178] Taberî, 8/311-312

gerektiriyorsa, onları evden çıkarmaksızın yatağını ayırabilirsin. Yediğinde onlara da yedir, giydiğinde onlara da giydir. Nasıl olmasın ki birbirinize iyice karılıp katılmış bulunuyorsunuz. Hülasa isyan hâlinde ancak müsaade edilen bir şekilde dövebilirsiniz."[179]

İyas İbn Abdullah'tan (r.a.): Resûlullah (s.a.s.) şöyle buyurdu: "Allah'ın kullarını (kadınları) dövmeyin!" Bu uygulanıp aradan zaman geçince Ömer (r.a.) Hz. Peygamber'e gelip dedi ki: "Kadınlar kocalarına amir kesildiler." Bunun uzerine Resûlullah, gerektiğinde onları dövmeye izin verdi. Bu sefer de bir çok kadın Hz. Peygamber'in eşlerine varıp kocalarını şikâyet ettiler. Resûlullah (s.a.s.) buyurdu ki: "Muhammed'in ailesine kadınlar tarafından çok şikâyet ulaştı. Bilin ki eşlerine sıkıntı veren kocalar hayırlı erkekler değildirler."[180]

***

﴿إِنَّ اللّٰهَ لاَ يَظْلِمُ مِثْقَالَ ذَرَّةٍ وَإِنْ تَكُنْ حَسَنَةً يُضَاعِفْهَا وَيُؤْتِ مِنْ لَدُنْهُ أَجْرًا عَظِيمًا﴾ (النساء: ٤٠)

"Şu kesindir ki Allah kullarına zerre kadar bile zulmetmez. Ama kulun zerre kadar bir iyiliği bile olsa, onu kat kat artırır ve ayrıca Kendi tarafından büyük bir mükâfat verir." (Nisâ, 40)

عن أبي سعيد الخدري، عن النبي ﷺ "...فيقول الله لهم: اذهبوا فمن وجدتم في قلبه مثقال قيراط خير فأخرجوه" فيخرجون منها بشرا كثيرا، ثم يعودون فيتكلمون فلا يزال يقول لهم ذلك حتى يقول: "اذهبوا، فمن وجدتم في قلبه مثقال ذرة فأخرجوه" فكان أبو سعيد إذا حدث بهذا الحديث قال: إن لم تصدقوا، فاقرأوا: ﴿إِنَّ اللّٰهَ لاَ يَظْلِمُ مِثْقَالَ ذَرَّةٍ...﴾ فيقولون: ربنا لم نذر فيها خيرا".

Ebû Said el-Hudrî'nin (r.a.) naklettiği uzun bir hadis içinde, Allah Teâlâ'nın, meleklerine şöyle emredeceği bildirilir: "Gidiniz ve kalbinde

179 Taberî, 8/310. Ahmed M. Şakir tahricinde sahih olduğunu tesbit ettikten sonra ayrıca şu rivâyetleri de nakleder: Ahmed İbn Hanbel, *Müsned*, 4/446-447 ve 5/3; Ebû Dâvud, 2142-2144; İbn Mâce, ha. no. 1850; Beyhakî, 7/295 ve 305

180 İbn Kesîr, 2/278'de Ebû Dâvud, Nesâî ve İbn Mâce'den nakleder.

bir kıratlık bile bir hayır bulunanları (ateşten) çıkarınız!" Giderler ve çok sayıda insan çıkarırlar. Dönüp durumu bildirirler. Bu sefer Cenab-ı Allah onlara: "Gidiniz ve kalbinde zerre kadar hayır bulunanı da çıkarınız!" buyurur. Ebû Said (r.a.) bu hadisi naklettiğinde: Eğer bunu tasdik etmek istemezseniz *"Şu kesindir ki Allah zerre kadar bile zulmetmez (...)"* âyetini okuyunuz." derdi. Melekler dönüp "Artık Cehennem'de en ufak bir hayır bile bırakmadık." derler.[181]

***

﴿فَكَيْفَ إِذَا جِئْنَا مِنْ كُلِّ أُمَّةٍ بِشَهِيدٍ وَجِئْنَا بِكَ عَلَى هَؤُلَاءِ شَهِيدًا﴾

(النساء: ٤١)

Ey Resûlüm! Her ümmetten haklarında tanıklık edecek bir şahid (peygamber) celbettiğimizde ve seni de bütün onlara (ümmetine) şahid olarak getirdiğimizde bakalım onların hâli nice olacak?" (Nisâ, 41)

عن عبد الله ﴿فَكَيْفَ إِذَا جِئْنَا مِنْ كُلِّ أُمَّةٍ بِشَهِيدٍ وَجِئْنَا بِكَ عَلَى هَؤُلَاءِ شَهِيدًا﴾، قال رسول الله ﷺ: ﴿وَكُنْتُ عَلَيْهِمْ شَهِيدًا مَا دُمْتُ فِيهِمْ فَلَمَّا تَوَفَّيْتَنِي كُنْتَ أَنْتَ الرَّقِيبَ عَلَيْهِمْ وَأَنْتَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ شَهِيدٌ﴾.

Abdullah İbn Mes'ûd (r.a.), Hz. Peygamber'in (s.a.s.) bu âyet hakkında, şu âyeti okuyarak açıklama yaptığını nakletmiştir: *"Ya Rabbi! Ben aralarında olduğum müddetçe onları kolladım. Fakat vakta ki Sen beni aralarından tutup aldın, onları görüp denetleyen yalnız Sen kaldın. Sen gerçekten her zaman, her şeye hakkıyla şahidsin."*[182]

عن القاسم: أن النبي ﷺ قال لابن مسعود: اقرأ علي. قال: أقرأ عليك وعليك أنزل؟ قال: إني أحب أن أسمعه من غيري. قال: فقرأ ابن مسعود «النساء» حتى بلغ: ﴿فَكَيْفَ إِذَا جِئْنَا...﴾ قال: استعبر النبي ﷺ وكف ابن مسعود. قال المسعودي... أن النبي ﷺ قال: "﴿شَهِيدًا عَلَيْهِمْ مَا دُمْتُ فِيهِمْ...﴾إلخ".

[181] Taberî, 8/361-362, ha. no. 9506 ve 9507. Ahmed M. Şakir tahriçte: Bu hadis, şefaat hakkındaki uzun bir hadisten bir kısımdır. Bkz. Tayâlisî, ha. no. 2179; Ahmed İbn Hanbel, *Müsned*, ha. no. 11144 (3/16-17); Müslim, 1/66-67; Buhârî (*Fethu'l-Bârî*, 13/358-361).

[182] Taberî, 5/92.

Peygamber Efendimiz (s.a.s.) bir gün Abdullah İbn Mes'ûd'a (r.a.): "Bana biraz Kur'ân okur musun?" dedi. O da: Ya Resûlallah, Kur'ân sana gönderilmişken onu ben mi sana okuyacağım?"diye cevap verince Resûlullah: Oku, zira ben Kur'ân'ı başkasından dinlemeyi severim." dedi. İbn Mes'ûd Nisa sûresini okuyup bu âyete geldiğinde Hz. Peygamber ağlamaya başladı, bunun uzerine İbn Mes'ûd okumayı durdurdu. İbn Mes'ûd der ki: "Hz. Peygamber (s.a.s.) bir taraftan da: *Ya Rabbi! Ben aralarında olduğum müddetçe onları kolladım. Fakat vakta ki Sen beni aralarından tutup aldın, onları görüp denetleyen yalnız Sen kaldın. Sen gerçekten her zaman, her şeye hakkıyla şahidsin.*" diye okudu.[183]

Hz. Peygamber (s.a.s.) burada bu âyeti Mâide 110 âyeti ile irtibatlandırarak tefsir etmiştir. Zira Mâide âyetinde de ümmetine karşı şahid olarak getirilen Hz. Îsa'nın (a.s.) bu sözleri nakledilmektedir. Peygamber Efendimiz de tanıklığı sırasında onun sözlerini söyleyeceğini ifade etmektedir. Bundan fazla olarak, o durumun dehşetini, kıyamet günü gerçekleşecek o müthiş duruşmayı âdeta o anda yaşamak suretiyle, lisan-ı hâli ile de âyeti açıklamaktadır.

***

﴿يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لاَ تَقْرَبُوا الصَّلَوٰةَ وَأَنْتُمْ سُكَارَى حَتَّى تَعْلَمُوا مَا تَقُولُونَ وَلاَ جُنُبًا إِلاَّ عَابِرِي سَبِيلٍ حَتَّى تَغْتَسِلُوا وَإِنْ كُنتُمْ مَرْضَى أَوْ عَلَى سَفَرٍ أَوْ جَاءَ أَحَدٌ مِنْكُمْ مِنَ الْغَائِطِ أَوْ لاَمَسْتُمُ النِّسَاءَ فَلَمْ تَجِدُوا مَاءً فَتَيَمَّمُوا صَعِيدًا طَيِّبًا فَامْسَحُوا بِوُجُوهِكُمْ وَأَيْدِيكُمْ إِنَّ اللّٰهَ كَانَ عَفُوًّا غَفُورًا﴾ (النساء: ٤٣)

«Ey iman edenler! Sarhoş iken ne söylediğinizi hakkıyla bilmedikçe namaza yaklaşmayın! Yolculuk dışında cünüp iken de gusletmedikçe namaz kılmayın! Eğer hasta veya yolculukta iseniz, veya tuvaletten gelmiş yahut hanımlarınızla

---

[183] Taberî, 8/370, ha. no. 9519. Ahmed M. Şakir tahricinde: (Bu mânâdaki 9518 numaralı hadisin isnadı sahihtir. Buna Taberî'den başka yerde rastlamadım. İbn Kesîr, 2/452 ve Süyûtî, 2/164'de yalnız Taberî'ye nisbet ederler. 9519 numaralı hadisin birinci kısmı sabittir. İkinci kısmı sahihtir. Bkz. Hâkim, *Müstedrek*, 3/319).

yatmış olur da gusledecek su bulamazsanız, o vakit temiz toprağa teyemmüm edin, arınmak niyetiyle yüzünüze ve ellerinize meshedin! Muhakkak ki Allah afüv ve gafûrdur (af ve mağfireti boldur).» (Nisâ, 43)

Uzunca olan bu âyet içinde teyemmümü meşru kılan şu cümle yer alır: *"Eğer hasta veya yolculukta iseniz veya tuvaletten gelmiş yahut hanımlarınızla yatmış olur da gusledecek su bulamazsanız, o vakit temiz toprağa teyemmüm edin!"*

Resûlullah'ın (s.a.s.) bu hükmü açıklayan hadislerinden bir kaçını nakledelim. Önce sebeb-i nüzûlü görelim:

عن عائشة زوج النبي ﷺ: أنها قالت: سقطت قلادة لي بالبيداء، ونحن داخلون إلى المدينة، فأناخ رسول الله ﷺ ونزل. فبينا رسول الله ﷺ في حجرى راقد، أقبل ابي فلكزني لكزة ثم قال: حبست الناس! ثم إن رسول الله ﷺ استيقظ وحضرت الصبح، فالتمس الماء فلم يوجد، ونزلت: ﴿يَاأَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِذَا قُمْتُمْ إِلَى الصَّلَوةِ...﴾ الآية. قال أسيد بن حضير: لقد بارك الله للناس فيكم يا آل أبي بكر! ما أنتم إلا بركة.

Hz. Âişe (r.anha) diyor ki: "Bir sefer dönüşü Medine'ye girmeye yaklaşmışken düzlük arazide kolyemi kaybettim. Resûlullah devesini çöktürüp indi. Resûlullah'ın (s.a.s.) başı kucağımda uyurken babam yanıma gelip beni çekiştirdi ve: "Halkın işini engelledin!" dedi. Sonra Hz, Peygamber (s.a.s.) uyandı ve sabah namazı vakti geldi. Su istedi, ama bulunamadı. İşte o sırada: Teyemmüm hükmünü ihtiva eden âyet indi. Üseyd İbn Hudayr dedi ki: Ey Ebû Bekir ailesi, gerçekten Allah sizi hayırlı bir aile kılmıştır. Sizde hayır ve bereketten başka bir şey yoktur!"[184]

عن أبي جهيم قال: رأيت رسول الله ﷺ يبول: فسلمت عليه فلم يرد علي، فلما فرغ قام إلى حائط فضرب بيديه عليه، فمسح بهما وجهه، ثم ضرب بيديه إلى الحائط فمسح بهما يديه إلى المرفقين، ثم رد عليّ السلام.

Ebû Cüheym (r.a.) diyor ki: Resûlullah'ı (s.a.s.) bevlederken gördüm. Selâm verdim ama selâmıma karşılık vermedi. İhtiyacını giderdikten sonra,

184 Taberî, 8/405. Ahmed M. Şakir: İmam Malik, *Muvatta*, s. 52-54; Ahmed İbn Hanbel, *Müsned*, 6/179; Buhârî (*Fethu'l-Bârî*), 1/365-368; Müslim, 1/109; Nesâî, 1/59.

yanındaki duvara gidip ellerini duvara vurdu, elleriyle yüzünü meshetti. Sonra ellerini tekrar duvara vurdu, onlarla dirseklerine kadar ellerini meshetti. Sonra da selâmıma karşılık verdi."[185]

عن ابن أبزى، قال: جاء رجل إلى عمر فقال: إني أجنبت فلم أجد الماء! فقال عمر: لا تصل. فقال له عمار: أما تذكر أنا في مسير على عهد رسول الله ﷺ، أجنبت أنا وأنت، فأما أنت فلم تصل، وأما أنا فتمعكت في التراب وصليت، فأتيت رسول الله ﷺ فذكرت ذلك له، فقال: "إنما كان يكفيك" وضرب كفيه الأرض، ونفخ فيهما، ومسح وجهه وكفيه مرة واحدة.

Hz. Ömer'e (r.a.) birisi gelip: "Cünüp oldum, su bulamadım, ne yapayım?"diye sordu. O da: "Namaz kılma!" dedi. Bunun uzerine Ammar (r.a.) ona: "Hatırlıyor musun ya Ömer, Resûlullah (s.a.s.) zamanında seninle bir seferde bulunuyorduk. Ben de, sen de cünüp olmuştuk. Sen namaz kılmadın. Ben ise toprakta debelenip namazı kıldım. Döndüğümde olayı Resûlullah'a anlatınca: "Sadece şöyle yapman sana yeterdi, deyip ellerini toprağa vurdu, sonra üfledi, bir defa yüzünü, bir defa da ellerini meshetti."[186]

***

﴿إِنَّ اللّٰهَ لاَ يَغْفِرُ أَنْ يُشْرَكَ بِهِ وَيَغْفِرُ مَا دُونَ ذَلِكَ لِمَنْ يَشَاءُ وَمَنْ يُشْرِكْ بِاللّٰهِ فَقَدِ افْتَرَى إِثْمًا عَظِيمًا﴾ (النساء: ٤٨)

"Şu muhakkak ki Allah kendisine şirk koşulmasını affetmez, ama bunun altındaki diğer günahları dilediği kimse hakkında affeder. Kim Allah'a ortak icad ederse müthiş bir iftira etmiş, çok büyük bir günah işlemiştir." (Nisâ, 48)

عن ابن عمر قال: كنا نمسك عن الاستغفار لأهل الكبائر، حتى سمعنا من نبينا ﷺ: ﴿إِنَّ اللّٰهَ لاَ يَغْفِرُ أَنْ يُشْرَكَ بِهِ وَيَغْفِرُ مَا دُونَ ذَلِكَ﴾ ، وقال: "إني إدخرت دعوتي، شفاعتي لأهل الكبائر من أمتي، فأمسكنا عن كثير مما كان في أنفسنا، ثم نطقنا بعد ورجونا".

185 Taberî, 8/414. Ahmed M. Şakir: Taberî'nin bu senedi ile olmasa da hadisin aslı sabit ve sahihtir. Buhârî (*Fethu'l-Bârî*, 1/374-375) rivâyet eder, fakat onda son kısımdaki "dirseklere kadar" ilâvesi yoktur. Bu, zayıf isnadlı bir ziyadedir. Ebû Dâvud, ha. no. 329; Nesâî, 1/59. Müslim, 1/110-111 de muallâk olarak nakledip bundan emin olmadığını ihsas eder. Bkz. Ahmed İbn Hanbel, *Müsned*, 4/169.

186 Taberî 8/413. Ahmed M. Şakir: Hadis burada munkatı fakat aslında sahihtir. Ahmed İbn Hanbel, *Müsned* 4/265; Tayâlisî 638; Buhârî, 1/375-377; Müslim 1/110; Ebû Dâvud 324-326.

Abdullah İbn Ömer'den (r.anhüma) şöyle dediği nakledilmiştir: Biz büyük günah işleyenler hakkında istiğfar etmekten geri dururduk, ta ki Peygambermiz'den bu âyeti işitinceye kadar. O âyeti tebliğ etmesinden başka dedi ki: "Ben asıl duamı saklıyorum, şefaatim ümmetimden büyük günah işleyenler hakkında olacaktır." Bunun üzerine içimizden geçen bir çok şeyden geri durduk, sonra söyledik ve ümit eder olduk."[187]

***

﴿أَلَمْ تَرَ إِلَى الَّذِينَ أُوتُوا نَصِيبًا مِنَ الْكِتَابِ يُؤْمِنُونَ بِالْجِبْتِ وَالطَّاغُوتِ وَيَقُولُونَ لِلَّذِينَ كَفَرُوا هَؤُلَاءِ أَهْدَى مِنَ الَّذِينَ آمَنُوا سَبِيلاً﴾ (النساء: ٥١)

"Baksana o kendilerine kitaptan bir nasip verilenlere! Putlara, kâhinlere, şeytanlara, ne kadar bâtıl varsa hapsine iman ediyorlar ve yetmezmiş gibi, bir de kalkıp kâfirler hakkında "Onlar, Müslümanlardan daha doğru yoldadır." diyorlar!." (Nisâ, 51)

قال ابن اسحاق: وكان الذين حزبوا الأحزاب من قريش وغطفان وبني قريظة حيي بن أخطب وسلام أبي الحقيق وأبو رافع والربيع بن الربيع بن ابي الحقيق وأبو عمار ووحوح بن عامر وهوذة بن قيس (...) فلما قدموا على قريش قالوا: هؤلاء أحبار يهود وأهل العلم بالكتاب الأول فسلوهم: دينكم خير أم دين محمد؟ فسألوهم فقالوا: بل دينكم خير من دينه وأنتم أهدى منه وممن اتبعه فأنزل الله تعالى فيهم: ﴿أَلَمْ تَرَ إِلَى الَّذِينَ أُوتُوا نَصِيبًا مِنَ الْكِتَابِ يُؤْمِنُونَ بِالْجِبْتِ وَالطَّاغُوتِ﴾.

İbn İshak der ki: Birleşik kuvvetleri teşkil edenler: Kureyş, Gatafan, Benî Kurayza, Huyey İbn Ahtab, Sellâm İbn Ebi'l-Hakîk, Ebû Rafî, Rebî İbn Rebî, Ebû Ammar, Vehuh İbn Âmir vb. kabilelerden idiler. Onlar Kureyş'in yanına gelince, onlar dediler ki: "İşte Yahudî hahamları ve ilk kitabı bilen âlimler! Onlara sorun bakalım: Sizin dininiz mi doğru, Muhammed'in

[187] Taberî, 8/451 (hâşiyede) Ahmed M. Şakir, *Dürru'l-Mensur*, 2/169'da İbn Düreys, Ebû Ya'lâ, İbnu'l-Münzir ve İbn Adiyy'in sahih senedle bu haberi naklettiklerini bildirir. Bkz. Heysemî, *Mecmau'z-Zevâid*, 7/5. Bu son eser 10/210-211'de bu haberi ayrıca Bezzâr'ın *Müsned*'inden nakledip isnadının ceyyid oldugunu bildirir.

dini mi?" Sorunca onlar şöyle cevap verdiler: Hayır, sizin dininiz onunkinden daha doğru!" İşte bunun üzerine Allah, (Nisa 51) âyetini indirdi.[188]

عن أنس بن مالك، عن النبي ﷺ قال: "الظلم ثلاثة: ظلم لا يغفر الله، وظلم يغفره الله وظلم لا يترك الله منه شيئا، فأما الظلم الذي لا يغفر الله فالشرك، وقال: إن الشرك لظلم عظيم، وأما الظلم الذي يغفر الله فظلم العباد لأنفسهم فيما بينهم وبين ربهم، وأما الظلم الذي لا يترك فظلم العباد بعضهم بعضا حتى يدين لبعضهم من بعض".

Enes (r.a.), Resûlullah'ın (s.a.s.) şöyle dediğini nakleder: "Zulüm üç çeşittir: Allah'ın affetmeyeceği zulüm. Allah'ın affedeceği zulüm, bir de Allah'ın hiç bir kısmını terk etmeyeceği zulüm. Allah'ın affetmeyeceği zulüm şirktir. Nitekim O *"Gerçekten şirk, çok büyük bir zulümdür."* buyurmuştur. Allah'ın affedeceği zulüm, kulların kendileriyle Rableri arasında kalacak tarzda kendi nefislerine yaptıkları zulümdür. Allah'ın hiç bir kısmından vazgeçmeyeceği zulüm ise kulların birbirlerine karşı işledikleri zulümdür ki Allah mutlaka haklının hakkını haksızdan alıp kendisine verecektir."[189]

عن عبد الله بن عمر، أنه قال: لما نزلت ﴿يَاعِبَادِيَ الَّذِينَ أَسْرَفُوا عَلَى أَنْفُسِهِمْ...﴾ الآية، قام رجل فقال: والشرك يانبي الله؟ فكره ذلك النبي ﷺ فقال: ﴿إِنَّ اللهَ لاَ يَغْفِرُ أَنْ يُشْرَكَ بِهِ وَيَغْفِرُ مَا دُونَهُ ذَلِكَ لِمَنْ يَشَاءُ وَمَنْ يُشْرِكْ بِاللهِ فَقَدِ افْتَرَى إِثْمًا مُبِينًا﴾.

Abdullah İbn Ömer'den (r.anhüma) rivâyete göre şöyle demiştir: *"De ki: Ey çok günah işleyerek kendi öz canlarına kötülük etmede ileri giden kullarım! Allah'ın rahmetinden ümidinizi kesmeyiniz!"*[190] âyeti inince birisi kalkıp: "Şirki de mi ya Resûlallah?" deyince o: *"Şu muhakkak ki Allah kendisine şirk koşulmasını affetmez, ama bunun altındaki diğer günahları dilediği kimse hakkında affeder. Kim Allah'a ortak icad ederse müthiş bir iftira etmiş, çok büyük bir günah işlemiştir."* âyetini okudu.[191]

---

188 İbn Hişam, *Sîre*, 1/562.

189 Bezzâr, *Müsned* (İbn Kesîr bu âyetin tefsirinde 2/308. Aynı mânâda fakat farklı lâfızlarla olan başka bir hadisi de İmam Ahmed İbn Hanbel'in *Müsned*'inden nakleder).

190 **Zümer 53**.

191 Taberî, 8/449. Ahmed M. Şakir tahricinde sahih kabul etme cihetine meyletmektedir. İbn Kesîr, 2/313'tte Ebû Cafer Razî, İbn Merdeveyh'in de aynı haberi naklettiklerini zikreder.

***

﴿يَاأَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا أَطِيعُوا اللّٰهَ وَأَطِيعُوا الرَّسُولَ وَأُولِي الْأَمْرِ مِنْكُمْ فَإِنْ تَنَازَعْتُمْ فِي شَيْءٍ فَرُدُّوهُ إِلَى اللّٰهِ وَالرَّسُولِ إِنْ كُنتُمْ تُؤْمِنُونَ بِاللّٰهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ ذَلِكَ خَيْرٌ وَأَحْسَنُ تَأْوِيلاً﴾ (النساء: ٥٩)

"Ey iman edenler! Allah'a itaat edin! Resûlüne ve sizden olan ülû'l-emre de itaat edin! Eğer Allah'a ve âhirete iman ediyorsanız, hakkında ihtilâfa düştüğünüz meseleyi Allah'a ve Resûlüne arz ediniz! Böyle yapmanız, hem daha hayırlı, hem de netice bakımından daha güzeldir." (Nisâ, 59)

عن أبي هريرة: أن النبي ﷺ قال: ''سيليكم بعدي ولاة، فيليكم البر ببره، والفاجر بفجوره، فاسمعوا لهم وأطيعوا في كل ما وافق الحق، وصلوا وراءهم. فإن أحسنوا فلكم ولهم، وأن أساؤوا فلكم وعليهم''.

Ebû Hureyre (r.a.), Hz. Peygamber'in (s.a.s.) şöyle dediğini nakletmiştir. "Benden sonra bir takım idareciler başınıza gelecektir. Faziletli olan fazîleti ile, günahkâr ise günahı ile sizi yönetecektir. Hakka uygun olan hususlarda onları dinleyip itaat edin ve arkalarında namaz kılın! Eğer iyi davranırlarsa bu hem siz, hem de onlar için iyidir. Eğer kötü davranırlarsa bu sizin lehinize ama onların aleyhinedir."[192]

عن عبد اللّٰه عن النبي ﷺ قال: على المرء المسلم، الطاعة فيما أحب وكره، إلا أن يؤمر بمعصية فلا طاعة.

Abdullah İbn Mes'ûd (r.a.) Hz. Peygamber'den (s.a.s.) naklediyor: "Müslüman kişi verilen emir hoşuna gitse de gitmese de ülû'l-emre itaat etmekle yükümlüdür. Şu var ki, kendisine Allah'a isyan içeren şey emredilmişse itaat etmez." [193]

***

192 Taberî ve İbn Kesîr, **Nisâ, 59**. âyetinin tefsirinde.

193 Taberî, 8/502. A. Şakir tahricinde: İmam Ahmed İbn Hanbel *Müsned*'inde 4668 ve 6278 rakamlarında bu hadisi nakleder. Ayrıca bkz. Mâmer İbn Raşid, *Câmi'*, v. 53b; İbn Kesîr Tefsir'inde Ebû Dâvud rivâyetini nakledip ayrıca Buhârî ile Müslim'e de atfeder.

﴿فَلاَ وَرَبِّكَ لاَ يُؤْمِنُونَ حَتَّى يُحَكِّمُوكَ فِيمَا شَجَرَ بَيْنَهُمْ ثُمَّ لاَ يَجِدُوا فِي أَنْفُسِهِمْ حَرَجًا مِمَّا قَضَيْتَ وَيُسَلِّمُوا تَسْلِيمًا﴾ (النساء: ٦٥)

"Hayır, hayır! Senin Rabbin hakkı için, onlar aralarında ihtilâf ettikleri meselelerde seni hakem kılıp sonra da verdiğin hükümden ötürü içlerinde hiç bir sıkıntı duymaksızın sana tam bir teslimiyetle bağlanmadıkça iman etmiş olmazlar." (Nisâ, 65)

عن الزبير بن العوام، أنه خاصم رجلا من الأنصار قد شهد بدرا مع رسول الله ﷺ في شراج من الحرة كانا يسقيان به كلاهما النخل، فقال الأنصاري: سرح الماء يمرّ فأبى عليه، فقال: رسول الله ﷺ: "اسق يازبير، ثم أرسل الماء إلى جارك". فغضب الأنصاري وقال: يا رسول الله، أن كان ابن عمتك. فتلون وجه رسول الله ﷺ ثم قال: اسق يازبير، ثم احبس الماء حتى يرجع إلى الجدر، ثم أرسل الماء إلى جارك. واستوفى رسول الله ﷺ للزبير حقه. قال: فقال الزبير: ما أحسب هذه الآية نزلت إلا في ذلك: ﴿فَلاَ وَرَبِّكَ لاَ يُؤْمِنُونَ حَتَّى يُحَكِّمُوكَ فِيمَا شَجَرَ بَيْنَهُمْ﴾ الاية.

Muhacirlerden olan Zübeyr İbn Avvam (r.a.) ensardan, hem de Bedir Gazvesi'ne katılanlardan bir zât ile Harre semtinde bir su arkından yararlanma konusunda ihtilâfa düşmüşlerdi. Onların her ikisi de hurmalıklarını sulamada bu arktan müşterek olarak yararlanıyorlardı. (Su ensarînin bahçesinden önce Zübeyr'in bahçesinden geçiyordu) Ensarî ona: "Suyu salıver!" dedi. O da kabul etmedi. Mesele Resûlullah'a (s.a.s.) götürülünce o: "Zübeyr! Önce sen sula, sonra da komşuna salıver!" deyince ensarî kızdı ve: Ya Resûlallah, yoksa halanın oğlu olduğundan ötürü mü onu kolluyorsun?" deyince Hz. Peygamber'in rengi attı ve dedi ki: "Zübeyr! Sen sula, sonra suyu tut, ta ki suyu tutan su kapağına kadar dolsun, sonra suyu komşuna salıver!" Böylece Resûlullah, Zübeyr'e hakkını tamamıyla verdi. Hâlbuki daha önce Zübeyr'e söylediği sözde, hem onu, hem de ensarîyi gözetmişti. Fakat ensarî Resûlullah'ı (s.a.s.) kızdırınca o da Zübeyr'in hakkını tam tamına ve daha açık bir ifade ile belirtti.

Zübeyr der ki: Bildiğim kadarıyla işbu: *"Hayır, hayır! Senin Rabbin hakkı için, onlar aralarında ihtilâf ettikleri meslelerde seni hakem kılıp (…)*

sana tam bir teslimiyetle bağlanmadıkça iman etmiş olmazlar." âyeti bunun hakkında indirilmiştir.[194]

İbn Kesîr bu âyetin nüzûl sebebi olarak İbn Ebî Hâtim ile İbn Merdeveyh'ten şu kıssayı nakleder: Hülâsası şudur ki: Davalaşan iki kişi hakkında Peygamber Efendimiz (s.a.s.) hüküm vermiş, hüküm aleyhinde çıkan: "Bizi Ömer'e gönder." deyince ona göndermiş, o da gelen adamın boynunu vurmuş. Öbür şahıs Resûlullah'a varıp durumu bildirince: "Ömer'in bir mü'mini katledeceğini zannetmezdim." buyurduktan sonra bu âyet nâzil olmuştur.

İbn Kesîr bu rivâyeti zayıf ve garib bulur. El-Kâsımî, İbn Hacer'den şöyle nakleder: Bu isnad zayıf ise de başka tarikle takviye edilmektedir. Her iki hâdise de âyetin indirilmesinden önce vaki olmuş olabilir.[195]

Şu hadis de, bu âyet-i kerimeye daha fazla açıklık getirmektedir:

"Hayatım elinde olan Allah'a yemin ederim ki, hevası (arzusu) benim getirdigim hidâyete tâbi olmadıkça hiç biriniz iman etmiş olmazsınız."[196]

***

﴿وَمَنْ يُطِعِ اللّٰهَ وَالرَّسُولَ فَأُولَئِكَ مَعَ الَّذِينَ أَنْعَمَ اللّٰهُ عَلَيْهِمْ مِنَ النَّبِيِّينَ وَالصِّدِّيقِينَ وَالشُّهَدَاءِ وَالصَّالِحِينَ وَحَسُنَ أُولَئِكَ رَفِيقًا﴾ (النساء: ٦٩)

"Kim Allah'a ve Resûlüne itaat ederse işte onlar, Allah'ın, nimetine mazhar ettiği nebiler, sıddıklar, şehidler, salih kişilerle beraber olacaklardır. Bunlar ne güzel arkadaşlardır!" (Nisâ, 69)

عن المقداد قال: سمعت النبي ﷺ: شيء سمعته منك شككت فيه! قال: إذا شك أحدكم في الأمر فليسألني عنه، قال: قلت: قولك في أزواجك: إني لأرجو لهنّ من بعدي الصدقين. قال: من تعدّون الصديقين؟ قلت: أولادنا الذين يهلكون صغارًا. قال: لا، ولكن الصديقين هم المصّدقون.

---

194 Taberî, 8/519-520. Ahmed M. Şakir tahricinde: İbnu'l-Carûd, *Münteka*, s. 453; Nesâî, 2/208-209, İmam Ahmed İbn Hanbel, *Müsned*, 4/504; Buhârî, 5/26-28; Müslim, 2, 221; Ebû Dâvud, ha. no. 3637; Tirmizî, 2/289-290; İbn Mâce, ha. No. 2480; İbn Hibban, 23. Ayrıca bkz. *Tefsiru İbn Ebî Hâtim*, v. 153b -154a; Abd İbn Humeyd, *Müsned*, v. 75a.

195 Kâsimî, *Mehâsinu't-Te'vil*, 5/1368

196 İbn Kesîr, 2/329 (Nesâî, 1/59-60; İbn Mâce, ha. no. 569).

Bu âyette siddîkîn kelimesi geçmektedir. Müfessirlerin bazısı bunun mânâsı hakkında sıdktan mübalâğa olarak dosdoğru, bazıları ise sadakadan geldiği düşüncesiyle "çok tasadduk eden" demişlerdir.

Bir seferinde Peygamberimiz (s.a.s.): "Siz kimleri sıddîkînden sayarsınız?" diye sormuş, oradakiler: "Bizce küçük yaşta vefat eden çocuklarımıza sıddîk denir." deyince Resûlullah (s.a.s.) şöyle demiştir: "Hayır, siddîkîn: mussaddikûn (yani çok sadaka verenler) demektir." demek suretiyle, kelimenin bu mânâsını vurgulamıştır.[197]

***

﴿أَلَمْ تَرَ إِلَى الَّذِينَ قِيلَ لَهُمْ كُفُّوا أَيْدِيَكُمْ وَأَقِيمُوا الصَّلَوةَ وَآتُوا الزَّكَوةَ فَلَمَّا كُتِبَ عَلَيْهِمُ الْقِتَالُ إِذَا فَرِيقٌ مِنْهُمْ يَخْشَوْنَ النَّاسَ كَخَشْيَةِ اللهِ أَوْ أَشَدَّ خَشْيَةً وَقَالُوا رَبَّنَا لِمَ كَتَبْتَ عَلَيْنَا الْقِتَالَ لَوْلاَ أَخَّرْتَنَا إِلَى أَجَلٍ قَرِيبٍ قُلْ مَتَاعُ الدُّنْيَا قَلِيلٌ وَالْآخِرَةُ خَيْرٌ لِمَنِ اتَّقَى وَلاَ تُظْلَمُونَ فَتِيلاً﴾

(النساء: ٧٧)

"Baksana o kimselere ki, savaş zamanı değilken kendilerine "Savaşa sebebiyet vermeyin, namazı hakkıyla ifa edin, zekâtı verin!" denilmişti. Sonra onlara savaşma farz kılınınca, onlardan bir kısmı, insanlardan, Allah'tan korkarcasına, hatta daha da fazla korkup şöyle diyorlar: "Ya Rabbenâ, niçin bize harbi farz kıldın? Bize biraz daha fazla mühlet verseydin ya!" (Nisâ, 77)

عن ابن عباس، أن عبد الرحمن بن عوف وأصحابا له أتوا النبي ﷺ فقالوا: يا رسول الله، كنا في عز ونحن مشركون فلما آمنا صرنا أذلة! فقال: «إني أمرت بالعفو فلا تقاتلوا». فلما حوله الله إلى المدينة، أمر بالقتال فكفوا، فأنزل الله تبارك وتعالى: ﴿أَلَمْ تَرَ إِلَى الَّذِينَ قِيلَ لَهُمْ كُفُّوا أَيْدِيَكُمْ...﴾

İbn Abbas (r.anhüma) dedi ki: Abdurrahman İbn Avf ve bazı arkadaşları Peygamberimiz'e gelip şöyle dediler: "Biz müşrik iken onurlu yaşar-

197 Taberî, 8/531. Ahmed M. Şakir tahricinde: Süyûtî, *Dürru'l-Mensur*, 2/183'te yalnız Taberî'ye nisbet eder. Fakat Süyûtî, *Câmiu'l-Kebir*'inde Taberanî'nin *Mu'cemu'l-Kebir*'ine nisbet eder.

dık, ama iman edince pısırık olduk!" Resûlullah (s.a.s.) cevap verdi: "Bana affetmem emredildi, sakın savaşmayın!" Fakat Allah Teâlâ onu Medine'ye yöneltince savaşmayı emretti. Ama bu sefer onlar geri durmaya başladılar. İşte bunun üzerine Allah bu âyeti gönderdi."[198]

***

﴿أَفَلاَ يَتَدَبَّرُونَ الْقُرْآنَ وَلَوْ كَانَ مِنْ عِنْدِ غَيْرِ اللهِ لَوَجَدُوا فِيهِ اخْتِلاَفًا كَثِيرًا﴾ (النساء: ٨٢)

"Kur'ân'ı gereği gibi düşünmeyecekler mi? Eğer Kur'ân Allah'tan başkasına ait olsaydı elbette içinde bir çok tutarsızlıklar bulurlardı." (Nisâ, 82)

قال الإمام أحمد...حدثنا شعيب عن أبيه عن جده قال: لقد جلست أنا وأخي مجلسا ما أحب أن لي به حمر النعم، أقبلت أنا وأخي، وإذا مشيخة من أصحاب رسول الله ﷺ على باب من أبوابه، فكرهنا أن نفرق بينهم، فجلسنا حجزة إذ ذكروا آية من القرآن فتماروا فيها حتى ارتفعت أصواتهم فخرج رسول الله مغضبًا حتى احمر وجهه يرميهم بالتراب ويقول: ''مهلا يا قوم! بهذا أهلكت الأمم من قبلكم، باختلافهم على أنبيائهم، وضربهم الكتب بعضها ببعض، إن القرآن لم ينزل يكذب بعضه بعضا، إنما نزل يصدق بعضه بعضا، فما عرفتم منه فاعملوا به، وما جهلتم منه فردوه إلى عالمه''.

عن عمرو بن شعيب عن ابيه عن جده أن رسول الله ﷺ خرج على قوم يتراجعون في القرآن وهو مغضب فقال: ''بهذا ضلت الأمم قبلكم، باختلافهم على أنبيائهم وضرب الكتاب بعضه ببعض قال وإن القرآن لم ينزل ليكذب بعضه بعضا ولكن نزل أن يصدق بعضه بعضا فما عرفتم منه فاعملوا به وما تشابه عليكم فآمنوا به''.

Amr İbn Şuayb, dedesinden naklediyor: Kardeşimle beraber bir gün öyle bir mecliste bulunduk ki onu en kıymetli deve sürülerine değiştirmem.

[198] Taberî, 8/549. Ahmed M. Şakir tahricinde sahih oldugunu, ayrıca şu kaynaklarda yer aldığını bildirir: Hâkim, *Müstedrek*, 2/307 (Zehebî de Buhârî'nin şartına uygun olarak sahih olduğunu kabul eder); *Sünenü'l-Beyhakî*, 9/11; İbn Kesîr, 2/514'te İbn Ebî Hâtim, İbn Merdeveyh ve Nesâî'ye nisbet eder; Süyûtî, *Dürru'l-Mensur*, 2/184.

Kardeşimle birlikte geldiğimizde ashabın ileri gelenleri onun kapısının önünde bekliyorlardı. Onları rahatsız etmeyelim diye bir kenarda oturup dinlemeye koyulduk. Derken Kur'ân'dan bir âyet üzerinde tartışma başlayıp sesleri yükseldi. Birden Resûlullah (s.a.s.) öfkeden yüzü kızarmış olarak çıktı, onlara doğru toprak savurarak: "Yavaş olun ey cemaat! Bilin ki sizden önce helâk olan ümmetlerin helâk sebebi, peygamberleri hakkında ihtilâfa düşmeleri, ve Kitabın bir kısmını diğer kısmının karşısına çıkarmaları olmuştur. Kur'ân, bir kısmı diğer kısmını yalanlasın diye indirilmedi, bilâkis hep birbirini tasdik eden bir bütünlük içinde indirildi. Öyleyse Kur'ân'dan bildiğiniz yerleri tatbik edin, mânâsını anlayamadığınız yerleri ise ehline sorun."[199]

***

﴿وَإِذَا حُيِّيتُمْ بِتَحِيَّةٍ فَحَيُّوا بِأَحْسَنَ مِنْهَا أَوْ رُدُّوهَا إِنَّ اللّٰهَ كَانَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ حَسِيبًا﴾ (النساء: ٨٦)

"Şayet size selâm verilirse, siz de ondan daha güzel bir tarzda selâmı alın; en azından verilen selâmın misli ile karşılık verin! Şüphesiz ki Allah, her şeyin hesabını hakkıyla arar." (Nisâ, 86)

عن سلمان الفارسي قال: جاء رجل إلى النبي ﷺ فقال: السلام عليك يا رسول الله فقال: وعليك ورحمة الله، ثم جاء آخر فقال: السلام عليك يا رسول الله ورحمة الله، فقال له رسول الله: وعليك ورحمة الله وبركاته، ثم جاء آخر فقال: السلام عليك يا رسول الله ورحمة الله وبركاته، فقال: له: وعليك. فقال له الرجل: يا نبي الله بأبي أنت وأمي، أتاك فلان وفلان فسلما عليك فرددت عليهما أكثر مما رددت عليّ، فقال: إنك لم تدع لنا شيئا، قال الله: ﴿وَإِذَا حُيِّيتُمْ بِتَحِيَّةٍ فَحَيُّوا بِأَحْسَنَ مِنْهَا أَوْ رُدُّوهَا﴾ " فرددناها عليك.

Selmanu'l-Farisî'den (r.a.) şöyle dediği rivâyet edilmiştir: Bir adam Resûlullah'a (s.a.s.) gelip. "es-Selâmu aleyke ya Resûlallah!" dedi, o da: "Hem selâm, hem de Allah'ın rahmeti sana da olsun!" diye cevap verdi. Sonra bir

---

[199] (İbn Kesîr, 2/346). Süyûtî, *Dürru'l-Mensur*, 2/6'da bu mânâdaki bir haberi Amr İbn Şuayb tarikiyle rivâyet eden İbn Sa'd, İbn Dureys, İbn Merdeveyh'ten nakleder.

başkası gelip: "es-Selâmu aleyke ve rahmetullah!" dedi, o da: "Selâm ve Allah'ın rahmeti, hem de Allah'ın bereketi sana da olsun!" diye karşılık verdi. Daha sonra bir başkası gelip: "es-Selâmu aleyke ya Resûlallah ve rahmetullahi ve berekâtüh!" diye selâm verdi. Hz. Peygamber: "Ve aleyke (sana da olsun)!" diye karşılık verince o kişi: "Annem ve babam sana feda olsun ya Resûlallah, ama şunu anlamak istiyorum, falan ve falan şahıs sana selâm verdiklerinde sen onlara bana verdiğinden daha fazlasıyla mukabele ettin?" diye sordu. Resûlullah (s.a.s.) şöyle cevap verdi: "Ne yapalım, sen bize fazla bir şey bırakmadın ki! Nitekim Allah Teâlâ: "Şayet size selâm verilirse, siz de ondan daha güzel bir tarzda selâm alın, en azından verilen selâmın misli ile karşılık verin!" buyuruyor, biz de sana karşılığını verdik." [200]

قال أبو جعفر: وأولى التأويلين بتأويل الآية، قول من قال: ذلك في أهل الإسلام ووجّه معناه إلى أنه يرد السلام على المسلم إذا حياه تحية أحسن من تحيته أو مثلها، وذلك أن الصحاح من الآثار عن رسول الله ﷺ أنه واجب على كل مسلم رد تحية كل كافر بأخس من تحيته.

وقد أمر الله برد الأحسن والمثل في هذه الآية، من غير تمييز منه بين المستوجب رد الأحسن من تحيته عليه والمردود عليه مثلها، بدلالة يعلم بها صحة قول من قال: عني برد الأحسن: المسلم، وبرد المثل: أهل الكفر". والصواب إذ لم يكن في الآية دلالة على صحة ذلك، ولا صحة أثر لازم عن الرسول ﷺ أن يكون الخيار في ذلك إلى المسلم عليه: بين رد الأحسن أو المثل، إلا في الموضع الذي خص شيئا من ذلك سنة من رسول الله ﷺ فيكون مسلما لها، وقد خصت السنة أهل الكفر بالنهي عن رد الأحسن من تحيتهم عليهم أو مثلها، إلا بأن يقال: وعليكم: فلا ينبغي لأحد أن يتعدى ما حد في ذلك رسول الله ﷺ. فأما أهل الإسلام فإن لمن سلم عليه منهم في الرد من الخيار، ما جعل الله له من ذلك.

Allah Teâlâ bu âyette; selama, daha güzel veya misliyle karşılık vermeyi emretmiştir. Daha güzeline veya misline kimin lâyık olduğu-

200 Taberî, 8/589, ha. no. 10044. İbn Kesîr, 2/350-351'de ayrıca İmam Ahmed İbn Hanbel, İbn Ebî Hâtim ve İbn Merdeveyh'ten nakleder. Süyûtî, *Dürru'l-Mensur*, 2/188'de İmam Ahmed İbn Hanbel'in *Zühd* kitabında rivâyet ettiğini bildirip İbnü'l-Münzir ile Taberanî'yi de ilâve eder. Hadisin senedinin "hasen" olduğunu söyler.

na dair bir ayırım yapmamıştır. Bu durumda daha güzel Müslümana, misli selam ise kâfire verilir, görüşünde olan kimseye âyette bir delâlet bulunmamaktadır.

Âyette veya sünnette bağlayıcı bir delalet olmayınca, kendisine selam verilen kişi, daha güzel veya misli arasında muayyer olur. Fakat, sünnetin tahsis ettiği bir yer varsa bu konuda ona uyması gerekir. Nitekim sünnet onlara daha güzel kelamla karşılık vermeyi sınırlandırmış sadece, selamlamalarına karşılık "*ve aleykum = bizim için temenni ettiğiniz sizin için de olsun*" demeyi belirlemiştir. Dolayısıyla bu hususta Hz. Peygamber'in (s.a.s.) sınırlandırmasının ötesine geçmek uygun olmaz. Ama selam veren müslüman ise, bu durumda selamı alan daha güzel ile misil arasında muhayyerdir.

***

﴿وَمَنْ يَقْتُلْ مُؤْمِنًا مُتَعَمِّدًا فَجَزَاؤُهُ جَهَنَّمُ خَالِدًا فِيهَا وَغَضِبَ اللّٰهُ عَلَيْهِ وَلَعَنَهُ وَأَعَدَّ لَهُ عَذَابًا عَظِيمًا ﴾ (النساء: ٩٣)

"Kim bir mü'mini kasten öldürürse onun cezası, içinde ebedî kalmak üzere gireceği Cehennem'dir. Allah ona gazap etmiş, onu lânetlemiş ve onun için büyük bir azap hazırlamıştır." (Nisâ, 93)

عن ابن عباس، عن رسول الله ﷺ: ﴿وَمَنْ يَقْتُلْ مُؤْمِنًا مُتَعَمِّدًا..﴾ الآية، فقيل له: وإن تاب وآمن وعمل صالحا! فقال: وأنى له التوبة!.

عن سالم بن أبي الجعد قال كنا عند ابن عباس بعد ما كف بصره فأتاه رجل فناداه يا عبد الله بن عباس ما ترى في رجل قتل مؤمنا متعمدا فقال جزاؤه جهنم خالدا فيها وغضب الله عليه ولعنه وأعد له عذابا عظيما قال أفرأيت إن تاب وآمن وعمل صالحا ثم اهتدى قال ابن عباس ثكلته أمه وأني له التوبة والهدى فوالذي نفسي بيده لقد سمعت نبيكم ﷺ يقول ثكلته أمه رجل قتل رجلا متعمدا جاء يوم القيامة آخذا بيمينه أو بشماله تشخب أوداجه دما في قبل عرش الرحمن يلزم قاتله بيده الأخرى يقول سل هذا فيم قتلني والذي نفسي عبد الله بيده لقد أنزلت هذه الآية فما نسختها من آية حتى قبض نبيكم ﷺ وما نزل بعدهما من برهان.

Salim İbn Ebi'l-Ca'd anlatıyor: Gözleri görmez olduktan sonra İbn Abbas'ın (r.anhüma) yanında bulunuyorduk. Birisi yanına varıp dedi ki: "Ey Abdullah İbn Abbas! Bir mü'mini kasden öldüren kişinin akıbeti hakkında ne dersin?" O şöyle cevap verdi: "Cezası Allah'ın buyurduğu gibi ebedi kalmak üzere gireceği Cehennem'dir. Allah ona gazap etmiş, onu lânetlemiş ve onun için büyük bir ceza hazırlamıştır." Adam: "Peki ya tövbe eder, iman edip amel-i salih işler, böylece hidâyet yolunu tutarsa?" Bunun üzerine İbn Abbas: "Anası yas tutsun onun, vah onun annesine! O nerede, tövbe ve hidâyet nerede? Ruhum elinde olan Allah'a yemin ederim ki Peygamberinizin şöyle dediğini bizzat işittim: "Vah onun annesine! Bir mü'mini kasden öldüren bir kişinin maktûlü, kıyamet günü, bir eliyle kan boşanan yarasını, öbür eliyle kendisini öldüren kâtili tutarak Arş-ı ilâhinin önüne getirir ve: "Sor ya Rabbi, neden beni öldürdü?" Abdullah'ın hayatı elinde olan Allah'a yemin ederim ki indirilen bu âyeti, Peygamberiniz vefat edinceye kadar nesheden bir âyet indirilmiş değildir."[201]

Taberî bu konuda başka hadisler de naklettikten sonra hülasasında: ﴿لاَ تَقْنَطُوا مِنْ رَحْمَةِ اللّٰهِ﴾ ﴿وَيَغْفِرُ مَا دُونَ ذٰلِكَ لِمَنْ يَشَاءُ﴾ âyetleriyle istidlâl ederek Cenab-ı Allah'ın mü'min hakkında ebedi Cehennem cezası hükmetmeyeceğini, hatta dilerse Cehennem'e hiç sokmayacağını söyler. İbn Kesîr de müteammit kâtil hakkındaki değişik hadisleri bağdaştırmaya gayret etmiştir. Neticede o, âlimlerin müteammidin tövbesinin makbul olabileceğini, ancak kul hakkının düşmeyeceğini, fakat ukubetten kurtulması için bir veya bir kaç ihtimalin mevcut olduğunu beyan ettiklerini nakleder.

***

﴿وَإِذَا ضَرَبْتُمْ فِي الْأَرْضِ فَلَيْسَ عَلَيْكُمْ جُنَاحٌ أَنْ تَقْصُرُوا مِنَ الصَّلٰوةِ إِنْ خِفْتُمْ أَنْ يَفْتِنَكُمُ الَّذِينَ كَفَرُوا إِنَّ الْكَافِرِينَ كَانُوا لَكُمْ عَدُوًّا مُبِينًا﴾

(النساء: ١٠١)

"Sefer esnasında kâfirlerin size bir fenalık yapmasından endişe ederseniz, namazı kısaltmanızda size bir günah yoktur. Gerçekten kâfirler sizin besbelli olan düşmanlarınızdır." (Nisâ, 101)

---

201 Taberî, 9/62, ha. no. 10188. Tahriçte Mahmud M. Şakir: İsnadı sahihtir, İmam Ahmed İbn Hanbel *Müsned*'inde 2142. sırada rivâyet eder.

Bu âyet-i kerimedeki hüküm icabı, yolculuk sırasında dört rekâtlı namazlar iki rekât kılınır ve buna “kasr” denilir. Düşman korkusu olmasa da, sefer mesafesine[202] gitmekle, kişi yolcu sayılıp kasr yapması gerekir. Hanefî mezhebine göre kasr vacip, Malikî ve Şafiî mezheplerinde ruhsattır, sünnet olarak kısaltılır.

Düşmanla savaş devam ettiğinde, bu âyette tarif edilen namaz kılınmaz, namazlar ertelenir, kazaya bırakılır. Nitekim Hendek Savaşı’nda Peygamberimiz (s.a.s.) bir günün dört vakit namazını ertelemişti. Fakat sıcak çatışma olmayan bir savaş ortamında, yahut yangın veya sel gibi bir güvensizlik hâlinde “salât-ı havf” (korku hâlindeki namaz) kılınır. Hz. Peygamber müteaddit defalar bu uygulamaları yapmıştır. Yani bu âyetin emri Hz. Peygamber’in beyanı ve tatbikatı ile açıklanmış bulunmaktadır ki biz onlardan bir kısmını aşağıda nakledeceğiz.

Bir çok âlime göre bu âyetle, müsayefe yani kılıç kılıca sıcak çatışma hâli dışındaki korku durumunda namazın kasr edilmesi kastedilmekte olup onların delilleri şu hadistir:

Ashaptan Ebû Ayyaş ez-Zürakî şöyle demiştir: Biz Resûlullah (s.a.s.) ile Usfan mevkiinde idik. O zaman müşriklerin kumandanları da Halid İbn Velid (r.a.) idi. Öğle namazını kıldığımızı gören müşrikler demişler ki: “Onlar öyle bir durumda idiler ki davransaydık onları gafil avlardık!” İşte bunun üzerine öğle ile ikindi arasında bu âyet indi ve Müslümanlar silâhlarını alarak Resûlullah’ın arkasında saf tuttular. Müslümanlar kıbleye doğru olup karşılarında da müşrikler yer almışlardı. Resûlullah (s.a.s.) namaza başlama tekbirini alınca hepsi birden tekbir aldılar. Rükûa gidince hepsi rükû edip rükûdan başlarını kaldırdılar. Fakat secdeye varınca, arkasındaki ilk saf secdeye vardı, arkadaki saf ise onları korumak için ayakta beklediler. Birinciler secdelerini tamamlayınca öbürleri secde etti. Sonra ilk saf geri çıkıp öbürleri ilerlediler ve onların yerlerinde durdular. Resûlullah rükû edince onlar da rükû ettiler, rükûdan kalkınca onlar da kalktılar. Resûlullah secde edince arkasındaki ilk saf secde etti, arkadakiler ise onları korumak için ayakta beklediler. Bunlar secdelerini tamamlayıp kalkınca bu sefer öbürleri

---

[202] Sefer mesafesi bazı fakihlere göre 16, bazılarına göre 18 fersah olup yaklaşık 80 veya 90 km.’ye tekabül eder.

secde ettiler. Sonra Resûlullah'la birlikte kalktılar ve hep birden ka'deye gittiler, sonra Resûlullah selâm verip namazı tamamladı.[203]

Bazılarına göre âyette emredilen kasr, sefer namazı olan iki rekâtı kısaltmaktır. Böylece korku hâlinde sadece bir rekât namaz kılınır. Bunların delillerinden biri şu hadistir: "Said İbnu'l-Âs ile Taberîstan'da idik. O: "Resûlullah'ın (s.a.s.) korku hâlindeki namazını en iyi bilen kim var?" deyince Huzeyfe (r.a.) kalkıp şöyle bir uygulama yaptı: Bizi arkasına bir saf olarak yerleştirdi. Öbür safı da düşman karşısına yerleştirdi. Sonra arkasındaki safa bir rekât kıldırdı. Müteakiben bunlar öbürlerinin yerine geçtiler, onlar da bunların yerlerine geldiler, bir rekât da onlara kıldırdı.[204]

Câbir İbn Abdullah (r.anhüma) Resûlullah'ın (s.a.s.) salât-ı havfı şöyle kıldırdığını nakletmiştir: O, bir safı önüne öbür safı da arkasına yerleştirdi. Arkadakilere bir rekâtı iki secdesiyle birlikte kıldırdı. Sonra bunlar kalkıp öbür arkadaşlarının yerine gittiler, onlar da bunların yerine geldiler, Resûlullah onlara da iki secdesiyle beraber bir rekât kıldırdı. Sonra selâm verdi. Böylece Resûlullah iki rekât, onlar ise bir rekât kılmış oldular.[205]

قال الإمام أحمد...عن يعلى بن أمية قال: سألت عمر بن الخطاب قلت له: قوله (ليس عليكم جناح أن تقصروا من الصلاة إن خفتم ان يفتنكم الذين كفروا) وقد أمن الناس؟ فقال لي عمر رضي الله عنه: عجبت مما عجبت منه، فسألت رسول الله ﷺ عن ذلك ، فقال ''صدقة تصدق الله بها عليكم فاقبلوا صدقته''.

Kasr'dan maksat bazı âlimlerce, hazarda dört rekât olan namazın seferde iki rekât kılınmasıdır. Bu konuda Hz. Ömer İbn Hattab'dan (r.a.) şu nakledilmiştir: Ya'lâ İbn Ümeyye: Ömer'e (r.a.) dedim ki: Allah Teâlâ:

203 Taberî, 9/130, ha. no. 10323. Tahriçte Ahmed M. Şakir: Hadisi İmam Ahmed iki tarikten rivâyet eder: *Müsned*, 4/59 ve 60; Tayâlisî, 191 ve 192; *Sünenü'n-Nesâî*, 3/176-177; Ebû Dâvud ha. no. 1236; Hâkim, *Müstedrek*, 1/337; *Sünenü'l-Beyhakî*, 3/254 ve 256; İbn Kesîr: "Bu sahih bir isnad olup çok şahidleri vardır." (*Tefsir*, 2/566-567).

204 Taberî, 9/133-134, ha. no. 10331. Tahriçte Ahmed M. Şakir: Ahmed İbn Hanbel, *Müsned*, 5/385,399,404; Ebû Dâvud, ha. no. 1236; Nesâî, 3/167-168; *Sünenü'l-Beyhakî*, 3/261; Hâkim, *Müstedrek*, 1/335; Tahavî, *Şerhu Meâni'l-Âsâr*, 1/183. Süyûtî, *Dürru'l-Mensur*, 2/212'de ayrıca İbn Ebî Şeybe, Abd İbn Humeyd ve İbn Hibban'a da nisbet eder.

205 Taberî, 9/138. Ahmed M. Şakir tahriçte: Nesâî, 3/174-175; *Sünenü'l-Beyhakî*, 3/263.

'Sefer esnasında kâfirlerin size bir fenalık yapmasından endişe ederseniz namazı kısaltmanızda size bir günah yoktur.' buyuruyor, ama Müslümanlar artık güvenliğe erdiler (buna rağmen niçin seferde kasrediyorlar)? O şöyle cevap verdi: Ben de senin şaştığın gibi şaşmış ve Resûlullah'a (s.a.s.) sormuştum. O dedi ki: 'Bu, Allah'ın size lütfettiği bir sadakası ve ikramıdır, siz de O'nun ikramını kabul ediniz.'[206]

İbn Ebî Şeybe'nin Hanzala el-Hazzâ'dan şu rivâyeti vardır: Hanzala diyor ki: İbn Ömer'dan (r.anhüma) yolculuk hâlinde namazı sordum, o: "İki rekât kılınır." dedi. Ben: "Âyetteki 'Kâfirlerin size bir fenalık yapmasından endişe ederseniz.' ne olacak, oysa biz güvenlik durumundayız?' deyince, o: "Resûlullah'ın (s.a.s.) tatbikatı (sünneti) böyledir." dedi. [207]

Taberî'nin Abdullah İbn Ömer'den (r.anhüma) rivâyetine göre birisi ona: "Kur'ân'da korku hâlinde namazın kasredilmesi var. Fakat yolcunun namazının kasredilmesini Kur'ân'da görmüyoruz?" deyince cevaben şöyle demişti: "Biz, Peygamberimiz'in (s.a.s.) bu işi böyle yaptığını gördük, biz de öyle yapıyoruz." Böylece seferde namazı kasretme konusunda Kur'ân nassı ile değil de, Şâri'nin (s.a.s.) tatbikatı ile ihticac ettiğini, yani onu delil getirdiğini görüyoruz.[208]

Yine Taberî'nin ondan nakline göre, yolcunun namazını soran bir başkasına Abdullah İbn Ömer (r.anhüma): "Yolcunun namazı kasr söz konusu olmaksızın iki rekâttır, kasr salât-ı havftadır." demiştir.[209]

Abdullah İbn Abbas (r.anhüma) şöyle demiştir: "Allah Teâlâ, Peygamberiniz'in lisanı ile namazı hazarda dört rekât, yolculukta iki rekât, korku hâlinde ise bir rekât olarak farz kılmıştır." İbn Kesîr şunu ilâve eder: "Böylece yolcunun namazının iki rekât olduğu (kasr söz konusu olmaksızın, tam olarak böyle farz kılındığı) hususunda İbn Abbas, Hz. Âişe (r.anha) ile mutabakat hâlindedir. Hâl böyle olunca, âyetteki 'Namazı kasretmenizde size bir günah yoktur.' buyruğundan maksat, salât-ı havfta olduğu gibi

---

[206] Taberî, 9/124. Ahmed M. Şakir tahriçte: Ahmed İbn Hanbel, *Müsned*, 174/244-245; Müslim, 5/195-196; *Sünenü'l-Beyhakî*, 3/134, 140-141; Ebû Dâvud, ha. no. 1199; İbn Mâce, ha. no. 1065. Keza Tirmizî, Nisa sûresinin tefsirinde rivâyet edip "hasenun sahih" demiştir.

[207] İbn Kesîr, 2/374.

[208] İbn Kesîr, 2/377.

[209] İbn Kesîr, 2/376.

namazın keyfiyetini kasretmektir. İşte bunun içindir ki 'kâfirlerin size fenalık yapmasından endişe ederseniz' buyurulmuştur."

Gerek bu âyet-i kerime, gerek onu tafsil eden hadisler hakkında farklı içtihatlar vardır. Rivâyetleri toparlamaya çalışan Cemaluddin el-Kâsımî şöyle der: "Cumhura göre, âyetten maksat, yolcunun namazı hakkında hüküm koymaktır. Bu da kemmiyyetin kasredilmesidir ki dört rekâtın iki kılınması şeklinde olur. Ve yine cumhur demişlerdir ki: Güvenlik hâlindeki namaz, korku hâlindeki namaz gibidir. Zira Resûlullah'ın tatbikatının bu şekilde olduğu meydana çıkmıştır. Ez'cümle Tirmizî,[210] Nesâî ve İbn Ebî Şeybe, İbn Abbas'tan (r.anhüma) şunu nakletmişlerdir: "Hz. Peygamber (s.a.s.), Rabbu'l-Âlemîn'den başka hiç bir şeyden korkmaksızın (yani düşman veya başka bir korku olmaksızın) Medine'den sefere çıktığında namazı iki rekât olarak kıldı." Buhârî[211] ve diğer sünen sahipleri Hârise İbn Vehb'den şöyle rivâyet ederler: "Resûlullah (s.a.s.) tam bir güvenlik içindeyken Mina'da bize iki rekât kıldırdı." Keza Buhârî ve diğer hadis imamları Enes'ten (r.a.) şöyle rivâyet ederler: "Resûlullah (s.a.s.) ile Medine'den Mekke'ye yolculuk ettik. Dört rekât yerine iki rekât kıldırıyordu. Ta Medineye tekrar dönünceye kadar hep böyle yaptı." Râvi, Enes'e: "Mekke'de bir süre kalmış mıydınız?" diye sorunca o: "On gün kalmıştık." diye cevap vermişti.[212]

Kasr, rekât sayısının kısaltılması hakkında anlaşılırsa, bu takdirde kasrın hükmü hakkında şu dört mezhep vardır:

1- Kasr ruhsattır, dört kılmak efdaldir.

2- Kasretmek farzdır.

3- Kasretmek sünnettir, farz değildir.

4- Musalli muhayyerdir.[213]

***

﴿وإِذَا كُنْتَ فِيهِمْ فَأَقَمْتَ لَهُمُ الصَّلَوةَ فَلْتَقُمْ طَائِفَةٌ مِنْهُمْ مَعَكَ وَلْيَأْخُذُوا
أَسْلِحَتَهُمْ فَإِذَا سَجَدُوا فَلْيَكُونُوا مِنْ وَرَائِكُمْ وَلْتَأْتِ طَائِفَةٌ أُخْرَى لَمْ

210 Tirmizî, 4/39.
211 Buhârî, 18/2.
212 Buhârî, 18, 1. Kâsimî, *Mehâsinu't-Te'vil*, 5/1502.
213 Bu mezheplerin delilleri hakkında tafsilât için bkz. Kâsimî, *Mehâsinu't-Te'vil*, 5/1506-1516.

يُصَلُّوا فَلْيُصَلُّوا مَعَكَ وَلْيَأْخُذُوا حِذْرَهُمْ وَأَسْلِحَتَهُمْ وَدَّ الَّذِينَ كَفَرُوا لَوْ تَغْفُلُونَ عَنْ أَسْلِحَتِكُمْ وَأَمْتِعَتِكُمْ فَيَمِيلُونَ عَلَيْكُمْ مَيْلَةً وَاحِدَةً وَلاَ جُنَاحَ عَلَيْكُمْ إِنْ كَانَ بِكُمْ أَذًى مِنْ مَطَرٍ أَوْ كُنْتُمْ مَرْضَى أَنْ تَضَعُوا أَسْلِحَتَكُمْ وَخُذُوا حِذْرَكُمْ إِنَّ اللّٰهَ أَعَدَّ لِلْكَافِرِينَ عَذَابًا مُهِينًا فَإِذَا قَضَيْتُمُ الصَّلَوةَ فَاذْكُرُوا اللّٰهَ قِيَامًا وَقُعُودًا وَعَلَى جُنُوبِكُمْ فَإِذَا اطْمَأْنَنْتُمْ فَأَقِيمُوا الصَّلَوةَ إِنَّ الصَّلَوةَ كَانَتْ عَلَى الْمُؤْمِنِينَ كِتَابًا مَوْقُوتًا﴾ (النساء: ١٠٢)

"Ey Resûlüm! Sen mü'minlerin içinde olup da onlara namaz kıldıracak olursan, onlardan bir kısmı sana tâbi olarak namaza dursun ve silâhlarını yanlarına alsınlar. Bunlar secdeye vardıklarında, diğer kısım arkanızda beklesinler. Sonra o namaz kılmamış olan diğer kısım gelsin, sana tâbi olarak namaz kılsınlar, hem ihtiyatlı bulunsun ve silâhlarını da yanlarına alsınlar. Kâfirler sizi silâhsız ve teçhizatsız vaziyette iken kıstırıp birden baskın yaparak işinizi bitirmek isterler. Eğer yağmur sebebiyle zahmet çekerseniz yahut hasta düşmüş iseniz, silâhlarınızı bırakmanızda bir mahzur yoktur. Bununla beraber, yine de tedbiri elden bırakmayın. Muhakkak ki Allah kâfirler için, zelil ve perişan eden bir azap hazırlamıştır." "Namazı tamamladıktan sonra gerek ayakta durarak, gerek oturarak ve gerek yanlarınız üzerinde uzanarak hep Allah'ı zikredin. Derken, korkudan güvene kavuştunuz mu, o vakit namazı tam erkanıyla eda edin. Çünkü namaz belirli vakitlerde mü'minlere farz kılınmıştır." (Nisâ, 102)

عن صالح بن خوات بن جبير: أن سهل بن أبي حثمة حدثه: أن صلاة الخوف أن يقوم الإمام إلى القبلة يصلى ومعه طائفة من اصحابه، وطائفة أخرى مواجهة العدو، فيصلى. فيركع الإمام بالذين معه ويسجد، ثم يقوم، فإذا استوى قائما ركع الذين وراءه لأنفسهم ركعة وسجدتين، ثم سلموا فانصرفوا، والإمام قائم، فقاموا إزاء العدو. و أقبل الآخرون فكبروا مكان الإمام، فركع بهم الإمام وسجد ثم سلم، فقاموا وركعوا لأنفسهم ركعة، وسجدتين، ثم سلموا.

Sehl İbn Ebî Hasme şöyle demiştir: Resûlullah (s.a.s.) ashabına korku hâlinde şöyle namaz kıldırdı: Onları arkasında iki saf olarak dizdi. Arkasındaki

ilk safa bir rekât kıldırdı, sonra kalktı onlar bir rekât kılıncaya kadar kıyamda devam etti. Sonra birinci saftakiler gerileyip ikinci saftakiler öne doğru ilerlediler. Onlara da bir rekât kıldırdı. Sonra oturdu, ta ki arkadakiler de bir rekât kılınca selâm verdi.[214] Bu hadise göre, her iki kısım da namazlarını tamamlamadan Resûlullah (s.a.s.) selâm vermemiştir.

Salih İbn Havvat, Zatü'r-Rika' gazvesinde Resûlullah (s.a.s.) ile salât-ı havf kılanlardan şöyle naklediyor: Bir kısım Peygamberimiz ile beraber saf tuttular, öbür kısım düşmana karşı durdu. Resûlullah arkasındakilere bir rekât kıldırdı. Sonra kıyamda devam etti, ta ki onlar kendi kendilerine tamamladılar. Sonra ikinci kısım geldi, onlara da kıldırdı. Sonra ka'dede bekledi, ta ki onlar münferiden tamamladılar, sonra onlarla birlikte selâm verdi.[215]

Sehl İbn Ebî Hasme'den (r.a.) bir başka rivâyet, aynı mânâda olup sadece sonunda şöyle bir fark ihtiva eder: İkinci kısım İmam ile rükû ve secdeleri yaptıktan sonra İmam selâm verdi, onlar ise kalkıp rükû ve secdeleri yapıp rekâtlarını tamamladıktan sonra kendileri selâm verdiler.[216] Buna göre, ikinci kısım, namazlarını Resûlullah selâm verdikten sonra tamamlamışlardır.

Üçüncü bir rivâyete göre, Resûlullah (s.a.s.) ile namaza başlayan birinci kısım, ilk rekâtın ikinci secdesini yapınca selâm vermeyerek, gerileyip diğer kısmın arkasına durmuşlar. Resûlullah ikinci kısma da bir rekât kıldırdıktan sonra selâm vermiştir. Bu takımların kalan rekâtlarını kaza etmeleri hususunda bu görüşte olanlarda farklılık vardır. Bir kısmına göre, Resûlullah selâm verdikten sonra, ikinci takım kalkıp namaza devam etmişlerdir. Resûlullah ile birinci rekâtı kılanlar ise, düşmana karşı durmakta devam etmiş, ikinci kısım namazlarını tamamlayınca ilerleyip arkadaşlarının yerlerine

---

214 Taberî, 9/146, ha. no. 10347. Ahmed M. Şakir tahriçte: Ahmed İbn Hanbel, *Müsned*, 4/448; Buhârî (*Fethu'l-Bârî*, 7/326); Müslim, 6/128; *Sünenü'l-Beyhakî*, 3/253-254.

215 Taberî, 9/144-145, ha. no. 10245. Ahmed M. Şakir tahriçte: İbn Hacer'in *Fethu'l-Bârî*'de (7/329) açıklamasına göre: Hadisteki müphem sahabî Havvat İbn Cübeyr'dir (r.a.). Hadis sahihtir. İmam Malik, *Muvatta*, 183; Şafiî, *Risale*, 509, 677, *Ümm*, 1/186; Buhârî (*Fethu'l-Bârî*, 7/325); Müslim, 6, 127; Ebû Dâvud, ha. no. 1238; Nesâî, 3/171; Tirmizî, 2/456; Tahavî, *Şerhu Meâni'l-Âsâr*, 1/184 ve *Sünenü'l-Beyhakî*, 3/252.

216 Taberî, 9/146-147, Ahmed M. Şakir tahriçte: İmam Malik, *Muvatta*, 183; Buhârî (*Fethu'l-Bârî*), 7/328; Ebû Dâvud, ha. no. 1239.

geçmiş, birinci takım, daha önce Resûlullah ile beraber birinci rekâtı kıldıkları yere gelmiş ve namazlarını kaza etmişlerdir.[217] Hz. Peygamber'in (s.a.s.) bu tatbikatı Abdullah İbn Mes'ûd'dan (r.a.) rivâyet edilmiştir.

Bir kısım âlimlere göre bu âyet, düşmanlar kıble ile Müslümanlar arasında olduğu bir durumda inmiştir. Şöyle ki:

İbn Abbas'tan (r.anhüma): Resûlullah (s.a.s.) ikindi namazını kıldıracaktı. Düşmanlar kendisinin karşısında kıble cihetinde idiler. Müslümanları arkasında iki saf yaptı. Tekbir alıp namaza başladı, hepsi de tekbir aldılar, rükûa gidince hepsi de rükû ettiler. Secdeye gidince yalnız birinci saf secde edip ikinci saf düşman karşısında beklediler. Secdeyi bitirip ikinci rekâta kalkınca ikinci saf secde edip kalktılar. Bu defa birinci saf geri gidip ikinci saf ilerledi. Resûlullah rükû edince hepsi birden rükû ettiler. Secdeye gidince yalnız arkasındaki saf secde etti, ikinci saf düşman karşısında durdular. Resûlullah secdeyi tamamlayınca, arkasındakiler oturunca, ikinci saf secde edip oturdu. Hepsi beraber teşehhüde oturup Resûlullah'la birlikte selâm verdiler.[218]

Taberî, salât-ı havf hakkında bunları ve daha başka rivâyetleri naklettikten sonra der ki: "Kanaatimize göre, imamların kıldırdıkları salât-ı havf, Resûlullah'ın (s.a.s.) kıldırdığını naklettiğimiz şekillerden birine muvafık olursa, namaz tam olarak sahih ve kâfidir. Zira bu rivâyetler sahih ve sabittir. Bunları Resûl-i Ekrem ümmetine öğretmiş, sonra bunlardan diledikleri ile amel etmeyi onlara mübah kılmıştır."[219]

***

﴿إِنَّا أَنْزَلْنَا إِلَيْكَ الْكِتَابَ بِالْحَقِّ لِتَحْكُمَ بَيْنَ النَّاسِ بِمَا أَرَاكَ اللّٰهُ وَلاَ تَكُنْ لِلْخَائِنِينَ خَصِيمًا﴾ (النساء: ١٠٥)

---

[217] Taberî, 9/149. Taberî, ha. no. 10355. Ahmed M. Şakir tahriçte: Ebû Dâvud, ha. no. 1224; *Sünenü'l-Beyhakî*, 3/261.

[218] Taberî, 9/156-157, ha. no. 10373. Ahmed M. Şakir tahriçte: Hâkim, *Müstedrek*, 3/30 (Hâkim, Buhârî'nin şartlarını taşıdığını söylemiş ise de, Buhârî râvilerden Nadr Ebî Ömer'in zayıf olduğunu söyler). Fakat Taberî'nin 10375 rakamla yaptığı rivâyetin metni aynen 10373'ün metni gibidir. 10375 ise şunlar tarafından rivâyet edilmiştir: Müslim, 5/127; Nesâî, 3/186; Buhârî de ona işaret eder (*Fethu'l-Barî*, 7/326); Tayâlisî, 240; *Sünenü'l-Beyhakî*, 3/258.

[219] Taberî, 9/161-162.

«İnsanlar arasında Allah'ın sana bildirdiği şekilde hükmetmen için Biz sana kitabı gerçeğin, hakkın ta kendisi olarak indirdik. Artık hainlerin müdafaacısı (avukatı) olma!» (Nisâ, 105)

عن عكرمة: "استودع رجل من الأنصار طعمة بن أبيرق مشربة له فيها درع وخرج وغاب. فلما قدم الأنصاري فتح مشربته فلم يجد الدرع، فسأل عنها طعمة به أبيرق فرمى بها رجلا من اليهود يقال له زيد ين السمين: فتعلق صاحب الدرع بطعمة في درعه، فلما رأى ذلك قومه أتوا النبي ﷺ فكلموه ليدرأ عنه، فهمّ بذلك فأنزل الله تبارك وتعالى إنا أنزلنا إليك الكتاب... ولا تجادل عن الذين يختانون أنفسهم يعنى: طعمة بن أبيرق وقومه... ﴿وَمَنْ يُشَاقِقِ الرَّسُولَ...﴾ الآية. قال لما نزل القرآن في طعمة بن ابيرق، لحق بقريش ورجع في دينه...

İkirime (r.a.) dedi ki: Ensar'dan bir kişi içinde zırh bulunan çuvalını Tu'me İbn Ubeyrik'a emanet bıraktı. Sonra çıkıp uzaklaştı. Döndüğünde çuvalında zırhını bulamadı. Tu'me'ye sorunca o Zeyd İbn Semîn adlı bir Yahudi'nin aldığını söyledi. Fakat zırh sahibi Tu'me'yi sıkıştırmaya devam etti. Tu'me'nin akrabaları bunu görünce Hz. Peygamber'e (s.a.s.) gelip onu savunmasını söylediler. Resûlullah (s.a.s.) teşebbüs edeceği sırada işbu âyetler (yani Nisa 105-114) nâzil oldu. Hakkında inen Kur'ân âyetleri onu teşhir edince, düşman tarafından Kureyş müşriklerine iltihak edip dininden döndü.

Bu bölümdeki âyetleri anlamayı kolaylaştıran şu sebeb-i nüzûl rivâyeti varid olmuştur:

Katade İbn Nu'man'dan naklediliyor. Râvi Katade'nin uzun rivâyetinin hülâsası şudur: Katade'nin amcası Rifae'nin evinden, geceleyin, un çuvalı içindeki iki zırhı ve sair silâhı çalınmıştı. Soruşturdular, Benî Ubeyrık'tan şüphe edildi. Benî Ubeyrık, bu işi dindarlığı ve takvası ile tanınan Lebid İbn Sehl'in üzerine attı. Lebid kılıcını alarak üzerlerine gelince "Bizi bırak, bu işi sen yapmış değilsin." dediler. Soruşturmaya devam ettik. Nihayet onların yaptığında şüphemiz kalmadı. Amcam bu işi Resûlullah'a anlatmamı söyledi. Ben de hırsızlık yaptıklarını, bizim silâhı istediğimizi, yiyecek istemediğimizi söyledim. Hz. Peygamber (s.a.s.) bu işi düşüneceğini (yahut vahye intizar edeceğini) söyledi. Onlar bunu işitince, Resûlullah'a gelerek, Katade'nin Müslüman ve takva sahibi kimselere hırsızlık iftirası

attığını iddia ettiler. Katade: “Resûlullah’a geldim, anlattım. O da: “Ehl-i İslâm ve takva sahibi oldukları söylenen kimselere delilsiz olarak hırsızlık isnadında bulundun.” dedi. Geldiğime pişman oldum, dönüp amcama anlattım. Çok geçmeden bu âyetler (Nisâ, 105-113) âyetleri nâzil oldu.

Âyetler nâzil olunca silâhlar Resûlullah’a getirildi. O da Rifae’ye verdi. Katade devamla: “Silâhı amcama getirdim. Cahiliyede ihtiyarlamış bir pir-i fâni idi. Müslümanlığını da karışık sanıyordum. Silâhı getirince bana “Yeğenim! Bu, Allah yolunda sadakadır.” dedi. Müslümanlığının samimi ve gerçek olduğunu anladım. Âyet nâzil olunca, Benî Ubeyrık’tan hırsızlığı yapan Beşîr, müşriklere iltihak etti.”[220]

***

﴿وَمَنْ يَعْمَلْ سُوءًا أَوْ يَظْلِمْ نَفْسَهُ ثُمَّ يَسْتَغْفِرِ اللّٰهَ يَجِدِ اللّٰهَ غَفُورًا رَحِيمًا﴾
(النساء: ١١٠).

“Kim kötülük eder veya günah işleyerek nefsine zulmeder de sonra Allah’tan af dilerse, Allah’ı gafur ve rahim (affi ve merhameti bol) bulur.” (Nisâ, 110)

قال علي رضي الله عنه: كنت إذا سمعت من رسول الله ﷺ شيئا نفعني الله فيه بما شاء أن ينفعني منه. وحدثني أبو بكر – وصدق أبو بكر – قال: قال رسول الله ﷺ ”ما من مسلم يذنب ذنبا، ثم يتوضأ ثم يصلي ركعتين، ثم يستغفر الله لذلك الذنب، إلا غفر له“ وقرأ هاتين الآتين ﴿وَمَنْ يَعْمَلْ سُوءًا أَوْ يَظْلِمْ نَفْسَهُ...﴾ الآية، ﴿وَالَّذِينَ إِذَا فَعَلُوا فَاحِشَةً أَوْ ظَلَمُوا أَنْفُسَهُمْ...﴾ الآية.

Hz. Ali İbn Ebî Talib’den (r.a.) şöyle dediği rivâyet edilmiştir: “Resûlullah’tan (s.a.s.) işittiğim her şeyden, Allah benim faydalanmamı müyesser kılmıştır. Bunlardan biri de Ebû Bekir’in -ki Ebû Bekir sözünde hep doğru olmuştur- Resûlullah’tan naklettiği şu hadistir: Günah işledikten sonra abdest alıp iki rekât namaz kılan, sonra da bu günahından ötürü Allah’tan af dileyen hiç bir Müslüman yoktur ki Allah onu mağfiret etmesin.” Sonra da şu âyetleri okudu: *“Kim kötülük eder veya günah işleyerek nefsine zulmeder de*

[220] Taberî, 9/177-181, ha. no. 10411. Ahmed M. Şakir tahriçte: Tirmizî, *Sünen*’inin *Tefsir* kitabının ilgili yerinde; Hâkim, *Müstedrek*, 2/385; İbn Kesîr, 2/574-576; Süyûtî, *Dürru’l-Mensur*, 214-215.

sonra Allah'tan af dilerse Allah'ı Gafûr ve Rahîm bulur." (Nisa,110), *"Onlar çirkin bir iş yaptıklarında veya kendi nefislerine zulmettiklerinde, peşinden hemen Allah'ı anar, günahlarının affedilmesini dilerler."* (Âl-i İmrân, 135)[221]

Bu hadisin aslı, Sahiheyn'de Hz. Osman'dan (r.a.) rivâyet edilmiştir. Böylece bu hadis, dört Hulefa-yı Râşidin (r.anhüm) tarafından rivâyet edilmiş olmaktadır.[222]

***

﴿وَلَأُضِلَّنَّهُمْ وَلَأُمَنِّيَنَّهُمْ وَلَاٰمُرَنَّهُمْ فَلَيُبَتِّكُنَّ اٰذَانَ الْأَنْعَامِ وَلَاٰمُرَنَّهُمْ فَلَيُغَيِّرُنَّ خَلْقَ اللّٰهِ وَمَنْ يَتَّخِذِ الشَّيْطَانَ وَلِيًّا مِنْ دُونِ اللّٰهِ فَقَدْ خَسِرَ خُسْرَانًا مُبِينًا﴾ (النساء: ١١٩)

"O şeytan ki: 'Ya Rabbi, Senin kullarından mutlaka bir pay edineceğim. Mutlaka onları saptıracağım, onları birtakım temennilerle oyalayacağım. Onlara davarlarının kulaklarını yarmalarını emredeceğim de Allah'ın yarattığını değiştirecekler.' dedi. Her kim şeytanı Allah'tan başka dost edinirse, şüphesiz besbelli bir ziyana girmiştir." (Nisâ, 119)

عن عبد الله قال: لعن الله الواشمات والمستوشمات والمتنمصات والمتفلجات للحسن المغيرات خلق الله.

Abdullah İbn Mes'ûd (r.a.) şöyle demiştir: "Allah, güzel görünmek için; döğme yaptıran, cımbızla kaşlarını alıp incelten veya kaldıran, eğe gibi bir şeyle dişlerinin arasını ayıran kadınlara lânet etsin."[223]

Bu hadis İbn Mes'ûd'a mevkuftur. Fakat böylesi mevkûf hadisler hükmen merfû sayılmaktadırlar. Zira bu işleri yapanların cezaları gaybî bir hâdisedir. İçtihatla bilinemeyecek bir hususta sahabînin kesin konuşması, Resûlullah'tan (s.a.s.) o hadisi işittiğini gösterir.

***

221 İbn Kesîr, 2/389-390'da Ali İbnu'l-Medinî, Humeydî, İbn Ebî Şeybe, Ehl-i Sünen, Sahih-i İbn Hibban, Bezzâr, Dârekutnî'den naklen. Tirmizî, "Bu, hasen bir hadistir." der.

222 İbn Kesîr, 2/118.

223 Taberî, 9/221. Ahmed M. Şakir tahriçte: Hadis sahihtir. Buhârî (*Fethu'l-Bârî*, 10, 313), 317; Ahmed İbn Hanbel, *Müsned*, ha. no. 4129, 4230, 4434. Hadisi Ebû Dâvud, 4168 ve 4169 rakamlarında rivâyet eder, hâşiyede *Kütüb-i Sitte*'ye nisbet edilir.

﴿لَيْسَ بِأَمَانِيِّكُمْ وَلاَ أَمَانِيِّ أَهْلِ الْكِتَابِ مَنْ يَعْمَلْ سُوءًا يُجْزَ بِهِ وَلاَ يَجِدْ لَهُ مِنْ دُونِ اللّٰهِ وَلِيًّا وَلاَ نَصِيرًا﴾ (النساء: ١٢٣)

"Allah'ın vaad ettiği bu mükâfat, ne sizin temennileriniz, ne de Ehl-i Kitabın temennileri ile elde edilmez. Kim kötü iş yaparsa onun cezasını bulur ve Allah'tan başka kendisini o azaptan kurtaracak ne bir hâmi, ne de bir yardımcı bulamaz." (Nisâ, 123)

عن عائشة زوج النبي ﷺ أن رجلا تلا هذه الآية ﴿مَنْ يَعْمَلْ سُوءًا يُجْزَ بِهِ﴾ قال إنا لنجزي بكل عملنا هلكنا إذاً، فبلغ ذلك رسول الله ﷺ فقال: «نعم يجزى به المؤمنون في الدنيا في مصيبة في جسده فيما يؤذيه».

عن أمية، قالت: سألت عائشة عن هذه الآية: ﴿وَإِنْ تُبْدُوا مَا فِي أَنْفُسِكُمْ أَوْ تُخْفُوهُ يُحَاسِبْكُمْ بِهِ اللّٰهُ﴾ (البقرة/ ٢٨٤)، ﴿لَيْسَ بِأَمَانِيِّكُمْ وَأَمَانِيِّ أَهْلِ الْكِتَابِ مَنْ يَعْمَلْ سُوءًا يُجْزَ بِهِ﴾، قالت: ما سألني عنها أحد منذ سألت رسول الله ﷺ عنها، فقال: «يا عائشة، ذاك مثابة الله للعبد بما يصيبه من الحمى والكبر، والبضاعة يضعها في كمه فيفقدها، فيفزع لها، فيجدها في كمه، حتى إن المؤمن ليخرج من ذنوبه كما يخرج التبر الأحمر من الكير.

Ümeyye demiştir ki: Hz. Âişe'ye (r.anha) şu âyetler hakkında sordum: *"İçinizdeki şeyleri açığa vursanız da gizleseniz de Allah onlardan dolayı sizi hesaba çeker."* (Bakara, 284) *"Allah'ın vaad ettiği bu mükâfat ne sizin temennileriniz, ne de Ehli Kitabın temennileri ile elde edilmez. Kim kötü iş yaparsa onun cezasını görür."* (Nisâ, 123)

O dedi ki: "Ben bu konuyu Resûlullah'a (s.a.s.) sorduğumdan beri, şimdiye kadar bunu soran kimse çıkmamıştı. O dedi ki: "Ya Âişe! Bundan maksat Allah'ın kuluna verdiği ateşli hastalıklar, ihtiyarlık, hatta bir şeyini elbisesinin cebinde olduğu hâlde telâşla arayıp bulamaması, kaybettiği korkusunu taşıyıp da sonra cebinde bulması gibi sıkıntılardır. Öyle ki mü'min, günahlarından, neticede, karışık maden filizinden halis altının çıktığı gibi çıkar."

عن عائشة قالت؟ قلت: إني لأعلم أي آية في كتاب الله أشد؟ فقال لي النبي ﷺ أي آية؟ فقلت: ﴿مَنْ يَعْمَلْ سُوءًا يُجْزَ بِهِ﴾! قال: ''إن المؤمن ليجازى بأسوأ عمله في الدنيا'' ثم ذكر أشياء منهن المرض والنصب، فكان آخره أنه ذكر النكبة، فقال: ''كل ذي (كذا) يجزى به بعمله، يا عائشة! إنه ليس أحد يحاسب يوم القيامة إلا يعذب''. فقلت: أليس يقول الله: ﴿سَوْفَ يُحَاسَبُ حِسَابًا يَسِيرًا﴾ (الإنشقاق/ ٨)؟ فقال: «ذلك عند العرض، إنه من نوقش الحساب عذب = وقال بيده على إصبعه، كأنه ينكته».

Hz. Âişe'nin (r.anha) şöyle dediği rivâyet edildi: "Ben Allah'ın kitabındaki en şiddetli âyetin hangisi olduğunu biliyorum. Peygamberimiz (s.a.s.) bana bu soruyu sormuştu. Ben de "Kim kötü iş yaparsa onun cezasını görür." âyetini okudum. Buyurdu ki: "Mü'min, kötü işlerinin karşılığını dünyada görür." Sonra bir takım şeyler saydı ki hastalık, yorgunluk bunlar arasında bulunuyordu. En sonunda da nekbeyi (musibeti) saymıştı. Sonra dedi ki: "Ya Âişe! Kıyamet günü hesaba çekilen kimse mutlaka cezalandırılır." Ben dedim ki: "Allah Teâlâ *'Hesap defteri sağ eline verilen kimsenin hesabı kolayca görülür."* (İnşikak, 7-8) buyurmuyor mu?" Cevaben dedi ki: "Bu, defterlerin verilmesi (arzı) sırasındadır, yoksa iyice hesaba çekilen kimse mutlaka cezalandırılır. Bunu derken, eliyle, parmağına batıp derisinin altında gizlenmiş bir kıymığı çıkarırcasına bir el işareti yapmıştı."[224]

عن أبي بكر ابن أبي زهير، عن أبي بكر الصديق أنه قال: يا نبي الله، كيف الصلاح بعد هذه الآية؟ فقال النبي ﷺ: أية آية؟ قال يقول الله تعالى: ﴿لَيْسَ بِأَمَانِيِّكُمْ وَلاَ أَمَانِيِّ أَهْلِ الْكِتَابِ مَنْ يَعْمَلْ سُوءًا يُجْزَ بِهِ﴾، فما عملنا جزينا به؟ فقال النبي ﷺ: غفر الله لك يا أبا بكر! ألست تمرض؟ ألست تحزن؟ ألست تصيبك اللأواء؟ قال: فهو ما تجزون به!''.

Hz. Ebû Bekir'den (r.a.) rivâyete göre o şöyle demişti: "Ya Resûlallah! Bu âyetten sonra artık nasıl huzur bulabiliriz?" Hz. Peygamber (s.a.s.): "Hangi âyet?" Ebû Bekir: *"Allah'ın vaad ettiği bu mükâfat, ne sizin temennileriniz, ne de Ehl-i Kitabın temennileri ile elde edilmez."* âyetini okuyunca

224 Taberî, 5/295.

Resûlullah (s.a.s.) "Allah seni affına mazhar etsin, Allah iyiliğini versin ya Ebâ Bekir! Hiç hasta olmuyor musun? Hiç üzülmüyor musun? Geçim sıkıntısı gibi dertler başına gelmiyor mu? İşte bunlar, size verilen (böylece işi dünyada bitirilen) karşılıklardır." buyurdu.[225]

Bu isnad münkatı'dır. Fakat bunu teyit eden sahih şahidler vardır. Keza bu hadisin müteaddit tarikleri vardır. Hadisi sahih sayanlar, her halde bunları nazarı itibara almışlardır.[226]

Bu rivâyeti teyit eden sahih hadislerden bazıları şunlardır:

وروى البخاري عن أبي هريرة قال: قال رسول الله ﷺ: من يرد الله به خيرا يصب منه.

Ebû Hureyre'den (r.a.) rivâyete göre şöyle demiştir: Hz. Peygamber (s.a.s.) dedi ki: "Allah, hakkında hayır dilediği kimseyi musibetlerle imtihan eder."[227]

وروى الشيخان عن أبي سعيد و أبي هريرة عن النبي ﷺ قال: "ما يصيب المسلم من نصب ولا وصب ولا هم ولا حزن ولا أذى ولا غم، حتى الشوكة يشاكها، إلا كفر الله بها من خطاياه.

Buhârî ile Müslim'in Ebû Hureyre (r.a.) ve Ebû Said'den (r.a.) rivâyetlerine göre Resûlullah (s.a.s.) şöyle demiştir: "Mü'mine dokunan hiç bir yorgunluk, sıkıntı, üzüntü, tasa ve eziyet, hatta batıp da çıkardığı hiç bir diken yoktur ki Allah onun vesilesi ile günahlarını bağışlamasın."[228]

ورويا أيضا عن عبد الله قال: قال رسول الله ﷺ: ما من مسلم يصيبه أذى من مرض فما سواه إلا حط الله به عنه من سيئاته كما تحط الشجرة ورقها.

---

225 Taberî, 9/241-243, ha. no. 10523. Mahmud M. Şakir tahriçte: Ahmed İbn Hanbel, *Müsned*, no. 68 (şerhte Ahmed M. Şakir, senedde bir inkita bulunduğundan zayıftır." dedikten sonra Hâkim, *Müstedrek*'te hadisi sahih sayıp Zehebî'nin de muvafakat ettiğini bildirir. Ahmed M. Şakir onların tashihlerine hayret eder. Hadis için bkz. Ahmed İbn Hanbel, *Müsned*, ha. no. 68-71; *Sünenü'l-Beyhakî*, 3/373, Hâkim, *Müstedrek*, 3/74-75; İbn Kesîr, 2/587; Süyûtî, *Dürru'l-Mensur*, 2/266; Abd İbn Humeyd, *Müsned*, 2a; *Tefsiru İbn Ebî Hâtim*, 183b-184a; *Müsnedu'l-Bezzâr* (Murad Molla), 1a; Benna, *Fethu'r-Rabbânî*, 18/121.

226 Benna, *Fethu'r-Rabbânî*, 18/121, not: 7.

227 Buhârî, *Merda*, 1.

228 Buhârî, *Merda*, 1; Müslim, 45, ha. no. 52. bkz. Kâsimî, *Mehâsinu't-Te'vil*, 2/328-329.

Abdullah İbn Mes'ûd (r.a.) Resûlullah'dan (s.a.s.) şöyle dediğini rivâyet etmiştir: "Hastalık veya başka bir musibet dokunan hiç bir Müslüman yoktur ki Allah onun sayesinde günahlarını dökmüş olmasın; tıpkı yapraklarını döken ağaç gibi."[229]

Hadis kitaplarında bu kabîl çok hadis vardır.[230]

Hz. Âişe (r.anha) şöyle demiştir: Bir kişi "Kim kötü iş yaparsa onun cezasını bulur." âyetini okuyunca dedi ki "İşlediğimiz her amelin cezasını çekecek olursak (âhirette) yandık gitti!" Onun böyle dediği Resûlullah'ın kulağına gidince buyurdu ki: "Evet, amma mü'minlerin bu cezaları dünyada bedenlerine gelen hastalık ve sıkıntılarla olur."[231]

***

﴿وَإِنِ امْرَأَةٌ خَافَتْ مِنْ بَعْلِهَا نُشُوزًا أَوْ إِعْرَاضًا فَلاَ جُنَاحَ عَلَيْهِمَا أَنْ يُصْلِحَا بَيْنَهُمَا صُلْحًا وَالصُّلْحُ خَيْرٌ وَأُحْضِرَتِ الْأَنْفُسُ الشُّحَّ وَإِنْ تُحْسِنُوا وَتَتَّقُوا فَإِنَّ اللهَ كَانَ بِمَا تَعْمَلُونَ خَبِيرًا﴾ (النساء: ١٢٨)

«Eğer bir kadın kocasının kötü muamelesinden ve kendisinden yüz çevirmesinden endişe ederse, bazı fedakârlıklar göstererek sulh olmak için gayret göstermelerinde mahzur yoktur. Barışma, elbette daha hayırlıdır. Nefisler menfaatlerine düşkün yaratılmıştır. Ey kocalar! Eğer siz iyi davranıp arayı düzeltir, kadınların hakkını çiğnemekten sakınırsanız unutmayın ki Allah, yaptığınız her şeyden haberdardır (İyi davranışlarınızın karşılığını size fazlasıyla verecektir).» (Nisâ, 128)

وفي الصحيحين ...عن عائشة قالت: لما كبرت سودة بنت زمعة وهبت يومها لعائشة، فكان النبي ﷺ يقسم لها بيوم سودة.

Hz. Âişe (r.anha) şöyle demiştir: "Ezvac-ı Tahirattan Sevde bintü Zem'a yaşlanınca, Resûlullah'ın (s.a.s.) kendisine ayırdığı günü bana verdi.

Bu âyet-i kerimede geçen barışmaktan maksat, müfessirlere göre şudur:

229 Buhârî, *Merda*, 3; Müslim, 45, ha. no. 45.

230 Kâsimî, *Mehâsinu't-Te'vil*, 2/329.

231 Ahmed İbn Hanbel, *Müsned* (*Fethu'r-Rabbânî*, 18/122). Tahricinde: İmam Ahmed İbn Hanbel ve Ebû Ya'lâ rivâyet ettiler, Heysemî, *Zevâid*'de "Râvileri, sahih hadislerin râvileridir".

Kadın, kocasının kendisine pek rağbet etmediğini görürse, nafaka, kisve (giysi), ev, kasame (gün ayırma) gibi haklarının bir kısmından vazgeçer, böylece kocası ile beraberliklerini devam ettirebilir. Nitekim Hz. Sevde (r.anha) ihtiyarlayınca, Resûlullah'ın kendisini ayıracağından endişe etmiş, bundan ötürü kendi gününü Hz. Âişe'ye (r.anha) vermişti. Hz. Peygamber (s.a.s.) de bunu kabul etmişti. Bu âyet, bu mesele hakkında nâzil oldu. Resûlullah, bu tatbikatıyla ümmetine örnek olmuştur. Böylece firak yerine, vifak olmuştur.[232]

***

﴿وَلَنْ تَسْتَطِيعُوا أَنْ تَعْدِلُوا بَيْنَ النِّسَاءِ وَلَوْ حَرَصْتُمْ فَلاَ تَمِيلُوا كُلَّ الْمَيْلِ فَتَذَرُوهَا كَالْمُعَلَّقَةِ وَإِنْ تُصْلِحُوا وَتَتَّقُوا فَإِنَّ اللّٰهَ كَانَ غَفُورًا رَحِيمًا﴾ (النساء: ١٢٩)

"Ey kocalar! Bütün benliğinizle isteseniz dahi eşleriniz arasında tam adaleti sağlayamazsınız. Öyleyse gönlünüzü büsbütün bir tarafa kaptırıp da öbürünü kocasızmış gibi bir vaziyette bırakmayın! Eğer arayı düzeltir, işlerinizi iyileştirir ve haksızlıktan sakınırsanız, unutmayın ki Allah Gafûr'dur, Rahîm'dir." (Nisâ, 129)

عن أبي قلابة: أن رسول الله ﷺ كان يقسم بين نسائه فيعدل، ثم يقول: "اللّٰهم هذا قسمي فيما أملك، فلا تلمني فيما تملك ولا أملك".

Ebû Kılâbe (r.a.) şöyle demiştir: Resûlullah (s.a.s.) hanımlarının her birine gün tayin ederdi ve onlar arasında âdil davranırdı. Bununla beraber şöyle derdi: "Ya Rabbi! Benim yapabildiğim taksim bu kadardır, benim elimde olmayıp da Senin yapabileceğin adâletten ötürü de beni azarlama."[233]

عن أبي هريرة، عن النبي ﷺ قال: من كانت له امرأتان يميل مع إحداهما على الأخرى جاء يوم القيامة أحد شقيه ساقط.

---

232 İbn Kesîr, 2/406 (Ebû Dâvud, İbn Merdeveyh ve Hâkim'den).

233 Taberî, 9/286, ha. no. 10637. Mahmud M. Şakir tahriçte: Ebû Dâvud, ha. no. 2134'te Hz. Âişe'den; Nesâî, 7/63, 64; İbn Mâce, ha. no. 1971; Tirmizî, mezkûr bapta, *Sünenü'l-Beyhakî*, 7/297. Ayrıca bkz. İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, 9/274.

Ebû Hureyre (r.a.) Resûlullah'ın (s.a.s.) şöyle dediğini nakleder: "Kimin iki eşi olur da o ikisinden birine yönelir (öbürünü ihmal ederse) kıyamet günü bir yanı eğik olarak gelir."[234]

Nesâî şârihi Sindî'nin açıklamasına göre, Hz. Peygamber bu açıklamasıyla, bu âyetteki yasağın, kalbî meyle değil de fiilî meyle ait olduğunu göstermiştir. Duasında elinde olmayandan kasdı da kalbî sevgidir.[235]

***

﴿إِنَّ الْمُنَافِقِينَ يُخَادِعُونَ اللّٰهَ وَهُوَ خَادِعُهُمْ وَإِذَا قَامُوا إِلَى الصَّلٰوةِ قَامُوا كُسَالَى يُرَاءُونَ النَّاسَ وَلاَ يَذْكُرُونَ اللّٰهَ إِلاَّ قَلِيلاً﴾ (النساء: ١٤٢)

"Münafıklar Allah'ı aldatmaya çalışırlar. Allah da onların hilelerini ve oyunlarını bozar. Onlar namaza kalkarken üşene üşene kalkarlar, Müslümanlara gösteriş yaparlar. Yoksa aslında Allah'ı pek az hatırlarlar." (Nisâ, 142)

وقال الحافظ أبو يعلي.. عن عبد الله قال: قال رسول الله ﷺ "من أحسن الصلاة حيث يراه الناس وأساءها حيث يخلو، فتلك استهانة استهان بها ربه عز وجل". وقوله ﴿لاَ يَذْكُرُونَ اللّٰهَ إِلاَّ قَلِيلاً﴾ أي في صلاتهم لا يخشون ولا يدرون ما يقولون، بل هم في صلاتهم ساهون لاهون،

Abdullah İbn Mes'ud (r.a.), Hz. Peygamber'in (s.a.s.) şöyle dediği bildirmiştir: "Kim başka insanların gördüğü yerde namazını itina ile kılar, görmedikleri yerde ise çabucak geçiştirirse, bu o kişinin Rab Teâlâ'ya değer vermemesi demektir"[236]

وقد روى الإمام مالك... عن أنس بن مالك قال: قال رسول الله ﷺ "تلك صلاة المنافق، تلك صلاة المنافق، تلك صلاة المنافق، يجلس يرقب الشمس حتى إذا كانت بين قرني الشيطان، قام فنقر أربعا لا يذكر الله فيها إلا قليلا".

234 Taberî, 9/290, ha. no. 10658. Tahriçte Mahmud M. Şakir: Tayâlisî, 2454; Ebû Dâvud, 2/326, ha. no. 2133; Nesâî, 7/63; İbn Mâce, ha. no. 1969; Tirmizî, babu mâ câe fî tesviyeti beyne'd-darâir; *Sünenü'l-Beyhakî*, 7/297.

235 *Sünenü'n-Nesâî*, 7/ 63 (hâşiyede).

236 İbn Kesîr, 2/418 Ebû Ya'lâ'nın, *Müsned*'inden.

Enes İbn Malik (r.a.) Resûlullah'ın (s.a.s.) şöyle dediğini nakletmiştir: "Şu münafık namazıdır! Şu münafık namazıdır! Şu münafık namazıdır: Oturur, oturur, güneşi gözler, batmasına yakın, hızla yatıp kalkıp, Allah'ı pek az hatırlayarak dört rekâtı geçiştirir."[237]

***

﴿مُذَبْذَبِينَ بَيْنَ ذَلِكَ لاَ إِلَى هَؤُلاَءِ وَلاَ إِلَى هَؤُلاَءِ وَمَنْ يُضْلِلِ اللّٰهُ فَلَنْ تَجِدَ لَهُ سَبِيلاً﴾ (النساء:١٤٣)

"Onlar mü'minlerle kâfirler arasında bocalayıp dururlar: Ne onlara bağlanırlar, ne bunlara. Her kimi de Allah şaşırtırsa sen ona hiç bir yol bulamazsın." (Nisâ, 143)

عن ابن عمر، عن النبي ﷺ قال: ''مثل المنافق كمثل الشاة العائرة بين الغنمين، تعير إلى هذه مرة وإلى هذه مرة لا تدري أيهما تتبع!''

Abdullah İbn Ömer (r.anhüma) Resûlullah'ın (s.a.s.) şöyle dediğini nakletmiştir: "Münafık, iki sürü arasında bocalayan şaşkın koyuna benzer: Kararsız bir şekilde gâh birine, gâh öbürüne gider."[238]

***

﴿وَرُسُلاً قَدْ قَصَصْنَاهُمْ عَلَيْكَ مِنْ قَبْلُ وَرُسُلاً لَمْ نَقْصُصْهُمْ عَلَيْكَ وَكَلَّمَ اللّٰهُ مُوسَى تَكْلِيمًا﴾ (النساء: ١٦٤)

"Durumlarını sana daha önce anlattığımız nice resûller gönderdik. Anlatmadığımız nice resûller de gönderdik. Allah, Mûsa'ya da hitap ederek konuştu." (Nisâ, 164)

وأخرج ابن أبي حاتم وابن حبان والطبراني والحاكم وصححه والبيهقي في الأسماء والصفات عن أبي أمامة الباهلي أن رجلا قال يا رسول الله، أنبي كان آدم؟'' قال: ''نعم مكلم'' قال: كم بينه وبين نوح؟ قال: عشرة قرون. قال: يا رسول الله كم الأنبياء؟ قال: مائة

[237] İbn Kesîr, 2/418'de İmam Malik, *Muvatta*, Müslim, Tirmizî ve Nesâî'den.

[238] Taberî, 9/333, ha. no. 10728. Mahmud M. Şakir tahriçte: Müslim, 50, ha. no. 17; (*Nevevî Şerhi*, 17/128); Ahmed İbn Hanbel, *Müsned*, ha. no. 5359 ve 5546 ve 472.

ألف وأربعة وعشرون ألفا" قال: يا رسول الله، كم كانت الرسل من ذلك؟ قال: "ثلاثمائة وخمسة عشر جما غفيرا".

حدثني أبو أمامة أن رجلا قال: يا رسول الله، أنبي كان آدم؟ قال: "نعم معلم مكلم" قال: كم بينه وبين نوح؟ قال: عشر قرون قال: كم كان بين نوح وإبراهيم؟ قال: عشر قرون. قالوا يا رسول الله: كم كانت الرسل؟ قال: ثلاث مائة وخمس عشرة جما غفيرا.

Ashabtan Ebû Ümame dedi ki: Bir şahıs Resûlullah'a (s.a.s.): "Hz. Âdem nebî mi idi ya Resûlallah?" diye sordu. O cevaben buyurdu ki: "Evet, onu ilmine ve kelâmına mazhar etmişti." O şahıs yine: "Onunla Nuh arasında ne kadar zaman geçti?" Cevaben: "On nesil" buyurdu. Bu defa: "Nuh ile İbrâhim arasında ne kadar zaman geçti?" "On nesil." diye cevap verdi. "Ya Resûlallah, resûllerin sayısı ne kadardır?" dediler. O: "Çoktur, üç yüz on beş adettirler." dedi.[239]

عن أبي ذر قال: قلت يا رسول الله كم الأنبياء؟ قال: "مائة ألف نبي وأربعة وعشرون ألفا". قلت: يا رسول الله، كم الرسل منهم؟ قال: "ثلاثمائة وثلاثة عشر جم غفير" ثم قال:...

Ebû Zer (r.a.) der ki: Resûlullah (s.a.s.)'a şöyle sordum: "Nebilerin sayısı kaçtır?" O: "Yüz yirmi dört bin." deyince, "Onlardan resûller ne kadardır?" diye sordum. "Üç yüz on üç." buyurdu.[240]

***

﴿يَسْتَفْتُونَكَ قُلِ اللّٰهُ يُفْتِيكُمْ فِي الْكَلاَلَةِ إِنِ امْرُؤٌ هَلَكَ لَيْسَ لَهُ وَلَدٌ وَلَهُ أُخْتٌ فَلَهَا نِصْفُ مَا تَرَكَ وَهُوَ يَرِثُهَا إِنْ لَمْ يَكُنْ لَهَا وَلَدٌ فَإِنْ كَانَتَا اثْنَتَيْنِ

239 Hâkim, *Müstedrek*, 2/262. "Müslim'in şartı üzere sahihtir." der ve Zehebî de muvafakat eder.

240 Süyûtî, *Dürru'l-Mensur*, 2/246'da Abd İbn Humeyd, Hâkim Tirmizî (*Nevadiru'l-Usûl*), Sahih-i İbn Hibban, Hâkim, İbn Asakir'den naklen. Sonra şöyle der: "Bu rivâyeti, İbn Hibban *Hemmâm İbn Munebbih'in Sahifesi*'inde, İbnu'l-Cevzî ise *Mevzûât*'ında derç etmiştir. Bu hususta iki ucu temsil etmişlerdir. Doğrusu, ne sahih ne de mevzû olmayıp zayıf olmasıdır. Nitekim bunu *Muhtasaru'l-Mevzûât* kitabımda belirttim."

فَلَهُمَا الثُّلُثَانِ مِمَّا تَرَكَ وَإِنْ كَانُوا إِخْوَةً رِجَالاً وَنِسَاءً فَلِلذَّكَرِ مِثْلُ حَظِّ الْأُنْثَيَيْنِ يُبَيِّنُ اللّٰهُ لَكُمْ أَنْ تَضِلُّوا وَاللّٰهُ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمٌ﴾ (النساء: ١٧٦)

"Senden fetva isterler. De ki kelâle'nin yani babası ve çocuğu olmayan kişinin mirası hakkındaki hükmünü Allah şöyle bildiriyor: Çocuğu olmayıp bir kız kardeşini bırakarak ölen bir adamın terikesinin yarısı kız kardeşine aittir." (Nisâ, 176)

عن ابن عمر قال: سمعت عمر بن الخطاب يخطب على منبر المدينة، فقال: «أيها الناس، ثلاث وددت أن رسول الله ﷺ لم يفارقنا حتى يعهد إلينا فيهن عهدا ينتهى إليه: الحد، والكلالة، وأبواب الربا».

İbn Ömer (r.anhüma) babasından naklen dedi ki: Hz. Ömer İbn Hattab'ın minberde şöyle dediğini işittim: "Ey Müslümanlar! Üç konu var ki o hususlarda Resûlullah'ın (s.a.s.) aramızdan ayrılmadan önce bize kesin açıklamada bulunmasını çok isterdim: dedenin mirası, kelâle ve riba (faiz) bahisleri."[241]

أن عمر بن الخطاب خطب الناس يوم الجمعة فقال: إني والله ما أدع بعدي شيئا هو أهم إلى من أمر الكلالة، وقد سألت عنها رسول الله ﷺ،فما أغلظ لي في شيء ما أغلظ لي فيها، حتى طعن في نحرى وقال: «تكفيك آية الصيف التي أنزلت في آخر سورة النساء» وإن أعش أقض فيها بقضية لا يختلف فيها أحد قرأ القرآن.

Hz. Ömer (r.a.) cuma hutbesinde dedi ki: Vallahi, kendimden sonra bence kelâle meselesinden daha izaha muhtaç bir mesele bırakmıyorum. Gerçi bu konuda Resûlullah'a (s.a.s.) sordum. Ama, başka hiç bir zaman olmadığı kadar sert bir tavır takındı, hatta göğsüme vurup dedi ki: "Bu hususta sana, bir yaz günü inmiş olan ve Nisa sûresinin sonunda yer alan âyet yetmelidir." Eğer ömrüm olursa, bu konuda, Kur'ân'ı okuyanların artık ihtilâf etmeyecekleri bir şekilde, hüküm vereceğim."[242]

241 Taberî, 9/439, ha. no. 10883. Mahmud M. Şakir tahriçte: Buhârî (*Fethu'l-Bârî*, 10/39-43); Müslim (*Nevevî Şerhi*), 18/165; *Sünenü'l-Beyhakî*, 6/245 ve 8/289.

242 Taberî, 9/441, ha. no. 10886. Mahmud M. Şakir tahriçte: Müslim, (*Nevevî Şerhi*, 2/56); Ahmed İbn Hanbel, *Müsned*, ha. no. 186; Benna, *Fethu'r-Rabbanî*, 18/123.

وقال الإمام أحمد..سمعت جابر بن عبد الله قال: دخل علي رسول الله ﷺ وأنا مريض لا أعقل قال: فتوضأ ثم صب علي، أو قال: صبوا عليه، فعقلت فقلت: إنه لا يرثني إلا كلالة، فكيف الميراث؟ فأنزل الله آية الفرائض.

Câbir İbn Abdullah (r.anhüma) dedi ki: Ben hasta iken Resûlullah (s.a.s.) beni ziyaret etti. O sıra aklım başımda değildi. Abdest alıp üstüme su dökmüş veya yanındakilere: "Üstüne su dökün!" demiş. Ben kendime gelince dedim ki: "Bana kelâleden başka varis olacak kimse yok, miras nasıl paylaştırılacak?" Bunun üzerine miras payına dair bu âyet nâzil oldu."[243]

243 İbn Kesîr, 2, 463'de *Müsnedu Ahmed*, Buhârî ve Müslim'den.

MÂİDE SÛRESİ

﴿حُرِّمَتْ عَلَيْكُمُ الْمَيْتَةُ وَالدَّمُ وَلَحْمُ الْخِنْزِيرِ وَمَا أُهِلَّ لِغَيْرِ اللّٰهِ بِهِ
وَالْمُنْخَنِقَةُ وَالْمَوْقُوذَةُ وَالْمُتَرَدِّيَةُ وَالنَّطِيحَةُ وَمَا أَكَلَ السَّبُعُ إِلَّا مَا ذَكَّيْتُمْ
وَمَا ذُبِحَ عَلَى النُّصُبِ وَأَنْ تَسْتَقْسِمُوا بِالْأَزْلَامِ ذَلِكُمْ فِسْقٌ الْيَوْمَ يَئِسَ
الَّذِينَ كَفَرُوا مِنْ دِينِكُمْ فَلَا تَخْشَوْهُمْ وَاخْشَوْنِي الْيَوْمَ أَكْمَلْتُ لَكُمْ
دِينَكُمْ وَأَتْمَمْتُ عَلَيْكُمْ نِعْمَتِي وَرَضِيتُ لَكُمُ الْإِسْلَامَ دِينًا فَمَنِ اضْطُرَّ
فِي مَخْمَصَةٍ غَيْرَ مُتَجَانِفٍ لِإِثْمٍ فَإِنَّ اللّٰهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ﴾ (المائدة:٣)

"Size şunlar haram kılındı: Kendiliğinden ölen hayvan, kan, domuz eti, Allah'tan başkasının adına kesilen, henüz canı çıkmadan yetişip şartına uygun tarzda kestikleriniz müstesna; boğulmuş, bir şey vurularak öldürülmüş, yukarıdan yuvarlanmış, boynuzlanmış yahut canavar tarafından parçalanmış olup da ölen hayvanların etleri, putlara ait sunaklarda kesilen hayvanların etleri ve zar atarak, kumar oynayarak elde edilen etler. Bütün bunlar itaat dışına çıkıştır. Artık bugün kâfirler dininizi söndürmekten ümitlerini kestiler. Öyleyse onlardan korkmayın, Benden çekinin. İşte bugün sizin dininizi kemâle erdirdim ve üzerinizdeki nimetimi tamamladım. Sizin için din olarak İslâm'ı beğendim. Kim günaha meyletmeksizin açlıktan bunalıp çaresiz kalırsa, haram olan etlerden yiyebilir. Çünkü Allah gafurdur, rahimdir (affı ve merhameti boldur)." (Mâide, 3)

قال رسول الله ﷺ "من لعب بالنردشير فكأنما صبغ يده في لحم خنزير ودمه."

Cumhurun içtihadına göre "domuz eti" tabiri, domuzun bütün cüzlerine şamildir. Hz. Peygamber (s.a.s.): "Kim nerdişir oynarsa, sanki elini domuzun eti ve kanıyla boyamış olur" buyurmuştur.[244]

Bu hadis "lahm-i hinzir"in, içyağı, kan gibi bütün cüzlerine şamil olduğuna delildir. Keza Hz. Peygamber (s.a.s.) şöyle buyurdu: "Allah şarabın, meytenin, domuzun ve putların alım satımını haram kıldı". Denildi ki: "Ya Resûlellah! Meytenin yağı ile gemiler yağlanmakta ve cildlere de yağ sürülmekte ve insanlar aydınlatma işinde kullanmaktadırlar, buna ne buyurursunuz?" Hz. Peygamber: "Hayır, o haramdır" buyurdu.[245]

Şu hadis-i şerif meyteden balığı istisna etmektedir.Balığın meytesi, ister şer'î olarak kesimi yapılsın, ister yapılmasın helaldir. Zira:

عن أبي هريرة أن رسول الله سئل عن ماء البحر فقال: "هو الطهور ماؤه الحل ميتته"

Ebû Hureyre'nin bildirdiği üzere Resûlullah'a (s.a.s.) deniz suyu soruldu. O şöyle cevap verdi: "Denizin suyu temiz, meytesi ise helaldir."[246]

عن ابن عمر مرفوعا قال: قال رسول الله: "أحل لنا ميتتان ودمان، فأما الميتتان: فالسمك والجراد وأما الدمان فالكبد والطحال".

Abdullah İbn Ömer (r.a.): Resûlullah (s.a.s.) dedi ki: "Meyteden iki, kandan da iki nevi bize mübah kılındı. Meyteler: Balık ile çekirge; kanlar ise karaciğer ile dalaktır".[247]

***

﴿يَسْأَلُونَكَ مَاذَا أُحِلَّ لَهُمْ قُلْ أُحِلَّ لَكُمُ الطَّيِّبَاتُ وَمَا عَلَّمْتُمْ مِنْ

---

244 Müslim, İbn Kesîr, 2, 479.

245 Buhârî, *Tefsir* (5, 194); Müslim, *Musakat*, 72; *Müsnedu Ahmed*, 1, 25; Nesâî, *Büyu'*, 93; Bezzâr, v. 174a; İbn Kesîr, 2, 479.

246 Şafiî, İmam Ahmed *Müsned*'lerinde, Ebû Dâvud, Tirmizî, Nesâî, İbn Mâce, İbn Huzeyme, İbn Hibban Ebû Hureyre'den (r. a.) rivayet etmişlerdir (İbn Kesîr, 2, 477-478). Ebû Dâvud, *Tahâre*, 41;Tirmizî, *Tahâre*, 52; *Muvatta*, *Tahâre*, 13.

247 Şafiî, İmam Ahmed, İbn Mâce, Dârekutnî ve Beyhakî'den İbn Kesîr, 2, 477-478. Keza Abd İbn Humeyd, *Müsned*, v. 108a.

الْجَوَارِحِ مُكَلِّبِينَ تُعَلِّمُونَهُنَّ مِمَّا عَلَّمَكُمُ اللّٰهُ فَكُلُوا مِمَّا أَمْسَكْنَ عَلَيْكُمْ وَاذْكُرُوا اسْمَ اللّٰهِ عَلَيْهِ وَاتَّقُوا اللّٰهَ إِنَّ اللّٰهَ سَرِيعُ الْحِسَابِ﴾ (المائدة: ٤)

"Kendilerine nelerin helal kılındığını sana soruyorlar. De ki: Bütün temiz rızıklar size helal kılındı. Allah'ın size öğrettiğinden öğrenip eğittiğiniz avcı hayvanların sizin için tutup getirdiklerini yeyiniz ve üzerlerine Allah'ın adını anınız. Allaha karşı gelmekten sakının. Çünkü Allah hesabı çabuk görür" (Mâide, 4)

عن عدي بن حاتم قال: سألت رسول الله ﷺ فقلت: إنا قوم نتصيّد بهذه الكلاب؟ فقال: إذا أرسلت كلابك المعلمة وذكرت اسم الله عليها، فكل ما أمسكن عليك وإن قتلن، إلا أن يأكل الكلب، فإن أكل فلا تأكل، فإني أخاف أن يكون إنما حبسه على نفسه''.

Adiy İbn Hatim (r.a.) şöyle demiştir: "Biz, av köpekleriyle av tutan bir kabileyiz, bunun hükmü nedir?" diye Resûlullah'a (s.a.s.) sordum. Dedi ki: "Eğitilmiş av köpeklerini salıp üzerlerine Allah'ın adını anarsan, onların yakaladıklarını, öldürseler bile ye. Yalnız köpek avdan yerse onu yeme, zira bu durumda avı kendi hesabına tuttuğundan endişe ederim." [248]

عن عمرو بن شعيب عن أبيه عن جده، أن أعرابيا يقال له أبو ثعلبة قال: يا رسول الله ﷺ إن لي كلابا مكلبة فأفتني في صيدها. فقال النبي : «إن كان لك كلاب مكلبة فكل مما أمسكن عليك» قال: ذكيا أو غير ذكي؟ قال: نعم» قال: فإن أكل منه، قال: «وإن أكل منه» فقال يا رسول الله، أفتني في قوسي، قال «كل ما ردت عليك قوسك» قال: ذكيا أو غير ذكي» قال: إن تغيب عني؟ قال: «وإن تغيب عنك، ما لم يصل، أو تجد فيه أثرا غير سهمك.

Abdullah İbn Amr'dan (r.a.): Ebû Sa'lebe adlı bir bedevî gelip: "Ya Resûlellah! Benim eğitilmiş köpeklerim var, onların tuttukları av hakkındaki hükmü bildirir misin?" diye sorunca Peygamberimiz (s.a.s.) "Böyle eğitilmiş av köpeklerin varsa onların tuttuklarını ye" buyurdu. "Şer'î boğazlama olsa da olmasa da caiz midir?" Peygamberimiz evet cevabını verdi. Bu kere

[248] Taberî, 9, 565, ha. no. 11210. Mahmud M. Şakir tahriçte: Buhârî (*Fethu'l-Bârî*), 9, 527-528; Müslim (*Nevevî Şerhi*), 13, 75; *Müsnedu Ahmed*, 4, 258; *Sünenü'l-Beyhakî*, 9, 236-237; Ebû Dâvud, ha. no. 2848. Ayrıca bkz. Tirmizî, *Sayd*, 6, ha. no. 470; *Tefsiru Abdirrezzak*, 23a; İbn Ebî Şeybe, v. 147b.

o şahıs: "Ya köpek ondan yerse?"diye sorunca Resûlullah (s.a.s.): "Yese dahi yiyebilirsin" buyurdu. Ebû Salebe bu sefer: "Okumla avladığım hayvanın hükmü nedir?" dedi. Peygamberimiz "Okunla avladığın hayvanın etini de yiyebilirsin" dedi.[249]

İbn Kesîr'in beyanına göre cumhur, Adiy (r.a.) hadisini, Ebû Sa'lebe (r.a.) hadisine takdim etmiş, Ebû Sa'lebe'nin hadisini taz'ife meyletmiştir. Bazı alimler ise köpeğin bir süre sahibini bekleyip, sonra açlığın galebe etmesiyle yemesine hamletmişler, bu durumu, tutar tutmaz yemesinden ayırd etmişlerdir. Binaenaleyh ekseriyet indinde Adiy hadisi, umumi olan tahlil (helal sayma) hükmünü tahsis eder. Köpeğin bir kısmını yediği av, helal olmaz" demişlerdir. Bir kısım ashab, ve tabiûn, Ebû Hanife, Şafiî, Ahmed İbn Hanbel (r.a.) bu görüştedirler.[250]

***

﴿يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِذَا قُمْتُمْ إِلَى الصَّلَاةِ فَاغْسِلُوا وُجُوهَكُمْ وَأَيْدِيَكُمْ إِلَى الْمَرَافِقِ وَامْسَحُوا بِرُءُوسِكُمْ وَأَرْجُلَكُمْ إِلَى الْكَعْبَيْنِ وَإِنْ كُنْتُمْ جُنُبًا فَاطَّهَّرُوا وَإِنْ كُنْتُمْ مَرْضَى أَوْ عَلَى سَفَرٍ أَوْ جَاءَ أَحَدٌ مِنْكُمْ مِنَ الْغَائِطِ أَوْ لَامَسْتُمُ النِّسَاءَ فَلَمْ تَجِدُوا مَاءً فَتَيَمَّمُوا صَعِيدًا طَيِّبًا فَامْسَحُوا بِوُجُوهِكُمْ وَأَيْدِيكُمْ مِنْهُ مَا يُرِيدُ اللّٰهُ لِيَجْعَلَ عَلَيْكُمْ مِنْ حَرَجٍ وَلَكِنْ يُرِيدُ لِيُطَهِّرَكُمْ وَلِيُتِمَّ نِعْمَتَهُ عَلَيْكُمْ لَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ﴾. (المائدة:٦)

"Ey iman edenler! Namaza kalkmak istediğinizde yüzlerinizi ve dirseklerinize kadar ellerinizi yıkayın. Başlarınızı meshedip topuklarınıza kadar ayaklarınızı da yıkayın. Cünüp iseniz tastamam yıkanın (boy abdesti alın). Eğer hasta veya yolcu iseniz veya tuvaletten gelmiş iseniz yahut kadınlarla münasebette bulunmuş olup da su bulamazsanız temiz toprağa teyemmüm edin (manen arınma niyeti ile) ondan yüzlerinize ve ellerinize meshedin. Allah size güçlük çıkarmak istemez; fakat şükredesiniz diye sizi temizleyip arındırmak ve size olan nimetini tamama erdirmek ister". (Mâide, 6)

249 Ebû Dâvud, *Edahî*, 22, ha. no. 2857; Nesâî, *Sayd*, 16; *Müsnedu Ahmed*, 2, 184.
250 İbn Kesîr, 2,483-484.

Bu âyet-i kerimenin ilk cümlesinden, her namazda abdest almanın farz olduğu anlaşılmaktadır. Fakat Resûlullah'ın (s.a.s.) fiilî ve kavlî açıklaması sayesinde âyetin esas maksadı anlaşılmakta, mücmel taraf mufassal olmakta, böylece, abdesti bozulan kimsenin abdest almasının farz olduğu anlaşılmaktadır.

عن أنس: أن النبي ﷺ أتى بقعب صغير فتوضأ. قال: قلت لأنس: أكان رسول الله ﷺ يتوضأ عند كل صلاة؟ قال: نعم! قلت: فأنتم؟ قال: كنا نصلى الصلوات بوضوء واحد.

Enes (r.a.) dedi ki: "Resûlullah'a küçük bir kap su getirildi o da ondan abdest aldı" Ben Enes'e dedim: "Resûlullah (s.a.s.) her namaz için ayrı abdest alır mıydı?" O: "Evet!" dedi. Ben: "Ya sizler?" Enes: "Bizler müteaddit namazları bir abdestle kılardık."[251]

عن سليمان بن بريدة، عن أبيه قال: كان رسول الله ﷺ يتوضأ لكل صلاة، فلما كان عام الفتح، صلى الصلوات بوضوء واحد، ومسح على خفيه، فقال عمر: إنك فعلت شيئا لم تكن تفعله. قال: "عمدا فعلته"

Süleyman İbn Büreyde (r.a.) babasından rivayet etti ki: Resûlullah (s.a.s.) her namaz için abdest alırdı. Mekkenin fethi günü müteaddit namazları bir abdestle kıldı ve mestleri üzerine meshetti. Ömer (r.a.) ona dedi ki: "Ya Resûlellah! Daha önce yapmadığınız bir şey yaptınız?". O da: "Kasden böyle yaptım" buyurdu.[252]

Dârimî bu hadisi rivayet ettikten sonra der ki: Resûlullah'ın (s.a.s.) bu fiili açıkça delalet eder ki "Namaza kalkmak istediğinizde yüzlerinizi ve dirseklerinize kadar ellerinizi yıkayın" emri, abdesti devam eden kimse hakkında olmayıp, abdesti bozulan kimse hakkındadır. Resûlullah'ın "Abdest alma, ancak abdesti bozulan kimse için gereklidir" sözü de bu kabildendir"[253]

---

[251] Taberî, 10, 20, ha. no. 11336. Mahmud M. Şakir tahriçte: Buhârî (*Fethu'l-Bârî*), 1, 272-273; Ebû Dâvud, ha. no. 171; Tirmizî, 1, 88 (*Şerhu Ahmed Şakir*); Nesâî, 1, 85; İbn Mâce, ha. no. 509; *Sünenü'l-Beyhakî*, 1, 162 ve *Müsnedu Ahmed*.

[252] Taberî, 10, 16, ha. no. 11330. Mahmud M. Şakir tahriçte: *Müsnedu Ahmed,* 5, 350, 351, 358; Müslim, 3, 176-177; Ebû Dâvud, ha. no. 172; Nesâî, 1, 86; *Sünenü'l-Beyhakî,* 1, 162 ve 271, Tirmizî, 1, 89-90 (*Şerhu Ahmed M. Şakir*). Ayrıca bkz. İbn Huzeyme, v.3b; *Müsnedü'd-Dârimî*, v. 40b.

[253] *Müsnedü'd-Dârimî*, v. 40b

فقال لعبيد الله بن عبد الله بن عمر: أخبرني عن وضوئى عبد الله لكل صلاة، طاهرا كان أو غير طاهر، عمن هو؟ قال: حدثتنيه أسماء ابنة زيد بن الخطاب: أن عبد الله بن حنظلة بن أبي عامر، الغسيل حدثها: أن النبي ﷺ أمر بالوضوء عند كل صلاة، فشق ذلك عليه، فأمره بالسواك، ورفع عنه الوضوء إلا من حدث.

Abdullah İbn Ömer'in (r.a.) oğlu Ubeydullah'a: "Bana baban Abdullah'ın her namaz için ayrı abdest alması konusunu ve bunu kimden öğrendiğini anlatır mısın?" diye sordum. O bana şöyle cevapverdi: "Bana Esma bint Zeyd İbn Hattab söyledi: Bana, el-Ğasîl lakabıyla bilinen Abdullah İbn Hanzala (r.a.) şöyle dedi: "Önce Resûlullah'a (s.a.s.) her namazda abdest alması emredildi, bu ona ağır gelince her namazda misvak emredildi. Böylece yeniden abdest alma hükmü kaldırılıp, ancak abdesti bozulan kimsenin alması hükmedildi"[254]

كان ابن عمر يتوضأ لكل صلاة، وإذا سئل في ذلك قال: بأنه لا يجب الوضوء إلا لمحديث وأضاف: ''ولكني سمعت رسول الله ﷺ يقول: "من توضأ على طهر، كتب له عشر حسنات" فإنما رغبت في ذلك".

Abdullah İbn Ömer (r.a.) her namaz için ayrı abdest alıyordu. Bunun gerekli olup olmadığı kendisine sorulunca, farz olmadığını fakat kendisinin Resûlullah'ın (s.a.s.) şöyle dediğini duyduğu için böyle yaptığını söyledi: "Kim abdesti devam ettiği halde abdest alırsa, ona on sevap yazılır" İbn Ömer: "İşte bunu arzu ettiğim için böyle yapıyorum" diye ilave etti.[255]

Müfessir ve muhaddis Taberî bu konuda daha bir çok hadis naklettikten sonra der ki: "Bize göre abdestsiz olana abdest almak farz, abdestli olana ise nedb (mendub) emri olarak, Allah Teala namaza kalkarken abdesti emretmiştir. Resûlullah (s.a.s.) efdal olanı tercih ettiğinden her namaz için

---

254 Taberî, 10, 14-15, ha. no. 11328. Mahmud M. Şakir tahriçte: Ebû Davûd, ha. no. 48; *Sünenü'l-Beyhakî*, 1, 37-38. İbn Kesîr tefsirinde (3, 83) tahric edip sonunda: "Ne olursa olsun, bu sahih bir isnaddır" demektedir. Ayrıca bkz. İbn Huzeyme, v. 4a.

255 Taberî, 10, 21, ha. no. 11337. Mahmud M. Şakir tahriçte: Ebû Dâvud, ha. no. 62; İbn Mâce, ha. no. 512; *Sünenü'l-Beyhakî*, 1, 162; Tirmizî, 1, 87-88 (Şerhu Ahmed M. Şakir, yalnız Tirmizî bu isnadı zaif bulur).

abdest alıyordu. Mekke'nin fethi günü müteaddit namazları bir abdest ile kıldı ki bunun da caiz olduğunu ve keza şahsı hakkında da farz veya vacib olmadığını, sadece efdal ve mendup olarak yaptığını ümmetine öğretsin. Abdullah İbn Hanzala hadisinde, Allah Teala'nın her namazda vuzûyu emretmesi meselesini de irşad ve nedb emri olarak anlamak gerekir. Zira Ümmet, her namaz için abdest emri olup sonra nesh durumu olmadığında icma etmiştir. Nitekim bu şekilde haberler de varid olmuştur".[256]

Ayetteki vech (yüz) hakkında açıklama:

وروى في حديث أن النبي صلى اله عليه وسلم رأى رجلا مغطيا لحيته فقال: "اكشفها فإن اللحية من الوجه"

Bir hadiste rivayet edildiğine göre; Resûlullah (s.a.s.) sakalını örten bir adam gördü ve ona: "Sakalını aç, çünkü sakal yüze dahildir" dedi.[257]

Onun için abdest alanın sakalı sık ise, sakalını hilallemesi, yani parmaklarını gezdirerek yıkamaya çalışması müstehabdır. Nitekim Enes (r.a.) şöyle demiştir:

عن أنس بن مالك أن رسول الله كان إذا توضأ، أخذ كفا من ماء فأدخله تحت حنكه يخلل به لحيته، وقال "هكذا أمرني به ربي عز وجل".

Resûlullah (s.a.s.) abdest alırken bir avuç su alarak çenesinin altından o suyla sakalını hilalledi ve: "Rabbim azze ve celle böyle yapmamı emretti" buyurdu.

Beyhakî şöyle dedi: "Sakalın hilallenmesini Resûlullah'tan (s.a.s.) Ammar, Hz. Âişe, Hz. Ümmü Seleme, Hz. Ali ve daha başkaları rivayet etmişlerdir. Hilallemeyi terketme ruhsatı ise Hz. Hasan, Abdullah İbn Ömer gibi sahabilerden nakledilmiştir. Sahih hadislerde Resûlullah'ın abdest alırken ağzına ve burnuna su verdiği de sabit olmuştur."[258]

Kulakların yüze dahil olmadığına dair şu hadis rivayet edilmiştir:

عن أبي أمامة أن رسول الله ﷺ قال: "الأذنان من الرأس".

256 Taberî, 10, 19-20
257 İbn Kesîr, 2, 508
258 İbn Kesîr, 2, 508

Ebû Ümame (r.a.) dedi ki: "Resûlullah şöyle buyurdu: «Kulaklar başa dahildir.» [259]

Ayetin son cümlesi olan *"Fakat şükredesiniz diye sizi arındırmak ve size olan nimetini tamama erdirmek ister"* hakkında:

وقال مالك...عن أبي هريرة أن رسول الله ﷺ قال: "إذا توضأ العبد المسلم أو المؤمن فغسل وجهه، خرج من وجهه كل خطيئة نظر إليها بعينه مع الماء أو مع آخر قطرة الماء، فإذا غسل يديه خرج من يديه كل خطيئة بطشتها يداه مع الماء، أو مع آخر قطر الماء، فإذا غسل رجليه خرجت كل خطيئة مشتها رجلاه مع الماء أو مع آخر قطر الماء، حتى يخرج نقيا من الذنوب"

Ebû Hureyre (r.a.) Resûlullah'ın (s.a.s.) şöyle dediğini bildirmiştir: "Mümin kul abdeste başlayıp yüzünü yıkayınca, gözleriyle bakması sebebiyle işlediği günahları su ile (veya son su damlası ile) çıkar. Kollarını yıkayınca elleri ve kolları ile işlediği günahlar su ile (veya son su damlası ile) çıkar. Ayaklarını yıkayınca ayaklarıyla işlediği günahlar su ile (veya son su damlası ile) çıkar gider. Ta ki günahlardan arı duru hale gelir."[260]

عن عمرو بن عبسة: أنه قال: سمعت ﷺ يقول: «إذا غسل المؤمن كفيه انتثرت خطاياه من كفيه، وإذا تمضمض واستنشق خرجت خطاياه من فيه ومنخريه، وإذا غسل وجهه خرجت من وجهه حتى تخرج من أشفار عينيه، فإذا غسل يديه خرجت من يديه، فإذا مسح رأسه وأذنيه خرجت من رأسه وأذنيه فإذا غسل رجليه خرجت حتى تخرج من أظفار قدميه. فإذا انتهى إلى ذلك من وضوءه، كان ذلك حظه منه، فإن قام فصلى ركعتين مقبلا فيهما بوجهه وقلبه على ربه، كان من خطاياه كيوم ولدته أمه».

---

259 Taberî, 10, 32, ha. no. 11381. Mahmud M. Şakir tahriçte: *Müsnedu Ahmed*, 5, 258 ve 264'de uzun olarak. Ebû Dâvud, ha. no. 134; İbn Mâce, ha. no. 444; Beyhakî, 1, 66-67; Tirmizî, 1, 53-55 (Şerhu Ahmed M. Şakir) şöyle der: Alimler, bu kelimenin Ebû Ümame'ye ait müdrec bir söz olup olmadığı konusunda çok söz söylemişlerdir, ekserisi merfu olmayıp müdrec olduğu kanaatindedirler". Bkz. *Telhis*, s.33 ve *Nasbu'r-Raye*, 1, 10-12. Bana göre hadis sahihtir. Çünkü, müteaddit vecihlerden çeşitli senedlerle rivayet edilmiş olup bazılarının senedi ceyyiddir, bunlar birbirlerini teyid etmektedir". Ebû Ümame hadisi hk. Bkz. Tahavî, *Şerhu Meâni'l-Âsâr*, 1, 33.

260 Müslim, *Tahâre*, ha. no. 32; Malik, *Muvatta*, *Tahâre*, 31; *Müsnedu Ahmed*, 2, 303; Tirmizî, *Tahâre*, ha. no. 2; *Müsnedu Abd İbn Humeyd*, v. 44b-45a; İbn Huzeyme, v. 2a; Taberânî (*Kebir*), v. 230a Ebû Ümame (r.a.) den bu manada; Tahâvî, *Şerhu Meâni'l-Âsâr*, 1, 37

Amr İbn Abse (r.a.) şöyle demiştir: Resûlullah'ın (s.a.s.) şöyle dediğini işittim: "Abdest alırken mümin ellerini yıkadığında günahlar ellerinden çıkıp gider; ağzına ve burnuna su verdiğinde günahları oralardan çıkıp gider; yüzünü yıkadığında yüzünden, hatta göz pınarlarından günahlar çıkar. Kollarını yıkadığında kollarından çıkar; başını ve kulaklarını meshedince başından ve kulaklarından çıkar. Ayaklarını yıkayınca ayaklarından, hatta tırnaklarından çıkar gider. Abdestini bu şekilde tamamlayınca, nasibi bu olur. Ama bir de kalkıp özüyle, yüzüyle, kalbiyle Rabbine yönelip iki rekat namaz kılarsa, tıpkı annesinden yeni doğmuş gibi günahlarından arınır."[261]

***

﴿يَا أَهْلَ الْكِتَابِ قَدْ جَاءَكُمْ رَسُولُنَا يُبَيِّنُ لَكُمْ عَلَى فَتْرَةٍ مِنَ الرُّسُلِ أَنْ تَقُولُوا مَا جَاءَنَا مِنْ بَشِيرٍ وَلَا نَذِيرٍ فَقَدْ جَاءَكُمْ بَشِيرٌ وَنَذِيرٌ وَاللّٰهُ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ﴾ (المائدة:١٩)

"Ey Ehl-i Kitab! Resûllerin gelmesinin kesintiye uğradığı bir sırada, ileride: "Bize ne müjdeleyen ne de uyaran hiçbir peygamber gelmedi" demeyesiniz diye size müjdeleyici ve uyarıcı Resûlümüz, her şeyi beyan etmek üzere geldi. Allah her şeye hakkıyla kadirdir". (Mâide, 19)

Ayetteki "nezir (uyarıcı)" nın tefsiri hakkında:

عن أبي موسى قال: قال رسول الله ﷺ مثلي: "ومثل ما بعثني الله كمثل رجل أتى قوما فقال رأيت الجيش بعيني وإني أنا النذير العريان فالنجاء النجاء، فأطاعته طائفة فأدلجوا على مهلهم فنجوا، وكذبته طائفة فصبحهم الجيش فأجتاحهم.

Ebû Musa el-Eş'arî (r.a.) dan rivayete göre Resûlullah (s.a.s.) şöyle buyurmuştur: "Allah'ın benimle gönderdiği risaletin durumu tıpkı şuna benzer: Birisi bir topluluğa gelip diyor ki "Üzerinize hücuma hazır bir orduyu gözlerimle gördüm. İşte telaşla yalın ayak koşarak gelip sizi uyardım:

---

261 Taberî, 10, 88, ha. no. 11547. Mahmud. M Şakir tahriçte: Bu haberin senedi munkatıdır. Fakat sahih senedle şunlar tarafından rivayet olunmuştur: Müslim (*Nevevî Şerhi*), 6, 114-116; *Müsnedu Ahmed*, 4, 112-113 ve 385, 388; İbn Sa'd, *Tabakat*, 4,1, 158-159'da uzun olarak başka lafızlarla. Bu anlamda başka sahih hadisler daha vardır. Bunlar için bkz. Taberî, ha. no. 11543-11549.

aman kendinizi kurtarmaya bakın!" Bir kısmı ona itaat edip tedbirlerini alıp kurtuldular, bir kısmı ise onu yalancı sayıp bildiklerine gittiler, ama ertesi sabah ordu baskın yapıp onları silip süpürdü."[262]

***

﴿ مِنْ أَجْلِ ذَلِكَ كَتَبْنَا عَلَى بَنِي إِسْرَائِيلَ أَنَّهُ مَنْ قَتَلَ نَفْسًا بِغَيْرِ نَفْسٍ أَوْ فَسَادٍ فِي الْأَرْضِ فَكَأَنَّمَا قَتَلَ النَّاسَ جَمِيعًا وَمَنْ أَحْيَاهَا فَكَأَنَّمَا أَحْيَا النَّاسَ جَمِيعًا وَلَقَدْ جَاءَتْهُمْ رُسُلُنَا بِالْبَيِّنَاتِ ثُمَّ إِنَّ كَثِيرًا مِنْهُمْ بَعْدَ ذَلِكَ فِي الْأَرْضِ لَمُسْرِفُونَ﴾ (المائدة: ٣٢)

"İşte bundan dolayı İsrailoğullarına Kitapta şunu bildirdik: Kim katil olmayan ve yeryüzünde fesat çıkarmayan bir kişiyi öldürürse, sanki bütün insanları öldürmüş gibi olur. Kim de bir adamın hayatını kurtarırsa sanki bütün insanların hayatını kurtarmış olur. Resûllerimiz onlara açık âyetler ve deliller getirmişlerdi. Ne var ki onların çoğu bütün bunlardan sonra hala yeryüzünde fesat ve cinayette aşırı gitmektedirler". (Mâide, 32)

Bu âyet, Hz. Adem'in (a.s.) iki oğlu (Habil ile Kâbil)'in kıssalarının ve ikincinin birinciyi öldürmesinin anlatılmasının sonunda yer alır. (Mâide, 27-31) Kur'ân'ın yaptığı bu hülasayı şu hadisler daha da açıklığa kavuşturmaktadır:

عن عبد الله ابن مسعود قال: قال رسول الله ﷺ: "ما من نفس تقتل ظلما إلا كان على ابن آدم كفل من دمها، ذلك لأنه أول من أسن القتل (كذا أسن).

Abdullah İbn Mes'ud (r.a.) Resûlullah'ın (s.a.s.) şöyle dediğini nakletmiştir: "Mazlum olarak öldürülen hiç kimse yoktur ki, onun kanından ötürü Hz. Ademin oğlu (Kâbil)'e bir sorumluluk payı düşmesin. Çünkü adam öldürme çığırını açan odur".[263]

---

262 Buhârî, *Rekâik*, (7, 186); Müslim, 43, ha. no. 16.

263 Tirmizî, *İlim*, 14; Nesâî, *Tahrimu'd-Dem*, 7, 82; Ebû Ya'lâ, v. 239a. Taberî,10, 208, ha. no. 11738. Mahmud M. Şakir tahriçte: *Müsnedu Ahmed*, ha. no. 3630,4092, 4123; Buhârî (*Fethu'l-Bârî*), 6, 262; 12, 169; Müslim (*Nevevî Şerhi*), 11, 165-166. İbn Kesîr (2, 549) Ebû Dâvud dışında bütün hadis imamlarının bunu rivayet ettiklerini bildirir.

عن جرير بن عبد الله قال: " (...) فقال رسول الله ﷺ: "من سن في الإسلام سنة حسنة، فعمل بها بعده، كتب له مثل أجر من عمل بها. ولا ينقص من أجورهم شيء. ومن سن في الإسلام سنة سيئة، فعمل بها بعده، كتب عليه مثل وزر من عمل بها، ولا ينقص من أوزارهم شي"

Cerir İbn Abdullah (r.a.) Resûlullah'ın (s.a.s.) şöyle dediğini bildirmiştir: "Kim İslam ümmeti içinde güzel bir çığır açar da kendisinden sonra onunla amel edilirse, o kişiye onu yapanın sevabı kadar sevap yazılır, fakat onların sevaplarından hiç bir şey eksilmez. Ama her kim İslam ümmeti içinde kötü bir çığır açar da kendisinden sonra onunla amel edilirse, onu yapanların günahlarından hiç bir şey eksilmeksizin, o kişiye de o kötülüğü işleyenlerin günahı kadar günah yazılır."[264]

***

﴿إِنَّمَا جَزَاءُ الَّذِينَ يُحَارِبُونَ اللّٰهَ وَرَسُولَهُ وَيَسْعَوْنَ فِي الْأَرْضِ فَسَادًا أَنْ يُقَتَّلُوا أَوْ يُصَلَّبُوا أَوْ تُقَطَّعَ أَيْدِيهِمْ وَأَرْجُلُهُمْ مِنْ خِلَافٍ أَوْ يُنفَوْا مِنْ الْأَرْضِ ذَلِكَ لَهُمْ خِزْيٌ فِي الدُّنيَا وَلَهُمْ فِي الْآخِرَةِ عَذَابٌ عَظِيمٌ﴾

(المائدة: ٣٣)

"Allah ve Resûlüne savaş açanların, (yol keserek terör eylemi yaparak) yeryüzünü ifsad etmek için koşuşanların cezası: öldürülmeleri veya asılmaları yahut sağ elleri ile sol ayaklarının kesilmesi yahut da bulundukları yerden sürülmelerinden başka bir şey olmaz. Bu, onların dünyadaki rüsvaylığıdır. Ahirette ise onlara başkaca müthiş bir ceza vardır." (Mâide, 33)

عن أنس: أن رهطا من عطل وعرينة، أتوا النبي ﷺ فقالوا: يا رسول الله إنا أهل ضرع ولم نكن أهل ريف، وإنا استوخمنا المدينة، فأمر لهم النبي ﷺ بذود وراع، وأمرهم أن يخرجوا فيها فيشربوا بألبانها وأبوالها، فقتلوا راعي رسول الله ﷺ، واستاقوا الذود، وكفروا بعد إسلامهم. فأتى بهم النبي صلى الله لعيه وسلم، فقطع أيديهم وأرجلهم، وسمل أعينهم، وتركهم في الحرة حتى ماتوا، فذكر لنا أن هذه الآية نزلت فيهم: (إنما جزاء الذين..)

---

264 Müslim, 47, ha. no. 6; Tirmizî, *İlim*, 15.

Enes (r.a.) şöyle demiştir: Ukl ve Ureyne kabilesinden bir grup Resûlullah'ın (s.a.s.) yanına geldiler ve dediler ki: "Ya Resûlellah, biz deve sahibi bedevileriz, yerleşik kimseler değiliz. Onun için Medine'nin havası bize yaramadı." Bunun üzerine Resûlullah'ın emri üzerine onlara bir deve sürüsü ile başlarında bir çoban tahsis edildi. Medine dışına çıkıp develerin sütlerinden, sidiklerinden yararlanma imkanı kendilerine verildi. Ama onlar hıyanet edip Resûlullah'ın çobanını öldürdüler, sürüyü alıp kaçırdılar ve İslama girdikten sonra dinden döndüler. Resûlullah (s.a.s.) onları yakalattı, getirtti. Onların ellerini ve ayaklarını kestirdi, gözlerine mil çektirdi ve Medine'nin Harre mıntıkasında onları ölüme terketti. Bize söylendiğine göre işbu âyetler, onlar hakkında nazil oldu."[265]

Taberî'nin hadislere dayanarak tasrih ettiği üzere, bu âyetler onların cezalandırılmalarından sonra indirilmiştir. Allah Teala böylece, Resûlünün bu uygulamasını tasvip ve teşri kılmıştır. Bu hükmün sabit veya mensuh olup olmadığı hakkında ihtilaf edilmiştir. Bazı alimler Resûlullah'ın (s.a.s.) müsleyi meneden hadisiyle mensuh olduğunu söylemişlerdir. Bazıları ise: "Resûlullah'ın hükmü, Urenîler gibi davrananlar için sabit bir hükümdür; nesh yahut tebdil edilmemiştir. Zira Urenîler, âyette bildirilenlerden fazla suç irtikab etmişlerdi: katl, sirkat, irtidad ve Allah'ın Resûlüne savaş açma."

Bazıları demiştir ki: Resûlullah onların gözlerine mil çektirmedi, fakat buna niyetlenmişti. âyet bu sırada nazil oldu. Leys İbn Sad'e göre bu âyet düzeltme (muatebe) kabilinden indirilmiş olup, Resûlullah bundan böyle hiç kimseyi mil çekme cezası ile cezalandırmamıştır. Evzaî Hz. Peygamber'i (s.a.s.) muatebe için nazil olduğunu redderek şöyle demiştir: "Onların cezaları o şekilde idi. Ama onlardan sonra Allah Resûlüne savaş açanlar hakkındaki hükmü âyet bildirerek, böyle yapanlardan seml (mil çekme) cezasını kaldırdı".[266]

***

265 Taberî, 10, 245, ha. no. 11808. Mahmud M. Şakir tahriçte: *Müsnedu Ahmed*, 3, 163, 170, 233, 287, 290; Buhârî (*Fethu'l-Bârî*), 7, 351; Müslim (*Nevevî Şerhi*), 11, 157; Ebû Dâvud, ha. no. 4368; Nesâî, 7, 97 ; Beyhakî, 8, 62

266 Taberî, 10, 252-254

﴿يُرِيدُونَ أَنْ يَخْرُجُوا مِنْ النَّارِ وَمَا هُمْ بِخَارِجِينَ مِنْهَا وَلَهُمْ عَذَابٌ مُقِيمٌ﴾ (المائدة:٣٧)

"Onlar ateşten çıkmak isterler ama oradan çıkacak değiller. Onlara devamlı bir azap vardır" (Mâide, 37)

عن معمر عن رجل عن طلق بن حبيب قال قلت لجابر بن عبد الله: ''أ رأيت هذه الآية يريدون أن يخرجوا منها وما هم بخارجين منها وأنت تزعم أن قوما يخرجون من النار؟'' قال: أشهد أن هذه الآية نزلت على رسول الله ﷺ فآمنا بها قبل أن تؤمن بها وصدقنا قبل أن تصدق بها، وأشهد أني سمعت رسول الله ﷺ يقول: ''أما أخبر لي أن قوما يخرجون من النار'' فقال طلق: لا جرم، والله لا أجادلك أبدا''.

Talık İbn Habib dedi ki: Câbir İbn Abdullah'a (r.a.) *"Onlar ateşten çıkmak isterler ama oradan çıkacak değiller. Onlara devamlı bir azap vardır"* âyeti hakkında ne dersin, halbuki sen bir topluluğun ateşten çıkacağını iddia ediyorsun?" diye sordum. Câbir cevaben: "Şehadet ederim ki, bu âyet Resûlullah'a nazil oldu. Sen ona iman etmeden önce biz iman ettik, sen tasdik etmeden önce biz tasdik ettik. Yine şehadet ederim ki Resûlullah'tan, cehennemden bir topluluğun çıkacağını bizzat işittim" dedi. Bunun üzerine Talık: "Şüphe yok ki böyledir. Vallahi bundan böyle seninle münakaşa etmem" dedi.[267]

***

﴿وَالسَّارِقُ وَالسَّارِقَةُ فَاقْطَعُوا أَيْدِيَهُمَا جَزَاءً بِمَا كَسَبَا نَكَالًا مِنْ اللَّهِ وَاللَّهُ عَزِيزٌ حَكِيمٌ﴾ (المائدة:٣٨)

"Hırsız erkek ile hırsız kadının irtikab ettikleri suça bir karşılık ve Allah tarafından insanlara ibret verici bir ukubet olmak üzere ellerini kesiniz. Allah Aziz ve Hakimdir. Mutlak galiptir, tam hüküm ve hikmet sahibidir." (Mâide, 38)

Bu hükmün açıklaması ve uygulaması ile ilgili çeşitli tefsirler sünnette varid olmuştur.

---

[267] Ma'mer İbn Raşid, *Câmi'*, v. 67b.

Bunlardan biri, hırsızlık sayılacak malın mikdarı, nisabıdır. Zahiriyye mezhebine göre ufak bir şey çalana da ceza uygulanır. Bunların delilleri şu hadistir: Ebû Hureyre (r.a.) Resûlullah'ın (s.a.s.) şöyle dediğini nakl etmiştir: "Allah kahretsin hırsızı ki ya bir yumurta çalar eli kesilir, ya bir ip çalar eli kesilir".[268]

Fakat cumhur, başka hadislere dayanarak sirkatte nisab arar, ancak mikdarında farklı görüşlere zahib olurlar. Bu hadisin mensuh olduğunu düşünür[269] veya yumurta ile ipi madenden yumurta ve gemi ipi şeklinde olduğunu söylerler.

İbn Abbas (r.a.) ile Abdullah İbn Ömer'den (r.a.) rivayete dayanan Ebû Hanife nezdinde nisab, on dirhem ve daha yukarısıdır:

" أن النبي ﷺ قطع في مجن قيمته عشرة دراهم"

"Hz. Peygamber (s.a.s.) değeri on dirhem civarında olan kalkanı çalanın elini kestirmiştir."[270]

Evzaî, Şafiî ve başkalarına göre nisab, çeyrek dinar veya bu mikdarda olan bir şeydir. Bu görüş Hz. Âişe'den gelen şu rivayete dayanır:

قال رسول الله ﷺ: "القطع في ربع دينار فصاعدا."

Hz. Peygamber (s.a.s.) dedi ki: "El kesme, ancak çeyrek dinar ve daha fazlasında olur."[271]

İmam Malik ve onun mezhebinde olanlara göre hırsız, üç dirhem ve daha fazlasını çalan kimsedir. Delilleri hadislerdir:

أن رسول الله ﷺ قطع في مجن قيمته ثلاثة دراهم.

---

268 Buhârî, *Hudûd*, 7; Müslim, *Hudûd*, 7; Nesâî, *Sârik*, 1.

269 İbn Kesîr, 2, 571.

270 Taberî, 10, 296, ha. no. 11913. Mahmud M. Şakir tahriçte: *Müsnedu Ahmed*, ha. no. 6900 (Ahmed M. Şakir'in tahricine aynı yerde bkz.); Tahâvî, *Şerhu Meâni'l-Âsâr*, 2, 93; Ebû Dâvud, ha. no. 4387; Cessâs, *Ahkâmu'l-Kur'ân*, 2, 417.

271 Taberî,10, 295. Mahmud M. Şakir tahriçte: Buhârî (*Fethu'l-Bârî)*, 12, 89-91; Müslim (*Nevevî Şerhi*), 11, 180-183; Ebû Dâvud, ha. no. 4384 ve 4385; Şafiî, *Risale*, ha. no. 224: Humeydî, ha. no. 279; Tirmîzî, *Hudûd*, 16.

Zira, “Rasulullah (s.a.s.) değeri üç dinar olan bir kalkanı çalan kimseye el kesme uygulamıştır.”[272]

***

﴿فَمَنْ تَابَ مِنْ بَعْدِ ظُلْمِهِ وَأَصْلَحَ فَإِنَّ اللّٰهَ يَتُوبُ عَلَيْهِ إِنَّ اللّٰهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ﴾ (المائدة:٣٩)

“Kim yaptığı zulüm ve haksızlıktan sonra tevbe edip halini ve işini düzeltirse Allah tevbesini kabul eder. Çünkü Allah Ğafurdur, Rahimdir.” (Mâide, 39)

عن عبد الله بن عمرو قال: سرقت امرأة حليا، فجاء الذين سرقتهم فقالوا: يا رسول الله، سرقتنا هذه المرأة! فقال رسول الله ﷺ: ''اقطعوا يدها اليمنى''. فقالت المرأة: هل من توبة؟ فقال رسول الله: ''أنت اليوم من خطيئتك كيوم ولدتك أمك! قال: فأنزل الله عز وجل: (فمن تاب من بعد ظلمه و أصلح فإن الله يتوب عليه).

Abdullah İbn Amr (r.a.) şöyle demiştir: “Bir kadın birinin mücevheratını çalmıştı. Eşyası çalınanlar gelip: “Ya Resûlellah, falanca kadın malımızı çaldı” Resûlullah (s.a.s.) emir verip “onun sağ elini kesiniz” dedi. (Böyle yapıldı). Hırsız kadın: “Bu suçun tevbesi kabul edilir mi?” diye sordu. Hz. Peygamber (s.a.s.): “Sen bugün, bu günahından, annenden doğduğun gün gibi temizlenmiş durumdasın” buyurdu. Bunun üzerine Allah Teala: *“Kim yaptığı zulüm ve haksızlıktan sonra tevbe edip halini ve işini düzeltirse Allah tevbesini kabul eder. Çünkü Allah Ğafurdur, Rahimdir”* (Mâide, 39) âyetini indirdi.”[273]

Hadisin yaptığı önemli bir açıklamaya göre, el kesilmesi bilekten olarak sağ elin kesilmesi şeklinde uygulanır.[274]

***

272 Mâlik, *Muvatta*, ha. no. 831; Buhârî (*Fethu'l-Bârî*) 3, 93,94; Müslim (*Nevevî*), 11, 184-85.

273 Taberî, 10, 299, ha. no.11917. Mahmud M. Şakir tahriçte: Bu sahih bir isnaddır. *Müsnedu Ahmed*, ha. no. 6657 “Ahmed M. Şakir şerh esnasında tahricini yapıp sahih olduğunu söylemiştir.İbn Kesîr de nakledip (3, 152): “Bu kadının hadisi *Sahiheyn*de sabittir” der. Bkz. *Fethu'l-Bârî*, 12, 76-86 ve Müslim (*Nevevî Şerhi*), 11-186-188.

274 İbn Kesîr, 2, 571.

﴿سَمَّاعُونَ لِلْكَذِبِ أَكَّالُونَ لِلسُّحْتِ فَإِنْ جَاءُوكَ فَاحْكُمْ بَيْنَهُمْ أَوْ أَعْرِضْ عَنْهُمْ وَإِنْ تُعْرِضْ عَنْهُمْ فَلَنْ يَضُرُّوكَ شَيْئًا وَإِنْ حَكَمْتَ فَاحْكُمْ بَيْنَهُمْ بِالْقِسْطِ إِنَّ اللّٰهَ يُحِبُّ الْمُقْسِطِينَ﴾ (المائدة:٤٢)

"Yalan dinlemeye çok meraklı, haram yemeye pek düşkündürler. Sana gelirlerse ister aralarında hükmet, istersen hükmetmekten geri dur! Geri durursan onlar sana asla bir zarar veremezler. Şayet hükmedersen, aralarında adaletle hükmet! Çünkü Allah âdilleri sever." (Mâide, 42)

عن عبد الله ابن عمر رضي الله عنهما أن اليهود جاؤا إلى رسول الله ﷺ فذكروا له أن رجلا منهم وامرأة زنيا. فقال لهم رسول الله ﷺ: "ما تجدون في التوراة في شأن الرجم؟" فقالوا: تفضحهم ويجلدون. قال عبد الله بن سلام: "كذبتم إن فيها الرجم". فأتوا بالتوراة فنشروها فوضع أحدهم يده علي آية الرجم فقرأ ما قبلها وما بعدها فقال له عبد الله بن سلام: "ارفع يدك"، فرفع يده فإذا آية الرجم. فقالوا: "صدق يا محمد فيها آية الرجم". فأمر بهما رسول الله ﷺ فرجما. فرأيت الرجل يحنى على المرأة يقيها الحجارة".

﴿أخرجاه وهذا لفظ البخاري وفي لفظ له قال لليهود "ما تصنعون بهما؟ قالوا نسخم وجوههما ونخزيهما. قال: (فأتوا بالتوراة فاتلوها إن كنتم صادقين) فجاؤا فقالوا لرجل منهم ممن يرضون أعور: اقرأ، فقرأ حتى انتهى إلى موضع منها فوضع يده عليه فقال: رفع يدك فرفع فإذا آية الرجم تلوح. قال: يا محمد، إن فيها آية الرجم ولكنا نتكاتمه بيننا". فأمر بهما فرجما.

وعند مسلم أن رسول الله ﷺ أتى بيهودي ويهودية قد زنيا. فانطلق رسول الله ﷺ حتى جاء يهود فقال "ما تجدون في التوراة على من زنى؟" قالوا: "نسود وجوههما ونحممها ونحملهما ونخالف بين وجوههما ويطاف بهما". قال: (فأتوا بالتوراة فاتلوها إن كنتم صادقين). قال: فجاؤا بها فقرؤها حتى إذا مر آية الرجم وضع الفتى الذي يقرأ يده على آية الرجم، وقرأ ما بين يديها وما وراءها فقال له عبد الله بن سلام وهو مع رسول الله ﷺ مرة فليرفع يده فرفع. فإذا تحتها آية الرجم. فأمر بهما رسول الله ﷺ فرجما. قال عبد الله بن عمر: كنت فيمن رجمهما فلقد رأيته يقيها من الحجارة بنفسه.).

Abdullah İbn Ömer (r.a.) şöyle demiştir: Yahudiler Hz. Peygamber'e (s.a.s.) gelip, kendilerinden bir erkeğin bir kadınla zina ettiğini söylediler, hükmü sordular. Resûlullah: "Recm konusunda Tevratta hangi hükmü buluyorsunuz?" dedi. Onlar: "Zinakârları teşhir ederiz , sonra da değneklenirler" dediler. Abdullah İbn Selam: "Yalan söylediniz, dedi, Tevratta recm vardır". Tevratı getirdiler, açtılar. Onlardan biri recmden bahseden âyetin üstüne elini koydu. Ön kısmını ve sonraki kısmı okudu. Abdullah İbn Selam: "Elini kaldır," dedi. Kaldırınca recm hükmü ortaya çıktı. "Haklısın ya Muhammed! Tevratta recm hükmü varmış!" dediler. Bunun üzerine Resûlullah hükmün infaz edilmesini emretti. Onlar da recmedildiler. Recm esnasında, adamın, kadını korumak için üzerine eğildiğini bizzat gördüm."[275]

عن عمر بن حمزة بن عبد الله بن عمر: أن رسول الله قال: ''كل لحم أنبته السحت فالنار أولى به''. قيل: يا رسول الله، ما السحت؟ قال: الرشوة''.

Ömer İbn Hamza, Abdullah İbn Ömer'den (r.a.) naklediyor: Resûlullah (s.a.s.) buyurdu ki "Suhtle beslenen beden (suhtun bitirdiği et) ateşe girmeye müstehaktır" Oradakilerden biri sordu: "Suht nedir ya Resûlallah?" Hz. Peygamber: "Hüküm vermede rüşvet almaktır." dedi.[276]

***

﴿وَكَتَبْنَا عَلَيْهِمْ فِيهَا أَنَّ النَّفْسَ بِالنَّفْسِ وَالْعَيْنَ بِالْعَيْنِ وَالْأَنْفَ بِالْأَنْفِ وَالْأُذُنَ بِالْأُذُنِ وَالسِّنَّ بِالسِّنِّ وَالْجُرُوحَ قِصَاصٌ فَمَنْ تَصَدَّقَ بِهِ فَهُوَ كَفَّارَةٌ لَهُ وَمَنْ لَمْ يَحْكُمْ بِمَا أَنْزَلَ اللّٰهُ فَأُولَئِكَ هُمُ الظَّالِمُونَ﴾

(المائدة: ٤٥).

"Hem Tevratta onlara şu hükmü de farz kıldık:Cana can, göze göz, buruna burun, kulağa kulak, dişe diş karşılıktır. Hülasa bütün yaralamalar birbirine kısas edilir. Fakat kim bu kısas hakkından ferağat edip bağışlarsa bu, kendi

275 İbn Kesîr, bu âyetin tefsirinde, Buhârî ile Müslim'den.

276 Taberî, 10, 323, ha. no. 11967. Mahmud M. Şakir tahriçte: Ravileri sikadır, fakat mürseldir. Süyûtî *Dürru'l-Mensur*, 2, 284'de tahric edip ayrıca Abd İbn Humeyd ile İbn Merdeveyh'den merfu olarak nakleder

günahları için keffaret olur. Kim Allah'ın indirdiği ahkâm ile hükmetmezse işte onlar tam zalimdirler" (Mâide, 45)

İmam Ebû Hanife bu âyetteki genel hükmü esas alıp zimmî kâfir (İslam devletinin tebeasından olan gayri müslim) karşılığında müslümanın, köle karşılığında hür kişinin kısas edileceğini söyler. Fakat cumhur bu konuda Sahiheynde bulunan: "Müslüman, kâfir karşılığında kısas edilmez" hadisini esas alarak âyetin bu hükmünün tahsis edildiğini kabul ederler. Ama köle konusunda, sahih hadis bilinmeyince, âyet-i kerimeyi tahsis eden bir delil bulunmadığına göre, İmam Ebû Hanifenin içtihadı reddedilemez.[277]

عن عدي بن ثابت أن رجلا اهتم فمه رجل على عهد معاوية رضي الله عنه، فأعطى دية، فأبي إلا أن يقتص، فأعطى ديتين فأبى، فأعطى ثلاثا فأبى، فحدث رجل من أصحاب رسول الله ﷺ أن رسول الله ﷺ قال: ''من تصدق بدم فما دونه، فهو كفارة له من يوم ولد إلى يوم يموت''

Adiy İbn Sabit şöyle demiştir: Muaviye (r.a.) devrinde bir adam birinin ağzını yırttı. Yaralayan diyet verdi, adam razı olmayıp kısas istedi. İki diyet verdi, yine razı olmadı. Üç diyet verdi, yine kabul etmedi. Bunun üzerine Resûlullah'ın ashabından biri O'nun (s.a.s.) şöyle dediğini nakletti: "Kim bir kan meselesinden veya daha hafif bir meseleden dolayı hakkını bağışlarsa, doğumundan ölümüne kadar günahları için o, kendisine keffaret olur"[278]

Bu haber munkatı bir senedle Taberî tarafından da rivayet edilmiştir.[279]

Ayetteki "hakkından feragat edip bağışlayandan maksad, yaralanan kişi veya öldürülenin velisidir.

عن أبي السفر قال: دفع رجل من قريش رجلا من الأنصار فاندقت ثنيته فرفعه الأنصاري إلى معاوية. فلما ألح عليه الرجل قال معاوية: شأنك وصاحبك! قال: وأبو الدرداء عند معاوية، فقال أبو الدرداء: سمعت رسول الله ﷺ يقول: «ما من مسلم يصاب بشيء من جسده فيهمه، إلا رفعه الله به درجة، وحط عنه به خطيئة». فقال له الأنصاري: أنت سمعته من رسول الله ﷺ ؟ قال: سمعته أذناي ووعاه قلبي! فخلى سبيل القرشي، فقال معاوية: مروا له بمال.

---

277 İbn Kesîr, 2, 580.
278 İbn Kesîr, 2, 584'de İbn Merdeveyh'den.
279 Taberî, 10, 364, ha. no.12081.

Ebu's-Sefer dedi ki: Kureyş'ten biri, Ensar'dan birini itip ön dişlerinin kökünden kırılmasına sebebiyet vermişti. Ensarî, Muaviye'ye şikayet etti. O da: "İlgili arkadaşınla nasıl uzlaşırsan uzlaş!" dedi. O sıra Ebu'd-Derdâ (r.a.) da Muaviye'nin (r.a.) yanında bulunuyordu. Ebu'd-Derdâ dedi ki: Resûlullah'ın (s.a.s.) şöyle dediğini işittim: "Bedeninin herhangi bir yeri yaralanıp hakkından ferağat eden hiç bir müslüman yoktur ki Allah onun derecesini yükseltmesin ve günahını affetmesin". Ensarî: "Bunu bizzat sen mi Resûlullah'tan işittin?" O: "Evet, kulaklarım işitti ve kalbim de belledi". Bunun üzerine Ensarî kendisini yaralayanı serbest bıraktı. Muaviye de: "Kendisine bir tazminat verilsin" emrini verdi.[280]

***

﴿يَاأَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا مَنْ يَرْتَدَّ مِنْكُمْ عَنْ دِينِهِ فَسَوْفَ يَأْتِي اللّٰهُ بِقَوْمٍ يُحِبُّهُمْ وَيُحِبُّونَهُ أَذِلَّةٍ عَلَى الْمُؤْمِنِينَ أَعِزَّةٍ عَلَى الْكَافِرِينَ يُجَاهِدُونَ فِي سَبِيلِ اللّٰهِ وَلَا يَخَافُونَ لَوْمَةَ لَائِمٍ ذَلِكَ فَضْلُ اللّٰهِ يُؤْتِيهِ مَنْ يَشَاءُ وَاللّٰهُ وَاسِعٌ عَلِيمٌ﴾ (المائدة: ٥٤)

"Ey iman edenler! Sizden her kim dininden dönerse dönsün! Allah onların yerine öyle bir topluluk getirir ki Allah onları sever, onlar Allah'ı severler. Onlar müminlere karşı alçak gönüllü, kafirlere karşı onurlu ve zorludurlar. Allah yolunda mücahede eder ve bu hususta dil uzatan hiçbir kimsenin ayıplamasından korkmazlar. İşte bu, Allah'ın bir lütfudur ki dilediğine verir. Allah Vasi ve Alimdir: İhsanı boldur, her şeyi hakkıyla bilir" (Mâide, 54)

حدثنا شعبة عن سماك بن حرب، قال: سمعت عياضا يحدث عن أبي موسى: أن النبي صلى اله عليه وسلم قرأ هذه الآية (فسوف يأتي اللّٰه بقوم يحبهم ويحبونه)، قال: يعني قوم أبي موسى.

İyad, Ebû Musa el-Eş'arî'den (r.a.) naklediyor: Resûlullah (s.a.s.) "Allah

280 Taberî, 10, 364, ha.no. 12080. Tahriçte Mahmud M. Şakir: Ebu's-Sefer'in Ebu'd-Derdâ'dan hadis işittiği bilinmediğinden haber münkatıdır. Bu hadisi şunlar rivayet etmişlerdir: *Müsnedu Ahmed*, 6, 448; İbn Mâce, ha. no. 2693; Tirmizî, *Diyat*, *bâbu mâ câe fi'l-afvi*; Beyhakî, 8, 55

onların yerine öyle bir topluluk getirir ki Allah onları sever, onlar Allah'ı severler" âyetini okudu ve "Ebû Mûsa'nın kavmi kasdedilmektedir"[281] dedi.

قال أبو جعفر: وأولى الأقوال في ذلك عندنا بالصواب، ما روى به الخبر عن رسول الله ﷺ: أنهم أهل اليمن، قوم أبى موسى الأشعري. ولولا الخبر الذي روى في ذلك عن رسول الله بالخبر الذي روى عنه، ما كان القول عندي في ذلك إلا قول من قال: "هم أبو بكر وأصحابه". وذلك أنه لم يقاتل قوما كانوا أظهروا الإسلام على عهد رسول الله ﷺ ثم ارتدوا على أعقابهم كفارا، غير أبي بكر ومن كان معه ممن قاتل أهل الردة معه بعد رسول الله ﷺ. ولكنا تركنا القول في ذلك للخبر الذي روى فيه عن رسول الله ﷺ: أن كان معدن البيان عن تأويل ما أنزل من وحيه وآي كتابه".

Taberî bu hususta şöyle der: "Ayette geleceği bildirilen topluluk hakkında Hz. Ebû Bekr (r.a.) ve yanındakiler, Ensar-ı Kiram, Ehl-i Yemen denilmiştir. Resûlullah'tan varid olduğu üzere, tercihe şayan olan, Yemen ahalisi olduğunu söylemektir. Hz. Peygamberden haber varid olmasaydı ben, "Hz. Ebû Bekr ile yanındakilerdir" derdim. Zira Hz. Peygamber zamanında müslüman olduklarını söyleyip sonra dinden dönen kimselerle Ebû Bekr ve ashabından başka savaşmış olan kimse yoktur. Fakat Resûlullah'tan (s.a.s.) gelen haber dolayısıyla bu görüşü terk ettik. Zira Allah Teala'nın vahyinde ve kitabının âyetlerinin tefsirinde açıklamanın esas kaynağı ve aslı Peygamber'dir (s.a.s.)".[282]

Kur'ân-ı Kerim'in bir çok âyetinde böyle küllî, kapsamı çok geniş mefhumlar vardır. Hz. Peygamberin bu konulardaki açıklamaları, belli bir kavrama hasretmek değil de, âyetin kapsamına giren mâsadaklara bariz bir misal vermek gayesine matufdur. Burada da böyle düşünmek münasiptir. Onun içindir ki müfessirler başka topluluklar üzerinde de durmuşlardır. Zira âyet, bildirilen vasıfları haiz olan kıyamete kadar gelecek bütün topluluklar için geçerlidir.

***

281 Taberî, 10, 414, ha. no. 12189. Mahmud M. Şakir tahriçte: İbn Sa'd, *Tabakat*, 4, 1, 79; Hakim, *Müstedrek*, 2, 312 Zehebî de muvafakat etmiştir; Heysemî, *Mecmau'z-Zevaid*, 7, 16 Taberânî'den "ravileri, sahih hadis ravileridir" diyerek; Süyûtî, *Dürru'l-Mensur*, 2, 292 ayrıca İbn Ebî Şeybe, Abd İbn Humeyd ve Hakim, Tirmizî'ye nisbet ederek.

282 Taberî, 10, 419.

﴿يَا أَيُّهَا الرَّسُولُ بَلِّغْ مَا أُنزِلَ إِلَيْكَ مِنْ رَبِّكَ وَإِنْ لَمْ تَفْعَلْ فَمَا بَلَّغْتَ رِسَالَتَهُ وَاللّٰهُ يَعْصِمُكَ مِنَ النَّاسِ إِنَّ اللّٰهَ لَا يَهْدِي الْقَوْمَ الْكَافِرِينَ﴾
(المائدة: ٦٧)

"Ey Peygamber! Rabbinden sana indirilen buyrukları tebliğ et. Eğer bunu yapmazsan, risalet vazifesini yapmamış olursun. Allah seni, zarar vermek isteyenlerin şerlerinden koruyacaktır. Allah kafirleri muradlarına erdirmez." (Mâide, 67)

عن عائشة قالت: كان النبي ﷺ يحرس حتى نزلت هذه الآية: (والله يعصمك من الناس) قالت: فأخرج النبي صلى رأسه من القبة فقال: ''أيها الناس انصرفوا فقد عصمني الله''

Hz. Âişe (r.a.) şöyle demiştir: "Allah seni, zarar vermek isteyenlerin şerlerinden koruyacaktır" âyeti nazil oluncaya kadar Resûlullah'ı (s.a.s.) koruyan ashabından muhafızlar bulunurdu. Bu âyet inince Hz. Peygamber çadırdan başını çıkararak muhafızlarına: "Artık gidebilirsiniz, zira Allah beni koruyacağına dair teminat verdi" dedi.[283]

İbn Kesîr bu hadisi İbn Ebî Hatim, Saîd İbn Mansur, İbn Merdeveyh, Taberânî'den senedleriyle zikrettikten sonra, bu rivayetlerin çoğunu "ğarib" olarak tavsif eder. Müteakiben: "Sahih olan, bu âyet Medenîdir ve vahyin sonuna doğru nazil olan âyetlerdendir. Vallahu a'lem, Cenab-ı Hakk'ın, Resûlünü kendisine harb açanlardan koruması –kalbinde ona yönelik olarak yarattığı şer'i değil de fıtrî muhabbetle- risaletin ilk döneminde nüfuzlu amcası Ebû Talib vasıtasıyla, sonra Ensar-ı Kiramı kendisine nasib etmesiyle onların diyarı Medine'ye hicreti, sonra Yahudilerin sihrinden ve zehirlemelerinden koruması vs. hep bu âyette bildirilen teminat cümlesindendir. Ayrıca sahih hadislerle sabit olan Gavres hadisesi de bu cümledendir."[284]

***

283 Taberî, 10, 469, ha. no. 12276. Mahmud M. Şakir tahriçte: *Sünenu't-Tirmizî*, Tefsir, Mâide suresi; Hakim, *Müstedrek*, 2, 313 Zehebî de muvafakat eder. Ayrıca bkz. Taberânî, *Mu'cemu-'s-Sağîr*, v. 63a.

284 İbn Kesîr, 12, 611.

﴿قُلْ يَا أَهْلَ الْكِتَابِ لَا تَغْلُوا فِي دِينِكُمْ غَيْرَ الْحَقِّ وَلَا تَتَّبِعُوا أَهْوَاءَ قَوْمٍ قَدْ ضَلُّوا مِنْ قَبْلُ وَأَضَلُّوا كَثِيرًا وَضَلُّوا عَنْ سَوَاءِ السَّبِيلِ﴾ (المائدة:٧٧)

"Ey Ehl-i Kitap! Dininize ait konularda haksız yere haddi aşmayın. Daha önce geçenlerden hem kendisi sapmış hem de bir çok insanları saptırmış olan atalarınızın ve şimdiki durumda da doğru yoldan sapan bir takım kimselerin heva ve hevesine uymayın." (Mâide, 77)

عن ابن عباس أن النبي قال: ''إياكم والغلوّ في الدين فإنما هلك من كان قبلكم بالغلو في الدين''.

Abdullah İbn Abbas'dan (r.a.): Resûlullah (s.a.s.) şöyle buyurdu: "Dine ait konularda haddi aşmayın; zira sizden önceki ümmetlerin başlıca helak sebebi, dinde haddi aşıp aşırı gitmeleri olmuştur."[285]

***

﴿لُعِنَ الَّذِينَ كَفَرُوا مِنْ بَنِي إِسْرَائِيلَ عَلَى لِسَانِ دَاوُودَ وَعِيسَى ابْنِ مَرْيَمَ ذَلِكَ بِمَا عَصَوْا وَكَانُوا يَعْتَدُونَ﴾ (المائدة:٧٨)

"İsrailoğullarından küfre sapanlar hem Davûd'un hem de Meryem oğlu Îsa'nın lisanı ile lanetlendiler. Bunun sebebi, onların isyan etmeleri ve taşkınlık edip haddi aşmaları idi" (Mâide, 78)

عن عبد الله قال: قال رسول الله ﷺ: إن بني إسرائيل لما ظهر منهم المنكر، جعل الرجل يرى أخاه وجاره وصاحبه على المنكر، فينهاه ثم لا يمنعه ذلك من أن يكون أكيله وشريبه ونديمه، فضرب الله قلوب بعضهم على بعض، ولعنوا على لسان داود وعيسى بن مريم «ذلك بما عصموا وكانوا يعتدون إلى (فاسقون)، قال عبد الله: وكان رسول الله ﷺ متكئا، فاستوى جالسا، فغضب وقال: «لا والله، حتى تأخذوا على يدي الظالم فتأطروه على الحق أطرا

Abdullah İbn Mes'ud'dan (r.a.): Resûlullah (s.a.s.) şöyle dedi: "İsrailoğullarında münker ortaya çıkınca, bunu gören birisi, o haramı işleyen komşu-

[285] *Müsnedu Ahmed*, 1, 215¸ Nesâî, *Menasiku'l-Hac*, 218; İbn Mâce, 25, ha. no. 3029; Kâsımî, *Mehâsinu't-Te'vil*, 6, 2107.

sunu veya din kardeşini veya arkadaşını ikaz ve meneder, fakat bu, onunla beraber yeyip içmesine, oturup kalkmasına mani olmazdı." Derken, Allah onların kalblerini birbirlerininkine benzetti. Davûd'un ve Meryem oğlu Îsa'nın lisanları ile lanetlendiler. Bunun sebebi onların isyan etmeleri ve taşkınlık edip haddi aşmaları idi (Böylece 81. âyetin sonuna, "Fakat onların çoğu yoldan çıkmış kimselerdir" kısmına kadar okudu. Sonra Abdullah dedi ki: Bunu söylerken Resûlullah (s.a.s.) yaslanmış vaziyette idi. Birden dikeldi ve pek heyecanlanmış olarak sert bir tavırla: "Hayır!Hayır! Zalimi kolundan tutup hakka boyun eğdirmedikçe görevinizi yapmış olmazsınız" buyurdu.[286]

﴿يَاأَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تُحَرِّمُوا طَيِّبَاتِ مَا أَحَلَّ اللّٰهُ لَكُمْ وَلَا تَعْتَدُوا إِنَّ اللّٰهَ لَا يُحِبُّ الْمُعْتَدِينَ﴾ (المائدة:٨٧)

"Ey iman edenler! Allah'ın size helal kıldığı o güzel ve temiz nimetleri kendinize haram kılmayın, haddi aşmayın. Çünkü Allah haddini aşanları asla sevmez." (Mâide, 87)

عن عائشة رضي الله عنها أن ناسا من أصحاب رسول الله سألوا أزواج النبي عن عمله في السر، فقال بعضهم: لا آكل اللحم، وقال بعضهم: لا أتزوج النساء، وقال بعضهم: لا أنام على فراش، فبلغ ذلك النبي فقال: "ما بال أقوام يقول أحدهم كذا وكذا، لكني أصوم وأفطر، وأنام وأقوم، وآكل اللحم، وأتزوج النساء، فمن رغب عن سنتي فليس مني".

Hz. Âişe (r.a.) şöyle demiştir: Bazı kimseler, Resûlullah'ın (s.a.s.) ezvac-ı tahiratından, onun yalnız kaldığında vaktini nasıl değerlendirdiğini sordular. Onun amellerine muttali olunca bazısı dedi ki: "Ben artık et yemeyeceğim". Bazısı: "Ben evlenmeyeceğim", bazısı: "Yatakta uyumayacağım" dedi. Hz. Peygamber (s.a.s.) bundan haberdar olunca: "Ne oluyor bazı kimselere ki çıkıp şöyle şöyle diyorlar. Bana gelince benim oruç tuttuğum da olur, tutmadığım günler de olur. Uyuduğum da olur, kal-

---

[286] Taberî, 10, 493, ha. no. 12308. Mahmud M. Şakir tahriçte: Tirmizî, *Tefsir*, ilgili yerinde; İbn Mâce, ha. no. 4006; *Müsnedu Ahmed*, ha. no. 3713; Ebû Dâvud, ha. no.4336. İbn Kesîr, 2, 619 hadisin diğer tarikleri ve bu konuda başka hadisler için aynı yere bakılabilir; Süyutî, *Dürru'l-Mensur*, 2, 300; Ebû Ya'lâ, v. 234b.

kıp ibadet ettiğim de olur. Et yediğim olur, kadınlarla aile hayatım olur. Şunu bilin ki kim benim bu sünnetimden (tutumumdan) yüzçevirirse o benden değildir."[287]

قال عبد الله كنا نغزو مع رسول الله وليس لنا شيء فقلنا ألا نستخصي فنهانا عن ذلك ثم رخص لنا أن ننكح المرأة بالثوب ثم قرأ علينا (يا أيها الذين آمنوا لا تحرموا طيبات ما أحل الله لكم ولا تعتدوا إن الله لا يحب المعتدين...)

Abdullah İbn Mes'ud (r.a.) dedi ki: "Biz Resûlullah (s.a.s.) ile, yanımızda eşlerimiz olmaksızın gazaya çıkıyorduk. Kendisinden erkekliğimizi gidermek hususunda izin istedik, ama o bunu yasakladı. Sonra, mehir olarak elbise vermek şartı ile kadınlarla nikahlanmaya izin verdi. Sonra da bize: *"Ey iman edenler! Allah'ın size helal kıldığı o güzel ve temiz nimetleri kendinize haram kılmayın, haddi aşmayın. Çünkü Allah haddini aşanları asla sevmez"* âyetini okudu."[288]

***

﴿لاَ يُؤَاخِذُكُمُ اللهُ بِاللَّغْوِ فِي أَيْمَانِكُمْ وَلَكِنْ يُؤَاخِذُكُمْ بِمَا عَقَّدْتُمُ الأَيْمَانَ فَكَفَّارَتُهُ إِطْعَامُ عَشَرَةِ مَسَاكِينَ مِنْ أَوْسَطِ مَا تُطْعِمُونَ أَهْلِيكُمْ أَوْ كِسْوَتُهُمْ أَوْ تَحْرِيرُ رَقَبَةٍ فَمَنْ لَمْ يَجِدْ فَصِيَامُ ثَلاَثَةِ أَيَّامٍ ذَلِكَ كَفَّارَةُ أَيْمَانِكُمْ إِذَا حَلَفْتُمْ وَاحْفَظُوا أَيْمَانَكُمْ كَذَلِكَ يُبَيِّنُ اللهُ لَكُمْ آيَاتِهِ لَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ﴾ (المائدة:٨٩)

"Allah sizi kasıdsız olarak yaptığınız yeminlerden dolayı sorumlu tutmaz, ama bilerek yaptığınız yeminlerden ötürü muaheze eder. Böyle bir yemini bozarsanız onun keffareti, çoluk çocuğunuza yedirdiğiniz orta halli yemek çeşidinden on fakiri doyurmak, yahut on fakiri giydirmek veya bir köleyi hürriyetine kavuşturmaktır. Bunlara gücü yetmeyen kimse üç gün oruç tutsun (...)" (Mâide 89)

---

287 İbn Kesîr, *Sahiheyn*'den, 2, 626

288 Buhârî, *Tefsir*, ilgili bölümde (5, 189), *Tefsiru'n-Nesâî*, v. 29b. İbn Kesîr bu hadisi *Sahiheyn*'den naklettikten sonra: Vallahu a'lem, öyle anlaşılıyor ki bu izin, müt'a nikahının haram kılınmasından önce olmuştu" der (2, 627).

عن ابن عباس قال لما نزلت آية الكفارات قال حذيفة يا رسول الله نحن بالخيار؟ قال: ''أنت بالخيار إن شئت أعتقت وإن شئت كسوت وإن شئت أطعمت فمن لم يجد فصيام ثلاثة أيام متتابعات''.

Abdullah İbn Abbas'dan (r.a.): Keffaret âyeti nazil olduğunda Huzeyfe (r.a.) şöyle dedi: "Ya Resûlellah!, biz bunlardan birini seçmekte muhayyer miyiz?" O da: "*Evet, muhayyersin: İster köle azad edersin, ister fakirleri giydirirsin, ister fakirlere yemek yedirirsin. Bunları yapamazsan üç gün peşpeşe olarak oruç tutarsın*".[289]

عن عائشة عن النبي في قوله (أو كسوتهم) قال: «عباءة لكل مسكين».

Hz. Âişe (r.a.), Resûlullah'ın (s.a.s.), âyetteki "yahut on fakiri giydirmek" kısmını açıklamak üzere "*Her fakire bir cübbe*" dediğini rivayet etmiştir.[290]

***

﴿يَا أَيُّهَا الَّذِينَ اٰمَنُوا إِنَّمَا الْخَمْرُ وَالْمَيْسِرُ وَالأَنْصَابُ وَالأَزْلاَمُ رِجْسٌ مِنْ عَمَلِ الشَّيْطَانِ فَاجْتَنِبُوهُ لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ﴾ (المائدة:٩٠) ﴿إِنَّمَا يُرِيدُ الشَّيْطَانُ أَنْ يُوقِعَ بَيْنَكُمُ الْعَدَاوَةَ وَالْبَغْضَاءَ فِي الْخَمْرِ وَالْمَيْسِرِ وَيَصُدَّكُمْ عَنْ ذِكْرِ اللّٰهِ وَعَنِ الصَّلاَةِ فَهَلْ أَنْتُمْ مُنْتَهُونَ﴾ (المائدة:٩١)

"Ey iman edenler! Şarap, kumar, putlara kurban kesilen sunaklar, fal okları Şeytana ait murdar işlerden başka bir şey değildir. Bunlardan geri durun ki felah bulasınız"

"Şarap veya kumarla Şeytanın yapmak istediği tek şey, sizin aranıza düşmanlık ve kin salmak, sizi Allah'ı zikretmekten ve namazdan alıkoymaktır. Artık bu habis şeylerden vazgeçtiniz değil mi?" (Mâide, 90-91)

عن ابن عمر يقول: قال رسول الله صلى اله عليه وسلم ''لعنت الخمر على عشر أوجه: لعنت الخمر بعينها وشاربها، وساقيها، وبائعها، ومبتاعها، وعاصرها، ومعتصرها، وحاملها، والمحمولة إليه، وآكل ثمنها''

289 *Dürru'l-Mensur*, 2, 315'de İbn Merdeveyh'den.
290 A. g.e., 2, 313'de Taberânî ve İbn Merdeveyh'den.

Abdullah İbn Ömer'den (r.a.) Peygamber Efendimiz'in (s.a.s.) şöyle dediği rivayet edilmiştir: "Sarhoşluk veren her şey haramdır. Sarhoşluk veren her şey, hamrdır".[291]

قال السندي في شرح الحديث: يحتمل أن المراد أن الخمر اسم لكل ما يوجد فيه السكر من الأشربة ومن ذهب إلى هذا قال: إن للشريعة أن تحدث الأسماء بعد أن لم تكمن كما أن لها أن تضع الأحكام ويحتمل أن معناه أن كل مسكر سوى الخمر كالخمر في الحرمة والحد ويحتمل أن يراد أنه كالخمر في الحد فقط فهو تأسيس والله تعالى أعلم.

Sünen-i Nesâî şarihi Sindî şöyle der: Hadisten maksad, dil yönünden, hamr kelimesinin, sarhoşluk veren her şey manasına geldiğini bildirmek olabilir. Böyle anlayanlar derler ki: Şeriatın, ahkam koyma yetkisi gibi daha önce bulunmayan isimleri koyma yetkisi de vardır. Muhtemel diğer manası ise şu olabilir: Hamr dışındaki sarhoşluk veren diğer şeyler de haram olmakta ve haddi gerektirmede, hamr hükmündedir. Yahut manasının şu olma ihtimali de vardır: Haddi gerektirme yönünden hamr gibidir. Vallahu a'lem".[292]

أن عائشة قالت سئل رسول الله ﷺ عن البتع فقال كل شراب أسكر فهو حرام.

Hz. Âişe (r.a.) şöyle demiştir: Resûlullah'tan (s.a.s.) bit' soruldu. O da: "Sarhoş eden her şey haramdır" buyurdu.[293]

عن جابر بن عبد الله قال: قال رسول الله ﷺ "ما أسكر كثيره فقليله حرام".

Câbir İbn Abdullah (r.a.) dedi ki: Resûlullah (s.a.s.) şöyle buyurdu: "Çoğu sarhoş eden şeyin azı da haramdır"[294]

عن ابن عمر يقول: قال رسول الله ﷺ "لعنت الخمر على عشر أوجه: لعنت الخمر بعينها وشاربها، وساقيها، وبائعها، ومبتاعها، وعاصرها، ومعتصرها، وحاملها، والمحمولة إليه، وآكل ثمنها"

Abdullah İbn Ömer (r.a.) Resûlullah'ın (s.a.s.) şöyle dediğini bildirmiştir:

---

291 Nesâî, *Eşribe*, 8, 296; Taberânî, *Mu'cemu's-Sağîr*, v. 21b.
292 Nesâî, 8, 296.
293 Buhârî, *Eşribe*, 6, 242; Müslim, 36, ha. no. 67; Ebû Dâvud, ha. no. 3682; Tirmizî, *Eşribe*, 2; İbn Mâce, ha. no. 3386 ve 3387
294 Ebû Dâvud, ha. no. 3681, Tirmizî, *Eşribe*, 3.

"Şarap on cihetten lanetlenmiştir: Şarabın kendisi lanetlenmiştir, keza içeni, dağıtıp sunanı, satanı, satın alanı, şarap yapılmak üzere sıkanı, mutasırı, taşıyanı, kendisine doğru götürüleni ve ondan kazandığığı parayı yiyeni."[295]

***

﴿وَأَطِيعُوا اللّٰهَ وَأَطِيعُوا الرَّسُولَ وَاحْذَرُوا فَإِنْ تَوَلَّيْتُمْ فَاعْلَمُوا أَنَّمَا عَلَى رَسُولِنَا الْبَلَاغُ الْمُبِينُ﴾ (المائدة:٩٢) ﴿لَيْسَ عَلَى الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ جُنَاحٌ فِيمَا طَعِمُوا إِذَا مَا اتَّقَوْا وَآمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ ثُمَّ اتَّقَوْا وَآمَنُوا ثُمَّ اتَّقَوْا وَأَحْسَنُوا وَاللّٰهُ يُحِبُّ الْمُحْسِنِينَ﴾ (المائدة:٩٣)

"Allah'a itaat edin, Resûlullah'a da itaat edin ve onlara karşı gelmekten sakının. Eğer ona sırtınızı dönerseniz bilin ki Peygamberimizin görevi sadece tebliğden ibarettir." (Mâide 92)

"İman edip iyi ve yararlı işler yapanlara, bundan böyle Allaha karşı gelmekten sakındıkları ve imanlarında sebat ile iyi ve yararlı işlerine devam ettikleri, sonra takvaları ve imanları tam sağlamlaşıp kökleştiği, daha sonra da bu takva ile beraber başkalarına iyilik eden ve her yaptığını güzel yapan ihsan mertebesine erdikleri takdirde, daha önce yeyip içtiklerinden dolayı kendilerine bir vebal yoktur. Allah böyle güzel davrananları sever." (Mâide 93)

عن أنس بن مالك (...) فقالوا: (أو قال بعضهم): ''قتل فلان، قتل فلان، وهي في بطونهم (قال فلا أدري هو من حديث أنس) فانزل الله عزوجل: ''ليس على الذين آمنوا وعملوا الصالحات جناح فيما طعموا''.

Enes İbn Malik'den (r.a.) rivayette şarabın haram kılınmasını müteakip şarapların sokaklara döküldüğünü anlatır. Orada olanlardan biri: "Ama ashabdan fülan ve fülan kişiler, karınlarında şarap varken öldürülüp (şehid oldular). Bunun üzerine Allah Teala bu âyeti indirdi (Bu cümlenin Enes'e ait olup olmadığından tam emin değilim).[296]

---

[295] Ebû Dâvud, ha. no. 3674; İbn Mâce, ha. no. 3381; Hakim, *Müstedrek*, 2, 31 İbn Abbas'tan; Bezzâr, İbn Mes'ud'dan (*Murad Molla Nüshası*), v. 166b ve Enes İbn Malik'den, v. 23a. İbn Kesîr ayrıca *Müsnedu Ahmed*'den nakleder. (2, 639).

[296] Müslim, 36, 1, ha. no. 3; Buhârî, *Tefsir*, ilgili yerde, 5, 190; Tirmizî, *Tefsir*, ilgili yerde. İbn

عن ابن عباس (..) ثم نزلت آية المائدة فقالوا يا رسول الله: ناس قتلوا في سبيل الله وماتوا على فراشهم وكانوا يشربونها، فأنزل الله تعالى (وليس على الذين آمنوا وعملوا الصالحات جناح) . الآية فقال النبي: " لو حرم عليهم لتركوه كما تركتموه"

(...) Sonra Mâide suresindeki âyet nazil oldu. Ashabdan bazıları: "Ya Resûlellah! dediler, Bir kısım kimseler Allah yolunda öldürülüp şehid oldular, ama şarap içerlerdi, bunların hali nedir?" Bunun üzerine Allah Teala işbu "Leyse alellezine amenu (...) âyetini indirdi. İşte o zaman Resûlullah (s.a.s.) dedi ki: "Vaktiyle onlara da haram kılınsaydı sizin terkettiğiniz gibi onlar da şarabı terkederlerdi".[297]

Bu âyetin hangi soru üzerine ve neye cevaben indiğini bilmeyen, ashabtan Osman İbn Maz'un (r.a.) ile Amru'bnu Ma'dikerib'in (r.a.) bu âyete dayanarak hamrın mübah olduğunu söyledikleri nakledilmektedir.[298]

***

﴿يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَقْتُلُوا الصَّيْدَ وَأَنْتُمْ حُرُمٌ وَمَنْ قَتَلَهُ مِنْكُمْ مُتَعَمِّدًا فَجَزَاءٌ مِثْلُ مَا قَتَلَ مِنَ النَّعَمِ يَحْكُمُ بِهِ ذَوَا عَدْلٍ مِنْكُمْ هَدْيًا بَالِغَ الْكَعْبَةِ أَوْ كَفَّارَةٌ طَعَامُ مَسَاكِينَ أَوْ عَدْلُ ذَلِكَ صِيَامًا لِيَذُوقَ وَبَالَ أَمْرِهِ عَفَا اللّٰهُ عَمَّا سَلَفَ وَمَنْ عَادَ فَيَنْتَقِمُ اللّٰهُ مِنْهُ وَاللّٰهُ عَزِيزٌ ذُو انْتِقَامٍ﴾ (المائدة: ٩٥)

"Ey İman edenler! Siz ihramlı iken av öldürmeyin. İçinizden kim onu bilerek öldürürse kendisine bir ceza vardır. O ceza da, öldürdüğüne benzer bir davar olup, öldürülenin emsali olduğuna içinizden iki adil kişinin karar vermesi gerekir. Ceza, Kâbe'ye ulaşıp orada kesilecek bir kurbanlıktır. Yahut fakirleri doyurmak, yahut onun dengi oruç tutmak şeklinde bir keffarettir, ta ki işlediğinin vebalini tatsın. Allah daha önce işlenen bu tür fiilleri affetti. Fakat kim dönüp tekrar böyle yaparsa Allah ondan, onun intikamını alır; zira Allah azîzdir (mutlak galiptir) ve intikamı vardır." (Mâide 95)

Kesîr 2, 638-639'da ayrıca Tayâlisî'den nakleder. Keza, Bezzâr (*Murad Molla Nüshası*), v. 159b. Taberî, ilgili yerde uzun olarak bu meseleyi nakleder.

297 *Müsnedu Ahmed*, (*Fethu'r-Rabbânî*), 18, 132'de bu manada İbn Abbas'dan (r.a.); İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, 9, 349.

298 (Şatıbî, *Muvâfakât*, 3, 349' dan İsmail Cerrahoğlu, *Tefsir Usûlü*, s. 349)

ثبت في الصحيحين (...) عن عائشة أم المؤمنين أن رسول الله قال: ''خمس فواسق يقتلن في الحل والحرم: الغراب والحدأة والعقرب والفأرة، والكلب العقور''

Hz. Âişe (r.a.) Resûlullah'ın (s.a.s.) şöyle dediğini rivayet etmiştir: "Beş zararlı hayvan vardır ki gerek ihram halinde Harem'de, gerek ihram hali dışında öldürülürler Karga, had'e, akrep, fare ve akur köpek"[299]

İmam Malik de bu hükmü Nafi'den nakleder. Bir başka tarikle Eyyub, o da Nafiden, o da Abdullah İbn Ömer'den nakleder. Bu rivayette Eyyub: "Nafi'den yılanı sordum. O da: "Yılanın öldürüleceğinde zaten şüphe yoktur ve bu hususta ihtilaf bulunmamaktadır" dedi. İmam Malik ve İmam Ahmed gibi alimler akur köpeğe: kurt, sırtlan gibi canavarlar, kaplan, panter gibi yırtıcı hayvanları da ilhak ederler, zira onlar zarar yönünden daha da ileridirler. Vallahu a'lem. İmam Şafiî yenmesi caiz olmayan her şeyin katlini caiz görür. İmam Ebû Hanife akur köpek ile kurdu öldürmek caizdir, diğerlerinde fidye verir, fakat saldırdıkları takdirde fidye lazım gelmez demektedir.[300]

***

﴿أُحِلَّ لَكُمْ صَيْدُ الْبَحْرِ وَطَعَامُهُ مَتَاعًا لَكُمْ وَلِلسَّيَّارَةِ وَحُرِّمَ عَلَيْكُمْ صَيْدُ الْبَرِّ مَا دُمْتُمْ حُرُمًا وَاتَّقُوا اللّٰهَ الَّذِي إِلَيْهِ تُحْشَرُونَ﴾ (المائدة : ٩٦)

"Ey ihramlılar! Deniz avı ve deniz yiyeceği size helal kılındı ki size ve yolculara bir rızık vesilesi olsun. Kara avı ise, ihramlı olduğunuz müddetçe size haram kılındı. Öyleyse huzuruna varıp toplanacağınız Allaha karşı gelmekten sakının" (Mâide 96)

Ebû Hureyre (r.a.) Resûlullah'ın (s.a.s.) deniz hakkında şöyle dediğini rivayet eder:

قال أبو هريرة (...) فقال رسول الله ﷺ ''هو الطهور ماؤه الحل ميتته''

"Denizin suyu temiz ve temizleyicidir, meytesi ise helaldir." Bu hadisi İmam Şafiî, İmam Ahmed, Dört Sünen sahibi nakletmiş, Buhârî, Tirmizî, İbn Huzeyme ve İbn Hibban ve başkaları hadisi sahih saymışlardır. Bu hadis, Ebû Hureyre'den başka müteaddit sahabîlerden de nakledilmiştir.[301]

---

299 İbn Kesîr, Buhârî ve Müslim'den 2, 646. Buhârî, *Sayd*, 7; Müslim, *Hac*, 71.

300 İbn Kesîr, 2,647.

301 A.g.e. 2, 655. Ebû Dâvud, *Tahâre*, 41; Tirmizî, *Tahare*, 52; *Muvatta*, *Tahare*, 13; *Müsnedu Ahmed*, 2, 238; Nesâî, *Tahâre*, 46.

Bu hadise dayanarak İmamlardan Malik, Şafiî ve Ahmed deniz meytesini helal sayarlar. Ebû Hanife'ye göre karada ölen gibi, denizde de kendiliğinden ölen yenilmez "Size meyte haram kılındı" âyetindeki genel hüküm icabı. Nitekim bu hususta da hadis varid olmuştur. İbn Merdeveyh Câbir'den (r.a.) o da Resûlullah'tan (s.a.s.) şu hadisi nakletmiştir: "Siz canlı iken avlayıp da sonra ölenin etini yeyiniz, ama denizde kendiliğinden öleni yemeyiniz."[302]

عن أبي هريرة قال: قال رسول الله: ''أحل لكم صيد البحر وطعامه متاعا لكم'' قال: ''طعامه''، ما لفظه ميتا فهو طعامه.

Ebû Hureyre'den (r.a.) Resûlullah (s.a.s.) *"Ey ihramlılar! Deniz avı ve deniz yiyeceği size helal kılındı ki size ve yolculara bir rızık vesilesi olsun"* âyeti hakkında şöyle buyurdu: "Deniz yiyeceği" şudur: Denizin ölü olarak dışarı attığı her şey deniz yiyeceğidir".[303]

جابر عن النبي بقوله: ''لحم صيد (البر) للمحرم حلال إلا ما صاده أو صيد له''.

Câbir İbn Abdullah (r.a.) Resûlullah'ın (s.a.s.) şöyle dediğini nakletmiştir: "Kara avının eti ihramlıya helaldir. Ancak kendisi avlamamak veya kendisinin emriyle avlanmamak şartıyla"[304]

عن ابن عمر قال: قال رسول الله ''أحلت لنا ميتتان ودمان، فأما الميتتان فالحوت والجراد، وأما الدمان فالكبد والطحال''.

İbn Ömer (r.a.): Resûlullah (s.a.s.) şöyle buyurdu: Bize iki meyte ve iki kan helal kılındı: meyteler; balık ile çekirge, kanlar ise; karaciğer ile dalaktır"[305]

***

﴿يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَسْأَلُوا عَنْ أَشْيَاءَ إِنْ تُبْدَ لَكُمْ تَسُؤْكُمْ وَإِنْ تَسْأَلُوا عَنْهَا حِينَ يُنَزَّلُ الْقُرْآنُ تُبْدَ لَكُمْ عَفَا اللّٰهُ عَنْهَا وَاللّٰهُ غَفُورٌ حَلِيمٌ﴾(المائدة:١٠١)

302 İbn Kesîr, 2, 656.

303 Taberî, 11, 70, ha. no. 12729. Mahmud M. Şakir tahriçte: Bu hadis Taberî tarafından hem mevkuf hem de merfu olarak rivayet edilir. Her iki isnadın da ravileri sikat olup isnad sahihtir. Bu habere Süyûtî, *Dürru'l-Mensur*, 2, 331'den başka bir yerde rastlamadım.

304 Taberî, 11, 86, Mahmud M. Şakir tahriçte: Bu hadisi Beyhakî, 5, 195'de ve Süyûtî, *Dürru'l-Mensur*, 2, 333'de tahriç edip İmam Ahmed, Hakim (*Müstedrek*)'e nisbet eder.

305 İbn Kesîr, 2, 656'da Şafiî, İmam Ahmed, İbn Mâce, Dârekutnî, Beyhakî'den.

"Ey iman edenler! Açıklandığı takdirde hoşunuza gitmeyecek şeyleri sormayın. Eğer Kur'ânın indirilmesi esnasında onları sorarsanız size açıklarız. Halbuki Allah onları bağışlamış, sizi onlardan muaf tutmuştur. Çünkü Allah Ğafurdur, Halimdir: Affi ve müsamahası geniştir". (Mâide 101)

سمعت أبا هريرة يقول: خطبنا رسول الله فقال: يا أيها الناس، كتب عليكم الحج. فقام محصن الأسدي فقال: أفي كل عام، يا رسول الله؟ فقال: "أما إني لو قلت "نعم" لوجبت، ولو وجبت ثم تركتم لضللتم، أسكتوا عنى ما سكت عنكم، فإنما هلك من كان قبلكم بسؤالهم واختلافهم على أنبيائهم!" فأنزل الله تعالى (يا أيها الذين آمنوا لا تسألوا...) إلى آخر الآية.

Ebû Hureyre (r.a.) şöyle dedi: Resûlullah (s.a.s.) hutbe verirken şöyle demişti: "Ey müslümanlar! Allah Teala size haccı farz kıldı". Mıhsan el-Esedi kalkıp: "Her sene mi ya Resûlellah?" diye sorunca şöyle cevap verdi: "Ben "evet" dersem farz olur. Farz olup da siz terkederseniz yoldan sapmış olursunuz. Öyleyse herhangi bir hususta ben sükut edince siz de sükut edin, üstelemeyin. Çünkü sizden önce helak olan ümmetlerin helak sebebi böyle yersiz soruları ve peygamberleri hakkında ihtilafa düşmeleri olmuştur" İşte bunun üzerine Allah Teala işbu "Ey iman edenler! Açıklandığı takdirde hoşunuza gitmeyecek şeyleri sormayın (...) âyetini indirdi"[306]

İbn Abbas (r.a.) Benî Süleym kabilesinden bir bedeviye, bu âyeti okuyarak "Bu âyetin iniş vesilesini biliyor musun?" diye başlayıp şöyle dedi: "Bazı kimseler eğlenmek için Resûlullah'a (s.a.s.) soru soruyorlardı. Birisi kalkıp: "Benim babam kim?" Birisi devesini kaybedip: "Devem nerede?" diye sormuşlardı. İşte Allah Teala bu âyeti bunun üzerine indirdi".[307]

قال سمعت أنسا يقول: قال رجل: يا رسول الله، من أبي؟ قال أبوك فلان! قال: فنزلت: ﴿يا أيها الذين آمنوا لا تسألوا عن أشياء أن تبد لكم تسؤك﴾

---

[306] Taberî, 11, 105, ha. no. 12805. Mahmud M. Şakir tahriçte: İmam Ahmed uzun ve kısa olarak *Müsned*, 2,447-448 ve 508; Müslim (*Nevevî Şerhi*), 9,100; Buhârî, kısa olarak (*Fethu'l-Bârî*), 13, 219-224. Keza Tirmizî, *Tefsir*, ilgili yerde Hz. Ali'den (r.a.); Nesâî, *Hac*, 5, 105; Hakim, *Müstedrek*, 2, 293'de İbn Abbas'dan soranın Akra İbn Habis olduğunu rivayet eder. Mahmud Mahmud M. Şakir şunu ilave eder: "Soran kişinin Akra İbn Habis olduğu da sahih rivayetlerde varid olmuştur. Esahh olan budur" Tahkik için oraya bkz.

[307] Taberî, 11, 98. Ha. no. 12794. Mahmud M. Şakir tahriçte: Buhârî, *Tefsir* (*Fethu'l-Bârî*), 8, 213. Süyûtî, *Dürru'l-Mensur*, 2, 334'de tahric edip ayrıca İbn Ebî Hatim, Taberânî, İbn Merdeveyh'e nisbet eder. Benzerini Bezzâr Enes'den (r.a.) nakleder v. 21b.

Enes (r.a.) den: Ashabdan bazılarından işittiğime göre birisi kalkıp: "Ya Resûlallah! Benim babam kim?" diye sordu. Hz. Peygamber (s.a.s.) "Baban fülan şahıstır" diye cevap verdi. İşte bunun üzerine işbu âyet nazil oldu.[308]

Bu âyetin inmesine vesile olan başka hadiseler de nakledilmektedir. Nüzul sebeplerinin müteaddit olmasına dair en bariz nadir misallerden biridir. İbn Hacer beş ayrı rivayet nakletmektedir.[309]

Bu konuda Taberî ise şu hülasayı yapmaktadır: "Nüzul sebebi olarak en doğrusu, çok sual ile Resûlullah'ın iz'aç edilmesidir. Babasını soran, yahut haccın her sene mi farz olduğunu soran ve buna benzer soru soranlar hakkında nazil olduğudur. Zira bütün bu hususlarda sahih haberler varid olmuştur".[310]

***

﴿مَا جَعَلَ اللّٰهُ مِنْ بَحِيرَةٍ وَلَا سَائِبَةٍ وَلَا وَصِيلَةٍ وَلَا حَامٍ وَلٰكِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا يَفْتَرُونَ عَلَى اللّٰهِ الْكَذِبَ وَأَكْثَرُهُمْ لَا يَعْقِلُونَ﴾ (المائدة:١٠٣)

"Allah ne bahire, ne saibe, ne vasile ne de ham diye bir sey bildirmemistir. Fakat o kafirler bu inançlarını Allah'a malederek Ona iftira etmişlerdir. Onların ekserisinin akılları ermez" (Mâide, 103)

قال أبو هريرة: قال رسول الله "رأيت عمرو بن عامر الخزاعي يجر قصبه من النار وكان أول من سيب السيوب".

Ebû Hureyre (r.a.) dedi ki: Resûlullah (s.a.s.) şöyle buyurdu: "Amr İbn Amir el-Huzaî'yi barsaklarını ateşle dolduruyor vaziyette cehennemde gördüm. Zira develeri seyipleme adetini ilk başlatan o olmuştu."[311]

***

---

[308] Taberî, 11, 100, ha. no. 12796. Mahmud M. Şakir tahriçte: Buhârî iki tarikten (*Fethu'l-Bârî*, 8, 210-212 de uzun ve buradaki gibi kısa olarak 13, 230); Müslim, *Nevevî Şerhi*, 15, 112. Süyûtî tahric edip ayrıca Tirmizî, Nesâî, Ebu'ş-Şeyh ve İbn Merdeveyh'e nisbet eder (*Dürru'l-Mensur*, 2, 334). Tirmizî, *Tefsir*, ilgili yerde; İmam Ahmed, *Fethu'r-Rabbânî*, 18, 133.

[309] *Fethu'l-Bârî*, 9, 350-351.

[310] Taberî, 11, 112.

[311] Buhârî, *Tefsir*, 5, 191; Müslim, 51, 13, ha. no. 51. Hadisin diğer tarikleri için bkz. İbn Kesîr, 2, 663-664. İbn Hişam da *Sîre*, 1, 76'da uzun olarak rivayet edip şu ilaveye de yer verir: "Çünkü o, İsmail'in dinini ilk değiştiren, putları diken, develerin kulaklarını yarıp putlar için seyipleyen, saibe, vasile, ham bid'atlerini ilk çıkaran olmuştur". Bkz. *Tefsiru Abdirrezzak*, v. 24a.

﴿يَاأَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا عَلَيْكُمْ أَنفُسَكُمْ لَا يَضُرُّكُم مَنْ ضَلَّ إِذَا اهْتَدَيْتُمْ إِلَى اللهِ مَرْجِعُكُمْ جَمِيعًا فَيُنَبِّئُكُمْ بِمَا كُنتُمْ تَعْمَلُونَ﴾ (المائدة:١٠٥)

"Ey iman edenler! Siz kendinizi düzeltmeye bakın. Siz doğru yolda olduktan sonra sapanlar size zarar veremez. Hepiniz dönüp dolaşıp Allah'ın huzurunda toplanacaksınız. O da yaptıklarınızı size bir bir bildirecek, karşılığını verecektir". (Mâide 105)

عن أبي أمية الشعباني قال: سألت أبا ثعلبة الخشني: كيف نصنع بهذه الآية: (يا أيها الذين أمنوا عليكم أنفسكم لا يضركم من ضل إذا اهتديتم)؟ فقال أبو ثعلبة'' سألت عنها خبيرا، سألت عنها رسول الله فقال: ''ائتمروا بالمعروف وتناهوا عن المنكر، حتى إذا رأيت شحا مطاعا، وهوى متبعا، وإعجاب كل ذى رأي برأيه، فعليك بخويصة نفسك، ودر عوامهم، فإن وراءكم أياما أجر العامل فيها كأجر خمسين منكم''.

Ebû Ubeyde eş-Şa'banî'den: Ebû Sa'lebe el-Huşenî'e (r.a.) dedim ki: "Bu âyeti nasıl anlayacağız?" deyip "Siz kendinizi düzeltmeye bakın (...)" âyetini okudum. Ebû Salebe dedi ki: "Tam adamına, konuyu bilene sordun. Zira vaktiyle ben de onu Resûlullah'a (s.a.s.) sormuş ve şu cevabı almıştım: "Marufu emrediniz, münkeri nehyediniz, ta ki hırs ve şehvete köle olunduğunu, heva peşinde koşulduğunu, herkesin yalnız kendi görüşünü beğenip böbürlendiğini görünceye kadar. İşte o zaman sen sadece kendi nefsine dikkat et, avam kalabalığından uzak dur. Çünkü ileride öyle bir zaman gelecek ki o zaman amel eden kimse, sizin elli misli ücretinizi alacaktır".[312]

عن أحمد...حدثنا قيس قال: قام أبو بكر الصديق رضي الله عنه فحمد الله وأثنى عليه ثم قال: أيها الناس إنكم تقرؤون هذه الآية (يا أيها الذين آمنوا عليكم أنفسكم لا يضركم من ضل إذا اهتديتم) وإنكم تضعونها على غير موضعها، وإني سمعت رسول الله يقول ''إن الناس إذا رأوا المنكر ولا يغيرونه يوشك الله عز وجل أن يعمهم بعقابه''.

[312] Taberî, 11, 146, ha. no. 12863. Mahmud M. Şakir tahriçte: Tirmizî, *Tefsir*, ilgili yerde; İbn Mâce, ha. no. 4014; Ebû Dâvud, ha. no.4341. İbn Kesîr, 3, 258 ve Süyûtî, *Dürru'l-Mensur*, 2, 339'da tahric edip ayrıca Beğavî, İbnu'l-Münzir, İbn Ebî Hatim, Taberânî, Ebu'ş-Şeyh, İbn Merdeveyh, Beyhakî (*Şuabu'l-İman*) ve Hakim, *Müstedrek* eserlerine nisbet eder.

Kays şöyle dedi: Hz. Ebû Bekir (r.a.) hutbeye kalkıp Allaha hamd-ü senada bulunduktan sonra dedi ki: Siz işbu "Siz kendinizi düzeltmeye bakın (...) âyetini okuyup onu gerektiği şekilde anlamıyorsunuz. Bakın ben Resûlullah'ın (s.a.s.) şöyle buyurduğunu işittim: "İnsanlar münkeri görür de değiştirmeye çalışmazlarsa çok geçmeden Allah hepsine şamil olacak bir azap gönderir".[313]

عن علي بن مدرك عن أبي عامر الأشعري رضي الله عنه قال كان رجل قتل منهم بأوطاس فقال له النبي ﷺ يا أبا عامر! ألا غيرت؟'' فتلا هذه الآية (يا أيها الذين آمنوا عليكم أنفسكم...) فغضب رسول الله ﷺ وقال ابن ذهبتم إنما هي يا أيها الذين آمنوا لا يضركم من ضل من الكفار إذا اهتديتم.

Ebû Amir el-Eş'arî (r.a.) den rivayete göre, onlardan biri Evtas'da öldürülmüştü. Resûlullah (s.a.s.) ona dedi ki: "Ey Eba Amir! Bu münkeri düzeltmeye girişmedin mi?" Ebû Amir de bu âyeti okuyarak özür beyan etti. Bunun üzerine Resûlullah kızdı ve şöyle buyurdu: "Ne yanlış anlayışlara gidiyorsunuz! âyetin manası şudur: Ey iman edenler! Siz doğru yolda olduktan sonra yoldan sapan kafirler size zarar veremezler". [314]

313 İmam Ahmed (*Fethu'r-Rabbânî*), 18, 134; Tirmizî, *Fiten*, 8 ve *Tefsir*, ilgili yerde; İbn Mâce, ha. no. 4005; Ebû Dâvud, ha. no. 4338. İbn Kesîr bu hadisi İmam Ahmed'den naklettikten sonra şöyle der: "Bu hadisi *Sünen-i Erbea*, İbn Hibban Sahih'inde ve başka zatlar da muttasıl ve merfu olarak rivayet etmişlerdir. Bazıları Hz. Ebû Bekr'e mevkuf olarak rivayet etmişlerdir, ama Dârekutnî ve daha başkaları merfu olduğunu tercih etmişlerdir" (İbn Kesîr, 2, 667) Keza hadis için bkz. Ebû Ya'lâ, v. 11b; Abd İbn Humeyd, v. 2a.

314 İmam Ahmed (*Fethu'r-Rabbânî*), 18, 134. Bennâ şerhinde der ki: Heysemî *Mecmau'z-Zevaid*'de bu hadisi Ahmed ile Taberânîye nisbet eder, ricallerinin sikat olduğunu söyleyip şunu ilave eder: "Ne var ki ben, hadisi Ebû Amir'den rivayet eden Ali İbn Müdrik'in ashabdan hadis işittiğini tesbit etmiş değilim"

EN'ÂM SÛRESİ

﴿قُلْ لِمَنْ مَا فِي السَّمَاوَاتِ وَالأَرْضِ قُلْ لِلَّهِ كَتَبَ عَلَى نَفْسِهِ الرَّحْمَةَ لَيَجْمَعَنَّكُمْ إِلَى يَوْمِ الْقِيَامَةِ لاَ رَيْبَ فِيهِ الَّذِينَ خَسِرُوا أَنْفُسَهُمْ فَهُمْ لاَ يُؤْمِنُونَ﴾ (الأنعام:١٢)

"De ki: Göklerde ve yerde olanlar kimindir?". "Allah'ındır" de. O rahmet etmeyi Kendisine ilke edinmiştir. O geleceğinde hiç bir şüphe olmayan kıyamet günü sizi bir araya toplayacaktır.Kendilerini en büyük hüsrana uğratanlardır ki iman etmezler." (En'am, 12)

Ebû Hureyre (r.a.) dedi ki: Resûlullah (s.a.s.) şöyle dedi: Allah Teala mahlukatı ilk yarattığında, "Muhakkak ki Benim merhametim gazabımdan ileridir" diye nezdinde duran bir ahitname yazarak Arş'ının üzerine koymuştur".[315]

***

﴿وَمَا مِنْ دَابَّةٍ فِي الْأَرْضِ وَلَا طَائِرٍ يَطِيرُ بِجَنَاحَيْهِ إِلَّا أُمَمٌ أَمْثَالُكُمْ مَا فَرَّطْنَا فِي الْكِتَابِ مِنْ شَيْءٍ ثُمَّ إِلَى رَبِّهِمْ يُحْشَرُونَ﴾ (الأنعام: ٣٨)

"Hem yerde hareket eden hiç bir canlı, kanatlarıyla uçan hiç bir kuş türü yoktur ki sizin gibi birer toplum teşkil etmesinler. Biz o kitapta hiç bir şeyi ihmal etmedik. Sonra hepsi Rab'lerinin huzuruna sevkedilip toplanacaklardır" (En'am, 38)

---

315 Buhârî, 59, 1; Müslim, *Tövbe*, ha. no. 16, 15; Taberî, 11, 274; İbn Kesîr, 3, 10; *Tefsiru Abdirrezzak*, v. 25a-b.

Bazı alimler şu hadis-i şerife dayanarak, bu âyet-i kerimeden hayvanların da haşredileceği manasını çıkarmışlardır:

عن أبي ذر قال: انتطحت شاتان عند النبي فقال لي: يا أبا ذر، أتدري فيما انتطحتا؟ قلت: لا! قال: لكن الله يدري وسيقضي بينهما! ألاّ ذكرنا منه علما''.

Ebû Zer (r.a.) şöyle demiştir: "Hz. Peygamber'in (s.a.s.) yanında iki koyun boynuzlarıyla birbiri ile kavgaya tutuştular. O bana dedi ki: "Eba Zerr, niçin kavga ettiklerini biliyor musun?" Ben: "Hayır, bilmiyorum" deyince buyurdu ki: "Lakin Allah biliyor ve dolayısıyla aralarında hükmünü de verecektir".[316] Ebû Zer devamla şöyle dedi:

عن أبي ذر: أن رسول الله كان جالسا وشاتان تقترنان، فنطحت إحداهما الأخرى فأجهضتها. قال: فضحك رسول الله فقيل له: ما يضحكك يا رسول الله؟ قال: «عجبت لها! والذي نفسي بيده ليقارن لها يوم القيامة».

"Resûlullah (s.a.s.) otururken iki koyun birbiriyle kafa kafaya döğüştüler. Derken biri öbürüne vurup yavrusunu düşürmesine sebebiyet verdi. Resûlullah acı acı tebessüm etti. "Neden tebessüm ettiniz ya Resûlellah?" diye sorulunca şöyle buyurdu: "Onun bu haline hayret ettim! Hayatım elinde olan Allaha kasem ederim ki, ondan ötürü kıyamet günü kısas edilecektir."[317]

***

﴿فَلَمَّا نَسُوا مَا ذُكِّرُوا بِهِ فَتَحْنَا عَلَيْهِمْ أَبْوَابَ كُلِّ شَيْءٍ حَتَّى إِذَا فَرِحُوا بِمَا أُوتُوا أَخَذْنَاهُمْ بَغْتَةً فَإِذَا هُمْ مُبْلِسُونَ﴾ (الأنعام: ٤٤)

"Kendilerine verilen öğütleri terkedip unutunca üzerlerine her şeyin, her zevk ve nimetin kapılarını açtık. Nihayet kendilerine verilen bu genişlik ve serbestlikle tam ferahlandıkları sırada ansızın onları kıskıvrak yakaladık da bir anda bütün ümitlerini kaybediverdiler!" (En'am, 44)

---

316 Taberî, 11, 348, ha. no. 13224. Mahmud M. Şakir tahriçte: *Müsnedu Ahmed*, 5, 153'de muhtasar olarak ve 5, 162'de üç tarikten muhtasar ve uzun olarak bu manada nakletmiştir. Fakat Taberî'nin isnadları munkatı, İmam Ahmed'in isnadlarında ise meçhuller vardır. Bkz. İbn Kesîr, 3, 21.

317 *Müsnedu Ahmed*, 5, 172-173. Bu hadisin isnadı hakkında Mahmud M. Şakir: "Bu hasen ve muttasıl bir isnaddır" der (Taberî, ha. no. 13224 şerhinde).

وقال الإمام أحمد..عن عقبة بن عامر عن النبي قال: إذا رأيت الله يعطى العبد من الدنيا على معاصيه ما يحب فإنما هو استدراج" ثم تلا رسول الله (فلما نسوا ما ذكروا...).

Ukbe İbn Amir (r.a.) Resûlullah'ın (s.a.s.) şöyle dediğini rivayet eder: "Kul isyan içinde olduğu halde, Allah'ı ona arzu ettiğini veriyor görürsen, bil ki bu istidraçtır." Resûlullah sonra şu âyeti okudu: *Kendilerine verilen öğütleri terkedip unutunca üzerlerine her şeyin, her zevk ve nimetin kapılarını açtık (...)*[318]

***

﴿وَلَا تَطْرُدْ الَّذِينَ يَدْعُونَ رَبَّهُمْ بِالْغَدَاةِ وَالْعَشِيِّ يُرِيدُونَ وَجْهَهُ مَا عَلَيْكَ مِنْ حِسَابِهِمْ مِنْ شَيْءٍ وَمَا مِنْ حِسَابِكَ عَلَيْهِمْ مِنْ شَيْءٍ فَتَطْرُدَهُمْ فَتَكُونَ مِنْ الظَّالِمِينَ﴾، ﴿وَكَذَلِكَ فَتَنَّا بَعْضَهُمْ بِبَعْضٍ لِيَقُولُوا أَهَؤُلَاءِ مَنَّ اللهُ عَلَيْهِمْ مِنْ بَيْنِنَا أَلَيْسَ اللهُ بِأَعْلَمَ بِالشَّاكِرِينَ﴾، ﴿وَإِذَا جَاءَكَ الَّذِينَ يُؤْمِنُونَ بِآيَاتِنَا فَقُلْ سَلَامٌ عَلَيْكُمْ كَتَبَ رَبُّكُمْ عَلَى نَفْسِهِ الرَّحْمَةَ أَنَّهُ مَنْ عَمِلَ مِنْكُمْ سُوءًا بِجَهَالَةٍ ثُمَّ تَابَ مِنْ بَعْدِهِ وَأَصْلَحَ فَأَنَّهُ غَفُورٌ رَحِيمٌ﴾ (الأنعام: ٥٤-٥٢)

"Sabah akşam Rab'lerine, sırf Onun cemaline ve rızasına müştak olarak niyaz edenleri yanından kovma. Ne sen onlardan, ne de onlar senden sorumlu değilsiniz ki o biçareleri kovup da zalimlerden olasın."

"Biz onlardan kimini kimi ile, neticede "Allah bula bula aramızdan bunları mı lütfuna layık gördü?" desinler diye, işte böyle imtihan ettik. Allah kimin şükrettiğini, kimin lütfuna daha layık olduğunu bilmez olur mu?"

"Ayetlerimize iman edenler sana geldikleri zaman: "Selamün aleyküm: Selam sizlere! Rabbiniz merhameti Kendi Zatına temel bir ilke edinmiştir Sizden kim bilmeyerek bir günah işler de sonra ardından tevbe eder ve halini düzeltirse, Onun da Ğafur ve Rahim olduğunu bilmelidir" (En'am 52-54)

---

[318] Buhârî, *Tefsir*, ilgili yerde, 5,172; Tirmizî, *Tefsir*, ilgili yerde; Nesâî, *Zekât*, 5, 11; İbn Huzeyme, v. 228b. *Müsnedu Ahmed*, 4, 145; Taberî, 11, 362, ha. no. 13240 ve 13241; *Mecmau'z-Zevaid*, 7, 20; İbn Kesîr, 3, 23; Süyûtî, *Dürru'l-Mensur*, 3, 12.

عن خباب في قول الله تعالى ذكره:ولا تطرد الذين يدعون ربهم بالغذاة والعشى يريدون وجهه إلى قوله: فتكون من الظالمين، قال: جاء الأقرع بن حابس التميمى، وعيينه بن حصن الفزارى، فوجدوا النبي ﷺ قاعدا مع بلال وصهيب وعمار وخباب، في أناس من الضعفاء من المؤمنين، فلما رأوهم حوله حقروهم، فأتوه فقالوا: "إنا نحب أن تجعل لنا منك مجلسا تعرف لنا العرب به فضلنا، فإن وفود العرب تأتيك فنستحي أن ترانا العرب مع هؤلاء الأعبد، فإذا نحن جئناك فأقمهم عنا، فإذا نحن فرغنا فاقعد معهم إن شئت!" قال: نعم! قالوا: فاكتب لنا عليك بذلك كتابا. قال: فدعا بالصحيفة، ودعا عليا ليكتب. قال: ونحن قعود في ناحية، إذ نزل جبريل بهذه الآية (ولا تطرد الذين يدعون ربهم بالغذاة والعشى يريدون وجهه ما عليك من حسابهم من شيء وما من حسابك عليهم من شيء فتطردهم فتكون من الظالمين)، ثم قال: (وكذلك فتنا بعضهم ببعض ليقولوا أهؤلاء من الله عليهم من بيننا أليس الله أعلم بالشاكرين)، ثم قال: (وإذا جاءك الذين يؤمنون بآياتنا فقل سلام عليكم كتب ربكم على نفسه الرحمة)، فألقى رسول الله صلى اله عليه وسلم الصحيفة من يده، ثم دعانا فأتيناه وهويقول: (سلام عليكم كتب ربكم على نفسه الرحمة)! فكنا نقعد معه، فإذا أراد أن يقوم قام وتركنا، فأنزل الله تعالى (وَاصْبِرْ نَفْسَكَ مَعَ الَّذِينَ يَدْعُونَ رَبَّهُمْ بِالْغَدَاةِ وَالْعَشِيِّ يُرِيدُونَ وَجْهَهُ وَلَا تَعْدُ عَيْنَاكَ عَنْهُمْ تُرِيدُ زِينَةَ الْحَيَاةِ الدُّنْيَا). قال: فكان رسول الله يقعد معنا بعد، فإذا بلغ الساعة التي يقوم فيها قمنا وتركناه حتى يقوم.

Habbab'dan (r.a.) rivayette (hülasa olarak: Akra' İbn Hâbis, Uyeyne İbn Hısn Hz. Peygamber'e (s.a.s.) geldiler. O fakir, güçsüz müslümanlarla oturuyordu. Onlara hakaret edip: "Biz geldiğimizde bize ayrı bir meclis yap, başka Araplar'ın bizi bu kölelerle görmelerinden utanıyoruz" dediler. O da kabul eder gibi oldu. "Bu hususta bize bir yazı yazdır" dediler. Resûlullah (s.a.s.) bu iş için Ali'yi (r.a.) çağırttı. Biz de bir tarafta oturuyorduk. Cibril gelip işbu "*Ve la tatrudillezine* (...)" âyetini getirdi. Resûlullah sahifeyi elinden attı ve bizi çağırdı: "Selamün aleyküm! Selam sizlere! Rabbiniz merhameti Kendi Zatına temel bir ilke edinmiştir." âyetini okuyarak bizi karşıladı. Beraber oturuyorduk. İstediği zaman yanımızdan kalkıyordu. "*Va'sbir nefseke...*" Rab'lerine sırf Onun rızasını ve cemaline kavuşmayı umdukları için, sabah akşam yalvaranlarla beraber, sıkıntılara karşı candan sabret. Dünya hayatının süslerini arzulayarak sakın gözlerini onlardan baş-

kasına çevirme. Kalbini Bizi zikretmekten gafil bıraktığımız, heva ve hevesine tabi olan ve işi hep aşırılık olan kimselere itaat etme" (Kehf, 28) âyeti nazil oldu. Ondan sonra, kalkma adeti olduğu zaman gelince, biz kalkıyor, kendisini bırakıyorduk. Ancak ondan sonra kendisi kalkıyordu".[319]

عن سعد ابن أبي وقاص قال: كنا مع النبي ستة نفر، فقال المشركون للنبي: اطرد هؤلاء لا يجترؤن علينا! قال وكنت أنا وابن مسعود ورجل من هديل وبلال ورجلان نسيت أسمهما. فوقع في نفس رسول الله ما شاء الله أن يقع. فحدث نفسه فأنزل اله عز وجل ولا تطرد الذين يدعون ربهم بالغذاة والعشي يريدون وجهه.

Sa'd İbn Ebî Vekkas (r.a.) şöyle demiştir: "Biz Resûlullah (s.a.s.) ile beraber altı kişi idik. Müşrikler Hz. Peygambere: "Onları kov! Bizim yanımıza girmekten sakınsınlar" demişler. Devamla dedi ki: "Ben, İbn Mes'ud, Huzeyl kabilesinden bir kişi, Bilâl ve adlarını unuttuğum iki kişi daha vardı. Resûlullah'in (s.a.s.) içinden, Allah ne dilemişse o geçmiş, hasılı içinden bir şey geçmiş. Derken Allah Azze ve Celle Hazretleri işbu *"Ve la tatrudillezine yed'une Rabbehüm* (En'am, 52) âyetini indirdi"[320]

عن ابن مسعو قال: مر الملأ من قريش بالنبي، وعنده صهيب وعمار وبلال وخباب، ونحوهم من ضعفاء المسلمين، فقالوا: ''يا محمد رضيت بهؤلاء من قومك؟ أهؤلاء الذين من الله عليهم من بيننا؟ أنحن نكون تبعا لهؤلاء؟ أطردهم عنك! فلعلك إن طردتهم أن نتبعك!'' فنزلت هذه الآية (ولا تطرد الذين يدعون ربهم...) وكذلك فتنا بعضهم ببعض...) إلى آخر الآية.

Abdullah İbn Mes'ud'dan (r.a.): Kureyşin ileri gelenlerinden bir grup Resûllullah'a (s.a.s.) uğradılar. O sırada yanında Suheyb, Ammâr, Bilâl, Habbab ve onlar gibi bazı güçsüz ve fakir müslümanlar bulunuyordu. "Ya Muhammed!" dediler, Halkının içinden sadece bunlarla mı oturup kalkmaya

---

319 Taberî, 11, 376, ha. no. 13258. Mahmud M. Şakir tahriçte: İbn Mâce, ha. no. 4128; *Mecmau'z-Zevaid*'de Heysemî: "İsnadı sahihtir, ricali sikatdır. Müslim, Nesâî ve *Musannaf* Sa'd İbn Ebî Vakkas'dan (r.a.) rivayet etmişlerdir. İbn Kesîr 3, 27'de bu haberi İbn Ebî Hatim Tefsirinden nakleder ve: "Bu garib bir hadisdir. Zira âyet küllîdir. Akra ve Uyeyne ise, hicretten sonra müslüman olmuşlardır" der. Bu da doğrudur".

320 Müslim, 44,5, ha. no. 46.

razı oldun? Onları yanından kov. Şayet böyle yaparsan belki biz de sana tabi oluruz" İşte bunun üzerine işbu *"Ve la tatrudillezine yed'une Rabbehüm..."* (En'am, 52) âyeti nazil oldu".[321]

***

﴿وَعِنْدَهُ مَفَاتِحُ الْغَيْبِ لَا يَعْلَمُهَا إِلَّا هُوَ وَيَعْلَمُ مَا فِي الْبَرِّ وَالْبَحْرِ وَمَا تَسْقُطُ مِنْ وَرَقَةٍ إِلَّا يَعْلَمُهَا وَلَا حَبَّةٍ فِي ظُلُمَاتِ الْأَرْضِ وَلَا رَطْبٍ وَلَا يَابِسٍ إِلَّا فِي كِتَابٍ مُبِينٍ﴾ (الأنعام:٥٩)

"Bilinmeyen nice hazineler ve görünmeyen ğayb aleminin hazineleri Onun yanındadır. Onları Kendisinden başkası bilemez. Karada ve denizde ne varsa O bilir. Onun haberi olmadan bir tek yaprak bile düşmez. Yeraltı tabakalarının karanlıkları içindeki tek bir tane, hasılı yaş ve kuru hiç bir şey yoktur ki açık, net bir kitapta bulunmasın." (En'am, 59)

Bu mücmel âyette geçen gayb hazineleri (veya anahtarları)nı Allah Rasulü şu âyetle açıklamıştır:

عن سالم بن عبد الله عن أبيه أن رسول الله قال: «مفاتح الغيب خمس لا يعلمهن إلا الله (إن الله عنده علم الساعة، وينزل الغيث ويعلم ما في الأرحام وما تدري نفس ما ذا تكسب غدا وما تدري نفس بأي أرض تموت)

"Gaybın hazineleri beştir ki onları Allah'tan başkası bilemez: (Kıyamet saatinin ne zaman geleceğini yalnız Allah bilir. Yağmuru da O indirir, rahimlerde olanı O bilir. Hiç kimse yarın ne kazanacağını bilemez Hiç kimse nerede öleceğini de bilemez. Her şeyi mükemmel tarzda bilen ve her şeyden haberdar olan Allah'tır)."[322]

***

---

321 Taberî, 11/374, ha. no. 13255. Mahmud M. Şakir tahriçte: "Bu haberi Taberî üç ayrı isnadla rivayet eder. İmam Ahmed ha. no. 3985'de mislini rivayet eder. *Mecmau'z-Zevaid* İmam Ahmed ve Taberânî'ye nisbet eder ve "Kerdus hariç, Ahmed'in ricali sahih ravileridir, ama o da sikadır" der. Süyûtî, *Dürru'l-Mensur*, 3/12'de ayrıca İbn Ebî Hatim, Ebu'ş-Şeyh, İbn Merdeveyh, Ebû Nuaym (*Hilye*) gibi zatlara da nisbet eder."

322 Buhârî, *İstiska*, 29; Müslim, 1, ha. no. 7 (Ebû Hureyre'den bu manada); *Tefsiru Abdirrezzak*, v. 71a; Abd İbn Humeyd, v. 100a; Ebû Ya'lâ, v. 252b; Ahmed İbn Hanbel (*Fethu'r-Rabbânî*), 17, 230 (İbn Abbas'dan); İbn Mâce, ha. no. 4044; Taberî (Halebi), 21, 88; İbn Kesîr, 3, 31; Kâsımî, *Mehâsinü't-Te'vîl*, 6, 2344.

﴿وَهُوَ الْقَاهِرُ فَوْقَ عِبَادِهِ وَيُرْسِلُ عَلَيْكُمْ حَفَظَةً حَتَّى إِذَا جَاءَ أَحَدَكُمْ الْمَوْتُ تَوَفَّتْهُ رُسُلُنَاوَهُمْ لَا يُفَرِّطُونَ﴾ (الأنعام:٦١)

"O kullarının üstünde de tek Hakimdir. O üzerinize hareketlerinizi kaydeden hafaza meleklerini gönderir. Nihayet sizden birine ölüm vakti geldiğinde elçilerimiz hiç geciktirmeksizin ve hiç bir işi aksatmaksızın onun ruhunu alırlar" (En'am, 61)

عن أبي هريرة عن النبي أنه قال: «إن الميت تحضره الملائكة فإذا كان الرجل الصالح، قالوا أخرجي أيتها النفس الطيبة كانت في الجسد الطيب، أخرجي حميدة وابشري بروح ريحان ورب غير غضبان، فلا تزال يقال لها ذلك حتى تخرج، ثم يعرج بها إلى السماء...وإذا كان الرجل السوء، قالوا أخرجي أيتها النفس الخبيثة كانت في الجسد الخبيث، أخرجي دميمة وابشري بحميم وغساق

Ebû Hureyre'nin (r.a.) Resûlullah'tan (s.a.s.) rivayetine göre o şöyle buyurmuştur: "Ölecek olan insana melekler gelir. Eğer makbul biri ise onlar: "Ey temiz bedendeki temiz ruh! Haydi güzel ve rahat bir şekilde çık. Müjde sana! Rahatlık diyarı, güzel kokulu cennete gireceksin, sana kızmayan Rabbine kavuşacaksın". Ruhu rahatlıkla çıkıncaya kadar böyle söylemeye devam ederler. Sonra ruhu göğe yükseltilir (...) Eğer kötü bir adam ise melekler derler ki: "Ey habis bedendeki habis ruh, kınanmış, yerilmiş olarak çık! Cehennemin kaynar suları ve irinleri senindir"[323]

***

﴿الَّذِينَ آمَنُوا وَلَمْ يَلْبِسُوا إِيمَانَهُمْ بِظُلْمٍ أُولَئِكَ لَهُمُ الأَمْنُ وَهُمْ مُهْتَدُونَ﴾ (الأنعام:٨٢)

"İman edip imanlarını zulümle bulaştırmayanlar var ya! İşte korkudan emin olma onların hakkıdır. Doğru yolda olanlar da onlardır." (En'am, 82)

عن عبد الله قال: لما نزلت هذه الآية: ﴿الذين آمنوا ولم يلبسوا إيمانهم بظلم﴾، شق

323 *Müsnedu Ahmed*, 2, 364; Kâsımî, *Mehâsinü't-Te'vîl*, 6, 2350; İbn Kesîr, 3, 33'de naklettikten sonra "hadisun ğarib" der.

ذلك على أصحاب رسول الله ﷺ وقالوا: أينا لم يظلم نفسه! قال: فقال رسول الله: «ليس كما تظنون، وإنما هو ما قال لقمان لابنه: ﴿لا تشرك بالله إن الشرك لظلم عظيم﴾

Abdullah İbn Mes'ud (r.a.) dedi ki: İş bu ﴿الَّذِينَ آمَنُوا وَلَمْ يَلْبِسُوا إِيمَانَهُمْ بِظُلْمٍ﴾ *İman edip imanlarını zulümle bulaştırmayanlar var ya! İşte korkudan emin olma onların hakkıdır. Doğru yolda olanlar da onlardır"* âyeti inince "İçimizde nefsine zulmetmeyen kim var ki!" diyerek, bu durum Resûlullah'in (s.a.s.) ashabına ağır geldi. Bunun üzerine Hz. Peygamber dedi ki: "Zannettiğiniz gibi değil, buradaki zulüm, Lokman'ın oğluna bahsettiği zulümdür: *"Evladım! Sakın Allaha ortak koşma. Çünkü şirk elbette büyük bir zulümdür"* (Lokman, 13)[324]

***

﴿وَلَقَدْ جِئْتُمُونَا فُرَادَى كَمَا خَلَقْنَاكُمْ أَوَّلَ مَرَّةٍ وَتَرَكْتُمْ مَا خَوَّلْنَاكُمْ وَرَاءَ ظُهُورِكُمْ وَمَا نَرَى مَعَكُمْ شُفَعَاءَكُمُ الَّذِينَ زَعَمْتُمْ أَنَّهُمْ فِيكُمْ شُرَكَاءُ لَقَدْ تَقَطَّعَ بَيْنَكُمْ وَضَلَّ عَنكُمْ مَا كُنتُمْ تَزْعُمُونَ﴾ (الأنعام: ٩٤)

"Kıyamet günü Allah Teala şöyle buyuracaktır: İşte siz ilk yarattığımızda olduğunuz gibi teker teker huzurumuza geldiniz. Size verdiğimiz mallarınızı da çok gerilerde bıraktınız. Hani siz dünyada iken Allaha şerik olduğunu iddia ettiğiniz şefaatçilerinizi de yanınızda görmüyoruz. Gördünüz ya, aranızdaki bağlar bir bir koptu ve şerik olduklarını iddia edip güvendiklerinizin hepsi sizden uzaklaştı." (En'am 94)

Hz. Âişe (r.a.) bu âyeti okuyunca: "Eyvah! O ne sefalet! Erkeklerle kadınlar bir arada haşrolunacaklar, birbirinin edep yerlerine bakacaklar" dedi. Resûlullah (s.a.s.) dedi ki: *"O gün bunlardan herkesin kendine yeter bir derdi vardır"* (Abese, 37) Ne erkekler kadınlara, ne de kadınlar erkeklere bakmazlar. İnsanlar birbirlerine bakmayacak derecede meşguldürler."[325]

---

324 Buhârî, *Tefsir*, 6, 20; Müslim, 2, 143; *Tefsiru Abdirrezzak*, v. 26b; İmam Ahmed (*Fethu'r-Rabbânî*), 18, 140; Tirmizî, *Tefsir*; *Tefsiru'n-Nesâî*, v. 31b; Bezzâr (*Murad Molla Nüshası*), v. 158a; Ebû Ya'lâ, v. 238a; Taberî, 11, 495; İbn Kesîr, 3, 59 (başka tarikler için).

325 Taberî, 11, 544, ha. no. 13570. M. Şakir tahriçte: "Bu hadis, Hakim, *Müstedrek*, 4, 565'te yer alır. Zehebî de sahih olduğunu kabul eder, fakat munkatı olduğunu söyler." Bu hususta başka bir rivayet için bkz. İbn Kesîr, 7, 218 (Tirmizî'den hasen ve sahih kaydıyla, keza Nesâî'den bu manada); Taberî (Halebî), 17, 102. Bu mana için bkz. Kâsımî, *Mehâsinü't-Te'vîl*, 6, 2419.

***

﴿وَكَذَلِكَ جَعَلْنَا لِكُلِّ نَبِيٍّ عَدُوًّا شَيَاطِينَ الْإِنسِ وَالْجِنِّ يُوحِي بَعْضُهُمْ إِلَى بَعْضٍ زُخْرُفَ الْقَوْلِ غُرُورًا وَلَوْ شَاءَ رَبُّكَ مَا فَعَلُوهُ فَذَرْهُمْ وَمَا يَفْتَرُونَ﴾ (الأنعام:١١٢)

"Böylece Biz her peygambere, insan ve cin şeytanlarını düşman yaptık. Onlardan kimi kimine aldatmak için birtakım yaldızlı sözler fısıldayıp telkin ederler. Eğer Rabbin dileseydi, bunu yapamazlardı. O halde onları, düzmekte oldukları yalanlarıyla başbaşa bırak." (En'am, 112)

. عن أبي ذر أنه قال: أتيت رسول ﷺ في مجلس قد أطال فيه الجلوس، قال: فقال: «يا أبا ذر، هل صليت؟» قال: قلت: لا، يا رسول الله. قال: قم فاركع ركعتين. قال: ثم جئت فجلست إليه فقال: «يا أبا ذر، هل تعوذت بالله من شر شياطين الإنس والجن؟ قال: قلت: يا رسول الله، وهل للإنس من شياطين؟ قال: نعم، شر من شياطين الجن

Ebû Zer (r.a.) den: "Resûlullah'ın (s.a.s.) öyle bir meclisinde bulundum ki orada biraz fazlaca oturdular. Sonra dedi ki: "Ebâ Zerr! Namazı kıldın mı?" (Hayır, ya Resûlellah" diye cevap verdim. O: "Kalk da iki rek'at namaz kıl" buyurdu. Bunu yapıp yanına döndüm. Dedi ki: "Ebâ Zerr! İnsan ve cin şeytanlarının şerlerinden Allaha sığındın mı?" Ben hayretle: "Yâ Resûlallah, insanlardan da şeytanlar var mıdır?" diye sordum. "Evet. Buyurdu, hem de cin şeytanlarından da daha şerlileri vardır."[326]

***

﴿وَلَا تَأْكُلُوا مِمَّا لَمْ يُذْكَرِ اسْمُ اللهِ عَلَيْهِ وَإِنَّهُ لَفِسْقٌ وَإِنَّ الشَّيَاطِينَ لَيُوحُونَ إِلَى أَوْلِيَائِهِمْ لِيُجَادِلُوكُمْ وَإِنْ أَطَعْتُمُوهُمْ إِنَّكُمْ لَمُشْرِكُونَ﴾ (الأنعام:١٢١)

326 Taberî, 12, 53, ha. no. 13769. Mahmud M. Şakir tahriçte: İbn Kesîr, 3, 379'da zikredip rivayetin munkatı olduğunu söyler. Fakat İmam Ahmed'in *Müsned*'de mevsulen rivayet ettiğini de bildirir. Hadis uzun olarak *Müsned*, 5, 178-179'da ye alır. İbn Kesîr hadisin başka tariklerini de zikreder. İbn Ebî Hatim ve İbn Merdeveyh'den başka mevsul rivayetler nakleder. Neticede: "Hadisin tarikleri bunlardır. Bunların yekünü onu kuvvetli kılıp sıhhatini gösterir Vallahu a'lem" der. Keza bkz. *Tefsiru Abdirrezzak*, v. 27a.

"Allah adına kesilmeyen hayvanın etini yemeyin. Bu, Allah yolundan çıkmaktır, isyandır. Şeytanlar kendi adamlarına sizinle mücadele etmeleri için telkinlerde bulunurlar. Şayet onlara uyarsanız siz de düpedüz müşrik olur çıkarsınız." (En'am 121)

عن عائشة أنهم قالوا: يا رسول الله، إن قوما حديثو عهد بالجاهلية يأتون بلحمان لا ندري أذكروا اسم الله عليها أم لم يذكروا، أفنأكل منها؟ فقال رسول الله : سموا الله وكلوا.

Hz. Âişe (r.a.) dedi ki: Bazı kimseler Resûlellah'a (s.a.s.) şu soruyu sordular: "Henüz yeni müslüman olmuş bazı kimseler bize et getiriyorlar, biz de onların besmele ile kesilip kesilmediğini bilemiyoruz, Ne yapalım, bunlardan yiyelim mi?" Resûlullah dedi ki: "Siz Allah'ın adını zikrederek yeyin".[327]

***

﴿فَمَنْ يُرِدْ اللّٰهُ أَنْ يَهدِيَهُ يَشْرَحْ صَدْرَهُ لِلْإِسْلَامِ وَمَنْ يُرِدْ أَنْ يُضِلَّهُ يَجْعَلْ صَدْرَهُ ضَيِّقًا حَرَجًا كَأَنَّمَا يَصَّعَّدُ فِي السَّمَاءِ كَذَلِكَ يَجْعَلُ اللّٰهُ الرِّجْسَ عَلَى الَّذِينَ لَا يُؤْمِنُونَ﴾ (الأنعام:١٢٥)

"Hasılı, Allah kimi doğru yola koymak isterse, onun kalbini İslama açar. Kimi de saptırmak isterse, onun göğsünü sanki gökte yükseliyormuşcasına dar ve tıkanık yapar. İşte Allah böylece, imana gelmeyenlere rüsvaylık verir". (En'am, 125)

عن عبد الله بن مسعود، عن رسول الله ﷺ قال (فمن يرد الله أن يهديه يشرح صدره للإسلام) قالوا: يا رسول الله وكيف يشرح صدره؟ قال: «يدخل فيه النور فينفسح» قالوا: وهل لذلك علامة يا رسول الله؟ قال: التجافي عن دار الغرور والانابة إلى دار الخلود والاستعداد للموت قبل أن ينزل الموت.

Abdullah İbn Mes'ud (r.a.) Resûlullah'tan (s.a.s.) bu âyet-i kerime hakkında şu açıklamayı nakleder: Denildi ki "Ya Resûlellah, kalbi nasıl açılır?" Buyurdu: "İman nuru içine girer, o da genişler". "Peki, dediler bunun bir alameti var mıdır, ya Resûlallah?". Cevap verdi: "Aldanma diyarından

---

[327] Buhârî, *Tevhid*, 13 ve *Zebaih*, 21; *Muvatta*, *Zebaih*, 1; Ebû Dâvud, *Adahî*, 13 ve 19; Nesâî, *Dahaya*, 20; İbn Mâce, *Zebaih*, 4.

uzaklaşma, ebediyet diyarına yönelme ve ölüm gelmeden önce ölüme hazırlanmadır."[328]

***

﴿قُلْ لَا أَجِدُ فِي مَا أُوحِيَ إِلَيَّ مُحَرَّمًا عَلَى طَاعِمٍ يَطْعَمُهُ إِلَّا أَنْ يَكُونَ مَيْتَةً أَوْ دَمًا مَسْفُوحًا أَوْ لَحْمَ خِنزِيرٍ فَإِنَّهُ رِجْسٌ أَوْ فِسْقًا أُهِلَّ لِغَيْرِ اللّٰهِ بِهِ فَمَنْ اضْطُرَّ غَيْرَ بَاغٍ وَلَا عَادٍ فَإِنَّ رَبَّكَ غَفُورٌ رَحِيمٌ﴾ (الأنعام: ١٤٥)

"De ki: Bana vahyolunanlar içinde leş, yahut akıtılmış kan yahut pis olduğunda hiç şüphe olmayan domuz eti veya Allah yolundan çıkarak Allahtan başkası adına kesilen hayvandan başkasının haram kılındığını görmüyorum. Fakat kim çaresiz kalırsa başkasının hakkına tecavüz etmemek ve zaruret sınırını aşmamak üzere bunlardan yiyebilir. Çünkü Rabbin Ğafur ve Rahimdir." (En'am, 145)

Bu âyetten, haram kılınan etlerin bu dört kısma münhasır olduğu intibaı hasıl olmaktadır. Fakat nüzul sebebine müracaat etmek bu hasr tevehhümünü bertaraf etmektedir.[329] Zira âyet, bu dört sınıfın mübah olduğunu ısrarla iddia eden müşriklere cevap sadedinde nazil olmuş, adeta onlara şöyle demek istemiştir: "Haram diye bir şey varsa, işte sizin helal olduğunu iddia ettiğiniz bu şeyler onların başında gelir". Şu hadis-i şerifler, âyetten maksadın muharrematı dört sınıfa hasretmek olmayıp başka haramların da bulunduğunu beyan etmektedir.

عن أبي ثعلبة الخشنى أن رسول الله ﷺ نهى عن أكل كل ذي ناب من السبع

Ebû Sa'lebe el-Huşenî (r.a.) şöyle demiştir: "Resûlullah (s.a.s.) dişleriyle parçalayan hayvanların etlerinin yenmesini haram kıldı."[330]

---

328 İbn Kesîr, 3, 98'de Taberî ve İbn Ebî Hatim'den. İbn Kesîr hadisin mürsel ve muttasıl tariklerini nakleder ve "Bunların bazısı bazısını takviye eder, Vallahu a'lem" der. Keza Süyûtî de bu haberlerin birbirlerini teyid ederek sahih yahut hasen derecesine ulaştırdığını söyler (*İtkân*, 2, 193). Mahmud M. Şakir, isnadın zaif olduğunu ifade edip İbn Kesîrin tutumunu "büyük bir gaflet" olarak tavsif eder (Taberî, 12, 100, ha. no.13855 tahricinde). Hadis *Tefsiru Abdirrezzak*'da, v. 27a-b yer alır.

329 İbn Teymiyye, *Mukaddime fî Usuli't-Tefsir*.

330 Buhârî, *Zebaih*, 27; Ebû Dâvud, ha. no. 3802; *Muvatta*, *Sayd*, 14; Nesâî, *Sayd*, 28; İbn Mâce, *Sayd*, 13; Dârimî, *Adahî*, 18.

كنت عند ابن عمر فسئل عن أكل القنفد فتلا قل لا أجد فيما أوحى إلي محرما الآية، قال: قال شيخ عنده: سمعت أبا هريرة يقول: ذكر عند النبي صلى اله عليه وسلم فقال: خبيثة من الخبائث» فقال ابن عمر: إن كان قال رسول الله ﷺ هذا فهو كما قال ما لم ندر

Abdullah İbn Ömer'e (r.a.) kirpinin haram olup olmadığı sorulmuştu. O da bu âyeti okuyarak yiyebileceğini söyledi. Sonra oradaki yaşlı bir zat: "Ebû Hureyre (r.a.) Resûlullah'ın kirpi hakkında "habis şeylerden biridir" dediğini rivayet etti" dedi. Bunun üzerine İbn Ömer: "Peygamber (s.a.s.) böyle diyorsa, mesele onun dediği gibidir" dedi.[331]

عن خالد بن الوليد أن رسول الله ﷺ نهى عن أكل لحوم العجل والبغال والحمير، زاد حيوة: وكل ذي ناب من السباع (حيوة هو أحد شيوخ أب داود)

Halid İbn Velid (r.a.) Resûlullah'ın (s.a.s.) at, katır, eşek ve dişleriyle parçalayan vahşi hayvanların etlerinin yenmesini haram kıldığını bildirmiştir.[332]

قال أبو داود: وهو قول مالك. وقال أبو داود: لا بأس بلحوم الخيل، وليس العمل عليه، قال أبو داود: وهذا منسوخ قد أكل لحوم الخيل جماعة من أصحاب النبي ﷺ وكانت قريش في عهد رسول الله تذبحها....

Ebû Dâvud bunu rivayet ettikten sonra der ki: "İmam Malik'in görüşü de böyledir. Ama at etinde mahzur yoktur, onun için amel o tarzda olmamıştır. Bu hüküm mensuhtur. Nitekim Hz. Peygamberin ashabından bir topluluk at eti yemiştir".[333]

***

﴿وَعَلَى الَّذِينَ هَادُوا حَرَّمْنَا كُلَّ ذِي ظُفُرٍ وَمِنْ الْبَقَرِ وَالْغَنَمِ حَرَّمْنَا عَلَيْهِمْ شُحُومَهُمَا إِلَّا مَا حَمَلَتْ ظُهُورُهُمَا أَوْ الْحَوَايَا أَوْ مَا اخْتَلَطَ بِعَظْمٍ ذَٰلِكَ جَزَيْنَاهُمْ بِبَغْيِهِمْ وَإِنَّا لَصَادِقُونَ﴾ (الأنعام:١٤٦)

---

331 Ebû Dâvud, ha. no. 3799; Şatıbî, *Muvâfakât*, 4,23.
332 Ebû Dâvud, ha. no. 3790; Nesâî, *Sayd*, 69; Tirmizî, *Sayd*, 11; İbn Mâce, *Zebaih*,14.
333 Ebû Dâvud, *Et'ime*, 25 ve 32; Buhârî, *Zebaih*, 27; Tirmizî, *Et'ime*, 5; İbn Mâce, *Et'ime*,12.

"Yahudilere bütün tırnaklı hayvanları haram kıldık. Sığır ve koyunun içyağlarını da haram kıldık. Yalnız sırtlarında yahut bağırsaklarında bulunan veya kemiğe karışan yağları haram kılmadık. Haddi aşmalarından ötürü onları bu şekilde cezalandırdık. Şüphe yok ki Biz hep doğru söyleriz." (En'am, 146)

عن عطاء ابن أبي رباح: سمعت جابر بن عبد الله يقول: سمعت رسول الله يقول عام الفتح «إن الله ورسوله حرم بيع الخمر والميتة والخنزير والأصنام» فقيل يا رسول الله أرأيت شحوم الميتة فإنها يدهن بها الجلود وتطلى بها السفن ويستصبح بها الناس فقال»: لا هو حرام ثم قال رسول الله عند ذلك «قاتل الله اليهود إن الله لما حرم عليهم شحومها جملوه ثم باعوه وأكلوا ثمنه»

Câbir İbn Abdullah (r.a.) şöyle demiştir: "Mekke'nin fethi gününde Resûlullah'in (s.a.s.) şöyle dediğini işittim: Allah Teala şarap, leş, domuz ve putların satışını haram kılmıştır". Denildi ki: "Ya Resûlallah, meytenin (leşin) içyağlarına ne dersiniz? Çünkü onunla cild yağlanır, gemilere sürülür ve insanlar aydınlanmada kullanırlar." O: "Hayır, o haramdır, deyip ilave etti: Allah Yahudileri kahretsin, Allah onlara hayvanların içyağlarını haram kılınca, eritip yağlarını çıkardılar, sonra da satıp parasını yediler".[334]

عن ابن عباس قال مرّ رسول الله ﷺ بشاة ميتة كان أعطاها مولاة لميمونة زوج النبيﷺ، فقال: هلا انتفعتم بجلدها، قالوا: يا رسول الله إنها ميتة، فقال رسول الله ﷺ: "إنما حرم أكلها

İbn Abbas'dan (r.a.): Resûlullah (s.a.s.) ölmüş bir koyuna rastladı. Bu koyunu Peygamberimizin zevcesi Meymune'nin (r.a.) bir azatlısı vermişti. Hz. Peygamber: "Onun cildinden istifade etseniz" dedi. Onlar: "O leş değil midir?" Hz. Peygamber cevaben: "Onun sadece etinin yenmesi haram kılındı" dedi.[335]

عن عائشة قالت: سئل رسول الله ﷺ عن جلود الميتة فقال: دباغها ذكاتها.

Hz. Âişe (r.a.) den: Resûlullah'a (s.a.s.) meytenin derisi soruldu. O: "Onların tabaklanması onları meşru kılar" dedi.[336]

***

334 Buhârî (hadisin son kısmını), Tefsir, 5, 194; Müslim, *Musakat*, 72; Nesâî, 7, 177; Bezzâr, 174a; İbn Kesîr, 3, 117.

335 Nesâî, 7, 172; İbn Mâce, ha. no. 3610.

336 Nesâî, 7, 174. Bu hükmü bildiren başka hadis: İbn Mâce, ha. no. 3609.

﴿قُلْ تَعَالَوْا أَتْلُ مَا حَرَّمَ رَبُّكُمْ عَلَيْكُمْ أَلَّا تُشْرِكُوا بِهِ شَيْئًا وَبِالْوَالِدَيْنِ إِحْسَانًا وَلَا تَقْتُلُوا أَوْلَادَكُمْ مِنْ إِمْلَاقٍ نَحْنُ نَرْزُقُكُمْ وَإِيَّاهُمْ وَلَا تَقْرَبُوا الْفَوَاحِشَ مَا ظَهَرَ مِنْهَا وَمَا بَطَنَ وَلَا تَقْتُلُوا النَّفْسَ الَّتِي حَرَّمَ اللهُ إِلَّا بِالْحَقِّ ذَلِكُمْ وَصَّاكُمْ بِهِ لَعَلَّكُمْ تَعْقِلُونَ﴾ (الأنعام:١٥١)

"De ki: "Gelin Rabbinizin size neleri haram kıldığını ben açıklayayım: (...) Kötülüklerin, fuhşiyatın açığına da gizlisine de yaklaşmayın. Allah'ın muhterem kıldığı cana nâhak yere kıymayın. İşte aklınızı kullanırsınız diye Allah size bunları emrediyor" (En'am, 151)

عن ابن مسعود رضي الله عنه قال: قال رسول الله ﷺ "لا أحد أغير من الله، من أجل ذلك حرم الفواحش ما ظهر منها وما بطن

Abdullah İbn Mes'ud'dan (r.a.): Resûlullah (s.a.s.) şöyle dedi: "Allah kadar gayûr (yani kötülüklerin işlenmemesi hususunda titiz) kimse yoktur. İşte bundan ötürüdür ki kötülüklerin, fuhşiyatın açığını da gizlisini de haram kılmıştır".[337]

فقد جاء في الصحيحين عن ابن مسعود رضي الله عنه قال: قال رسول الله لا يحل دم امرئ مسلم يشهد أن لا إله إلا الله وأني رسول الله، إلا بإحدى ثلاث: الثيب الزاني، والنفس بالنفس، والتارك لدينه المفارق للجماعة

Abdullah İbn Mes'ud (r.a.) Resûlullah'ın (s.a.s.) şöyle dediğini rivayet etmiştir: "Allahtan başka ilah olmadığına ve benim Allah'ın Resûlü olduğuma şehadet eden hiç bir müslümanın kanı, şu üç durum haricinde mübah olmaz: Evli zinakar, öldürdüğü kimse karşılığında kısas, bir de dinini terkedip müslüman ümmetinden ayrılan kimse."[338]

***

﴿وَأَنَّ هَذَا صِرَاطِي مُسْتَقِيمًا فَاتَّبِعُوهُ وَلَا تَتَّبِعُوا السُّبُلَ فَتَفَرَّقَ بِكُمْ عَنْ سَبِيلِهِ ذَلِكُمْ وَصَّاكُمْ بِهِ لَعَلَّكُمْ تَتَّقُونَ﴾ (الأنعام:١٥١)

---

337 Buhârî, *Tefsir*, A'raf, 34 âyetinin tefsiri esnasında, 5, 196; İbn Kesîr, 3, 122.

338 Buhârî, *Diyât*, 6; Müslim, *Kasâme*, 25; Ebû Dâvud, *Hudûd*, 1; Bezzâr *Murad Molla Nüshası*), v. 91a; Ebû Ya'lâ, v. 240b.

"İşte Benim dosdoğru yolum, ona tabi olun. Yoksa başka yollara uymayın ki sizi Onun yolundan ayırmasın. İşte kötülüklerden sakınasınız diye Allah size bunları emretti." (En'am, 153)

عن عبد الله قال: خط لنا رسول الله ﷺ يوما خطا فقال: هذا سبيل الله. ثم خط عن يمين ذلك الخط وعن شماله خطوطا فقال: هذه سبل على كل سيل منها شيطان يدعو إليها. ثم قرأ هذه الآية (وأن هذا صراطي ادعو إلى الله مستقيما فاتبعوه ولا تتبعوا السبل فتفرق بكم عن سبيله

Abdullah İbn Mes'ud (r.a.) dedi ki: Resûlullah (s.a.s.) eliyle bir çizgi çizdi, sonra: "İşte bu dosdoğru Allah yoludur" dedi. Arkasından o çizginin sağından solundan birtakım çizgiler daha çizdi ve dedi ki:" Bunlar da dağınık ve aykırı yollardır. Bunlardan hiç bir yol yoktur ki, üzerinde oraya çağıran bir şeytan bulunmasın" Sonra da şu âyeti okudu: "İşte Benim dosdoğru yolum, ona tabi olun. Yoksa başka yollara uymayın ki sizi Onun yolundan ayırmasın"[339]

قال الإمام أحمد...عن النواس بن سمعان عن رسول الله ﷺ قال: «ضرب الله مثلا صراطا مستقيما، وعن جنبتي الصراط سوران فيهما أبواب مفتحة، وعلى الأبواب ستورا مرخاة وعلى باب الصراط داع يقول: يا أيها الناس هلموا ادخلوا الصراط المستقيم جميعا ولا تفرقوا. وداع يدعو من فوق الصراط فإذا أراد الإنسان أن يفتح شيئا من تلك الأبواب قال ويحك لا تفتحه فإنك إن فتحته تلجه. فالصراط الإسلام والسوران حدود الله والأبواب المفتحة محارم الله، وذلك الداعي على رأس الصراط كتاب الله والداعي من فوق الصراط واعظ الله في كل قلب مسلم

Nevvas İbn Sem'an (r.a.) Resûlullah'ın (s.a.s.) şöyle dediğini bildirmiştir: "Allah sırat-ı müstakim hakkında şöyle bir temsil irad buyurdu: Dosdoğru bir yol ve bu yolun iki tarafında iki duvar. Duvarlarda ise açık olan müteaddit kapılar var; kapılar da sarkıtılmış örtülerle örtülmüş. Bu yolun başında bir tebliğci bulunup diyor ki: "Ey ahali! Geliniz ve hepiniz bu doğru yola

---

[339] *Müsnedu Ahmed* (*Fethu'r-Rabbânî*), 18/141; *Tefsiru'n-Nesâî*, v. 32b; İbn Mâce, ha. no. 11; Hakim, *Müstedrek*, 2/318; *Müsnedu'd-Dârimî*, v. 17b; Abd İbn Humeyd, v. 150a (bu manada Câbir'den); Taberî,12, 230, ha. no. 14168; *Tefsiru's-Sa'lebî*, 1, v. 20b.

giriniz, dağılmayınız. Aynı şekilde seslenen bir başka tebliğci de yolun üstünde bulunmaktadır ki, insan o kapılardan herhangi birini açmak ister istemez: "Eyvah! Ne yapıyorsun! Sakın açma, zira açarsan girersin" der.

İşte o doğru yol: İslamdır. Yolun iki tarafındaki iki duvar: Allah'ın hudutlarıdır. Yola bakan açık fakat perdeli kapılar: Allah'ın haramlarıdır. Yolun başındaki tebliğci: Allah'ın kitabıdır. Yolun üstündeki tebliğci ise: Her müslüman kişinin kalbindeki Allah'ın vaizidir."[340]

***

﴿هَلْ يَنظُرُونَ إِلَّا أَنْ تَأْتِيَهُمْ الْمَلَائِكَةُ أَوْ يَأْتِيَ رَبُّكَ أَوْ يَأْتِيَ بَعْضُ آيَاتِ رَبِّكَ يَوْمَ يَأْتِي بَعْضُ آيَاتِ رَبِّكَ لَا يَنفَعُ نَفْسًا إِيمَانُهَا لَمْ تَكُنْ آمَنَتْ مِنْ قَبْلُ أَوْ كَسَبَتْ فِي إِيمَانِهَا خَيْرًا قُلْ انتَظِرُوا إِنَّا مُنتَظِرُونَ﴾ (الأنعام:١٥٨)

"Onlar imana gelmek için ne bekliyorlar? Meleklerin inmesini mi? Rabbinin imha eden azabının veya kıyamet alametlerinden birinin gelmesini mi bekliyorlar? Rabbinin alametlerinden birinin geldiği gün, daha önce iman etmeyen yahut imanıyla hayır kazanmayan hiç bir kimseye o günkü imanı asla fayda vermez. De ki: "Bekleyin, biz de beklemekteyiz." (En'am, 158)

ـ عن أبي هريرة، أن رسول الله ﷺ قال «لا تقوم الساعة حتى تطلع الشمس من مغربها فإذا طلعت من مغربها آمن الناس كلهم أجمعون فيومئذ لا ينفع نفسا إيمانها لم تكن أمنت من قبل أو كسبت في إيمانها خيرا حتى تطلع...قال القاضي عياض رحمه الله: هذا الحديث على ظاهره عند أهل الحديث والفقه والمتكلمين من أهل السنة.

Ebû Hureyre (r.a.) den: Resûlullah (s.a.s.) şöyle dedi: "Güneş batıdan doğmadıkça kıyamet kopmaz. Güneş battığı yerden doğunca o zaman bütün insanlar imana geleceklerdir. İşte "daha önce iman etmeyen yahut imanıyla hayır kazanmayan hiç bir kimseye imanının asla fayda vermeyeceği gün o gündür."[341]

---

340 *Müsnedu Ahmed*, 4, 182-183; Tirmizî, *Emsal*, 1; *Tefsiru'n-Nesâî*, v. 42a; İbn Kesîr, 3, 126.

341 Müslim,1, ha. no. 248; Buhârî (az farklı lafızla), Tefsir, 5, 195; Tirmizî, *Tefsir*; Ebû Dâvud, ha. no. 4312; İbn Mâce, s.1352; *Müsnedu Ahmed*, ha. no. 7161; Ebû Ya'lâ, v. 277a; Abd İbn Humeyd (Ebû Said Hudri'den (r.a.), v. 119b

Bu mevzuda daha başka müteaddit hadisler vardır. İbn Kesîr bunları bir araya toplamaya çalışmıştır.[342]

***

﴿إِنَّ الَّذِينَ فَرَّقُوا دِينَهُمْ وَكَانُوا شِيَعًا لَسْتَ مِنْهُمْ فِي شَيْءٍ إِنَّمَا أَمْرُهُمْ إِلَى اللهِ ثُمَّ يُنَبِّئُهُمْ بِمَا كَانُوا يَفْعَلُونَ﴾ (الأنعام:١٥٩)

"Dinlerini parça parça edip fırka fırka olanlar yok mu, senin onlarla hiç bir alakan yoktur. Onların işi Allaha kalmıştır. Allah onların yaptıklarını ileride bir bir onlara bildirip cezalarını verecektir" (En'am, 159)

عن أبي هريرة، قال: قال رسول الله ﷺ، في هذه الآية (إن الذين فرقوا دينهم وكانوا شيعا لست منهم في شيء ..، وليسوا منك، هم أهل البدع، وأهل الشبهات، وأهل الضلالة من هذه لأمة.

Ebû Hureyre'den (r.a.): Resûlullah (s.a.s.) "Dinlerini parça parça edip fırka fırka olanlar yok mu, senin onlarla hiç bir alakan yoktur" âyetini şu şekilde açıkladı: "Onların da seninle alakaları yoktur. Onlar, bu ümmetten olan bid'at, şüphe ve dalalet ehlidir."[343]

***

﴿مَنْ جَاءَ بِالْحَسَنَةِ فَلَهُ عَشْرُ أَمْثَالِهَا وَمَنْ جَاءَ بِالسَّيِّئَةِ فَلَا يُجْزَى إِلَّا مِثْلَهَا وَهُمْ لَا يُظْلَمُونَ﴾ (الأنعام:١٦٠)

"Kim Allaha güzel bir işle gelirse, iyilik işlerse ona on misli verilir. Kim de bir kötülükle gelirse, sadece kötülüğüne denk bir ceza görür ve hiç kimseye haksızlık edilmez" (En'am, 160)

عن أبي هريرة قال: قال رسول الله ﷺ: «من هم بحسنة فلم يعملها كتبت له حسنة،

[342] *Tefsir-i İbn Kesîr*, 3, 130-134.

[343] Taberî, 12, 270-271, ha. no. 14266. Mahmud M. Şakir tahriçte: Bu haber merfu olarak sahih değildir. Bu ümmet ve ehl-i kıble hakkında olduğuna dair Ebû Hureyre'ye mevkuf 14264 ve 14265 numaralı haberler sahihtir. İbn Kesîr ref'ini kabul etmez. *Mecmau'z-Zevaid* 7, 22-23'de tahric eder ve Taberânî'nin *Mu'cemu'l-Evsat*'da sahih isnadla rivayet ettiğini bildirir.. Süyûtî, *İtkân*, 2, 194'de Taberâ'nînin ve keza başkalarının ceyyid bir isnadla rivayet ettiklerini söyler.

ومن هم بحسنة فعملها كتبت له عشرا إلى سبعمائة ضعف، ومن هم بسيئة فلم يعملها لم تكتب وإن عملها كتبت.

Ebû Hureyre'den (r.a.) rivayete göre Resûlullah (s.a.s.) şöyle dedi: "Her kim bir iyilik niyet eder de yapamazsa, lehine bir iyilik yazılır. Ve her kim de bir iyilik niyet eder ve onu yaparsa, lehine on ila yediyüz misline kadar kat kat olarak yazılır. Her kim bir kötülük niyet eder, fakat onu yapamazsa bu yazılmaz. Ve eğer bunu yaparsa, ancak o zaman yazılır."[344]

عن أبي هريرة، أن رسول الله ﷺ قال: «قال الله تبارك وتعالى وقوله الحق: إذا هم عبدي بحسنة فاكتبوها له حسنة، فإن عملها فاكتبوها له بعشر أمثالها، وإذا هم بسيئة فلا تكتبوها، فإن عملها فاكتبوها بمثلها، فإن تركها، وربما قال: فإن لم يعمل بها فاكتبوها له حسنة، ثم قرأ (من جاء بالحسنة فله عشر أمثالها.

Ebû Hureyre (r.a.) dan rivayete göre Resûlullah (s.a.s.) şöyle buyurdu: "Allah tebareke ve teala buyurdu -ki Onun buyruğu hakkın ta kendisidir- "Ey meleklerim! Kulum bir iyilk yapmaya niyetlenirse onun lehine bir iyilik yazın; şayet onu yaparsa onun lehine on misli sevap yazın. Fakat bir kötülüğe niyetlenirse onu yazmayın; şayet yaparsa sadece bir kötülük olarak yazın. Eğer onu terkederse (belki de "onu yapmazsa" lafzını kullandı) onun lehine bir iyilik yazın" Sonra da işbu "Kim Allaha güzel bir işle gelirse ona on misli verilir (...)" âyetini okudu.[345]

Bu hususta daha başka hadisleri İbn Kesîr toplamıştır.[346]

344 Müslim, 1, ha. no. 206; *Hemmam İbn Münebbihin Sahifesi*, s.103.
345 Tirmizî, *Tefsir*, En'am sûresinin tefsirinde.
346 Tefsir-i İbn Kesîr, 3, 137.

A'RAF SÛRESİ

﴿وَالْـوَزْنُ يَوْمَئِذٍ الْحَقُّ فَمَنْ ثَقُلَتْ مَوَازِينُهُ فَأُولَئِكَ هُمْ الْمُفْلِحُونَ﴾
(الأعراف:٨)

"O gün, dünyada yapılan işlerin tartılması kesin gerçekleşecek. Artık kimin iyilikleri kötülüklerinden ağır gelirse, işte onlar muratlarına erecekler-dir." (A'raf 8)

عن عبد الله بن عمرو، قال: «يؤتى بالرجل يوم القيامة إلى الميزان، فيوضع في الكفة، فيخرج له تسع وتسعون سجلا فيها خطاياه وذنوبه. قال: ثم يخرج له كتاب مثل الأغلة فيها شهادة أن لا إله إلا الله، وأن محمدا عبده ورسوله ﷺ. فتوضع في الكفه، فترجح بخطاياه وبذنوبه

Abdullah İbn Amr (r.a.) dan şöyle dediği rivayet edilmiştir: "Kıyamet günü insan Mizanın önüne getirilir. Bir kefesine günahları konulur. Doksan dokuz kütük dolusu olarak günah defterleri ortaya çıkar. Sonra parmak ucu kadar bir defteri çıkarılır ki içinde "La İlahe illallah Muhammedun abduhu ve Resûluh" şehadeti yazılıdır. Öbür kefeye bu konulunca günahlarına ağır basar."[347]

Abdullah (r.a.) Peygamberimize (s.a.s.) izafe etmese de, aklî muhakeme ve içtihadla bilinmesi mümkün olmayan bir konuda sahabînin kesin bir ifade

347 Taberî, 12, 313, ha. no. 14336. Mahmud M. Şakir tahriçte: İsnad sahihtir. İmam Ahmed *Müsned*'de (ha. no. 6994 ve 7066) başka lafızla ve daha uzun olarak rivayet eder. İbn Mâce, s.1437; Hakim, *Müstedrek*, 1, 6 ve 529, Zehebî de muvafakat eder.

kullanması, bu bilgiyi O'ndan naklettiğini gösterir. Bilindiği üzere bu kabil hadisler, "hükmen merfu" kabul edilir.[348]

***

﴿قَالَ فَبِمَا أَغْوَيْتَنِي لَأَقْعُدَنَّ لَهُمْ صِرَاطَكَ الْمُسْتَقِيمَ﴾،
﴿ثُمَّ لَآتِيَنَّهُمْ مِنْ بَيْنِ أَيْدِيهِمْ وَمِنْ خَلْفِهِمْ وَعَنْ أَيْمَانِهِمْ وَعَنْ شَمَائِلِهِمْ
وَلاَ تَجِدُ أَكْثَرَهُمْ شَاكِرِينَ﴾ (الأعراف:١٧-١٦)

"Öyle ise, dedi İblis, Sen beni azgınlığa mahkum ettiğin için, ben de onları gözetlemek üzere Senin doğru yolunun üserinde pusu kurup oturacağım. Sonra onların gah önlerinden, gah arkalarından, gah sağlarından, gah sollarından sokulacağım, vesvese verip pusu kuracağım. Sen de onların ekserisini şükreden kullar bulmayacaksın" (A'raf 16-17)

عن سبرة بن أبي الفاكهة: أنه سمع النبي ﷺ يقول: «إن الشيطان قعد لابن آدم بأطرقه، فقعد له بطريق الإسلام فقال: أتسلم وتذر دينك، ودين آبائك؟ فعصاه فأسلم. ثم قعد له بطريق الهجرة فقال: أتهاجر وتذر أرضك وسماءك، وإنما مثل المهاجر كالفرس في الطِوَل؟ فعصاه وهاجر. ثم قعد له بطريق الجهاد، وهو جهد النفس والمال، فقال: أتقاتل فتقتل، فتنكح المرأة،ويقسم المال؟ قال: فعصاه فجاهد

Sebre İbn Ebi'l-Fâkihe (r.a.) dan, Resûlullah'ın (s.a.s.) şöyle dediğini işittiğini söylemiştir: "Şeytan Ademoğlu ile ilgili çeşitli yollara oturur. Ezcümle, önce İslam yolunun üzerine pusu kurup oturur ve ona der ki: "Ne o! Hem kendi dinini, hem de babalarının dinini terkedip müslüman mı olacaksın? Ama o, Şeytanı dinlemez ve müslüman olur. Sonra gider, hicret yolunun üzerine oturur: "Ne o! Göçmen olup, vatanını, yerini göğünü ellere bırakıp gidecek misin? Bil ki göçmen kazığa bağlı attan farksızdır". O yine şeytanı dinlemez ve hicret eder. Bu sefer gider, cihad yoluna, yani canını ve malını ortaya koyma yolu üzerine oturur: "Ne o! Savaşa gidip ölecek misin, eşini başkaları alacak, malın başkalarına dağıtılacak!" Ama o yine şeytanı dinlemeyip cihad eder."[349]

---

348 Şatıbî, *Muvâfakât*, 3, 220; Aahmed M. Şakir, Taberî Tefsiri, 4, 377 (şerh kısmında).

349 Taberî, 11, 334-335, ha. no. 14364. Mahmud M. Şakir tahriçte: *Müsnedu Ahmed*, 3, 483 daha

***

﴿إِنَّ الَّذِينَ كَذَّبُوا بِآيَاتِنَا وَاسْتَكْبَرُوا عَنْهَا لَا تُفَتَّحُ لَهُمْ أَبْوَابُ السَّمَاءِ وَلَا يَدْخُلُونَ الْجَنَّةَ حَتَّى يَلِجَ الْجَمَلُ فِي سَمِّ الْخِيَاطِ وَكَذَلِكَ نَجْزِي الْمُجْرِمِينَ﴾ (الأعراف:٤٠)

"Ayetlerimizi yalan sayanlara ve onları kabule tenezzül etmeyenlere gök kapıları açılmayacak ve deve iğne deliğinden geçmedikçe onlar da cennete giremeyeceklerdir. İşte mücrimleri Biz böyle cezalandırırız" (A'raf, 40)

عن البراء...أن رسول الله ﷺ ذكر قبض روح الفاجر، وأنه يصعد بها إلى السماء، قال: «فيصعدون بها، فلا يمرون على ملأ من الملائكة إلا قالوا: «ما هذا الروح الخبيث»؟ فيقولون: «فلان» بأقبح أسمائه التي كان يدعى بها في الدنيا، حتى ينتهوا بها إلى السماء، فيستفتحون له فلا تفتح له». ثم قرأ رسول الله ﷺ: (لا تفتح لهم أبواب السماء ولا يدخلون الجنة حتى يلج الجمل في سم الخياط.

Berâ (r.a.) diyor ki: Resûlullah (s.a.s.) kafirin ruhunun kabzedilip göğe yükseltilişini anlatırken buyurdu ki: "Onu çıkarırken uğradığı her melaike meclisinde şöyle derler: "Nedir, kimdir bu kötü ruh?" Dünyada iken kendisine takılan en kötü lakabı söyleyerek: "Falancadır" derler. Nihayet onu göğe çıkarıp kapısının açılmasını isterler. Fakat gök kapıları onlara açılmaz. "Sonra da Resûlullah (s.a.s.) işbu "Ayetlerimizi yalan sayanlara (...) gök kapıları açılmayacak ve deve iğne deliğinden geçmedikçe onlar da cennete giremeyeceklerdir" âyetini okudu."[350]

عن أبي هريرة: أن رسول الله ﷺ قال: ''الميت تحضره الملائكة، فإذا كان الرجل الصالح قالوا: ''أخرجي أيتها النفس الطيبة كانت في الجسد الطيب، أخرجي حميدة، وأبشري بروح وريحان، ورب غير غضبان''، قال: فيقولون ذلك حتى يعرج بها إلى السماء،

uzun olarak; Nesâî, 6, 21-22; Buhârî, *Tarih*, 2, 2, 188-189; İbnu'l-Esir, *Üsdü'l-Ğabe*, 2, 260; İbn Kesîr, 3, 151-152.

350 Taberî, 12, 424, ha. no. 14614. Mahmud M. Şakir tahriçte: *Müsnedu Ahmed*, 4, 287-288, 295 vs; Tayâlisî, s. 102; Ebû Dâvud (muhtasar olarak), ha. no. 3212 ve uzun olarak 4753; Hakim, *Müstedrek*, 1, 37-40 Buhârî ve Müslim şartı üzere sahih diyerek. Keza bkz. *Tefsiru'n-Nesâî*, v. 84a-b; İbn Kesîr, 3, 166-167; İbn Ebî Şeybe, *Musannaf*, v. 13a-14a.

فيستفتح لها، فيقال: ''من هذا؟'' فيقولون: ''فلان''. فيقال: ''مرحبا بالنفس الطيبة كانت في الجسد الطيب''، أدخلي حميدة، وأبشري بروح وريحان، ورب غير غضبان'' فيقال لها ذلك حتى تنتهي إلى السماء التي فيها الله. وإذا كان الرجل السوء قال: ''أخرجي أيتها النفس الخبيثة كانت في الجسد الخبيث، أخرجي ذميمة وأبشري بحميم وغساق، وآخر من شكله أزواج''، فيقولون ذلك حتى تخرج، ثم يعرج بها إلى السماء فيستفتح لها فيقال: ''من هذا''؟ فيقولون: ''فلان'' فيقولون: ''لا مرحبا بالنفس الخبيثة كانت في الجسد الخبيث، ارجعي ذميمة، فإنه لم تفتح لك أبواب السماء''، فترسل بين السماء والأرض فتصير إلى القبر.

Ebû Hureyre'den (r.a.) rivayete göre Resûlullah (s.a.s.) şöyle demiştir: "Ölünün yanına melekler gelirler. Eğer iyi bir kimse ise derler ki: "Çık ey temiz bedendeki temiz ruh! Öğülmüş, beğenilmiş olarak çık. Rahatlık ve hoşluk, gazab etmeyecek olan Rabbine kavuşmak müjdesiyle sevin!" Bunu söyleyip sonra göğe doğru yükseltirler. Göğe çıkınca, onun için kapının açılmasını isterler. "Kimdir o?" diye sorulur. Getiren melekler: "Falancadır" diye cevap verirler. Semadakiler de:"

Temiz bedende olan temiz ruh! Merhaba! Öğülmüş ve beğenilmiş olarak gir. Rahatlık ve hoşlukla, gazab etmeyecek olan Rabbine kavuşmak müjdesiyle sevin!" Allah Teala'nın olduğu semaya yükselinceye kadar, bu söz kendisine tekrarlanır.

Fakat ölen kötü bir kimse ise, melek ona der ki: "Çık, ey kötü bedendeki kötü ruh! Kınanmış olarak çık! *"Kaynar su ve irine ve bunlara benzer daha başka azaplara kavuşmakla sevin!"* (Sâd, 57) Böyle demeleri üzerine ruh çıkar, sonra göğe yükseltilip kapısının açılması istenir. "Kimdir o?" diye sorulur. "Falancadır" diye cevap verilir. Semadakiler: *"Merhaba olmasın sana!"* (Sâd, 59) Ey kötü bedendeki kötü ruh! Kınanmış olarak dön. Zira gök kapıları sana açılmayacaktır" derler. Bunun üzerine gökle yer arasında salıverilir, nihayet kabre düşer."[351]

***

[351] Taberî, 12,424-425, ha. no. 14615. Mahmud M. Şakir tahriçte: Bu haber sahihtir, müteakip 14616 no.lu isnadda zaaf yoktur. İbn Mâce, ha. no. 4262'de rivayet etmiştir. Keza *Müsnedu Ahmed*, ha. no. 8754 (2, 364-365). İbn Kesîr de nakledip (3, 168) İmam Ahmed ile Nesâî'ye nisbet eder. Süyûtî, *Dürru'l-Mensur*, 3, 83'de ayrıca İbn Hibban, Hakim (*Müstedrek*) ve Beyhakî (*Şuabu'l-İman*) nisbet eder.

﴿وَالَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ لاَ نُكَلِّفُ نَفْسًا إِلاَّ وُسْعَهَا أُولَئِكَ أَصْحَابُ الْجَنَّةِ هُمْ فِيهَا خَالِدُونَ﴾، ﴿وَنَزَعْنَا مَا فِي صُدُورِهِمْ مِنْ غِلٍّ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهِمُ الأَنْهَارُ وَقَالُوا الْحَمْدُ لِلَّهِ الَّذِي هَدَانَا لِهَذَا وَمَا كُنَّا لِنَهْتَدِيَ لَوْلاَ أَنْ هَدَانَا اللَّهُ لَقَدْ جَاءَتْ رُسُلُ رَبِّنَا بِالْحَقِّ وَنُودُوا أَنْ تِلْكُمُ الْجَنَّةُ أُورِثْتُمُوهَا بِمَا كُنْتُمْ تَعْمَلُونَ﴾ (الأعراف:٤٣-٤٢)

"İman edip makbul ve güzel işler yapanlar ise -ki hiç kimseye gücünün yetmeyeceği yük yüklemeyiz- cennetlik olup orada ebedi kalacaklardır. Öyle bir halde ki, içlerinde kin kabilinden ne varsa hepsini söküp çıkarmışızdır. Önlerinden ırmaklar akar. "Hamdolsun bizi bu cennete eriştiren Allaha! Eğer Allah bizi muvaffak kılmasaydı kendiliğimizden biz yol bulamazdık. Rabbimizin elçilerinin gerçeği bildirdikleri bir kere daha kesinlikle anlaşılmıştır" derler. Kendilerine de: "İşte güzel işlerinize karşılık, karşınızda duran şu muhteşem cennete varis kılındınız, buyurun!" diye nida edilir" (A'raf, 42-43)

عن أبي هريرة عن النبي ﷺ قال: «ينادى مناد: إن لكم أن تصحوا فلا تسقموا أبدا. وإن لكم أن تحيوا فلا تموتوا أبدا. وإن لكم أن تشبوا فلا تهرموا أبدا. وإن لكم أن تنعموا فلا تبأسوا أبدا» فذلك قوله عز وجل: (ونودوا أن تلكم الجنة أورثتموها بما كنتم تعلمون.

Ebû Hureyre'den (r.a.): Resûlullah (s.a.s.) şöyle dedi: "Cennette bir münadi şunu ilan eder: Ey cennetlikler! Bundan böyle hep sağlıklı yaşayacak, asla hasta olmayacaksınız. Bundan böyle ebediyyen hayatta kalacak, hiç ölmeyeceksiniz, Artık hep genç kalacak, asla yaşlanmayacaksınız. Artık hep nimetlere gark olarak hayatınızı sürdürecek, hiç sıkıntı çekmeyeceksiniz" İşte Allah Teala'nın: "Kendilerine de: "İşte güzel işlerinize karşılık, karşınızda duran şu muhteşem cennete varis kılındınız, buyurun!" diye nida edilir" buyruğunun manası budur"[352]

عن أبي سعيد قال، قال رسول الله ﷺ: كل أهل النار يرى منزله من الجنة، فيقولون:

---

[352] Müslim, 51, 8; Tirmizî, Zümer Suresi, âyet 72 tefsirinde; *Tefsiru'n-Nesâî*, v. 33b; Abd İbn Humeyd, v. 124a; Taberânî, *Mu'cemu's-Sağir*, v. 32b (sonunda âyetin okunduğuna dair ziyade olmaksızın).

«لو هدانا الله!»، فنكون عليهم حسرة. وكل أهل الجنة يرى منزله من النار، فيقولون: «لو لا أن هدانا الله!» فهذا شكرهم

Ebû Said el-Hudrî (r.a.) dedi ki: Resûlullah (s.a.s.) şöyle buyurdu: "Cehenneme girenlerin her biri (iman etmiş olması halinde) cennette kendisine ayrılan konağı görecek ve diyecek ki: "Keşke Allah bizi hidayet etseydi!". Böylece bu görmeleri, onlar için hasret ve pişmanlık olur. Cennete girenlerden de her biri (iman etmemiş olması halinde) cehennemde kendisi için ayrılmış olan yeri görüp diyecek ki: "Allah bizi hidayet etmemiş olsaydı halim ne fena olurdu!" İşte bu da onların şükürleri olur".[353]

عن علي قال: ذكر عمر (لشيء لا احفظه)، ثم ذكر الجنة فقال: يدخلون فإذا شجرة يخرج من تحت ساقها عينان قال: فيغتسلون من إحداهما فتجري عليهم نضرة النعيم، فلا تشعث أشعارهم، ولا تغير أبشارهم. ويشربون من الأخرى، فيخرج كل قذى وقذر وبأس في بطونهم. قال: ثم يفتح لهم باب الجنة فيقال لهم: «سلام عليكم طبتم فادخلوها خالدين» قال: فتستقبلهم الولدان، فيحفون بهم كما تحف الولدان بالحميم إذا جاء من غيبته ثم يأتون فيبشرون أزواجهم فيسمونهم بأسمائهم وأسماء آبائهم. فيقلن: أنت رأيته! قال: فيستخفّون الفرح، قال: فيجئن حتى يقفن على أسكفة الباب قال: فيلجيئون فيدخلون فإذا أسن بيوتهم بجندل اللؤلؤ، وإذا صرح صفر وخضر وحمر ومن كل لون، وسرر مرفوعة وأكواب موضوعة، ونمارق مصفوفة، وزاربي مبثوثة. فلو لا أن الله قدرها لهم لا التمعت أبصارهم مما يرون فيها. فيعانقون الأزواج ويقعدون على السرر ويقولون: الحمد لله الذي هدانا لهذا وما كنا لنهتدى لو لا أن هدانا الله لقد جاءت رسل ربنا بالحق». الآية

Ravi Hz. Ali'nin (r.a.) Hz. Ömer'i (r.a.) -o anda hatırlayamadığı bir vesile ile- andığını, sonra cennetten bahsederek şöyle söylediğini bildirir: "Cennetlikler oraya girerler. Bir de bakarlar ki gövdesinin alt tarafından iki

---

353 Taberî, 12, 440, ha. no. 14665. Mahmud M. Şakir tahriçte: Süyûtî, *Dürru'l-Mensur*, 3, 85'de Nesâî, İbn Ebi'd-Dünya, İbn Cerir, İbn Merdeveyh'den. *Mecmau'z-Zevaid*, 10, 399'da İmam Ahmed'den nakledip "ravileri sahihlerin ravileridir" der. "Keza bkz. *Müsnedu Ahmed*, 2, 319; İbn Mâce, *Zühd*, 39. Mahmud M. Şakir: "Bu hadis Ebû Said *Müsned*inde yer almayıp, Ebû Hureyre *Müsned*inde yer alır". Diğer bütün kitaplar da Ebû Hureyre'den (r.a.) rivayet ettiklerine göre, matbu Taberî Tefsirinde sehven Ebû Said yazıldığı neticesine varılabilir.

pınar çıkan bir ağaç! Birinden yıkanırlar, artık üzerlerine cennet parlaklığı gelir, bundan böyle saçları ağarmaz, cildleri buruşmaz. Öbüründen içerler, içlerindeki her türlü necaset, kir ve ağrı çıkar gider. Sonra Cennet kapısı açılır ve kendilerine şöyle hitab edilir: سَلاَمٌ عَلَيْكُمْ! طِبْتُمْ فَادْخُلُوهَا خَالِدِينَ *"Selam sizlere! Ne mutlu size! Haydi ebediyyen kalmak üzere girin cennete."* (Zümer, 73) Derken etraflarını ebedi cennet çocukları alır. Gurbetten dönen yakınlarının etrafını çocuklar nasıl sararlarsa onu öylece çevrelerler. Sonra onlar döner, eşlerini müjdelerler. Eşleri onların ve babalarının isimlerini vererek: "Sahi, sen bizzat sen mi gördün?" derler.

Böylece onları da bir sevinç kaplar. Onlar da gelir, kapının eşiğinde dururlar. Sonra girerler ki ne görsünler! Evlerinin duvar taşları inciden, sofaları sarı, yeşil, kırmızı ve rengarenk mermerden yapılmış, son derece güzel, kaliteli divanlar ve döşemeler, hazırlanmış kadehler, dizilmiş koltuklar ve yastıklar, yayılmış halılar (Ğaşiye, 13-15). Şayet Allah onlara tahammül kuvveti vermeseydi, gördükleri bu harika manzaralar karşısında gözleri kamaşıp kendilerinden geçerlerdi. Derken eşlerinin boyunlarına sarılır, divanlara oturur ve şöyle derler: "Hamdolsun bizi bu cennete eriştiren Allah'a! Eğer Allah bizi muvaffak kılmasaydı, kendiliğimizden biz yol bulamazdık. Rabbimizin elçilerinin gerçeği getirdikleri bir kere daha kesinlikle anlaşılmıştır".[354]

***

﴿ادْعُوا رَبَّكُمْ تَضَرُّعًا وَخُفْيَةً إِنَّهُ لَا يُحِبُّ الْمُعْتَدِينَ﴾ (الأعراف:٥٥)

"Rabbinize için için yalvararak, başka nazarlardan uzak bir şekilde dua edin. Gerçekten O haddi aşanları hiç sevmez" (A'raf, 55)

عن أبي موسى قال: كان النبي ﷺ في غزاة، فأشرفوا على واد يكبرون ويهللون ويرفعون أصواتهم فقال: أيها الناس، أربعوا على أنفسكم، إنكم لا تدعون أصم ولا غائبا! إنكم تدعون سميعا قريبا وهو معكم.

Ebû Musa el-Eş'arî (r.a.) şöyle demiştir: Resûlullah (s.a.s.) bir gazada bulunuyordu. Bir vadiye yaklaşınca gaziler "Allahu Ekber" "La İlahe illallah"

354 Taberî, 12,. 440, ha. no. 14666. Mahmud M. Şakir tahriçte: Bu hadisi İbn Kayyim Cevziyye, *Hâdi'l-Ervah*, 1, 233'de ve Süyûtî, *Dürru'l-Mensur*, 5, 342'de zikredip Abdullah İbn Mübarek'in, *Kitabu'z-Zühd*, Abdürrezzak, İbn Ebî Şeybe, İbn Rahuye, Abd İbn Humeyd ve Beyhakî (*Şuabu'l-İman*) eserlerine nisbet eder.

diye tekbir ve tehlil almaya başladılar. Bunları söylerken seslerini yükseltiyorlardı. O buyurdu ki: "Ey müslümanlar! Kendi kendinize zahmet çektirmeyin, (sesinizi ayarlayın). Çünkü siz sağır veya kaybolmuş birine sesleniyor değilsiniz. Bilakis siz her şeyi işiten ve size pek yakın olan Rabbinize dua ediyorsunuz."[355]

***

﴿وَإِلَى ثَمُودَ أَخَاهُمْ صَالِحًا قَالَ يَاقَوْمِ اعْبُدُوا اللّٰهَ مَا لَكُمْ مِنْ إِلَهٍ غَيْرُهُ قَدْ جَاءَتْكُمْ بَيِّنَةٌ مِنْ رَبِّكُمْ هَذِهِ نَاقَةُ اللّٰهِ لَكُمْ آيَةً فَذَرُوهَا تَأْكُلْ فِي أَرْضِ اللّٰهِ وَلَا تَمَسُّوهَا بِسُوءٍ فَيَأْخُذَكُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌ﴾ (الأعراف:٧٣)

"Semud halkına da içlerinden biri olan kardeşleri Salih'i gönderdik. "Ey benim halkım! dedi, yalnız Allaha kulluk edin; sizin Ondan başka tanrınız yoktur. İşte size Rabbinizden açık bir delil, bir mucize geldi. İşte Allah'ın devesi de size bir âyet! Onu kendi haline bırakın, Allah'ın diyarında otlasın, sakın ona bir fenalık yapmayın, yoksa sizi acı veren bir azap yakalayıverir." (A'raf, 73)

عن جابر بن عبد اله قال: لما مر النبي ﷺ بالحجر، قال: «لا تسألوا الآيات، فقد سألها قوم صالح، فكانت ترد من هذا الفج، وتصدر من هذا الفج، فعتوا عن أمر ربهم فعقروها، وكانت تشرب ماءهم يوما، ويشربون لبنها يوما، فعقروها فأخذتهم الصيحة: أهمد اللّٰه من تحت أديم السماء منهم، إلا رجلا واحدا كان في حرم اللّٰه، قيل: من هو؟ قال: أبو رغال، فلما خرج من الحرم أصابه ما أصاب قومه.

Câbir İbn Abdullah (r.a.) diyor ki: Resûlullah (s.a.s.) Hicr diyarından geçerken dedi ki: "Mucize istemeyin; zira Hz. Salih'in (a.s.) halkı mucize istedi. Ona verilen mucizevî dişi deve, şu geçitten gelip, şu geçitten de çıkıyordu. Onlar Rab'lerinin emrini dinlemeyip onu boğazladılar. Nöbetleşe olarak bir gün deve onların suyunu içip, bir gün de onlar onun sütünü içiyorlardı. (Nankörlük ederek) onu boğazlayınca, o müthiş sayha onları ansızın yakalayıverdi. Allah Teala, haremine sığınan bir tek adam haricinde onların hepsini helâk etti". Dediler ki: "Kimdi o adam ya Resûlellah?"

[355] Taberî, 12, 486, ha. no. 14778. Mahmud M. Şakir tahriçte: Buhârî (*Fethu'l-Bârî*), 7, 363; Müslim (*Nevevî Şerhi*), 17, 25.

Dedi ki: "Ebû Riğal idi, ama Harem'den çıkınca diğerlerinin başına gelen azap ona da isabet etti".[356]

عن الزهري، قال: لما مر النبي بالحجر قال: «لا تدخلوا مساكن الذين ظلموا أنفسهم إلا أن تكونوا باكين، أن يصيبكم مثل الذي أصابهم! ثم قال: هذا وادي النفر!» ثم قنع رأسه وأسرع السير حتى أجاز الوادي.

Zührî'den (o da İbn Ömer (r.a.) dan): Hz. Peygamber (s.a.s.) Hicr'den geçerken buyurdu ki: "Kendi nefislerine zulmeden o halkın evlerinin yanından geçerken, ancak ağlamaklı bir şekilde, onların başlarına gelen felaketin sizin de başınıza gelmesinden korkar bir vaziyette geçin" Sonra dedi ki: "İşte burası da o ifsat çetesi dokuz kişinin vadisi idi". Sonra yüzünü kapatarak vadiyi geçinceye kadar çabukça yürüdü".[357]

***

﴿وَجَاوَزْنَا بِبَنِي إِسْرَائِيلَ الْبَحْرَ فَأَتَوْا عَلَى قَوْمٍ يَعْكُفُونَ عَلَى أَصْنَامٍ لَهُمْ قَالُوا يَامُوسَى اجْعَل لَنَا إِلَهًا كَمَا لَهُمْ آلِهَةٌ قَالَ إِنَّكُمْ قَوْمٌ تَجْهَلُونَ﴾

(الأعراف:١٣٨)

"İsrailoğullarını denizden geçirdik. Derken yolları, kendilerine mahsus birtakım putlara tapan bir topluluğa uğradı. "Musa!, dediler, bunların tanrıları olduğu gibi bize de tanrı yapıver!" O ise: "Siz, dedi, gerçekten cahil bir milletsiniz! Çünkü imrendiğiniz şu kimselerin dini yıkılmıştır ve yaptıkları bütün ameller de boşunadır. Hem Allah size bunca lütuflarda bulunup öteki insanlara üstün kılmış olduğu halde, hiç ben sizin için Ondan başka bir Tanrı arar mıyım?" (A'raf, 138)

عن أبي واقد الليثي: أنهم خرجوا من مكة مع رسول الله ﷺ إلى حنين، قال: وكان للكفار سدرة يعكفون عندها، ويعلقون بها أسلحتهم، يقال لها «ذات أنواط» قال: فمررنا

356 Taberî, 12, 537, ha. no. 14817. Mahmud M. Şakir tahriçte: *Müsnedu Ahmed*, 3, 296; İbn Kesîr, 3, 505 ve *el-Bidaye ve'n-Nihaye*, 1, 137. "Bu hadis, Müslim'in şartını haizdir, fakat *Kütüb-i Sitte*'de yer almamaktadır". İbn Hacer *Fethu'l-Bârî*, 6, 270'de, ayrıca Hakim, *Müstedrek*'e izafe edip "hasen isnad"la rivayet edildiğini söyler.

357 Taberî, 12, 529, ha. no. 14821. Mahmud M. Şakir tahriçte: Zührî'nin bu hadisini Buhârî, İbn Ömerden Sahihinin çeşitli yerlerinde (mesela, *Fethu'l-Bârî*, 6, 270) rivayet eder. Keza Müslim (*Nevevî Şerhi*), 18, 111, fakat onlar da "vadi'n-nefer"i geçmemektedir.

بسدرة خضراء عظيمة، قال: فقلنا: يا رسول الله، إجعل لنا ذات أنواط. قال: قلتم، والذي نفس بيده، ما قال قوم موسى: «اجعل لنا إلها كما لهم آلهه قال إنكم قوم تجهلون، إنها السنن، لتركبن سنن من كان قبلكم.

Ebî Vakıd el-Leysî'den (r.a.) rivayete göre onlar Mekke'nin fethinden sonra Huneyn seferine Resûlullah (s.a.s.) ile çıktıklarında Zat-ı Envat denilen yerden geçtiler. Bu, büyük bir sidre ağacına verilen bir ad olup kafirler onun yanında tazimle durur, ona silahlarını asarlardı. Nitekim biz de yeşil, kocaman bir sidre olarak onu gördük. Bazılarımız dedi ki: "Ya Resûlallah! Bize de böyle bir Zat-ı Envat belirleseniz". Buyurdu ki: "Hayatım elinde olan Allaha yemin ederim ki, bu sözünüz de aynen Musa'nın (a.s.) halkının dediği: "Bunların tanrıları olduğu gibi bize de tanrı yapıver" sözlerine benzedi. İnsanların tuttukları böyle yollar, adetler vardır. Siz de, daha öncekilerin adetlerine uyacaksınız"[358]

***

﴿وَلَمَّا جَاءَ مُوسَى لِمِيقَاتِنَا وَكَلَّمَهُ رَبُّهُ قَالَ رَبِّ أَرِنِي أَنظُرْ إِلَيْكَ قَالَ لَنْ تَرَانِي وَلَكِنْ انظُرْ إِلَى الْجَبَلِ فَإِنْ اسْتَقَرَّ مَكَانَهُ فَسَوْفَ تَرَانِي فَلَمَّا تَجَلَّى رَبُّهُ لِلْجَبَلِ جَعَلَهُ دَكًّا وَخَرَّ مُوسَى صَعِقًا فَلَمَّا أَفَاقَ قَالَ سُبْحَانَكَ تُبْتُ إِلَيْكَ وَأَنَا أَوَّلُ الْمُؤْمِنِينَ﴾ (الأعراف:١٤٣)

"Musa tayin ettiğimiz vakitte gelip de Rabbi ona hitab edince: "Ya Rabbi! Dedi, göster bana Zatını, bakayım Sana" Allah Teala şöyle cevap verdi: "Sen Beni göremezsin. Ama şimdi şu dağa bak, eğer yerinde durursa sen de Beni görürsün". Derken Rabbi dağa tecelli eder etmez onu un ufak ediverdi. Musa da düşüp bayıldı (...)" (A'raf, 143)

عن أنس بن مالك، قال: قرأ رسول الله ﷺ: (فلما تجلى ربه للجبل جعله دكا)، قال: وضع الإبهام قريبا من طرف حنصره، قال: فساخ الجبل فقال حميد لثابت: تقول هذا؟ قال:

358 Taberî, 13, 82, ha. no. 15058. Mahmud M. Şakir tahriçte: *Müsnedu Ahmed*, 5, 218; Buhârî, *Tarih*, 2, 2, 164; Tayâlisî, 191. Süyûtî, *Dürru'l-Mensur*, 3, 114'de tahric edip ayrıca İbn Ebî Şeybe, Nesâî, İbnu'l-Münzir, İbn Ebî Hatim, Ebi'ş-Şeyh ve İbn Merdeveyh'e nisbet eder. Keza bkz. Tirmizî, *Fiten*, 31, 18.

فرفع ثابت يده فضرب صدر حميد/ وقال: يقوله رسول الله ﷺ، ويقوله انس، وأنا أكتمه

Enes İbn Malik'den (r.a.): Resûlullah (s.a.s.) işbu *"Felemma tecella Rabbuhu lilcebeli" "Derken Rabbi dağa tecelli eder etmez onu un ufak ediverdi"* âyetini okudu. Sonra başparmağını işaret parmağının ucuna koydu, dağ derhal un ufak oldu, sanki yere batıp kayboldu, dedi. "Ravilerden Humeyd, Sabit'e: "Sen mi bunu söylüyorsun?" deyince Sabit elini kaldırıp Humeyd'in göğsüne vurdu ve şöyle dedi: "Bir şeyi Resûlullah (s.a.s.) söyleyecek, Enes söyleyecek, ben onu saklayacağım, öyle mi!"[359]

Görüldüğü üzere Hz. Peygamber (s.a.s.) Cenab-ı Allah'ın kudret ve azametini anlatmak üzere, Onun muazzam nurunun azıcık (parmak ucu kadar) bir tecellisinin bile dağı un ufak ettiğini müşahhas olarak anlatmak için böyle bir üslup kullanmıştır.[360]

***

﴿وَلَمَّا رَجَعَ مُوسَى إِلَى قَوْمِهِ غَضْبَانَ أَسِفًا قَالَ بِئْسَمَا خَلَفْتُمُونِي مِنْ بَعْدِي أَعَجِلْتُمْ أَمْرَ رَبِّكُمْ وَأَلْقَى الْأَلْوَاحَ وَأَخَذَ بِرَأْسِ أَخِيهِ يَجُرُّهُ إِلَيْهِ قَالَ ابْنَ أُمَّ إِنَّ الْقَوْمَ اسْتَضْعَفُونِي وَكَادُوا يَقْتُلُونَنِي فَلَا تُشْمِتْ بِيَ الْأَعْدَاءَ وَلَا تَجْعَلْنِي مَعَ الْقَوْمِ الظَّالِمِينَ﴾ (الأعراف:١٥٠)

"Musa pek öfkeli ve üzgün olarak halkına dönünce: "Benden sonra arkamdan ne kötü işler yapmışsınız! Rabbinizin emrini çarçabuk terk mi ettiniz!" dedi ve (Tevrat) levhalarını bırakıverdi. Kardeşini başından tutup, kendisine doğru çekmeye başladı. Harun ise ona: "Ey annemin oğlu!" dedi: "İnan ki bu millet beni fena halde hırpaladı, nerdeyse beni linç edip öldüreceklerdi. Ne olur, düşmanlarımı üstüme güldürme, beni bu zalim milletle bir tutma!" (A'raf, 150)

عن ابن عباس قال: قال رسول اله ﷺ ليس الخبر كالمعاينة إن الله خبر موسى بما صنع قومه في العجل فلم يلق الألواح، فلما عاين ما صنعوا ألقى الألواح.

[359] Taberî, 13, 99, ha. no. 15088. Mahmud M. Şakir tahriçte: *Müsnedu Ahmed*, ha. no. 12287; Tirmizî, *Tefsir*; *Müstedrek*. Bkz. Tirmizî, A'raf suresi; *Fethu'r-Rabbânî*, 18, 144; Hakim, *Müstedrek*, 2, 320-321 (Zehebî de sıhhatine muvafakat eder); İbn Kesîr, 3, 218.

[360] *Tefsiru'l-Celaleyn*, A'raf, 143 tefsirinde.

Abdullah İbn Abbas'dan (r.a.): Resûlullah (s.a.s.) şöyle dedi: "Bir şeyi haber almak, gözle görmek gibi değildir. Nitekim Allah Teala Musa'ya, halkının buzağı konusunda yaptıklarını bildirmişti, ama Musa levhaları elinden bırakmamıştı. Gelip de gözleriyle görünce (teessüründen) levhaları bırakıverdi"[361]

***

﴿وَاكْتُبْ لَنَا فِي هَذِهِ الدُّنْيَا حَسَنَةً وَفِي الْآخِرَةِ إِنَّا هُدْنَا إِلَيْكَ قَالَ عَذَابِي أُصِيبُ بِهِ مَنْ أَشَاءُ وَرَحْمَتِي وَسِعَتْ كُلَّ شَيْءٍ فَسَأَكْتُبُهَا لِلَّذِينَ يَتَّقُونَ وَيُؤْتُونَ الزَّكَاةَ وَالَّذِينَ هُمْ بِآيَاتِنَا يُؤْمِنُونَ﴾ (الأعراف:١٥٦)

"Bize bu dünyada da, âhirette de iyilik nasib et. Biz Sana yöneldik, Senin yolunu tuttuk. Allah Teala şöyle buyurdu: "Ben dilediğim kimseyi cezalandırırım. Rahmetim ise her şeyi kaplar. O rahmetimi de Allaha karşı gelmekten korunan, zekat veren ve özellikle Bizim âyetlerimize iman edenlere nasib edeceğim." (A'raf 156)

قال بدوي في دعائه: «اللّهم أرحمني ومحمداً ولا تشرك في رحمتنا أحداً»، فقال رسول الله ﷺ: "أتقولون هذا أضل أم بعيره، ألم تسمعوا ما قال؟ «قالوا: بلى، قال: «لقد حظرت رحمة واسعة إن الله عزوجل خلق مائة رحمة فأنزل واحدة يتعاطف بها الخلق جنها وإنسها وبهائمها وأخر عنده تسعا وتسعين رحمة، أتقولون هو أضل أم بعيره؟

İmam Ahmed'in senediyle rivayet ettiğine göre, Mescid-i Nebevî'de bir bedevî namazdan sonra: "Allahım! Bana ve Muhammede rahmetini bol bol ver, bu rahmetimize kimseyi ortak kılma" diye dua etti. Onu işiten Resûlullah (s.a.s.) şöyle dedi: "Ne dersiniz, bu şahıs mı, yoksa devesi mi daha şaşkın? Ne dediğini işittiniz değil mi?" Yanındakiler: "İşittik ya Resûlellah!" dediler. Sonra o bedeviye hitaben şöyle buyurdu: "Sen çok geniş rahmeti daralttın. Allah yüz kısım rahmet yaratıp birini dünyaya indirdi. Bütün mahlukat, cinleri ve insanları ve bütün hayvanları bu rahmet ile birbirlerine

361 Hakim, *Müstedrek*, 2, 321 (Buhârî ve Müslim şartı üzere sahih deyip, Zehebî de muvafakat eder); İbn Kuteybe, *Te'vilu Muhtelifi'l-Hadîs*, 97; İbn Ebî Hatim'den benzeri bir hadis için bkz. İbn Kesîr, 3, 224.

şefkat duyarlar. Doksan dokuz kısım rahmeti ise nezdinde bırakmıştır, sen ne zannediyorsun?". Sonra yanındakilere hitaben tekrar: "Şimdi söyleyin bakalım: O mu yoksa devesi mi daha şaşkın?" dedi.[362]

***

﴿قُلْ يَا أَيُّهَا النَّاسُ إِنِّي رَسُولُ اللهِ إِلَيْكُمْ جَمِيعًا الَّذِي لَهُ مُلْكُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ يُحْيِي وَيُمِيتُ فَآمِنُوا بِاللهِ وَرَسُولِهِ النَّبِيِّ الْأُمِّيِّ الَّذِي يُؤْمِنُ بِاللهِ وَكَلِمَاتِهِ وَاتَّبِعُوهُ لَعَلَّكُمْ تَهْتَدُونَ﴾ (الأعراف:١٥٨)

"De ki: "Ey insanlar! Ben sizin hepinize Allah tarafından gönderilen peygamberim. O ki göklerin ve yerin hakimiyeti Ona aittir. Ondan başka İlah yoktur. Hayatı veren de, ölümü yaratan da Odur. Öyleyse siz de Allaha ve Onun bütün kelimelerine iman eden, Nebiyy-i Ümmi olan o Resûlüne inanın. Ona tabi olun ki doğru yolu bulasınız." (A'raf, 158)

قال الإمام أحمد..عن ابن عباس مرفوعا أن رسول الله ﷺ قال: «أعطيت خمسا لم يعطهن نبي قبلي ولا أقوله فخرا: بعثت إلى الناس كافة الأحمر والأسود، ونصرت بالرعب مسيرة شهر، وأحلت لي الغنائم ولم تحل لأحد قبلي، وجعلت لي الأرض مسجدا وطهورا، وأعطيت الشفاعة فأخرتها لأمتي يوم القيامة فهي لمن لا يشرك بالله شيئا.

وفي صحيح مسلم عن أبي موسى قال: قال رسول الله ﷺ "والذي نفسي بيده لا يسمع بي رجل من هذه الأمة يهودي ولا نصراني ثم لا يؤمن بي إلا دخل النار

عن أبي موسى الأشعري عن رسول الله ﷺ قال: «من سمع بي من أمتي أو يهودي أو نصراني فلم يؤمن بي لم يدخل الجنة.

İbn Abbas'dan (r.a.) o da Resûlullah'tan (s.a.s.) şöyle dediğini rivayet etmiştir: "Bana beş özellik verildi ki onlar daha önce hiç bir Peygambere verilmemişti. (Ama bunları övünmek için söylemiyorum.): Beyaz tenli olsun, siyah tenli olsun bütün insanlara Resûl olarak gönderildim, bir aylık mesafeden düşmanlarımın kalblerine korku salmakla Allah beni destekledi. Daha

362 İbn Kesîr, 3, 228, bu âyetin tefsirinde İmam Ahmed ile Ebû Dâvud'a nisbet eder. Bkz. *Müsnedu Ahmed*, 4, 312 ve 2, 503; İbn Mâce, *Tahâre*, 78

önce mübah kılınmadığı halde ganimetler bana mübah kılındı. Yeryüzünün tamamı bana mescid ve temiz kılındı. Bir de bana büyük şefaat hakkı verildi ki ben onu kıyamet günü ümmetim için erteledim. Bu şefaatten Allaha şirk koşmayan herkes yararlanacaktır".[363]

Ebû Musa el-Eş'arî (r.a.) Hz. Peygamber'in (s.a.s.) şöyle dediğini naklet-miştir: "Ümmetimden veya Yahudilerden veya Hıristiyanlardan, benim davetimi işittiği halde bana iman etmeyen, cennete giremez"[364]

Ebû Musa el-Eş'arî'den (r.a.), o da Resûlullah'tan (s.a.s.) şöyle dediğini nakl etmiştir: "Hayatım elinde olan Allaha yemin ederim: kim bu ümmetten, Yahudisinden olsun, Hıristiyanından olsun, (kim olursa olsun) benim risaletimi işitir de bana iman etmezse, cehenneme girer."[365]

***

﴿وَإِذْ أَخَذَ رَبُّكَ مِنْ بَنِي آدَمَ مِنْ ظُهُورِهِمْ ذُرِّيَّتَهُمْ وَأَشْهَدَهُمْ عَلَى أَنْفُسِهِمْ أَلَسْتُ بِرَبِّكُمْ قَالُوا بَلَى شَهِدْنَا أَنْ تَقُولُوا يَوْمَ الْقِيَامَةِ إِنَّا كُنَّا عَنْ هَذَا غَافِلِينَ﴾ ﴿أَوْ تَقُولُوا إِنَّمَا أَشْرَكَ آبَاؤُنَا مِنْ قَبْلُ وَكُنَّا ذُرِّيَّةً مِنْ بَعْدِهِمْ أَفَتُهْلِكُنَا بِمَا فَعَلَ الْمُبْطِلُونَ﴾ (الأعراف:١٧٣-١٧٢)

"Rabbinin Ademoğullarından misak aldığını da düşünün: Rabbin onların bellerinden zürriyetlerini almış ve onların kendileri hakkında şahitliklerini isteyerek: "Ben sizin Rabbiniz değil miyim?" buyurunca onlar da: "Elbette!" diye ikrar etmişlerdi. Kıyamet günü "Bizim bundan haberimiz yoktu"

Yahut: "Ne yapalım, daha önce babalarımız Allaha şirk koştular, biz de onlardan sonra gelen bir nesil idik, şimdi o batılı başlatanların yaptıkları sebebiyle bizi imha mı edeceksin?" gibi bahaneler ileri sürmeyesiniz diye Allah bu ikrarı aldı." (A'raf 172-173)

عن ابن عباس، عن النبي ﷺ، قال: «أخذ الله الميثاق من ظهر آدم بنعمان (يعنى

363 *Müsnedu Ahmed*'den İbn Kesîr, 3, 235 "İsnadı ceyyiddir fakat Buhârî ve Müslim bu hadisi tahric etmemişlerdir" der. Bkz. *Müsnedu Ahmed*, 1, 250 ve 301

364 İbn Kesîr, bu âyetin tefsirinde *Müsnedu Ahmed*'den.

365 İbn Kesîr, A'raf, 158 tefsirinde, (3, 235) Müslim ve İmam Ahmed'den.

عرفة) فأخرج من صلبه كل ذرية ذرأها، فنثرهم بين يديه، كالذر ثم كلمهم قبلا، فقال: ألست بربكم؟ قالوا بلى شهدنا أن تقولوا» الآية، إلى (مافعل المبطلون)

Abdullah İbn Abbas (r.a.) dan, o da Hz. Peygamber'den (s.a.s.) şöyle dediğini rivayet etmiştir: "Allah Teala Adem'in sırtından Arefe'de misak aldı. Şöyle ki yarattığı bütün zürriyetini (zerre gibi) onun sulbünden çıkardı, önüne zerreler gibi yaydı, sonra da: "Ben sizin Rabbiniz değil miyim?" buyurunca onlar da: "Elbette!" diye ikrar ettiler. Kıyamet günü: "Bizim bundan haberimiz yoktu" (...) gibi bahaneler ileri sürmeyesiniz diye Allah bu ikrarı aldı" mealindeki âyeti sonuna kadar okudu.[366]

عن مسلم بن يسار الجهني أن عمر بن الخطاب رضي الله عنه سئل عن هذه الآية (وإذ أخذ ربك من بني آدم من ظهورهم ذريتهم) الآية فقال عمر رضى الله عنه: سمعت رسول الله ﷺ سئل عنها فقال رسول الله ﷺ: "إن الله خلق آدم ثم مسح ظهره بيمينه واستخرج منه ذرية فقال خلقت هؤلاء للجنة وبعمل أهل الجنة يعملون، ثم مسح ظهره فاستخرج منه ذرية فقال: خلقت هؤلاء للنار وبعمل أهل النار يعملون، فقال الرجل: ففيم العمل يا رسول الله؟ قال: فقال رسول الله ﷺ: «إن الله إذا خلق العبد للجنة استعمله بعمل أهل الجنة حتى يموت على عمل من أعمال أهل الجنة فيدخله الله الجنة، وإذا خلق العبد للنار استعمله بعمل أهل النار حتى يموت على عمل من أعمال أهل النار فيدخله الله النار.

Müslim İbn Yesar el-Cühenî'den: Ömer İbn Hattab'a (r.a.) işbu "وإذ أخذ ربك من بني آدم من ظهورهم ذريتهم" âyeti soruldu. O da dedi ki: "Resûlullah'a (s.a.s.) de bunun sorulduğuna şahit olmuştum. O şöyle buyurmuştu: "Allah Teala Adem'i yarattı, sonra Eliyle sırtını sıvazladı. Ondan bir zürriyyet çıkardı. Ve buyurdu ki: "Bunları cennet için yarattım, bunlar cennetliklere mahsus işleri yapacaklar." Sonra onun sırtını bir daha sıvazladı: "Bunları da cehennem için yarattım, bunlar cehennemliklere mahsus işleri yapacaklar".

366 Taberî, 13, 222, ha. no. 15338. Mahmud M. Şakir tahriçte: *Müsnedu Ahmed*, ha. no. 2455 merfu olarak; Hakim, *Müstedrek*, benzerini merfu olarak 1, 27 (sıhhatine Zehebî de muvafakat eder); *Mecmau'z-Zevaid*, 7, 25, 188-189'da İmam Ahmed'e nisbet edip ravilerinin sahih hadis ravileri olduklarını ilave eder. İbn Kesîr, 3, 584-585'de merfu rivayeti talil eder, fakat A. Mahmud M. Şakir şerhinde ta'lilini makbul görmez ve "isnadı sahihtir" der.

Bunun üzerine o adam: "Ya Resûlellah, öyleyse daha ne diye çalışıyoruz?" diye sordu. Resûlullah (s.a.s.) şöyle cevap verdi: "Allah, bir kulunu cennet için yaratırsa, onu cennetliklere mahsus işlerde çalıştırır, ta ki o da cennetliklerin yaptıkları bir işi yaparken vefat eder, neticede de onu cennete yerleştirir. Ama bir kulu cehennem için yaratırsa, onu cehennemliklere mahsus işlerde çalıştırır, ta ki o da cehennemliklerin işlerinden birini yaparken ölür, neticede de onu cehenneme sokar"[367]

عن أنس بن مالك عن النبي ﷺ قال: «يقول الله تبارك وتعالى لأهون أهل النار عذابا: «لو كانت لك الدنيا وما فيها، أ كنت مفتديا بها؟» فيقول: نعم. فيقول: « قد أردت منك أهون من هذا وأنت في صلب آدم: أن لا تشرك (أحسبه قال) ولا أدخلك النار. فأبيت إلا الشرك.

Enes İbn Malik'ten (r.a.), o da Resûlullah'dan (s.a.s.) şöyle dediğini nakletmiştir: "Allah Teala cehennemde olanların azabı en az olan birine şöyle buyuracak: "Bütün dünya ve içindeki her şey senin olsaydı, bu cehenneme girmemek için fidye olarak verir miydin?" O da: "Evet, ya Rabbi!" diye cevap verince Allah şöyle buyuracak: "Sen Adem'in sulbünde iken, senden bundan çok daha kolay bir şey istemiştim, yani "Bana şirk koşma, Ben de seni cehenneme koymayayım" demiştim. Ama sen sonra şirkten başka bir şey istemedin"[368]

Hz. Ömer İbnu'l-Hattab'a (r.a.) bu âyetin tefsiri soruldu. O da: "Ben, Resûlullah'a (s.a.s.) aynı sorunun sorulduğunu ve onun da bu konuda şöyle buyurduğunu işitmiştim: "Allah Teala Hz. Adem'i yarattı, sonra sırtını eli ile sıvazladı, ondan bir zürriyet çıkardı ve buyurdu ki: "Şunları cennet için yarattım. İşte bunlar cennetliklerin yaptıkları işleri yaparlar". Sonra yine Adem'in sırtını meshetti ve ondan bir zürriyet çıkardı ve buyurdu: "Bunları da cehennem için yarattım. Bunlar cehennemliklerin yaptıkları işleri yaparlar." Bunun üzerine soran adam: "Öyleyse bu yaptıklarımız ne işe yarayacak, ya Resûlellah?" diye sordu. O şöyle cevap verdi: "Allah

367 Tirmizî, A'raf, 172 tefsirinde (Tirmizî'nin şerhi *Tuhfetu'l-Ahvezî*, bu hadisi ayrıca Malik (*Muvatta*), *Müsnedu Ahmed*, Nesâî, İbn Ebî Hatim, Taberî ve *Sahih-i İbn Hibban*'a nisbet eder); İbn Kesîr, 3, 248 (Taberî ve İbn Merdeveyh'den naklen).
368 Müslim, 5, 10; İbn Kesîr, 3, 245'de Sahiheyne nisbet ederek.

Teala insanı cennet için yaratmışsa, onu cennetliklere ait işlerde çalıştırır, ta ki o da cennetliklerin yaptıkları işi yaparken ölür ve onu cennete koyar. İnsanı cehennem için yaratmışsa, onu cehennemliklere ait işlerde çalıştırır, ta ki o cehennemliklerin yaptıkları işi yaparken ölür ve onu cehenneme koyar."[369]

***

﴿وَلِلَّهِ الْأَسْمَاءُ الْحُسْنَى فَادْعُوهُ بِهَا وَذَرُوا الَّذِينَ يُلْحِدُونَ فِي أَسْمَائِهِ سَيُجْزَوْنَ مَا كَانُوا يَعْمَلُونَ﴾ (الأعراف:١٨٠)

"En güzel isimler Allah'ındır. O halde bu isimlerle Ona dua edin. Onun isimleri konusunda haktan sapanları terkedin. Onlar işlediklerinin cezasını çekeceklerdir" (A'raf, 180)

عن أبي هريرة، عن رسول الله ﷺ قال: «إن لله تسعة وتسعين اسما، مائة إلا واحدا، من أحصاها كلها دخل الجنة.

Ebû Hureyre (r.a.) Resûlulah'ın (s.a.s.) şöyle dediğini rivayet etmiştir: "Allah'ın doksan dokuz ismi vardır. Kim bunları beller ve zikrederse cennete girer".[370]

﴿خُذْ الْعَفْوَ وَأْمُرْ بِالْعُرْفِ وَأَعْرِضْ عَنْ الْجَاهِلِينَ﴾ (الأعراف: ١٩٩)

"Sen af ve müsamaha yolunu tut. İyiliği emret, cahillere aldırış etme." (A'raf 199)

عن جابر وغيره «لما نزلت)خذ العفو وأمر بالعرف (واسأل جبريل فقال لا أعلم حتى أسأله، ثم رجع فقال: «إن ربك يأمرك أن تصل من قطعك، وتعطى من حرمك، وتعفو عمن ظلمك.

---

369 Tirmizî, Tefsir. *Tuhfetu'l-Ahvezî* sahibi şerhinde ayrıca Malik, *Muvatta*, *Müsnedu Ahmed*, Nesâî, İbn Ebî Hatim, Taberî ve Sahih-i İbn Hibban'a nisbet eder.

370 Taberî, 13, 282, ha. no. 15452. Mahmud M. Şakir tahriçte: Bu isnad sahihtir. Buhârî (*Fethu-'l-Bârî*), 5, 262 ve 11, 180-194 ve Müslim (*Nevevî Şerhi*), 17, 524; *Müsnedu Ahmed*, ha. no. 7492 ve 7612. İbn Kesîr, 3, 257. Tirmizî, *Daavat*, 87' de bu hadis-i şerifin devamında doksan dokuz ismi zikreder. Fakat İbn Hacer'in tahkik ettiği üzere bu, ravilerden birinin içtihadına raci olup müdreçtir. Vallahu a'lem.

Câbir İbn Abdullah (r.a.) dedi ki: "İşbu *Huzi'l-afve "Sen af ve müsamaha yolunu tut, iyiliği emret, cahillere aldırış etme"* âyeti nazil olunca Resûlullah (s.a.s.) bunu Cibril'e (a.s.) sordu. O da: "Bilmiyorum, ben de sorup öğreneyim" dedi. Dönünce dedi ki: "Cenab-ı Allah sana zulmedeni bağışlamanı, seni mahrum bırakana vermeni, seni terk edeni ziyaret etmeni emrediyor."[371]

***

﴿وَإِذَا قُرِئَ الْقُرْآنُ فَاسْتَمِعُوا لَهُ وَأَنصِتُوا لَعَلَّكُمْ تُرْحَمُونَ﴾

(الأعراف: ٢٠٤)

"Öyle ise Kur'ân okunduğunda hemen ona kulak verin, susup dinleyin ki merhamete nail olasınız" (A'raf, 204)

عن أبي هريرة قال: قال رسول الله ﷺ: "إنما جعل الإمام ليؤتم به فإذا كبر فكبروا وإذا قرأ فأنصتوا.

Ebû Hureyre (r.a.) Resûlullah'ın (s.a.s.) şöyle dediğini rivayet etmiştir: "İmam, kendisine uyulsun diye imamete geçmiştir. Öyleyse o tekbir alınca siz de tekbir alın. O Kur'ân okuduğunda siz de susup dinleyin."[372]

---

371 İbn Kesîr, 3, 265'de Taberî'den nakledip der ki: "Bu habere başka vecihlerden de şahit vardır. İbn Merdeveyh merfu ve mevsul olarak rivayet etmiştir". İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, 9, 375'de: "Taberî mürsel olarak rivayet etmiş, fakat İbn Merdeveyh Câbir ve başkasından mevsul olarak rivayet etmiştir". Haberin Süfyan İbn Uyeyne'den, o da Ubeyy'den (r.a.) münkatı olarak rivayeti hk. Bkz. *Tefsiru Abdirrezzak*, v. 31b.

372 Nesâî, 2, 141; İbn Mâce, Ha. No. 846. Sindî, Nesâî şerhinde der ki: "Bu hadisi Müslim sahih saymıştır, dolayısıyla zaif sayanın iddiasına itibar edilmez. Musannıf Nesâî, bu hadisin A'raf, 204 âyetinin tefsiri olduğuna işaret etmiştir, dolayısıyla umumî olan Kur'ân kıraati, hususiyle imamın namazdaki kıraatine hamledilir."

İNDEKS

Not:
İndekste kitap ve şahıs isimleri sadece zikre değer bir husus olduğu zaman alınmıştır.

A

B

C/Ç

D

E

F

G/Ğ

K

L

M

N

O/Ö

P/R

S

Ş

T

U/Ü

V

Y

Z

ÂYET İNDEKSİ